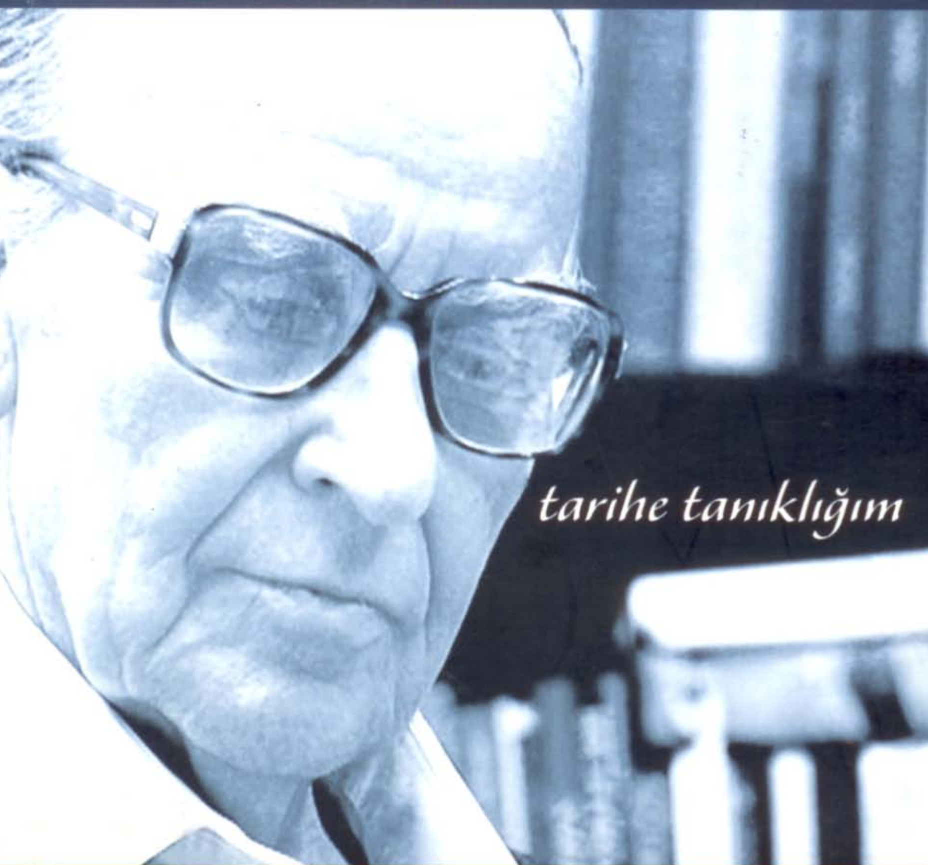
aliya İZZETBEGOVİÇ

KLASİK

Tarihe Tanıklığım

Aliya İzzetbegoviç

tercüme
Alev Erkilet
Ahmet Demirhan
Hanife Öz

KLASİK

KLASİK
4. Kitap

HATIRAT 1

Tarihe Tanıklığım
ALİYA İZZETBEGOVİÇ

tercüme
Alev Erkilet
Ahmet Demirhan
Hanife Öz

Inescapable Questions
-Autobiographical Notes-
2003 The Islamic Foundation

ISBN 975-8740-08-3

Birinci Basım: Ekim 2003
İkinci Basım: Ekim 2003

Tasarım/Kapak Salih Pulcu/H A Y A T
Baskı Cilt Kurtiş Matbaacılık

KLASİK

Millet Cad. Gülsen Apt. 19/9 34300 Aksaray/İstanbul
Tel **0212. 589 15 76** Faks **0212. 589 15 48**

Bosna trajedisi,
insanın yapabilecekleri hakkında
en iyiyi ve en kötüyü gösteren
eşsiz bir bilgi kaynağıdır.

Juan Goytisolo

ALİYA İZZETBEGOVİÇ 1925 yılında Bosna Hersek'in Bosanski Samac ilinde doğdu. Babaannesi Üsküdarlı bir Türk kızıdır. İki yaşında iken ailesiyle birlikte, hayatının en önemli kısmının geçeceği Saraybosna'ya taşındı. Saraybosna'da hukuk eğitim gördü ve avukat olarak çalıştı.

Genç yaştan itibaren İslami çalışmalara ve Müslümanların sorunlarına ilgi gösterdi. Genç Müslümanlar Örgütü'ne üye olduğu gerekçesiyle 1946 yılında üç yıl hapse mahkum edildi. Kendini entelektüel çalışmalara verdi. *İslam Deklarasyonu*'nu yayınladı. 1983 yılında düşüncelerinden dolayı 14 yıl hapse mahkum oldu. Cezasının 5 yılını hapiste geçirdi. Yugoslavya'nın dağılma sürecine girdiği dönemde Demokratik Eylem Partisi (SDA)'ni kurdu ve genel başkanı seçildi.

Komünist yönetimin çökmesiyle birlikte yapılan ilk serbest seçimlerde Bosna Hersek Federal Cumhuriyeti Devlet Başkanı seçildi. Sırp ve Hırvat güçlere karşı yürütülen bağımsızlık savaşına liderlik yaptı. 1995'te savaşa son veren *Dayton Anlaşması*nı imzaladı. 1996 yılında yapılan seçimlerde üçlü başkanlık konseyine seçildi. Uluslararası gücün baskılarına karşı çıkan İzzetbegoviç 2000 yılında sağlık nedenlerini gerekçe göstererek başkanlık görevinden istifa etti.

Aliya İzzetbegoviç entelektüel, eylem adamı, siyasetçi, özgürlük savaşçısı ve düşünür kimliği ile halkına öncülük etmiş bir isimdir. Bu özellikleriyle İslam dünyasında yeni bir lider tipinin öncüsü sayılmaktadır.

İzzetbegoviç'in *Doğu ve Batı Arasında İslâm* (Nehir, 1994) ve *Bosna Mucizesi Konuşmalar* (Yöneliş, 2003) isimli eserleri dilimize kazandırılmıştır.

SUNUŞ

Toplumların tarihini biraz da kahramanları yazar; en azından büyük dönüşümler öncü isimlerin damgasını taşır. Tarih yazan toplumların tarih yazan kahramanları vardır.

Müslüman Boşnaklar yüz yıl içinde iki önemli olay yaşadı. 19. Yüzyılın sonuna kadar Osmanlı sınırları içinde olan Bosna'nın Avusturya tarafından işgal edilmesi, aynı zamanda ait oldukları medeniyetten zorla koparılmaları anlamına da geliyordu. Bu durum Müslüman Boşnaklar için tarihin en büyük kırılmasıydı. Müslüman Boşnaklar sadece topraklarını yitirmekle kalmadılar aynı zamanda sistematik bir şekilde kimlik ve medeniyetlerini değiştirmeye de zorlandılar.

Osmanlı hakimiyetinden çıkmasının üzerinden hemen hemen bir asır sonra Bosna, tarihe damgasını vuracak kavşak noktasına geldi. Boşnak halkı, II. Dünya Savaşından beri Avrupa'nın şahit olduğu en büyük katliamlara maruz kalmasına rağmen göz kamaştırıcı bir özgürlük savaşı verdi.

1990 sonrasında Boşnak halkının verdiği bu ulusal bağımsızlık mücadelesi Aliya İzzetbegoviç faktörü olmadan anlaşılamaz.

Aliya'yı herhangi bir özgürlük savaşçısından ayıran özellik, liderliğinin çokyönlü yansımalarında aranmalıdır.

Siyasi bağımsızlıktan önce toplumun medeniyet değerlerine sahip çıkmış, bu değerlerin entelektüel planda yeniden diriltilmesinin mücadelesini vermiştir. Bosnalı Müslümanları asimile ederek kimliklerini silmeye yönelik sistematik uygulamalara karşı her anlamda direnmiş, aydın sorumluluğunu yerine getirmiştir. Bir aydın olarak ülkesini, halkını ve sahip olduğu değerlerin savunmasını yapmış, düşüncelerinden dolayı ağır hapis cezalarına çarptırılmayı göze alabilmiştir. Bir

düşünür olarak bağlı olduğu medeniyetin değerlerini yeniden keşfederken, insanlığın varoluş problemi ve onun evrensel konumu üzerinde özgün fikirler üretmiştir.

Aliya bir özgürlük savaşçısı olarak entelektüel ve siyasi alanda komünist yönetime, ırkçı şovenizme karşı halkının önünde oldu. Yapı itibariyle siyaset ilişkilerine uzak olmasına rağmen önderlik yapmak gibi tarihi bir sorumluluğu omuzlamaktan da kaçınmadı. Bosna'nın bağımsızlık savaşı sırasında yürüttüğü liderlik, kişiliğinin bu farklı boyutlarını ortaya çıkardı.

İmkansızlıklara ve acımasız katliamlara karşı halkının direniş bilincini sürekli diri tutmasını bildi. Kendilerini Sırp ve Hırvat saldırganlığı karşısında çaresiz ve yalnız hissettikleri bir dönemde halkının yanında olarak direniş ruhunu diri tutmayı başardı.

Halkının yeteneklerini ve zaaflarını iyi kavrayan, halkıyla birlikte soluklanan bir lider olması, Bosna'nın haklı davasının dünyaca kabul edilmesini ve bu savaştan siyasi ve askeri olarak zaferle çıkmasını sağladı. Eğer Boşnak halkının Aliya'ya duydukları güven olmasaydı savaş bu şekilde bitmeyebilirdi

Savaşın ilke tanımayan acımasızlığına rağmen savunduğu ilkelerden hiç taviz vermedi. Katliamlara, intikam duygusuyla değil, çokkültürlü bir Bosna idealini sonuna kadar savunarak cevap verdi.

Devlet başkanı olarak sergilediği siyasi ve askeri yeteneğinin yanısıra diplomatik alandaki başarısı, özgürlük mücadelesinin uluslararası platformda meşruiyet kazanmasını sağladı.

Tüm bu özellikleriyle Aliya İzzetbegoviç *Bilge Kral*lığı hak etmektedir. Aliya, İslam dünyasında yeni lider prototipini ortaya koymuştur.

Bu kitap, Aliya'nın, çocukluğundan Bosna'nın bağımsızlığını kazanmasına kadar geçen dönemi anlattığı bir otobiyografidir.

Kitapta kullanılan dil açısından Aliya'nın tarih karşısında bir tür savunma sunduğu söylenebilir. Bosna'nın içinden geçmekte olduğu kritik durum nedeniyle olsa gerek; savaşa ve uluslararası komplolara ilişkin tüm ayrıntıları vermekten kaçındığı, resmi bir tutanak gibidir bu eser.

Bu haliyle bile, bir ulusun yeniden dirilişine ve özgürlüğüne önderlik eden bir kalemden çıkmış olması, bir tutanak olmaktan daha fazla anlam yüklemektedir ona.

Düşmanlarının dahi kişiliğine saygı duymadan edemediği Aliya İzzetbegoviç'in anlaşılması, hak ve özgürlük mücadelesinin modern zamanlarda da ulusların kaderini belirlemede ne denli belirleyici olduğunun anlaşılması anlamına gelmektedir.

Şahsen tanıma ve yüz yüze birçok kereler görüşme şansına sahip olduğum Aliya için söylenebilecek en anlamlı söz, onun bilgeliği ile liderliğini en iyi tanımlayan *Bilge Kral* tanımlamasıdır.

***

Bu kitap Boşnakça aslından değil, İngilizce çevirisi esas alınarak Türkçeye kazandırıldı. Bu durumun, yazarın doğal üslubunun tam anlamıyla aktarılmasında ortaya çıkarabileceği mahzurlar mümkün olduğunca giderilmeye çalışıldı. Bilhassa yer ve şahıs isimleri aktarılırken Türkçede aşina olunan isimlere rağmen eserdeki imla esas alındı. Bunun tek istisnası olarak Aliya'nın ismi Türkçe yazıldığı gibi kullanıldı.

Akif Emre

HAYATIMIN BİR KISMI

Alternatif Bir Önsöz

Bu kitapta okuyacaklarınız benim hayatımdan kesitler sunmaktadır, çünkü diğer kısımlar ya unutulmuşlardır ya da sadece bana aittirler. Geriye kalan bir otobiyografiden çok bir vakayinamedir; benim hayatım boyunca cereyan etmiş olan olaylarla, kişisel değerlendirmenin elverdiği ölçüde doğru ve dürüst biçimde yeniden gözden geçirilmiş bir hesaplaşmadır.

Anıların nasıl yazıldığına aşina değilim. Churchill'in ünlü çalışmasını okurken, edebiyatın bu türünde Churchill'in kendisinin de belirttiği gibi, yazarın askeri ve siyasal olaylara ilişkin kendi vakayinamesini "kendi kişisel deneyiminin iplikleriyle" bağladığını farkettim. Bu itibarla hatıratlar, daima öznel bir algılayıştır. Tarih değildirler ve zaten tarih de, onu yapanlar ya da parçası olanlar tarafından yazılmamalıdır. Bu kitabın görece büyük bir parçası mektuplardan ya da benim mektuplarımın parçalarından, konuşmalardan ve o dönemde yapılmış olan mülakatlardan oluşmuştur.

Bunlardan bazılarını olduğu gibi ya da kısmen alıntılamanın önemli olduğunu düşündüm, çünkü onlar benim anlık tepkilerimdi; olaylar hakkında, onlar göz önüne çıkar çıkmaz yaptığım hızlı hatta bazen anlık yorumlarımdı ve sonuç olarak da, olaylar hakkındaki en otantik şehadetleri oluşturuyorlardı. Bu, aynı zamanda, bu tür yazılarda sık sık ortaya çıkan bir tür "şeylerin mahiyet ve önemini sonradan anlama" durumunu önlemenin de bir yoluydu.

Kısacası bu kitapta okuyacaklarınız, benim, tarihimizin zor bir dönemine ilişkin gerçeklerimdir.

Aliya İzzetbegoviç

Saraybosna, 31 Mart 2001

İÇİNDEKİLER

Bosna-Hersek'in Kısa Tarihi

Noel Malcolm'un aynı adı taşıyan kitabına dayanılarak hazırlanmıştır.

Bosna-Hersek, Balkan Yarımadası'nın batı kısmında, 42.25° ve 45.15° kuzey enlemleriyle 15.45° ve 19.41° doğu boylamları arasına konumlanmıştır. Kuzey ve batı sınırlarında Hırvatistan Cumhuriyeti, güney ve doğu sınırlarında ise Sırbistan ve Karadağ yer alır. Yüzölçümü 51.129 km^2; nüfusu (1991 nüfus sayımı sonuçlarına göre) 4.124.256'dır ve ortalama nüfus yoğunluğu km^2 başına 81 kişidir. Hersek, Neretva Irmağı vadisi etrafında teşekkül etmiş alanla ilişkili bir isimlendirme iken, Bosna, ülkenin daha büyük bir kısmını oluşturan merkez, doğu ve batı bölgelerini ifade eder.

Bosna-Hersek'in siyasal sınırları 18. ve 19. yüzyıllar boyunca (1699'dan 1878'e kadar) bir dizi muahede ve dostluk anlaşması ile belirlenmiştir. 1943'te AVNOJ'un (Yugoslavya Ulusal Antifaşist Bağımsızlık Konseyi) ikinci oturumunda, ülke sınırlarının, Sutorina yakınlarındaki ve Bosansko Grahovo ve Bihac bölgelerindeki birkaç büyük değişiklik istisna edilmek kaydıyla, 1918'deki sınırlar olması yönünde bir karar alındı.

Bosna-Hersek uzun bir geçmişe sahip olan bir Avrupa ülkesidir ve ortaçağlardan günümüze dek kesintisiz jeopolitik bir

entite olagelmiştir. 1180'den itibaren 1436'ya kadar uzanan dönemin büyük bir kısmında bağımsız bir krallık idi; 1580-1878 tarihleri arasında Osmanlı'nın bir *eyalet*iydi; 1878'den 1918'e dek Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun yönetimi altına kaldı; 1945'ten 1992'ye kadar ise Yugoslavya'nın federal cumhuriyetlerinden biriydi. Dolayısıyla geçen 800 yılın 650'si boyunca, haritalarda Bosna adıyla siyasal bir varlık olarak yer aldı.

Haklarında tarihsel detaylara sahip olduğumuz en eski yerleşimciler İlliryalılardı. Slavlar 6. yüzyılın sonlarında Balkan Yarımadası'ndan aşağıya doğru Yunanistan'ın kuzeyine kadar büyük kitleler halinde ilerlediler ve buralara yerleştiler.

Bosna'dan ayrı bir toprak olarak sözeden ve günümüze dek ulaşabilen ilk kayıt, 958'de Bizans İmparatoru Constantine Porphyrogenitus tarafından yazılmış olan siyasi-coğrafi bir elkitabında bulunmaktadır.

1102'de Macar yönetimi resmen Bosna'ya kadar uzanmıştı fakat uzak ve nüfuz edilemeyen bir toprak olması hasebiyle, otoritesi giderek daha bağımsız hale gelen bir *ban* –Ortaçağ'da bir Bosna yöneticisi- tarafından yönetiliyordu. 12. Yüzyıl sonunda Bosna ilk defa nisbeten bağımsız bir devlet haline geldi.

Ortaçağlarda üç güçlü Bosna yöneticisi göze çarpar: 1180'den 1204'e kadar iktidarda kalmış olan Ban Kulin, Ban Stjepan (Stephen) Kotromanic (1322-53) ve Kral Stjepan Tvrtko (1353-1391). Bosna, bunlardan ikincisinin yönetimi altında Hum (Hersek) Prensliği'ni içine alacak kadar genişlemiş; üçünüsünün yönetimi altında ise, güneye doğru daha da yayılarak Dalmaçya sahilinin geniş bir kısmını ele geçirmiştir.

Fransiskenlerin gelişiyle birlikte Bosna, 14. yüzyıl ortalarına kadar merkezi Roma İmparatorluğu'ndan kopartıldı. Bosna Kilisesi muhtemelen 1230 gibi erken bir tarihte Katolik Kilisesi'nden uzak düştü ve tedricen özerkleştikçe Roma'yla arasındaki ayrışmalar da o denli arttı.

1463'te Bosna Türk yönetimi altına girdi.

Batılı bir yorumcu 1595'te "Slavca"nın Osmanlı İmparatorluğu'nun üçüncü dili olduğuna işaret etmişti. Bir sadrazamlar kuşağı yetiştirmiş olan İstanbul'daki Sokollu ailesi, Bosna kökenliydi. 16. ve 17. yüzyıllar boyunca, Bosna kökenli olan dokuz sadrazam vardı.

3 Türk yönetimi altında nüfusun büyük bir kısmının İslamlaşmış olması, modern Bosna tarihinin en ayırdedici ve önemli özelliği olmaya devam etmektedir.

Arnavut kökenli gezgin bir rahip olan Peter Masarechi'nin 1624'te yazdığına göre, o tarihte Bosna'da 150.000 Katolik, 75.000 Doğu Ortodoks Kilisesi mensubu ve 450.000 Müslüman bulunmaktaydı.

Saraybosna'daki (önceden Vrhbosna olarak biliniyordu) Osmanlı hakimiyetinin ilk 15 yılında Türkler bir cami, bir *tekke*, bir *misafirhane*, bir *hamam*, Miljacka Nehri üzerinde bir köprü, borularla teçhiz edilmiş bir su sistemi ve şehre yeni adını veren bir *saray* inşa ettiler. Kentin kalbindeki geniş çarşı da ilk zamanlarda tesis edilmişti.

Önemli kurumlar (yalnızca camiler ve okullar değil aynı zamanda hanlar, hamamlar ve köprüler) için gelir sağlamak üzere toprakları vakfetmek zenginlerin adetiydi. Bu dini hayır kurumları *vakıf* (Boşnakça *vakuf*) olarak biliniyordu. Bosna'nın Avusturya-Macaristan tarafından istila edildiği 1878'de, ekilebilir arazinin üçte birinin vakıflara ait olduğu tahmin edilmektedir.

Bosna'nın birçok yerinde Ortodoks rahip ve inananların varlığının ilk kez zikredilmesi 1480'lerden sonrasına tekabül etmektedir. 16. Yüzyılda muhtelif Ortodoks manastırlarının inşa edildiği bilinmektedir ve kuzey-batı Bosna'daki önemli bir manastır olan Rmanj'dan ilk kez 1515'te söz edilmiştir.

Bosna'da en az iki nesilde bir önemli savaşlar olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun bir daha asla toparlanamamasına neden olan savaş, 1683-1699 yılları arasında Avusturya'ya karşı yapılan savaştı. 1684-1687 yılları arasında Avusturyalılar Macaristan'ın tamamını tedricen işgal ettiler ve Bosna'yı bir muhacir akınına boğacak şekilde binlerce Müslümanı topraklarından güneye doğru sürdüler. 1687'de, kabaca 30.000 Müslüman daha batıdaki Lika'dan kaçmıştı. Her yandan gelen bu muhacir akınlarının Bosna nüfusunun büyüklüğü ve doğası üzerinde devasa etkileri oldu -bu savaşın sonucu olarak yaklaşık 130.000 muhacirin Bosna'ya gelmiş olduğu tahmin edilmektedir.

1737'de Bosna Valisi Ali-pasa Hecimovic [Hekimoğlu Ali Paşa, Y.h.n.], Banya Luka muharebesinde Avusturya ordusunu yendi ve ardından yapılan barış antlaşmasıyla (Belgrad Muahedesi, 1739) modern Bosna'nın kuzey sınırı tesis edildi.

1788'de başlamış olan bir sonraki Avusturya savaşının daha ciddi siyasal yansımaları oldu. Avusturya imparatoru II. Joseph ve Rus çariçesi Büyük Katerina Balkanlar'daki Osmanlı topraklarını ele geçirmek ve aralarında paylaşmak üzere anlaştılar. Bu olay, 1878'de Bosna'nın Avusturya tarafından işgal ve 30 yıl sonra da ilhak edilmesine kadar varacak olan Balkanlar'daki jeopolitik çıkar ilişkilerini belirledi.

Temmuz 1878'de Berlin Kongresi'nde biraraya gelen Avrupalı büyük güçler, Bosna-Hersek'in –teoride hâlâ Osmanlı hükümranlığında olmasına rağmen- Avusturya-Macaristan tarafından işgal ve idare edilmesine karar verdiler. Bosna'nın Avusturya tarafından işgali üç ay içinde tamamlandı. Şiddetli bir direniş ve sıklıkla tekrarlanan gerilla saldırılarıyla karşılaştılar; fakat Avusturyalıların toplam kayıpları 946 ölü ve 3.980 yaralıyla sınırlı kaldı.

Bosna'nın Avusturya tarafından işgali, çoğu Türkiye'ye doğru kaçan Müslüman bir muhacir dalgası yarattı. Avusturya-Macaristan yetkilileri, 1883-1905 arasında 32.625 göçmenin ülkeyi terk ettiğini, 1906 ile 1918 arasında ise 24.000 kişinin daha ayrıldığını belirten resmi rakamlar yayınladılar. Ancak bu rakamlar, ne yasadışı yollardan ülkeyi terk edenleri ne de 1883'e kadarki ilk dört yılda kaçanları içine alıyordu. Bazı Müslüman tarihçiler tarafından 300.000 kişilik bir toplam göç olduğu iddia edilmiş ise de, rakamın bu kadar yüksek olması pek muhtemel görünmemektedir.

1889'da, Saraybosna'da Katolik Katedrali tesis edildi ve bunu Padualı Aziz Anthony adına yeni bir kilisenin kurulması izledi.

Bosna 1882'den 1903'e kadar Avusturyalı bir tarihçi ve eski bir diplomat olan Benjamin Kallay'ın nezareti altındaydı. Onun Bosna politikası, ülkeyi Sırbistan ve Hırvatistan'daki ulusalcı siyasi hareketlerden yalıtmayı ve ayrı ve birleştirici bir faktör olarak Bosnalılık idealini geliştirmeyi hedefliyordu. Onun gayesi açısından, Bosnalılık idealinin ilk olarak Müslümanlar tarafından üstlenilmesi asli bir önem taşıyordu.

1909'da liberal düşünceli bir kişi olan ve makamı 1903'ten 1912'ye kadar elinde tutan Maliye Bakanı Baron Burian'ın yönetimi altında, Müslümanlara bir *vakıf* idaresi sistemi bahşedildi ve ertesi yıl da bir Bosna Parlamentosu seçildi. Sınırlı bir im-

5 tiyaz üzerine temellenmiş olmasına ve doğrudan bir yasama gücüne sahip bulunmamasına rağmen bu parlamento, yerel toplulukların yakın zamanlarda kurmuş oldukları muhtelif örgütlerin –Müslüman Ulusal Örgütü (1906), Sırp Ulusal Örgütü (1907) ve Hırvat Ulusal Birliği (1908)– gerçek siyasi partiler gibi işlev görmeye başlamasına imkan tanıdı. Her ne kadar bazı önde gelen Müslüman entelektüeller, kendilerinin Hırvat ya da Sırp olduklarını "deklare ettiler"se de, bu tür bireysel davranışlar, Müslümanların artık ayrı bir siyasal varlık olarak sağlam bir şekilde tesis edilmiş olan genel konumunu asla zayıflatmadı.

1914 Temmuz sonunda Arşidük Franz Ferdinand'ın bir suikaste kurban gitmesinin ardından Avusturya-Macaristan Sırbistan'a savaş ilan etti. 1918'de Mihver Güçlerin yenilgisiyle sonuçlanacak olan I. Dünya Savaşı başladı.

30 Mayıs 1917'de, Slovak politikacı Koresets ve bazı meslektaşları, Slovak, Hırvat ve Sırpların tek bir devlet çatısı altında birleştirilmesi çağrısında bulunan bir Deklarasyon yayınladılar. Hırvat Parlamentosu da, 29 Ekim 1918'de benzeri bir beyanda bulundu. Hemen hemen Müslümanların tamamının desteğini hızlı bir şekilde elde eden asıl parti ise 1919 Şubatında Saraybosna'da kurulmuş olan Yugoslav Müslümanlar Örgütü'ydü. Lideri Dr. Mehmed Spaho, Bosna'nın, Yugoslav Devleti içindeki özerk bir birim olarak kendi varlığını korumaya gayret etmesi gerektiğini savunuyordu.

1920 Kasımında Yugoslavya genelinde seçimler yapıldığında, Spaho'nun partisi Bosna ve Hersek'teki Müslüman oylarının neredeyse tamamını alarak, Ulusal Meclis'te 24 sandalye elde etti.

Ocak 1929'da Kral Alexander anayasayı askıya aldı ve devletin bundan sonra Sırp, Hırvat ve Slovakların Krallığı olarak değil Yugoslavya olarak bilineceğini ilan etti. Devlet, Yugoslav devletini oluşturan ögelerin eski sınırlarını boydan boya kesen ve krallık içindeki bir toprak birimini oluşturan dokuz *banovinaya* bölündü. Bosna dört *banovinaya* bölünmüştü: Hırvatistan'ın bir kısmını içine alan Vrbaska, Sırbistan'ın büyük bir kısmını içine alan Drinska, esas itibariyle Karadağ'dan ibaret olan Zetska ve Dalmaçya sahilinin bir kısmını içine alan Primorska. Bosna, 400 yıldan fazla bir zamandır ilk kez parçalanmıştı. Bosnalı Müslümanlar çok huzursuzdular, dört *banovinanın* hepsinde de azınlık durumuna düşmüşlerdi.

Hırvatlar Alexander'ın anayasasını kabul etmediler. Bundan sonra Sırplarla Hırvatlar arasında 10 yıl sürecek olan siyasi bir mücadele başladı. 1939 Ağustosunda, Sırp Bakan Cvetkovic ile Hırvat lider Macek, Yugoslavya'nın yeni yapısı üzerinde anlaşmaya vardılar.

Üzerinde mutabık kaldıkları ilk husus Bosna-Hersek'in taksimiydi. En önemli iki Hırvat *banovina*sı olan Savska ve Primorska (Bosna-Hersek'in bazı kısımlarını da içine alıyordu) Hırvat *banovina*sı olarak tek bir *banovina* halinde birleştirildi ve Bosna sakinlerinin geri kalan kısmı, plebisit (halk oylaması) yoluyla Hırvatistan'a mı yoksa Sırbistan'a mı katılacaklarına karar vermeye mecbur bırakıldı.

Mehmed Spaho, bu tartışmaların kritik bir aşamasında Haziran 1939'da öldü. Halefi Dzafer Kulenovic Bosna için özel bir *banovina* yaratılması çağrısında bulunduysa da, onun bu talepleri dikkate alınmadı.

6 Nisan 1941'de, Almanlar Yugoslavya'yı işgal ettiler ve dört gün sonra 10 Nisan 1941'de, Bosna-Hersek'in tamamını da içine dahil ettikleri yeni "Bağımsız Hırvat Devleti"ni (Sırp-Hırvat kelimelerinin baş harfleri nedeniyle NDH olarak bilinir) ilan ettiler. Aslında bu bağımsız bir devlet değildi; Bosna'yı kuzey-batıdan güney-doğuya doğru diyagonal olarak bölen bir hat ile Alman ve İtalyanlara ait iki askeri işgal bölgesine ayrılmıştı.

1941'de Almanlara karşı bir ayaklanma başlatmış olan Yugoslav Komünist Partisi'nin, Bosnalı Müslümanların statüsünün ne olması gerektiği konusunda net bir fikri yoktu. 1936'da, komünist bir entelektüel olan Sloven Edvard Kardelj: "Müslümanlardan bir ulus olarak değil, fakat (...) bir etnik grup olarak söz edebiliriz" diye yazıyordu ve 1940'larda yapılan Parti Kongresinde milliyetler siyasetinden sorumlu olan Milovan Dilas, Müslümanları Yugoslav ulusları listesinden çıkarttı.

Sözde bağımsız Hırvat devletinde (1941-1945) azınlıklara ve özellikle de Sırplara ve Yahudilere yönelik dini baskılar vardı. 1941 yazında ve sonbaharında önde gelen Müslümanlar bu terör yönetimine karşı bir dizi protesto eylemi gerçekleştirdiler ve kamusal çözüm önerileri yayınladılar. Bu tür öneriler, Saraybosna, Prijedor, Mostar, Banya Luka, Bijeljina ve Tuzla'da ortaya çıktı.

1945'te komünistler Yugoslavya'da iktidarı ele geçirdiler. Bununla birlikte Müslümanların çoğunluğu kendi kaderlerine

7 razı oldu: Onlara Hırvatistan ya da Sırbistan içinde eritilmek yerine, Bosna'nın varolmaya devam edeceği feodal bir çözüm önerildi. Onlar için hepsinden önemlisi cinayetlerin son bulacak olmasıydı. II. Dünya Savaşında toplam 75.000 Bosnalı Müslümanın ölmüş olduğu düşünülmektedir ki bu, onların toplam nüfusunun %8.1'ine tekabül etmekte idi.

Komünistler, kendi yönetimlerini kabul etmeyenlere karşı çok sert tavır aldılar. Tarihçi Noel Malcolm, 1945-1946 döneminde Yugoslavya'da Tito tarafından kitleler halinde kurşuna dizilen, ölüm yürüyüşlerine zorlanan ve toplama kamplarına tıkılan 250.000 kişinin öldürülmüş olduğu yolundaki tahmini alıntılamaktadır.

Ocak 1946'da ilan edilmiş olan Yugoslav Federal Anayasası, 10 yıl önce yürürlüğe konulmuş olan Sovyet Anayasasının doğrudan bir taklidiydi. Yugoslavya'nın inanç özgürlüğünü muhafaza edeceğini beyan eden ibareler içeriyordu fakat uygulamada işler çok farklıydı.

1946'da İslam hukukunu uygulayan Şeriat mahkemeleri yasaklandı ve 1950'de, öğrencilerin Kur'an hakkındaki temel bilgileri edindiği bir ilkokul mahiyetindeki son *mekteb* de kapatıldı. Müslümanların "Gajret [Gayret]", "Narodna Uzdanica", "Preporod" ve benzeri kültürel ve eğitsel dernekleri de ilga edildi. Yalnızca, Müslüman din adamlarının yetiştirilmesi için kurulmuş olan ve çok katı bir biçimde denetlenen iki medreseyle birlikte resmi İslam Cemaati'nin yaşamasına izin verildi. Saraybosna'da Müslümanlara ait olan basımevi kapatıldı ve *vakıf*ları yöneten heyet de devletin denetimine sokuldu. Ancak bu tedbirlerden bazılarına karşı örtülü biçimde direnildi: İslami metinler elden ele dolaşmaya devam etti, çocuklar camilerde eğitildi, tarikatler dinî faaliyetlerini evlerde sürdürdüler ve "Genç Müslümanlar" adlı bir öğrenci teşkilatı -1949-1952'de yüzlerce üyesinin tutuklanmasına dek- İslam karşıtı kampanyaya direndi.

Bosna-Hersek'te bir Müslüman olmanın ne anlama geldiği –dini mi, etnik mi yoksa ulusal bir kimlik mi olduğu– sorusu Tito'lu ilk yıllarında Yugoslav Komünist Partisi'nin beklentisinin aksine, tam olarak ortadan kaybolmadı.

1948'deki nüfus sayımında Müslümanların üç seçeneği vardı: Kendilerini Müslüman Sırplar, Müslüman Hırvatlar ya da "ulus beyan etmemiş Müslümanlar" olarak adlandırabilirlerdi.

 Sonuçta 72.000'i kendisini Sırp, 25.000'i de Hırvat olarak deklere etti; 778.000'i ise "deklare edilmemiş" olarak kayda geçti. 1953'teki bir sonraki sayım da benzer bir sonuç verdi. İlk kez 1971'deki sayım formunda "ulus anlamında Müslüman" ibaresi yer aldı.

Tito'nun ölümünden sonra, sosyalist ekonomik sistemin bozuk işleyişi tam manasıyla aşikâr hale geldi ve ulusal gerilimler arttı. 1987'de Yugoslavya'da yıllık enflasyon oranı %120'ye, 1988'de ise %250'ye yükseldi. Bu yılın sonuna gelindiğinde Yugoslavya'nın dış borcu 20 milyar Amerikan dolarının üzerine çıkmıştı. Nüfus hızla yoksullaşıyordu ve bu durum, aşırı milliyetçilerin, huzursuzluk politikalarını tahrik etmek üzere çalışmaya başlamaları için gerekli olan şartları hazırladı.

28 Haziran 1989'da, Vidovdan ya da Aziz Vitus Gününde yüzbinlerce Sırp Kosova'nın başkenti Priştine'nin dışındaki Gazimestan savaş alanında Kosova Savaşının 600. yıldönümünü kutlamak üzere toplandı. Slobodan Milosevic kalabalığa "Altı yüz yıl sonra bir kez daha savaşlara ve kavgalara girdik" dedi. "Bunlar silahlı savaşlar değil, ancak bu seçenek tam olarak bir kenara bırakılamaz." Bu sözler kalabalık tarafından coşkuyla onaylandı. 1989'da Yugoslavya'da bağımsız siyasi partilerin yavaş yavaş başlayan akışı şimdi bir sel halini almıştı. Ocak 1990'da, Slovenyalı komünistler Yugoslav Komünist Parti Kongresinden ayrıldılar; hem Slovenya hem de Hırvatistan 1990 güzünde yapılacak olan çok-partili seçimler için düzenlemeler yaptı. Bu seçimleri, Slovenya'da liberal-ulusalcı bir koalisyon, Hırvatistan'da ise Franjo Tudman'ın başkanlık ettiği Hırvat milliyetçisi yeni bir parti olan Hırvat Demokratik Birliği (HDZ) kazandı.

Bosna-Hersek'teki 1990 Kasım seçimlerinde, *Demokratik Eylem için Müslüman Parti* (SDA) meclisteki 240 sandalyeden 86'sını elde ederken, Zulfikarpasic'in *Bosna Müslüman Birliği* (MBO)'nin de aralarında bulunduğu diğer Müslümanlar 13 sandalye kazandılar. Radovan Karadzic'in başkanlık ettiği *Sırbistan Demokratik Partisi* (SDS) ise 72 sandalye kazandı.

1991'in başlarında Milosevic, Yugoslavya'nın federal yapısını daha gevşek konfederatif bir düzenleme ile değiştirme yönünde bir girişim olduğu takdirde, Hırvatistan ve Bosna'nın tüm topraklarını ilhak etmeye girişeceğini kamu önünde açıkça dillendirmekteydi.

9 25 Haziran 1991'de hem Hırvatistan hem de Slovenya bağımsızlıklarını ilan etti. Bağımsızlık arayışına girmek artık Bosna-Hersek için de zorunlu hale gelmişti; aksi takdirde, Sırp denetimi altında, taksim edilmiş bir Yugoslavya'da kendi kaderiyle başbaşa kalacaktı.

6 Nisan 1992'de Bosna-Hersek Avrupa Topluluğu tarafından bağımsız bir devlet olarak tanındı. Ülkeye yönelik saldırı da aynı gün başladı.

BM 22 Mayıs 1992'de Bosna-Hersek'i tanımış ve üye-devlet olarak kabul etmiş olmasına rağmen, bir yıl önce bir bütün olarak Yugoslavya'ya karşı ilan edilmiş olan silah ambargosu kaldırılmadı. Hiçbir şey değişmemiş gibiydi.

Sırp komutanlar bazen Bosna-Hersek'teki savaşı bir altı-yedi yıl daha sürdürmelerine yetecek silah ve teçhizata sahip olmakla övünmüşlerdir; ambargonun onların askeri kapasitesi üzerinde hiçbir gerçek etkisi olmayacaktı. Fakat Bosna'yı savunan kuvvetler açısından bu, uzun vadede idama mahkumiyet anlamına geliyordu.

Amerikan ve Alman yönetimleri çok geçmeden ambargonun kaldırılması için bastıracaklar fakat daha sonra Büyük Britanya'nın Dışişleri Bakanı olacak olan Douglas Hurd, "bunun savaşı uzatmaktan başka bir şeye yaramayacağını" öne sürerek bu fikre gayretkeş bir biçimde karşı çıkacaktı.

Ambargo kaldırılmadı ama savaş devam etti, 1995'in sonuna dek uzadı. Ancak, (14 Aralık 1995'te Paris'te imzalanmış olan) Dayton Barış Anlaşması ile 21 Kasım 1995'te sonlandırıldı.

BİRİNCİ BÖLÜM

Gençlik ve İlk Mahkumiyet

Çocukluğum ve babamın hastalığı. Sıradan bir okul çocuğu. İnanca ilk temayüller ve ilk tereddütler. Sırplar iktidarda. Azici - karma bir köy. Asker kaçağı. Genç Müslümanlar. Komünistlerin gelişi. Komünistlerle çarpışma. Komünist "eşitlik". Üç yıl zorla çalışmaya -angarya- mahkumiyet. Halida.

Çocukluğum şimdi çok uzak görünüyor, tıpkı açık bir günde dağlara bakıyormuşum gibi detaylarını değil ama ana hatlarını mükemmel bir şekilde görebiliyorum. Hayat kısa değil, ben onu uzun buluyorum.

75 yıl önce, Bosanski Samac'da, Bosna'nın en büyük iki nehri olan Bosna ve Sava'yı gören bir evde dünyaya geldim. Ben iki yaşındayken, ileride okula devam edeceğim Saraybosna'ya göç ettik. Geçenlerde, çocukluğumun ve ergenliğimin sekiz yılını içinde geçirdiğim okul binasının önünden geçtim: İlk Erkek Lisesi ya da Genel Lise. Okul meşhurdu ve oradan mezun olan bizler bundan gururla söz ederdik. Hukuk derecemi de Saraybosna'da aldım. Öğrenimime fenni ziraat okuyarak başladım fakat üçüncü yıldan sonra Hukuka geçtim.

Geniş bir aileye mensuptum. Babamın annemden beş çocuğu vardı –üç kız iki erkek. Ben erkek çocukların en büyüğüyüm ama en büyük çocuk değilim, çünkü benden büyük iki kızkar-

deşim var. Babamın ilk evliliğinden olan iki üvey erkek kardeşim daha var. İlk eşi ölünce 1921'de annemle evlenmiş. Ailemizin geçen yüzyılın sonunda Belgrad'dan gelmiş olduğuna ilişkin kanıtlarımız var. Büyükbabam orada, küçük amcamın bana anlattığına göre II. Dünya Savaşından sonra bile hâlâ ayakta duran bir evde doğmuş. Ev, bugün Fransız Sokağı olarak bilinen bir noktadaymış fakat savaştan sonra yıkılmış. İstanbul'da askerlik hizmetini yapan büyükbabam, orada Boğaz'ın karşı yakasında bulunan Üsküdar semtinde doğmuş olan Sedika adında genç bir Türk kızıyla evlenmiş. Babam Türkçeyi biraz anlar fakat hatırlayabildiğim kadarıyla konuşamazdı. Bu durum, hiç Türkçe bilmeyen ve bu nedenle de kendisini bu konuşmalardan dışlanmış hisseden annemi zaman zaman rahatsız ederdi.

Çocukluğum babamın hastalığından müteessir olarak geçti. I. Dünya Savaşında Piava'daki İtalyan cephesinde ağır yaralanmıştı. Bu, daha sonra bir tür felce dönüştü; bu yüzden hayatının son on yılı kısmen yatağa bağlı olarak geçti. Rahmetli annem ona büyük bir özenle baktı ve hatırı sayılır bir özgürlük içinde büyümekte olan biz çocuklar da elimizden geldiği kadar ona yardım ettik.

Babamın ailesi bir zamanlar çok zenginmiş. Kendisi de Bosanski Samac'da tüccarlık yapıyordu fakat garip koşullar içinde işi kısa zamanda battı. Hayatın bizler için çok daha zor olduğu Saraybosna'ya göçtük; fakat burada olmanın en azından eğitim alma imkanı gibi bazı avantajları da vardı. Bosanski Samac'da kalmış olsaydık, bu mümkün olmayabilirdi.

Rahmetli annem çok dindar bir kadındı ve dine olan bağlılığımı -en azından kısmen- ona borçluyum. *Sabah* namazlarına hiç aksatmadan tam vaktinde kalkar ve beni de kaldırırdı, ki ben de Belediye Binası'nın yakınındaki mahalle camisi olan Hadzijska Camii'ne gidebileyim. 12-14 yaşlarında bir çocuk olarak, doğaldır ki, kalkıp kalkmamak konusunda tereddüt ederdim ama özellikle bahar sabahlarında eve hep mutlu dönerdim. Güneş doğmak üzere ve yaşlı imam Mujezinovic camide olurdu. *Sabah* namazının ikinci rekatında daima Kur'an'ın harika surelerinden biri olan *Rahman Suresi*ni okurdu. Taze bahar sabahındaki o cami, sabah namazında okunan o *Rahman Suresi* ve civardaki herkesin kendisine saygı duyduğu o *alim*; uzun za-

man önce geçip gitmiş olan yılların sisleri arasında hâlâ net bir biçimde görebildiğim en güzel görüntüleri oluşturmaktadır.

Ben her bakımdan annemle babamın bir karışımıydım. Fiziksel olarak daha çok anneme ve dayılarıma benziyordum ve bu beni pek mutlu etmiyordu; ben, yakışıklı iri yapılı bir adam olan babama benzemek istiyordum. Ancak karakter bakımından daha çok babam gibiydim. Annemin bütün akrabaları dışa dönük, açık ve iletişime yatkın insanlar iken, İzzetbegoviçler içe dönük ve çekingen tiplerdi.

Babam Saraybosna'ya annemin akrabaları arasına gelmek zorunda kalmış olmasına rağmen, onlardan büyük saygı görürdü. Ne zaman bir aile ya da evlilik sorunu çıksa, o tartışmada bir tür yargıç ya da hakem olurdu. Ailenin geri kalanının onu dinlediğini bilirdim ve bu da beni etkilerdi. Bir çocuk olarak, basitçe söylemek gerekirse, anneme aşıktım ve o, ne zaman babamla birlikte bir yere ziyarete gitse, onlar dönene kadar uyuyamazdım. Bazen gece yarısına kadar gelmelerini bekleyerek, uyanık yatardım. O kadar yorgun olurdum ki, kapının açıldığını ve içeri girdiklerinde de ayak seslerini duyar duymaz uyuyakalırdım.

Kendimi ebeveynlerimin etkisinden kurtarıp hayatımı kendi seçtiğim gibi yaşamaya başladığımda henüz oldukça gençtim. 15 yaşındayken, inancımda bazı tereddütler oluşmaya başladı. O zamanki yoldaşlarım ve arkadaşlarımla her şeyi konuşurdum. Komünist ve ateist yazıları okurduk. O tarihte Yugoslavya, çoğu elden ele dolaşan çeşitli broşürler vasıtasıyla illegal olarak yaygınlaşan çok güçlü bir komünist propagandanın etkisi altındaydı. Komünistler bu konuda çok etkindi. Bu, kısmen de Avrupa'da faşizmin ortaya çıkışına yönelik bir tepkiydi. Komünizm demokrasiyi anlamadı. O, Yugoslavya'da antifaşist bir hareketti, bir karşıt ideolojiydi ve diğerinden daha az totaliter değildi. Kızıl totalitarizm Kara totalitarizme karşı durmak için gelmişti.

Komünistler, komünist harekete örgütlü bir biçimde mensup olan öğretmenlere sahip olmasıyla tanınan benim lisemde özellikle güçlüydüler. Sınıfların etrafında illegal olarak dağıtılan broşürlerin bazılarını ele geçirmeyi başardım ve sosyal adalet –ya da daha sonra doğrusu sosyal adaletsizlik- sorunu ve

 Tanrı üzerine kafa yormaya başladım. Komünist propagandada Tanrı adaletsizliğin tarafındaydı; çünkü komünistler dini "halkın afyonu" olarak, yani halkın huzursuzluğunu yatıştırarak onları gerçekliğin dünyasında daha iyi bir hayat için mücadele etmekten alıkoyan bir araç olarak görüyorlardı. Bu çizgiye kaymak çok kolaydı. Ne ki, ben bunu kabul etmedim. Her zaman çok net olmasa bile, dinin temel mesajı bana hep sorumluluk gibi görünmüştür. Onun mesajı krallar ve imparatorlar için bile aynıdır; onların da sorumlu olmaları gerektiği yönündedir. Onların bu dünyadaki polisten bir korkuları olmasa da –çünkü polis zaten onların ellerindedir- din onlara uyguladıkları şiddetten dolayı hesaba çekileceklerini ve bu sorumluluktan kaçış olmadığını söyler. Tanrısız bir kainat, bana anlamdan yoksun görünmüştür her zaman.

Bu nedenle de inancım bir iki yıllık sallantıdan sonra geri döndü ama farklı bir biçimde. İnancımdaki –elbette varolduğu ölçüde- bu muayyen sarsılmazlık, gençliğimde zuhur etmiş olan şüphelerden geliyor. O artık yalnızca atalarımdan devraldığım bir din değildi; yeni baştan edinilmiş bir inançtı. Ve onu bir daha hiç yitirmedim.

Daha sonraları bu kişisel tereddütlerim hakkında yazdım fakat şimdi düşünüyorum da, bu makaleler gerçekte benim inancımın -başkalarına karşı değil kendime karşı- birer göstergesiydiler.

Okulda, çok iyi ve çok zayıf bir öğrenci olmak arasında salınıp durdum. Bir süre gayretle çalışıyor ve sonra yine belli bir süre kitaplarımı tümüyle bir kenara bırakıyordum. Lisenin 4. sınıfında okulun sertifika sınavlarından muaf oldumsa da, bir sonraki yani beşinci sınıfın sonunda zayıf notlar aldım. İşin daha da garibi, bunun tarih dersinden olmasıydı; çünkü tarihi oldum olası sevmişimdir.

Zayıf notlarım için kendimi değil tarih hocamı suçladım. Öğretmenim; doğu şivesi olan saf *Ekavski* ile konuşan, genellikle Müslüman öğrencilere el şakaları yapan, gerçek Sırbistan'dan gelme uzun boylu bir adamdı. Muhtemelen bunun, zayıf notlarım nedeniyle onu suçlamak için iyi bir sebep olduğunu düşünmüştüm.

Lisenin daha üst sınıflarında, bütün çalışmalarımın yerine okumayı ikame etmiştim. 18-19 yaşlarında, Avrupa felsefesinin

 bütün temel metinlerini okuyordum. O zamanlar Hegel'i takdir edemedim ama sonraları görüşlerim değişecekti. Üzerimde özel bir etki bırakmış olan metinler, Bergson'un *Yaratıcı Evrim*'i, Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi* ve Spengler'in iki ciltlik, *Batı'nın Çöküşü* adlı eserleriydi.

Ancak yine de okulu tümüyle bir kenara bırakmamıştım. 1943 yazında II. Dünya Savaşının ortasında mezun oldum. Stalingrad ve El Alamein çoktan yaşanmıştı ve Sicilya ve İtalya çıkarmaları başlamak üzereydi. Bu savaşa, tehlike ve kıtlıklarla dolu bu zor yıllara ilişkin canlı hatıralarım var. Örneğin 1941'deki büyük kıtlığı hatırlıyorum. Evde tok olduğumuz zamanlar aç olduğumuz zamanlardan çok daha azdı. Sonraları işler daha iyiye gitti; bunu da esasen gümrükten büyük miktarlarda gıda kaçıran karaborsacılara borçluyduk. Her şey durmuştu sadece karaborsa çalışıyordu –bu da onu hiç olmadığı kadar kârlı hale getiriyordu.

Burada, Saraybosna'da Nazizm yanlısı Ustaşa rejimi iktidardaydı. Lise diploma sınavlarını verdikten sonra orduya yazılmam gerekiyordu ama ben bunu yapmadım. Bunun yerine bir asker kaçağı oldum ve 1944 yılı boyunca evde kalarak gizlenmeyi başardım. Bir gün askeri makamların beni aradığını öğrendim ve yerlisi olduğum Posavina bölgesine kaçtım. Bu başlı başına bir hikayedir; savaş sırasında meydana gelen olaylar zinciri içinde özel bir deneyimdir. Eyleme geçen çeşitli grupları gördüm: Çetnikleri, Ustaşaları, Partizanları ve hatta Müslümanları (kuzey Bosna'daki olaylara müdahil olan silahlı Müslüman milis gruplarını).

Ama çocukluğumda harika zamanlarımız da oldu. Annemin ailesinden bize, Saraybosna'dan fazla uzak olmayan Stup'taki Azici köyünde küçük bir mülk kalmıştı -son savaşta tahrip edilmiş olan meşhur Dzabijina Kula, dört yanındaki çivit mavisi pencereleriyle uzaktan seçilebilen kutu gibi beyaz bir ev. Bahçesinde Saraybosna platosunun en büyüğü olan bir dişbudak ağacı ve bir Roma kuyusu vardı. Yazları okullar kapanınca mülkümüze giderdik. Bu 1932'den 1940'a kadar 7-8 yıl boyunca böyle devam etti. Babamın sağlığı bozulmadan önceki ilk beş yıl boyunca oraya anne ve babamla giderdik. Sonraları onlar

Saraybosna'da kalmaya başlayacaklar; biz de mülkümüze annemin kız kardeşi olan dul teyzemle birlikte gidecektik. Kırda geçen bu yaz günleri kuşkusuz hayatımın en güzel günleriydi. Sabahlar özellikle güzeldi. Son savaş sırasında burası cephe hattıydı; fakat çocukluğumu geçirdiğim bu küçük toprak parçası ilk siperlerin 50 ila 100 metre gerisine ve cephe hattının bizde kalan tarafına düştü.

Azici hem din hem de ulusal aidiyet bakımından çok karışık bir köydü. İki Müslüman aile vardı, gerisi Ortodoks ya da Katolikti. Son savaşta tahrip olmuş olan bir Katolik kilisesi bile vardı. Yazları bu kilisenin çevresinde halk festivalleri düzenlenirdi. Ne zaman bu son savaşın nedenlerini anlamaya çalışsam, Azici'ye ve bu dini bakımdan karma nüfusa ilişkin hatıralar zihnime doluşurlar. Hatırlayabildiğim kadarıyla, farklı gruplar arasında hatırı sayılır bir karşılıklı saygı da mevcuttu. Yaşlı bir Sırp hane reisi olan komşumuz Risto Berjan ne zaman köyden geçse, bahçesinde gördüğü her kadını selamlar fakat Müslüman örfünü ihlal etmeme hassasiyetiyle yüzünü öteye çevirirdi. Halk arasında durum böyleydi. Fakat üst tabakada, yönetimde çok farklıydı.

İki dünya savaşı arasında *ban*ların, benim şimdi Bosna-Hersek Cumhurbaşkanlığı'nın bir mensubu olarak kullandığım binada kendilerine tahsis edilmiş resmi makamları vardı. 1929'dan itibaren bu, sözde Drinska *banovina*sıydı. Başkenti Saraybosna idi ve *ban* istisnasız olarak bir Sırptı. İlki Velimir Popovic idi, onu Ljuba Davidovic izledi, onu da... Velimir ya da Ljuba farketmiyordu, o daima asıl Sırbistan'dan bir Sırp oluyordu. Bu bağlamda bir şey daha hatırlıyorum. İlkokul öğretmenlerimin hemen hepsi Sırptı. Birinci ve ikinci sınıflarda öğretmenim, kendisini çok sevdiğim yaşlı Sırp bayan Susljic idi. Üçüncü ve dördüncü sınıf öğretmenlerim ise, ikisi de birer Sırp olan Bilicar ve Krstic idi. Sadece kısa bir süre için Muhic adlı Müslüman bir hocamız olmuştu. Ve durum Bosna'nın tamamında aynıydı. Bu, Müslümanları Sırplaştırma yönünde, kararlı bir girişimdi. Ben ilkokulun dördüncü sınıfındayken, 1934'te Marsilya'da bir suikaste kurban giden Kral Alexander'dan haberdar olduk. Kral öldürüldüğünde, kentteki her ev siyah bir bayrak takmak zorunda bırakılmıştı. Siyah bayrak evimizde Ekimden Nisana dek kaldı: altı ay boyunca kentler siyah bos-

17 tan korkulukları gibi göründü. Dahası, bazı okullarda Sırp azizi Sava ile ilgili şarkılar söylendi –farklı inançlardan çocuklar bunları öğrenmeye zorlandılar. Bu adet daha sonra kaldırıldı ama bundan sonra dahi, Ocakın 27'si halkın aydınlatıcısı olan Aziz Sava'nın bayramı olarak kutlanmaya devam etti.

Hemen tüm kent belediye başkanları ve nahiye reisleri Sırptı. Bu, II. Dünya Savaşından hemen önce Bosna'yı taksim eden ve ülkenin bazı kısımlarını sözde Hırvat *banovina*sı içine dahil eden Cvetkovic-Macek Anlaşmasına dek böylece sürdü. Bunu, Polonya'nın işgali ve savaşın Yugoslavya'ya yayılması izledi, böylece taksimin hiçbir anlamı kalmadı.

Sırp hegemonyası komünist rejim altında da devam etti. Başlangıçta, komünist (bir anlamda ulus-dışı) zihin kurulumunun bastırdığı bu hegemonya tekrar canlandı, Sırplar tedricen ve bizzat KP'ye katılmanın da aralarında bulunduğu başka araçları kullanarak iktidarı ele geçirdiler. Yugoslavya'daki ulusal dengesizlik, daha doğrusu devletin bütün kurumlarındaki Sırp hakimiyeti Slovaklar ile Hırvatların ayaklanmasına ve Yugoslavya'nın dağılmasına yol açtı. Bosnalı Müslümanlar kendi aralarında bölündüler, çünkü onlar Müslüman ya da Boşnak değildiler; "Gayret" adındaki kültür derneğinin üyesi Müslüman Sırplar ve "Narodna Uzdanica"ya bağlı Müslüman Hırvatlar idiler. Bu da yine, Bosna'yı Sırplar ve Hırvatlar arasında bölme yönünde bir girişimdi. Bu girişim ileride kanlı bir boyut kazanacaktı.

Genç Müslümanlar olarak bilinen grupla ilk kez Yugoslavya'nın düşmesinden birkaç ay önce temasa geçtim. Bunların çoğu Zagrep ve Belgrad Üniversitelerinde okuyan öğrencilerdi; onlarla birlikte Saraybosna'daki Birinci ve İkinci Liselerden bazı öğrenciler de vardı. Ormancılık öğrencisi Tarik Muftic, 1945'te komünistlerce öldürülen tıbbiye öğrencisi Esad Karadozovic, mühendislik okuyan Emin Granov ve 1951'de Yugoslavya'yı bir daha geri dönmemek üzere terk edecek olan inşaat mühendisliği öğrencisi Husref Basagic tarafından bir grup oluşturulmuştu. Aralarında, 1944 sonunda yine komünistler tarafından öldürülen genç bir fenni ziraatçi olan Asaf Serdarevic de bulunuyordu. Onlar, dinimle ilgili duymak istediklerimle aynı paralelde olan bazı yeni fikirlerin anahatlarını oluşturdular.

Bunlar bizim *mekteb*lerde öğrendiklerimizden, okulda almış olduğumuz dini eğitimden, katıldığımız konferanslardan ya da o günün dergilerinde okuduğumuz makalelerden çok farklıydılar. Bunu öz ile biçim arasındaki ilişkiye dair bir mesele olarak görüyorum -bizim nazarımızda *hoca*lar, yani İslam dinini öğreten öğretmenler, İslam'ın ritüellerini ya da dışsal formlarını yorumlamaya ve özü göz ardı etmeye daha fazla eğilimliydiler.

Mart 1941'de, bir Genç Müslümanlar derneği kurmayı ve o tarihte yürürlükte olan düzenlemeler temelinde tescil ettirmeyi denedik. Kendisine bir nevi yönetim kurulu atadığımız bir kurucu meclis topladık. Ancak Nisanda Almanlar Yugoslavya'yı işgal ettiler ve dernek asla tescil ettirilemedi.

Genç Müslümanlar hareketinin genel odağını belirleyen, İslam ile ona muhalif mahiyetteki iki referans noktası -anti-faşizm ve anti-komünizm- idi. Hitler ve Stalin'in şahsında cisimleşen iki sistem, faşizm ve komünizm, o günün dünya düzenini karakterize ediyorlardı. Batı da görünüşte sahnenin bir parçasıydı, fakat bunlar eski dünyayı tahrip etmeyi ya da değiştirmeyi arzulayan yeni eğilimlerdi. Defedildiğinde ise, bir yanılsamadan başka bir şey olmadığı görüldü. Sözde eski dünya varolmaya devam etti ve kendisini değiştirdi.

1940'ların başlarında, Genç Müslümanlar hareketi ortaya çıktığında, Müslüman dünya çok kötü bir durumdaydı. Bağımsız olan sadece birkaç Müslüman ülke vardı. Biz bunu kabul edilemez bir durum ve İslam'ı da, özünü muhafaza ederek kendisini güncele taşıyabilmesi gereken canlı bir fikir olarak görüyorduk. Müslüman dünyada olanlardan, yabancıların askerleri ya da sermayeleri yoluyla kurduğu hakimiyetten rahatsızdık.

Örgüt, gençlik arasında, özellikle de lise ve üniversite öğrencileri arasında hızla yayıldı. Bosna-Hersek'teki hemen her şehirde yüzlerce sempatizanımız vardı. 1941-1945 Savaşı sırasında, dönemin yetkilileri ile aramızda dillendirilmemiş bir çeşit saldırmazlık anlaşması vardı: Muhalefeti oluşturduğumuz açık olmasına rağmen, doğrudan karşı karşıya gelmekten kaçınıyorduk. 1944'te örgütün, *hoca*ların (imamların) birliği El-Hidaje ile bir anlaşma yapmış olmasından hoşnutsuz olduğum için giderek pasifleştim. Aralarında saygı duyduğum birçok kişi olmasına rağmen *hoca*larla hiçbir zaman tam olarak mutabık kalmadım. Hocalık ya da şeyhlik gibi ayrı bir toplumsal sınıf ya da

 rütbe olmaması gerektiği ve onların savunucusu oldukları İslam anlayışının İslam'ın hem iç hem de dış gelişimini engellediği görüşündeydim. Bu görüşlerimi kamu önünde de mümkün olduğunca ifade ettim ve sonuç olarak da belli ölçüde dışlandım.

Savaş bittiğinde, komünist yetkililerin yarattığı dehşet nedeniyle aktif olmayı sürdürdük. Önce bizi caydırmayı denediler; bunu başaramayınca da 1946'nın başından itibaren tutuklamaya başladılar.

Çocukken bile hukukçu olmayı isterdim. Bu benim gençlik ihtirasım, okul günlerinden beri hayalimdi.

36 ay sonra 1949'da hapisten çıktığımda Hukuk Fakültesi'ne kaydolmak istedim fakat kendisi de bir hukukçu olan eniştem Sukrija, beni bundan vazgeçirdi. Babam da, komünistler asla unutmadığı ve affetmediği için eski bir mahkum olarak hukuk mesleğinde ilerlememe imkan olmadığını düşünüyordu. Bunun üzerine üç yılımı geçirip 13 sınavını verdiğim Fenni Ziraat Mektebi'ne kaydoldum. Mükemmel bir fenni ziraat öğrencisiydim fakat yıllar ve sömestrler geçtikçe ilgimi yitirdim ve sonunda Hukuk Fakültesi'ne transfer oldum. Bütün bunlar nedeniyle, bu üç yılı bir zaman kaybı olarak görmüyorum. Matematik, jeodezi, toprak ıslahı sınavlarını ve hatta inorganik, organik, analitik ve zirai kimya olmak üzere dört tane de kimya sınavını verdim.

Kimya ile ilgili ilginç bir deneyimin benim için ayrı bir yeri var. Ben okuldayken, madde ve enerjinin sabit olduğu teorisi –Einstein aksini ispatlamış olmasına rağmen– hâlâ geçerli sayılıyordu. Einstein çok uzun süre önce, daha 1905'te, ünlü $E=mc^2$ formülü içinde ifadesini bulmuş olan, atomun parçalanmasıyla birlikte büyük çapta enerjinin ortaya çıkacağı ve kütlenin de yitirileceği yönündeki teorisini yayınlamıştı; fakat bizler 35 yıl sonra hâlâ Newton fiziği öğreniyor ve Newtonyen bir dünyada yaşıyorduk: mantıksal, sabit, tek-istikametli ve hatları düz bir dünyada. Einstein bütün bu varsayımları değiştirdi. Evren eğik, zaman ve mekan göreliydi, madde ve enerji de sabit değildi. Atom bombası, ileride, bu inanılmaz nosyonların doğruluğunu kanıtlayacak ve bizleri görelilik çağına sokacaktı. Ben bunun da, zamanın ruhu üzerinde güçlü bir etkisi olduğuna inanıyorum. Yaygın kabul gören bazı değerler de görelileşmişti. Daima

iki farklı tarihsel çağda yaşamış olduğuma dair hisler beslemiş olmamın nedeni de budur: gençliğimi bir tarihsel çağda, olgunluk yıllarımla yaşlılık dönemimi de öncekinden çok farklı başka bir çağda.

1945 Nisanında Komünistler Saraybosna'ya girdi. Onların 45 yıl sürecek olan dönemi de böylece başlamış oldu.

O yılın sonbaharında, biz Genç Müslümanlar, komünistlerin denetimleri altına almak istedikleri, Müslüman derneği Preporod'un teşkilatlanması vesilesiyle bir gösteri düzenledik. Hararetle anti-komünist konuşmalar yaptık. Dinleyicilerin çoğu heyecanla alkışladılar ve bize cesaret verdiler. Ben ve birkaç arkadaşım, konuşma alanından ayrılmadan tutuklandık.

Bu isyanımızın ardından, OZNA (Yugoslav Devlet Güvenlik Polisi)'nın, gözünü hareketin üzerinden ayırmaması gerektiğine hükmetmiş olduğu aşikârdı ve ertesi gün bizi salıverdiler. Genç ve saf olmamızın etkisiyle (o tarihte 20 yaşındaydım) mitingleri sürdürdük ve onlar da her şeyi izlediler; bu sayede birkaç ay sonra tutuklandık ve mahkemeye çıkartıldık. 1 Mart 1946'da, benim gibi düşünen 14 kişiyle birlikte tutuklandım ve üç yıl hapse mahkum edildim. Bu mahkumiyet, ileride olacak olanlarla kıyaslandığında fazla ağır sayılmazdı. Biz, Genç Müslümanlar'ın bu şekilde suçlanan ve mahkum edilen ilk grubu idik.

Baskılara rağmen örgütün yayılmakta olduğuna kanaat getiren komünistler, Genç Müslümanlar hareketine yönelik tutum ve davranışlarını değiştireceklerdi. Bütün belirtiler, Genç Müslümanlar fikriyatının halkta, özellikle de gençler arasında yankı bulduğunu gösteriyordu. 1947'de bir grup daha tutuklandı ve mahkum edildi, sonraki yıl bir grup daha ve 1949'a gelindiğinde gösterişli bir son için karar verilmişti. Bosna-Hersek'te yaklaşık 1.000 kişi tutuklandı. Yugoslavya Stalin'le çarpıştığında dönem, *Kominform* dönemiydi. Yetkililer, Stalin'in, gevşek oldukları ve anti-komünist unsurların ülkeyi ele geçirmesine izin verdikleri yönündeki suçlamalarının baskısı altında ve bunların doğru olmadığını kanıtlama telaşı içindeydiler. Aynı anda hem Kominformistleri (Stalin'in destekçilerini) hem de bizi baskı altına aldılar, fakat Kominformistlerin bu çatışmadan bizden daha kötü bir durumda çıktıkları söylenebilir. Bizim in-

21 sanlarımızdan bazılarının, 1949 yazında yapılan duruşmanın sonunda ölüm cezası aldıkları doğrudur, fakat insani bakış açısından, Stalin'in destekçileri çok daha sert bir muameleye maruz bırakılmışlardır. Bizim insanlarımız çok zor bazı deneyimlere katlanmışlardı, ama bunlar Kominformistlerin örneğindeki gibi aşağılayıcı deneyimler değillerdi. Öleceğimizi ya da pes edeceğimizi düşünerek bizi zindanlara attılar, Kominformistlerin ise, ideolojik olarak çökertmek amacıyla, beyinlerini yıkamaya çalıştılar.

İdama mahkum edilen dört yoldaşımızdan en yaşlısı 27 yaşındaki Hasan Biber; en genci ise, o zamanlar daha 20'sinde bile olmayan Nusret idi. Ailesi Nusret'lerinin hâlâ bir çocuk olduğunu yazarak, af talebinde bulundu. Ancak bu, yetkililerin kalplerini yumuşatamadı. Af talebini reddeden belgenin üzerinde, komünistlerce "hümanist" diye damgalanan bir adamın imzası vardı. Bu kişi o tarihte Prezidyum'un başkanı olan Mosa Pijade idi. 1914'te, bir Sırp milliyetçisi olan Gavrilo Princip, Avusturya Arşidükü Franz Ferdinand'ı Saraybosna'da bir suikast sonucu öldürmüştü. Hem tahtın varisini hem de onun hamile eşi Sophia'yı öldürmüş olmasına rağmen, henüz 21 yaşına girmemiş olduğu gerekçesiyle idama mahkum edilmemişti. "Hümanist" Mosa Pijade, 16-18 yaş arasındaki küçüklerin idamını yasaklayan Yugoslav Ceza Yasasının da yazarıydı. Bu yasamanın ve pratiğin kurbanları, farklı düşüncelere sahip olmaktan başka suçları olmayan genç insanlardı. Suçlamalar, kesinlikle işlememiş oldukları terörizm suçunu da içeriyordu. Müslümanların etkinliklerinin yazmaya, birbirleriyle iletişimi sürdürmeye ve toplantı düzenlemeye münhasır olduğu bugün bilinen bir gerçektir: komünist rejime sözel ve psikolojik bir direniş.

Hapiste Mart 1946'dan Mart 1949'a kadar üç yıl geçirdim. Bu zamanın yarısını oldukça aç geçirmiş olduğum bir kenara bırakılırsa, herhangi bir işkenceye maruz bırakıldığımı söyleyemem.

Cezaevinden önceki sorgulama sırasında, Saraybosna'daki Mareşal Tito Kışlası'ndaki askeri hapishanede, askeri mahkemenin de içinde yer aldığı Mühendislik Okulu'nun yanındaki binada tutuldum. İçindeki insanların yarısının ölüm cezası aldığı ve başvurularının sonuçlarını beklediği bir odadaydım. Çoğu, Çetnik çeteciler ya da savaş zamanından kalma suçlular-

dı. Ben üç yıla mahkum edildiğimde hepsi bunun bir şey olmadığını düşündüler ve diğerleriyle karşılaştırıldığında gerçekten de bir şey değildi. Her şeye rağmen, 60 veya 70 yıllık bir ömür içinde üç yıl, bin gün ve bin geceden daha fazla bir şeydir. Cezamı çekmek üzere Zenica'ya gönderildim. Fakat orada fazla uzun kalmadım. İki ay sonra, yedi ay tutulduğum Stolac Hapishanesi'ne nakledildim ve ondan sonra da, hafif ceza mahkumu olarak bir inşaat sahasına gönderildim. Burada, Boraçko Gölü'ndeki inşaat sahalarında, *udbashi*lerimin, yani sorgulamalar sırasında tanımak zorunda kaldığım Tito Yugoslavya'sının Gizli Servis üyelerinin ileride tatillerini geçirmek üzere gidecekleri UDB (Devlet Güvenlik Servisi ya da gizli polis) merkezinin inşaatında çalıştım. Daha sonra bir süre de Saraybosna'da, gelecekte Komünist İttifak Merkez Komitesi'nin karargâhı olacak yerde çalıştım. Bu binada kullanılmış olan sıvaların, tuğla ve betonların çoğu tarafımdan bizzat benim ellerimle taşınmıştır. Hapisteki üçüncü yılımda, Macaristan sınırındaki, Beli Manastir yakınlarındaki Belje arazisi üzerindeki bir kampa nakledildim.

Kimse hayatta kalmak için neyin iyi neyin kötü olduğunu bilemez. Eğer 1946'da tutuklanmamış olsaydım -ki ben ve etrafımdakiler bunu büyük bir talihsizlik olarak kabul etmiştik-, 1949'da, ben tutuklandıktan sonra örgüt içinde benim yerimi alan Halid Kajtaz gibi öldürülmüş olacağım hemen hemen kesindi. Halid ölüme mahkum edilmişti ve 1949 Ekiminde kurşuna dizilerek öldürüldü. Hapse girmek böylece hayatımı kurtardı. Ardından, Macaristan sınırındaki sürgün geldi. Beni ailemden 400 km. uzağa göndererek cezalandırmak istediler. Ama bunun benim için iyi olacağını bilmiyorlardı. Burası gıdanın bolca bulunduğu geniş bir çiftlikti. Her yanda biz mahkumların pişirmeye alıştığı dev patates yığınları vardı.

Orada ağaç kesme işinde çalıştım. Bu işte çok yetenekli bir hale geldim ve daha sonraları da ne zaman hayatımı kazanmak için fiziksel bir iş yapmam gerekse bu yeteneklerimi kullandım, nitekim ileride bir orman işçisi olacaktım. Yaptığım bütün bedensel işler içinde –ki pek çoğunu yaptım- beni en fazla cezbedeni buydu. 1948-1949 kışının tamamını ağaç kütüklerini kesip satışa götürerek geçirdim. Ağaçları yakıt için kesiyorduk. El ile, bir metre uzunluğunda kesilmeleri, yarılmaları ve istiflenmeleri

 gerekiyordu. Doldurmamız gereken günlük bir kota vardı. Her tarafta odun bulunduğundan, ateş yakıp patates pişirebiliyorduk. Bu sayede mahkumiyetimin son altı ayını, *udbashi*lerin hedeflediğinin aksine, çok rahat geçirdim. Mahkumiyetim tamamlandığında 24 yaşımdaydım ve sağlığıma tekrar bütünüyle kavuşmuştum. Ne kadar iyi göründüğümü gördüklerinde ailem sevinçten gözyaşlarına boğuldu. İnsanlar başka bir şeye niyet etmişlerdi fakat Allah tümüyle farklı bir şey ihsan etmişti.

Mahkumiyetimi tamamladıktan kısa bir süre sonra, 18 yaşımdan beri tanıdığım bir kızla evlendim. Halida çok güzeldi, ki aynı şey benim için söylenemezdi. Savaş sırasında tanışmıştık ve hava saldırısını haber veren sirenler ne zaman çalsa biraraya gelirdik. Ve bu giderek daha sık oluyordu çünkü İtalya'daki üstlerinden öncekinden daha kısa aralıklarla –bazen gün içinde birkaç kez- havalanan İngiliz hava kuvvetlerine bağlı uçaklar Macaristan'daki hedefleri bombalamaya giderken Saraybosna üzerinden uçuyorlardı. Bazı zamanlar öldürücü yüklerini kentin üzerinde düşürüyorlardı. İnsanlar panik halinde mahzenlere ve hava saldırısı sığınaklarına doğru kaçışırken Halida ile ben, bize hiçbir şey olmayacağından emin, bir taşın ya da en yakındaki bir bankın üzerinde otururduk. Kuşkusuz ikimiz, kentte hava saldırısı sirenlerini duyduğunda mutlu olan yegâne kişilerdik.

Ben üç yıllık mahkumiyetimi geçirmekte iken, birbirimize, içinde *sevgi*den sonra en sık *sonsuzluk* –insanlar bunu önemsemeksizin ve sorumsuzca kullanır- kelimesinin geçtiği tutku dolu mektuplar yazmayı sürdürdük. Düşünüyorum da, hapishanedeki sansürcülerim, kulağa hoş gelen sözcüklerle dolu mektuplarımızı okurken oldukça eğlenmiş olmalılar. Ama bu bizi rahatsız etmedi. Ayrılık ve ıstırapların ancak daha da güçlendirdiği duygularımızın dizginlerini bırakmıştık.

Bir kadının güzelliğini ilk farkettiğimde 7 ya da 8 yaşındaydım. Tek başına dönmek durumunda kalmasın diye, bir erkek çocuk olarak ziyaretlerinde anneme eşlik etmeyi alışkanlık haline getirmiştim. Bir keresinde beni, yaşlı bir *bula*nın (kadın hoca) evindeki, evlenme merasiminin bir kısmını oluşturan *nikah*ın kıyılacağı bir düğüne götürdü. Gelin çok güzeldi ve dahası, başının üzerindeki beşibiryerdeler ile süslenmişti. Bana çok bü-

yüleyici göründü ve gözlerimi ondan alamadım. Bu saf bir hayranlık mıydı? Daha sonra bunu yeniden hatırladığımda rahatsız edici bir suçluluk duygusuna kapıldım.

Evliliğimden sonra ailenin kadın üyeleri tarafından daha önce hiç olmadığı kadar çevrelenmiştim. Eşim Halida'dan başka, kızlarım Lejla ve Sabina ve onların ardından da beş kız torunum geldi: Yakın aile çevremde o latif cinsin tam sekiz üyesi bulunuyordu. Kadınların yaşama tarzlarını ve karşılaştıkları sorunları anlamaya başladım. Erkek olduğum için Tanrı'ya şükran borçluydum ve kadınlara, yani insanlığın daha az şanslı olan kısmına karşı bir dayanışma borcum varmış gibi geliyordu.

İlk torunum Selma 24 yıl önce doğdu. En derin hisleri bu çocuğa karşı duymuşumdur; bu küçük varlığa karşı, daha önce ve daha sonra hiç kimseye karşı duymadığım hislere sahiptim. Onunla ilgili muhabbetli ve komik bir anım var. Libya'ya seyahat etmem ve orada iki hafta kalmam gerekmişti. Kızım, damadım ve henüz iki yaşında bile olmayan küçük Selma deniz kıyısına gitmişlerdi ve onları iki hafta boyunca görmemiştim. Şimdi yurt dışına gitmek zorundaydım ve Selma'yı bir iki hafta daha göremeyecektim. Bu tümüyle kabul edilemez bir durumdu. Eşimi, Libya'ya gitmeden önce, günübirliğine Selma'yı görmek için sahile gitmemiz ve Saraybosna'ya geri dönmemiz gerektiğine ikna etmeye çalıştım. O zaman Halida'nın –ve de haklı bir nedenle– nasıl öfkelendiğini hatırlıyorum: Önce bir trene binmemiz, sonra kaldıkları adaya gemiyle geçmemiz ve oradan da otobüs olmadığı için yola atla devam etmemiz gerekiyordu ve o gün çok sıcak bir yaz günüydü. Kendilerine deliliğin bulaştığı insanlar, mutludurlar. Ben de onlardan biri olduğumu düşünüyorum.

1949'da serbest bırakılmam üzerine, önde gelen mensuplarından biri olan rahmetli Hasan Biber kanalıyla yeniden Genç Müslümanlar Örgütü'ne katıldım. Hasan önceleri bana önemli işler vermedi. Benden, daha sonraları gizlice dağıtılan *Mudzahid* (*Mücahit*) dergisine yazılar yazmamı istedi. Hasan'ı 40 günden daha az bir süre görebildim çünkü 11 Nisanda tutuklandı. Sonraları, sorgu sırasında Hasan'ın benim örgütle yeniden bağlantı kurduğumu itiraf etmesi için ağır baskılara maruz bırakılmış olduğunu anladım. Eğer bunu yapmış olsaydı, yeniden ve bu se-

fer daha uzun süreyle ağır iş cezasına çarptırılacaktım. Ancak o sağlam durdu ve onlara bu konuda hiçbir şey bilmediğini söyledi. Diğerleri de bir şey bilmediklerini söylediler ki, onların durumunda bu doğruydu. Hasan Biber Haziran 1949'da yargılandı, ölüme mahkum edildi ve Ekimde kurşuna dizilerek öldürüldü. Bu yargılama, Ocak 1949'da Mostar'da örgüte yapılan bir saldırı ile başlayan Bosna çapındaki kitlesel tutuklamaların eşlik ettiği büyük kampanyanın bir parçasıydı. Gizli dosyalar ve zabıtlar ele geçirildi. Bunu Zagrep'teki öğrencilerimizin büyük bir kısmının tutuklanması izledi ve Haziran-Ağustos 1949'da yapılan en geniş kapsamlısı ve en trajiği Saraybosna Davası olan bir dizi yargılamaya yol açtı. Kısa bir süre sonra, bugün hâlâ hayatta olan bir öğretmen, iyi dostum ve dava arkadaşım Esref Campara Saraybosna'da tutuklandı ve dört yıl ağır işe mahkum edildi. Bu onun ikinci hapis cezasıydı, çünkü 1946 yargılamasında da benimle birlikte mahkum edilmişti. Bu yıllar boyunca yapılan yargılamalardan çıkan mahkumiyetleri topladığımda, Genç Müslümanlar'ın birkaç bin yıl hapse mahkum edilmiş olduğunu düşünüyorum. 1949-1951 yargılamalarıyla birlikte örgüt tamamiyle tahrip edildi; bütün önderleri hapisteydi, kalanlar da ya kaçmışlar ya da gizleniyorlardı, sonuç olarak örgütün artık mevcut olmadığı bir vakıaydı. Geride, yalnızca düşünceyi birey olarak kendi içlerinde besleyip büyütmeye devam eden üyeler kalmıştı. Dostlar yine buluşacaklardı ama çok dikkatli ve sakıngan bir biçimde; örgütlü faaliyetlerin ise sonu gelmişti.

Komünistler, halkın gündelik yaşayışını olduğu kadar yönetimi örgütlemek konusunda da zor günler geçiriyorlardı. Zihinleri siyasal muhalifleriyle her zamankinden fazla meşguldü. Sistemin doğası Çin'den Yugoslavya'ya kadar buydu. 1949 baharında hapis cezasını tamamlandığımda –savaşın bitişinden dört yıl sonra- Saraybosna'yı çok yoksullaşmış buldum. Ülkenin her yanında durum aynıydı. Şehri ilk görüşümü ve nasıl dehşete düştüğümü çok net hatırlıyorum.

Ben Macaristan sınırındaki kamptan ayrılırken, benim gibi siyasi tutuklu olan tramvay kondüktörü bir diğer mahkum, eşine bir mektup götürmemi istemişti. Eşinin Çar Köprüsü ile Bascarsija [Başçarşı] arasındaki bir sokakta bulunan bir manav dükkanında çalıştığını söyledi. Ertesi gün eve döndüğümde,

onu aramak üzere evden çıktım. Onu dükkanda buldum ve o mektubu okurken etrafa bakındım. Beş ya da altı küfe beyaz şalgamdan başka bir şey yoktu. Hava soğuktu ve kadın ile dükkancı battaniyelere sarınmışlardı; dükkanda ısınmaya dair en küçük bir işaret yoktu. "Burada ne satıyorsunuz?" diye sordum. "Ne görüyorsunuz?" diye cevapladılar; bazen birkaç patates olduğunu ve böyle zamanlarda aniden bir kuyruk biriktiğini eklediler. Ancak "bazıları diğerlerinden daha eşit"ti. Nüfusun büyük bir çoğunluğunu oluşturan sıradan insanlar için kuponlarla alınabilecek pek az un, şeker, yağ ve tekstil ürünü vardı. Ayrıcalıklı azınlık içinse, sözde bakanlık mağazaları. Bunların üç kategorisi vardı. Baldızım, bunlardan "3 Numara" adıyla ayrıcalıklıların üçüncü kategorisine tahsis edilmiş olan birinde çalışıyordu. "1 Numara" dükkanlar askeri ve siyasi tabakanın en üst kademesi için ayrılmıştı. Bu dükkanlarda pastörize Amerikan sütünden çikolataların tüm çeşitlerine kadar her şey vardı. Yugoslavlar, yönetici kasta yönelik bu özel ilgiyi Ruslardan kopya etmişlerdi. Sözde "reel-sosyalizmin" uygulandığı ülkelerde (SSCB ve onun uydu devletleri), sözde nomenklatura sistemi aracılığıyla muhafaza edilen bir parti personeli tekeli mevcuttu. Bu, siyaset, ekonomi ve kültür alanındaki, yalnızca Parti Komitesinin onayıyla kazanılabilen (ya da kaybedilebilen) en önemli pozisyonları içeren bir listeydi. Gerçekte nomenklatura iki listeden oluşuyordu: sadece ilgili parti organlarının onayıyla elde edilebilecek olan pozisyonların listesi ve bu pozisyonlara atanabilecek bireylerin listesi. Her iki liste de, hizmete özeldi. Kast benzeri ayrıcalıklar, nomenklatura ile ilişkilendirilmiş (yüksek maaşlar, *dacha*lar, trenlerde özel kompartımanlar, ayrı okullar, başkalarına kapalı olan tıbbi kurumlara erişim imkanı, özel mağazalar vd.) ve giderek daha düşük kalite, çeşit ve miktara doğru inecek biçimde kademeye göre dağıtılmıştı. Eva Berkovic, *Socijalne Nejednakosti u Jugoslaviji* (*Yugoslavya'da Toplumsal Eşitsizlik*) başlıklı bir kitapta, bizim ülkemizde de federal düzeyden cumhuriyet düzeyine oradan da belediyeler düzeyine doğru yayılan benzeri bir ayrıcalıklar sistemi (ücret, villalar, apartmanlar, arabalar, tahsisli yazlıklar ve diğerleri) betimlemiştir. "Ayrıcalıklar hakkındaki tüm kamusal ve hatta parti-içi tartışmalar, anti-sosyalist ve devlet-karşıtı olduğu gerekçesiyle yasaklanmıştı" diye yazar Berkovic. Zamanla, nomenklaturanın

27 bizzat mevcudiyetinin ve işleyiş tarzının maskaralığa dönüştüğünü, safları birarada tutmaktan çok anlamsızlaştırdığını ayrıca işaret etmeye pek ihtiyaç olmasa gerektir.

Saraybosna'nın dükkanları boş ama hapishaneleri doluydu; özellikle de Kominformistler, Genç Müslümanlar ve dili uzamış insanlarla. Komünistler, eski Yugoslavya'dan ve Ustaşa rejiminden kalma bütün hapishaneleri doldurduktan sonra Cengic-Vila'da birkaç bin kişiyi barındırabilen ve "Kamp 505" olarak bilinen yeni bir kamp inşa ettiler. 1952'ye kadar gidişatta bir değişiklik olmadı. Solun –sosyal ve politik- adaleti buydu. 1966'ya kadar –yani 21 yıl boyunca- Yugoslavya, Polis Şefi Aleksandar Rankovic tarafından yönetildi. Ancak 1975-1978 arasında, 30 yıldan fazla süren komünist idareden sonra durumda küçük bir iyileşme gerçekleşti ve insanlar çok sınırlı da olsa özgürlük duygusunu hissedebilir hale geldiler. Ancak bu 20 milyar Amerikan dolarına denk bir dış borç pahasına gerçekleşti ve ortada hâlâ konuşma özgürlüğü diye bir şey yoktu.

Saraybosna Davası

İslam Deklarasyonu. Altmış Sekiz. Doğu ve Batı Arasında İslam. Kayıplar üzerine düşünceler. Tutuklama, 23 Mart 1983. Suçlamalar ve savunma. Şahitler şehadetlerini geri çekiyor. 14 yıl hapse mahkumiyet. "Düşünce Suçu". Belgrad Entelektüellerinin Arzuhali. Foça Hapishanesi. Katillerle dolu bir hücre. Foça Hapishanesi'ndeki Arnavutlar.

1954'te nihayet Hukuk Fakültesi'ne kaydoldum, Kasım 1956'da da mezun oldum; böylece gençlik arzumu gerçekleştirmiş oluyordum.

Ancak kazançlarımın çoğunu inşaat sektöründe yaptığım çalışmalarımdan elde ettim. Yaklaşık 10 yıl, Karadağ'da yedi şubesi bulunan ve benim de Niksic yakınındaki Perucica hidroelektrik santral inşaatının başında bulunduğum bir inşaat firması için çalıştım. Benim şirketim, yaklaşık dört kilometre uzunluğundaki geniş bir basınç tünelini, santralın girdi-sistemini, Glava Zete'deki hidroelektrik güç istasyonundaki türbinlere giden boru hattını, Niksic platosundaki devasa kanyonların arz kanalları ile kapaklarını inşa etti; böylece Zeta Nehri'nin suları tünele ve türbinlere yönlendirilebilecekti.

Bu sırada İslam hakkında bazı makaleler yazmayı denedim. Bunların çoğu hiç yayınlanmadı. 1969'da, düzeltilmiş son versiyonunu 1970'te yayınladığım *İslam Deklarasyonu*'nun müsveddelerini yazdım. Yaklaşık 40 sayfa olan bu kısa metin, ancak

 1983'teki Saraybosna Davası'ndan sonra dikkat çekti. Ona yönelik savunmalar da saldırılar da aynı derecede heyecanlıydı.

Saraybosna'da yazılmış olmasına rağmen *Deklarasyon*, dikkatini Yugoslavya'ya değil İslam Dünyasına yöneltmişti. Gerçekten de, metinde Yugoslavya'nın adı bile geçmiyordu. *Deklarasyon*'un ana fikri, Müslüman kitlelerin imgelemini ancak İslam'ın yeniden canlandırabileceği ve onları bir kez daha kendi tarihlerinin aktif katılımcıları olmaya muktedir kılabileceği idi. Batılı fikirler bunu yapmaya muktedir değiller. Bu mesaj fundamentalist olmakla suçlandı ki, bir bakıma da öyleydi: kaynaklara dönüşü talep etmesi anlamında. Otoriter rejimleri lanetliyor, eğitime daha fazla yatırım yapılmasını talep ediyor ve kadınlar için yeni bir pozisyonu, şiddetten kaçınmayı ve azınlık haklarını savunuyordu. *Deklarasyon* Batı'da hatırı sayılır bir itiraz kaydıyla karşılandı. Benim görüşüme göre onlar, *Deklarasyon*'un İslam'ı sorunun kalbine yerleştirmiş olması gerçeğini affedemediler.

Benim *Deklarasyon*'u yazmak üzere olduğum sırada, "68" bir yangın gibi bütün dünyayı sardı; 68, sosyalist fikirlerle dolmuş olan ve kurulu düzene başkaldıran genç entelektüellerin hareketiydi. Tarihin bu noktasında ulaşılması imkansız olan birşeyi istiyordu: geçmişteki ideal hayata geri dönmek. Daha sonraki olaylar –Batı'daki muhafazakâr hareket ve dünya çapındaki dinsel canlanma- 1968'in ideallerinin gerek o dönemle gerekse tarihin daha kapsamlı akışı ile uyum içinde olmadığını gösterdi. Daha da önemlisi, onlar artık 20. yüzyıl başlarının masum idealleri olmaktan çıkmışlardı, çünkü uygulamalarındaki ciddi hataların ağırlığı çoktan omuzlarına çökmüştü.

Bu yıllarda *Islam izmedu Istoka i Zapada* (*Doğu ve Batı Arasında İslam*) adlı kitabım üzerinde çalışmaya başladım. Aslında onu çok daha önce, 1946'da hapsedilmemden hemen önce yazmış olduğumu söyleyebilirim. El yazması 20 yıldan fazla bir süre saklı kaldı. 1946'da tutuklandığımda, kızkardeşim Azra (1997'de öldü) onu evimizin çatı katındaki kirişlerin altına sakladı. Daha sonra onu bulduğumda yarı yarıya çürümüş bir kağıt tomarından ibaretti. Bazı yeni veriler ekledim, metni yeniden yazdım ve Kanada'daki bir arkadaşıma yolladım; nihayet 1984'te, ben 14 yıllık ağır iş mahkumiyetimden dolayı ikinci hapis cezamı çekmekte iken Amerikalı bir yayıncı onu bastı.

Bu kitapla, bugünün düşünce ve olgu dünyasında İslam'ın yerini değerlendirmeyi amaçlamıştım. Bana öyle geliyordu ki, tıpkı Müslüman dünyanın coğrafi pozisyonunun yeryüzünde Doğu ve Batı arasındaki mekanı kaplaması gibi, İslam da Doğu ve Batı düşüncesi arasında bir yerlerde bulunuyordu. Bazı genel fikirlerin ve bazı değerlerin tüm insanlık için ortak olduğunu göstermeye çalıştım. Kısaca özetlemek gerekirse, kitabın muhtevası bundan ibaretti. Sadece üç dünya görüşü vardır ve daha fazlası olamaz: dini, materyalist ve İslami. Her şey çift yaratılmıştır (Kur'an), insan ikili bir varlıktır: beden ve ruh. Beden ruhun "taşıyıcısı"ndan başka bir şey değildir. Bu taşıyıcı evrimleşmiştir, ki bu, onun bir tarihi olduğu anlamına gelir, fakat ruh evrimleşmemiştir; o Tanrı'nın dokunuşuyla esinlenmiştir. İnsanlığın birinci veçhesi bilimin konusudur; ikincisi ise dinin, sanat ve etiğin. İnsan türü hakkında iki açıklamanın ve iki hakikatin bulunmasının nedeni budur. Batı dünyasında bunlar, Darwin ve Michelangelo ile sembolize edilmişlerdir. Darwin'in, Michelangelo'nun insanı hakkında söyleyebileceği hiçbir şey yoktur ve tersi de doğrudur. Onların hakikatleri farklıdır ama karşılıklı olarak birbirlerini dışlayıcı değildir. Zaman içinde onlar, kendilerini medeniyet ve kültürün muhalefeti olarak dışa vurmuşlardır. Bilim ve teknoloji medeniyetin alanına dahildirler, din ve sanat ise kültürün. Birincisi beşeri ihtiyaçların bir ifadesidir (Nasıl yaşarım?); ikincisi ise beşeri iştiyakların (Neden yaşıyorum?). Bu, ütopya ile dram arasındaki çelişkidir. Ütopya bireyi fark etmez; dram ise ahlâkı. Tecessüs ve tefekkür zıt odaklara sahip iki farklı spirituel etkinliktir. Birincisi dışarıya, tabiata yönelimlidir; ikincisi ruha ve Benliğe doğru, içe yönelimlidir. Her bilimsel yöntem Tanrı'nın ve insanın inkarına doğru götürürken, bütün sanatlar dini haber verir. Eğer bir Tanrı yoksa, İnsanlık da yoktur. Ve İnsanlık olmaksızın hümanizm, insan onuru ve insan hakları boş laflardır. Medeniyet görev nosyonundan habersizdir ve her kültür kurbanın tasdikidir. Medeniyetin amacı ütopyacı eşitlik ile beraber bir "dünya imparatorluğu"dur; dinin amacı ise "göksel krallık"tır. Bu, St. Augustine'in *Civitas Dei*'sinin karşısındaki Campanella'nın *Civitas Solis*'idir. Tanrısız bir ahlâki düzen olamaz. Ahlâk, dinin "bir diğer fiziksel koşulu"ndan ibarettir. Medeniyet evrim demek iken, tarihin, dinin ve sanatın gerçek bir gelişimi yoktur. Her

din başlangıçta saftı (ya da tektanrıcıydı). Sanatta ve ahlâkta olduğu gibi, o da tarihsel seyri içinde bozuldu. İsa ile Kilise arasındaki karşıtlık da bunun bir örneğidir. Her gerçek yasa ikilidir ve tıp asla saf bir bilim olmamıştır. Mağara resimleri ya da Polinezya Aborijinlerine ait masklar, esas itibariyle, en az modern ürünler kadar heyecanlandırıcı olan sanat eserleridir. İnsan hayatının tümü, bu birincil düalizmin izlerini taşır ve bunun "işaretleri" insan adıyla bağlantılı olan her olguda bulunabilir. Eski ve Yeni Ahit arasındaki, Musa ile İsa arasındaki ruh farklılıkları da buradadır. Biri halkın önderiydi, diğeri bir ahlâkın vaizi. Onların adaletleri ve amaçları arasındaki fark da burada yatar: Vaad edilmiş Toprak ve Tanrının Krallığı. Bu zıtlıklar insanlıkta ve İslam'da uzlaştırılmışlardır. İslam bir sentezdir; beşeri olan herşeyi ifade eden bu iki kutup arasındaki "üçüncü yol"dur.

İtiraf etmeliyim ki, uzmanlardan ve onların kitabı "satır satır" okumalarından korkmuştum. Kitapta kabaca ortaya konmuş veya hatta gizlenmiş olan vizyonu takip eden bir okuyucunun, onda bilgiç, analitik bir zihne nazaran daha fazla şey bulacağına emindim. Kendi vizyonumu ifade etme girişimimin, yetersiz, sadece tahmini ve yer yer tutarsız kaldığının farkındaydım. Aşina olduğumuz bir dizi kavrama, bilinen anlamlarının yerine metafizik anlamlar atfettim. Yahudilik, Hristiyanlık, İslam ve benzerleri, özel olmaktan çok genel anlamlara sahip metaforlardan ibarettir. Örneğin İslam, "üçüncü yol" için ya da beşeri şahsiyeti tatmin edebilecek bir formüle sahip olan bütün hayat biçimleri için kullanılan başlıca metafordur. Gerçekte bu kitap, bir dünya vizyonu lehine bir şahitlikten fazla bir şey değildi.

Yeni paralellikler kurmaktan, tez ve anti-tezler, kesişim ve simetriler teşhis etmekten hoşlanıyordum, ama beni en fazla ilgilendiren konu bu değildi. Beni her zaman diğerlerinden daha fazla meşgul etmiş olan bir mesele vardı: ziyanda olan ünlüler meselesi. Bugün olduğu gibi o zaman da, bunu en derin dini sorun olarak kabul ediyordum. Bu sorun bir dizi yolla ortaya konulabilir. Darwinci-Öklidci dünyanın trajedisi ve ıstırabı nereden gelmektedir? Kaybeden büyük insanlar neye benzerler ve eğer bu ömür sahip olduğumuz yegâne hayat ise, onlara neden bu denli hayranlık duyarız? Antigone, Sokrates ve İsa gerçekten kaybedenlerden miydi? Ve eğer böyleyse, neden günümüz-

33 de bu kadar büyümüşlerdir? Tarih öncesi *İlyada*'dan ve *Gılgamış Destanı*'ndan bu yana bize eşlik etmiş olan bu düşmüş kahramanlara duyduğumuz hayranlığın kökeni nedir? Ucuz Westernler gibi fimler bile kurbana yani kaybedenlere ve hesaplanmış olana ya da özçıkarlara yönelik direnişe duyduğumuz içsel sempatiyi istismar etmiyorlar mı? Kurbana duyulan sempati, düşünme yetisinde bulunabilecek bir şey değildir; o ancak ruhta yani, "bu dünyaya ait olmayan" bir ilkede bulunabilir. Burada 'anlama' değil 'sempati' sözcüğünü kullanıyorum çünkü bu bir anlama sorunu değildir, olamaz da. Ne denli yoğun olursa olsun hiçbir akıl yürütme, düşünme ve basiret, adalet ve hakikat uğruna feda edilmiş bir hayata ilişkin tek bir örneği bile açıklamaya, meşrulaştırmaya yetmez. Her beşeri ruha yakın ve onun için çok anlaşılabilir olan bir şey, bütün bilimlerimiz ve felsefelerimiz tarafından yapılan açıklamalardan sıyrılıp kaçmaktadır. Onaylanmış edim ile beğeni arasında hiçbir düşünsel aracı, nedenlere ilişkin hiçbir öncelik-sonralık ayrımı yoktur. Hatta, aralarında zamansal bir mesafe bile olmadığı söylenebilir. Bu, ruhun iyi ve adil olana, kendisine özdeş olan birşeye gösterdiği anlık tepkidir. Ateistlerin tek ve yegâne kabul ettikleri dünyada, trajik ve trajedi olanaksızdır. Böyle bir dünyada sadece tesadüfler ve şanssızlıklar vardır.

Bu zihin kurulumunda, trajedi kendisini bize dinsel bir kıssa olarak gösterir. Trajedide, alçaklar dört ayak üstüne düşerken, büyük ve halis ruhlar acı çekerler. Ve bu ebedi kaybedenlerin deli ve meczup ilan edilmelerini sağlayacak "entelektüel" bir işlem de bulunmadığından, tüm hikaye, özellikle de onun trajik sonu bize ancak Tanrı tarafından tasarlanabilecek daha büyük bir dramın birinci sahnesinden ibaret görünür. Anlama yetisi açısından her şeyin sonu demek olan acı ve ölüm, burada, süregiden bir dramın iki sahnesi arasındaki bir fasıladan ibarettir. Düşmüş kahramana duyduğumuz hayranlık ve sempati, entelektüel bakış açısından tümüyle anlamsızdır; fakat tam da bu nedenle –farkında olsak da olmasak da- derinden derine dinseldir. Çünkü bu tür deneyimlerde –ve sadece burada- ölüm ve başarısızlığın, diğer bir deyişle kaybın tümüyle farklı bir anlamı vardır.

Çeşitli yollarla çözüme kavuşturma gayreti içinde *Doğu ve Batı Arasında İslam*'ın büyük bir kısmını bu soruna ayırdım fa-

 kat bulduğum cevaplardan asla tam olarak tatmin olmadım. Bu sorun beni bugüne kadar meşgul etmeye devam etmiştir.

Balkanlar'ın sorunu bir demokrasi sorunuydu ve bugün de öyledir. Daha önceki zamanların tarihini bir kenara bırakacak ve dikkatimizi henüz sonlanmış olan yüzyıla çevirecek olursak; dünyanın bu kısmındaki tüm ülkelerin yüzyılın ilk yarısı boyunca çoğu otoriter olan monarşik yönetimler altında, ikinci yarısında ise –Yunanistan istisna olmak kaydıyla- komünist yönetimler altında olduğu görülecektir. Kısacası, Balkanlar'ın demokrasi konusunda ya da demokrasinin Balkanlar konusunda fazla şansı olmamıştır.

Kendilerine sosyalist adını veren bu ülkeler, daha sonra farklı yollar içinde gelişmişlerdir. İlk bakışta insanın dikkatini çeken şey, liderlerinin bu ülkeler üzerindeki güçlü etkisidir. Hepsi aynı temel ideolojik matrisi paylaşmış olmalarına rağmen, sıradan halkın fiili hayat şartları, liderlerine bağlı olarak ülkeden ülkeye farklılık göstermiştir: Jivkov, Enver, Çavuşesku, Tito; dört farklı adam ve dört farklı rejim. Ancak bu, sistemin özündeki otoriter karakteri değiştirmemiştir.

Tito, 1979'un sonlarında Bugojno'daki çok sevdiği av sahalarına yaptığı son ziyarette, Bosna'nın önde gelen komünist liderleri Branko Mikulic ve Raif Dizdarevic'i kabul etti. Bu iki adamın gündeme getirdiği konuların neler olduğunu, o geceki haberlerden çıkarmak zor değildi. Saraybosna televizyonunun ana haber bülteni, Josip Broz Tito'nun tehdit edici mesajına özel bir önem verdi. Bu iki adamı, Bosna-Hersek'te "ruhban-ulusalcılığını ve pan-İslamizmi canlandırmaya yönelik girişimlerle" mümkün olan en sert biçimde ilgilenmeleri için yazılı olarak yetkilendirmişti. 1970'lerin başından bu yana kendini hissettiren görece müsamahakâr atmosfer değişmeye başladı ve o can sıkıcı denetim bir kez daha arzı endam etti.

Medyanın vaizleri, tanınan bir İslam *alimi* olan Husein Dozo'ya yönelik bir saldırıyla başladı. O polis tarafından içeriye alındığında, resmi İslami cemaat kamu önünde kendisiyle Dozo arasına mesafe koydu. Bu tarihten sonra Dozo, sessizliği savunma kılarak tam bir inzivaya çekildi ve kısa süre sonra da bir kalp krizi sonucu öldü.

Dozo benim dostumdu. Onunla birlikte çalışmış ve onun yardımıyla *Takvim* isimli Müslüman takviminin bir cildinde ma-

35 kaleler yayınlamıştım. Bu makaleleri L.S.B harfleriyle (çocuklarım Lejla, Sabina ve Bakir'in adlarının baş harfleri) imzalamıştım. Bunlar "İslam Rönesansının Sorunları" başlıklı bir makaleler dizisiydi. Dozo ve ben bu meseleler hakkında benzer şekilde düşünüyorduk.

Tito'nun 1980'de ölümünden sonra işler daha da kötüye gitti. Arnavutların neredeyse günlük olarak yargılanmaya başladığı dönemde Kosova Krizi başladı. Batı'dan gelen eleştirel sesler, dikkate alınmayacak denli azdı: Batı komünistlerden bu yana bu tür politikalara alışmıştı. Önemli olan Yugoslavya'yı Rusya'dan ayrı tutmaktı. Bütün göstergeler, Bosna'da siyasi tutuklamaların yeniden başlayabileceği yönündeydi.

23 Mart 1983 sabahının ilk saatlerinde, Hasana Kikica sokağı 14 numaranın üçüncü katındaki dairemin kapısının vurulmasıyla uyandırıldım. Kapıyı açtığımda, on kadar UDB (Yugoslav Gizli Polisi) görevlisi içeriye daldı. İçlerinden biri "Biz Devlet Güvenlik'teniz" dedi. Ayakkabılarını çıkartmaksızın daireye girdiler ve arama izinlerini bana gösterdiler. Daireme gizlenmiş patlayıcılar olduğundan eminmiş gibi eşyalarımı karıştırdılar, herşeyin arkasına baktılar, perdeleri pencerelerden aşağı çektiler, odaların her köşesini inceden inceye aradılar. Ama en çok, hepsini toplayıp üstüste yığdıkları kitaplarım ve yazılarımla ilgilendiler.

Arama akşamüstü geç saatlere kadar sürdü. Daha sonra onlarla birlikte Devlet Güvenlik Karargâhı'na gitmemi emrettiler. Buraya vardığımızda, üç gün nezarette tutulacağım söylendi. Daha sonra bu süre otuz güne çıkarıldı ve nihayet duruşmaya dek geçecek belirsiz bir süreye dönüştü. Yüz yıl önce Avusturyalılar tarafından inşa edilmiş olan Bölge Hapishanesine nakledildim.

Sorgulamalar 100 günden fazla sürdü. Aslında "100 geceden" de diyebilirdim, çünkü gece sorguları daha yaygındı. Bu 100 günü, hapishane binasının karanlık ana duvarına bakan, demir parmaklıklarla kapatılmış küçük pencereleri olan 4X2 metre büyüklüğünde bir hücrede geçirdim.

Bosna'nın dört bir yanından yüzlerce kişi daha tutuklandı ve sorgulandı. Sorgucuların gerçeklerle pek ilgilenmediği aşikârdı. Onların görevi bizi suçlamak ve üzerimize atılan suçları

 kanıtlamaktı. Bunu başarmak için kullandıkları başlıca araç, hapsetme tehdidiyle aldıkları yalancı şahitliklerdi. Şahitlik yapmak istemeyenler, suçlanmakla tehdit ediliyordu. İthamlar nihayet önümüze konulduğunda yani yaklaşık olarak Temmuz başlarında, benimle birlikte suçlananların ve şahitlerin kimler olduğunu ilk kez anladım. Suçlamalar, Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti Ceza Yasasının 114 ve 133. maddelerine istinad ediyordu. Bunlardan birincisi devlete karşı fesat tertibi ile, ikincisi ise meşhur "düşünce suçları"yla ilgiliydi. Suçlamalar, grup liderliği rolünün bana tahsis edilmiş olduğunu gösterdi; bu düzmece bir senaryo idi çünkü ortada grup falan yoktu. Sanık sandalyesindekilerden bazılarını tanımıyordum bile.

18 Temmuz sabahı bizi almaya geldiler. Ve böylece Saraybosna Davası başlamış oldu. Bizi hücrelerimizden çıkardılar ve koridorda sıraya dizdiler. Bu, tutuklanmamızdan bu yana birbirimizi birarada ilk görüşümüzdü. Hepimiz solgunduk ve kötü beslenmiştik. Rusid zorlukla nefes alabiliyordu. Kendimi, her iki mahkum arasında bir polisin bulunduğu sıranın başında buldum. Arka kapıdan yarı yarıya boş olan bir mahkeme salonuna girdik. Mahkeme salonundaki insanları *selam*ladım ve elimi kaldırdım. Bazıları karşılık verdi.

Mahkemeye başkanlık eden yargıç beni, halka hitap etmemem konusunda yüksek sesle uyardı. Mahkeme salonunda oturmakta olan çocuklarımı selamlamaya hakkım olduğunu söyleyerek cevapladım onu.

Arkamızda bir polis kordonu olduğu halde, arka arkaya tahtalara oturtularak iki sıra oluşturmaya zorlandık. Sağda oturmakta olan on hukukçu vardı. Onların karşısında, sorgulamalardan hatırladığım kadın savcı. Yargıcı tanımıyordum. Arkasında Josip Broz'un büyük bir portresi vardı.

Duruşma, benimle başyargıç arasındaki bir tartışma ile başladı. Halkın duruşmaya katılımının yasaklanmasını protesto ettim. Mahkemede bizimle birlikte bulunanlar sadece yargıçlar, savcı, polisler, yakınlarımız ve seçilmiş birkaç gazeteci idi. Bu durumda, savunmamda susma hakkımı kullanacağımı belirttim. Duruşma, yargıcın birilerine muhtemelen de Merkez Komite'ye danışması için başka bir güne ertelendi. Belirli sayıda insanın (diğer bir deyişle polis tarafından seçilmiş olan insanların) kendi adlarını taşıyan geçiş kartlarını göstererek salona girmesine izin verilmesi konusunda bir uzlaşmaya varıldı.

37 Yargıç Hadzic bir ay sürecek olan duruşmaları başlattı. Ve ilk duruşma;

> İlk olarak, tüm sanıkların mevcut olup olmadığını tesbit etmeliyiz: İzzetbegoviç Aliya, Behmen Omer, Cengic Hasan, Kasumagic Ismet, Bicakcic Edhem, Zivalj Husein, Prguda Rusid, Behmen Salih, Spahic Mustafa, Latic Cemal, Salihbegovic Melika, Durdevic Dervis, Bicakcic Cula, Başyargıç olarak ben Hadzic Rizah, yargıçlar heyeti üyesi Yargıç Kanlic Asım ve farklı milliyetlerden yani bir Müslüman, bir Sırp ve bir Hırvattan oluşan jürinin üç üyesi. Savcının suçlamaları açıklaması için gerekli hazırlıkları yaptık.

sözleriyle açıldı. Ve sonra da, savcı Edina Residovic'i konuşmasını yapmak üzere davet etti.

> Savcı: 1974'ün başında, İslam Rönesansı'nı ve Müslümanların İslamileşmesini sabit fikir haline getiren İzzetbegoviç Aliya ve Behmen Omer, geniş bir çevrede ilgi uyandıracak metinler vasıtasıyla bu konuyu aydınlatmanın asli önceliği üzerinde görüş birliğine vardılar. Bunun üzerine İzzetbegoviç bu tür muhtelif metinler yazdı ve yayınladı. Bunları, Viyana'daki düşman göçmen topluluğunun üyeleri olan Omer Behmen ile Teufik Velagic'e verdiği ve onlardan aldığı değerlendirme ve önerilerini de dahil ettiği *İslam Deklarasyonu*'nun birinci versiyonu izledi. (...) İslami hareketin ve rönesansın ilkeleri olarak şunları vurguladı: "Tarihte, aynı zamanda siyasi olmayan tek bir gerçek İslami hareket yoktur. Bu, İslam'ın hem bir din, hem de bir felsefe, bir ahlâk, bir atmosfer, kısacası bütünsel bir hayat tarzı olmasından dolayı böyledir. Çok fazla yasanın ve karmaşık bir yasama sisteminin mevcudiyeti, kural olarak, o toplumda birşeylerin çürümüş olduğunun yeterli bir göstergesidir ve bu toplumun yasa çıkarmaya bir son verip, insanlarını nasıl davranmaları gerektiği hususunda eğitmeye başlamaya ihtiyacı vardır. (...) İslami hareket din ve siyasetin ahenkli bir bütünüdür (...) Müslümanlar kardeştirler. (...) İslami hareket, manevi ve sayısal bakımdan yeterince güçlendiğinde, sadece mevcut gayri-İslami yönetimleri yerinden etmek için değil, fakat aynı zamanda yeni bir İslami yönetim yaratmak için, iktidarı ele geçirme çabasına girişebilir ve girişmelidir de." 1974 ile 1983 arasında bu *Deklarasyon* metni, Yugoslavya Sosyalist Fedaral Cumhuriyeti'nin toplumsal düzenine yönelik, karşı-devrimci bir teh-

> dit yaratmak amacıyla Arapçaya, Türkçeye, İngilizceye ve Almancaya çevrilmiş ve bir önsözle birlikte bu dillerde yayınlanmıştır. Adı geçen metin, yine *Deklarasyon*'da ortaya konulmuş gayelerle ve onun belirlediği tarzda, ülkede toplumsal düzene yönelik karşı-devrimci bir tehdit olarak benzer düşünceleri paylaşan bir insan grubu oluşturma maksadıyla 1976-1983 arasında okumaları için çok sayıda aydına verilmiştir: Dozo Husein, Kupusovic Muhamed, Zivalj Huso, Cengic Hasan, Mahmutcehaic Rusmir, Hadzic Mehmedalija, Salihbegovic Melika ve Bicakcic Edhem. (...) Bunun üzerine Cengic Hasan, Kasumagic Ismet, Zivalj Huso ve Bicakcic Edhem gruba katılmışlardır. (...) vb.

Bu, toplamda birkaç düzine sık yazılmış daktilo sayfası tutan suçlamaların girişi ve ana teması idi.

İlk suçlanan bendim. Öne sürülen suçlamalara cevap vermek için çağrıldığımda şunları söyledim:

> Savunmamı yapmadan önce, usule ilişkin üç itirazda bulunmak istiyorum:
>
> 1. Suçlamalarda 13 kişinin adı geçiyor ki bunlardan yedisinin, iddiaların ana konusu ile (*Deklarasyon* temelinde bir grup oluşturma) kesinlikle hiçbir bağlantısı yoktur; suçlananlardan beşini tanımıyorum bile...
> 2. Mahkeme tarafından bu dava için, isme çıkarılmış geçiş kartları düzenlendi; bu, mahkeme salonuna halk yerine yalnızca seçilmiş bir izleyici grubunun davet edilmiş olduğu anlamına geliyor. Yasa uyarınca tarafıma, kamu tarafından izlenme hakkı verilmesini talep ediyorum. Benim gizleyecek hiçbir şeyim yok, ama belki mahkemenin olabilir. Kendimi mümkün olduğunca geniş bir kamu önünde savunmak istiyorum çünkü masumum ve savunmamı sadece Yargıç Hadzic'e değil Yugoslavya'da ve ötesinde bulunan her dürüst kadın ve erkeğe vereceğim; ve bir şeyleri gizleyen herkes açıkça yanlıştadır...
> 3. Üçüncü itirazım basının tavırlarına ilişkindir. Basının bir kısmı, bu yargılamanın başlamasından önce bile beni bir ulusalcı, karşı-devrimci, devlet düşmanı ilan etti ve pratikte yargısız infaza tabi tuttu. Bu, mahkemenize yapılmış bir saygısızlıktır. Ancak mahkemenin, sanığa olmasa bile, en azından kendi bütünlüğünü ve yasayı korumak için bazı adımlar atmış olup olmadığından emin değilim.

İddianamede sayılan hususların hiçbirinde suçlu olmadığımı belirttikten sonra savunmamı takdim ettim ve savcının, yargıçların ve avukatların sorularını cevapladım. Bunlar duruşmanın birinci gününün tamamını aldı.

Savcı Edina Residovic'in sorduğu soruların ve benim bunlara verdiğim cevapların bazıları şunlardı:

Residovic: *İslam Deklarasyonu*'nun Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti ile ilişkili olmadığını tek bir cümlede olsun beyan ettiniz mi?

İzzetbegoviç: Hayır. Çünkü buna gerek yoktu. Metnin bağlamından bu gayet açık bir biçimde çıkıyor.

Residovic: Dünyadaki yedi yüz milyon Müslüman arasında kimleri sayıyorsunuz? Beni de bu İslam Dünyasına dahil ediyor musunuz?

İzzetbegoviç: Fas'tan Endonezya'ya kadar Müslümanların nüfusun çoğunluğunu oluşturduğu ülkelerde yaşayan insanları dahil ediyorum.

Residovic: Savunmanızda, *İslam Deklarasyonu*'nun İslam üzerine temellenmiş modern ve insani bir düzeni savunduğunu belirttiniz. Bu nasıl bir modern ve beşeri sistemdir ki, hiç bir yerde yabancılaşmanın önlenmesinden ve özyönetimden söz etmez. Vs. vs.

Genç bir adamken 10 yıl hapis yatan yakın dostum Rusid Prguda, sıranın üzerinde güçlükle oturabiliyordu. Çok hastaydı. İleride, tutuklandığı sırada da hasta olduğu ve sorgulamalar sırasında kötü muamele gördüğü öğrenilecekti. Avukatı Nikola Sukno bir doktordan rapor alınmasını talep etti: Yargıç engellemeye çalıştıysa da rapor sonunda alındı. Doktor, Rusid'in sorgudayken iki kalp krizi geçirmiş olması nedeniyle kesinlikle duruşmaya dayanacak durumda olmadığını teyit etti. Durumunun, her an trajik bir sona varabilecek kadar kötü olduğunu söyledi. Bu tıbbi rapor doğrultusunda Rusid aleyhindeki işlemler bir kenara bırakıldı. Sağlığı bozuk iken üç kez mahkemeye çağrılıp üç duruşmayı izlemek zorunda bırakılmasından ve duruşmadan vareste tutulmasından bir yıl sonra Rusid öldü.

Daha sonra Rusid'in avukatından, merhumun sorgular sırasında kaleme aldığı ve duruşmada ortaya çıkarmaya niyetlendiği yazılı bir ifade aldık. Rusid şunları yazmıştı:

Bana göre bu dava oldukça şüphelidir. Bunun tezgâhlanmış olduğu açık, fakat bunun nedenini tam olarak bilmiyorum. Daha önce de böyle düzmece bir yargılama sonucu 20 yıl ağır işte çalışmaya mahkum edilmiş ve bunun 10 yılını yatmıştım. Fakat bu Stalinist dönemdeydi, onun için durum çok daha kötüydü –bu dönemde Yugoslavya komünist olduğunu kanıtlamak durumundaydı ve bunun en kolay yolunu Müslümanları kurban haline getirmekte buldu-. Bosna'ya saldırmak, kendisinin sadık bir uydu ve Sovyet yöntemlerinin örnek bir şakirdi ve uygulayıcısı olduğunu Moskova'ya kanıtlamanın yollarından biriydi. Bugünlerin bir daha dönmemek üzere geçip gittiğini ummuştum, ama onları ilk unutanlar olması gerekenler şimdi bize onları hatırlatıyorlar. Devlet düşmanları icat etmek, kimsenin işlemediği cürümler uydurmak neden gereklidir? Yeni kurbanlar ve yeni şehitler yaratmak, vicdanıyla hareket ederek kendi işine gücüne bakan barışçı ve masum vatandaşları terörize etmek kimin işine yarıyor? İnananlar bu ülkede ikinci sınıf vatandaş mıdırlar? Aynı şey bir kez daha Müslümanların başına geliyor. Bu devlet gerçekten kendisini üniversite profesörleri, hukukçular, ekonomistler, şairler ve imamlardan oluşan ve dahası birbirini tanımayan 12 Müslüman aydın tarafından tehdit altında bırakılmış mı hissediyor? Yoksa amaç Müslümanları yıldırmak mıdır? Onları yalnızca daha da sertleştirmiş olacaksınız. Size çok açık söylüyorum ki, sertleşmek için bu davanın dışında da birçok meşru neden var.

Genç bir adamken 11 yılını hapishanede geçirmiş olan Omer Behmen psikolojik bakımdan çok kötü durumdaydı. Hasta değildi ama açıkça apati halinde, tükenmiş ve solgundu. İşitme kabiliyetini iki gün muhafaza edebildi. İlk günü bir biçimde atlatmayı başardı ancak ikinci gün çok daha zayıftı. Öyle bir an geldi ki, dengesini kaybetmeye başladı. Duruşmanın kapalı kısmıydı ve mahkeme salonunda sadece üç kişi vardı: oğlum Bakir, kızım Sabina ve Omer'in karısı Saliha. Aniden Omer bilincini yitirdi ve yere düştü; her ne kadar doktor olan karısını yardıma çağırmadılar, hatta daha da kötüsü kimsenin ona yaklaşmamasını emrettilerse de, Saliha kendi iradesiyle öne çıktı, su çarparak onun yüzünü yıkadı ve tokatladı. Gözleri kapalı, başı geriye düşmüş olan Omer kustu. Yüzü ve dudakları morarmıştı. Bilinci yerine geldikten sonra yargıç bir sedye istedi, Omer reddetti ve gardiyanlar onu alıp götürdüler.

Salih Behmen'in savunması (daha önce sekiz yıllık hapis cezasını çekmişti) sadece yarım saat sürdü. İddialar hakkında şunları söyledi: "Bırakınız usulüne uygun bir biçimde yürütülen bir yargılamaya temel oluşturmayı, bunlar, haklarında bir değerlendirme yapmaya hatta üzerlerinde düşünmeye bile değmezler. Bunlar bir yalan yığınından ibarettirler. Bırakınız delillerin güvenilirliğini sağlama konusundaki bir endişeyi, suçlamalarda azıcık bir güvenilirlik sağlamak için birkaç yer ve zaman bile zikredilmemektedir. Bütün hayatım boyunca Allah'a bana *cenneti* bahşetmesi için dua ettim, fakat o bana 1949'un düzmece suçlamalarının bir tekrarıyla bir kez daha tarihte bir yer bahşetti. Fakat ne yapabilirim ki? Bunun benim kaderim olduğuna kuşku yok: İnsanlar nazarında beni işlemediğim suçlardan dolayı cezalandırmak; Tanrı nazarında ise, beni onların elleriyle imtihan etmek için." Arkadaşlarımdan biri bana Salih hakkında "O tanıdıkça, sevmeden edemeyeceğin insanlardan biridir" demişti.

Yargılama, diğer sanıkların dinlenmesinin ardından, 59 şahidin şehadetlerinin dinlenmesiyle 15 gün daha devam etti. Şahitlerin neredeyse yarısı, mahkeme öncesindeki tahkikat muameleleri sırasında polise vermiş oldukları ifadeleri, baskı ve işkence altında verdiklerini söyleyerek değiştirdiler.

Dramatik anlar yaşandı. Şahitlerden biri, Sead Seljubac, tahkikatı yapan yetkililere vermiş olduğu ifadeyi geri alışıyla ilgili olarak şunları söyledi: "Burada ve şimdi söylemeliyim ki, ifadem polise vermiş olduğumdan tamamiyle farklı olacaktır." Daha sonra da, tahkikat sırasında Cengic, Spahic ve Latic aleyhinde vermiş olduğu tüm ifadeleri reddetti.

Savcı Residovic öfkeliydi. Yalan ifade vermekten dolayı Seljubac aleyhine cezai muamalelerin başlatılacağını ilan etti. Elbette bununla onun mahkemedeki ifadelerini kastediyordu. Bu tehdit, sanığın bu tür bir suç nedeniyle 5 yıl hapse mahkum edilebileceği ayrıntısıyla birlikte aynı gece Saraybosna televizyonunda, ertesi gün ise *Oslobodenje* (*Hürriyet*) adlı günlük gazetede yayınlandı. Amaç, şahitlikleri henüz dinlenmemiş olan şahitleri sindirmekti. Seljubac ertesi gün ve gece boyunca polisin özel muamelesine maruz bırakıldı.

İki gün sonra Başyargıç Hadzic, Seljubac'ın mahkemeye gelerek yeniden ifade vermek istediğini duyurdu, elbette mahke-

me bunu kabul etti. Bu kez Seljubac, tahkikat safhasında verdiği suçlayıcı yeminli ifadede geçen beyanların doğruluğunu tasdik etti. Başyargıç kendisine yeniden şahitlik yapmasının nedenlerini sorduğunda Seljubac, şahit olarak ilk gelişinden iki gün önce sanık Latic'in kardeşi Nedzad Latic ve Nusret Cancar tarafından baskı altına alındığını söyleyerek cevap verdi. Cancar ona iddialı bir biçimde, Nedzad'ın, kardeşi aleyhine yalan beyanda bulunan her şahidi öldürmeye hazır bir ruh hali içinde olduğunu anlatmıştı. Bunun ardından Seljubac, Nedzad ile bir araya gelmiş ve ona şehadetini değiştireceğine dair söz vermişti. "İlk yeminli ifademi verdikten sonra, yanlış yapmış olduğumu farkettim. İşleri yoluna koymaya karar verdim ve yeni bir ifade vermeye karar verdikten sonra o akşam İçişleri Bakanı'na gittim. Yalan yere yeminle suçlandığıma ilişkin basında çıkan haberlerden etkilenmedim." Kimse bu hikayeye inanmadı.

Ancak gerçek fırtına henüz kopmamıştı. Savcılığın kilit -ya da öyle olduğu düşünülen- şahidi Nermina Jasarevic mahkemeye çıkacaktı. Seljubac'ın ikinci, Nermina Jasarevic'in ise ilk kez şahitlik yaptıkları o gün, yargılamanın bütünü açısından bir dönüm noktası idi. Duruşma öncesi muameleler sırasında verilmiş olan yeminli ifadelerin inkarıyla, yargılama bir maskaralığa dönüşmeye başladı. Mahkeme, Seljubac ile Nermina'ya olası bütün baskıları uygulayarak işleri tersine çevirmeye çabaladı. Seljubac örneğinde ancak kısmi bir başarı sağlanabildiğinden, Nermina'nın orijinal ifadesini tekrarlaması ve suçlamaları kuvvetlendirmesi asli bir önem taşıyordu.

Seljubac ile Nermina'nın mahkemeye çıkacakları gün için özel hazırlıklar yapıldı. Çoğunlukla yarı yarıya boş olan mahkeme salonları yabancılarla özenli bir biçimde dolduruldu. Başyargıç şahitlerin beklemekte olduğu odaya gitti, yabancı gazetecilerin hazır bulunduğuna dikkatlerini çekti ve önceki günlerde şahitlerin baskı altına alındıkları, dövüldükleri vs. gibi "dışarıya karşı Yugoslavya'nın adını kara çıkaran" beyanlarını dinlemek durumunda kalmış olmalarının çok nahoş olduğuna işaret etti. Güvenliği sağlamakla görevli polisler, mahkemenin bulunduğu sokağı yaya ve araç trafiğine kapattılar, park etmiş arabalardan "temizlediler". Savcı ve yargıçlar kurulunun üyeleri şahitlere ve sanıklara alışılmış olandan çok daha nazik bir biçimde hitap ettiler.

43 Nermina şahitlik etmeye başlamadan önce, başyargıç onu, yalan yere yemin cezai bir suç olduğu için sadece ve sadece gerçeği söylemesi gerektiği konusunda uyardı. Ona bunun cezasının ne kadar olduğunu da –beş yıla kadar hapis- anlattı. Nermina bir soruyla cevapladı: "Gerçeği söylersem mahkeme beni koruyacak mı?" Onaylayıcı bir cevap alması üzerine savcıyı, mahkeme heyetini ve orada hazır bulunan herkesi dehşete düşüren şu sözleri söyledi: "Tahkikat sürecinde yeminli ifadem olarak imzaladığım her şey yanlıştı."

Nermina daha sonra ifadesini verirken baskı altına alınmış olduğunu açıkladı. Tahkikat subayları, direnecek gücü kalmayıncaya değin ondan devamlı olarak belirli ibareleri tekrarlamasını istemişlerdi. Defalarca sorgulanmış ve nihayet bir tutanak hazırlanmıştı. Polis merkezinde, geçirdiği altı gün boyunca zorla aldıkları ifadeyi mahkemede de tekrarlaması için baskıya maruz kaldığını söyledi. İki gün önce polis tarafından iki kez çağrılmış ve sorgu sırasında söylediği her şeyi mahkemede tekrar etmesi gerektiği konusunda uyarılmıştı. Son olarak şunları söyledi: "Size gerçeği anlattım. Bu insanları hapse gönderecek yalanlar söylemekten sorumlu olduğumu bilerek tek bir gün yaşamaktansa, hapiste beş yıl geçirmeyi tercih ederim. Dilerseniz, beni derhal onlarla birlikte mahkum edebilirsiniz!" Mahkemede tam bir sessizlik vardı. Bir an için yargıç da sessiz kaldı ve sonra şahide yerine oturabileceğini söyledi.

Şahitlerin şehadetleri sırasında bazı komik sahneler de yaşanıyordu. Şahitlerden biri, daha çok *Hoca* Paso olarak bilinen ve akıllı bir adam olan Enver Pasalic mahkemede hem sağır hem de aptal gibi davrandı. Yargıçla, tam iki saat boyunca sorularla hiç ilgisi olmayan cevaplar vermek suretiyle dalga geçti. Yargıcın onu konuya geri döndürmeye çabalaması boşunaydı; o, tamamiyle anlamsız konularda en ince ayrıntılara girmek suretiyle öylece konuşup duracaktı. Böylece zaman geçti; mahkeme salonundaki insanlar oldukça eğlendi, yargıç ise giderek daha fazla rahatsız oluyordu.

Yargıç onun mahkeme salonunda polise söylediklerinin aynısını söylemediğini gözlemlediğinde, Pasalic aynı şeyleri söylemekte olduğu, fakat birkaç kez sorgulanmış olduğundan muhtemelen tutanağın farklı okunduğu biçiminde karşılık verdi ve şöyle dedi: "Şu an söylemekte olduğum şeylere uymayan şeyler söylemiş olduğumu söylemem".

Bu şahitten elde edilecek yararlı hiçbir şey olmadığını ve onunla devam etmenin zaman kaybından ibaret olduğunu gören yargıç, ne yapacağını şaşırmış halde gözlerini yardım ararmışçasına mahkeme salonunda gezdirdi ve sonra da ona şu sözlerle yerine oturabileceğini söyledi: "Hadi birader seni bir daha burada görmeyeyim." Bu sözler üzerine Paso Hoca mahkemeye döndü, özür diledi ve daha sonra tekrar bize dönerek, eski Bosna tarzında elini havaya kaldırarak *"Allahimanet* [Allah'a emanet olunuz]" sözleriyle selamladı.

Kuşkusuz yargıç ve savcı hariç, mahkeme salonundaki herkes kahkaya boğuldu.

59 şahitten 56'sı davacı taraf adına, üçü de savunma adına sorgulanmıştı. Bunlardan 23 tanesi hem suçlama hem de savunma bakımından konu dışıydı ve nitekim bunlar kararda zikredilmediler bile. Kalan 36'sından 15'i mahkeme öncesi tahkikatlar sırasında verdikleri ve iddia makamını destekleyen ifadelerine sadık kaldılar, 21'i ise daha önce sorgu sırasında verdikleri ifadeleri az ya da çok değiştirdiler ya da tümüyle geri aldılar.

Sanıkların ifadelerini değiştirmeleri anlaşılır ve gerçekte de oldukça sık rastlanan bir durumdur. Gerçekten de, bütün medeni ülkelerde kanunlar, bir sanığın bunu yapma hakkını, (sözde "yalan söyleme hakkı"nı) tanırlar. Ancak şahitlerin durumu tamamen farklıdır. Bir şahidin hem tahkikat safhasında sorgulanırken hem de mahkemede doğruyu söylemesi gerekir ve eğer yalan yere yemin suçu işlerse hapis cezasıyla karşılaşır. O halde 21 şahit neden ifadesini değiştirdi ve cezai takibata uğrama riskini göze aldı?

Şahitler, mahkemeden ve savunmadan gelen bu soruya çeşitli cevaplar verdiler. Çoğu bunu, saatler süren sözlü sorgulamadan sonra tahkikat subayının, kendi ifadeleri olup olmadığını bilmedikleri bir tutanak suretini kaleme aldığı ve imzalamaları için kendilerine uzattığı biçiminde açıkladı. Verilen kopyayı o haliyle imzalamayı reddetmelerinin ardından, tüketici bir ikna, baskı ve tehdit süreci başlayacaktı. Bütün bunlar, şahitlerden birinin mahkemede betimlediği gibi, metal kapıların ara sıra açılıp kapanmasından ve muhafızların koridorlardaki ayak seslerinden başka hiçbir sesin duyulmadığı Saraybosna Hapishanesi nezarethanelerinin hayaletlere özgü sessizliğinde yapıl-

dı. Şahitlerden biri, Enes Karic, ortalıkta cereyan eden olaylarla ilgili ifadelerinin tahkikat subayı tarafından "bomba gibi bir yeminli ifadeye" dönüştürüldüğünü nakletti. Ne kastettiğini açıklanması istendiğinde, bir örnek verdi. "'Cengic sinemanın dışında buluşacağımızı söyledi' biçimindeki sözlerim tahkikat subayı tarafından 'Cengic benimle sinemanın dışında bir görüşme ayarladı' biçiminde not edilecekti. Doğal olarak bu ifadenin ima ettiği, bunun yasadışı bir siyasi toplantı olduğuydu. Ya da örneğin 'Ona Türkiye'de olduğumu söyledim' biçimindeki sözlerim, tahkikat subayının versiyonunda 'Ona, Türkiye yolculuğum hakkında bir rapor sundum' biçimine dönüşmüştü." Karic'in açıkladığı gibi: "Tahkikat subayı ısrarla beni yazdıklarının söylediklerimin aynısı olduğuna ve tutanak suretini imzalamam gerektiğine ikna etmeye çalıştı. Dokuz saatlik ikna ve baskıdan sonra; yeminli ifadeyi hangi koşullarda imzaladığımı ve ifadede nelerin gerçekten doğru olduğunu mahkemede ifade etme niyetiyle tutanak suretini imzaladım, çünkü başka seçeneğim yoktu."

Bir başka şahit, Hilmija Aerimovic, tahkikat subayının sorgulamasının, bir sayfa ifadeyi düzenlemek için verilen kısa aralar dışında 40 saat sürdüğünü söyledi. Bir diğeri, Vahid Kozaric, eve dönmesine izin verilmeksizin (aslında bu suretle özgürlüğünden yoksun bırakılmış oluyordu) üç gün boyunca sorguda alıkonulmuştu. Üçüncü gün bir kalp krizi geçirmiş ve 20 gün kaldığı hastaneye götürülmüştü. Hastaneden taburcu olmasının ardından, yeniden, üç günlük görüşme sırasında tahkikat subayının üzerinde ısrar ettiği yeminli ifadeyi imzaladığı polis merkezine götürülmüştü. Mahkeme öncesindeki tahkikatın seyri içinde kendileriyle görüşülmüş olan iki şahit, Mehmed Arapcic ile Hamzalija Hujdur mahkemeye çıkmadılar. Her ikisi de sinirsel çöküntüden muzdaripti ve yargılama sırasında psikiyatrik tedavi görüyorlardı. Bu nedenle savcı vekili, şahitlerin dinlenmesi sırasında onları sorgulama hakkından feragat etti. Resid Hafizovic kanıtlarını sunarken, tahkikat subayının kendisine silah çektiğini söyledi. Kendisiyle yapılan görüşmeye ilişkin ifadeyi imzalamayı reddetmesi üzerine, subay ona ne kadar uzun sürerse sürsün ifadeyi imzalayana kadar binayı terk edemeyeceğini söyledi. Hafizovic, kendisinin bir mahkum değil özgür bir vatandaş olduğunu söyleyerek cevap verdi ve kapıya yöneldi. İşte bunun

üzerine subay tabancasını çekip ona doğrulttu ve bir an önce durmasını söyledi; aksi takdirde üç adım atmaya bile fırsat bulamayacaktı. Bir diğer şahit, Rasid Brcic, her gün dokuzar saat olmak üzere beş gün boyunca sorgulandığını ve sorgu sırasında aşırı derecede aşağılayıcı muameleye maruz bırakıldığını söyledi. Sanıklardan (ve hüküm giyenlerden) biri olan Mustafa Spahic, Yüksek Mahkeme'nin 14 Mart 1984'teki bir oturumunda, tahkikat subaylarının kendisine bir teklifte bulunduklarını nakletti: İlk suçlanan üç kişiden biri (hangisi olacağını kendisi seçebilirdi) aleyhine suçlayıcı bir yeminli ifadeyi imzalamak ve evine dönmek ya da sanık yerine konmak. İki tahkikat subayının adını ve bu olayın tarihini verdi. İmzalamayı reddetmesi üzerine suçlandı ve beş yıl hapse mahkum edildi.

Yargıç, duruşma sırasında anlatılanların hiçbirini kâle almadı. Dahası mahkemenin kararında, yeminli ifadelerden farklılaşan her şahitlik istisnasız olarak gözardı edildi ve yeminli ifadelerdeki beyanlar benimsendi. Yasa tarafından bir istisna olarak mahkemeye, duruşma sırasında değil de ön tahkikat sırasında verilen ifadeleri kabul etme imkanı tanınmıştı, fakat mahkeme bunu bir kural haline getirdi. Bu, hukuki muameleler sırasında yasal istisnaların uygulanmasının tek örneği değildi. Mahkeme öncesi tahkikatlarda kural, bunların bir tahkik yargıcı nezaretinde yapılması, istisna ise polise tevdi edilmesi idi. İstisna olan uygulandı. Kural, sanıkların ve şahitlerin sorgusu sırasında savunma vekilinin de hazır bulunması yönündeydi; savunma vekili ancak istisna olarak bu hakkından mahrum bırakılabilirdi. Burada da yine istisnai olan uygulandı. Hükümet yetkilileri ve mahkeme, üç istisnayı böylece arka arkaya kural haline getirmek suretiyle ve yasanın hem lafzını hem de ruhunu alaya alarak tüm bu yasal muameleleri birer karikatüre dönüştürdüler.

Mahkemelerin, şahitler tarafından ön tahkikat sırasında verilmiş olan yeminli ifadeleri olduğu gibi kabul etmiş olmalarının gerekçelerini açıklama tarzı da karakteristikti. Sulh Mahkemesi'nin bu konudaki açıklaması şöyleydi: "Mahkeme, adı geçen şahitlerin mahkeme öncesi tahkikattaki beyanlarını esas almıştır; çünkü duruşmalar sırasında ifadelerindeki değişikliklere dair açıklamaları kabul edilemez ve mantık dışıydı. (...) Bu şahitler, ifadelerini kimsenin etkisi altında kalmadan vermişler ve her ne söyledilerse, okuduktan sonra imzalamış oldukları, ye-

47 minli ifadelerine açıkça yazılmıştır (Saraybosna Vilayet Mahkemesi kararının 153. sahifesi). Mahkeme, şahitlerin hemen hepsi aksini iddia ettiği halde, neden ifadelerin "kimsenin etkisi ve hatta baskısı olmaksızın" verilmiş olduğuna inandığını açıklamadı.

Ardından Bosna-Hersek Yüksek Mahkemesi'nin şu açıklaması geldi: "Şahitlerin ifadelerindeki değişikliklere dair açıklamaları, beyanların özel bir psikolojik durumda, baskı altında verildiği ya da tahkikatla görevli olanların söylenenleri ifadeye yanlış biçimde geçirdiği iddiasına varmaktadır. (...) Buna binaen, şahitler tarafından ifadelerini değiştirmeleri konusunda yapılan açıklamaların, tahkikatla yetkili olanların işleri hakkında asılsız kuşkulara yol açtığı konusundaki hüküm doğrudur. (...)" (Kararın 38. ve 39. maddeleri). Ve Federal Mahkeme: "Şahitlerin ifadelerinin baskı ve zor altında alındığı yani Ceza Usulü hakkındaki yasanın 228. maddesine aykırı olduğu iddiasına gelince; ne kayıtlarda bunu destekleyen bir kanıt vardır ne de talep üzerine yeni bir kanıt gösterilebilmiştir" (s. 26).

Üçüncü sanık Hasan Cengic hakkındaki suçlamalar arasında, onun "Bir Müslüman bir gayrimüslimden kan alamaz ve ona kan veremez" dediği iddiası vardı. Cengic hiçbir zaman böyle bir şey söylemediğini ısrarla belirtti. Ancak tümüyle şans eseri olarak, Cengic'in gönüllü kan vericisi olduğu ve bir verici kartına sahip bulunduğu duruşmalar sırasında tesbit edilecekti. Savcılık makamının şahidi olan Enver Pasalic, 6 Ağustosta mahkemede şahitlik yaparken *Oslobodenje*'de Cengic aleyhindeki bu suçlamayı okuduğunda şaşırdığını, çünkü Hasan Cengic'in *medrese*deyken sık sık kan verdiğini bildiğini söyledi. Bu şahitlik mahkemede şok etkisi yaptı ve hepimiz suçlamanın bundan daha iyi bir tekzibinin olamayacağına inandık. Ama mahkeme bu kanaati paylaşmadı ve her üç mahkeme de, bu gönüllü donörleri Müslümanlardan başkasına kan verilmesine karşı çıktıkları iddiasıyla lanetleyen bir görüş bildirdi (kural olarak, kan veren herkes için –Hasan Cengic dahil- kanı alanın kimliğinin gizli olduğu gerçeği bilindiği halde).

Saraybosna Vilayet Mahkemesi kararı okurken "Bu mahkemenin görüşüne göre, sanıklar lehine herhangi bir hafifletici sebep bulunmamaktadır" diyecekti (kararın 178. sayfası). Mahkemeler savaş suçlularını, katilleri, otoyol soyguncularını ve her

 türden şiddet suçlusunu yargılarlar ve hemen daima sanık lehine bazı hafifletici sebepler bulurlar. Dünya çapında en önde gelen hukuk otoriteleri, kendisi için en az bir hafifletici sebep bulunamayacak hiçbir suçlu olmadığı ve eğer mahkeme bunu bulmaz ise, bu başarısızlıktan yargılanan kişinin değil mahkemenin sorumlu olduğu görüşünü bile savunmuşlardır. Bu mahkemede yargılananlar arasında sözlerinden dolayı suçlanan iki şair vardı; sanıkların hemen hepsi aile babası ve evli kadınlardı; bazıları 60 yaşın üstünde, beşi ise 30 yaşın altındaydı. Sekizi ilk kez yargılanıyordu; biri çalıştığı kurumda pofesyonel katkısı nedeniyle hatırı sayılır bir kabul görmüştü; doktorlar sanıklardan ikisinin sağlık durumlarının iyi olmadığını tespit etmişlerdi vb. Her hukuka göre ve her mahkeme için hafifletici sebep oluşturacak olan tüm bu gerçekler, sözkonusu davada Saraybosna Vilayet Mahkemesi tarafından yumuşatıcı sebep olarak kabul edilmedi. Objektifliği ile tanınmayan Bosna-Hersek Yüksek Mahkemesi bile, sanıkların başvurusunu duyduğunda Vilayet Mahkemesi'nin fazla ileri gittiğine kanaat getirecekti (Bosna-Hersek Yüksek Mahkemesi kararının 71. sayfası).

Fakat, hukuk stajına "Adalet yönetici sınıfların yasaya dönüşmüş iradesidir" biçimindeki Marksist tanımla, adalet nosyonuna kinikçe karşıt olan böyle bir formülle başlayan yargıçlardan, savcılardan ve tahkikat subaylarından başka ne beklenebilir ki?

Bu, komünist dünyanın her tarafında böyleydi. Tengiz Abduladze'nin yönettiği meşhur anti-Stalinist film *Pişmanlık,* Gürcistan'da Tiflis'te gösterildiği zaman kentte bir kanaat yoklaması yapılmıştı. Halkın büyük bir kısmı filmden hoşlanmıştı fakat istisnalar vardı. Peki kimdi bunlar? Abduladze kendisiyle yapılan bir mülakatta bu soruya şöyle cevap verecekti. "Bunların çoğunluğu 60-70 yaş arasındaki hukukçu ve yargıçlardı. Ve bunlar da zorba ve işkencecilerin ta kendileri değil miydi?"

Bütün toplumlarda şiddet ve adaletsizlik vardır. Komünist zulmün kendine özgü doğası ise, yasa ve biçim kılıfı altına gizlenmiş olan hukuksuzluğudur. Bu ikiyüzlülük yaygın bir kafa karışıklığına yol açmıştır. Bazı insanlar, bu tür sistemler altında neyin doğru neyin yanlış olduğunu hiç bilmeden yaşar ve ölürler. Basına, yetkililere, resmi açıklamalara safça inanarak, yanlışlığı ve adaletsizliği istemeden ve bilinçsizce destekleyerek sü-

49 rekli hayal aleminde yaşarlar. Bu tür insanların, insanı dehşete düşüren şu safça açıklamayı yaptığı sıkça duyulur: "Tamam ama gazetelerin söylediği bu." Diktatörler ile cahil, aptallaştırılmış kitleler birbirlerini besleyerek el ele giderler.

Yaklaşık bir ay süren yargılama sona ermek üzereydi. Bir "taşeron" gibi davranan yargıçtan farklı olarak savcı, kendisini tutku ve heyecanla işine vermişti. Kapanış konuşmasında şahitlerin mahkemede ifadelerini değiştirdiklerini kabul etti, fakat onun görüşüne göre bu önemli değildi çünkü polise ifadelerini verirken doğruyu söylemeleri gerektiği konusunda uyarılmışlardı. "Bu nedenle" dedi savcı Residovic, tipik Stalinist mantıkla, "onların mahkeme öncesi tahkikat muameleleri sırasında vermiş oldukları ifadeler doğru kabul edilmiştir".

Kapanış konuşmasını bitiren savcı, ilk altı sanığın durumunda iki cezai edimin içiçe geçtiği sonucuna vardı: toplumsal düzeni tehlikeye koymak amacıyla teşekkül oluşturmak ve karşı-devrimci etkinlikler. Diğer altısı ise, Ceza Yasasının 133. maddesinde tanımlandığı üzere "düşünce suçu" işlemişlerdi. Mahkemeden, tüm sanıkları suçlu bulmasını ve yasanın öngördüğü cezaları vermesini talep etti.

Açıklaması şöyleydi:

> *İslam Deklarasyonu* toplumsal düzenimizin değerlerine yönelik bir saldırıdır. İçinde mutlak bir tehlike, yazılı ve sözlü suç, karşı-devrimci etkinliklere ilişkin bir bilinç yatmaktadır. Bu son zikredilen eylemlerin, düşman propagandası ile bazı benzerlikleri vardır. Ancak bu, karşı-devrimci etkinliklere daha yakın olan bir kesintisiz eylem ve yoğun propaganda vak'asıdır.

Bir anlamı olmadığının farkında olmama rağmen savcı ile tartıştım. Çoktan hüküm giymiştik. Son söz olarak şunları söyledim:

> Yugoslavya'yı seviyorum ama onun yönetimini değil. (...) Bütün sevgimi özgürlüğe veriyorum ve geriye yetkililer için bir şey kalmıyor. Ben, bu ülkenin yasalarını çiğnemiş olmaktan yargılanmıyorum. Çünkü böyle bir şey yapmadım. Ben aramızdaki tekil iktidar sahiplerinin, izin verilmiş ve yasaklanmış olana ilişkin kendi standartlarını, Anayasayı ve yasaları dikkate almaksızın empoze etmelerine yarayan yazılı-olmayan kuralları ihlal etmiş olmaktan dolayı yargılanıyorum. Nereden

bakılırsa bakılsın, yazılı-olmayan bu kuralları vahim bir biçimde ihlal ettim.

Bu itibarla beyan ederim ki: Ben bir Müslümanım ve öyle kalacağım. Kendimi dünyadaki İslam davasının bir neferi olarak telakki ediyorum ve son günüme kadar da böyle hissedeceğim. Çünkü İslam, benim için güzel ve asil olan her şeyin diğer adı; dünyadaki Müslüman halklar için daha iyi bir gelecek vaadinin ya da umudunun, onlar için onurlu ve özgür bir hayatın, kısacası benim inancıma göre uğrunda yaşamaya değer olan herşeyin adıdır.

Omer Behmen'in ağzından yalnızca iki cümle döküldü: "Bu işte rol almış olan herkese -tahkikat subaylarına da şahitlere de- *helal olsun* diyorum" ve ardından Savcı Residovic'e dönerek devam etti "ve ortada gerçekten bazı belden aşağı vuruşlar vardı". Diğerleri de kendi toparlama konuşmalarını yaptılar. Ne yumuşama dilediler ne de pişmanlık ifade ettiler.

Kararın açıklanacağı 20 Ağustos günü geldi çattı. Bu ana zihinsel olarak hazırlanmıştım. Yargıç ayağa kalkmamızı söyledi. Bütün kameraların ışıkları yüzüme çevrildi. Ver ardından şu geldi: "(...) ve bundan dolayı aşağıdaki cezalara mahkum olmuşlardır: sanık İzzetbegoviç, Aliya: 14 yıl hapse (...)". Kalbim çarpıyordu ama başımı dik tuttum ve aldırmaz bir tavır takındım. Kamera uğradığım şoku kaydetmek için oradaydı ama kaydedebildiği tek şey benim tavana bakışım oldu. Yargıç verilen diğer hükümleri okudu: 15, 10, 8; toplam 90 yıl hapis. Ve konuşmasını şöyle tamamladı: "Bu toplum, ülkenin pozitif yasalarına uygun olarak kardeşlik ve birliğe ve bu toplumun diğer bütün kazanımlarına yönelik her türlü saldırıya uzlaşmaz bir biçimde direnecektir." Arkamda, oraya bu münasebetle özel olarak getirilmiş olan izleyicilerin alkışları patladı.

Frida Vidgorova'nın 1987 Nobel Edebiyat Ödülü'nün sahibi şair Josif Brodski'nin davasından (SSCB 1964) aldığı notları okuduğumda kendi kendime hep şöyle diyordum: "Tanrım, Berlin ve Saraybosna'dan, Moskova'ya ve Vladivostok'a kadar herşey aynı –kötü niyetli ve duygusuz yargıçlar, ilgisiz ve zihnen iptal olmuş bir jüri, ısmarlama bir izleyici kitlesi." Kitaptaki tasvirlerden bir alıntı: "Saveljeva, 40 yaşlarında, adalet dağıtan birinden çok ayyaşların gece vakti çıkardıkları skandallarla

51 çileden çıkmış bir kahyayı andıran sıkıcı bir kadın. Olup bitenleri güç bela kavrayabilen ve gözlerini, ardında genç insanların tezahürat yapmakta olduğu kapıya şüpheyle dikmiş bulunan jüri üyeleri onun her iki yanında gevşek gevşek oturuyorlardı. Polis, mahkeme salonunda yeterli yer bulunmadığı gerekçesiyle merdivenlerde bir kordon oluşturmuştu. (...)" Tıpkı 1983'te Saraybosna'da olduğu gibi.

Hükümlerin açıklanmasından bir gün sonra, *Oslobodonje*'nin manşeti şöyleydi: "Düşmanlara 90 yıl hapis". Tutuklanmamdan, bir hokus pokusla dünyadan kopartılmamdan bu yana nihayet bir gazete ele geçirebilmiştim. Dış dünya ile tek bağlantım çocuklarımın mektuplarıydı. Bunlardan birinde Bakir, yargılama sırasında küçük Jasmina'nın doğduğunu bildiriyordu. Onu ilk gördüğümde beş yaşındaydı.

Rejimin bu denli sert davranmasının hiçbir rasyonel açıklaması yok. Bu, çoktan çöküşe geçmiş olan bir yönetimin umutsuz bir hamlesi miydi? Güçlü rejimler insanları söyledikleri sözler nedeniyle mahkum etmezler; zayıf olanlar korkarlar ve varoluş sürelerini uzatabilme çabası içinde şiddete başvururlar.

Halka gelince, onlar siyasi mahkumları çoğunlukla kendi bencil nedenlerinden dolayı suçlu kabul ederler. Bu, bir tür savunma mekanizmasıdır. Halk, yasa ve düzenin korumasına sahip olmadığı bir toplum içinde yaşadığı gerçeği ile barışamaz. Çünkü bunu yaptıkları takdirde, nasıl sessiz kalabildikleri sorusu ile yüzleşmek durumunda kalırlar. Yoksa bu, mahkum edilen insanın suçlu olduğuna, her halükârda yasaları ihlal etmiş olması gerektiğine (aksi takdirde neden tutuklansın ve mahkum edilsindi ki) inanmanın onlar için daha kolay olmasından mıdır? Çünkü eğer masum bir insan, yasalar gözardı edilerek mahkum edilmişse, bu konu üzerinde tefekkür eden kişi, artık kendisini güvende hissedemez ve halk, bir özsavunma çabası içinde içgüdüsel olarak bunu inkar eder. Hüküm ne kadar ağırsa, bu sonuca ulaşılması ve bunun kabullenilmesi de o kadar kolay olur. Kanıt yokluğunda, ağır cezanın kendisi suçun kanıtı haline gelir. Çünkü sokaktaki insan şöyle akıl yürütür: "Eğer suçlu olmasaydı, 15 yıl değil, iki bilemedin üç yıl yerdi." Açık ve kati suç kanıtlarının yokluğunda, hafif bir cezanın kendisi şüphe doğurur ve yetkililerin bile kendilerinden emin olmadıklarını gösterir. Sert bir cezanın verilmesi durumunda, bu tür şüp-

 heler izale edilmiş olur. Bunun için masum adam cezanın iki katını alır. Bu, ceza süresinin uzunluğu itibariyle olmasa da toplama kamplarındaki cezalandırmanın zalim sertliği bakımından Nazilerin de kullanmaya alışık olduğu eski bir numaraydı. "Eğer hain olmasalardı şüphesiz bu kadar sert bir muamele görmezlerdi." Muhtemelen ortalama bir Almanın olup biteni meşrulaştırma biçimi buydu.

Fakat dünyanın bu kısmında işler kendi seyrini takip ediyordu; Sovyetler Birliği'nde, Romanya'da, Çekoslovakya'da, Polonya'da ve Yugoslavya'da, komünist rejimler açıktan açığa aynı biçimde zayıflıyor ve tükeniyorlardı. Bu, bizim hapis cezalarımıza paralel giden bir süreçti.

Cezalar açıklandıktan sonra, daha doğrusu hapiste olduğumuz süre boyunca, ülkenin içinden ve dışından yargılamayı protesto eden ve serbest bırakılmamızı isteyen dilekçeler gelmeye devam etti. Belgrad'ın en çok tanınan 20 entelektüeli (bunlardan 12'si akademisyendi) Yugoslavya Cumhurbaşkanlığı'na yolladıkları 6 Haziran 1986 tarihli dilekçelerinde şunları yazmışlardı:

> 18 Temmuz-19 Ağustos 1983 tarihleri arasında, 12 Müslüman entelektüel Saraybosna'da yargılandılar. Bu dava, modern Yugoslavya adli tarihinde ibret alınacak bir vakıa olarak, ifade ve düşünceye verilen cezanın arketipi olarak hatırlanmaya devam edecektir. Sulh Mahkemesi, düşünce suçuna karşı, bizim koşullarımızda bile nadir görülen türden gaddar hükümler vermiştir: Sanıklardan üçü, beşer yıllık hapis cezaları almış; ikisi 6 yıla; biri altı yıl altı aya; biri yedi, ikisi 10'ar yıla; bir diğeri 14 yıla ve nihayet biri de 15 yıla mahkum edilmişlerdir. Bosna-Hersek Yüksek Mahkemesi, üç yıl altı aydan başlayıp 12 yıla kadar uzanan görece daha yumuşak hükümler vermiş, Federal Mahkeme ise hükümlerin kapsamında daha fazla indirime giderek iki yıl sekiz ay ile dokuz yıl arasında değişen hapis cezaları açıklamıştır.

Belgradlı entelektüellerden oluşan bu grup, dört ay sonraki (4 Ekim 1986) bir başka dilekçelerinde yargılamanın hukuksuz ve düzmece olduğunu iddia ettiler ve hemen serbest bırakılmamızı istediler:

> Saraybosna Sulh Mahkemesi'nin temel suçlaması, esas itibariyle çok ciddi bir cezai edim olan düşmanca maksatlarla ör-

güt oluşturmaya (Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti Ceza Yasasının 114. ve buna bağlı 136. maddeleri), sözde düşünce suçuna (Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti Ceza Yasasının 133. maddesinin 1. fıkrasında tanımlandığı haliyle düşman propagandası) ilişkindir. Bu ciddi suçlamaların kanıtlanmış olduğunu kabul eden Saraybosna Vilayet Mahkemesi, vakalardan birine en yüksek ceza olan 15 yıl hapis, diğer vakalara ise beş yıldan 14 yıla kadar değişen görece daha hafif cezalar vermiştir.

Federal Mahkeme, 31 Ekim 1985 tarihli kararında, karşı-devrimci faaliyetlerde bulunarak toplumsal düzeni tehlikeye sokma maksadıyla düşman bir grup oluşturma temel suçlamasını temelsiz ve kanıtlanmamış bularak men-i muhakeme kararı vermiş ve görece daha hafif bir cezai edim olan düşmanca propaganda çerçevesinde yorumladığı bazı metinlere ve sözel ifadelere yönelik diğer cezalarda da indirime gitmiştir. Bütün bunlara rağmen, cezalar yine de gaddarca olma özelliğini korumuştur. Bu tür edimlere ilişkin cezalar genellikle bir ya da iki yılllık hapis cezasını aşmaz iken; Federal Mahkeme bütün indirimlerden sonra bile Aliya İzzetbegoviç'e dokuz, Omer Behmen'e sekiz, Ismet Kasumagic'e yedi, Hasan Cengic'e altı ve Salih Behmen'e dört yıl hapis cezası vermiştir.

Bizler, tüm muamelelerin yasadışılığına ve hükümlerin keyfilik ve adaletsizliğine dikkatinizi çekme fırsatını bir kez daha kullanıyoruz. Her şeyden önce, kararın ifadelerini dayanak yaptığı 36 şahitten 21'inin duruşmalarda tahkikat sırasında verdikleri ifadeleri az ya da çok değiştirdiği ya da tümüyle inkar ettiği gerçeği, şüphe ve tereddütlere yol açmıştır. Şahitler açısından alışıldık olmayan bu davranışın nedenleri duruşma sırasında anlatılmıştır: Savunmanın herhangi bir yazılı karar ya da açıklama olmaksızın dışlandığı tahkikat muameleleri sırasında vermiş oldukları ifadeler, uzun süreli ve tüketici kötü muameleye, ciddi tehditlere ve hatta zaman zaman kaba muameleye maruz bırakılmanın yarattığı baskı altında alınmıştır. Devlet Güvenlik Servisi'nin sorguladığı kişilerden hiçbiri, yaklaşmakta olan duruşmada şahit mi yoksa sanık mı olacağını bilmiyordu ve çoğu, üzerlerinde daha fazla baskı ve tehdit yaratmak amacıyla seyahat evraklarından mahrum bırakılmışlardı. Bunun en iyi kanıtı, başlangıçta bu davada şahitlik yapması amaçlanan Mustafa Spahic'in durumudur. Bosna-Hersek Yüksek Mahkemesi'nin 14 Mart 1984 tarihli oturu-

munda, tahkikat subayının kendisine bir seçim yapma imkanı sunduğunu anlattı: İlk suçlanan üç kişiden, kendi seçeceği biri aleyhine suçlayıcı bir ifade imzalayıp evine gitmek ya da sanık durumuna düşmek. Kendisine yaklaşmakta olan duruşmada en hafif cezanın beş yıl olacağı anlatıldı. Spahic, Yüksek Mahkeme'nin oturumunda, ilgili iki tahkikat subayının adını ve olayın cereyan ettiği tarihi verdi. Aleyhte şahitlik yapmayı reddetmesinin ardından Spahic suçlandı ve beş yıl hapse mahkum edildi.

Bütün bunlar, tahkikat muamelelerinden edinilmiş bu tür şehadetlere dayandırılan suçlamaların tümüyle uydurma olduğu ve mahkemenin duruşmalar sırasında verilmiş olan ifadeleri güvenilir kanıtlar olarak alması gerektiği yönündeki kanaatimizi desteklemektedir. Ancak mahkeme, doğrudan doğruya işittiği ve gördüğü şeylere güvenmeyi istememiş; tahkikat muameleleri sırasında ve savunma vekilinin yokluğunda baskı altında verilmiş olan ifadelere inanmayı tercih etmiştir. Ve bunu, maddi kanıtların, bu tür ifadelere dayanan bireysel suçlamaların yanlışlığını kanıtladığı durumlarda bile utanç verici bir ısrarla yapmıştır. Örneğin Hasan Cengic, "Bir Müslüman inançsız birinden kan alamaz ve böyle birine kan veremez" demiş olmakla suçlanmıştı. Ancak duruşmada, Cengic'in gönüllü bir donör olduğu ve bunu kanıtlayacak bir donör kartına sahip olduğu ortaya çıktı. Dahası, *medrese*de bir kan verme etkinliği düzenlemişti.

Bu ve benzeri gerçekler, bizi hükümlerin geçerli nedenlere dayandırılmadığı ve tüm yargılamanın düzmece olduğu sonucuna götürüyor.

Bu heyet, birinci sanık A. İzzetbegoviç'in Federal Mahkeme'nin kararına karşı kanuniliğin korunması için bir dava açma yönündeki önerisinden de haberdardır ve onun, Müslüman entelektüellerin bu davasının, otokrasinin irrasyonel politikalarının adalet, iz'an ve gerçek üzerindeki zaferi olduğu yönündeki görüşlerini paylaşmaktadır. Ancak, şu anda ayaklar altına alınmış olan sadece adalet değildir. Korkunç ve çoğunlukla tahammül edilmez olan koşullar altında hapishanede geçirdikleri üç buçuk yılın ardından, Aliya İzzetbegoviç, Omer Behmen, Hasan Cengic, Ismet Kasumagic ve Salih Behmen'in sadece sağlıkları değil hayatları da tehdit altındadır. Bu itibarla biz, bir kez daha ve bu en ağır ve trajik sonuç-

ları önleyebilmek adına onların serbest bırakılmasını sağlamanız konusunda ısrar ediyoruz.

Bütün başvurular ve temyiz çabaları cevapsız kaldı.

Kasım 1983'te, 14 yıllığına alıkonulmak üzere Foça'ya nakledildim ve S-20 Bölümüne konuldum. Burası, katiller bölümü olarak bilinen ve cinayet suçundan hükümlülerin bulunduğu bir bölümdü.

Gerçekte, bina müştemilatında oturma odası gibi kullanılan geniş bir merkezi alana açılan muhtelif odalar ve sıhhi tesisatlarıyla birlikte ikisi sağda ikisi de solda olmak üzere dört koğuş yer alıyordu. Bu, bir hapishane kısmını oluşturuyordu. Burada 80-100 kişi kadardık. Bunların arasında taammüden üç cinayet işlemiş, idama mahkum edilmiş ve bu cezası daha sonra 20 yıl hapse çevrilmiş bir adam vardı. Size paradoksal gelebilir ama, bu kısma gönderilmiş olmam benim için bir şanstı. Davadaki yoldaşlarımdan bazıları, adi hırsızlar ve kısa süreli cezalara çarptırılmış suçlularla birlikte -ki bu hapishanede büyük bir şanssızlıktır- çok daha kötü bir durumdalardı. Bunlar karaktersiz insanlardı, oysa katiller tümüyle farklı bir tip oluştururlar.

Ağır iş kendi başına hem fiziksel hem de zihinsel bir eziyet olmasına rağmen, hapiste kötü muameleye maruz kaldığımı söyleyemem. Bir olay durumumu zorlaştırdı: Siyasi mahkumlar diğer hükümlülerle birlikte tutuluyorlardı. Bu halk tarafından genellikle pek bilinmezdi çünkü eski Yugoslavya'da siyasi mahkum olarak tutulan komünistler diğer tutuklulardan ayrılır ve iyi muamele görürlerdi. Ancak komünistler iktidara geldiklerinde, kendi siyasi muhaliflerine aynı ayrıcalıkları tanımadılar. Dahası, komünist Yugoslavya'da siyasi mahkumların durumu çok daha kötüydü. Siyasi mahkumlar dışındaki hemen bütün hükümlülerin hapishane dışına ziyaretlerde bulunma, çıkış izni alma ve her yıl ailesinin yanına gitme hakkı vardı. Yaklaşık 6 yıl boyunca, hırsızlıktan, ticari suçlardan, otoyol soygunculuğundan ve buna benzer suçlardan hüküm giymiş kader ortaklarıma izinli olarak ya da tatil zamanlarında müteaddit defalar evlerine gitme izni verilmişken, benim hapishane duvarlarının dışına çıkmama izin verilmedi.

Bosna-Hersek Yüksek Mahkemesi'nin kararına dek umutlarımın bir kısmını muhafaza ettim. Başlangıçta, yazmış olduğum

 bir şey yüzünden –ne söylemiş olursam olayım- hapiste ölebileceğime inanamadım. Fakat bir yıl sonra, Yüksek Mahkeme fiilen cezamı onadığında, son gülenin şeytan olduğunu ve karşımdakilerin gerçekten ciddi olduğunu farkettim. Ne yapabilirdim? Derin derin iç çektim ve sonu görünmeyen o uzun yola çıktım. Kendimi müebbet hapse mahkum edilmiş gibi hissettim. Ancak umutsuzluğa kapılmadım, hatta bazı zamanlar neşelendiğim bile oldu. Ben kahraman değilim, bu sadece belirli bir tutarlılık meselesiydi. Hayatımız boyunca belirli şeyler söylersiniz, onu düşünür ve ona inanırsınız ve sonra sınav anı gelir çatar. İslam'ın öğretilerinden biri (ki birçokları bunu en önemlisi kabul ederler), kişinin başına gelen her şeyi Tanrı'nın iradesi olarak kabul etmesi gerektiğidir. Gerçeği söylemek gerekirse, önceleri bunun hakkında fazla düşünmemiştim fakat ömrümün geri kalanını hapiste geçirme ve mücrimler arasında ölme ihtimaliyle yüz yüze gelince kendime alt sınırı hatırlattım: bir nebze tutarlılık. Salim bir ruh halini muhafaza ettim ve doktorlar fiziksel olarak da sağlam olduğumu söylediler. Bunu, genel olarak itikadıma ve çocuklarımın sadakatine ve moral desteğine borçluyum.

Çoğunlukla, özellikle de karardan sonraki birkaç gün boyunca, beni bekleyen şeylere karşı koyma cesaretine sahip olup olamayacağımı merak ettim. Yıllar geçip gitti ve ben yaşama arzumda bir azalma hissetmedim ama sık sık, oldukça yaşlandığımı ve ölümün fazla uzakta olamayacağını düşünmeye başlamıştım. Bu düşünce bana teselli verdi. Onu, büyük bir sır gibi kendime sakladım.

Bu büyük talihsizliğin, beni hergün yavaş yavaş ama kesin olarak tüketecek yüzlerce başka talihsizlikten koruyor olabileceğini de düşündüm. Belki de öyleydi.

Diğer zamanlarda bazı büyük sırlara nüfuz etmeye çalışacaktım. Bazı meseleler üzerinde yorulmaksızın tefekkür edecektim; elimden kaçıp kurtulan bazı gerçeklere ulaşmaya yakın olduğum kesindi, onlar orada, erişilebilir bir yerdeydiler. Eminim ki eğer bir ressam olsaydım, böyle zamanlarda sözlerin ne kadar yetersiz kaldığını hissederek, şaşkın ama sorularla dopdolu olarak karşısına geçip seyredeceğim o anlaşılmaz imgelerden birini çizerdim. Böyle zamanlarda, modern sanatı, ancak onu ortaya koyan sanatçının anlayabileceği bir biçimde anladığımı düşünüyorum.

57 Tahkikat muamelelerinin ve duruşmaların bitmesinden ve yeni hayat tarzıma bir miktar alışmamdan sonra notlar almaya başlamıştım: hayat ve kader, din ve siyaset, okuduğum kitaplar ve yazarları hakkındaki ve iki binden fazla uzun gün ve gece boyunca bir mahkumun aklına gelebilecek diğer bütün şeyler hakkındaki düşünceler. Bu notlar, piyasada A5 olarak bilinen büyüklükteki kağıda küçük küçük ve kasıtlı olarak okunaksız bir el yazısıyla yazılmış 13 cilde dönüştü. Arkadaşım olan mahkumlardan biri, bu ciltleri hapishaneden dışarı bir satranç kutusu içinde kaçırdı. Bunlar, 1999'da Saraybosna'daki Svjetlost Yayınevi tarafından *Moj Bijeg u Slobodu* (*Özgürlüğe Kaçışım*) başlıklı bir kitap olarak yayınlanıncaya değin on yıldan fazla bir süre bekledi.

Günler geçtikçe, gerçeklikle yüzleşme konusundaki cesaretim azaldı. En kötü zaman, melankolinin ortaya çıkışına karşı mücadele etmek durumunda kaldığım, gecenin ilk saatleriydi. Bunu, kızım Sabina'ya denetimsiz bir biçimde yazmış olmalıyım ki, günün birinde ondan aşağıdaki mektubu aldım:

> Sen bunu daha önce hissettin mi bilmiyorum, ama bu duygu bende kendisini karanlık çöker çökmez hissettirir. Onu biraz olsun bastırabilmem için kendimi bir şeylere fazlasıyla vermem gerekir. Üzüntü bazen bir korku duygusuyla ve fiziksel zayıflıkla karışır. Böyle zamanlarda dışarı çıkmak zorunda olduğumda, hazırlanmanın bana hep zor geldiğini biliyorum. Fakat dışarı çıkar çıkmaz ve karanlık kaybolur kaybolmaz bu duygu geçecektir. Bana öyle geliyor ki, benim bütün korkularım, belirsizliklerim ve kederlerim bu duyguda bir araya gelirler ve insanların üstesinden gelebilmek için içkiye ya da uyuşturucuya başvurmaya karar verdikleri zihin halinin tam da bu olduğunu düşünürüm. Bunları sana yazıyorum çünkü benim de -kısmen de olsa- bu duyguyu tanıdığımı ve senin neler hissettiğini kestirebildiğimi bilmeni istiyorum. Kendi durumumda bu evdeki özgürlük hissinin günün bu kısmını atlatabilmemi kolaylaştırmasından hareketle, cezaevinin senin durumunu daha da zorlaştırdığını tahmin edebiliyorum. Belki bu hal üzerine geldiğinde senin için en iyisi, eğlendirici bir şeyler yapmaya çalışmak olacaktır; yapabiliyorsan hafif bir şeyler oku, bulmaca çöz ya da televizyon seyret. Böyle anlarda bu duygular üzerine düşünmenin ya da kendini onlara vermenin iyi bir şey olmadığını kesin olarak biliyorum. Bu, her şeyi daha da zorlaştırmaktan başka bir işe yaramaz.

Gördüğün gibi yine nasihatlerde bulunuyorum; ama bunu senin için bir şekilde kolaylaştırmak istedim. Aslına bakarsan, böyle zamanlarda en çok evimde seninle oturup kahve içmekten hoşlanırdım. Fakat en azından hep seni düşündüğümü bilmelisin, özellikle gecenin ilk saatlerinde.

Hapishanede, bir profesör yahut ünlü bir filozof olmanın hayatı kolaylaştırıcı bir yanı yoktur. Mahkumlar arasında bir hukukçu olmak çok daha önemlidir. Nitekim bulunduğum kısımdaki tek hukukçu bendim. Birlikte acı çektiğim insanlar, benden kendileri için çeşitli talepler, dilekçeler ve temyiz başvuruları kaleme almamı istemeye alışmışlardı. Bana kendi durumlarını anlatıyorlar, aslında itirafta bulunuyorlardı. Bu ilginç bir deneyimdi. Tek tek her vakayı biliyor ve onlar hakkında bolca düşünüyordum. Bazı katillerin iyi insanlar olduğu söylenebilir mi? Mücrimlerin çoğu, meşrulaştırılamasa bile anlaşılabilecek olan insani nedenlerle cinayet işlemişlerdi. Foça'daki mahkum arkadaşlarımdan biri, babasını savunmaya çalışırken birisini öldürmüş olan genç bir adamdı. Babasının yerel bir lokantada dövüldüğünü kendisine söylediklerinde, o evinde çalışıyordu. Dışarı fırladı ve yaşlı babasını bir köy eşkiyası tarafından dövülmüş olarak masanın altında buldu; bıçağı çekip adamı öldürdü. Sanırım ben de aynı şeyi yapardım. Yaklaşık üç yıl boyunca aynı hapishane hücresini paylaştığım bir diğer kişi, sessiz, mutsuz bir adam olan ve hakkında, Abdullah Sidran'ın *Kuduz* filminin senaryosunu yazdığı Junuz Keco idi.

Mahkumlardan biri, sadakatsiz karısı ile onu koruyan annesini öldürmekten dolayı 20 yıllık hapis müddetini dolduruyordu. Ölüme mahkum edilmişti ve mahkemeler birbiri ardına ölüm cezasını onadıkları için neredeyse bir yıl boyunca çok kötü günler geçirmişti. Kurtulmuş olmasını son dakikada gelen bir ceza tahfifine borçluydu. Hayatının bağışlanmış olduğu kendisine söylendiğinde bir bebek gibi ağladığını anlatmıştı.

19. Yüzyıl sonu edebiyatı, suçlular ve günahkarlar hakkında belirli bir anlayış sergiler. "Ne olmak istiyorsan ol, ama sonuna kadar ol" der Ibsen'in *Brand*'i. Belirli olağandışı durumlarda, doğru adam kuralların kölesi iken, saldırgan, kendi kurallarına göre davranan özgür bir adam gibi görünür. Kaynağını ruhtan almayan kodlara uygun davranışlar bize çirkin görünür. Seçenekler bu olduğunda, sempatimiz kendiliğinden özgür adama yönelir.

Çoğu insan kendi çıkarları için yanlış yapar (güç, servet, şöhret, aşk ya da her neyse). Fakat bir de kötülük için kötülük vardır, burada kötülüğün amacı yine kötülüktür. İşte cehennemlik olanlar asıl bunlardır. Maalesef, bu tür kötülüğü ve onu işleyen insanları da tanıma imkanı buldum.

Mahkumlardan biri, bir adamı sırf haset yüzünden öldürmüştü. Bu karara geçmişti. 20 yıla hüküm giydi; idamdan bir psikiyatristin geri zekalı olduğuna dair raporu sayesinde kurtuldu. Akıl hastası değildi çünkü tamamen normaldi, ama zihni handikapları vardı. Zaman zaman birlikte felsefe yaptığımız mahkum arkadaşlarımdan birine ait olan bir kitabı, ortada hiçbir neden yokken, gizlice pencereden dışarı, yasak bölgeye attı; kitabı oradan almak imkansızdı. Adam kitabı pencere çıkıntısının üstünde bırakarak tuvalete gitti. Geri döndüğünde kitap yerinde yoktu. Neler olup bittiğini daha sonra başka bir mahkumdan öğrendi. Bu tür alçaklarla karşılaştırıldığında, hırsızlar tamamen normal ve kabul edilebilir insanlar olarak görünürler: Çalarlar çünkü sizin sahip olduğunuz şeye ihtiyaçları vardır. İnsani olarak anlaşılabilir bir saikle hareket ederler. Kitabını kaybetmiş olan dostum bana şöyle demişti: "Biliyorum ki sen Tanrı'ya inanıyorsun. Ben, Tanrı'nın varolup olmadığından emin değilim ama Şeytan'ın varolduğunu kesin olarak biliyorum."

Foça Hapishanesi'nde, Kosova'nın özerkliğini ilga etmiş olan, Sırp rejimine karşı girişilen direniş hareketine katılmakla suçlanan çok sayıda Arnavut vardı. Onlarla dostça ilişkiler içindeydik ama fazla kaynaşmazdık. Onlar hapishane meydanının merkezindeki sahada idman yaparlardı, bizse uzaktaki ayrı bir alanda. Hapishane rejiminin bu yazısız kuralına herkes saygı gösterirdi, mahkumlar da, muhafızlar da. Arnavutlar, az konuşan, gizli ittifaklar kurmaya meyilli ve çok ciddi insanlardı. Zaman zaman çok ileri gider ve grev yaparlardı. Hapishane yöneticisi gibi diğer Marksistlerin okumalarına izin vermediği Marksist literatürü okumak istediler. Hapishane kurulu, görevleri arasında, *irredentist*lere sansür uygulamak da bulunan Arnavut bir polisi işe aldı.

Bizlerse ceza sürelerimizi daha farklı tamamladık: İdareyle doğrudan karşı karşıya gelmekten kaçınarak ama onurlu dav-

ranarak. Düşünüyordum da, Foça ve Zenica'da tutulan en dürüst ve nezih mahkumlar biz olmalıydık. Mahkumlar bize güvendiler. Arnavutların bir gün bize, kendi tabirleriyle "ulusal ve toplumsal kurtuluş" hareketleri hakkında politik tartışmalar önermekten çekinmemiş olmalarının nedeni de buydu. Hatta bu konuda bir delegasyon oluşturulmasını da önerdiler; konuşmalar, çalışmanın olmadığı bir Cumartesi günü hapishane meydanlarının mahkumlarla dolu olduğu idmanlar sırasında yapılacaktı ve bizler yürüyüş sırasında dikkat çekmeksizin birbirimize karışabilecektik. Bu tartışmayı gerçekleştirmek üzere anlaştık, tabii, "tartışan taraflar"ın birine yaptıkları şakalar da buna dahildi

Bizim tarafta ben ve iki yoldaşım, Cemal ve Edhem vardı. Arnavutlar bize hareketleri hakkında ne düşündüğümüzü sordular. "Arnavutlar Müslüman bir halktır ve bu, bizim özgürlük mücadelenizi desteklememizin temel nedenidir" diye cevap verdim. Bu cevap üzerine biraz şaşırdılar. Onların "delegasyonunun" başkanı, benim cevabımda "bazı hatalı görüşler" bulunduğunu söyleyerek karşılık verdi, çünkü onun görüşüne göre din, Arnavut halkının tarihinde olumsuz bir rol oynamış ve işgal kuvvetlerinin hizmetinde olmuştu. "Yoldaş, biz dini aştık, halkımız özgürlük mücadelesinde ona ihtiyaç duymadı" diye tamamladı. "O halde siz, dünyada din olmadan yaşayabilen yegâne halk olmalısınız" diye cevapladım, "fakat bizim izlenimimize göre, Arnavut halkının büyük çoğunluğu sizin görüşünüzü paylaşmıyor". Kendinden emin bir biçimde, "Halkımıza ilerleme getirmiş olan sadece Marksizm-Leninizm'dir" dedi. "Pekala siz yolunuzda gidin, bu sizin meseleniz; bize gelince, bizler Arnavut halkının eşitlik ve özgürlük yönündeki meşru taleplerini desteklemeye devam edeceğiz." Ve konuşmalar böylece sonuçlandı, fakat bizler bundan sonra hep iyi dostlar olarak kaldık.

Bosna-Hersek Yüksek Mahkemesi'nin taleplerimizi büyük oranda reddetmesinin ardından (cezam sembolik bir jest olarak 14 yıldan 12 yıla indirilmişti), hâlâ Belgrad'daki Federal Mahkeme'ye bir tashih-i karar başvurusunda bulunma hakkımız vardı. Ben de bu fırsattan istifade ettim.

30 sayfalık bu başvuruda, suçlamaların hatalı olduğunu ve bunun da mahkemeyi usul bakımından ciddi hukuk ihlallerine

61 sevk ettiğini gösterebilmek için kanıtlar ortaya koydum. Şöyle yazdım:

> Mahkemelerin hukuksuz kararları, genel olarak karara götüren işlemlerdeki hataların ya da yasadışılığın sonucudur. Bu vakada ise, tersi doğrudur. *İslam Deklarasyonu*'nun mahiyetine ve maksatlarına dair suçlamaların asılsızlığı –ki bu asılsızlık tahkikat muamelelerinin daha ilk gününden itibaren bariz bir biçimde ortadaydı- (...) tahkikat yetkililerini ve mahkemeyi ağır hukuk ihlallerine ve açık tahrifatlara sevketmiştir. Bu paradoksal görünebilir ama ben, eğer gerçekten suçlu olsaydım adil bir şekilde yargılanacak olduğumu iddia ediyorum. Adil yargılanmadım çünkü masumdum. Eğer gerçekten suçlu olsaydım, tahkikat polis tarafından değil bir tahkikat yargıcı tarafından yürütülürdü; savunma vekilinin, yasanın gerektirdiği gibi şahitlerin dinlenmeye başlanmasından itibaren sanığa ulaşmasına izin verilirdi (oysa suçlamalar fiilen dosyaya geçirilinceye dek bu tür bir erişime izin verilmedi); yine yasanın gerektirdiği gibi, sanık ve şahitlerle yapılan görüşmelerde savunma vekilinin hazır bulunması gerekirdi; şahitlere yasadışı yöntemlerin uygulanmamış ve ifadelerinin çarpıtılarak takdim edilmemiş olması gerekirdi; basının, eşi benzeri görülmemiş bir kampanya vasıtasıyla bir psikoz duygusu yaratmak ve tahkikatın hâlâ devam ettiği bir sırada kamuoyunu sanığın suçluluğuna ikna etmek zorunda kalmaması gerekirdi; ve elbette bizlerin gizlilik içinde yargılanmamış olmamız gerekirdi. Ama gereken –bunların hiçbiri değil- ortada olmayan bir suç bulmak ve bu vakaya ilişkin gerçeği kamudan saklamaktı.

Dünya basını, uluslararası insan hakları örgütleri ve Yugoslav basınının bağımsız kısmı, yargılamanın düzmece olduğu gerçeği hakkında bolca yazmışlardı. Bu, kararın değiştirilmesi için gerekli ortamı yaratmıştı ama gerçekleşmesi yaklaşık üç yıl aldı. Federal Mahkeme'nin kararı cezamı önemli ölçüde indirmedi ama Ceza Yasasının 133. maddesinde tanımlandığı biçimiyle "düşünce suçu"na indirgemek suretiyle suçun mahiyetini değiştirdi. Özünü mealen alıntılamak gerekirse bu, "devletin düzenine sözle, yazılı olarak ya da imgeler yoluyla saldıran ya da tahkir edenler 10 yıla kadar hapis cezasına çarptırılırlar" diyen o meşhur maddedir. Hakkımda verilmiş olan son karar, dokuz yıl ağır işe mahkumiyet idi. Fiiliyatta ise bazı yazılar, sözler

 ve ifadeler nedeniyle –kısaca inançlarım nedeniyle- bunun beş yıl sekiz ayını yattım.

Okulda, insanlık tarihinin, insanın yazmayı öğrenerek "tarihsel bir hayvan" haline gelmesiyle başladığını öğrenmiştik. Yani insan ancak konuşmayı, düşündüklerini söylemeyi öğrendiğinde insan türüne dönüşmüştür. Ve sonra, ona konuşmayı yasaklayan, utanç verici "düşünce suçu"nu ve ifade suçlarını tasarlayan ve insanı tarih sahnesine ilk çıktığı zamanların karanlığına döndüren birileri çıkmıştır.

Tarihsel bir perspektiften bakıldığında, terimin modern anlamında "düşünce suçu" kurumuna itibar kazandırılması şerefi, dünyadaki ilk sosyalist devlet olan SSCB'ye aittir. Lenin, Mayıs 1922'de Rusya Sovyet Sosyalist Federal Cumhuriyeti Ceza Yasasında değişiklik yapılmasıyla ilgili bir önergesinde, düşmanca propagandayı, hakkında ölüm cezası verilebilecek altı yeni cezai edimden biri olarak zikretmişti. Lenin'in bu önergeye ilişkin açıklaması şöyleydi: "Temel anlamın net olduğunu umuyorum; (maddeye) olası en geniş kapsamlı tanım verilmelidir zira pratikte, uygulamanın daha dar kapsamlı mı yoksa daha geniş kapsamlı mı olacağını belirleyecek olan sadece devrimci bilinçtir" (Adalet Komiseri Dmitri Kurski'ye yazılmış bir mektuptan).

1994'te Saraybosna'daki bir konferansta, halktan biri bana sansürü sormuştu: "Sayın Cumhurbaşkanım neler yazıldığını biliyor musunuz, sonuçta savaş zamanındayız. Buna neden izin veriyorsunuz? Neden sansürü devreye sokmuyorsunuz?" Yaşadığım onca şeyden sonra asla bu tür yasaklara taraftar olmayacağımı söyleyerek karşılık verdim. Bu yalnızca bir ilke sorunu değildir, aynı zamanda bir verimlilik sorunudur. Yasakların ve baskının insanları ikna etmek konusunda yapabilecek bir şeyi olmadığına inanıyorum. Kur'an'ın da, en güzel ve en veciz ayetlerinden birinde bu noktaya işaret ettiğini hatırlattım: *La ikrâhe fi'd-dîn* (Dinde zorlama yoktur) [Kur'ân-ı Kerîm, Âl-i İmrân: 256]. Eğer bu biraz daha geniş yorumlanacak olursa, "inançlarda, düşüncelerde herhangi bir baskının sözkonusu olamayacağı" sonucu çıkar. Eğer tehditlerle, dayaklarla, polis ve hapishanelerle düşüncelere set çekmek mümkün olsaydı, bu en çok komünistlere uyardı, çünkü bunlar herkesten çok onların kullandığı yöntemlerdi. Komünist sistem deneyimi ve onun ye-

63 nilgisi, bunun mümkün olmadığını -bir tür tarihsel deney içinde- gayet güzel göstermiştir.

Çocuklarımdan gelen mektupların bazılarından, evdeki sürekli değişen korku ve umut atmosferini hissedebiliyordum.

Sabina, 30 Haziran 1985:

Zamanın her şeyi sağalttığı doğru değil. Duyduğum öfke ve acı gün geçtikçe artıyor ve mahkemeden bu yana zaman geçtikçe onun hakkında daha fazla düşünüyorum ve bugün, ona dünkü gibi tahammül edemeyeceğimi hissediyorum. Sana sıradan, günlük şeyler hakkında yazıyorum. Bunun nedeni herşeyden çok, bugüne dek katlandığımız, halen katlanmakta olduğumuz ve böylece sürüp gitmek zorunda olduğunu kabullenemeyeceğim şeyler hakkındaki günlük, sıradan düşünce ve duygularımı yazamamam. Sana sırlarımı veriyorum, onun için her şeyi biliyorsun. Aynı zamanda, bütün bunların kendisi adına yapıldığı beşeri adaletin küçücük bir parçasının bile varolduğunu asla, bir an bile düşünmediğimi, buna inanmadığımı söylemeliyim; Federal Mahkeme'nin kararında biraz olsun bulunacağını umuyorum.

Sabina, 3 Eylül 1985:

Bu sabah pasaportumu geri istemek için İçişleri Bakanlığı'na gittim. Aslında oraya bunun için defalarca gitmiştim; ama deniz kenarına gitmeden önce orada bana verdikleri bazı formları doldurmuştum, onun için de bu sefer bir şeyler umuyordum. Fakat bir kez daha tüm bunlar zaman kaybından ibaret kalmaya mahkumdu; çünkü bana, başvurumun geri çevrildiğini ve yakında yazılı bir kararın elime geçeceğini –pasaportuma el konulmasının nedenleri hakkında hiçbir şeyden bahsetmeyen bir açıklama- söylediler. Bunca insan arasından neden ben bir pasaport alamıyorum, bunu bilmiyorum ve bu kararı verdiklerinde kafalarında hangi nedenlerin olduğunu bilebilmeyi gerçekten çok isterdim. Sadece sebepleri öğrenmek için, pasaportsuz kalmaya bile razı olabilirdim. Ama öyle görünüyor ki, hem pasaporttan hem de 'nedenlerden' mahrum kalmaya devam edeceğim.

Sabina, 30 Eylül 1985:

Federal Mahkeme'nin kararı hakkında spekülasyon yapmak ve umutla onu beklemek günlük hayatımızın bir parçası hali-

ne geldi ve bugünlerde her an telefonun çalmasını endişe içinde bekliyoruz. Fakat henüz yeni bir şey olmadı. Avukat Orhan, Belgrad'dan kararın henüz açıklanmadığını söylemek için aradı. Bu daha ne kadar sürecek? Ama yine de, bir şeylerin yolda olduğunu ve yakında bazı haberler alacağımızı hissediyorum. Yine de hoşlanmadığım şey, şu ana kadar duyduğum iyimserliğin azalmış olması, ve umuttan çok korku duyuyorum. Ama umut bizim için mümkün olan tek yaşama tarzı, onun için umudumu yitirmemeliyim.

Sabina, 16 Ekim 1985:

Her zaman seni düşünüyorum: Federal Mahkeme'nin kararı hakkında sana yazdığım mektubu bugün alacak olmalısın. Keşke o an seninle birlikte olabilseydik, beş dakika için bile olsa. Her ne kadar bize her şeye hazırlıklı olduğunu defalarca söylemiş olsan da, bunun senin için kolay olmayacağını biliyorum. Ancak bu nihai karar ve tahminler artık son buldu. Ne ölçüde hayal kırıklığına uğrayacağını bilmiyorum. Bizim için büyük bir hayal kırıklığı idi.

Bakir, 14 Aralık 1985:

Sevgili babacığım, Sabina'nın cezanın dokuz yıla indirildiğini bildiren mektubunu almış olduğunu tahmin ediyorum. Bu umduğumuzdan kötü ama böyle işte. Üzülme.

Fazlasıyla hayal kırıklığına uğradık. Öğrendiğinde (belki de şu anda), senin için nasıl olacağını Tanrı bilir. Seni sakinleştirmek için bazı sözler tasarladım ve bunu yaptığımda kendimi de biraz sakinleştirmiş oldum. Sen ve ben kadere inanıyoruz ve bu, senin hapisten çıkacağın tarihin çoktan 'yazılmış' olduğu anlamına geliyor. 14, 12, 9 gibi sayılar sadece birer sayı, ve onlar için endişelenmeye değmez. Sen bunu kitabının sonunda çok güzel söylemiştin: Bir adamın büyüklüğü, 'kendisine zamana karşı değer biçen bir ruh'ta yatar. Bu açıdan bakıldığında, belki senin doğru bir hayat yaşama şansın vardır, belki bizler kenarlarda bırakılmışken veya en iyi tahminle sadece seyircilerden iken, sen doğru yerdesindir.

Sinirlerini bozma ve şüpheye düşme.

Federal Mahkeme'nin kararı seni 133. madde çerçevesinde suçlu buluyor (Karar Saraybosna'da alındığı için, muhtemelen ortalıkta yine yanıltıcı haberler olmayacak). Hâlâ, bu maddenin gözden geçirilmesi, senin için bir af çıkarılması ya

da siyasi mahkumların koşullarında bir iyileştirmeye gidilmesi umudu var (bunun için baskıyı artırmalıyız, her şeyden önce bizim tarafımızda, yani ailemizde).

Lejla, 24 Nisan 1988:

Sevgili babacığım, bu ziyaretler göz açıp kapayıncaya kadar geçiyor ve öyle görünüyor ki bizler söylemek istediklerimizi söylemeye başlayamıyoruz bile. Bunlar, Pekic'in söylediği gibi 'bu çekirgelerin yediği' uzun yıllar. Fakat ben, sen ayrılmadan önce küçük marketin dışında biraraya gelişimizin ve yaptığımız son konuşmanın inatçı hatırasını muhafaza ediyorum. Hatırlıyor musun bilmem? O an ile ardından gelen uzun bekleyişi bir biçimde birleştirmeye çalışacağım. Ama biliyorum ki bizler, hayatı önceki hayat ve sonraki hayat olmak üzere hep ikiye böleceğiz. Şu ana gelince, bizlerin onu 'istemeyerek de olsa geçiştireceğimizi' düşünüyorum.

Yemin sözleri hariç, hapishanede en sık duyulan iki kelime bireysel ve genel af idi. Aile ziyaretlerinden sonra mahkumlar daima, ilan edilmek üzere olan fakat asla gerçekleşmeyen bir genel af konusunda "güvenilir" kanıtlar getirirlerdi. Ben de, bir çeşit bireysel veya genel af için gizlice umut besledim. Dokuz yıllık ağır iş cezasını fiilen çekmeyecektim kuşkusuz...

1 Şubat 1987 sabahı beklenmedik bir biçimde özel bir ziyarete davet edildim. Endişeli bir halde görüşmenin yapılacağı binanın yolunu tuttum. Korkunç bir şey oldu, diye düşünmeye devam ediyordum. Ziyaretçi bölümünde iki kızım Lejla ve Sabina'yı buldum. Aklımdan geçenleri okuyormuş gibiydiler. Beni, bir an önce kötü haberler getiriyor olmadıklarını anlamamı sağlamak arzusuyla ve gülücüklerle selamladılar. Daha sonra bana, "üst makamların" birinden, bir af dilekçesi yazmam gerektiğini ve serbest bırakılacağımı söyleyen bir mesaj getirdiklerini söylediler. Mesaj onlara Lejla'nın okuldan sınıf arkadaşı olan ve aflarla ilgilenen Devlet komisyonunun sekreteri Zdravko Curicic tarafından iletilmiş ve aşikâr olarak üst düzey bir parti görevlisi ve komisyonun da başkanı olan Nikola Stojanovic'den gelmişti. Onlara dilekçemin bazı pişmanlık ifadeleri ve rejim hakkında hoş birşeyler içermesi gerektiği tavsiyesinde bulunan iyiniyetli ve dürüst biri olan Zdravko Curicic'le yıllar sonra karşılaşacaktım. Kızlarım bana bu ruh haliyle yazılmış bir

af dilekçesi bile getirmişlerdi. Onu okudum ama imzalamadım. Hapis cezam devam etti: Önümde yatmam gereken bir beş yıl daha vardı.

Doğum günümde, 8 Ağustos 1988'de notlarımın arasına şunları yazdım (1999'da *Özgürlüğe Kaçışım - Hapishane Notları* başlığıyla yayınlandı): "Bugün 8 Ağustos 1988. 63 yıl yaşadım. Şimdiden beş buçuk yıldır hapisteyim. Cezamın yarısından azı hâlâ duruyor –üç buçuk yıl. Dışarıda çalkantılı olaylar cereyan ederken, ben sadece seyrediyorum. Bu bile birşeydir. Manzara çok heyecan verici ve rahatsız edici." (s. 345).

Ancak olaylar hızla ivme kazanacak ve ben yalnızca bir seyirci olarak kalmayacaktım. Hapiste dört aydan daha az kalacaktım. 25 Kasım 1988'de, öğleden sonra saat üç ile dört arasında Hapishane Kuruluna çağrıldım. Orada, resmi üniforma giymiş ve resmi bir üslup takınmış olan muhafız Malko Koroman bana, Yugoslavya Cumhurbaşkanı'nın hapis cezamın kalanını çekmekten affedildiğimi bildiren kararını okudu. Tutukluluğumun 2075. günü idi. "Çekirgelerin yediği yıllar" ardımda kalmıştı.

Özgürlüğüme kavuşmam üzerine, dava hakkında konuştuğum birçok mülâkat verdim. 1990'da seçimlerden muzaffer çıktığımda, en sık sorulan sorulardan biri, komünistlere karşı, bana ve arkadaşlarıma yaptıklarından dolayı herhangi bir misillemede bulunulup bulunulmayacağı idi. Herhangi bir misilleme olmayacağı biçiminde karşılık verdim: Ve olmadı da. Davada yer alanların hepsi –tahkikat subayları, savcı ve yargıçlar- hayatlarını normal biçimde yaşamaya ve görevlerini yapmaya devam ettiler, hatta bazıları önceden sahip oldukları mevkileri bile muhafaza ettiler. Bir politikacı olarak onları affettim. Ama bir insan olarak değil.

Parti'nin Kurulması ve Yugoslavya'nın Yeniden Yapılandırılması Girişimi

Zihinde sükunet, ülkede huzursuzluk. Kırklar Açıklaması. Kurucu Meclis ve SDA'nın Manifestosu: Demokratik Eylem Partisi. Amerika'ya seyahat. Sırp ve Hırvat göçmenlerle biraraya gelme. Foça mitingi. Velika Kladusa mitingi: Yugoslavya'dan ayrılma ve ordunun durumu ile ilgili tartışmalar. Zulfikarpasic ve bölünme. Tudman ile ilk karşılaşma. Seçimlerde zafer. Bosna-Hersek Cumhurbaşkanlığı. Belgrad'da toplantılar. Gligorov-İzzetbegoviç Planı. Avusturya, İran, Türkiye, ABD ve İtalya ziyaretleri. Papa ve Sırp Ortodoks Patriği ile buluşma. Milosevic ile ilk karşılaşma. Yugoslavya'nın parçalanması. Slovenya ve Hırvatistan'da savaş. Zulfikarpasic ve Filipovic'in sözde "Tarihsel Uzlaşma"sı. Alan Cooperman'a cevaplar. Son girişim: Lahey Toplantısı. İlk SDA Kongresi. Saraybosna Barış Anlaşması ve Savaşın Bosna-Hersek'e kayması.

1983'te tutuklanmamla birlikte hayatımın yeni bir dönemi başlamıştı. Bu dönemin altı yılı hapiste, bir yılı dinlenerek ve sonraki yaklaşık 10 yılı Bosna-Hersek Cumhurbaşkanı olarak geçti. Hapisle cumhurbaşkanlığını birbirinden ayıran yıl, görece bir huzur ve sükun yılıydı. Hapishanede altı yıl geçirdiniz mi, ondan sonra başınıza gelen her şey size harika görünür. Benim için de öyleydi. Okudum, seyahat ettim, yürüdüm ve ço-

cuklarımın özeni ve dikkati ile sarılıp sarmalandım. Bunlar yanında önemli olan bir başka husus da, tam bir zihinsel sükunet hissetmemdi.

Öte yandan Bosna-Hersek Cumhuriyeti'mizdeki barış giderek daha istikrarsız hale geliyordu. Önceki birkaç yıl içinde ülke iki skandalla çalkalanmıştı. Bunlardan ilki, Bosna'nın Bosanska Krajina olarak bilinen kuzey-batı sınır bölgesindeydi: Bosna-Hersek'in büyük bir Müslüman nüfus çoğunluğuna sahip olan bir bölgesinde kurulup gelişmiş olan dev şirketten dolayı Agrokomerc Vakası olarak anılmaya başlamıştı. Şirket içindeki kriz hızla gelişti, bunun politik amaçlı bir planın parçası olduğu aşikârdı. Arkadan olaydaki başrol oyuncularından bazılarının "intiharları" gelmekte gecikmedi, olayı ortaya çıkaran gazeteci de öldürüldü veya aniden öldü. Suçlu olduğu iddia edilen tarafların tahkikat prosedürleri ve yargılanmaları da oldukça karışık ve sorgulanmaya açıktı.

Bunun üzerinden fazla geçmeden, Bosna-Hersek'te yeni bir skandal patlak verdi –bunun teşhiri de Belgrad'dan geldi. Bu seferki, Neum'daki Bosnalı komünist liderlere ait villalarla ilgiliydi. Neum, Adriyatik sahilinin Bosna-Hersek'e ait olan küçük, fakat çok şirin bir kesimidir. Halk, Cumhuriyet'in liderlerinin içinde yaşamakta oldukları lüksten şaşkına dönmüştü.

Yugoslav siyaset sahnesinde, daha sonra demokratik diye adlandıracağımız yeni güçler beliriyordu. O sıralarda Belgrad, Zagrep'ten daha açık bir şehirdi; Saraybosna'dan ise çok daha açıktı. Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin başkentinde, kamusal platformlarda ve belirli gazetelerin editör köşelerinde rejime açıktan açığa saldırıldı ve çoğulcu bir siyasi ortama geçilmesi yönünde talepler ileri sürüldü. Belgrad'da, bu talepler bazen Sırp kralcılığı görüntüsü altında gizlenen, bazen de açıktan açığa Çetnik[1] olan ulusalcı tonlarla bezenmişti. Komünist sistemde değişiklik talep eden sesler, Slovenya'da, Belgrad'da olduğundan daha da yüksek çıkıyordu. Slovenya'nın başkenti Ljubljana'da iki yeni yayın çıkmaya başladı: O dönemin en demokratlarını bile şoke eden *Mladina* mecmuası ile en çok tanınan Yugoslav demokratlarının ve muhaliflerinin ciddi eleştirel makalelerini yayınlayan bir bülten, *Delo*. Slovenya Sos-

1 Çetnikler: II. Dünya Savaşı sırasında Bosna ve Sancak'ta Müslümanlara karşı soykırım uygulamış olan Büyük Sırbistan Örgütü'nün askeri kanadı.

 yalist Birliği, Komünist Parti'nin iktidarda olduğu bir devletin rejimiyle kesinlikle hiç işi olmayacak yeni liberal fikirler ortaya attı. Hem Ljubljana'da hem de Belgrad'da, Yugoslav komünistlerince kendi insanlarına karşı işlenmiş cürümler hakkında sayısız makale ve kitap yayınlandı. Her iki şehirdeki basın, bizim 1983'teki davamız hakkında yazılar yazdı ve gerek Belgrad'da gerekse Ljubljana'da bu tür bir makale her ortaya çıktığında, gazeteler birkaç dakika içinde tükendi.

Yugoslav Müslümanlarının ulusal kurumları sorunu, o tarihlerde herkesin dilindeydi. Cereyan eden bir polemik, bu ince mevzuun ne denli "iyi ifade edilmemiş" bir biçimde tartışıldığını gösterdi. Belgrad'da çıkan *Intervju* mecmuası iki farklı görüş yayınladı: Profesör Hamdija Cemerlic'in görüşü (*Intervju,* 4 ve 18 Aralık 1987) ile Dr. Sulejman Grozdanic'in görüşü (*Intervju,* 31 Aralık 1987). Cemerlic'in görüşü şöyleydi: "Her ulus, kendi kimliğinin gelişimi için bazı kurumlara sahiptir. Müslümanlarınsa böyle kurumları yoktur. Durumlar bundan ibaret. Siyaset, bunlara ihtiyaç olmadığı görüşünü benimsemiştir ve işler bu noktada kalmıştır. (...) Yalnızca Müslüman topluluk içindeki ulusal meselelerle ilgilenen kapsamlı bir ulusal kurum oluşturulması bu nedenle gereklidir. (...) Maalesef İslami Dini Cemaat, özellikle de onun Yüksek Konseyi, ülkemizdeki Müslümanların yegâne kurumsal temsilcisidir." Dr. Grozdanic'in görüşü ise şöyleydi: "Bu kesinlikle yeni bir mesele değildir. 1960'larda özellikle gündemdeydi. Daha sonra, bizim onlara ihtiyacımız olmadığı görüşünü, 'siyaset'ten bağımsız olarak naçizane bizzat kendimin ifade ettiğini hatırlıyorum. Tam tersine... Ulusal kurumlar savunusunun, sıklıkla, işlerin reel ve aktüel durumunu gözardı ederken onlara mutlak değer atfeden bir ulusal kimlik tanımının kuramsal öncülleri üzerine temellenmiş olduklarını kastediyorum. (...) Her şeyin her yerde aynı olması zorunludur, hem de her zaman mutlaklaştırılmış bazı kuramlar temelinde. (...) Her ulus, her yerde ve her zaman kendi dışlayıcı kurumlarına sahip olmalı mıdır?" Dr. Grozdanic kendi sorusuna bunun gerekmediği biçimde cevap vermekte ve açıklamasına şöyle devam etmektedir: "Bosna-Hersek'teki toplumsal ve tarihsel gerçeklik, burada ulaşılmış olan ve birlikte yaşama olarak bilinen, o sonucu empoze etmiştir. Benim görüşüme göre, Müslümanların ayrı olarak ulusal kurumlara ihtiyacı yoktur. Onlar, yeni,

konvansiyonel ve belki tarihsel de olmayan, ama kesinlikle kuram-dışı bir anlamda, bunlara zaten çoktandır sahiptiler ve bunların, ister istemez muhtemel bir dargörüşlülüğü, sınırlamayı, ayrımı ve ahenksizliği öngerektiren veya en azından taahhüt eden tarihsel modele nazaran yeni, daha modern, daha devrimci ve daha insani bir ulusal kimlik anlayışı modelini temsil ettiklerine kuşku yoktur. (...) Demek ki, Müslümanların kendi ulusal kurumları vardır, fakat bunlar ortak kurumlardır, Bosna-Hersek'teki her üç halka ve tüm diğerlerine eşit olarak ait olan ulusal kurumlardır. (...) Bundan dolayı, Müslümanların kendilerine ait bayrakları, armaları, kendi toplumsal ve siyasal, bilimsel, kültürel, eğitsel ve sanatsal kurumları vardır fakat bunlar sadece onlara ait değildir, sadece onlar arasında ortak değildir, Sırplar ve Hırvatlar ve Bosna-Hersek'teki diğer halk ve ulusların tüm diğer mensupları için ortaktır." Dr. Grozdanic'in açıklaması böyleydi.

Bosna-Hersek, Yugoslav totaliterliğinin en uğursuz çekirdeğini temsil ediyordu ama Bosna bile kendisini çevreleyen olaylardan bağımsız kalamazdı. Daha sonra, Bosna'nın Yugoslav Federasyonu'ndaki diğer entitelerle eşitliğini savunan Bosnalı bir Hırvat olan Branko Mikulic'in mutlakçı yönetimi altına girdi. Maalesef onun siyasi eğilimi demokratik değildi. Mikulic bir yandan Bosna-Hersek'te gücü elinde tutarken, bir yandan da Federal Başbakan konumuna yükseldi. Saraybosna'daki gençlik basını, Bosna çizgisini destekledi ve o günkü Bosna-Hersek, yavaş yavaş Komünist Parti'nin demokratik olmayan idaresine yönelik eleştirel bir tavır almaya başladı.

Belgrad'da, Sancak, Karadağ ve Hersek'te Çetnik şarkılarının ve simgelerinin ortalıkta gözükmeye başladığına ilişkin haberler, basının daha liberal bir kesimi aracılığıyla bize ulaşmaya başladı. Drazo Mihailovic'in[2] posterleri Belgrad'ın ana caddesi Terazije'ye asılmıştı ve Sırp askeri beresini takmış uzun sakallı gençler Çetnik şarkıları söylüyordu. Özellikle endişe verici olan ise, bu manzaralara yetkililerden kesinlikle hiçbir anlamlı tepkinin gelmediği gerçeğiydi. Belgrad'daki *Knjizevne Novine* (*Edebiyat Haberleri*) gazetesi, Jasenovac ve "Hırvatların soykırımcı bir ulus olduğu" tezi hakkında bir tartışma başlattı. Hırvat basını buna öfkeli bir biçimde tepki gösterdi. Zagrep'te

2 İkinci Dünya Savaşı sırasında faaliyet göstermiş bir Çetnik lider.

Krleze ruhuyla yayınlanan ağır sıklet haftalık gazete *Danas*, eleştirel bir cüret gösterdi ama dengeli görüşlerini de korudu. Slovenler en şamatacı olma özelliklerini sürdürdüler. Belgrad, Sloven gençliğinin bazı ifadelerine dayanarak Slovenyalıları Yugoslav karşıtı etkinlikler içinde olmakla suçladı. Saraybosna siyasi liderlerinin ve rejim yanlısı basının Sırbistan ve Slovenya'daki bu olaylara tepkisi, Sloven ayrılıkçılara ve "karşı-devrimci etkinliklere" karşı da, Çetnik ruhunun Francuska 7'den (Sırbistan Federal Cumhuriyeti Yazarlar Birliği'nin Merkezi) yeniden doğmasına karşı da, aynı derece de sertti.

Kosova'da sözde *Irredenta*[3] patlak verdi. Burada, Yugoslav Federasyonu'nun eskiden özerk olan bu bölgesinde, Arnavutların ayaklanmasından dolayı daha 1988'de bir olağanüstü hal ilan edilmişti. Asıl Sırbistan'dan olan Sırp ulusalcı güçleri, Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin hem Kosova hem de Voyvodina bölgerine yüksek oranda özerklik sağlayan 1974 Anayasasında değişiklik yapılması çağrısında bulunuyorlardı. Arka arkaya her hafta, ağır hapis cezalarına çarptırılan Kosovalı genç "irredentist"lerin duruşmaları oluyordu. Bunlardan bazılarıyla Foça Hapishanesi'nde tanışacaktım.

Komünizmin bu tür katı bir biçiminin uzun süre ayakta kalabileceğine asla inanmadım fakat onun 1989-1990'daki çözülüşünü öngöremediğimi de itiraf etmeliyim. Ben daha ziyade, farklı siyasal görüşlerin ortaya çıkmasına imkan sağlayacak bir çeşit iç gevşeme, komünist yönetim altında bir çeşit rekabet göreceğimize inandım. Olaylar yanıldığımı kanıtladı. Ya hep ya hiç olmak komünist sistemin doğasındandı -mutlu bir orta yol yoktu. Komünizm ve özgürlük, karşılıklı olarak uzlaştırılamazdı -ya komünizm özgürlüğü tahrip ederdi ya da özgürlük komünizmi. 20. Yüzyılın ortasında komünizm özgürlüğü tahrip etti. Yüzyılın sonunda ise filmin geriye sarıldığını görüyorduk.

Berlin Duvarı'nın Kasım 1989'da yıkılması, komünist dünyada domino etkisi yaptı. Komünist yönetimlerin hepsi felç olmuş, hiçbir şey yapmaya muktedir değilmiş gibi davrandılar. Yugoslavya'da bu yaygın durum, aslında hep varolan fakat bu zamanda özel bir ivme kazanan etnik gerilimlerin eklenmesiyle daha da ağırlaştı.

3 Kosova'daki Arnavut bağımsızlık hareketine verilen Sırpça isim.

Yugoslavya her halükarda çöküşün nedeni olabilecek iki hastalıkla maluldü: Gelişmiş kapitalist dünyanın daima gerisinde kalmasına yol açacak biçimde işleyen yetersiz sosyalist ekonomi ve en baştan itibaren sistemin içine inşa edilmiş olan Sırp hegemonyası. Sırplar, diğer halklar; yani Hırvatlar, Slovenler, Karadağlılar, Makedonlar ve Müslümanlar, kendilerini bastırılmış olarak duyumsarken, bütün önemli pozisyonları ele geçiren başat ulustular.

Sırp egemenliği, kendini özellikle en hassas alanlarda gösteriyordu. Örneğin Bosna-Hersek Ulusal Savunma Bakanlığı'nda savaştan önce %63.2'si Sırp, %10.5'i Yugoslav, %7.9'u Müslüman, %5.3'ü Karadağlı vb. olmak üzere 28 aktif subay vardı. İçişlerinin Federal Sekreterliği'ndeki Bosna-Hersek'ten olan dokuz üst-düzey sivil görevlinin, dokuzu da Sırptı (M. Bojic, *Historija Bosne i Bosnjaka* (*Bosna'nın ve Bosnalıların Tarihi*), s. 301'den alıntılanmıştır).

Bu durum beni memnun etmiyordu. Yugoslavya'ya duygusal olarak bağlıydım ve bir Müslüman olarak, belki de içgüdüsel bir biçimde, Yugoslavya'nın çözülmesinin bizim lehimize olmayacağını hissediyordum. Müslümanların en yoğun olarak bulunduğu yer Bosna olmasına rağmen, Sırbistan, Karadağ, Makedonya, Kosova ve Hırvatistan'da da Müslümanlar vardı. 1983 davasındaki toparlama konuşmamda, Yugoslavya'yı sevdiğimi fakat onun yönetiminden hoşlanmadığımı söylemiştim. Piyasa ekonomisinin devreye sokulması ve Sırp hegemonyasının sınırlanması yoluyla Yugoslavya'yı demokratik bir devlet olarak yeniden inşa etmenin mümkün olacağına inanmayı sürdürdüm. Bunlardan ikincisi, Yugoslavya'yı oluşturan altı cumhuriyetin özerkliklerinin tedricen arttırılması yoluyla başarılacaktı.

40 yılı aşan Yugoslav komünist yönetimi boyunca, Müslüman halkın dini duyguları sistematik olarak bastırıldı ve boğuldu. Bu bakımdan, Yugoslavya'daki durum diğer komünist ülkelerle mukayese edilemeyecek kadar iyi olmasına rağmen, dini bir özgürlükten yararlandığımız söylenemezdi. Bu bir nevi sınırlı dozdu, denetimli bir özgürlüktü. Arkadan gelen olaylar, bu dini duyguların ortadan kaldırılamamış olduğunu gösterdi. Kalın bir kül tabakasının altında, közler hâlâ yanıyordu ve ilerde bir alev halinde patlayacaktı.

Eğer ülke demokratik bir yeniden inşa sürecine girecek idiyse, demokratik partilerin kurulması gerekiyordu. Siyasi partiler hatalardan masun değillerdi ama, dünya henüz daha iyisini bulamamıştı.

Novi Pazar'dan Cazin'e kadar geniş bir toprak şeridinde Sırplar ve Hırvatlarla karışık olarak yaşayan insanlarımızı bir araya getirecek, Boşnak ve Müslüman yanlısı bir siyasal örgüte ihtiyacımız vardı. Eğer Yugoslavya parçalanacak idiyse, bu bizim için Sırplar ve Hırvatlar için olduğundan daha zor olacaktı ama, kaderimizi tayin edecek olan bu meselelere bizim dışımızda karar verilmesi halinde her şey çok daha zor olacaktı.

Başlangıçta, iki dünya savaşı arasında Bosna ve Hersek Müslümanlarının hayatına hakim olmuş, fakat 1941'de Yugoslavya'nın düşüşüyle ortadan kalkmış olan Yugoslav Müslümanları Örgütü (YMÖ)'nü yeniden canlandırmayı düşündüm. O, Müslüman halkın önder örgütüydü ve başında da büyük bir adam, Mehmed Spaho vardı. Spaho, II. Dünya Savaşının patlak vermesinden kısa bir süre önce öldü -bazı iddialara göre de öldürüldü- ve onun ölümünden sonra, Bosna'nın parçalanmasına yönelik o utanç verici Cvetkovic-Macek anlaşması imzalandı. Ancak bu büyük insan büyük bir örgüt yaratmadı. Spaho'nun YMÖ'sü 1941'de Yugoslavya'nın üzerinde esen ilk savaş rüzgarlarını hisseder hissetmez parçalandı.

Bu partiyi kurmaya karar verdiğimde, onu YMÖ'den farklı tasarladım; bu sayede o, zaman içinde yüzleşmek zorunda kalacağı imtihanlarla başa çıkmaya muktedir olabilecekti.

Hapisteki arkadaşlarıma niyetlerimden bahsetmiştim. Onu bir Müslüman partisi olarak düşündüm. Partinin Yugoslavya'daki Müslüman halkı biraraya getirmekte güçlük çekmeyeceğine ve onlara yapılacak açık bir davetin bunun için yeterli olacağına emindim. Bu vizyonun bir kısmı, ileride neredeyse tamamen tahayyül ettiğim biçimde gerçekleşecekti. Halk sanki yıllardır bunun için bekliyormuş gibiydi. Bir siyasi parti –ileride Demokratik Eylem Partisi olarak adlandırılacaktı (SDA: Stranka Demokratske Akcije)- kurma işi, salıverilmemden tam bir yıl sonra, Kasım 1989'da başladı ve parti, kurulması için ilk adımların atılmasından tam bir yıl sonra da Kasım 1990'da seçimlerden zaferle çıktı.

Nedenini asla öğrenememiş olsam da, baştan beri partinin "lider"i bendim. Kendi kendime "Eğer en iyileri bensem, acaba gerisi neye benziyor?" diye düşünmüşümdür. Fakat belki de önderlerin, 'en iyi'si olması gerekmiyordur. Önder olabilmeleri için, bazı temel zaaflarının da olması gerekir ki, bende bunlardan bolca vardı.

Siyasi bir parti kurmayı her düşündüğümde, daima, işe o dönemin en önde gelen Müslüman entelektüeli olan Profesör Muhamed Filipovic'le başlamam gerektiğini tahayyül etmişimdir. Kendi kendime şöyle dedim: "Filipovic'e ve 100 kadar entelektüele ihtiyacın var, bunu başarırsan işin yarısı hallolmuş demektir." Her zaman olduğu gibi olaylar farklı bir seyir izledi. Daha sonra Bosnalı Müslümanların Ulusal ve Dini Haklarını Koruma Komitesi'ni kuran –ki bu, Ocak 1990'da olmuştu- Filipovic'le konuştum ve o, "bunun için henüz zamanın gelmemiş olduğunu" gerekçe göstererek beni nazikçe geri çevirdi. Ve gerçekten de henüz zamanı gelmemişti. Komünist Birlik'in himayesi altında gerçekleştirilenler hariç bütün siyasal etkinlikleri yasaklayan yasa hâlâ yürürlükteydi. Diğer tüm siyasal etkinlikler, her an "devlete yönelik bir etkinlik" ya da en azından "düşünce suçu" olarak tefsir edilebilir ve bu da on yıllık bir hapis cezasına neden olabilirdi.

Bu riski göze aldım. Gerçek cesaret bu mu bilmiyorum ama, bir miktar riske girmeyi hep sevmişimdir. Yasaklanmış olan Genç Müslümanlar Örgütü'ne katıldığım ve süreç içinde üç yıllık hapis cezasına çarptırıldığım 1946'da da durum aynıydı.

Ahbaplarım arasında düşüncelerime yönelik bir ilgi uyandırabilmek amacıyla Zagrep'e gittim. Burada, Zagrep İslam Kültür Merkezi'nde toplanmış olan ve başlarında Salim Sabic ile Dr. Semso Tankovic'in bulunduğu önde gelen Müslümanlardan oluşan geniş bir grup vardı. Her ikisini de önceden tanıyordum. Sabic, komünist Yugoslavya'da inşa edilmiş olan emsallerinin en büyüklerinden ve en güzellerinden biri olan abidevi Zagrep Camii'nin inşa edilmesine en fazla katkıda bulunanlardan biriydi. Semsudin Tankovic ise İktisat Fakültesi'nin önde gelen profesörlerindendi.

Sabic tarafından cami müştemilatında düzenlenmiş olan toplantıya yaklaşık 15 davetli katıldı. Kısa sürede, "Müslüman kültür çevrelerinden" –ileride SDA adını alacak olan- bir parti

75 kurulması konusunda prensipte anlaşmaya vardık. Parti, Bosna ve Hersek'teki Müslüman halkı biraraya getirmeyi ve siyasi olarak eşgüdümlemeyi hedeflemesinin yanında, tüm Yugoslavya Müslümanlarının, yani aynı zamanda Sırbistan'daki, Karadağ'daki, Kosova ve Makedonya'daki Müslümanların da partisi olmaya talipti. Parti ilk olarak Yugoslavya çapında Müslüman nüfusun bulunduğu her yerde, daha sonra da yurtdışında kuruldu: Avrupa'da, Amerika'da ve Avustralya'da. Bir anlamda, dünya üzerindeki tüm Boşnak Müslümanların hareketi haline geldi.

Yugoslavya'daki durum, sosyalist sistemin genel krizinin etkisi altında, özellikle de Berlin Duvarı'nın yıkılmasından sonra birdenbire değişti. Rejimin zayıflaması ve ona eşlik eden genel siyasi çözülme hız kazandı. Önceleri yıllar alan şeyler şimdi birkaç hafta içinde gerçekleşiyordu.

Baharın ilk günleriyle birlikte –daha kesin söylemek gerekirse 27 Mart 1990'da- siyasi partinin kuruluşunu duyurmak üzere Saraybosna'daki Holiday Inn Oteli'nin konferans salonlarından birinde bir basın toplantısı düzenledim. İnsanların rejimin tepkisinden tedirgin oldukları hissedilebiliyordu. Masaya oturdum, hazır bulunan çok sayıdaki gazeteciyi selamladım ve heyecanımı ele veren bir sesle Demokratik Eylem Partisi'nin kurucusu 40 kişi tarafından imzalanmış olan ve daha çok *Kırklar Açıklaması* olarak bilinen *Basın Açıklaması*'nı okudum. Açış konuşmamda, bu ilanın bir program biçiminde yazılmış olmasına rağmen, Parti'nin resmi manifestosu olmadığını vurguladım. Onun birincil amacı kamuoyunu bilgilendirmekti.

Okunan açıklama şöyleydi:

> Yugoslavya'da yaşanan ve sadece ekonomik değil aynı zamanda politik ve ahlâki de olan toplumsal kriz karşısında, bu ülkeyi bir halklar ve uluslar topluluğu olarak muhafaza etmek isteyen, özgürlükle ve hukukun egemenliği ile vasıflanan modern bir devletin yaratılmasını hedefleyen, demokratik süreçlerin kesintisiz olarak sürdürüldüğünü görmek isteyen; bu gelişmeleri desteklemek ve bu tür bir toplulukta, sadece tüm vatandaşlarının ortak çıkarlarını değil, fakat aynı zamanda ve özellikle de kültürel ve tarihsel Müslüman topluluğuna mensup vatandaşlar olarak bizlerin sahip olduğu çıkarları da gözetmek arzusunda olan, aşağıda imzası bulunan bizler,

Demokratik Eylem Partisi'ni kurmak üzere bir inisiyatif başlatmaya karar verdik ve bu amaçla siyasi etkinliklerimizin 16 ilkeden oluşan programını ilan ediyoruz:

I.
Demokratik Eylem Partisi, Yugoslavya'nın kültürel ve tarihsel Müslüman topluluğuna mensup vatandaşları ile Parti'nin programını ve amaçlarını destekleyen diğer vatandaşlarının siyasi bir ittifakıdır.

II.
Demokratik Eylem Partisi (SDA), programını ve amaçlarını, savunduğu demokratik mücadele çerçevesi içinde, seçmenleri cezbetmek, seçimlere katılmak ve serbest seçimlerde elde ettiği sonuçlar oranında temsili heyetlere ve hükümet organlarına katılmak suretiyle gerçekleştirmeye çalışacaktır.

III.
Demokrasi, Parti'mizin temel belirleyicilerinden biridir. Bu terim birbirinden farklı ve sıklıkla da çelişik anlayış ve yorumlara konu olduğu için bizler, demokrasi ile sadece yasaların egemenliği ile düzenlenen halk idaresini kastettiğimizi vurguluyoruz. Bunlar, özgür bir birey olarak insanı merkeze alan; din, ulus, ırk, dil, cinsiyet ya da toplumsal statü ve siyasi kanaat farkı gözetmeksizin halkın ve vatandaşların eşitliğini, özgürlüğünü ve haklarını kayıtsız ve şartsız olarak tanıyan yasalardır.

İnsan hakları ile –hem uzanım hem de içerik itibariyle- Birleşmiş Milletler'in ilgili dokümanlarında ortaya konulmuş ve tanımlanmış olanları kastediyoruz. Bu dökümanlar, Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi, Sivil ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'dir. Ülkemiz bu enstrümanları kabul etmiş ve onaylamış olduğu için, SDA, onların bu ülkenin yasamasında ve pratiğinde kendi bütünlükleri içinde daimi olarak uygulanmalarından yana olacaktır.

IV.
Bizler demokratik yönetim için çağrıda bulunuyoruz ve bunun gerçekleşmesi, yönetimlerin azlinin mümkün olabilmesine bağlıdır. Bu da, tek-parti tekelinin ve onun sonucu olan

parti devletinin ortadan kaldırılmasını gerektirmektedir. Ancak bu süreç henüz başlamıştır ve ülkenin büyük kısmında resmi beyanlardan öteye gitmemiştir.

Ülke, halkın tüm tabaka ve sektörlerinden, genel, serbest seçimlerde, gizli oyla, doğrudan seçilmiş ve temsili heyetler içinde toplanmış temsilcileri tarafından yönetilmelidir. Federal Parlamento'nun (meclis) eşit haklara sahip iki meclisten oluşması gerektiğine inanıyoruz: bir vatandaşlar konseyi (halihazırdaki federal konseyin yerine) ve bir halk konseyi. Kararlar, ilke olarak, birincisinde oyçokluğuyla ikincisinde ise oybirliğiyle alınacaktır.

Yönetim, yargı bağımsızlığını anayasa, yasalar ve teşkilatlar aracılığıyla güvence altına almalıdır. Yargıçlar, Cumhuriyet seviyesinden daha aşağı olmamak kaydıyla temsili heyetler tarafından seçilmelidir ve halen yürürlükte olan yargıçların görev sürelerinin gözden geçirilmesi uygulamasının yerine, anayasal olarak medeni ülkelerin çoğunda mevcut olan, kalıcı adli memuriyet sistemi ikame edilmelidir.

V.

Demokrasiyi öncelikle çoğunluğun yönetimi olarak değil de yasanın hakimiyeti olarak tanımlayan bizler, küçük büyük bütün halkların yasa önünde tam anlamıyla eşit olduğu ilkesine ve dini ve ulusal azınlıkların haklarına bağlılığımızı vurgulamak istiyor ve bu hedefe ulaşabilmek için oy hakkından mahrum bırakmanın her türünü reddediyoruz.

Yasanın denetiminde olmayan çoğunluk yönetimi kendisini kaçınılmaz olarak çoğunluğun tiranlığına dönüştürür ve çoğunluğun tiranlığı da en az diğerlerininki kadar tiranlıktır.

VI.

Yugoslavya'nın, bağımsız bir uluslar topluluğu olarak, mevcut federal sınırları içinde federal bir devlet olarak muhafazasını savunuyoruz. Bu açıdan "Yugoslavya için Helsinki" sloganını destekliyoruz. Bizim değerlendirmelerimize göre, ülkenin iç sınırlarının yeniden gözden geçirilmesine yönelik her talep, halkları arasındaki ilişkilerin dramatik biçimde kötüleşmesine ve sonuçlarını önceden kestirmenin imkansız olduğu potansiyel çatışmalara yol açacaktır. Bu açıdan, anayurtları olmayan bir federal entitede yaşayan ulusların mensupları,

anayurtlarında istifade ettikleri tüm haklara sahiptirler ve bizler, bu haklara ilişkin her türlü sınırlamayı gayrimeşru telakki ediyoruz.

VII.

Bosna ve Hersek'teki Müslümanların, ayrı ulusal kimlik olarak varoluş haklarının yok sayıldığının farkında olan ve bu durumu, sadece tarihsel gerçeklere değil fakat bu halkın açıkça ifade edilmiş iradesine de zıt düştüğü için reddeden bizler, Bosna-Hersek Müslümanlarının –hem Bosna-Hersek'te, hem de onun sınırları dışında yaşayanların- Bosnanın yerli unsurları olduklarını ve bu itibarla da kendi tarihsel isimleri, kendi toprakları, kendi tarihleri, kendi kültürleri, kendi dinleri, kendi şair ve yazarları, kısacası kendi geçmişleri ve gelecekleri ile Yugoslavya'nın altı tarihsel halkından birini oluşturduklarını beyan ederiz. Bu itibarla SDA, Bosna-Hersek Müslümanlarının ulusal bilincini canlandıracak ve onların ulusal kimliklerine, tüm yasal ve siyasal sonuçlarıyla birlikte, saygı gösterilmesi konusunda ısrarlı olacaktır.

Bizler, Bosna-Hersek Müslümanlarının, bu topraklarda ulusal bir isim altında ve yerli bir halk olarak yaşama hakkını vurgularken, bu hakkı eşit olarak ve herhangi bir yasaklama ya da sınırlama sözkonusu olmaksızın Sırplara ve Hırvatlara ve Bosna-Hersek'in tüm diğer halklarına ve uluslarına da tanıyoruz.

Bu açıdan, Bosna-Hersek'in, Müslümanların, Sırpların ve Hırvatların ortak devleti olarak muhafazasına yönelik hususi ilgimizi beyan ederiz. Bunun için SDA, kaynağı ne olursa olsun Bosna-Hersek'i istikrarsızlaştırma, bölme ya da ona el uzatma yönündeki tüm girişimlere kararlılıkla direnecektir.

VIII.

Bu türden hassasiyetlerimizden bir diğeri de, Kosova Bölgesi ile ilgilidir. Biz bunu, baskı yoluyla çözülemeyecek olan, halklar arasındaki bir çatışma olarak telakki ediyoruz. Diyaloğu yegâne çözüm yolu olarak görüyoruz, fakat diyalog ancak halkın gerçek temsilcilerince sürdürüldüğünde başarılı olabilir. Bu itibarla bizler, Arnavut halkı için demokrasi istiyoruz. Kosova'daki krizin çözümü konusunda Yugoslav seçeneğini destekliyor ve buna inanıyoruz. Bu görüşü paylaşan nüfuz sahibi Arnavutların hâlâ varolduğuna ilişkin bilgiler de, bizi bu konu-

da yüreklendirmektedir. Bu ruhla, Ocak 1990'da, İnsan Haklarını ve Özgürlükleri Koruma Bölgesel Komitesi, Kosovalı Felsefeciler ve Sosyologlar Derneği ve Yugoslav Demokratik İnisiyatifi İçin Birlik (UJDI)'in Kosova Şubesi tarafından ortaklaşa kaleme alınarak yayınlanan "Demokrasi İçin - Şiddete Karşı" deklarasyonunu bir çözüm temeli olarak destekliyoruz.

IX.

SDA, Yugoslavya'daki Müslüman çevrelerin, bir dizi elverişsiz tarihsel durumun sonucu olarak kalkınma ve eğitimde geri kalmaya başlamış olduğunu göz önünde bulundurarak; bu durumun nedenlerini araştırmayı ve ortadan kaldırmayı ve her düzeyde eğitimin ve okullaşmanın geliştirilmesini amaçlayan tüm tedbirleri almayı ve devam ettirmeyi kendi birincil görevi telakki eder. Bu özellikle, zorunlu, parasız ve olabildiğince kapsamlı olması gereken ilkokul eğitimi ile ilgilidir. Buna binaen SDA, siyasal ve zihinsel tekel döneminde ortaya çıkmış olan tüm ideolojik dogmalardan ve önyargılardan arındırmak amacıyla eğitim sisteminde asli reformların yapılmasını ve müfredatın yeniden gözden geçirilmesini talep edecektir.

X.

Din özgürlüğünü temel bir insan hakkı kabul eden ve dini öğretilerin güçlü bir ahlâki potansiyeli olduğu kanaatini taşıyan bizler, aşağıdaki hususları savunuyoruz:

- Yugoslavya'daki tüm dinlere tam hareket özgürlüğü, dini cemaatlerine tam özerklik ve bu özerkliğe tam bir saygı.
- İnananların ve onların oluşturduğu toplulukların talep ve ihtiyaçları doğrultusunda dini yapılar inşa etme özgürlüğü. Bu hedefe ulaşabilmek için, konsept olarak tamamiyle "din-karşıtı" olan kent planlaması programlarının yeniden gözden geçirilmesini talep edeceğiz, çünkü, yakın zamanlarda inşa edilmiş olan konut alanlarında ve yerleşimlerde kural olarak dini yapılara izin verilmemiştir.
- Dini topluluklar ve onların bağlıları için iletişim araçlarına (TV, radyo vd.) erişim hakkı. Bu talebin, hem ilkesel (vatandaşların eşitliği ilkesi) hem de pratik (inananların medyayı finanse etme hakkı) nedenleri vardır.
- Temel dini bayramların o dine inananlar için tatil günü olarak kabul edilmesi ve tek bir dinin çoğunlukta olduğu yer-

lerde, bugünlerin aynı zamanda resmi tatil ilan edilmesi. Bosna örneğinde bunlar Ramazan ve Kurban bayramları ile Ortodoks ve Katolik Noelleri olacaktır.

- Orduda, hastanelerde ve hapishanelerde yemeklerin, dini nedenlerle bu yönde talepte bulunan vatandaşlar için, dini ölçülere uygun olacak şekilde hazırlanması.

XI.

SDA, Aralık 1989'da benimsenmiş olan ekonomik reform programını destekler, ancak bunu, ulusal ekonominin yeniden inşasının yalnızca ilk basamağı telakki eder. Bizler en az iki radikal değişimin daha kaçınılmaz olduğuna inanıyoruz:

Bunlardan birincisi, ticari şirketlerin küçüklerden başlayıp daha büyüklere doğru gidecek şekilde yaygın olarak özelleştirilmesidir. Yalnızca ortak toplumsal çıkar konusu olan (PTT, demiryolları, madenler, hava taşımacılığı vd.) etkinlikler ile doğası gereği piyasa etkinliği olmayanlar, kamu (devlet) mülkiyetinde kalmalıdır. Bizler, özel mülkiyeti yalnızca bir ekonomik etkinlik faktörü olarak değil; fakat aynı zamanda vatandaşların temel özgürlüğünün bir garantisi olarak da gördüğümüzün altını çiziyoruz.

İkincisi ise, tarıma, bizimki gibi bir ülkede zaten kendisine ait olan onur ve anlamı yeniden kazandırmaktır ki bu, ülke açısından da büyük bir fırsattır. Halihazırda acımasız bir tahribata maruz bırakıldıkları için, ekilebilir toprakların yasa ile koruma altına alınması; toprak mülkiyeti üzerindeki azami sınırların kaldırılması; vergilerin azaltılması -özellikle satışların garanti altına alınması- suretiyle modern pazar üretimi için kırsal teşvikler sağlanması gereklidir. Bu konuda belirli Batı ülkelerinin deneyimlerinden yararlanılmalıdır.

Yukarıda zikredilen tedbirlerin, yurtdışındaki işçilerimizin büyük bir çoğunluğunu, sadece sermayelerini değil fakat edindikleri çalışma alışkanlıklarını da beraberlerinde getirerek kesin dönüş yapmaya cesaretlendireceğine inanıyoruz ki bu, uzun vadede, şu anda işsiz olan kişilerden büyük bir çoğunluğunun istihdam edilmesini mümkün kılacaktır.

XII.

Ekonomideki ve mülkiyet hakkındaki yapısal değişimlerin, kazanılmış hakları ve refah devletinin korunması ve teşvik

edilmesi gereken olumlu işlevlerini tehlikeye sokmasına izin verilmemelidir. Bu, özelde, asgari düzeyde ücretsiz sağlık hizmeti, işsizlere, yaşlılara ve hastalara asgari hayat standardı, parasız ilk ve orta öğretim imkanı sağlanmasına, anne ve çocukların korunması için gereken tedbirlerin alınmasına ve benzerlerine bağlıdır. Şu şartla ki, bu hizmetlerin kendileri aracılığıyla sunulacağı kurumlar, etkin bir biçimde organize edilmeli ve aşırı müdahalenin ve bürokrasinin yükünden kurtarılmalıdır; çünkü bunların muhafazası, sözkonusu temel amaçlar için tahsis edilmiş olan kaynakların büyük bir kısmını yutmaktadır.

Çalışan eş ve anneler için özel koruma talep edeceğiz. Olası çözümlerden birinin, aile koşullarına ve çalışan kadının sahip olduğu çocuk sayısına bağlı olarak, çalışma saatlerinde değişiklikler yapılması (bir haftada daha az çalışma günü, bir günde daha az çalışma saati ve bu gibi şeyler) olabileceğine inanıyoruz.

XIII.

SDA, bireyin yetiştirilmesinde ve topluluklar içindeki sosyal ahengin yaratılmasında en önemli faktör olarak gördüğü ailenin, manevi ve etik değerlerinin muhafazasına özel bir önem atfetmektedir. Sonuç olarak, sözde-kültürün, sabun köpüğü edebiyat, pornografi vs. biçiminde çıkan bütün biçimlerinin karşısında duracağız. Halka, sahte özgürlük yerine gerçek özgürlük ve sözde-kültür yerine gerçek kültür sunulacaktır.

Bağımlılık hastalıkları denilen (alkolizm, nikotin bağımlılığı, uyuşturucu bağımlılığı vb.) rahatsızlıkların önlenmesine yönelik ilgimiz, yukarıda söylenenlerle ilintilidir. Bu, dünyanın diğer yerlerinde edinilmiş deneyimler üzerine temellenmiş olan eğitsel faaliyetler ve yasaklayıcı tedbirler (vergiler, reklam yasakları, kullanımın belirli bölgeler ve dönemler için kısmi olarak yasaklanması vs.) aracılığıyla gerçekleştirilecektir.

XIV.

Ceza yasalarında (maddi ve usule ilişkin) değişiklikler yapılması ve bunların, insan hakları ile ve Yugoslavya tarafından kabul ve tasdik edilmiş olan uluslararası sözleşmelerdeki şartlar ile uyumlu hale getirilmesi gerektiğini savunuyoruz. Ceza Yasasının 114, 133 ve 157. maddeleri tamamen kaldırılmalı ve vatandaşların siyasal etkinlikleri, sadece şiddeti savundukları

takdirde suç kabul edilmelidir. Aynı koşullar altında (şiddet unsurunun yokluğu), BM Evrensel İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 13. maddesinde şart koşulduğu üzere, tüm siyasi suçluların salıverilmesini ve siyasi sürgünlere ülkeye serbestçe dönme imkanı tanınmasını talep ediyoruz.

XV.

Bir çevre kültürünün geliştirilmesini ve çevrenin korunmasını amaçlayan tüm çevresel tedbir ve etkinlikleri destekliyoruz. SDA mensupları, kendi bölgelerindeki çevreci hareketin aktif üyeleri olmalı ve onun etkinlik ve çabalarını desteklemelidir.

XVI.

Ortak ve evrensel bir önemi haiz olan ve bu Açıklama'da ortaya konulan hedeflere, ülkedeki diğer demokratik güçlerle eşgüdüm içinde ulaşılacaktır. Bu açıdan SDA, kendisini, Yugoslavya'daki çeşitli insan hakları komiteleri ile, muhtelif demokratik partiler, hareketler, dernek ve gruplar tarafından oluşturulmuş olan demokratik cephenin ayrılmaz bir parçası olarak kabul eder. SDA, Yugoslavya'nın parçalanması ya da yeniden paylaşılması için çalışan veya şövenizmi ve hoşgörüsüzlüğü savunan partilerle işbirliği yapmayacaktır.

Kendimizi, Otocec demokratik hareketinin temsilcilerinin 8 Ekim 1989 tarihli açıklamaları ile bağlıyor ve bu Açıklama'yı kendimizinmiş gibi kabul ediyoruz.

Ülkede toplumsal, siyasal ve ekonomik anlamda yapısal değişiklikleri, nefret ve intikamcılık olmaksızın gerçekleştirebilmenin yolunun demokrasi olduğuna inanıyoruz.

Bu açıklamayı "Kırklar"ın imzaları izliyordu:

Aliya İzzetbegoviç, hukukçu, Saraybosna;
Muhamed Cengic, makine mühendisi, Saraybosna;
Dr. Maid Hadziomeragic, diş hekimi, Saraybosna;
Dr. Muhamed Hukovic, öğretmen, Saraybosna;
Edah Becirbegovic, avukat, Saraybosna;
Dr. Sacir Cerimovic, tıp doktoru, Saraybosna;
Salim Sabic, işadamı, Zagrep;
Prof. Dr. Sulejman Masovic, Özel Eğitim Fakültesi, Zagrep;
Prof. Dr. Fehim Nametak, araştırma görevlisi, Saraybosna;
Salih Karavdic, avukat, Saraybosna;

Fahira Fejzic, gazeteci, Saraybosna;
Dr. Sacir Cengic, doktor, Saraybosna;
Edhem Traljic, hukukçu, Saraybosna;
Cemaludin Latic, yazar, Saraybosna;
Omer Pobric, müzisyen, Saraybosna;
Dr. Sead Sestic, araştırma görevlisi, Saraybosna;
Dr. Tarik Muftic, doktoru, Mostar;
Safet Isovic, sahne sanatçısı, Saraybosna;
Dr. Semso Tankovic, Zagrep İktisat Fakültesi'nde asistan öğretim görevlisi;
Mirsad Veladzic, teknisyen, Velika Kladusa,
Dr. Kemal Bicakcic, doktor, Saraybosna;
Abdullah Skaka, esnaf, Saraybosna;
Omer Behmen, inşaat mühendisi, Saraybosna;
Sefko Omerbasic, müftü, Zagrep;
Dr. Mustafa Ceric, öğretim görevlisi, İlahiyat Fakültesi, Saraybosna;
Dr. Sulejman Camdzic, araştırma görevlisi, Zagrep;
Prof. Dr. Lamija Hadziosmanovic, Felsefe Fakültesi, Saraybosna;
Dr. Halid Causevic, hukukçu, Saraybosna;
Kemal Nanic, inşaat mühendisi, Zagrep;
Bakir Sadovic, öğrenci, Saraybosna;
Faris Nanic, öğrenci, Zagrep;
Nordin Smajlovic, öğrenci, Zagrep;
Husein Huskic, mühendis, Maribor;
Mirsad Srebrenikovic, hukukçu, Zagrep;
Nedzad Dzumhur, teknisyen, Banya Luka;
Fehim Nuhbegovic, işadamı, Zagrep;
Dulko Zunic, işadamı, Zagrep;
Prof. Dr. Almasa Sacirbegovic, Veterinerlik Fakültesi, Saraybosna;
Prof. Dr. Ahmed Brackovic, İktisat Fakültesi, Saraybosna.

Açıklama'yı okuduktan sonra, Belgrad'da çıkan *Borba* gazetesinden bir muhabir bana "Sayın İzzetbegoviç, eğer iktidarı ele geçirirseniz, sizi hapse yollamış olanlardan intikam alacak mısınız?" diye sordu. İntikam almayacağımı ve henüz okumuş olduğum Açıklama'da da bunun böyle yazılmış olduğunu söyleyerek cevap verdim. Kısa bir duraklamadan sonra, "İlgilenilmesi gereken çok daha önemli birçok varoluşsal mesele olacak"

 diye ekledim. Bunun üzerine, dinleyiciler arasında bulunan ve birkaç aydır davamızın yeniden gözden geçirilmesi için büyük bir basın kampanyası yürüten Cemaludin Latic ayağa kalktı ve şöyle dedi: "Sayın İzzetbegoviç, bu sadece sizin kanaatiniz ve aynı davada hüküm giymiş olanların hepsi sizinle mutabık olamaz. Mesela ben; ben, davamızın yeniden gözden geçirilmesini talep edeceğim. Bunu düzenleyenlerin adalet önüne çıkarılmasını isteyeceğim ki bu, zorunlu olarak onların hapse gireceği anlamına gelmez."

Açıklama halk arasında hayli ses getirdi. Bu, Bosna-Hersek'te komünist sistem varolduğundan beri komünist düşünce okuluna mensup olmayan bir siyasi gücün kamu önüne ilk çıkışıydı.

Yetkililerin, bizi bunları yapmaktan alıkoyup koymamak konusunda tereddütlü olduklarını, daha sonra merkezimize ulaşan haberlerden öğrendik. Açıklama'yı imzalayan 40 kişinin tamamını tutuklamak üzere hazırlıkların yapıldığı yönünde haberler bile geldi. Yetkililerin bunu yapabilecek kadar güçlü olmadığı aşikârdı. Komünistler, belki de tarihlerinde ilk kez, harekete geçme cesareti gösteremiyorlardı. Hoşnutsuzluklarını kendilerine bağlı medyada dile getirdiler ve bizi eleştirdiler ama hepsi o kadar.

Oslobodenje, Nisanda, kamuoyunu benim "kötü bir geçmişim" olduğuna ikna edebileceği inancıyla 1983'teki yargılanmam hakkında bir yazı dizisi yayınlamaya başladı. Bu iş için seçilen bayan gazeteci, yedi yıl önce duruşmaları haber yaparken sahip olduğu üslup ve tarzı hâlâ muhafaza ediyordu; o uydurma suçlamaların tarzını. Komünistler seçimlerden zaferle çıkacaklarından ve "çalışanların ve vatandaşların", "dünkü sanıkların ve iflah olmaz fanatiklerin gerici planları" hakkında uyarıldıklarında, onlara ait oldukları yeri –siyasetin arka koltuğu- göstereceklerinden emindiler.

Yazı dizisine karşılık olarak, ben de kendi görüşlerimi ortaya koyma fırsatını kullanmaya karar verdim. 1983 davasında, kararın açıklanmasından önce yaptığım toparlama konuşmasından bir alıntıyı da buna ekledim: "Yugoslavya'yı seviyorum ama onun yönetimini değil..."

İki ay sonra, 26 Mayıs 1990'da SDA'nın Kurucular Kurulu, yine Holiday Inn'de toplandı. Salon doluydu. Korku, yerini mey-

85 dan okumaya ve kararlılığa bırakmıştı. Orada, Bosna-Hersek'in dört bir yanından ve bir bütün olarak Yugoslavya'dan gelen insanlar tanıdım. Adil Zulfikarpasic bile İsviçre'den gelmişti.

Zulfikarpasic, Bosnalı göçmenlerin en tanınmışıydı. Boşnak Enstitüsü'nü kurduğu Zürih'te yaşıyordu. Viyana'da yaşayan, kendisi de bir siyasi mülteci ve Parti'nin önde gelen üyelerinden biri olan Teufik Velagic'le birlikte, Demokratik Alternatif Beyanname olarak bilinen ve önde gelen birkaç Sırp ve Hırvat demokrat mülteci tarafından da imzalanan 1976 Londra Deklarasyonu'na imza koyanlar arasındaydı.

Zulfikarpasic'i 1989 yazında tanıma fırsatı buldum. İlk konuşmalarımızda farklı görüşlere sahip olduğumuz ortaya çıktı. Müslümanları elimine etmeyi ve Parti'nin sadece ulusal, Boşnak doğasını vurgulamayı arzu etti. Bosna'ya gelmesini ve bu konu üzerinde çalışmamızı önerdim fakat, henüz bunu yapmaya hazır değildi. Saraybosna'ya ancak Kurucular Kurulu toplantısının arifesinde gelebildi. Cuma günüydü. Medya ve halk onu muhteşem bir törenle karşıladı.

Zulfikarpasic'in itirazları temelsizdi ama yine de, onun "Boşnaklık" konusundaki önerilerine büyük ölçüde saygı gösterdim. Deklarasyon metnine, stratejimizi gayet açık bir şekilde ortaya koyan bir cümle ekledim. Bizlerin, "Bosna'nın kendi diline, kültürüne ve geleneğine sahip halklarından biri (...)" olduğumuzu yazdım. Bir ulus için Müslüman adının yetersiz olduğu aşikârdı fakat onu muhafaza etmemiz gerekiyordu. Eğer bunu yapmamış olsaydık, bu, o yılın sonunda yapılması planlanan nüfus sayımında halk arasında kafa karışıklığının doğmasına neden olacaktı.[4] Konuşmacı, parti programı üslubunda kaleme alınmış olan Deklarasyonu okurken Zulfikarpasic kaşlarını çattı, fakat tepki göstermedi.

Kurucular Kurulu'ndaki konuşmama *bismillah* diyerek başladım. Bunu iki nedenle yaptım: Öncelikle, çok samimi bir biçimde Herşeye Kadir Olan'a, bize yardım etmesi için dua ediyordum; ikinci olarak da o, dini özgürlüğün bir simgesi ve rejime itaatsizliğin açık bir işaretiydi. O tarihe kadar, herhangi bir dini ibareyi kamusal bir platformda telaffuz etmek tahayyül bile

4 1991 nüfus sayımında Yugoslavya'nın tamamında 2.289.722 kişi kendisini ulus itibariyle "Müslüman" olarak deklare etti ki, bunların 1.905.869'u Bosna'daydı.

 edilemezdi. Konuşmama bir özgürlük öyküsüyle devam ettim. Önceki yıl, Berlin Duvarı'nın yıkılmasından ve komünist sistemin çöküşünden sonra, yerkürenin devasa bir kesiminde yaşayan milyonlarca insan için özgürlük çağının şafağının söktüğünü söyledim. Bu oluşumların önemini, Bizans'ın çöküşü, Amerika'nın keşfi ya da iki yüzyıl önceki Fransız Devrimi gibi büyük tarihsel olaylarla karşılaştırdım:

> Müslüman halk adına konuşma hakkım olduğunu iddia etmiyorum çünkü bunu yapma yetkisi verilmedi, ama, Bosna'nın parçalanmasına izin vermeyeceklerini söylediğimde onların en derin hislerine, doğru biçimde tercüman olduğuma eminim. Bu ülkenin parçalanmasını amaçlayan utanç verici Cvetkovic-Macek Anlaşması hükümsüzdür. Bunun garantisi, bugün bu salonda işbaşında olan güçtür...

Bugün topyekün çöküş içinde olan komünist düzeni yeniden gözden geçirerek şu sonuca vardım:

> Tanrı ve insan olmaksızın, hatta Tanrı'ya ve insana rağmen "yeryüzü cenneti yaratma" yönündeki dev girişim; topyekün bir başarısızlıkla son bulmuştur.

Dinleyiciler sözümü alkışlarla kestiler. Bazı insanlar gözyaşlarına boğulmuştu. Tarihimizin yeni bir sayfasının çevrilmiş olduğu aşikârdı.

Şeref konuklarımız ilk birkaç sırada oturuyorlardı; aralarında Slovenya DEMOS'unun başkanı Joze Pucnik, Hırvat HDZ'yi temsil eden Dalibor Brozovic, Zagrep'ten HSLS (Hırvatistan Sosyal Liberal Partisi)'nin başkanı Drazen Budisa, Saraybosna'daki komünist seçkinlerin en belagatli ideologu Dr. Fuad Muhic, talihsiz bir şair ve kurban olan merhum Vladimir Srebrov, Sosyalist Gençlik'in başkanı Rasim Kadic vd. vardı. Salonda bir yerlerde, Foça'da benimle birlikte hapis yatan ve Duvno'lu (Tomislavgrad) iyi bir adam olan Rahip Ferdo Vlasic dikkatimi çekti. Hepsi, partinin kuruluşunu desteklediklerini ifade eden ve başarılı olmasını dileyen konuşmalar yaptılar.

Dr. Brozovic'in "Drina'ya kadar uzanan bir Hırvatistan'ı savunmalıyız" diyerek sahneyi aldığı ana kadar toplantı planlandığı üzere sürüyordu. Dağınık alkışlar patladı. Daha sonra Brozovic'in söylediklerini eleştirmek üzere Srebrov sahneye çıktı

fakat o da, Bosna dili için yapılan çağrıya meydan okumaya başladı. Tutarsız konuşuyordu. Salon her iki beyana cevap vermekten de akıllıca kaçındı.

Saraybosna televizyonunun ana haber bülteninde, Kurul'la ilgili kısa bir haber vardı. Bizler, eski mahkumlar, başarısız üniversite profesörleri ve siyasal hoşnutsuzlar olarak tasvir edildik. Dönemin yetkililerinin bize verebildikleri yegâne zarar buydu.

Saraybosna televizyonu açış konuşmamı alıntıladı:

> Önümüzde, Bosna ve Hersek halkları ile Yugoslavya arasında, ne tür bir Bosna-Hersek ve ne tür bir Yugoslavya istediğimiz konusunda varılacak yeni bir mutabakat uzanıyor. Bu tür anlaşmalar, sadece halkların gerçek temsilcileri tarafından ihdas edilebilir ve bu gerçek temsilcilerin kimler olduğu da, sadece halkın kendisi tarafından serbest seçimlerde belirlenebilir. Bu itibarla, hangi yolu izlersek izleyelim, yolumuz daima o sihirli sözcüğe, "özgürlük"e çıkıyor. Yugoslavya için verilen savaş, tam burada, Bosna'da kazanılacak ya da kaybedilecektir.

Kurul, Parti Programını oylayarak geçirdi ve parti yönetimini seçti. Ben başkan seçildim, Adil Zulfikarpasic de üç başkan yardımcısından biri oldu.

Halk arasında içten içe bir yangın hüküm sürüyordu. Parti, çığa dönüşen bir kartopu gibi kimsenin öngöremediği bir hızla büyüdü. SDA'nın bölgesel ve yerel örgütleri ülkenin dört bir yanında filizlendi. İlki Haziran başlarında Banya Luka'da kurulmuş olacaktı ama bu, polis tarafından engellendi ve sonunda 8 Temmuzda *Boska* mağazasının dışındaki büyük meydanda 20.000 kişilik bir miting yapıldı. Banya Luka'dan Dr. Hamza Mujagic bu şubenin başkanlığına seçildi. Bu miting, Demokratik Parti'nin Belgrad'dan gelen bir temsilcisi tarafından selamlandı; Banya Luka'da doğmuş olan akademisyen Muhamed Filipovic için de hususi selamlar vardı. Onun, siyasi konformizm döneminin kapandığı yönündeki gözlemine hususen işaret edildi.

Ağustos sonunda, ben, oradaki SDA teşkilatının daveti üzerine şair Cemaludin Latic eşliğinde Amerika'ya gittiğimde seçim kampanyası doruğundaydı.

Orada, Niagara Şelalelerinin yakınında, on yıllar sonra lise günlerinden sınıf arkadaşım olan ve soyadı Amerika'da Karachi diye telaffuz edilen Hasan Karacic'le karşılaştım. O, hiçbir zaman iyi bir öğrenci olmamıştı ama iyi ve hoş bir adamdı, durdurak bilmez bir ruhu vardı. Komünist rejimden nefret ettiği için, bir boya ve vernik fabrikasında işe başladığı, Niagara Şelalelerinden fazla uzak olmayan güzel bir ev yapıp, kendisinden iki kız ve bir erkek çocuk sahibi olduğu bir Türk kızıyla evlendiği, Kanada'ya göç etmişti. Fakat Hasan atlattığı bir kazadan sonra şimdi tam anlamıyla yatağa mahkum olmuştu. Bir baston taşıyor, güçlükle konuşuyor ve gözyaşı döküp duruyordu. Beni görünce bir çocuk gibi sevindi. Amerikalı Müslümanlardan istisnai bir kabul görmüş ve sevilmişti.

Kısa süre sonra, Hasan'ın yerinde, bu on günlük seyahatin hedefinde olan Dr. Nedzib Sacirbegovic ile bir araya geldik. Onunla birlikte, Toronto, Washington, Chicago ve ilerde meşhur olacak olan Dayton'da –bu kasaba ilerde çok farklı nedenlerle hatırlanacak ve bu kitapta da sık sık ismi geçecek- yaşayan Bosnalıları ziyaret ettik.

Amerika'daki toplantılarımızın seyri boyunca, insanlarımızdaki ikilem ve arzuların anayurttakilerle hemen hemen aynı olduğunu keşfettik. Kendilerini ulusal anlamda Müslüman hissediyorlar (*Boşnak* terimi sahnede henüz belirmemişti), resmi ve dini tatil ve bayramları sadakatle kutluyorlar, Ustaşa ve Çetnik göçmenlerden uzak duruyorlar, çoğunlukla düşük düzeyli işlerde işçi olarak çalışıyorlar, az okuyor fakat yeni bestelenmiş şarkılardan oluşan bir sürü konser organize ediyorlardı. Ancak birkaç kişi, Amerikan toplumunda şöhret kazanmayı başarmıştı. Nedzib, Washington Kliniği'nde uzman doktor olarak çalışıyordu. Krajina bölgesinden olan Ilijas Zenkic önemli bir siyasi kariyer yapmıştı; Bileca yakınındaki Plana'dan genç bir Müslüman olan Safet Catovic uzun süre hapis yattıktan ve Amerika'ya göç ettikten sonra önde gelen pedagoglardan biri olmuştu; Dr. Edib Korkut Nobel Ödülü kazanan bir ekibin üyesi olmuştu. Aralarında en tanınmış olanı, Chicago'daki İslam Merkezi'ni kurmuş ve Bosna kültür tarihi hakkında bazı önemli yazılar yazmış olan Camil Avdic idi.

Nedzib, Washington'da bizim için bazı önemli toplantılar ayarladı; bunlardan birincisi Yugoslav Büyükelçiliği'ndeydi, sonraki ise Sırp ve Hırvat göçmen topluluklarıyla.

Washington'daki Yugoslav Büyükelçiliği, o sırada Bosnalı bir Müslüman olan Dzevad Mujezinovic tarafından yönetiliyordu. Bizim için Büyükelçilikte bir basın toplantısı düzenledi. Belgradlı bir gazetecinin bizi Kosova hakkında sıkıştırmaya başlamasına dek toplantı sakin bir şekilde devam etti. Beni, her ne pahasına olursa olsun ya Kosovalı göstericilerin adlandırmasıyla "Arnavut Irredentası"nı destekleyecek şekilde ortaya çıkmaya ya da onları eleştirmeye zorlamak istedi. Büyükelçi Mujezinovic onun sözünü kesti. Gazeteciye açıkça "Eğer gerçekten bir cevap istiyorsanız Bosna hakkında soru sorun, kimse bir halka karşı şiddet kullanılmasını desteklemez" dedi.

Mujezinovic'den, Boşnakların o sıralarda Yugoslav diplomatik temsilciliklerinde aşağı pozisyonlarda bulunduğuna ilişkin bazı bilgiler edindim. Yugoslav Dışişleri Bakanlığı'ndaki 1770 görevliden sadece 23'ü ya da %1.5'ten azı Boşnaktı. O tarihte Boşnaklar Yugoslavya nüfusunun %8'den fazlasını oluşturuyorlardı.

Mujezinovic Cazin kökenliydi. Hayatını bir savaş yetimi olarak Belgrad'da geçirmiş fakat daima Bosna'ya ve kendi bölgesi olan Krajina'ya bağlı kalmıştı. O gerçek bir Bosnalı vatanseverdi. Ante Markovic'in ilk Federal Hükümeti'ne bakan olarak atanmış fakat kısa süre sonra Washington'a yollanmıştı, böylece Markovic'in hükümetinde tek bir Müslüman bile kalmamıştı.

Ertesi gün Sırp göçmen topluluğu ile görüşmeler yaptık; bunlar içinde en aktif kişi, komünistlerin o utanç verici "düşünce suçu" nedeniyle uzun süreli hapis cezasına çarptırdıkları Zadar'lı tanınmış bir muhalif olan Mihajlo Mihajlov idi. Banya Lukalı bazı Sırpların evine misafir olduk. Doğal olarak Milosevic hakkında, onun Kosovo Polje'deki mitingi ve Kosova'da sıkıyönetim ilan edilmesi hakkında konuştuk. Hayrettir ki, orada bulunanlar Milosevic'i desteklemiyorlardı. Ve Sırp demokratları, o en zor yıllar boyunca bile görüşlerini değiştirmediler. Mihajlov daha sonra, kuşatma sırasında bizi Saraybosna'da ziyaret etti.

Görüşmelerimizin sonunda "Şimdi Hırvatları görmeye mi gidiyorsunuz" diye sordular. Hep bir ağızdan "Gidin. Onları hiçbir konuda ikna edemeyeceksiniz; onlara göre Bosna eski Hırvat toprağıdır ve öyle kalmaya devam eder ve siz Müslümanlar onların 'çiçeklerisiniz'" dediler ve güldüler.

Hırvatları ziyaret ettiğimiz otel insanlarla ve dumanla doluydu. Cemal ve ben, Bosnalı Müslümanları ayrı bir halk olarak her zikredişimizde ya da Bosna dilinden her söz edişimizde Hırvatlar bizi sorguya çekmeye başlıyor ve sözümüzü kesiyorlardı: Bosna'dan, bağımsız Hırvatistan'ın ayrılmaz bir parçası olarak söz ediyor, bizlerin "İslam inancına sahip" Hırvatlar olduğumuzu söylüyor, Sırplardan ve onların hedeflerinden ise Çetnikler diye bahsediyorlardı. Elimizden geldiğince, bizim halkımızla Hırvat halkı arasındaki yakınlığı, birbirimize aşina olduğumuz gerçeğini ve aramızda herhangi bir tarihsel travma bulunmadığını vurgulamaya çalıştık ama onları bizler ve Bosna hakkındaki düşüncelerinden vazgeçirmeyi başaramadık.

Bir noktada, uzun boylu yaşlıca bir adam masama geldi, elimi sıktı ve yüksek sesle şöyle dedi: "Sayın İzzetbegoviç, size olan derin saygılarımı ifade etmeme ve görüşlerinizi desteklediğimi söylememe izin verin. İzlenmesi gereken yol budur." Bunları söyleyen, *Yugoslavya İçin Demokratik Alternatif*'e imza koyanlardan biri olan, Hırvatistan Köylü Partisi'nin sürgündeki antifaşist ve anti-komünist lideri merhum Dr. Branko Peselj idi. Daha sonra bir başka göçmen, kendisini tanıttığı biçimiyle "İslam inancına sahip bir Hırvat olan" Nijaz Baltak Daidza konuştu. Dinleyicilere döndü ve şöyle dedi: "Bu insanlara neden saldırıyorsunuz. Onlar ulusal olandan çok dinsel olana eğilimli entelektüeller. Bırakın istedikleri gibi olsunlar, doğru cevaplara ulaşacaklardır. Ve Sayın İzzetbegoviç size sormak isterim: Çetniklere karşı koymak için askeri hazırlık yaptınız mı? Yapmadınız! O halde, Bogomiller ve müsamaha hakkında ne kadar konuşmuş olursanız olun, sizi Drina'da bir kez daha boğazlayacaklarını söylememe izin verin. Onları burada nasıl adlandırırsak adlandıralım, halkımızı kesecekler!"

Hırvatistan'da savaş patlak verdiğinde, Nijaz Baltak, Mate Sarlija ya da basitçe Daidza, Hırvatistan ordusunda general oldu, Bosna'da Çetniklere karşı savaştı ve İgman'da yaralandı. Cemal bana, Bosna'ya geldiğinde kendisini aradığını ve Washington'daki o otelde yaptığı uyarı konuşmasındaki sözlerini hatırlatarak istihza ile Bogomilleri sorduğunu anlattı.

Ertesi gün, Birleşik Devletler Dışişleri Bakanlığı Güney-Doğu Avrupa Masası ve Dünya Demokratik Gelişme Merkezi tarafından kabul edildik. Dışişleri Bakanlığı'na girdiğimizde

91 Cemal "Alija, *bismillah* de" diye üsteledi. Sonraki yıllar, Birleşik Devletler yönetiminin kalbinde yaptığımız konuşmaların, o tarihte tahayyül edebileceğimizden çok daha büyük bir öneme sahip olduğunu gösterdi.

Amerika'daki son günümüzü, Bosna-Hersek tarihinin bir parçası haline gelecek bir kasaba olan Dayton'da geçirdik. Kuzey Amerika Müslümanlarının yıllık toplantısına konuk olarak davet edildik. Ben hapisteyken İngilizce'ye çevrilmiş olan *Doğu ve Batı Arasında İslam* adlı kitabım, Amerika'daki Müslüman çevrelerde iyi tanınıyordu.

Biz girdiğimizde salon çoktan dolmuştu. Bütün aileler gelmişti; ortalıkta gürültüyle koşuşan çocuklar vardı. "Müslümanların bu canlılığıyla" büyülenmiş olan Cemal, "Müslümanlar arasında olduğumuzu hemen anlayabilirsin" dedi. Buranın dışındaki her yerde her şeyin nasıl önceden planlanmış, disipline edilmiş, dakik ve bir dereceye kadar da sıkıcı olduğunu görmekten hayrete düşmüştü.

Toplantıların tümünü hatırlayamıyorum ama Novi Pazar, Foça ve Velika Kladusa'dakiler, en geniş halk katılımı ile en etkileyici olanlardı. Foça'dan önce Zagrep, Bihaç, Zvornik, Gorazde, Tuzla ve Tetovo'ya gittim.

Foça'da 25 Ağustos 1990'da düzenlenen mitingin odağındaki olay, II. Dünya Savaşı sırasında öldürülen Müslümanların anısıydı. Oransal olarak bakıldığında, bu savaşta bütün diğer halklardan daha fazla Müslüman öldürülmüş olmasına rağmen, öldürüldükleri alanlar işaretlenmemişti. Foça bu tür devasa katliam-alanlarından biriydi. Ateist rejim, bu masum kurbanlar için dini bir anıt dikilmesine asla izin vermedi. Miting, "Foça Asla Tekrarlanmamalı!" sloganı altında toplanmıştı. Orada barış ve affetme adına toplanmış bulunan 100.000 kadar Müslümana seslendim. O gün Müslümanların tarihsel bir sınavdan geçmekte olduklarını söyledim. Çetniklerin Müslümanlara karşı işledikleri cürümlerden Sırpların kolektif olarak sorumlu tutulması anlayışını reddettim. Her tür ulusal taşkınlığı bastırmaya çalışarak, "Foça perspektifinden bakıldığında bize göre sadece iki millet vardır –caniler ve masum kurbanlar" dedim. Genç kız ve erkekler, yaklaşık 50 yıl önce Müslümanların öldürüldüğü köprüden çiçekler attılar. Masum Sırp kurbanların

 mezarlarına çiçek bırakmayı da teklif ettim. İnsanlar bu fikre katıldılar.

Maalesef bu beyhude idealizmdi. 1992'de, Foça'daki dehşet, hatta daha da kötü biçimde yeniden tekrarlandı. Halk öldürüldü ve kaçmaya zorlandı. Aralarında 16. yüzyılda inşa edilmiş olan dünyaca ünlü Aladza'nın da bulunduğu bütün camiler tahrip edildi.

Peki uzlaştırma yönündeki bu girişimlerin az da olsa bir anlamı var mıydı? Bugün bile olduğunu düşünüyorum. Bu tür girişimler asla anlamsız değildi.

Yaklaşık 2.000 kişinin toplandığı Velika Kladusa'da bir adım daha ileri gittim:

> Sivil bir cumhuriyet olarak Bosna-Hersek. Müslüman halkın kat'i tercihi budur: Ne İslami ne de sosyalist, fakat sivil; ama bunun gerçekleştirilebilmesi için Sırpların ve Hırvatların da bunu benimsemesine ihtiyacımız var.
>
> Eğer Slovenya ve Hırvatistan, Yugoslavya'dan ayrılma yönündeki tehditlerini gerçekleştirecek olurlarsa, Bosna, Yugoslavya'nın bakiyesi içinde kalmayacaktır. Bosna, Büyük Sırbistan içinde kalmaya ve onun bir parçası olmaya rıza göstermeyecektir (...), Müslümanlar Bosna'yı savunmak için gerekirse silaha da sarılacaklardır.

Bu benim kamu önünde Yugoslavya'dan ayrılmaktan ve silaha sarılmaktan ilk söz edişimdi. Tarih 15 Eylül 1990'dı.

Bu suretle Müslüman ulusu, kısmen de olsa, arkadan gelecek olan olaylara hazırlanmıştı. Yeterli silaha sahip değildi ama örgütlüydü.

Savaşın patlamasından hemen önce –sanıyorum Mart 1992'de idi- KOS'un[5] başkanı General Vasiljevic'le konuşmalarım oldu. Bizim silahlanmakta olduğumuzu söyledi, kuşkusuz bunu inkar ettim. Kanıtları olduğunu iddia etti ve onları bana göstermeyi teklif etti. SDA için çalışan birinin, ona da çalıştığı anlaşılıyordu. Mayıs 1992'de Mareşal Tito Kışlası'na girdiğimizde, bize ait evraklardan bazılarını orada bulduk. Ancak Vasiljevic bana şunu söyledi: "Bay İzzetbegoviç, bizler silahlardan hiçbir zaman korkmayız. Ama bizi, örgütlenmiş, aynı fikri pay-

5 KOS, Yugoslav Karşı İstihbarat Servisi.

laşan 20 insan endişelendirir, kesinlikle silahlarla dolu depolar değil." Biz bu 20 kişiyi bir araya getirdik –sadece 20 de değil, Bosna-Hersek'in her köşesinde 20'nin bin katı kadar insanı. Ve gerçekte ülkenin müdafaasını güvence altına alan da buydu.

1990'daki kampanya sırasında çok sayıda konuşma yaptım, bazen bir günde iki tane. Onları ben kendim yazdım. Sadece bir kez –Temmuzda Bijeli Brijeg'in aşağısındaki stadyumda yapılan Mostar mitinginde- konuşmamı yazmasını bir arkadaştan istemiştim. İyi bir konuşmaydı ama onlar benim sözlerim değildi. Kesinlikle ikna edici değildim ve alkışlar da yarı-gönüllü idi. Konuşmanın ortalarına doğru kağıtları katladım ve konuşmama doğaçlama olarak devam ettim. Konuşmanın bundan sonraki etkisi belirgin biçimde daha iyiydi.

Mitinglerin sayısı belli iken, konuşmalarımda ne söyleyeceğimi daha fazla düşünemezdim. Sahneye çıkmak üzere çağrılıncaya kadar ne söyleyeceğimi bilmemek benim için gayet alışıldık bir durumdu; ve daha sonra kürsüye doğru yürüken zihnimde iyi-düşünülmüş birkaç cümle formüle etmeye çalışırdım. Adımlarımı ağırlaştırır ve kendime birkaç saniye daha kazandırmak için kürsüye giden en uzun yolu seçerdim. Konuşmama yolda hazırlandığım da oluyordu ama ben, konuşkan insanlarla dolu büyük bir arabada oradan oraya götürülürken bunun bir başarı olduğu söylenemezdi. Böyle durumlarda, işi içgüdülerime bırakırdım.

SDA bayrağının desenini, eski bir albümdeki, Endülüs Müslümanlarının bayrağı olduğu söylenen bir fotoğraftan aldık. Avrupalı Müslümanlar olarak bizim için hiçbir şey bu bayrağı benimsemekten daha mantıklı olamazdı. İnsanlar bunu hararetle benimsediler ve sonraları şehit düşen askerlerin *tabut*larına örttüler. Devletin bağımsızlığını ilan ettiğimizde, yeni bir Bosna bayrağı tasarlandı: Beyaz bir zemin üzerinde zambak şekli. Kimliğimizin hilal ve çiçeklerden daha masum bir simgesini bulabilir miydik bilemiyorum.

Ancak Zulfikarpasic bayraktan ve izleyicilerin söylediği bazı marşlardan dolayı öfkelendi. Kladusa mitinginde, üzerinde kılıç ve Arapça yazının olduğu Suudi Arabistan bayrağı, sözümona arzı endam etti. Dekorun, siyasi bir miting için kesinlikle fazla dini olduğu doğruydu. Fakat bunun olanların gerçek ne-

deni olduğunu düşünmüyorum. SDA gerçekte bir hareket idi ve içinde farklı kanatlar gelişiyordu. Temel problem Zulfikarpasic etrafında toplanan grup ile çıktı. İdeolojik ve siyasi bakımdan bütünleşmiş bir grup olmadığımız daha birinci günden belliydi. Zulfikarpasic örneğinde, kişiliği ve kendisi hakkındaki kanaati de sorun oluşturuyordu. Kendisini İslam ulusunun önderi telakki ediyordu. Kasım seçimleri, onun kendi kendisini kandırdığını tam olarak gösterecekti. Zaman geçtikçe, benim popülaritemin kendisininki pahasına büyümekte olduğu zehabına kapıldı. Bu konuda bir dizi sert tartışmamız oldu. Velika Kladusa'daki bir tartışmamızda, parti içinde bir hizip yaratmaya hazırlandığı sonucuna vardım. Onu fikrinden vazgeçirmeye çalıştım çünkü insanlar bizimle birlikte bir tür bağımsızlaşmayı tecrübe ediyorlardı.

18 Eylülde, devasa Kladusa mitinginden üç gün sonra, bir grup insan kapıyı çalmadan içeri dalıp beni Zulfikarpasic ile Filipovic'in az önce bir basın toplantısı düzenlemiş olduklarından haberdar ettiğinde, parti merkezinde oturmuş, o akşam Ilidza'da düzenlenecek olan miting için hazırlık yapıyordum. Partinin kontrolünü ele almakta olduklarını ilan etmişlerdi. Şu argümanları öne sürüyorlardı: Parti sağcılaşıyordu; onlar halkı Avrupa'ya doğru götürmeyi isterlerken, ben partiyi fundamentalizme doğru sürüklüyordum, vesaire. Bu klasik bir siyasi darbeydi, çünkü ikisi SDA'da iktidarı ele almaya, partinin resmi kurullarına danışmaksızın karar vermişlerdi. İnsanlar bu haberle derin bir kedere boğuldular. Gazetelerde "Bosna'nın Ağladığı Gün" başlığını taşıyan yazılar çıktı.

Darbenin başarısız olduğu pek kısa bir sürede açığa çıkacaktı. Aynı gece Ilidza'daki spor salonunda düzenlenen büyük SDA mitingine Filipovic'in girmesine izin verilmedi ve ben omuzlar üzerinde taşındım. İnsanlar bizi destekliyordu. Bu durum, gerek bizim gerekse onların düzenlediği sonraki bir dizi mitingle de doğrulandı. Nihayet Kasım seçimleri işlerin nasıl gittiğini kesin bir şekilde gösterdi. Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Zulfikarpasic'i ona bir yendim.

Temposu giderek artmakta olan Yugoslav Krizinde, bir adamın adı her zamankinden daha sık anılmaya başlanmıştı. Bu adam o tarihte HDZ'nin başkanı ve geleceğin Hırvatistan Cumhurbaşkanı Dr. Franjo Tudman'dı.

Ben Franjo Tudman'ın adını henüz hapiste olduğum sıralar duymuştum ama, daha geniş kamuoyunun onu daha fazla tanıması 1989'da, özellikle adının Hırvatça'daki başharfleri olan HDZ ile tanınan Hırvatistan Demokratik Cemaati adlı partiyi kurmasıyla mümkün oldu.

Franjo Tudman Bosna'da karışık duygular içinde anılıyordu. Onu daha iyi tanımaya karar verdim. 1983'teki yargılamada savunma vekilim ve iyi dostum olan Zagrepli avukat Nikola Muslim beni, HDZ'nin kurucularından ve beni Tudman'a götürecek kişi olan Stipe Mesic'le tanıştırmayı önerdi.

Zagrep'e sanırım Şubat 1990'da sabah treniyle vardım. Zagrep tren istasyonunda beni karşılamaya gelmiş olan avukat Muslim tarafından, üçüncü katına bir tasarım şirketinin yerleşmiş olduğu, şehrin merkezindeki bir binaya götürüldüm. Şirketin yöneticisi Stipe Mesic idi. Bugüne dek sürmüş olan bir dostluk böyle başladı. Mesic daha sonra Yugoslavya Cumhurbaşkanlığı'nın bir üyesi oldu ve 1991 yılı boyunca orada sık sık bir araya geldik. Ben bunları yazdığım sırada o, beş yıllık Hırvatistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı görevini sürdürüyordu.

Tudman'la görüşmeye gitmek üzere tramvaya bindik ve bir sigara içimlik mesafede indik. Tramvay durağından HDZ'nin merkezi olan o tarifi gayrikabil tahta kulübe görülebiliyordu. İçi, yoğun bir faaliyetin uğultusu ile dolu olan binaya girdik. Kısa bir bekleyişten sonra Tudman tarafından kabul edildim. Yıllar boyu sürecek olan ihtilafların ve anlaşmazlıkların başlaması da işte böyle oldu.

Tudman beni Zagrep'te bir restorana öğle yemeğine davet etti. Bizi oraya kendi arabasıyla götürdü. Konuşmamız sırasında, -kendisini çok açık bir biçimde ortaya koymak istediği aşikârdı- bana şunları söyledi: "Sayın İzzetbegoviç, bir Müslüman partisi kurmayın, bu çok yanlış, çünkü Bosna-Hersek'teki Hırvatlarla Müslümanlar tek halktır. Müslümanlar Hırvattırlar ve kendilerini böyle hissederler." Ona kendisini kandırdığını, Müslümanların kendilerini Müslüman olarak hissettiklerini, Hırvatlardan çok hoşlandıklarını ve onlara çok saygı duyduklarını ama Hırvat olmadıklarını vs. söyledim. Bunun üzerine kendi görüşünü destekleyen bazı tarihsel argümanlar ileri sürdü; ben de, tarih alanında doktorası olduğuna göre, tarihi benden daha iyi bildiğini teslim ettiğimi ancak benim de günümüz Bos-

 na'sını ondan daha iyi bildiğimi söyledim. HDZ'nin Bosna-Hersek'te tüm Hırvat ve Müslüman oyları alacağını ve bunun da oyların %70'i demek olacağını söyledi. HDZ oyların %70'ini değil %17'sini alacak diye karşılık verdim. Gerçekten de HDZ, 1990 Kasım seçimlerinde oyların %17'sini aldı ki, bunu önceden kestirmek pek zor değildi. İşin doğrusu seçimler bir nüfus sayımından ibaretti.

Seçimler 18 Kasım 1990'da yapıldı. SDA, Bosna-Hersek Cumhuriyeti Parlamentosu'ndaki 240 sandalyeden 86'sını aldı ve Meclis Başkanlığı'nın yedi üyesinden üçü SDA adayıydı.

Başkanlık seçimlerinde en çok oy alan aday Fikret Abdic idi –bir milyondan fazla oy aldı. Ben 870.000 oy aldım. Abdic'in başarısında, 1986-87'deki Agrokomerc "Tahvil Vakası" adıyla anılan yargılamanın bir kurbanı olarak sahip olduğu ünün rolü vardı. Bu popülariteyi, yükselişte olan bir siyasi partiye katılmakla güçlendirdi -partiye seçimlerden iki ay önce, Eylülde katıldı. Bazı çözümlemelerin gösterdiği gibi, belirli sayıda Hırvat ve Sırp arasında da bir ünü vardı ve onların oylarını da aldı.

Abdic'in adı, daha sonra, Bosna-Hersek'e ve Müslüman halka büyük zararlar veren Eylül 1993 Batı Bosna ayaklanması ile ilişkilendirilecekti. Karadzic'in Sırpları, Abdic vasıtasıyla, Bosna'nın bünyesine çatışma tohumları ekmek şeklindeki stratejik hedeflerinden birini gerçekleştirmeye muktedir oldular. Abdic'i, kendisi için mutsuz sonla bitmiş olan bu maceraya girişmeye iten nedenlerin tamamı hakkında yargıda bulunmak için henüz erken. Bu olayın, onun bir anlamda hep onların adamı olduğu gerçeğinden yola çıkan muhtelif yorumları var. Savaşın daha ilk günlerinde bile, burada şüphe doğuran bazı şeyler gözlenebilmiş olmasına rağmen, buna ilişkin bir kanıtım yok. General Mladic'le temas kurmakta, şehir bombalandığı sırada onunla telefonda görüşmekte hiç zorlanmamıştı. Savaş sırasında JNA ile pazarlık yaptığı biliniyor. Agrokomerc aracılığıyla muazzam gıda ve yakıt tedariki yapıldı.

İktidarın, artık gidici olan komünist ekipten devralınması süreci düzgün bir biçimde hatta bir tören ruhu eşliğinde gerçekleştirildi.

Bosna-Hersek Cumhurbaşkanlığı'nın ilk yasama oturumunda, seçimden galip çıkan partiler arasında daha önce ulaşılmış olan mutabakat temelinde Cumhurbaşkanı seçildim.

Bunu hükümetin atanması izledi. Bu, içinde gelecekteki ihtilaf ve çatışmaların ipuçlarını barındıran zor bir işti. SDS'nin Sırpların, HDZ'nin Hırvatların, SDA'nın da Boşnakların oyunu almış olduğu aşikârdı, onun için onlarla ortak bir hükümet kurmamız gerekiyor gibiydi. Bu ortak hükümetin, ulusal ahenk ve uzlaşma için bir çerçeve olması gerektiğine inanıyordum. Gelecek benim hatalı olduğumu gösterecekti ama hâlâ inanıyorum ki bunu denemek zorundaydık. Eğer başka bir yol izlemiş olsaydık, savaş daha 1991'de patlak vermiş olacaktı ve eleştirmenler de, daha sonra ortaya çıkan çatışmayı, kendi çıkarlarına hizmet eden partilerin, arkalarındaki koalisyonun yardımıyla bir üçüncü partiyi tahrip etmesi olarak yorumlayacaklardı. Tam tersine ben, Bosna-Hersek için ulusal bir mutabakata ulaşmayı denedim.

İki ay sonra kurulan hükümet işlevini tam olarak yerine getiremedi. Partilerin, Bosna-Hersek'in ne olduğu ve ne olması gerektiği konusunda farklı, hatta bazı örneklerde muhalif görüşlere sahip oldukları açıktı. SDS ve HDZ'nin, komşu Sırbistan ve Hırvatistan'daki kardeş partilerinin uzantılarından başka bir şey olmadığı ortaya çıkmıştı. Bosna-Hersek'in içişlerine dışarıdan ciddi müdahaleler olmaya başladı. Bosna-Hersek'teki hizipçiliğin asıl suçlusunun SDS olduğu kuşkusuzdu.

İyi bir şey vaadetmeyen böyle bir durumda SDA, kendi üyelerinin tümüne, Müslüman halka ve Bosna-Hersek vatandaşlarına yönelik bir beyanname yayınladı.

Beyannamenin yayınlanmasından birkaç gün sonra, Belgrad'da yayınlanan *Borba* gazetesi benden daha ayrıntılı bir açıklama istedi. Gazeteyle yaptığım mülakatta şunları söyledim: "Beyannamenin kilit noktası, Müslümanlara bölünmeye doğru çekilmemeleri ve bir acil durumun ortaya çıkması halinde Sırp, Hırvat ve diğer uluslardan olan komşularını korumaları gerektiği yönünde bir çağrıdır. Sırp halkına saygı duyuyor ve Hırvatlarla olduğu gibi onlarla da ahenk içinde yaşıyoruz; fakat Sırpların burada Hırvatlardan daha kalabalık olması gibi basit bir nedenle Bosna'nın kaderi Sırp-Hırvat ilişkilerinden ziyade Sırp-Müslüman ilişkileri tarafından belirlenmiştir. (...) Gerçek şu ki, bir acil durumun ortaya çıkıp çıkmaması bizim elimizde değil, Bosna'nın dışından bunu tahrik etmekle meşgul olanlar başkalarıdır" (*Borba*, Belgrad, 9-10 Şubat 1991).

1991 Ocakının ilk günlerinden itibaren, Yugoslavya'nın Belgrad'da yapılan genişletilmiş başkanlık oturumlarına gitmeye başladım. Bunlar, Yugoslavya'yı parçalanmaya götürme tehdidi içeren krizi çözme girişimlerinin olduğu toplantılardı.

Ocak 1991'de, Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin ilk Başkanlık oturumuna katılmak üzere hareket ederken gazetecilere şunları söyledim:

> Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nin son Başkanlık oturumunda, Yugoslavya'nın geleceği hakkındaki asli görüşümüzü oluşturduk. Yugoslavya'ya ait olduğumuz konusunda mutabık kaldık fakat bizler aynı zamanda, Yugoslavya içindeki bağımsız bir devlet olarak Bosna-Hersek'e de aitiz; kuşkusuz bu egemenlik gelecekteki bütünleşmenin olanak verdiği sınırlar içinde olacaktır. Yugoslavya, Cumhuriyetlerin, halkların ve ulusların eşit statüde olacağı demokratik bir ülke olmalıdır. Biz aynı zamanda kendimizi serbest bir pazara, malların, insanların, sermayenin ve emek gücünün serbest hareketine de adamış bulunuyoruz. Federasyonu ya da konfederasyonu seçme ikilemi temelsiz bir ikilemdir; aslolan demokrasidir. Gelecekte yapılacak pazarlıklarda bizim asli pozisyonumuz bu olacaktır.

Bunlar ilk bakışta sıradan fikirler gibi görünseler de, o günün Yugoslavya'sı için "devrimci" fikirlerdi.

Bu ilk Yugoslav Başkanlık oturumunun, üzerimde belirli bir izlenim bıraktığını söyleyemem. Siyasi kriz müzakere edilirken tartışmaları büyük bir dikkatle izledim fakat sıra rutin karakter arzeden meselelerle ilgilenmeye geldiğinde çok sıkılmış olduğumu hatırlıyorum. Hatta öyle bir an geldi ki, uyukladım bile. Geri döndüğümde bunu çocuklarıma anlattım. Beni iki yıl önce hapishaneden salıvermiş olan Yugoslavya Cumhurbaşkanlığı'nın bir oturumuna bu ilk katılışımın nasıl gittiğini merak ediyorlardı.

Yugoslavya'nın genişletilmiş Başkanlık Konseyi daimi sekiz üyeden oluşuyor ve Cumhuriyet Cumhurbaşkanlarının katılımı ile genişliyordu. Federal Başbakan Ante Markovic ile Milli Savunma Bakanı General Veljko Kadijevic de kurulun doğal üyeleri idiler.

Bu, buradaki insanların çoğunluğu ile ilk karşılaşmam değildi. Başbakan Ante Markovic'i zaten iyi tanıyordum. Yugoslav-

ya'yı yeniden inşa etmeye çalışan ve bu bakımdan yoldaşı olan Hırvatların birçoğundan ayrılan hoş ve zeki bir adamdı. Slobodan Milosevic, Franjo Tudman ve Kiro Gligorov ile de daha önce muhtelif vesilelerle karşılaşmıştım. Halbuki General Kadijevic'le ilk kez karşılaşıyordum. Bir Sırp şovenisti olduğu her türlü kuşkunun ötesinde olan vekili Acic'den farklı olarak, Yugoslavya'ya inanmış, ileri derecede eğitim görmüş bir subaydı. Kadijevic Yugoslavya'yı muhafaza etmeye çalıştı. Bu ilk görüşmemizde, onu Genel Karargâhta da ziyaret etmem konusunda anlaştık. Onun hakkında bende kalan olumsuz bir izlenim olmadı. Yugoslavya davasını savundu ve bu konuda mutabıktık ancak ben devletin yeniden inşa edilmesi gerektiğini iddia ediyordum ve bu konuda anlaşamıyorduk. Kadijevic'in çok kırılgan olan mevcut yapıya dokunmaktan çekindiği aşikârdı.

Sırp hegemonyası, en baştan beri Yugoslavya'nın kurumlarına yerleştirilmişti. Eğer bütün halkları eşit statüde değilse Yugoslavya ayakta kalamazdı fakat eşit statünün zikredilmesi bile Sırplar nazarında bir hakaret gibiydi. Yugoslavya'yı kendilerinin yarattığına ve onun yalnız kendilerine ait olduğuna inanıyorlardı.

Yugoslavya'nın çözülüşünün bu temel nedenine, bir de, aslında "maliki olmayan mülkiyet" demek olan, -sözde toplumsal mülkiyet üzerine temellenmiş- kifayetsiz ekonomik sistem eklenmelidir. Ülke ekonomik bakımdan geriydi ve muazzam bir dış borçla malüldü. Enflasyon kontrolden çıkınca kaos patlak verdi.

Sonraki birkaç ay boyunca muhtelif ülkeleri ziyaret ettim ve bazı önemli insanlarla biraraya geldim. Ancak, işler başlangıçtakinden daha iyiye doğru gitmiyordu.

25 Mart 1991'de, Viyana'da Tuna Nehri üzerindeki *Mozart* gemisinde düzenlenen Azınlıklar Konferansı'na davet edildim. Bu benim yabancı bir ülkeye ilk resmi ziyaretimdi. Avusturya'nın o dönemki Cumhurbaşkanı Kurt Waldheim tarafından kabul edildim.

Waldheim kanıtlanmış Nazi geçmişinin neden olduğu ciddi bir kriz atlattı. Onunla görüşmem politik bakımdan riskliydi ancak protokol böyle buyurmuştu. Buna rağmen, bu ziyaret, bebeklik çağını yaşamakta olan Bosna diplomasisi açısından

önemli bir adımdı. Sonraki yıllarda Avusturya ile yüksek düzeyde bir dostluk ve karşılıklı anlayış meydana getirdik. O tarihte ülkenin Dışişleri Bakanı olan Alois Mock, Bosna davasının dünya çapındaki baş savunucularından biriydi. Savaş bittiğinde ona, Bosna-Hersek'in savaş dönemi Başkanlığı'nın kendisine ihsan ettiği şerefli *Zmaj od Bosne* (Bosna Ejderi) rütbesini takdim ettim.

Bunları, Batı ile ilişkileri tamamen zıt olan iki ülkeye, İran ve Türkiye'ye yaptığım ziyaretler izledi.

Yaptığı askeri yardımlar, Bosna'nın saldırganlığa karşı verdiği savunma savaşında önemli bir rol oynamış olan İran'da benim için istisnai bir karşılama hazırlanmıştı. 1991'in o Mayıs günü, İran'ın üç askeri servisinin -kara, donanma ve hava kuvvetlerinin- geniş birimleri orada, öğle güneşinin sıcaklığında ayakta duran 50'den fazla diplomatik temsilcinin ve diğer görevlilerin oluşturduğu uzun hat eşliğinde Tahran havaalanına dağılmışlardı. Hazırlıksız yakalanmıştım ve elimden gelenin en iyisiyle karşılık verip veremediğimden emin değilim.

Daha sonra, İran'ın kuzey kesimindeki bir otelin iki katını kaplayan süper lüks bir süite götürüldüm. Oturma odası yaklaşık 20 metre uzunluğundaydı. Batı duvarı tümüyle camdı ve güneş odaya acımasızca vuruyordu. Tüm klimalar hoş olmayan bir homurtuyla çalışıyor ama pek işe yaramıyorlardı. Odanın içinde ısı 28 derece idi. Az ötede yüksek duvarlarla çevrili Evin Hapishanesi görülebiliyordu. 17. kattaki avantajlı konumumuzdan, hapishanenin zaman zaman bir insan figürünün geçtiği muazzam avlusu açıkça görülebiliyordu. Kendi kendime o gün birinin asılmış olabileceğini düşündüm. İranlıların cinayet ve uyuşturucu ile ilgili kanunları çok sert. Aklımda bu düşünceler olduğu halde, o sıcak odada uyumaya çalıştım. Ancak şafaktan az önce, oda biraz serinlediğinde bunu başarabildim.

Ertesi sabah, o gün için planlanmış olan ziyaretlerde bana eşlik etmek üzere Bakan Velayeti geldi. Alışılmış olduğu üzere bana nasıl olduğumu, iyi uyuyup uyuyamadığımı sordu. Uyuyamadığımı söyleyerek dürüstçe cevapladım ve ona hikâyenin bir kısmını anlattım.

O akşamüstü geç saatte otele döndüğümüzde, korumalardan biri bir saat içinde beni başka bir otele götürmek üzere geleceğini söyledi. Hilton'a, herşeyin beşeri bir ölçekte olduğu daha küçük bir odaya nakledildim.

Türkiye'de Bosna'nın büyük dostu Turgut Özal'la buluştum. Özal, Türkiye'nin ekonomik reformlarıyla tanınan popüler Cumhurbaşkanıydı. İşin sırrının ne olduğunu sorduğumda şöyle cevap verdi: "Başkan İzzetbegoviç tek kelime hatırlayın: banka. Bankaları devreye sokmakla işe başlamalısınız." O yıl, Türkiye'nin İslam Konferansı Örgütü'nün (İKÖ) başkanlığını elde ettiği yıldı ve bu örgütle daha yakın ilişkiler kurmak Bosna'nın çıkarları arasında bulunuyordu.

Cumhurbaşkanı Özal'ın uzak bir Boşnak kökene sahip olduğuna, dedelerinin Jajce'de yaşamış olduğuna ilişkin kanıtlar bulunduğu söylendi. Bunu ona sormadım, ama ben Türk kanı taşıdığımı söylediğimde o şaşırmıştı.

Temmuz sonunda Birleşik Devletler'i ziyaret ettim. Orada, en dikkate şayanı kuşkusuz Bob Dole olan, dört Birleşik Devletler senatörü ile görüşmelerim oldu. Amerikan Dışişleri Bakanlığı adına Dışişleri Bakan vekili Lawrence Eagleburger tarafından kabul edildim. Bush yönetiminin Yugoslav Krizini anlamaktan uzak olduğuna dikkat ettim ve toplantıdan ayrılırken bunları basına da söyledim. Daha sonra, CIA'in daha 1990'da Yugoslavya'nın ayakta kalamayacağı hükmünü vermiş olduğunu okudum. Roy Gutman, Birleşik Devletler'in Yugoslavya'ya "el sürmeme" politikasının nedenlerini *Soykırımın Şahidi* adlı kitabında tahlil eder. Şöyle yazar:

> Şahsiyetler de bir fark yaratmıştı. Bush yönetimi altında Dışişleri Bakan vekili olarak devlet hizmetine dönen Eagleburger'a ilave olarak, eski bir diğer Yugoslav taraftarı olan Brent Scowcroft da ulusal güvelik danışmanı olmuştu. Scowcroft 1960'ların başında Belgrad'da hava ataşesiydi; daha sonra Columbia Üniversitesi'nde Yugoslavya'ya dış yardım konulu doktora tezini yazdı. Reagan yönetiminde hükümet dışı kaldıkları sırada, ikisi de Sırp ve Yugoslav liderlerle olan ilişkilerini sürdürdüler. Eagleburger, Sırbistan kökenli bir araba imalatçısının Birleşik Devletler şubesi olan Yugo America'nın yönetim kuruluna katıldı ve Yugo America ile ve diğer Yugoslav devlet teşekkülleriyle sözleşmeleri olan Henry Kissinger and Associates'in başkanı olarak görev yaptı. Scowcroft başkan yardımcısıydı. Gerektiğinde birbirleriyle Sırpça-Hırvatça konuştukları rivayet ediliyordu ve resmi kaynaklara gö-

re, her ikisi de Bush yönetimindeki iç tartışmalarda Dışişleri Bakanlığı'nın tarafında yeralmışlardı.[6]

28 Ağustosta Roma'da, Yugoslavya hakkında bir bildiri yayınlayan Avrupa Topluluğu Bakanlar Kurulu'nun olağanüstü oturumuna katıldım. Daha sonra Papa'yı ve ondan birkaç gün önce de Belgrad'da Sırp Ortodoks Kilisesi'nin lideri Patrik Pavle'yi ziyaret ettim. Kendisi hakkında derin ve samimi bir saygı beslediğim Papa, beklediğimden daha yaşlı görünüyordu; çok yaşlı ve zayıf bir adam olan Patrik Pavle ise, Ortaçağ Ortodoks kilise ve manastırlarının duvarlarını süsleyen fresklerin birinden henüz inmiş gibiydi. Patrikle olan görüşmem vesilesiyle, Müslümanların Sırplara asla el kaldırmayacaklarını söyledim. Backa'nın Başpiskoposu Irinej'in buna ilişkin yorumu şöyle oldu: "Radovan Karadzic'den Sırpların asla Müslümanlara saldırmayacakları yönünde benzer bir cümle bekledim. Ama asla duymadım."

Roma'dan dönüşümde gazetecilerden biri bana şunu sordu: "Kısa bir zaman diliminde hem Patrik Pavle ile hem de Papa ile konuşmuş olduğunuza göre, Sırp-Hırvat ilişkileri hakkındaki görüşünüz nedir?" Dini liderlerin kendilerini barışa adamış olduklarından emin olduğum, fakat maalesef onların, dünyanın bizim yaşadığımız kesimindeki olayların seyri üzerinde pek az etkisi bulunduğu biçiminde cevap verdim.

Devlet başkanının siyasi krizi çözmeye muktedir olmadığı açık hale gelince, altı cumhuriyetin başkanlarının biraraya gelerek çıkış yolu bulmayı denemesi önerildi. Birkaç günlük aralıklarla toplantılar düzenlendi. 1991 güzüne, Ljubljana, Zagrep, Saraybosna ve diğer şehirlerde dönüşümlü olarak yapılan bu toplantılar damgasını vurdu. Fakat Milosevic ile Tudman'ın bulunduğu yerde, hiçbir şey yapılamazdı. Trajik bir andı. Yugoslavya'daki olayların bu şekilde cereyan etmesinde öznel, beşeri faktörlerin önemli bir rolü olduğu kuşkusuzdur. Nesnel olarak başka bir yol izlemek ve Hırvatların, Müslümanların, Sırpların ve eski Yugoslavya'daki tüm diğer halkların asli hedeflerine ulaşmak hâlâ mümkün olabilirdi. O tarihte Yugoslavya'nın ve

6 Gutman, Roy, *A Witness to Genocide*, ss. xxiv-xxv, Macmillan Publishing Co., New York 1993.

 cumhuriyetlerin başında olan ya da diğer kilit pozisyonları elinde bulunduran bazı şahsiyetlerin kişilik özellikleri, her girişimin daha başından itibaren başarısızlığa mahkum edildiği anlamına geliyordu.

Büyük güçlerin Bosna ve eski Yugoslavya ile ilgili tavırları da, aslen hiçbir şeyin önceden takdir edilmediğini, oluşturulan ya da uygulanan pek çok siyasetin aslında insan unsuruna bağlı olduğunu göstermiştir. Bush yönetimindeki Amerika, Clinton yönetimindeki Amerika'nın aynı değildi. Major yönetimindeki Büyük Britanya, Blair yönetimindeki Büyük Britanya'nın aynı değildi. Aynı şey, Mitterand ve Chirac yönetimleri altındaki Fransa için de geçerliydi. Bizler, siyasetin çıkar temelli ve halkları temsil eden ekipler tarafından tanımlanmış, rasyonel ve kestirilebilir olduğu ve kişiliklere çok az bağlı bulunduğu yönündeki yanlış teoriyi öğrenmiştik. Bunun pek doğru olmadığı ortaya çıkacaktı. Yugoslavya'nın kaderi ve çözülüşü bir zorunluluk ya da kendiliğinden bir çözülme değildi; olaylar çok farklı gelişebilirdi. Olanlar Milosevic ile Tudman'ın kişiliklerince belirlenmişti, fakat bunlar hiçbir şekilde tarihsel bir zorunluluk değildi.

Biz Bosnalıların talihsizliği, kritik bir zamanda, şanssız bir kişilikler bileşiminin kilit pozisyonları ellerinde tutuyor oluşuydu: Bush, Major, Mitterand, Milosevic, Tudman, Gali, Akashi, Janvier ve diğerleri. Biz Bosnalılar için, bütün bu insanlar ve siyasetleri, üzerlerinde pek az etkimiz olan nesnel bir gerçek, "verili bir nicelik" idiler. Bizim için onlar, yüzleşmek zorunda kaldığımız gerçeklerin bir parçasıydılar.

Bosna-Hersek ve Hırvatistan devlet delegasyonlarının ilk toplantısı, Saraybosna'da 22 Ocak 1991'de yapıldı. Bu, Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı'nın Yugoslavya'daki yasa-dışı ve paramiliter birimlerin silahsızlandırılması konusunda bir karar yayınlanmasından hemen sonraydı. Dr. Tudman'ın basın toplantısı tümüyle bu konuya hasredilmişti. Görüşlerimiz, Yugoslavya'yı ilgilendiren diğer konularda olduğu gibi; bu konuda da Hırvatlarınkinden çok daha ılımlıydı. Delegasyonlarda benim ve Tudman'ın dışında, bizim tarafta Fikret Abdic, Franjo Boras, Ejup Ganic, Stjepan Kljuic, Nikola Koljevic, Biljana Plavsic, Bogic Bogicevic, Momcilo Krajisnik ve Jure Pelivan; onların tarafında ise, Stipe Mesic,

 Zarko Domljan ve Hrvoje Sarinic yer alıyordu. JNA'nın Hırvatistan ve Bosna-Hersek'e saldırısı sırasında, bütün bu isimler uzun bir süre şu ya da bu şekilde zikredilecekti.

Ertesi gün bizim delegasyonumuz Belgrad'a gitti. Milosevic'in delagasyonu, bugün pek azını hatırladığım hiç tanınmayan kişilerden oluşuyordu. Ana başlık yine JNA idi. Tek bir Yugoslav Ordusu fikrini kabul ettik ama, personel bakımından dengelenmiş ve depolitize edilmiş bir ordu olması kaydıyla. Bunlardan ikincisi soğuk karşılandı. Toplantı sırasında, Slobodan Milosevic, her mevzuda Sırp tarafının tek sözcüsü durumundaydı.

Birkaç gün sonra Karadağ delegasyonu ile yapılan müzakereler zor değildi. Küçük cumhuriyetler olarak bizlerin, gelecekteki Yugoslavya'da aşağı bir statüde olmamamız gerektiği konusunda hemfikirdik. Momir Bulatovic ile Svetozar Marovic, Krajisnik, Bogicevic ve benim karşımda oturuyorlardı. Bulatovic lider olmasına karşın, Marovic'in çok daha belagatli ve dirayetli olduğu dikkatimi çekti. Bulatovic konuştuğu gibi düşünüyor, yalnızca daha önce ezberlediği görüşleri tekrarlıyor izlenimi bırakıyordu. Bunları komünist politikacıların tipik stiliyle, uzun, monoton cümleler içinde ortaya koyuyordu. Basın toplantısında da aynı tarzda konuştu.

Konuşmamda, Yugoslavya'da insan haklarına ve ulusal haklara saygı gösterilmediğini söyledim. Karadağlıların bu sert değerlendirmeye katılmadıkları açıktı.

Ertesi gün, 26 Ocakta Saraybosna'da Slovenya Cumhurbaşkanı Milan Kucan ile biraraya geldik. Kucan, olumlu kişiliğiyle tanınıyordu. Sükunetle ve akıllıca konuşuyordu. Onu tanıyor olmasam, komünist partide olduğunu asla söyleyemezdim. Tartışmalarımız yürektendi. Kucan bize yardımcı olmak ve bizimle, Hırvatistan ve Sırbistan tarafından takınılan uzlaşmaz tavırların arasını bulmak istedi.

Slovenya delegasyonu ile yapılan oturumdan sonra, Bosna-Hersek'in, Yugoslavya hakkındaki müzakerelere ilişkin yeni bir konsept önermeye en fazla hakkı olan ve bunun için de yeterli gerekçelere sahip ülke olduğunu söyledim.

Fakat bunun akabinde General Martin Spegelj hadisesi meydana geldi. Hırvat Hükümeti yasadışı yollardan silah tedarik etmekle suçlandı. Karadzic, coşkulu bir şekilde, Yugoslavya

105 Sosyalist Federal Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı'na, "ölü olmadığını" kanıtlaması çağrısında bulundu. Silahlı eylem istedi.

Makedon delegasyonu ile 29 Ocaktaki görüşmeler işte bu atmosfer içinde yapıldı. Makedon görüşüne herkesten çok biz yakındık. Gligorov ve ben, basına neredeyse aynı açıklamaları yapmıştık. Tamamen farklı biçimde yapılandırılmış bir Yugoslavya'nın muhafazasını savunuyorduk.

Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin 31 Ocakta yapılan bir sonraki Başkanlık oturumu sekiz saat sürdü. Masanın üstünde, Ante Markovic'den gelen 100 sayfayı aşkın kağıt beni bekliyordu. Zamanın çoğu bu materyali müzakere etmekle harcandı. Bir sonraki fırtınalı oturumda, JNA siyasi yönetiminin, tüm birimlerine yollamış olduğu mektup üzerine bir tartışma oldu. Belgrad'dan Saraybosna'ya her dönüşümde, Saraybosna havaalanında bir açıklama yapmam için beni bekleyen gazeteciler olurdu. Bunlardan bir tanesi, gayet yerinde bir değerlendirmeyle, Belgrad'dan her dönüşümde daha az iyimser olduğuma işaret etmişti.

Bu görüşmelerin doruğunda, Bosna-Hersek Vatanperverler Birliği tarafından organize edilmiş olan bir toplantıda konuşma yapmak üzere Bihaç'a gitmeye karar verdim. Bu toplantıda bana yöneltilen sorular, politik olmaktan çok askeri mahiyetteydi. Bunlardan biri şöyleydi: JNA Yugoslavya'da askeri bir darbe yapacak mı? Bu ihtimali reddettim ama –itiraf etmeliyim ki- tümüyle samimi değildim. Jovic, Adzic ve Kostic gözlerimin önündeydiler. İçten içe onlardan her türlü kötülüğün beklenebileceğini biliyordum. Ve nitekim fazla uzun olmayan bir zaman önce, Jovic'in, Bosna-Hersek temsilcisi Bogicevic'i, fiiliyatta sıkıyönetim anlamına gelen olağanüstü hal ilanı lehinde oy kullanmaya ikna etmeye çalıştığı bir Belgrad oturumunun kayıtlarını gördüm. Gayet iyi bilindiği gibi, Bogic sağlam durdu ve ordunun talepleri tek bir oyla püskürtüldü.

22 Şubat 1991'de Saraybosna'da yapılan ve tüm cumhuriyetlerin başkanlarının katıldığı oturum, medya tarafından Yu-Zirvesi olarak adlandırılmıştı. Oturumda asimetrik bir federasyon önerisinde bulundum. Bazıları buna kademelendirilmiş federasyon olarak atıfta bulundular. Benim önerim, Sırbistan ve Karadağ'ın klasik bir federasyon içinde, Slovenya ve Hırvatistan'ın

bu ikisiyle bir konfederasyon içinde, Bosna-Hersek ve Makedonya'nın ise hepsine eşit yakınlıkta ya da uzaklıkta olması yönündeydi.

Yıllar sonra, 1999 yazında Saraybosna'da yapılan Güneydoğu Avrupa İçin İstikrar Paktı Zirvesi'nde, gazetecilerden biri, her iki planın da, Güneydoğu Avrupa devletleri arasındaki ilişkilerin nasıl belirleneceği ile ilgili, ortak bir referans noktasını paylaştıkları görüşünden hareketle, bu planı, paktın nosyonu ile karşılaştırmıştı. "Eğer kademelendirilmiş bir federasyon fikri, Avrupa'dan NATO'nun desteğini de arkasına almış biri tarafından, örneğin İstikrar Paktı'nın arkasındaki beyinlerden biri olarak Joschka Fischer tarafından önerilmiş olsaydı, başarılı olacak mıydı?" diye sordu.

Mart 1991'de, birincisi Split'te, ikincisi Kranj'da, sonuncusu ise Ohrid'deki Villa Biljana'da olmak üzere o meşhur Yu-Zirvelerinden üçü daha yapıldı. Bunların hiçbiri yeni veya daha iyi bir şey üretemedi. Kranj toplantısından sonra ağzımdan çıkacak herhangi bir beyanın yangını körükleyebileceği endişesiyle gazetecileri uzak tuttum. Ortamdaki müsamahasızlık artık doruğa çıkmıştı. Milosevic'in kendi pozisyonunu Slovenya Meclisi'ne, Kucan'ın da kendininkini Sırp Meclisi'ne anlatmasını önerdim. Ben bu öneriyi yaptığım sırada, 25 Martta *Tanjug* şu haberi verdi: "İki Cumhuriyetin cumhurbaşkanları Slobodan Milosevic ve Dr. Franjo Tudman iki ülkeyi ayıran sınırda buluştular". Görüşmelerin ana başlığının Bosna-Hersek'in taksim edilmesi olduğunu daha sonra öğrendim. Karadordevo'daki bu gizli görüşmeler tarihe geçecekti.

Böylece Yugoslavya'yı kurtarma çabası içinde yapılan müzakerelerin ilk raundu başarısızlıkla sonuçlandı.

Altı liderin ya da gazetecilerin gösterişli bir biçimde adlandırdığı üzere Altılar Zirvesi'nin, Yugoslav Hükümeti'nin Başbakanı Ante Markovic'i azletme ve Stipe Mesic'in Yugoslavya Cumhurbaşkanlığı görevini üstlenmesini engelleme girişimiyle ilgili bir sonraki toplantısını hatırlıyorum. Kiro Gligorov ile benim bir çözüm bulmak üzere son bir girişimde bulunmamız da bundan sonraydı.

6 Haziranda Saraybosna yakınındaki Stojcevac'da yapılan "Altılar" –yani altı Cumhurbaşkanı- toplantısında Makedonya

107 Cumhurbaşkanı Kiro Gligorov ile ben, eski Yugoslavya'nın yapısıyla ilgili Platform Beyannamemizi açıkladık. Federal bir devlet yerine, devletler federasyonuna dönüştürülmüş bir Yugoslavya önerdik. Slovenya temsilcisi Janez Drnovsek önerimizi desteklediğini kamu önünde ifade eden ilk kişi oldu ve Milosevic'in danışmanı, Reuters'e bunun "ileri bir adım" olduğunu belirten bir beyanat verdi. Öneri, genelde krizden bir çıkış yolu bulmak için son şans olarak görüldü. Avrupa Topluluğu iki gün sonraki oturumunda öneriyi dikkate aldı. (8 Haziran 1991 tarihli Yugoslavya Hakkında Deklarasyon).

Stojcevac toplantısında alınan kararlardan biri, mümkün olan en kısa sürede üç Cumhurbaşkanı, Tudman, Milosevic ve İzzetbegoviç'i biraraya getirecek bir toplantı düzenlemekti. Bu, "Hususen her bir cumhuriyeti tek tek parçalamakta olan ve giderek kötüleşen toplumlar arası ilişkiler, krizin temelidir" ifadesiyle meşrulaştırılmıştı: Bu toplantı 12 Haziranda Split'te yapıldı. Müzakereler saatlerce sürdü. Milosevic ve Tudman'ın hazırlıklı geldikleri aşikârdı. Müzakereleri Bosna'nın üçe taksim edilmesine doğru yönlendirmeye çalışıyorlardı. Yugoslavya'nın Gligorov-İzzetbegoviç Platformu temelinde yeniden yapılandırılması yönündeki önerilerle karşılık verdim. Bu, benim ikisine karşı ve bir taş eksiğiyle oynadığım bir satranç oyununu andıran uzun bir sağırlar diyaloğuydu. Oyunu berabere bitirmeye muvaffak oldum.

Saraybosna havaalanına dönüşümden sonra, *Oslobodenje*'nin Bosna-Hersek'in taksim edilmesine dair spekülasyonlar hakkındaki sorularına, "Bana göre bu, pazarlık yapılamayacak bir konudur" karşılığını verdim.

Split müzakereleri Yugoslavya'nın yeni siyasi gerçekliğini gösterdi. Yalnızca iki tarafın yani Sırplarla Hırvatların muhatap kabul edildiği eski Yugoslavya'dan farklı olarak, şimdi Boşnaklar, kendileri olmaksızın karar alınamayan bir faktör olarak ortaya çıkmışlardı. Ve bu müzakerelerde benim şahsi misyonum, Tudman ve Milosevic arasındaki temas noktalarını teşhis etmeye çalışmaktı. 19 Haziranda Belgrad'da, bir kez daha ikisiyle pazarlık yapmak durumundaydım. Bu müzakerelerin temeli, Gligorov'un ve benim Yugoslavya'daki krizin çözümü için ortaya koyduğumuz siyasi programdı. Milosevic'in bunu kabule daha yakın olduğunu söylemeliyim. Tudman, yapılan refe-

 randumda Hırvatların bağımsızlık yönünde oy kullandıklarına gönderme yaparak, neredeyse doğrudan doğruya bunu reddetti. 23 Haziranda Ante Markovic Hükümeti'ni kurtarma girişiminde bulunmak üzere Belgrad'a gelen Birleşik Devletler Dışişleri Bakanı James Baker da bu siyasi programı destekledi. Bakan'la yapılan bir toplantıda, Yugoslavya'nın savaşın eşiğinde olduğunu ve Amerika'nın müdahalesinin bunu engelleyebileceğini söyledim. Amerika kenarda kaldı. Bu, Yugoslavya müzakerelerinin sonuydu. Milosevic, Ağustosun sonunda sadece Bulatovic'i, Gligorov'u ve beni davet etmek suretiyle sınırlı bir biçimde müzakereleri canlandırmayı deneyecekti. Slovenya ve Hırvatistan'ın yer almadığı müzakerelere gitmeyi reddettim.

Yıllar sonra, Podgorica gazatesi *Vijesti*'ye verdiğim bir mülakatta (2 Ocak 1998) gazeteci Ljubisa Mitrovic bana şu soruyu sordu:

> **Mitrovic:** Sayın İzzetbegoviç, "Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti savaşı"ndan sonra birçok insan, birşeylerin önemini mükemmelen anladı. Çözülmenin bedeli dehşet verecek kadar ağırdı. Siz ve Makedonya Cumhurbaşkanı sorunu kan dökülmeksizin çözmenin yoluna dair bir görüşü tam zamanında ileri sürmüştünüz. Görüşünüzün başarıya ulaşma şansı gerçekten hiç yok muydu ve bunu bir gün yeni bir biçimde canlandırma umudu var mı?
>
> **İzzetbegoviç:** Bu tür inkarlar muhtemelen anlamsız ama yine de atıfta bulunduğunuz girişimin başarısızlığa uğradığını kabul etmiyorum. (...) O kritik günlerde Balkanlar'da olayların seyrini belirlemiş olan tüm nicelikler, tüm güçler birer veri idiler: Tereddütler içindeki dünya, ulusalcılıkların alevlenmesi, buradaki ve yabancı ülkelerdeki politikacıların kifayetsizliği, Milosevic, Tudman ve onların hedefleri, ve elbette eğer sayarsanız benimkiler; bunların hepsi oradaydı ve sonuç da kaçınılmazdı. Sorunuzun ikinci kısmına gelince; her türlü işbirliğini memnuniyet verici kabul ediyorum, fakat böylesi bir projenin bugün tamamen konu dışı olduğu açıktır.

17 Haziran 1991'de Slovenya'da savaş patlak verdi ve bunu Slovenya'nın Yugoslavya'dan ayrılması izledi. Bundan kısa bir süre sonra, Vukovar kuşatması ve Dubrovnik'in bombalanması ile doruk noktasına varan JNA ile Hırvatistan arasındaki sa-

vaş patlak verdi. Slovenya ve Hırvatistan'ın içinde yer almadığı bir Yugoslavya'da kalmayacağımızı çünkü onun artık Yugoslavya değil, Büyük Sırbistan olduğunu ilan ettik. 1991 Ekim sonunda Karadzic o meşhur tehdit konuşmasını yaptı: "Bosna-Hersek'i cehenneme çevirmekten ve eğer gerekirse Müslüman halkı da imha etmekten çekineceğimizi sanmayın." Bu konuşma, devlet parlamentosunun bir oturumunda ve televizyon kameralarının önünde yapıldı. Bu tehdide şu sözlerle karşılık verdim: "Karadzic'in beyanatı ve mesajı, bizim Yugoslavya'nın içinde kalmama ihtimalimizin, olabilecek en iyi açıklamasıdır. Bay Karadzic'in istediği türde bir Yugoslavya, başkaları tarafından istenmeyen bir Yugoslavya'dır; Sırplar dışında kalan herkes tarafından" (Saraybosna RTV ile yapılan söyleşiden).

Pratikte ise Bosna-Hersek'in parçalanma süreci neredeyse hiçbir engelle karşılaşmadan ilerliyordu. 1991 güzünde SDS, doğrudan doğruya cumhuriyetin yıkımı anlamına gelen Sırp Özerk Bölgelerini, o rezil SÖB'leri çoktan oluşturmuştu bile. JNA onları silahlandırıyordu. 20 Mart 1992 tarihinde İkinci Askeri Daireden gelen bir rapordan, ordunun Bosna'daki Sırplara 51.900 adet hafif silah dağıtmış olduğu anlaşılmaktadır. Buna SDS'nin kendi kanalları aracılığıyla dağıtmış olduğu 17.300 tane ateşli silahı da eklemek gerekir.

İlke olarak bu yeni durumun yaratılmasına, güç kullanarak direnip direnmeme ikilemiyle karşı karşıyaydık, ancak bizim tahminimiz bunu yapamayacağımız yönündeydi. Çatışma ay be ay ertelendi. Nesnel olarak 1991 yazında, Hırvat-Sırp Savaşı zamanında başlayabilirdi ama biz, bunu engelleyebilmek için yapabileceğimiz herşeyi yaptık. O tarihte bile Saraybosna'da farklı büyüklükte olmak üzere sekiz JNA kışlası vardı. Saraybosna askerle doluydu, Yugoslav Ordusunun düzenli bir taburu vardı ve herhangi bir şey denemek imkansızdı.

Buna rağmen, 1991 yazında iki cesur hamle yaptık. İlk olarak SDA, Ulusal Savunma Konseyi'ni kurdu, daha sonra bu Konsey'den Vatanperverler Birliği zuhur etti ve o da kendisini Bosna-Hersek Ordusuna dönüştürdü. Bu, 10 Haziran 1991'de, Bosna-Hersek'in dört bir yanından, yaklaşık 400 temsilcinin katılımıyla polis merkezinde yapılan bir toplantıdan sonra gerçekleşti. Yugoslav Ordusu toplantıdan haberdardı ama, tepki göstermeyi gerektirecek kadar güçlü görmediği için ses çıkar-

madı. Onların bunu bildiğini, daha sonra, Mart 1992'de KOS'un başkanı ile yaptığım konuşmalar sırasında keşfettim.

İkinci hamle ise, Bosna-Hersek'ten JNA'ya asker vermeme kararımızdı. Banya Luka'daki Kolordunun komutanı General Nikola Uzelac'ın genç erkeklerimizi askere yazdırıp cepheye yollamakta olduğuna ilişkin rahatsız edici haberleri işittiğimde yıl 1991'di ve Hırvatistan'daki savaş doruğuna varmıştı. Bosna-Hersek Cumhuriyeti Başkanlığı'na, genç erkeklerimizin celbe cevap vermemesi gerektiğini deklare eden bir karar geçirmesi çağrısında bulundum. Karar çoğunluk oyuyla alındı (Başkanlığın Sırp üyeleri aleyhte oy kullandılar).

Hırvatistan'daki kanlı çatışmalara ilişkin haberler gelmeye devam etti. Vukovar savaş meydanından gelen bu tür dehşet verici görüntülerden birini izledikten sonra, fazla düşünmeksizin Saraybosna RTV'den canlı yayında bana konuşma imkanı tanımalarını istedim. Uğradığım tahrikten kurtulamamış bir halde televizyonun merkezine doğru giderken, zihnimde birkaç tutarlı cümle kurmaya çalıştım. 6 Ekim 1991 akşamına doğruydu. Esasen Bosna-Hersek'teki genel kamuoyuna hitap ederek şunları söyledim:

> Herkesin, Bosna-Hersek'in bu anlamsız işin parçası olmayı istemediğini bilmesini arzu ederim. Bosna-Hersek vatandaşları olarak, gerek askeri celplere gerekse iç savaşa katılma yönündeki herhangi bir çağrıya karşılık vermemek bizim hakkımızdır. Düşünün, birbirinize el kaldırmanızı, birbirinize ateş etmenizi gerektiren hiçbir şey yok, buna mecbur değilsiniz. (...) Bunun belli bir cesaret gerektirdiğini biliyorum. Sizi barışa çağırmakla kişisel olarak karşı karşıya kaldığım risklerin farkındayım. Bugün, maalesef barışı korumak için, savaşa yuvarlanmak için gerekenden daha fazla cesarete ihtiyaç duyduğumuz bir zaman gelmiştir. Bunun sizin savaşınız olmadığını hatırlayın. Bırakın savaşmak isteyenler savaşsın. Biz bu savaşı istemiyoruz. Bosna'da barışı korumak için sizinle birlikte çalışmamız konusunda bize yardımcı olun.

Hırvat medyası benim bu sözlerimi bir cesaret hareketi olarak karşıladı. Kuşkusuz beni harekete geçiren şey, öncelikle genç erkeklerimizin savaşa gitmemesi ve en hafifinden meşruiyeti şüpheli bir dava uğrunda ölmelerinin engellenmesi gerektiğine olan inancım idi. Nesnel konuşmak gerekirse, yapmakta

olduklarımla Hırvatistan'a yardım etmiş olduğumu düşünüyorum çünkü başka türlü davranılması, savaş alanında JNA'nın yanında savaşan en az 20.000 ilave asker anlamına gelecekti. Ancak ne zaman ki bu Hırvat rejimine uygun geldi, o zaman "İzzetbegoviç'e göre bizim özgürlük mücadelemiz onun savaşı değilmiş" demek suretiyle benim söylemek istediklerimi çarpıttılar. 1991 güz ve kışındaki Başkanlık oturumlarında, genç erkeklerimizin askerlik celplerine karşılık vermemesiyle ilgili emrin kapsamını genişlettik ve nitekim onlar da buna uydular.

Bosna'da barışı korumak için mümkün olan her şey yapıldı; kimileri bunların umutsuz girişimler olduğunu söylese de...

Adil Züfikarpasic ve Muhamed Filipovic, 1990 Ekimindeki kopuştan bu yana ilk kez benimle görüşme talebinde bulunduklarında, ben Amerika'ya gitmek üzere hazırlanıyordum. Ayrılışımdan hemen önce, 27 Temmuz 1991'de Başkanlık binasındaki ofisimde biraraya geldik. Sırplarla, Bosna'nın, Hırvatistan'da çoktan patlak vermiş olan savaşa sürüklenmemesini sağlayabileceğini düşündükleri bir mutabakat planı ortaya koydular. Barışı koruma yönündeki her teşebbüsün memnuniyet verici olduğu inancıyla, onların inisiyatifini destekledim.

Zulfikarpasic ve Filipovic, Temmuz ortasında Saraybosna'da Karadzic, Koljevic ve Krajisnik ile müzakereler yaptılar; ardından da Milosevic ile genişletilmiş müzakereler yapmak üzere Belgrad'a gittiler. Orada Vuk Draskovic ile de görüştüler; gazeteler Milovan Dilas ile yapılan görüşmeden de söz etti.

Ancak, savunucularının hemen ve gösterişli bir biçimde "tarihi" diye adlandırdıkları mutabakat taslağı masaya konduğunda, bunun sonuçta parçalanmış bir Yugoslavya'ya hizmet edeceği açıktı. Zulfikarpasic ve Filipovic, Bosna'daki barışı ne pahasına olursa olsun koruma arzusu içinde Karadzic ve Milosevic'in tehditlerine boyun eğdiler. Ancak barışın ve Bosna'nın bütünlüğünün bu yolla korunabileceği şüpheliydi: Çünkü Hırvatlar ve Hırvatistan ve onların planları ve görüş ayrılıkları hâlâ yerinde duruyordu.

Her ne kadar Zulfikarpasic ve Filipovic mutabakatın, arzu ettikleri takdirde Hırvat halkına da açık olduğunu vurguladılarsa da, Hırvatlar onu doğru biçimde okudular ve öfkeyle karşıladılar.

 O sırada HDZ'nin başında olan Stjepan Kljuic, sözkonusu mutabakatın iki halkın, üçüncünün arkasından çevirdikleri bir iş olduğu ve barışın bu yolla korunamayacağı mealinde bir açıklama yaptı. O tarihte SDP'nin başkan yardımcısı olan Ivo Komsic mutabakatı ihanet olarak niteledi ve bunun Bosna'yı Büyük Sırbistan'a teslim etmek anlamına geldiğini söyledi (*Oslobodenje*, 4 Ağustos 1991). Aynı gün bir basın toplantısı yaptım ve şunları söyledim:

> Her üç halkın rızası olmaksızın barış olamayacağı, istikrarlı bir Bosna-Hersek olamayacağı gibi, görüyoruz ki Sırbistan ve Hırvatistan'sız bir Yugoslavya da olamaz. Ancak, bu "tarihi mutabakat"ta önerilen anayasal çerçeve, çekirdeğini Sırbistan ve Karadağ'ın ve –mutabakatın destekçilerine göre- Bosna-Hersek'in oluşturduğu eski türde bir federasyon sunmaktadır.

Belgrad gazetesi *Borba* ile yapılan bir mülakatta şöyle söyledim:

> Biz sağlam bir seyir takip ediyoruz; Bosna-Hersek ne bir yana ne de öteki yana düşmektedir. (...) Bu matematik kadar kesin bir sabitedir. (...) çünkü (aksi takdirde) otomatik olarak kendi temel çıkarlarımızı, yani Bosna-Hersek'i tartışma konusu yapmış oluruz. Mutabakatın yaratıcılarının bunu görmemiş olması gariptir. Muhtemelen Milosevic'in kazanacağına ve bizim de ona yönelmemiz gerektiğine hükmetmişlerdir. Kişisel olarak ben, meseleyi böyle görmüyorum. (...) (*Borba*, Belgrad, 16 Ağustos 1991).

Önde gelen gazetecilerden biri olan Stojan Cerovic mutabakat hakkında şunları yazdı:

> Zulfikarpasic, korku ile gurur arasında, korkuyu azaltan ancak gururu inciten bir mutabakat önerdi. 'Milosevic'e güveniyorum' sözleri Hırvatları şoke etti, Bosna'yı utandırdı ve Sırbistan'dakilerin çoğunu güldürdü. Sırp milliyetçisi adına layık olan tek bir kişi bile bunu ciddiye almayacaktır. Bu onlara, kesinlikle Zulfikarpasic'in Bosna'yı bir tabakta kendilerine sunması gibi görünecektir. Milosevic'in kendisi bile büyük bir zafer olarak gördüğü şeyi gerçekleştirmeyi bekleyemedi ve Bosnalılar ile Karadağlıları davet etti. Ama yanlış yaptı. Müslümanların bir teki bile gelmedi ve İzzetbegoviç parçalanmış bir Yugoslavya'yı kararlı bir biçimde reddetti. Gururu ve korkuyu seçti. (...) (*Vreme*, Belgrad 22 Ağustos 1991).

Bu olaylardan tam dokuz yıl sonra, benden 1991-92 olaylarıyla ilgili bir mülakat isteyen, çeşitli Amerikan gazeteleri adına muhabirlik yapan ve Bosna Savaşı hakkındaki bir kitabın yazarı olan Amerikalı gazeteci Alan Cooperman'a 19 Temmuz 2000'de şunları söyledim:

Cooperman: Sayın Başkan, araştırmamın odağı, 1991-92 döneminde, Bosna'daki savaşın patlak vermesinden önceki SDA stratejisidir. Bu, savaşa engel olmak için yapılan pazarlık ve teşebbüsler ile pazarlıkların başarısızlığa uğraması halinde yapılacak askeri hazırlıkları kapsamaktadır. Spesifik olarak, Belgrad Mutabakatını ve Cutileiro Planını soruyorum. Zulfikarpasic ve Filipovic'e, Belgrad'da sizin adınıza pazarlık yapma yetkisi vermiş miydiniz?

İzzetbegoviç: Onlar esas itibariyle kendileri adına, yani o zamanki partileri MBO adına pazarlık yapıyorlardı. Belgrad'a gitmeden önce ofisime geldiler ve beni, Sırplarla müzakereye oturma yönündeki fikirlerinden haberdar ettiler. Bu fikri memnuniyetle karşıladım ve onlara benim adıma da pazarlık yapabileceklerini söyledim.

Cooperman: Belgrad'dan dönüşlerinden hemen sonra mutabakatı desteklediniz mi?

İzzetbegoviç: İlk basın açıklamaları temelinde evet, ancak mutabakatı okuduğumda, onun kabul edilemez olduğunu gördüm. Zulfikarpasic ve Filipovic'in Belgrad'dan döndüğü gece, hepimiz Saraybosna televizyonuna beyanat verdik. Ben gayet açık bir biçimde planı reddettim.

Cooperman: Mutabakatın belirli ayrıntıları mı yoksa Bosna'nın Yugoslavya'nın içinde kalması yönündeki genel ilke mi sizi tatmin etmemişti?

İzzetbegoviç: Ben daima Bosna'nın Yugoslavya'nın içinde kalmasından yanaydım ama parçalanmış bir Yugoslavya'nın değil. Belgrad Mutabakatını daha yakından inceleyince, onun Yugoslavya'yı değil fakat Slovenya ve Hırvatistan hariç Sırbistan, Karadağ, Bosna-Hersek ve muhtemelen Makedonya'dan oluşan Yugoslavya'nın bakiyesini gerektirdiğini açıkça görebildim. Mutabakatın diğerlerine de açık olduğu yönünde bir şart içerdiği doğruydu ama Hırvatlar, bunu, iki taraf arasında bir üçüncüye karşı yapılmış bir mutabakat kabul ederek, tereddütsüz karşı çıktılar.

Cooperman: Kişisel olarak siz mutabakatın lehindeydiniz fakat SDA içindeki aşırılar aleyhindeydi, öyle mi?

İzzetbegoviç: Bu soruya daha şimdi cevap vermiş olduğumu düşünüyorum. SDA, stratejisini zaten belirlemişti: Hem Sırbistan'ı hem de Hırvatistan'ı içine alan her tür Yugoslavya formülü kabul edilebilirdi. Bunlardan herhangi birini dışlayan bir Yugoslavya ise kabul edilemezdi. Bu stratejiye paralel olarak planı reddetmek durumundaydım.

Cooperman: Niçin Cutileiro Planını Şubat ve Mart 1992'de, iki kez, her iki durumda da daha sonra reddetmek üzere kabul ettiğiniz şeklinde bir görüntü çıktı?

İzzetbegoviç: İki gerçeği aklınızda tutmalısınız: İlk olarak, her zaman saldırı tehdidi altında pazarlık yapıyorduk ve ikinci olarak da, pazarlıklarda eşit statüde değildik. Sırplar güçlü bir pozisyonda pazarlık yapıyorlardı, çünkü arkalarında, hem insangücü hem de ekipman bakımından Avrupa'nın dördüncü büyük askeri gücü olan bir ordu, yani JNA vardı. Böyle bir durumda, biz sağlam ve azimli bir tavır takınamazdık; bir tür çözüm bulmak, çatışmayı önlemek ve zaman kazanmak için taktiksel davranmak zorundaydık. Ne Lizbon (21 ve 22 Şubat 1992) ne de Brüksel (7 ve 8 Mart 1992) müzakerelerinde bir şey imzalandı. Ortada sadece, benim pazarlık sürecini desteklediğim ve olumlu bir sonuç elde edilmesini umduğum yönündeki beyanım vardı. Cutileiro Planını reddeden ben değildim, Sırplardı. Bunu, Brüksel müzakerelerinden hemen sonra yaptılar ve ulusal meclislerinin bir sonraki oturumunda, 11 Mart 1992'de de, bunu onaylattırdılar. Bu zaman zarfında, Lizbon ve Brüksel müzakereleri arasında, biz bağımsızlık konusunda bir referandum yaptık (29 Şubat ve 1 Mart 1992).

Cooperman: Bosna bağımsızlığını ilan ettiği takdirde ne olmasını umuyordunuz?

İzzetbegoviç: Referandumdan sonra uluslararası topluluğun Bosna'nın bağımsızlığını tanıyacağını ve tanıdığı bu devletin savunmasına koşacağını umdum.

Cooperman: Karadzic'in, Bosna'nın, etnik hatlar boyunca siyasi olarak ve toprak bakımından yeniden örgütlenmesi konusunda bir mutabakata varılmadan önce bağımsızlığını ilan etmesi halinde, imhaya kadar varan kanlı bir savaş tehdidine inandınız mı?

İzzetbegoviç: Bunun soykırımcı bir savaşa dönüşeceğine inanmadım. İki olasılık olduğunu düşündüm: (1) Ya Sırplar Bosna'nın bağımsızlığını bir *oldu bitti* olarak kabul edeceklerdi, ya da (2) Bosna'da bir *darbe* girişiminde bulunacaklardı (beni ve SDA önderliğini tutuklayacaklardı). Bosna'nın bağımsızlığını kabul etmeyi istemedikleri takdirde, bunlardan ikincisi mantıki ve anlaşılabilir bir adım olacaktı. Fakat bunun yerine saldırganlığı seçtiler.

Cooperman: Savaşın patlak vermesi ihtimaline karşı hangi hazırlıkları yaptınız?

İzzetbegoviç: Bazı hafif silahlar toplandı ve aynı zamanda polis gücüne de güvendik. Bu güçler kasabaları ve şehirleri savunabilirlerdi ve saldırılar başladığında da bunu yaptılar.

Cooperman: Planı, Batı'nın diplomatik ve askeri müdahalesinin Sırp saldırganlığını önleyeceği varsayımı üzerine mi reddettiniz?

İzzetbegoviç: Az önce de söylediğim gibi, planı, kendilerini bir güç konumunda hisseden Sırplar reddetti. Bana gelince, Batı'nın, Bosna'nın bağımsızlığını tanıdığında ülkeyi hem siyasi hem de askeri bakımdan savunacağını düşünüyordum.

Cooperman: Büyükelçi Zimmerman dahil, herhangi bir kimse size bu türden bir teklifte bulundu mu?

İzzetbegoviç: Sayın Zimmerman da dahil, hiçbir batılı diplomat bana bu türden bir şey ne önerdi ne de vaad etti.

Cooperman: Bütün olup bitenleri bilerek, meseleyi bu perspektiften görebilmiş olsaydınız, siyasi ya da askeri bakımdan farklı herhangi bir şey yapar mıydınız?

İzzetbegoviç: Bugüne kadar başka bir seçeneğin olmadığına inandım. Geriye dönüp bakıldığında, öyle görünüyor ki, savaşı önlemenin tek yolu, Bosna'nın parçalanmış bir Yugoslavya'nın daha doğrusu Büyük Sırbistan'ın parçası olmayı kabul etmesi olacaktı. O takdirde, Bosna bugün Milosevic ve Karadzic tarafından yönetiliyor olacaktı. O takdirde neler olabileceğini kimse söyleyemez. Dün Kosova'da, bugün de Karadağ'da gördüklerimiz temelinde ancak tahminde bulunabiliriz. Başka seçenek olmadığına ve Bosna'nın bağımsızlığının tek onurlu çıkış yolu olduğuna inanmamın nedeni budur.

Cooperman: Yine bugünden geriye bakarsak, hem Sırpları memnun edecek ve savaşı önleyecek hem de sizin için kabul edilebilir olacak herhangi bir çözüm var mıydı?

İzzetbegoviç: 1991 yazında Makedonya Cumhurbaşkanı Gligorov ile benim tarafımdan hazırlanmış olan Yugoslavya'yı yeniden inşa planı vardı (Gligorov-İzzetbegoviç Planı). Plan, Yugoslavya'nın desentralizasyonunu ve cumhuriyetlere daha fazla özerklik tanınmasını teklif ediyordu. Bu bize uyuyordu çünkü bu takdirde Bosna, o tarihteki sınırları içinde el sürülmemiş olarak kalabilecekti. Sırplara da uyması gerekiyordu çünkü onların, Yugoslavya'nın ayakta kalması yönündeki en önde gelen çıkarını güvenceye alıyordu. Milosevic plana şartlı bir onay verdi (ordunun pozisyonu konusunda bazı itirazları vardı) ancak Tudman onu reddetti. Bu plan, bir yandan zamanın Yugoslavya'sındaki tüm halkların temel haklarını güvence altına alırken, savaşı da önleyebilirdi. Maalesef planı kabul etmek için yeterli siyasi akıl ve cesaret yoktu. Savaş geldi ve herkes bedel ödedi.

Ancak, Alan Cooperman'a yaptığım değerlendirme bir bakıma sadece kısmen doğruydu. Daha sonra bunun üzerinde çok düşündüm. Eğer kararsızlık nedeniyle ya da Karadzic'in tehditlerinden duyulan korku nedeniyle Referandumu düzenlememiş ve bağımsızlık ilan etmemiş olsaydık, Bosna biri diğerinden daha beter olan iki ihtimalle karşı karşıya kalmış olacaktı: Sırbistan ve Karadağ ile birlikte parçalanmış bir Yugoslavya'da el sürülmemiş olarak kalmak ya da Sırbistan ve Hırvatistan arasında taksim edilmek. Bugün hâlâ inanıyorum ki, bu ikinci ve daha trajik alternatif, gerçekleşmesi daha muhtemel olan, belki de yegâne gerçekçi alternatifti. Ne Tudman Bosna pastasındaki payından mahrum bırakılmaya rıza gösterecekti ne de Bosnalı Hırvatlar Sırp idaresi altına girmeye. Ve bölüşüm, barışçı yollarla gerçekleştirilemezdi. Hırvatistan ve Sırbistan arasında savaş çıkacaktı ve Bosna, bu savaşın üzerinde yapılacağı savaş alanı olacaktı. Savaşa, sivillerin katledilmesi, toprakların etnik temizliği, muhacir dalgaları ve yıkım eşlik edecekti. Boşnaklar, savaşan komşularının her ikisi tarafından da bir Truva atı olarak istismar edileceklerdi. Kesin olan tek bir şey vardı: Böyle bir savaşta Bosna yok olacak ve bir halk olarak Boşnaklar da imha edilecekti.

Barışın son yılı bitiyordu. Güzel ve verimli bir sonbahar ardımızda kalmıştı. Kar erken düştü –Eylülde- ve onu, uzun, güneşli bir pastırma yazı, ya da bizim buradaki tabirle Michaelmas

 yazı izledi. Bu Bosna'da yılın en güzel zamanıdır. Sonbahar, sıklıkla halk şarkılarına konu olmuş olan Bosna ormanlarının tüm ihtişamını açığa çıkarır. Fakat o sonbaharda, bu güzel ormanlar bir korku ve huzursuzluk kaynağıydı. Bir süredir Hırvatistan'da savaşmakta olan Sırp paramiliter birimleri –kendilerine eski ve mitik bir adlandırmayla Çetnik diyorlardı- buralarda her zamankinden daha sık ortaya çıkıyorlardı. Uzun, taranmamış sakalları ve başlarındaki, üzerinde bir kafatasının ve çaprazlama kemiklerin bulunduğu siyah ya da kürk bereleri ile ve hemen daima sarhoş halde, Müslümanlara ve Hırvatlara yönelik bir nefretle dolu şarkılar söylüyorlardı. O tarihte Vukovar'ı kuşatma altına alıyor ve Dubrovnik'i bombalıyorlardı.

Bu zaman zarfında dünya, bölgeye barışı geri getirmek ya da en azından savaşın patlak vermesini önlemek üzere son bir girişimde bulundu ama bu, ağır işleyen, kararsız bir girişimdi.

Kasım başında Lahey'de yapılan Yugoslavya Konferansı bana, altı cumhuriyetin cumhurbaşkanlarının aynı yılın başındaki verimsiz toplantılarını hatırlattı. Avrupa Topluluğu'nun Bosna'ya bir iyi niyet heyeti göndermesini önerdim ve Mavi Berelilerden oluşan bir barış-gücü talep ettim. BM Genel Sekreteri'nin elçisi Cyrus Vance Kasımda Saraybosna'yı ziyareti sırasında bu fikri ilke olarak kabul etti.

Bazıları Demokratik Eylem Partisi'ne, JNA'ya, SDS'ye ve uluslararası topluluğa yönelik daha kararlı hatta inatçı bir siyaset benimsenmesi çağrısında bulundu. Bosna'nın yokuşlu ve virajlı yollarında hız yapmanın imkansız olduğunu söyleyerek karşılık verdim. JNA ile bir çarpışmayı provoke edebileceğimiz korkusuyla, radikal unsurları denetim altında tuttum. Bazı zamanlar, tam olarak kanaat getirememekle birlikte yine de, şöyle derdim: "Bosna'da barış sadece olanaklı değildir; aynı zamanda aslidir. Bu konuda başka türlü düşünemem."

SDA'nın Birinci Kongresi bu tür koşullar altında yapıldı.

Kongre 1 Aralıkta toplandı ve üç gün sürdü. 600 civarında delege ve bir o kadar da davetli katıldı. Konuşmalardan, Bosna'nın "cehennemin kapılarında" olduğu açıkça anlaşılıyordu. Kongrenin, bütün üyelerin hazır bulunduğu birinci oturumundaki konuşmamda bunu konu edindim. Kanımca konuşma içinde bulunduğumuz durumu göstermektedir:

Bunlar gerçekten olağandışı koşullar ve zamanın olağandışı bir anı –"olağandışı" ifadesini maalesef olumsuz anlamda kullanıyorum. Bosna-Hersek ve onun vatandaşları ve bu suretle de Müslüman halk, ülke tarihindeki son yüzyılın en dramatik anlarını geçirmektedir. Bu, bir savaş ve barış meselesidir. Bosna geçmişte barış da gördü savaş da. Mevcut durumu istisnai kılan şey, tehdit edildiğimiz savaşın nizami bir savaş olmayacağı gerçeğidir. Bu topyekün bir savaş olacaktır ve cereyan etmekte olan olayların baş aktörlerinden çoğu, ya bunun farkında değildir ya da değilmiş gibi davranmaktadır. Ordu, her şey yolundaymışcasına Bosna'nın bir ucundan öbür ucuna gezinmekte ve bir barut fıçısının üzerinde oturmakta olduklarından tümüyle bihaber olan bazı sorumsuz kartograflar yeni haritalar çizmekte ve Bosna'yı taksim etmektedirler. Sanki Bosna'nın, uzun ve çalkantılı bir tarih boyunca tektonik güçlerin siyasi yer değiştirmesiyle yaratılmış olan 300 yıllık –hatta daha da eski- sınırları onların zevkine uygun düşmüyormuş, sanki onlar sadece idari, geçici sınırlarmış ve sanki onların şimdi sigara dumanıyla kaplı parti bürolarında çizmekle haşır neşir oldukları sınırlar gerçek, tarihsel sınırlarmış gibi. Fakat eğer barut fıçısı patlayacak olursa, herşey bir toz ve utanç bulutu içinde yitip gidecektir: kartograflar ve generaller, tüm partiler ve önderleri, tüm yasalar ve kurumlar ve bölgede, düzinelerce kuşağın özenli çalışmalarıyla inşa edilmiş olan şeylerin büyük bir kısmı. Onlar yok edilemez olma talihsizliğine uğramış olduklarından, geriye yalnızca kana bulanmış ve yenilmiş, yarı yarıya çıldırmış ve barbarlık sınırlarına gerilemiş üç halk kalacaktır. Partimiz bu karanlık tablo ile yüzyüze geldiğinde, seçimini barıştan ve her türlü çatışma riskinden kaçınmaktan yana yapmıştır. Ve tehlike büyüdükçe bizler, barışı giderek daha kararlı bir biçimde seçececeğiz. (...) Çatışmayı önlemek için elimizden gelen herşeyi yapmak zorundayız çünkü eğer işler bu noktaya gelirse, -bu nizami ve sınırlı bir çatışma olmayacağından- herşey anlamsızlaşacaktır. Bizler bunu tam olarak anlamış bulunmaktayız. Diğerleri de anlamalıdırlar. Bu itibarla bizim barışı seçmemiz, sıradan bir barışseverlikten öte bir şeydir. Bu, kelimenin en saf anlamıyla bir sorumluluk duygusudur.

SDA kendi spesifik hedeflerini ve çıkarlarını takip etme hakkına sahiptir. Fakat o, Bosna-Hersek'te barışı sağlamak için gayret ederken, Cumhuriyet'in bütün vatandaşlarını ve halklarını eşit olarak temsil etmektedir, zira barışın korunması ve çatışmanın önlenmesi bu ülkedeki her bir bireyin en yüksek çıkarları arasındadır. İlk günlerde Yugoslavya'nın ayakta kalmasını savunmamızı güdüleyen de bu çıkar olmuştur: Yani bugün ve gelecekte belirli bir devletler topluluğu formunun ayakta tutulabilmesi. Bu bize, krizden siyasi yollarla çıkmanın bir yolunu bulabilmenin ve hepimiz istediğimiz herşeyi elde edemesek bile, yine de herkesin bir şeyler elde edebilmesinin yegâne yolu gibi görünmüştü. İçinde ayrılmanın ve parçalanmış bir Yugoslavya'nın birbirleriyle karşılıklı olarak ilişkilendiği ve birbirine bağımlı hale geldiği diğer bütün yolların şiddete ve çatışmaya götürdüğüne inandık. Maalesef kendimizi kandırmıyorduk. Her ne kadar bu şimdi ütopik hale gelmiş bulunmaktaysa da, Yugoslavya'yı oluşturmuş olan uluslar (cumhuriyetler) topluluğunun bir biçiminin hem istenen hem de mümkün olduğuna inanmaya devam ediyoruz. Bu tür bir ihtimali müzakereye açan Lahey belgesini, kayıtsız şartsız kabul etmiş olmamızın nedeni budur. (...) Şu ya da bu türden bir Yugoslavya'yı ne bugün ne de gelecekte, ne eski ne de yeni Avrupalı temellerde canlandırmak isteyenler "Lahey kağıdını" reddettiler. Bunlar Slovenler ve Sırplardı. Alışılmışın aksine Slovenler, bu sefer bunu gayet açık bir biçimde, Sırplar ise kapalı olarak yaptılar. Slovenler, şu ya da bu türde yeni bir Yugoslavya fikrini bağımsızlık lehine reddettiler. Sırplar teklif edilmiş olan Yugoslavya'yı "Yugoslavya" lehine reddettiler. Kuşkusuz onların Yugoslavya'sının Yugoslavya ile bir alakası yoktu ve onun, bizler için kabul edilemez olmasının temel nedeni de buydu. İkinci ve daha önemli neden ise, geleceğe ilişkin olarak bize önerilen yapının (sözde Belgrad inisiyatifi içinde formüle edilmiş) demokratik olmayışıydı. Biz herkesle, demokratik olması koşuluyla topluluğun herhangi bir çeşidi içinde birlikte yaşayabilirdik fakat bu bölgede bütün tezahürleriyle birlikte demokrasiye ancak uzun bir süreç içinde ve oldukça uzak bir gelecekte ulaşılabilecektir.
Böyle bir durumda, serbest bir birlik içinde yer alan egemen bir Bosna-Hersek bize göre onurlu ve özgür yaşamamızın yegâne garantisiydi. Bu sadece Müslüman ulusu için değil fakat aynı zamanda Sırplar ve Hırvatlar için de doğruydu. Nüfus

yapısı veri kabul edildiğinde, bu tür bir Bosna-Hersek'in, bu iki cumhuriyetin (devletin) herhangi bir karşılıklı bağlantı içinde olup olmadıklarından bağımsız olarak, bir yanda Sırbistan ile öte yanda da Hırvatistan ile belirli bir ilişkiye sahip olması gerekiyordu. Biz bunun çözülebilecek olduğuna inanıyoruz. Sırplar, devlet sınırları ile Sırbistan'dan kopartılmış olduklarıı duygusuna kapılmamalıdırlar, Hırvatlar da Hırvatistan'dan. Bu, Sırpların Drina'da, Hırvatlar'ın da Una'da pasaporta ihtiyaç duymayacakları anlamına gelecekti.

Sırbistan ve Hırvatistan ulus-devletlerdir. Bosna-Hersek ulus-devlet değildir ve bu itibarla ancak sivil bir cumhuriyet olabilir. Çünkü Bosna-Hersek'te yaşayanlar, Sırplar, Hırvatlar ve Müslümanlar değil fakat bu halkların ve elbette daha az sayıda olmak üzere diğerlerinin ulusal bir harmanıdır. Etnik anlamda bir ulusal self-determinasyondan bahseden herkes, kendi içinde herhangi bir tartışma konusu olmayan bu ilkenin, bizim örneğin burada Saraybosna'da fakat aynı zamanda Bosna-Hersek'in tamamında sahip olduğumuz türden karışık bir nüfusa, nasıl uygulanabileceğini açıklamak zorundadır. Bosna-Hersek'te gerçek soru, ulusal self-determinasyonun nasıl gerçekleştirilebileceği değil, karışık milliyetlerden meydana gelen bir nüfusun self-determinasyonunun nasıl gerçekleştirilebileceğidir. Bunun bir cevabı vardır -çok-dinli, çok-uluslu, çok-kültürlü bir topluluk olarak Bosna'nın tarihsel formülü. Tarihsel koşulların kesişmesinden doğmuş ve gayet iyi işlemiş olan, üstelik insani, demokratik ve –eğer dilerseniz- Avrupalı bir çözümü temsil eden bir şeyi neden yıkmalı? Bunu yapmak mümkün bile olsa, onu neden değiştirmeli?

Ve özellikle de, eğer bunu şiddetsiz ve kan dökmeden gerçekleştirmek imkansız ise ve eğer teklif edilen alternatif geri bir ulusal otokrasi telakkisi ise...

Bu itibarla ben, Sırp ve Hırvat vatandaşlarımızı ve Sırp ve Hırvat komşularımızı ve onların önderlerini, bu durumdan çıkmanın eşitlik ve adalet üzerine temellenmiş uygun bir yolunu aramaya çağırıyorum; belki bu sayede halklarımız bugünlerde şahit olduğumuz acılardan uzak kalabilirler.

Bizi boyun eğdirmeye çalışanlara izin vermeyin, çünkü biz kimsenin karşısında boyun eğmeyiz; bizleri haklarımızdan mahrum bırakmaya çalışanlara da izin vermeyin, zira birgün bu hakları yeniden kazanacağız. Ne hayatı başkalarının sevdiğinden daha fazla seviyoruz ne de ölümden, başkalarından

daha fazla korkuyoruz; ve yaralarımız bizim canımızı da aynı derecede yakıyor.

Bu savaşta tarafsızlığımızı ilan ettik; çünkü bu, bizim içinde ellerimizi kirletemeyeceğimiz ve buna ihtiyacımızın da olmadığı kirli bir kardeş kavgasıdır. Genç erkeklerimizi askere göndermeyi reddettik çünkü bu bir özgürlük savaşı değil. Böyle davranmakla insanlarımızdan birçoğunun hayatlarını ve ruhlarını kurtardık: hayatlarını kurtardık diyorum çünkü öldürülmediler, ve ruhlarını diyorum çünkü öldürmediler. Ne cellat ne de kurban olacak biçimde davrandık. Bizim bu duruşumuz, iyi niyetli bütün insanların onayını ve desteğini kazanmıştır. Bosna'nın dünyadaki itibarını ölçülemeyecek denli artırmıştır. Bölgede cereyan etmekte olan olayların bazılarından haklı olarak utandığınız böyle bir zamanda, eğer yabancı bir ülkede iseniz, Bosnalı olduğunuzu gururla söyleyebilirsiniz. Orada bu, sizin barıştan, demokrasiden ve insan haklarından yana olduğunuz anlamına gelir.

Bu kısa konuşmayı Müslüman halka seslenerek bitireceğim. Bir zamanlar küçük bir ulus, kendisini aynı dramatik seçimle yüzyüze bulmuştu, tıpkı bizim bugün olduğumuz gibi: başını eğmek ya da onu gururla dik tutmak; köle olmak ya da özgür bir halk olarak kalmak. O ulusun bir şairi, benim de konuşmamı kendisiyle bitireceğim şu meşhur sözlerle karşılık vermişti: "Herşeye kadir olan Allah'a yemin ederim ki, köle olmayacağız!"

Konuşmanın ülke içinde ve bir dereceye kadar da ülke dışında önemli yansımaları oldu. Savaş sırasında uyarılarım sık sık alıntılandı; özellikle de, eğer savaş çıkarsa "herşeyin bir toz ve utanç bulutu içinde yitip gideceği" ve geriye "kana bulanmış ve yenilmiş üç halktan" başka bir şey kalmayacağı yönündeki uyarılarım. 1993'ün sonundaki Cenevre Müzakerelerinde bir diplomat, kahince diye nitelediği bu sözlere atıfta bulundu. Maalesef buna sevinmek için hiç bir nedenim yoktu.

Kongrenin ardından yapılan basın toplantısında, ülkede barışın nasıl korunabileceğine ilişkin daha fazla soru bekledim. Ancak sorular daha ziyade personel meselelerine ve SDA içindeki iki kanat –sivil ve dini kanatlar- arasında çıkacağı iddia edilen çatışmaya ilişkindi. Partinin Yönetim Kurulu'ndaki 100'den fazla üyeden sadece ikisinin ilahiyatçı olduğunu söyleyerek cevap verdim. Gazetecilerin çoğunluğunun, öğrencilerin komünist fikirlere olan sadakatleri temelinde seçildiği ve bilhas-

 sa gazeteci olarak istihdam edildiği "komünist gazetecilik okulu"ndan geldiklerini akılda tutmak gerekir. Onlar dinsel olan herşeye karşı düşmanlık gösterdiler. Medya, ilk SDA Kongresinden yaptığı haberlerde de, barış kampanyasına odaklanmak yerine yine Fikret Abdic'le olan çatışmaya daha fazla dikkat sarfetti.

Abdic, Bosna-Hersek riyasetinin bir üyesi idi. Daha önce Agrokomerc'in genel müdürüydü ve düzmece bir davanın kurbanı olmanın sağladığı karizmaya sahipti. Siyasette benden daha deneyimliydi. Devlet teşebbüslerininin birçoğunun yöneticilerini ve günün önde gelen siyasetçilerini tanıyordu. Ben onunla kişisel olarak karşı karşıya gelmemiştim ama kongrenin diğer delegeleri onu eleştirmişlerdi. Kongreyi bitirirken şöyle dedim:

> Bu vesileyle, büyük *sabır* ve sebat göstermekte olan Müslüman ulusunu da hatırlamaya mecburuz. Bu ulus, bizler için ve aynı şekilde dünya için yeni bir keşiftir. Sizleri bu ulusu alkışlamaya davet ediyorum.

Fikret Abdic dışında herkes ayağa kalktı ve alkışladı. Ertesi gün bütün gazetelerin birinci sayfasında, Abdic'in, onun dışında herkes ayakta alkışla tezahürat yaparken yerinde oturmakta olduğu bir fotoğrafı vardı. Serlevha "Ayağa kalk, Babo[7]!" biçimindeydi.

"Babo" ayağa kalktı ama ancak iki yıl sonra, yasal Bosna Hükümeti'ne karşı bir ihtilali sahneye koyup Bosna'nın kuzeybatısındaki Krajina bölgesinin özerkliğini ilan ettiğinde. O Milosevic, Karadzic ve Tudman tarafından desteklendiği halde, plan hem askeri hem de siyasi bakımdan başarısızlığa uğradı.

Bu sırada Hırvatistan'daki savaş sürmekte, daha doğrusu tırmanmaktaydı. 12 ateşkes imzalanmış ve ardından ihlal edilmişti. Başarı nihayet 2 Ocak 1992'de, Saraybosna'da Cyrus Vance ve Hırvat temsilciler tarafından imzalanan 13. ateşkesten sonra sağlandı. Mavi Berelilerden oluşan bir güç Hırvatistan'a geldi ve UNPA Kuşağını oluşturdu. Etkisi, savaşın ve ona eşlik eden bütün talihsizliklerin yönünü Bosna-Hersek'e çevirmek olmuş olan bu mütarekenin Saraybosna'da, Bosna-Hersek Başkanlık Sarayı'nda imzalanmış olduğu gerçeğinde hafif bir ironi vardı. Yeni yıla, 1992'ye, Bosna-Hersek'in uzun tarihindeki en trajik yıla işte bu haber kırıntılarıyla girdik.

7 Babo: Farsça *baba* sözcüğünün hitap hali.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Savaş Günlüğü

SDS ve HDZ Bosna-Hersek'i parçalıyor. Bosna-Hersek için bağımsızlık referandumu. Cutileiro'nun aracılığı. Bosna-Hersek'e karşı saldırının başlaması. Saraybosna kuşatma altında. Cutileiro ısrar ediyor. Lizbon ve Brüksel'deki toplantılar. Kostic ve Acic ile Üsküp'te görüşme. 2 Mayıs: Saraybosna havaalanında rehin alınma. Savaşın durumu. Bosna-Hersek Cumhurbaşkanlığı'nın Muhtırası. Silah ambargosu ve Bosna-Hersek Ordusunun silahlanması. Bosna-Hersek'teki toplama kampları. 1992 Helsinki AGİT Zirvesi'ndeki konuşmam. Birleşik Devletler Başkanı George Bush ile görüşme. Saraybosna kuşatmasının kaldırılması girişimi. Londra Konferansı. Bosanski Brod'un düşüşü. Cidde'deki Konferans. HVO ile ilk ihtilaflar. Bahar-Yaz 1993: İgman Operasyonu. Çetnikleri nasıl dışarı attık. Saraybosna havaalanının altındaki tünel. Başkan Clinton'a mektup. Güvenlik Konseyi'ne mektup. Ahmici'deki mezalim. BM Genel Kurulu'nun 48. oturumundaki konuşma. Saraybosna'da ihtilal ve planların ortaya çıkartılması. General Divjak'ın mektubu. Silajdzic'in ilk hükümeti. Vitez üzerindeki baskı ve HVO ile barış. Washington Barışı ve Bosna-Hersek Federasyonu. Bosna-Hersek Cumhurbaşkanlığı'nda nifak. Saraybosna'nın çevresindeki Arındırılmış Bölge. "Bahar 94" Operasyonu. Gorazde Krizi. BM Genel Kurulu'nun 49. oturumunda yaptığım konuşma. Krajina'da kriz. Budapeşte'deki AGİT Zirvesi'nde yapılan konuşma. Krajina halkına mesaj. Başkan Clinton'a mektup. Müslüman ülkelerin rolü. Kazablanka'daki İKÖ Zirvesi'nde yaptığım konuşma. Dört aylık mütareke. Vlasic'in kurtarılması. Mütareke uzatılmıyor. Bakan Ljubijankic'in ölümü. Saraybosna kuşatmasını kaldırmada başarısızlık. Split Anlaşması ve Krajina ablukasının sonu. Saraybosna pazaryerinde vahşet. NATO hava saldırıları.

Dünyanın bu kısmında tarihin akışı hızlanmıştı. "Saatlerin dakikalara, günlerin saatlere, ayların ve yılların günlere sıkıştırıldığı bir zamandı ve kendilerinden kaçınamayacağımız bu denli çok sorunun ve içinde yaşadığımız dünyaya ilişkin bu kadar çok tereddüdün, yakın tarihte hiçbir zaman burada, Bosna'da olduğu gibi yoğunlaşmamış olduğu muhakkaktır."[8] Dramatik olaylar birbirini bir aksiyon filmi hızıyla izledi.

Sırp Demokratik Partisi (SDS), Saraybosna'daki hükümetin otoritesini hiçe sayan sözde Sırp Özerk Bölgeleri (SÖB) oluşturmak suretiyle Bosna-Hersek'i parçalamaya başladı. Bunlardan ilki, 16 Eylül 1991'de oluşturulan ve merkezi Banya Luka'da bulunan Krajina SÖB'siydi; onu, merkezleri Saraybosna'da olan Hersek ve Romanija SÖB'leri izledi. 9 Ocak 1992'de, sözde Sırp Ulusal Meclisi, sözde Bosna-Hersek Sırp Ulusu Cumhuriyeti'ni ilan etti.

26 Ekim 1991'de SDS, Bosna-Hersek'in Sırp nüfusunu silahlandırmayı öngören bir karar almıştı ve Kasım 1991'de Bosnalı vatanseverler Saraybosna'daki Sırplara ulaştırılmaya çalışılan 400 adet silah taşıyan bir konvoyu durdurdular. Bu konvoy "Muz Konvoyu" olarak ün saldı çünkü, yükleme belgelerinde yükü muz olarak belirtilmişti.

12 Kasım 1991'de, HDZ sekiz belediyesi olan Bosna Posavina'sı Hırvat Topluluğu'nu ve hemen ardından 18 Kasımda da "Bosna-Hersek'teki Hırvatların siyasi, ekonomik ve kültürel cemaati" olduğu iddiasıyla 30 belediyelik Hersek-Bosna Hırvat Topluluğu'nu oluşturdu.

Hırvat aşırılar, 1993 Ağustosunda Hersek-Bosna'nın Hırvat Cumhuriyeti'ni (CRHB) ilan etmelerinin ardından, sözde Sırp Ulusal Meclisi'nin Bosna-Hersek'teki sözde Sırp Ulusal Cumhuriyeti'ni (RS) ilan ederek 9 Ocak 1992'de atmış olduğu adımları izleyeceklerdi.

Bu iki proje, RS ve CRHB, Bosna-Hersek'i parçalama ihtirasları bakımından özdeşti.

2 Ocak 1992'de, BM Genel Sekreteri'nin elçisi Cyrus Vance tarafından Hırvatistan ile JNA arasında sağlanmış olan ateşkesin imza töreninde hazır bulundum. Toplantıdan sonra Vance, çatışmanın Bosna-Hersek'e yayılmayacağına inandığını be-

8 Kasım Begic, *Bosna i Hercegovina od Vanceove Misije do Dejtonskog Sporazuma* (Vance Misyonu'ndan Dayton Anlaşması'na Bosna-Hersek).

125 lirttiği bir beyanat verdi. Bosna-Hersek'e gözlemciler –ama Mavi Bereliler değil- gönderilecekti.

Hırvatistan'da UNPA olarak adlandırılan kuşaklar (BM koruması altındaki bölgeler) yaratma planı, JNA birlikleriyle, JNA'nın idaresi altındaki tüm diğer birliklerin Hırvatistan'dan çekilmesini öngörüyordu. Peki nereye gideceklerdi? Elbette Bosna-Hersek'e.

Bosna-Hersek Hükümeti bağımsızlık için gerekli hazırlıkları yaparken, 8 Ocak 1992'de, BM Şartı'nı, Helsinki Nihai Senedi'ni, Paris Şartı'nı, Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi'ni, Kişisel ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'yi ve insan haklarını ve özgürlükleri garanti altına alan tüm diğer uluslararası senetleri olduğu gibi, eski Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti tarafından silahların denetlenmesi alanında deruhte edilmiş olan tüm taahhütleri de kabul ettiğini deklare etti.

15 Ocak 1992'de, "Onikiler" Slovenya ve Hırvatistan'ın bağımsızlığını tanıdılar fakat Bosna-Hersek'in ve Makedonya'nın bağımsızlığını bir referanduma tabi kıldılar.

Fransa, İspanya, Almanya, İtalya ve Belçika anayasa mahkemelerinin başyargıçlarından oluşan Badinter Tahkim Komisyonunun bulgusu, Yugoslavya'nın çözülme süreci içinde olduğuydu.

Bosna-Hersek Parlamenterler Meclisi 14 Ocak 1992'deki oturumunda, Bosna-Hersek'in egemenliği hakkında bir karar aldı. Kararın geçerliliğine Bosna-Hersek'teki Sırp cemaati tarafından itiraz edildi.

Bosna-Hersek Cumhuriyeti Parlamenterler Meclisi, Bosna-Hersek Cumhurbaşkanlığı'nın önerisi üzerine 25 Ocak 1992'de, Bosna-Hersek'in bağımsızlığı ile ilgili bir Referandum yapma kararı aldı. SDS ve SPO milletvekilleri oylamadan önce oturumu terk ettiler. Referandum sorusu şöyleydi: "Egemen ve bağımsız bir Bosna-Hersek'ten, Bosna-Hersek halklarının ve vatandaşlarının –Müslümanların, Sırpların, Hırvatların ve ülkede yaşayan tüm diğer ulusların mensuplarının– eşit haklara sahip olacağı bir devletten yana mısınız?"

Bir referandum ilan etme kararının oylanmasından sonra *Oslobodenje*'ye bir beyanat verdim:

> [SDS] Anayasa Taslak Komisyonunca oya sunulmuş olan yeni anayasanın kabulünü engelledi ve liberal ve bağımsız ente-

lektüeller tarafından sunulmuş olan sivil anayasa önerisini reddetti, yine de sürekli olarak bizi "Müslüman bir Cumhuriyet" istemekle suçluyor. Halbuki gerçekte bunu öneren ve hatta bizi buna zorlayan –Bosna-Hersek'i Sırp, Hırvat ve Müslüman olmak üzere üçe taksim etme yönündeki önerileriyle- kendileridir. Bizim duruşumuz ise bilinmektedir: Bunu kabul etmiyoruz.

Referandum süreci işlerken, Livno'da düzenlenen bir toplantıda Hırvatların (daha kesin söylendikte, önde gelen Hırvat Partisi HDZ'nin), referandumu, referandum sorusunda bir değişiklik yapılması şartına bağladıkları haberi geldi. "Vatandaşlar" sözcüğünün çıkarılmasını ve muhtelif halk ve ulusları çoğunluk oluşturdukları bölgelerde egemen olmaya terfi ettiren diğer değişikliklerin yapılmasını talep ettiler. Kuşkusuz bu, sadece referandumun belirlenen tarihte yapılmasını değil, aynı zamanda referandumun anlamını da sorgulanmaya açık hale getirdi. Herkesi sağlam durmaya ve herhangi bir değişiklik yapılmasına izin vermemeye çağırdım.

"Livno Teklifi"nin provoke ettiği bu karmaşık durum, referanduma kadar geçen sonraki 20 gün boyunca da devam etti. Şubatın sonu giderek yaklaşıyordu ve HDZ taleplerine inatla yapışmıştı. Referandumun ilk gününde (29 Şubat), Hırvat nüfusun çoğunlukta olduğu bölgelerdeki seçim merkezlerinin yarı yarıya boş olduğu haberi geldi. Allah'tan bu iki günlük bir refarandumdu. İkinci gün, 1 Martta, özellikle de akşamüstü Hırvatlar seçim merkezlerine akın ettiler. Tudman'ın onlara referanduma gitmelerini emrettiğini fakat önceki gecikmenin arkasında da yine onun olduğunu sonradan öğrendik. İkinci gün, bu inadının güney ve doğu sınırlarının birkaç yüz kilometresi boyunca Büyük Sırbistan'ın kurulmasına yol açabileceği sonucuna varmış ve bu nedenle de son dakikada teslim olmuştu.

Oylar sayıldığında, toplam sayısı 3.253.847 olan seçmenlerin %63.4'ünün referanduma katılmış olduğu ve katılanların %99'dan fazlasının da "evet" cevabını işaretlemiş olduğu görüldü. Bosna-Hersek'in kaderinin ne olacağına karar verilmişti fakat yalnızca resmi, hukuki anlamda. Bosna'nın gerçek kaderi, savaş alanında belirlenecekti fakat hiç bir askeri zafer, bu referandumla elde edilmiş olanı değiştiremezdi.

6 Nisan 1992'de Avrupa Topluluğu Bosna-Hersek'i tanıdı; ertesi gün Amerika Birleşik Devletleri de aynı şeyi yaptı.

 Tanınma başvurumuz aşağıdaki gibiydi:

1. Bosna-Hersek Sosyalist Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı ve Hükümeti, adı geçen Bosna-Hersek Sosyalist Cumhuriyeti adına, Bosna-Hersek'in bağımsız bir devlet olarak tanınması arzusunu ifade eder ve Avrupa Topluluğu ile onun üye devletlerinden, ülkeyi, Yugoslavya Hakkındaki Brüksel Deklarasyonu'nda ortaya konulan terimler içinde ve prosedürler aracılığıyla tanımasını talep eder.
2. Bosna-Hersek, Brüksel'de 16 Aralık 1991'de Dışişleri Bakanları Konseyi'nce benimsenmiş olan "Doğu Avrupa'daki ve Sovyetler Birliği'ndeki Yeni Devletlerin Tanınmasına İlişkin Direktifler"de ihata edilmiş olan tüm taahhütleri kabul ettiğini deklare eder.
3. Bosna-Hersek, Yugoslavya Konferansı bağlamında tartışılmış olan insan hakları ile ulusal ve etnik grupların hakları ile ilgili olan ikinci bölümü de dahil Lahey Konvansiyon Taslağını kabul eder. Bu itibarla, Bosna-Hersek, tüm üyelerine zenginlikten istifade etme olanağı sağlayacak yeni bir topluluğun oluşturulmasını savunmaya devam edecektir.
4. Yugoslav Cumhuriyetleri arasındaki ilişkiler barışçı vasıtalarla çözüme kavuşturulmalıdır. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin ve Avrupa Topluluğu'nun çabalarını takdir ediyor ve destekliyor ve Yugoslavya Konferansı'nın sürdürülmesini desteklediğimizi ifade ediyoruz.

Hususen, Bosna-Hersek'in komşu devletlerden herhangi birine yönelik toprak talebi olmadığını ve bağımsız bir devlet olarak da böyle bir talebi olmayacağını ve komşu devletler aleyhine, bu tür toprak taleplerini çağrıştıracak ünvanları kullanmak da dahil, hiçbir düşmanca propaganda faaliyetine girişmeyeceğini vurgularız.
Bu itibarla bizler, Avrupa Topluluğu'nun ve onun üye devletlerinin Bosna-Hersek'in egemenliğini ve bağımsızlığını tanımasını teklif ediyoruz.

Ancak bütün bu olaylardan önce, Cutileiro'nun başarısız aracılık çabaları sözkonusu oldu.

1992'nin başında, Yugoslavya Konferansı'nın Başkanı Lord Carrington, Bosna-Hersek için bir AT aracılık misyonu ilan etti. İlk müzakereler, o tarihte parlamentoda temsil edilen tüm si-

 yasi partilerin katılımıyla 13 ve 14 Şubatta yapıldı. Bizim delegasyonumuz, Dr. Rusmir Mahmutcehaic, Dr. Naim Kadic ve benden oluşuyordu.

İlk müzakereler, Bosna-Hersek'in geleceği hakkında üç farklı görüş olduğunu gösterdi. Prof. Kasım Begic bunları şu şekilde özetler: "(...) SDS açısından müzakereler, Sırp plebisitini (halk oylaması) ve Bosna-Hersek'in taksim edilmesini meşrulaştırma girişimiydi; HDZ açısından mesele, Livno Teklifi'nin referanduma resmi biçimde uyarlanmasının nasıl sağlanabileceğiydi; SDA içinse, Bosna-Hersek'in egemenliğiyle ilgili referandum öncesinde, özel yasal ve kurumsal koruma ve ulusal eşitlik garantileri yoluyla siyasi gerilimlerin nasıl giderilebileceğiydi."

SDS lideri, Sırpların ve Hırvatların Büyük Bosna-Hersek'i kabul etmeyeceklerini ilan etti. Ona göre Büyük Bosna-Hersek, mevcut sınırları içinde Bosna-Hersek'in tamamıydı. Bu onun Bosna-Hersek'in parçalanması çağrısında bulunduğu anlamına geliyordu. HDZ'nin başkanı Boban, yalnızca "ulusların egemen olabileceğini" söyledi. Ben, Badinter Komisyonunun görüşlerine atıfta bulunarak, "Ulus egemendir fakat kavramın etnik anlamında değil, daha ziyade Avrupai anlamında, yani tek bir devletin vatandaşları anlamındaki ulus egemendir" diye açıklama yaptım. Bu Büyük Bosna-Hersek'in ne olduğunu bilmediğimizi de söyledim. "Bosna bu aynı sınırlar içinde 300 yıldan daha uzun bir süre varolmuştur, ne daha büyük ne de daha küçük fakat tam bu büyüklükte ve bizler bir sabah taksim edilmiş bir Bosna'da uyanmak istemiyoruz. Çünkü taksim edilmiş bir Bosna, çatışma içinde olan bir Bosna, savaştaki bir Bosna anlamına gelir."[9]

Pazarlıklar, Dr. Haris Silajdzic'in bu vesileyle delegasyonumuza katılımıyla 21 ve 22 Şubatta Lizbon'da devam etti. Lizbon müzakerelerinin iyi tarafı, Bosna-Hersek'in mevcut sınırları içinde ayakta kalmasını onaylamış olmasıydı. Kötü tarafı ise, olası muhtelif entitelerden söz etmesiydi.

Lizbon'da ne nihai bir mutabakata varılabilmiş ne de herhangi bir imza atılmış olsa da, SDS neyin üzerinde anlaşılmış olduğuna ilişkin kendi yorumunu üretmekte gecikmedi. İllegal Sırp meclisinin, kendi "entite"sinin üst gövdesi olduğunu ilan etti ve Karadzic, "Lizbon mutabakatından sonra Sırp, Hırvat ve

9 Kasım Begic, *a.g.e.*, s. 85.

129 Müslüman olmak üzere üç Bosna-Hersek olacağının açık olduğunu" duyurdu.

Lizbon Müzakereleri, Bosna-Hersek üzerinde dolaşan ve iki aydan daha kısa bir süre içinde patlak verecek olan savaşın tehditkar gölgesi altında yapıldı. Onları 28 Şubatta Saraybosna'da, 7 ve 8 Martta Brüksel'de ve 18 Martta yine Saraybosna'da yapılan diğer müzakereler izledi. Hem Bosna'yı hem de barışı korumak için azami gayreti sarfettim ancak bu artık mümkün müydü? Şu ya da bu seçimin yapılmak zorunda olduğu gün, gittikçe yaklaşıyordu.

Brüksel Senedi bir Avrupa önerisiydi ve herkesin birşeyler kazanacağı ve birşeyler kaybedeceği biçimde planlanmıştı. Brüksel'den dönüşte, önerinin, ulusal (ya da "etnik") bölgeler öngördüğü için Müslümanları; bağımsız ve bütünsel bir Bosna-Hersek öngördüğü için Sırpları; ulusal kantonlar öngördüğü için vatandaşları ve bir dereceye kadar sivil ilkeyi tasdik ettiği için de ulusalcıları tatmin etmeyeceğini belirten bir beyanat verdim. Bu "Avrupa önerisi" beni de tatmin etmemişti, ancak ben, tehditkar işaretleri artık her yerde görülebilen savaşın patlamasını önleyebilmek için bir uzlaşmaya varmaya çalışıyordum.

Brüksel ve Saraybosna'da ulaşılan mutabakatlar, gerilimleri aniden hafifletti fakat geçici olarak. Saraybosna toplantısının ardından Saraybosna gazetesi *Oslobodenje* aşağıdaki değerlendirmeleri içeren bir makale yayınladı:

> Duyguların hızla tırmandığı, gerilimlerle, karşılıklı güvensizlikle ve Bosna-Hersek'in geleceği konusundaki tümüyle muhalif görüşlerle dolu böyle bir ortamda, bu son mutabakatların, hepimizin kendimizi içinde bulduğumuz çekişmeye bir son vermesi muhtemeldir. Bunun kısa vadeli olup olmadığını ve ne kadar süreceğini yakında göreceğiz (*Oslobodenje*, 19 Mart 1992).

Fakat barış için zaman hızla geçiyordu ve savaş yalnızca bir ay uzağımızdaydı.

11 Martta, Sırp halkının sözde meclisi, Brüksel Mutabakatını reddetti. Bu meclise göre kabul edilebilir olan sadece iki seçenek vardı; Yugoslavya içinde kalmak ya da Bosna-Hersek'i üç ulusal cumhuriyetten oluşan bir konfederasyon halinde yeniden yapılandırmak. Avrupa, tahmin edilebileceği üzere buna tepki göstermedi. Sırp tehditlerine gözlerini kapattı; bu, onun

utanç verici sessizliği olarak adlandırılabilecek olan şeyin başlangıcıydı. Sırp aşırılar çok daha fazla teşvik edilmiş oldular.

Bu AT'nin Bosna'da şiddetin çoktan patlak vermiş olduğuna ilişkin beyanatından da anlaşılabilir. Bu beyanat şöyleydi:

> Parlamentoda temsil edilen üç ana partinin liderleri, Bosna-Hersek'teki şiddetin düzeyini düşürmek ve etnik kökeni ya da siyasi durumu ne olursa olsun Bosna-Hersek'te yaşayan herkese, şiddetten ve şiddeti ve üç tarafın varmış olduğu mutabakat için bir tehdit teşkil edebilecek ya da müzakerelerin başarılı sonuçları üzerinde tereddüt yaratabilecek olan tüm diğer askeri ve siyasi eylemleri tahrikten kaçınmaları konusunda acilen çağrıda bulunmak üzere kendi iktidarları dahilinde olan herşeyi yapmayı biçimsel olarak taahhüt etmişlerdir. Onlar, barışçı bir ortamın bir mutabakata varmalarını kolaylaştıracağına, pazarlıklara ivme kazandıracağına ve mümkün olan en kısa zamanda herkes için kabul edilebilir olan yeni bir anayasa taslağının hazırlanmasını mümkün kılacağına kesinlikle kanidirler.

Savaşın patlak vermesine sadece günler kalmıştı ve yakında bu süre saatlerle ifade edilecekti.

Bosna-Hersek'e yönelik ilk saldırı, 1 Nisanda Sırbistan'dan gelen paramiliter birimlerin Bijeljina'ya hücumu ile başladı. Oysa çoğu insan Bosna'daki savaşın, Sırbistan ve Karadağ'dan gelen ve biçimsel olarak Titograd ve Uzice'deki JNA kolordularının parçası olan yedekler ve gönüllü birliklerin -önceden herhangi bir uyarıda bulunmaksızın- bir savaş kışkırtıcılığı, bir yağmacılık mantığı içinde Bosna'yı işgal ettikleri zaman başladığını düşünür. Savaşın başlangıcı olarak alınabilecek bir diğer tarih ise, Ravno adlı bir Hırvat köyünün tahrip edildiği 1991 Ekiminin ilk günleridir. Halbuki ilk zayiat çok daha önceden gelmişti. Eylül 1991'de, genellikle savaşın başlangıcı olarak kabul edilen tarihten yaklaşık yedi ay önce, Kravica-Bratunac yolunun kenarındaki ağaçlıklardan gelen silah atışları Nedzad Hodzic ile Dzemo Jusic'i ölümcül olarak yaraladı. Bu iki silahsız sivilin öldürülmesi, Podrinje'de bizi nelerin beklemekte olduğuna ilişkin meşum bir uyarıydı.

Mehmedalija Bojic, *Historija Bosne i Bosnjaka* (Bosna'nın ve Boşnakların Tarihi) adlı kitabında bu dönem hakkında şunları yazar: "1991 yazında JNA'nın Bosna'daki silahlı güçleri hızla

 arttı. İlk olarak Sırbistan ve Karadağ'dan gelen yedeklerden ve gönüllülerden oluşan iki kolordu (Uzice ve Podgorica Kolorduları) Bosna toprağını işgal etti. Sonra iki kolordu daha (14. Slovenya ve 10. Zagreb) Bosna-Hersek'te konuşlandırıldı. Slovenya ve Hırvatistan'dan önemli hava kuvvetleri de (5. Hava Gücü ve uçaksavar savunma) nakledildi. Bütün bu askeri güçler, halihazırda üç kolordunun bulunduğu bölgelerde toplandı. Hırvatistan'da savaşın tırmanması ve dört bir yandan ekonomik blokaja alınması nedeniyle, Bosna-Hersek Cumhuriyeti topyekün tahrip edilme tehlikesiyle yüzyüze geldi." (Bojic, s. 318).

Cutileiro, imkansızı umarak misyonunu bir süre daha uzattı. 10 Nisanda Saraybosna'da, 20 gün sonra da Lizbon'da birer toplantı yapılması kararlaştırıldı. Savaş çoktan yola çıkmıştı, Saraybosna'nın dışarıyla olan bağlantısı kesilmiş ve ağır bombardımana maruz bırakılmıştı.. Bu sırada, Karadzic ile Boban'ın, ateşkes ve Bosna'nın taksimi konularında ikili bir mutabakat hakkında müzakere etmek üzere 5 ve 6 Nisanda biraraya gelmiş oldukları haberi geldi. Bu haber 11 Nisan tarihli *Washington Post*'da, bu ikisinin Milosevic ve Tudman adına biraraya geldiklerini, toplantının 1939'da Polonya'nın işgalinden hemen önceki Stalin-Hitler Paktını hatırlattığını ve Yugoslavya ile Hırvatistan'ın "haydut devletler" olduğunu söyleyen bir yorum yazısında yayınlandı. 29 Nisanda, Cutileiro'nun aracılık ettiği daha bir sürü verimsiz müzakerede bulunmak için Lizbon'a seyahat edişim, işte bu atmosferde gerçekleşti.

Çoktan Bosna'daki Sırp Ordusunun denetimine geçmiş olan Saraybosna havaalanından, AB'nin Arabulucu Heyetini taşıyan bir uçakla havalandım. Kentten yaklaşık on kilometre uzaklıktaki hava alanına, UNPROFOR'un ağır silahlı güvenlik eskortu eşliğinde ulaştım.

Lizbon'da güzel bir yaz günü yaşanıyordu ama ben ölümcül bir ruh halinin pençesindeydim. Pazarlıklar, şimdiye kadar olduğu gibi sonuçsuz kaldı ve 2 Mayısta yurda geri dönmek üzere yola çıktık. Saraybosna'da neler olup bittiğinden habersiz olmanın huzuru içinde, İtalya'nın ve Adriyatik Denizi'nin üzerinden uçtuk. Oysa aynı gün, Saraybosna sokaklarında, Karadzic'in başını çektiği Sırp ulusalcı önderliğinin nüfuzu altına giderek daha fazla girmekte olan Yugoslav Ordusunun artıkları-

na karşı gerçek bir savaş verilmekteydi. Pilot, yakıt ikmali yapmak üzere Roma'ya uğradı. Saraybosna'daki üs ile bir çeşit telefon bağlantısı gerçekleştirdi ve ülkeye giriş izni aldı.

Adriyatik Denizi'nin üstünde yolu yarılamışken, yardımcı pilotun koltuğunu işgal etmekte olan hostes bana doğru geldi ve Saraybosna havaalanına inemediğimizi ancak Belgrad ile Zagrep arasında bir tercih yapmak durumunda olduğumuzu söyledi. Doğal olarak tercihimi Zagrep'ten yana kullandım.

Uçağın kuzeye döndüğünü hissedince hepimiz endişeli bir sessizlik içinde oturduk. İngilizce konuşmakta olan birinin anlaşılmaz sesleri kokpitten bize ulaştı ve hostes yeniden yanımıza gelerek bize, Saraybosna'ya inebileceğimizi fakat bunun sorumluluğunu almamız gerektiğini söyledi. Tereddütsüz kabul ettim.

Bosna'nın üzeri bulutluydu fakat görüş açıktı. Gecenin ilk saatlerinde iniş yaptık. Uçağın penceresinden ilk bakışta dikkatimi çeken, UNPROFOR eskortumun ortalıkta görünmediğiydi. Bazı üniformalı figürler seçilebiliyordu ama bunlar "Mavi Bereliler" değillerdi. Gerçekte bunlar JNA birlikleriydi; fakat kısa sürede ortaya çıkacağı üzere, tümüyle Karadzic'in Sırplarının denetimi altındaydılar.

Bize havaalanı yöneticisinin ofisine gitmemiz gerektiği söylendi. Askerlerin davranışları, bana bir anda tutuklu olduğumuzu anlatmaya yetti.

Delegasyonun bir üyesi olarak Zlatko Lagumdzija ve eskortluk yapan Nurudin Imamovic benimle birlikteydiler. Benim kişisel durumum, kızım Sabina'nın tercüman olarak bizimle birlikte seyahat ediyor oluşu nedeniyle büyük ölçüde zorlaşmıştı.

Bize, müzakereler için Lukavica'ya gitmekte olduğumuz söylendi. Reddettim, bunun üzerine zor kullanma tehdidinde bulundular. İşleri nasıl idare edeceklerini tam olarak bilmiyor gibi görünüyorlardı. Ofise girip çıkıyorlardı, bunu istişare için yaptıkları aşikârdı.

Görüşmelerin belli bir noktasında masanın üstündeki telefon çaldı. O sırada ofiste bizden başka yalnızca tek bir asker vardı. Sabina tereddüt etmeksizin ahizeyi kaldırdı ve onun, hattın diğer ucundaki kişiye –uçuşlar hakkında bilgi edinmek isteyen bir kadındı- Cumhurbaşkanı İzzetbegoviç ile delegas-

 yonunun havaalanı binasında hapis tutulduklarını söylemeyi başardığını işittim. Asker, ya bunu yapmak istemediği ya da cesaret edemediği için ya da sadece ne yapacağını bilmediğinden tepki göstermedi; en sonunda birileri durumumuzdan haberdar olmuştu.

Telefon az sonra yeniden çaldı. Bu kez telefona bizzat ben cevap verdim. Hattın diğer ucunda, Saraybosna televizyonundan Senad Hadzifeyzovic'in bana neler olduğunu soran sesini tanıdım. Esir alındığımızı ve Lukavica'ya nakledileceğimizi söyledim. İleride açıklık kazanacağı üzere, bu telefon konuşması ve diğer belirli şartlar hayatlarımızı kurtardı. Kısa sürede bütün dünya, bağımsız bir ülkenin cumhurbaşkanının paramiliter birimler tarafından esir tutulmakta olduğunu ve tüm bunların, BM birliklerinin barışı ve düzeni sağlamakla görevlendirilmiş olduğu bir ülkede cereyan ettiğini öğrendi. Çok fazla gürültü ve toz çıkarmakta olan iki tankın eşlik ettiği üç araba içinde, havaalanından birkaç kilometre uzakta olan Lukavica'ya doğru yola çıktık. Herkes bize tutukluymuşuz gibi davranıyordu. Geceyi kışlada geçirdik. Benim için garnizon komutanının ofisinde bir çeşit yatak odası tahsis edilmişti. Diğerleri başka bir odaya alındılar. Kendisini doktor olarak tanıtan üniformalı bir kadın Sabina için geldi.

Hayatımda hiç uyumamış olduğum sadece birkaç gece hatırlayabiliyorum. Bunlardan biri de Lukavica'daki o geceydi. Bu, kısmen Sabina için duyduğum endişeden, kısmen de kışlanın avlusundan Saraybosna'ya neredeyse aralıksız olarak ateş eden top ve roketatarların çıkardığı gürültülerden kaynaklanıyordu. Yatağımın karşısındaki duvarda eski bir askeri saat vardı. Akreple yelkovanın geceyarısını, saat biri, ikiyi, üçü gösterişini izledim. Ve sonra şafak sökmeye başladı fakat ben hâlâ bir an olsun uykuya dalamamıştım.

Saraybosna televizyonunun bize ne olduğunu haber vermesinin ardından müdahaleler geldi. Bütün bir sabah telefon konuşmaları ve ziyaretlerle geçti. Duvardaki saat, uzun saatler boyunca tıkırdayıp durdu. Öğleden sonra hâlâ bir sonuç elde edilememişti.

Bütün hadiseyi temelden etkilemiş olan olay şuydu: Bir gün önce, 2 Mayısta, biz Lizbon'da ve yurda dönüş yolunda iken Saraybosna'da silahlanmış siviller ile Yugoslav Ordusu arasın-

 da şiddetli bir çatışma yaşanmıştı. Skenderija'daki Askeri Hastahane'nin yakınına ve JNA merkezine konuşlandırılmış bulunan JNA birlikleri, o sabah, Başkanlık binasını ele geçirmek amacıyla eşgüdümlü olarak saldırı başlatmışlardı. Ancak dört bir yandan beklenmedik bir direnişle karşı karşıya kalmış ve gecenin ilk saatlerinde kışlalarına geri çekilmişlerdi. Adamlarımızdan bir grup, Bistrik'te İkinci Ordunun askerlerini ve komutanları General Kukanjac'ı, bütün kurmay heyetini, birkaç yüz subayını ve adamlarını teçhizatları ile birlikte kuşatma altına almışlardı.

Oğlum Bakir, 2 Mayısta esir alınmış olduğumu öğrenir öğrenmez harekete geçti. Ulaşabildiği bütün subaylara az çok başarısız olan ziyaretler yaptı. Nihayet Cumhurbaşkanlığı'nda çalışan birine, kendisi de Bistrik'teki karargâhında tutuklu bulunan General Kukanjac ile konuşmayı önerdi. Bir takas yapılması konusunda anlaşmaya varıldı. Lagumdzija, Sabina, ben ve diğerleri Lukavica'yı 3 Mayısta saat yaklaşık beşte, bir UNPROFOR zırhlı personel taşıyıcısı (APC) içinde terk ettik. Taşıyıcının küçük pencerelerinden önceki günkü muharebenin sonucu olan tahrip edilmiş araçları ve tankları görebiliyordum. Nehrin uzak yakasındaki Skenderija Köprüsü üzerinde yakılmış bir tramvay duruyordu. Şehrin, Miljacka'nın batı yakasındaki, tümüyle terk edilmiş bir kesiminde ilerledik. Daha sonra Bistrik'teki kışlanın dışında durduk. Bir kaleyi andıran binanın geniş girişini neredeyse tamamen kapatan çok büyük bir tank vardı. Taşıyıcıdan dışarı çıktım. Bu güzel Mayıs akşamüstü her yana tam bir sessizlik hakimdi. Etrafta insana, tezgâhlanmış olan karşılaşmayı hatırlatan hiçbir şey, ama kesinlikle hiçbir şey yoktu. Komşu evlerin çatılarına kışlayı kuşatma altında tutan keskin nişancılarımızın yerleştirilmiş olduğunu daha sonra öğrendim.

Kışlanın avlusunda, subaylardan ve adamlarından oluşan, hareket etmeye hazır kalabalık bir grupla karşılaştık. Yola çıktılar; fakat Yugoslav Ordusunun bu konvoyu, on dakika sonra Dobrovoljacka Sokağı'nda saldırıya uğradı. Beş subay öldürüldü, dördü yaralandı ve 160 tanesi de esir alındı (tutuklular 126 asker, 30 subay ve dört sivilden oluşuyordu). Ertesi gün UNPROFOR'un araya girmesiyle hepsi serbest bırakıldı ve Pale komutasındaki birliklerine katıldılar. Bir kısmı evine döndü.

 Ben ve beraberimdekiler zırhlı aracı Skenderija Köprüsü'nde, Saraybosna'yı bölen hat üzerinde terkettik ve Başkanlık binasına gittik. Orada, ölümden dönmüşüm gibi karşılandım.

Yedi yıl sonra bir *Avaz* okuru, bana 2 Mayıs olaylarının önemini sordu:

> **Saraybosnalı bir okur:** Bu benim iki hafta önce sormuş olduğum bir soru. Cevap alamadım, onun için tekrar soruyorum. Soru, Saraybosna'da JNA'ya karşı bütün kartların açıldığı ve sizin Lukavica'da tutuklu olduğunuz 2 Mayıs 1992 ile ilgili. Bazıları o gün, Saraybosna'nın fakat aynı zamanda sizin ve Bosna'nın hayatlarının da kurtarıldığını söylüyorlar. Sizin bu konudaki görüşünüz nedir?
>
> **İzzetbegoviç:** O günün, Çetniklerden duyduğumuz korkuyu yendiğimiz gün olduğunu söyleyeceğim. Artık bu korkuyu taşımıyoruz, artık onlardan korkmuyoruz fakat onyıllar boyunca bu ölümcül kompleksten muzdariptik. Bundan sonra başımızı yukarı kaldırdık ve direndik. Eğer ayağa kalkarsak bunu başarabileceğimizi farkettik ve doğru olanı yaptık. Bu, muhtemelen sadece moral ve psikolojik bir faktördür ama gelecek açısından hayati bir öneme sahiptir. 2 Mayıs 1992'de Saraybosna'da (ve daha sonra 15 Mayıs 1992'de Tuzla'da) bazı psikolojik zincirlerin kırılabileceği açıklık kazanmıştır. Kanımca, bana hakkında soru sorduğunuz gün ile ilgili en önemli faktör budur.

Lizbon'dan üç gün önce, 26 Nisan 1992'de, o tarihlerde üst komuta olarak kabul edilen siyasi heyetin bir üyesi olan Branko Kostic ve JNA genelkurmayının başkan vekili olan General Blagoje Adzic ile müzakerelerde bulunmak üzere Üsküp'e uçtum.

Başkanlık binasından Saraybosna havaalanına UNPROFOR koruması altında yolculuk yaptım fakat, savaşın kuşattığı Saraybosna ile barış içindeki Üsküp'ün arasındaki mesafe yalnızca 40 dakika tutmasına rağmen, yolun zaman zaman kesilmesinden dolayı yolculuk bir saatten fazla sürdü.

Üsküp'te güneşli bir Nisan sonu günü yaşanıyordu ve biz bir bahçede oturduk fakat atmosfer gergin ve kasvetliydi. Kostic ve Adzic'i Yugoslavya genişletilmiş başkanlık toplantılarından tanıyordum. Karşılıklı husumetlerimizi pek gizlemezdik. Üçümüzden daha namüsait konuşmacılar bulmak zor olurdu

 doğrusu. Burada ev sahibi rolündeki hoş bir insan ve iyi bir dost olan Makedonya Cumhurbaşkanı Kiro Gligorov aracılık yapmaya çalıştı ancak üçümüzün pozisyonları birbirinden o denli uzak ve kişisel ilişkilerimiz o denli zayıftı ki bütün bir girişim başarısız olmaya mahkumdu.

Üç saatten fazla süren müzakerelerden sonra, toplanmış olan gazetecilere şunları söyledim:

> Nihai olarak ya JNA'nın Bosna'yı terketmesiyle ya da onun Bosna Ordusunun bir parçası, yani Bosna-Hersek'in silahlı kuvvetleri haline gelmesiyle sonuçlanacak olan radikal dönüşüm süreci başlamıştır. Bizim orduyla herhangi bir biçimde karşı karşıya gelmeye ihtiyacımız yoktur. Kabul edilmiş olan bir ateşkes çağrısında bulunduk. Ancak maalesef bu kağıt üzerinde kaldı. Üsküp müzakereleri sırasında ordu komutanlarınca verilmiş olan beyanatlarda ifade edilmiş olan iyi niyet, daha ziyade yollardaki barikatların kaldırılması ve Saraybosna havaalanının açılması gibi üzerinde mutabakata varılmış konularda gösterilecek somut davranışların testine tabi tutulmalıdır. Gelecekteki Bosna Ordusuna gelince, biz onu sayısal olarak küçültülmüş, ulusal bakımdan dengelenmiş ve şu anda JNA'nın elinde bulunan ekipmanların bir kısmıyla donanmış bir ordu olarak düşünüyoruz.

Bu vesileyle Acic'in en önemli beyanı hakkında hiçbir şey söylemedim. Bosna-Hersek'te, belirli sayıda Müslüman generalin emir verme yetkisine sahip subaylar olarak atanmasını önerdiğimde Acic, bir an için herhangi bir cevap vermekten kaçınarak düşünceli düşünceli baktı. "Eğer ülkeyi kurtarmak istiyorsanız bunu yapın" dedim. Acic cevapladı: "Sayın İzzetbegoviç, ordunun ağırlıklı olarak Sırplardan oluştuğunu biliyorsunuz. Emir-komuta yetkisinin bir kısmının Müslüman generallere verilmesi gerçekçi olmayacaktır." Politikacıyı oynamaya çalışan Kostic'ten farklı olarak Acic asker olarak açık sözlü ve samimi idi. Kostic, JNA ve paramiliter Sırp birimleri ile ordu tarafından Hırvatistan ve Bosna'da işlenen zulümler arasındaki ilişkiyi örtbas etmeye uğraştı. Bir gazetecinin sorusuna şöyle cevap verdi:

> Sonradan anlaşılan o ki, bizler Bosna'daki ordunun sevk ve idaresi ile ilgili farklı malumatlara sahibiz. Bizdeki bilgilere göre ordu, Bosna'da oldukça tarafsız davranmıştır...

Uçağa bindiğimde, Saraybosna'ya sağ salim dönüp dönemeyeceğimi merak ettiğimi itiraf etmeliyim –çünkü o anda artık açık bir savaş sözkonusuydu. Üsküp toplantısından çıkarabildiğim yegâne sonuç buydu.

Yine de, bunun bir savaş olduğunu, bundan geriye dönüş imkanı olmadığını ve bunun bir süre böyle devam edeceğini kabul etmek 70 günümüzü aldı. Bosna-Hersek Cumhurbaşkanlığı ancak 20 Haziran 1992'de bir savaş hali ilan etti. O zamana dek bizler, bu anlamsız kan dökümüne son verecek bir mucize olacağı gibi çılgınca bir umudun pençesindeydik.

İlandan altı gün sonra, Cumhurbaşkanlığı meşhur siyasi programını kabul etti. Bu kısa ama yoğun metin, kendisini "Bosna-Hersek'in tüm vatandaşlarına ve tüm halklarına saldırıya karşı duran vatanperver cephenin aktif üyeleri olmaları yönünde bir çağrı" olarak tanımladı. Metin, Cumhurbaşkanlığı'nın savaş koşullarında kendileriyle iş göreceği ilkeleri sıralıyordu: parlamenter bir sivil demokrasi, piyasa ekonomisi, parti çoğulculuğu, insan hak ve özgürlükleri, Bosna-Hersek'in uluslararası ölçekte tanınmış sınırları, halkların eşitlik ve mutabakat ilkeleri üzerinde duran kurucu statüsü ve Avrupa yönelimli siyaset.

Siyasi program, savaştan çıkışın yolunu, adil bir barışa götürecek olan pazarlıklarda görüyordu:

> Tarih boyunca her savaş barışla neticelenmiştir. Barış savaşın yerini ne denli çabuk alırsa, yıkım ve insan kaybı da o denli az olacaktır. Bu nedenle Cumhurbaşkanlığı barışa götürecek müzakerelerden yanadır.

Fakat aynı zamanda:

> Bosna-Hersek, etnik bakımdan arıtılmış topraklar yaratılması ya da Bosna-Hersek'in bölgesel olarak dışlayıcı etnik alanlara taksim edilmesi temeline dayalı pazarlıklara mutabakat göstermeyecektir. Aynı şekilde Bosna-Hersek, savaş ve zor kullanımı yoluyla elde edilmiş topraksal ve demografik değişikliklerin ve ayrıcalıkların herhangi bir biçimine de asla rıza göstermeyecektir.

Bu mağrur deklarasyonun idealleri, arazideki gaddar güç kullanımı ile ve bunun lehine olmaktan ziyade buna karşı kayıtsız kalan bir dünya ile çelişecekti. Zorbalık muzaffer olmadı; ama idealler de galip gelmedi.

Bu siyasi programın hedeflerini gerçekleştirme niyetimiz samimiydi. Daha on gün önce (15 Haziran 1992'de) atanmış olan hükümetin bileşimi buna delil teşkil eder. Bu tipik bir "ulusal birlik hükümeti"ydi zira Bosna-Hersek'teki her ulus ve o sırada varolan her politik eğilim bu hükümette temsil ediliyordu. Bu hükümetin nasıl bir görünüm arz ettiğine bakacak olursak:

Başbakan: Jure Pelivan
Başbakan Vekili: Hakija Turajlic (Ekonomiden sorumlu)
Başbakan Vekili: Dr. Miodrag Simovic (Aileden Sorumlu)
Başbakan Vekili: Dr. Zlatko Lagumdzija (Sosyal İşlerden Sorumlu)

Bakanlar
Dışişleri: Dr. Haris Silajdzic
İçişleri: Jusuf Pusina
Milli Savunma: Jerko Doko
Adalet ve Devlet İdaresi: Ranko Nikolic
Maliye: Zarko Primorac
Enerji ve Endüstri: Dr. Rusmir Mahmutcehaic
Tahsisler ve Ticaret: Alija Delimustafic
Tarım: Radovan Mirkovic
Ormancılık ve Kereste Endüstrisi: Dr. Hasan Muratovic
Trafik ve İletişim: Tomislav Krsticevic
Yeniden İnşa: Ugljesa Uzelac
Kent Planlaması, İnşaat ve Çevre: Dr. Munir Jahic
Sağlık: Dr. Mustafa Beganovic
Eğitim, Bilim ve Kültür: Dr. Nikola Kovac
İstihdam ve Toplumsal Politika: Martin Raguz
Din: Dr. Milenko Brkic

Hükümetin görevi, oldukça basit bir biçimde şöyle tanımlanabilirdi: Saldırıya maruz kalmış bir ülkenin varoluşsal meselelerini çözmek

Bir ulus savaşın pençesinde inlerken bir soru kaçınılmazdır: Önlenebilir miydi? Bu örnekte cevap: Slovenya ve Hırvatistan ayrılıncaya dek önlenebilirdi; sonrasındaysa önlenemezdi.

Bu ikinci cevap sadece kısmen doğrudur. Bu iki cumhuriyetin önceki ortak devletten ayrılmalarından sonra bile barış ko-

 runabilirdi fakat yalnızca kapitülasyon koşuluyla. Bosna ve Boşnaklar açısından bu, Büyük Sırbistan'ın parçası haline gelmek ve Karadzic ve Milosevic'in mutlak ve değiştirilemez otoritesini kabul etmek anlamına gelecekti. Ve kölelik bütün sonuçların en kötüsüdür, savaştan bile daha kötüdür.

Güvenilir verilere göre, Bosna-Hersek Cumhuriyeti Ordusu 43 aylık savaş sırasında 1.200 kilometrelik bir cephe boyunca 3.000'den fazla savunma ve saldırı operasyonu gerçekleştirmiştir.

Bunlardan bazıları parlak zaferler bazılarıysa trajik yenilgilerdi. Büyük ölçüde eşitsiz olan bu muharebelerin nihai dengesi belirsizdi. Bosna'da Bosna için yapılan savaş galipler ve mağluplar olmaksızın sonuçlandı. Bu korkunç savaşı bitiren barış, "berabere bitmiş bu müsabakanın" bir yansımasıydı.

İçinde doğduğu ve geliştiği koşullar veri kabul edildiğinde, Bosna Ordusunun yaratılması ve donatılması küçük bir mucize sayılır. Hangi normal askeri mantık açısından bakılırsa bakılsın, onun, savaşın daha ilk aylarında bastırılması ve Bosna-Hersek'in işgal edilmesi gerekirdi.

Ordu, başlangıçta çoğu askeri bölükler düzeyinde olan, birbiriyle bağlantısı zayıf fakat cesur bir dizi gruptan oluşuyordu. Fakat savaşın sonuna gelindiğinde altı kolordu içinde toplanmış 96 tugaya sahip bir ordu olmuştu.

İstatistikler güvenilir değil fakat askeri karargâhlar tarafından toplanan verilere göre, Ağustos 1992'de, Bosna savunmasında kayıtlı 186.000 civarında asker vardı ki bunların yaklaşık yarısı Bosna-Hersek Ordusundaki askerler olarak kayda geçirilmişti. Diğer yarısı, Vatanperver İttifak, Yeşil Bereliler ve benzeri örgütlerin gözetimi altında, silahlı ya da silahsız olarak kendi sokaklarının ve köylerinin savunmasına katılan düzenli ve yedek polis kuvvetleri ile gönüllülerden oluşuyordu.

O tarihte, her beş askerden sadece birinin tüfeği vardı. Yılın sonuna gelindiğinde ordu, çeşitli tiplerde yaklaşık 40.000 ateşli silaha (yaklaşık 18.000'ine sahip olan polis kuvvetlerininki de dahil), 231 roketatara, bir adet 130 mm'lik, 10 adet 76 mm'lik topa ve 21 adet de havan topuna sahipti. Bununla karşılaştırıldığında, Sırp Cumhuriyeti Ordusunun ve JNA'nın, o tarihte Bosna'da 1.062 adet havan topuna sahip olduğu söylenebilir.

1993'ün ikinci yarısında, ordunun resmi hesaplarına göre yaklaşık 207.000 asker vardı ancak bunların hepsi örgütlü ya da muharebelere düzenli olarak katılmış değillerdi. O yıl bizde 33 top, 36 havan topu, 1.000 roketatar ve 66 adet de zırhlı araçlara karşı kullanılan silah vardı. Yaklaşık 60.000 askerin tüfeği ve hafif makineli silahları vardı ki, bu ordunun yaklaşık üçte birine tekabül ediyordu.

Silahlarımızı üç yolla edindik: düşman kuvvetlerinden ele geçirmek, kendi fabrikalarımızda ve hatta küçük atölyelerde imal etmek ve halk deyişinde ifade edildiği biçimiyle bazen "yedi dağ ve yedi deniz aşırarak" dışarıdan ithal etmek suretiyle. Bosna Ordusunun silahlanması, Bosna'nın kurtuluşu için verilen savaşın görünmeyen cephesindeki beşeri cesaretin, kararlılık ve becerikliliğin dokunaklı bir ifadesidir.

Savaş sırasında 65 askeri fabrika Bosna Ordusu için çalışmaktaydı ve daha 1992'de Saraybosna'daki her bir küçük zanaat atölyesi de aynı şeyi yapıyordu. 1993'te bütünüyle kuşatılmış olan Breza'ya gittiğimde, bana duvarda asılı duran ve kendi işçileri ve zanaatkârları tarafından üretilmiş olan bir tüfeği gururla gösterdiler. Zenica Çelik İşletmeleri ile Tesanj'daki fabrikaların birçoğu, o tarihte askeri fabrikalar olarak çalışıyorlardı. Novi Travnik, Bugojno ve Gorazde'dekiler ise en baştan beri böyleydiler. Barış zamanında giysi ve ayakkabı üreten fabrikaların tamamı, ordu için üniforma ve bot üretiyordu. Üretim mallarının barış zamanındaki ihtiyaçlar için kullanılması düşünülen rezerv stokları sonuna kadar tüketildi. Ambargoya ve sayısız engellemeye rağmen silahların "yedi dağ ve yedi deniz üzerinden" tedarikine gelince, sadece bu konu üzerine ayrı bir kitap yazılabilir.

Silah ve ekipman durumu tedricen iyileşmiş olmasına rağmen, Bosna Ordusu, daha büyük ölçekte savaş operasyonları gerçekleştirmeye muktedir olmasını sağlayacak bir mühimmat düzeyine ancak savaşın bitiminden hemen önce ulaşabilmişti. Fakat o zaman bile yeterli topa, tanka ve zırlı personel taşıyıcısına sahip değildi.

Alman gazetesi *Stern*'in yönelttiği bir soruya cevap verirken durumu şöyle tarif ettim (5 Kasım 1994):

> Savaşın başından itibaren eş zamanlı olarak seyreden iki süreç vardi: her geçen gün biz daha fazla güçleniyorduk, onlar-

sa zayıflıyorlardı. Bu süreçlerin hızı tam olarak birbirine uymuyordu ama genel eğilim tam tarif ettiğim gibiydi. Uzun zamandır bizim piyadelerimiz onlarınkine nazaran üstündü. Başka türlü ifade edecek olursak, bizim handikabımız ağır silahlardan –ya da daha açık söylemek gerekirse- toplardan mahrum oluşumuzda, onlarınki ise piyadelerinde yatıyordu. Gerek bizim için gerekse onlar için hoş olmayan daha birçok sürpriz kapıda bekliyordu ama, resmin bütünü bir güç dengesi tesis ettiğimizi ve inisiyatifi ele geçirdiğimizi gösteriyordu. Denge stratejikti, inisiyatifler de buraya kadar tamamen taktikti. Bihaç'ta, Kupres'te ya da Saraybosna'da kazandığımız başarılar nasıl açıklanabilir? Pek çok faktör vardı ama en önemlisi olan moral faktör analize fazla açık değildir. Bizler bile bazen hayrete düştük ve şaşırtıldık. Bizim kendisiyle iş gördüğümüz şey, halkımızın, imhaya mahkum edilmiş olan o halkın, varlığını idame ettirme yönündeki ortak kararlığıdır.

Gerçekte Bosna'nın savunmasını mümkün kılan, "şarki" ve "garbi" faktörlerin ilginç bir bileşimidir. Batı, uçuşa yasak bir bölge oluşturdu -askeri uçaklar tarafından Bosna üzerinde yapılacak uçuşlara konan çok önemli bir yasaktı- ve bizi UNPROFOR'un korumasında UNHCR aracılığıyla besledi. İslam ülkeleri bize silah sağladı. Bu olguların bileşimi, direnişimiz açısından çok önemli bir destekti. Fakat bunların yanında, kendimizi savunma irademiz, halkımızın cesaret ve kararlılığı savunmada kilit bir rol oynadı.

BM Güvenlik Konseyi, 1991 Eylülünde, eski Yugoslavya'nın tamamı üzerine silah ambargosu konulması yönünde bir karar aldı. Ambargonun, Bosna Ordusunun silahlanmasını engellemekten başka etkisi olmadı. Sırpların elinde ne yapacaklarını bildiklerinden daha fazla silah vardı –40 yıldan beri bunları stokluyorlardı ve Yugoslav Ordusu o tarihte Avrupa'daki en iyi donatılmış dördüncü ordu olarak kabul ediliyordu. Bu, Sovyet nüfuzunu dengeleme amacıyla desteklenen dış yardımların sonucuydu. Lord Owen anılarında şuna işaret etmiştir: "Batı yardımı ve kredileri, Sovyet işgaline ilişkin herhangi bir uzak tehdidin ortadan kalkmasından çok sonra bile acayip büyüklükteki Yugoslav Ordusunu finanse etti."[10]

10 David Owen, *Balkan Odyssey*, s. 36.

12 Mayıs 1994'te, Birleşik Devletler Senatosu'nun Bosna-Hersek üzerindeki silah ambargosunu tek taraflı olarak kaldırdığını açıkladığı ve bunu 9 Haziranda Temsilciler Meclisi'nin izlediği doğrudur ama başkan Clinton, Avrupalı müttefiklerinden, özellikle de Büyük Britanya ile onun Dışişleri Bakanı Douglas Hurd'den gelen baskılar altında bu kararı veto etti. Ruslar, ambargonun kaldırıldığı açıklanır açıklanmaz Sırpların anında Bosna-Hersek Ordusuna ve HVO'ya[11] ait mevzilere saldıracaklarını ve Podrinje iskan bölgelerini[12] işgale yelteneceklerini öne sürdüler.

Silah ambargosuna rağmen, 1993'ün ortasına kadar ülkeye 30.000 tüfek ve makinalı silah, 20.000.000 mermi, 37.000 elbombası, tanklara karşı kullanılan 46.000 mermi, 20.000 üniforma ve 120.000 çift bot getirmeyi başardık (Ağustos 1993'te RTVBiH'te açıklamış olduğum veriler).

Silahlara duyulan ihtiyaç bizi her çeşit maceranın içine sürükledi. Brüksel'e tarihini unuttuğum bir ziyaret sırasında, bana, bazı kişilerin bizi, Saraybosna'yı kuşatma altında tutan Karadzic birliklerini etkin bir biçimde hedef haline getirmeye muktedir kılacak silahlar sağlamayı önerdikleri söylendi. Bize özel silahlarla donatılmış iki helikopter ve ona uygun mermiler temin edeceklerdi. Beş yüz günden fazla bir süredir bir tuzağa yakalanmış ve daimi olarak roketatarlar ve *sniper*larla yapılan rastgele atışlara maruz bırakılmış olan bizler için bu öneri çok cazipti. Sıkıntılarımıza son vermenin başka bir yolunu göremiyorduk.

Kendilerini kabul ettiğimde, bana yabancı olan bu insanlar helikopterleri kararlaştıracağımız bir gecede prezisyon füzeleriyle birlikte İgman üzerine ve Zenica Stadyumuna indirmeyi teklif ettiler. Kendilerini tanıtmamakla birlikte, yalnızca Güney Afrika kökenli olduklarını ve dünyanın her tarafında iş yaptıklarını söylemekle yetinen zararsız görünüşlü adamlardı.

İki şart öne sürdüler: İlk olarak, ödemenin -bizimkiler helikopterlerin kararlaştırılan yerlere indiğini teyit ettiği anda teslim edilmek üzere– nakit olarak yapılmasını istediler. Ve ikinci olarak da, bizimkilerden biri, kendilerini aldatmaya çalışmayacağımıza dair bir güvence olarak onlar tarafından alınacak ve ödemeye kadar gizli bir yerde rehin olarak tutulacaktı.

11 "Hırvat Savunma Konseyi", Bosnalı Hırvatların askeri gücü.

12 Srebrenica, Zepa ve Gorazde, BM'nin sözde "güvenli alanları".

Bütün işin bizim Avrupa'daki büyükelçiliklerimizden birinden sevk ve idare edileceğini ve rehinenin de bu elçiliğin maslahatgüzarı olacağını söylediler. Uzun bir süre pazarlık ettikten sonra birinci teklifi kabul, ikinciyi de reddettik. Bunun üzerine, paranın getirilmesini ve emanetin yerine ulaştığı bizimkiler tarafından teyit edildiği anda elden teslimini talep ettiler. Uyuşturucu mafyası gibi silah tacirleri de, en ilkesiz ve aynı zamanda da en tehlikeli insanlar arasında yer alırlar. *Haram* işlerden para kazanırlar ve her şeyi yapmaya hazırdırlar. Ama eğer silaha ihtiyacınız varsa, onları ancak bu tür insanlardan satın alabilirsiniz. İstanbul'daki bağlantılarımıza, tacirlerin istediği parayı tedarik etmeleri ve onu sözkonusu Avrupa kentindeki elçiliğimize ulaştırmaları için bir mesaj yolladık.

Tacirler kararlaştırılan zamanda geldiler. Operasyonun hazır ve helikopterlerin İtalya'daki bir üsten havalanmak üzere olduğunu ve gece yarısına doğru Bosna'daki hedeflerinin üzerinde bulunabileceklerini söylediler.

Bizim maslahatgüzar ve kurye para ile birlikte odanın bir köşesinde, tacirler de öbür köşesinde oturuyorlardı. O anda kimin kimden daha fazla korktuğunu bilmiyorum: Biz mi onlardan, onlar mı bizden? Bizimkiler, doğal olarak tacirlerin klasik bir gangster soygunu sahneleyerek parayı almalarından korkuyorlardı; elleri tetikte hazır bekliyorlardı. Bu ihtimale karşılık tacirler, koridorlarda ve elçilik girişinde güvenlik görevlileri bulunduğuna dair uyarılmışlardı. Mobil bir telefon aracılığıyla sürekli temasta oldukları biri vardı.

Bizim tarafımızdan bu eyleme katılanlardan biri daha sonra bana şunları söyledi: "Saat 23'ü vurdu, daha sonra gece yarısını, daha sonra biri, ikiyi, üçü. Gözümüzü dikmiş sabit biçimde birbirimize bakıyor, karşılıklı olarak her hareketi gözlüyorduk. Şafağa doğru, bir şeyleri kontrol etmek üzere yanımızdan ayrılmak için izin istediler. 'Bir şeylerin ters gittiğini' söylediler. Gittiler ve bir daha da geri dönmediler."

Onların, gerçekten önceden kestirilememiş bazı koşulların sonucu olarak operasyonları başarısızlığa uğramış silah tacirleri mi yoksa kolay paraya konmaya çalışan dolandırıcılar mı olduğu hâlâ bilinmemektedir. O sırada, General Delic Zenica'da, bir grup subay da İgman'da göklerden gelecek bir mucizeyi bekleyerek ateşler yakıp etrafta dolaşmaya devam ediyorlardı.

 Mucize olmadı. Ben de uykusuz bir gece geçirdim çünkü bütün bu zaman zarfında telefonla görev başında kaldım.

Eğer klasik savaş iki ordu arasındaki bir çatışma anlamına geliyorsa, Bosna'daki savaş ilk evrelerinde klasik bir savaş değildi. Güçlü bir savaş makinesinin silahsız bir halka saldırısıydı. Hedef, Büyük Sırbistan'ı yaratmaktı.

Büyük Sırbistan idealini gerçekleştirme hazırlıkları, 19. yüzyılda Ilija Garasanin'in *Nacertanije*'si ile başladı ve 20. yüzyıl sonunda, Sırp Bilimler ve Sanatlar Akademisi (SANU)'nin Eylül 1986'daki *Muhtıra*'sı ile doruk noktasına vardı. Bu ideali, Bosna-Hersek, Sırbistan ve Karadağ'da "Sırplaştırılmış" JNA'nın ve Sırp paramiliter birimlerinin yardımıyla gerçekleştirecek olan kişi Slobodan Milosevic idi.

Hırvatistan'da milliyetçilerin iktidara gelmesinden sonra, Milosevic Bosna-Hersek'in tamamını alamayacağını gördü. Bosna'nın Sırbistan ile Hırvatistan arasında taksimi konusunda bir mutabakata varmaya hazırdı.

Tudman ve Milosevic bu konudaki ilk müzakerelerini 25 Mart 1991'de, Karadordevo'da gerçekleştirdiler ve Bosna-Hersek'teki savaşın sonuna dek bunu yapmayı sürdürdüler.

Karadordevo Mutabakatı, Bosna'nın Hırvatistan ve Yugoslavya arasında tampon bölge olarak iş görecek bir kısmının Müslümanlara bırakılmasını öngörüyordu. Bu bölge, Saraybosna'nın ve merkezi Bosna'nın bir kısmını içine alacak fakat Boşnakların mutlak bir çoğunluk oluşturdukları Podrinje bölgesini dışarıda bırakacaktı. Doğal olarak Müslüman Bosna'nın ne denize, ne de Sava, Drina veya Una nehirlerine açılan bir kapısı olacaktı.

Saraybosna'ya yönelik saldırı, 4 Nisan 1992'de çok sayıda barikatın kurulması ve 5 Nisanda ilk kayıplarımızı vermemize neden olan Vraca'daki Polis Akademisi'ne silahlı bir saldırı düzenlenmesi ile başladı. O gün, bayramın ikinci günüydü.

Bu zaman zarfında, JNA ve paramiliter birimler, 1991'in sonu ve 1992'nin başında askeri tatbikatlar yapma bahanesiyle Saraybosna'yı çoktan kuşatmışlardı bile.

Zvornik, 8 Nisanda Sırbistan, Karadağ ve Bosna-Hersek'ten gelen JNA birliklerinin ve paramiliter birimlerinin sal-

 dırısına uğradı. Zvornik'in üstündeki Kula-Grad'daki savunmamız ile yükselen direniş, ancak 28 Nisan 1992'de kırılabildi.

Bunları, Kuzey Bosna'daki Brçko'nun işgali ve Batı Bosna'daki Prijedor ile Kozarac'a saldırılması izledi. Bu iki kent, 29 Nisan 1992'de JNA'nın 5. Kolordusu tarafından işgal edildi. O gün, 800'den fazla kişinin öldürüldüğü ve 1.200 sivilin tutuklanıp kamplara nakledildiği tahmin edilmektedir.

15 Mayıs 1992'de, Bosnalı vatanseverler Brckanska Malta'da bir JNA konvoyunu durdurdular. Bu olayla, genel olarak Tuzla bölgesindeki olayların seyri değişti. Ele geçirilen silahların, birliklerimiz arasında moralin yükselmesine ve bölgeyi savunma kararlılıklarının güçlenmesine önemli katkıları oldu.

JNA birlikleri, 1992 Haziran başlarında Hırvat Savunma Konseyi (HVO), Bölge Savunma ve Bosna Polis Birlikleri tarafından ortaklaşa gerçekleştirilen eşgüdümlü bir harekat sonucu Mostar dışına çekilmeye zorlandı. Çevresini saran geniş alan da dahil Mostar kenti kurtarıldı ve Prenj, Velez ve Nevesinje'ye doğru daha sağlam bir savunma için gerekli -ve savaş boyunca önemli herhangi bir değişikliğe uğramamış olan- sabit hatlar oluşturuldu.

Mayıs ve Haziran 1992'de, Bosna'nın her yanında zehirli mantarlar gibi toplama kampları boy vermeye başladı. Kurbanlar esas olarak kadın ve erkek Müslüman sivillerdi. UNPROFOR'un bu kamplar hakkında bilgisi vardı. Onları görememiş olmaları için kör olmaları lazımdı.

Görüntülerini bütün dünyanın izlediği Keraterm ve Omarsko'daki kamplar, uğursuz bir biçimde yarım yüzyıl önceki Nazi kamplarını andırıyordu. Dünya, bu tür şeylerin hiçbir yerde bir daha asla tekrarlanmayacağına yemin etmişti. Ama onlar tekrarlandı hem de Avrupa'nın tam kalbinde. Sanatçılar, gazeteciler ve sıradan insanlar tepki gösterdiler.[13] Politikacıların büyük çoğunluğu hiçbir şey söylemediler. Politikacıların bir ulusun vicdanı olmadıkları –elbette ilk kez olarak değil- gösterilmeliydi (kuşkusuz bunun istisnaları vardır: Büyük Britanya'nın eski başbakanı Margaret Thatcher, Hırvatistan'ın Bosna'daki sava-

13 Hatta genç bir adam, 29 Nisan 1993'te Bosna'daki şiddete karşı bir protesto simgesi olarak Londra'nın Parlamento Meydanı'nda kendini yakarak öldürdü.

 şa katılmasını protesto etmek amacıyla, kendisine bir nişanın verilecek olduğu Zagrep'e yapacağı ziyareti iptal etmişti).

13 Temmuz 1992'de Tutukluların Mübadelesi İçin Devlet Komisyonu, UNPROFOR komutanı General Lewis Mackenzie'ye Bosna-Hersek'te bulunan ve o andan itibaren de kayda geçmiş olan 42 kampın listesini verdi. Mackenzie kampların varlığını kamu önünde reddetti ve kamplar hakkında ayrıntılı bilgiler veren mektubu BM'ye göndermek yerine onun dolaşımını engelledi.

8 Ağustos 1992'de Saraybosna'da çıkan günlük gazete *Oslobodenje*, Bosna-Hersek'teki 94 toplama kampının listesini ve Omarska Kampında çekilen ve CNN tarafından yayınlanan o meşhur fotoğrafı yayınlandı. Ancak bundan sonra dünya, -isteksizce de olsa- dehşet verici gerçeği görmeye başladı.

Bosna-Hersek tanındıktan sonra, onun sınırları devlet sınırları haline gelmişti. Varolan devlet sınırlarının zor kullanılarak değiştirilemezliği hakkındaki Birinci Helsinki Şartı, bu bakımdan lehimizdeydi.

9 Temmuz 1992'de Helsinki'deki AGİT Zirvesi'ne katıldım. Avrupa ülkelerinin devlet ve hükümet başkanları, Birleşik Devletler başkanı ve Kanada başbakanı da bu toplantıda hazır bulunuyorlardı. Dünyayı Bosna-Hersek'te olup bitenlerden haberdar etmek için bu fırsatı kullandım.

AGİT TOPLANTISINDAKİ KONUŞMAM
(Helsinki, 9 Temmuz 1992)

Bu tarihi toplantıya Bosna-Hersek vatandaşları ve halkları adına hitap edebilmek benim için büyük bir onurdur. Bosna-Hersek bu büyük halklar ve ülkeler topluluğuna katılmakta, bu itibarla da temelleri burada, Helsinki'de atılmış olan yeni bir Avrupa ve yeni bir dünya düzeni inşa etme sürecinin parçası haline gelmektedir.

Bu fırsatı, Bosna-Hersek'in demokratik ilkelere ve AGİT belgelerinde ve hepsinden önemlisi Helsinki Nihai Sözleşmesi'nde ve Paris Şartı'nda ortaya konulmuş olan insan haklarına bağlılığını bir kez daha teyit etmek için kullanmak istiyorum.

Bosna-Hersek, bu alandaki diğer senetlerle birlikte, Nükleer Silahların Sınırlandırılması Mutabakatı da dahil, karşılıklı

güvenlik siyaseti gözetmeyi taahhüt eder. Birgün ordudan arındırılmış bir ülke haline gelmek bizim daimi arzumuzdur. Aynı zamanda kendimizi, Yugoslav Krizine AGİT'in mandası altında, Avrupa Topluluğu'nun Yugoslav Konferansı aracılığıyla siyasi bir çözüm bulunması çabalarına aktif olarak katılmaya adamış bulunuyoruz. Bu konferanstan çıkacak kararları, Bosna-Hersek'teki krizle ilgili oldukları ölçüde saygıyla karşılarız. Bosna-Hersek, BM Şartı'nda ve AGİT'in temel belgelerinde ortaya konulduğu üzere, kendisine komşu olan tüm devletlerin bağımsızlığına, toprak bütünlüğüne ve sınırlarına saygı gösterecektir. Bosna-Hersek, demokratik kurumları inşa etmeye ve Avrupa güvenlik ve işbirliği sürecine katkıda bulunmaya devam edecektir. Maalesef, halihazırda bunu yapma iktidarı sert bir biçimde sınırlanmıştır.

Bosna, Avrupa Topluluğu tarafından bağımsız bir devlet olarak tanındığı andan itibaren, Sırbistan, Karadağ ve Yugoslav Ordusu tarafından girişilen saldırganlığın kurbanı olmuştur. Bu saldırganlık, Bosna-Hersek AGİT'in bir üyesi olduğunda şiddetlenmiş, BM üyeliğine kabul edildiğinde ise çok daha sert ve gaddar bir hal almıştır.

Bosna-Hersek kendi vatandaşlarını özgürlüğün, bağımsızlığın ve uluslararası tanınmanın avantajlarından yararlandırmaktan aciz bırakılmıştır.

Bosna Yugoslavya'nın dağılmasından sonra ortaya çıkmış değildir. O, bundan altı yüzyıl önce de bağımsız bir Avrupa krallığı idi. Birbirinden farklı manevi yönelimlere sahip olan Yunan ve Latin Kiliseleri arasındaki sınırda tarafsız kaldı ve bunun üzerine, aralarında Papalık Yönetiminin ve onun önderinin de bulunduğu komşu devletler tarafından tanındı.

Bunu, sonucunda Bosna-Hersek'in çok-uluslu, çok-dinli ve çok-kültürlü bir entite olarak ortaya çıktığı, fırtınalı bir tarihin yüzyılları izledi. Bizler Bosna-Hersek'in bu veçhesini gururla öne çıkarıyor ve yabancılara, Avrupa'nın Balkanlar'daki köşe başı olduğumuzu söyleme hakkını kendimizde görüyoruz. Fakat şu anda bunların hepsi sorgulanmaya oldukça açık hale getirildi.

Bosna soykırımın savaş alanı haline geldi. O şimdi toplama kamplarının olduğu bir ülke. Okullar ve spor sahaları, işkencehanelere ve kitle katliamlarının gerçekleştirildiği alanlara dönüştü. Televizyonlarınızın ekranlarında Saraybosna'daki

katliamın görüntülerini izlediniz. Ama birkaç gün önce, Saraybosna'nın varoşlarında kiraz toplarken bir bombardımanda öldürülen yedi çocuğu görmediniz. Bosna-Hersek'in diğer kısımlarındaki toplu mezarları görmediniz. Bizler bile orada ne olduğunu tam olarak bilmiyoruz çünkü tüm bölgelerin yolları kesik ve Saraybosna ile tüm iletişim ağları ve televizyon bağlantıları kesilmiş durumda.

Hiçbir uluslararası insan hakları örgütüne ya da gazeteciye, hayatta kalmayı başaran muhacirlerin aktardığı, yaşadıkları acı ve elem verici kitlesel sürgün ve cinayetlerin işlenmekte olduğu işgal edilmiş bölgeleri ziyaret izni verilmiyor. Yalnızca, toplu mezarlara gömülmek üzere 13 kamyon dolusu cesedin çıkarıldığı Prijedor kentini zikretmeme izin verin.

Emin olduğumuz bir şey varsa, o da, Sırbistan ve Karadağ'ın Bosna-Hersek'e haince saldırdığı ve saldırgan güçlerin BM Güvenlik Konseyi tarafından alınmış bütün kararlara, Avrupa Topluluğu'nun bütün taleplerine ve Belgrad'ın tüm vaatlerine rağmen Bosna'dan çekilmemiş olduklarıdır. Eşi benzeri görülmemiş bir el çabukluğu gerçekleşti: Ordu sadece ismini değiştirdi, o artık Yugoslav Ordusu değil Sırp Ordusu. 80.000 civarında asker, 600'den fazla tank, devasa miktarda ağır silah ve mühimmat ve 50 savaş uçağı ile birlikte Bosna-Hersek'te kaldı. O, hâlâ Avrupa'nın en ağır biçimde silahlandırılmış güçlerinden biri.

Bosna'nın etnik temizliğe tabi tutulması planının realize edilmesi için masum Bosna-Herseklilerin üzerine salınan da bu güç idi. Bize gelince, bizler kendimizi savaş için değil barış için hazırlamıştık. Sonuç, kasabalarımızın ve kentlerimizin işgal edilmesi, kuşatılması ve tahrip edilmesi, köylerimizin yakılması, nüfusumuzun yerlerinden edilmesi oldu. Bosna-Hersek'te yaşayan her üç kişiden biri, evini barkını terk edip binbir güçlük içindeki mülteci kafilelerine katılmaya zorlandı.

Sayın başkanlar, başbakanlar ve dostlar, Bosna'da savunulmakta olan yalnızca Bosna'nın kendisi değildir. Bosna'da savunulmakta olan Avrupa'dır. Bosna'da, Helsinki Nihai Senedi, Paris Şartı ve Avrupa'nın ayakta tutmak için ant içtiği diğer senetler savunulmaktadır. Eğer Bosna kurtarılmazsa, o zaman bu şartların, sözleşmelerin ve senetlerin bir anlamı kalmaz.

> Bizler, delice bir umutla sivil ve kozmopolit bir Bosna-Hersek vizyonunu korumaya çalışıyoruz. Fakat uluslararası destek olmaksızın bu mümkün olmayacaktır. Bize yollamakta olduğunuz insani yardımlar için size sonsuz teşekkür borçluyuz. Fakat bu Bosna'yı saldırıdan kurtaramaz. Saldırganlık ve onun sonuçları, cömert sadakalarla ortadan kaldırılamaz. Ülkemin vatandaşlarından size getirdiğim mesaj budur.

Zirve sırasında delegasyonumuz Birleşik Devletler Başkanı George Bush tarafından kabul edildi. Onu Bosna'daki durumun ciddiyeti hakkında bilgilendirdik. Saldırıyı durdurmak için önemli herhangi bir şey yapmaya istekli olduğu izlenimi edinmedim. Amerika, gerek o tarihte gerekse ondan sonraki uzun bir zaman boyunca, Bosna'yı bir Avrupa sorunu olarak kabul etti ve kendimizi Avrupa hükümetlerine uygun biçimde anlatmamız gerektiğini savundu.

Savaş aileleri böldü; baba bir yanda, oğul öbür yanda, koca savunan tarafta karısı saldıran tarafta kaldı, ya da tam tersi. Kuşatma altındaki Saraybosna'da hayatın nasıl olduğuna ilişkin dokunaklı hikayeler anlatılmıştır. Gazeteci Sefko Hodzic'in anlattıkları, bunların en üzücü örneklerindendir. Hikaye, 29 Temmuz 1992'de Saraybosna'nın günlük gazetesi *Oslobondenje*'de "Grbavica Yolundaki Dram" başlığıyla yayınlanmıştı. Saldırı başladığında, koca, bölünmüş kentin bize ait tarafında karısı ise karşı tarafta bulunuyordu; bu sırada yalnızca bir buçuk aylık olan bebekleri babayla, sekiz ve on yaşlarındaki iki kızları ise anneleriyle birlikteydiler. Çocukların mübadele edilmesine karar verildi. UNPROFOR aracılığıyla geçici bir ateşkes yapılacak, bu sayede mübadele gerçekleştirilebilecekti. Mübadelenin yapılacağı yer, kentin batı kesiminde bulunan Trg Heroja yani Kahramanlar Meydanı idi. Hodzic bu dokunaklı aile dramını şöyle tasvir etmektedir:

> Alışıldık olmayan bu mübadeleyi izledik. Peko[14], bebek kollarının arasında olduğu halde mübadelenin gerçekleştirileceği yer olarak belirlenen binanın köşesine vardı ve bekledi. Sağa sola bakındı ancak bizim ve Çetniklerin mevzileri arasındaki o açık alanda, kendisinden ve bebekten başka hiç kimse yok-

14 Peko Stanic Ocak 1994'te Bosna Ordusunun bir askeri olarak savaşta öldürüldü. Karısı ve çocukları bugün Amerika'da yaşıyorlar.

tu. O sırada, yanında Peko'nun 10 yaşındaki kızı olduğu halde bir adam belirdi. Peko bebeği adama verdi ve tam o sırada garip bir şey oldu. O ve küçük kız geriye dönmek için herhangi bir harekette bulunmaksızın öylece durdular. Ne olduğunu farketmiştik. Kızı fikrini değiştirmişti ve baba ile birlikte gitmek istemiyordu. Geldiği yere geri dönmek istiyordu. Babasının onu ikna etmeye muktedir olamadığı aşikârdı. Denemek için de fazla zamanı yoktu.

Sonra, Peko için bir yabancı olan o adam, bebeği çoktan birilerine teslim etmiş olarak yeniden belirdi ve Peko'nun kızını kollarının arasına aldı. Peko, kızı uzaklaşırken tam orada, o açık, korunaksız alanda, ne yapacağını bilemeden o noktaya kök salmışçasına kalakaldı...

Bunu dramın yeni bir sahnesi izledi. Peko'nun karısı diğer kızları ile birlikte Zeljo futbol stadı yönünden belirdi. Şimdi hepsi birbirlerine doğru koşuyorlardı; Peko bir yönden, karısı ve kızları diğer bir yönden ve "anne"yle kalmak istemiş olan kızları bir üçüncü yönden. Nihayet, evler arasında, bizim mevzilerimizin sağında Çetniklerinkinin de solunda kaldığı bir çimenlikte karşılaştılar ve acı verici bir kucaklaşma içinde tek beden oldular. İki aydan fazla bir zamandır ilk kez bütün aile birlikteydi.

Fakat onların bu mutluluk anı yalnızca birkaç dakika sürdü. Konuştular, ağlaştılar, gülüştüler, birbirlerini kucakladılar ve sonra dördü birden yeniden sarıldılar birbirlerine. Ama sonunda ayrılmak durumundaydılar.

Peko küçük kızlardan biriyle bizim mevzilerimize doğru koşarken, anne diğer kızı Grbavica'ya doğru götürdü. Baba kız koşarlarken meydandaki sınır hattında tam alarm durumu yaşanıyordu; birlikler elleri tetikte bekliyorlardı. Babayı ve onunla birlikte gitmeye razı olan kızı koruyorlardı. (Sefko Hodzic, *Vitezovi i Huni* [*Şövalyeler ve Barbarlar*], s. 54.)

Nisandan bu yana tamamen çevrelenmiş ve dünyayla bağlantısı kesilmiş olan Saraybosna'daki kuşatmayı kaldırmak üzere üç başarısız girişimde bulunuldu. Bunlardan birincisi, 3 Mayısta Visoko yönünden yapıldı. Harekat, temel kaynak ve personel eksikliğinden ve aynı zamanda kuşatmanın yarılması düşünülen hat boyunda yer alan saldırgan güçler hakkındaki istihbaratın yetersizliğinden dolayı başarısız oldu. *Jug-92* adı verilen ve 6.000

 civarında askerin katıldığı ikinci girişim, kentin hem içinden hem de dışından gerçekleştirildi. Ancak çok cüzi sonuçlar verdi. Çabaların üçüncüsüne, yıl sonunda *Koverat* kod adıyla girişildi. Ve bu, istediklerimizle başarılması mümkün olan arasında derin bir uçurum olduğunu bir kere daha gösterdi. Diğer girişimler de, Saraybosna kuşatmasının kaldırılmasının çok zor bir iş olduğunu gösterecekti ki, bunlar arasında, Bosna Ordusu birleşik kuvvetlerinin Haziran 1995'te gerçekleştirdiği bir operasyon da yer alıyordu. Kuşatma, ancak 1995 güzünde, NATO kuvvetlerinin hava saldırılarından sonra kaldırılabildi.

O zamana dek, Saraybosna cehennem gibiydi. Ne su, ne elektrik, ne gaz ne de yiyecek vardı; ancak, muhtemelen kendisini yalnızca acı çekilen zamanlarda gösteren ve daha sonra, işler normale döndüğünde nostalji ile hatırlanan, eşi benzeri görülmemiş bir insanlararası dayanışma sözkonusuydu. 42 aydan fazla süren kuşatma sırasında, 1.300'ü çocuk olmak üzere 10.000'den fazla insanın bomba ya da sniper mermileriyle öldürüldüğü ve 70.000'den fazla insanın yaralandığı tahmin edilmektedir.

Başkanlık binası, hususi bir hedefti. Top ve havan mermilerinden, güdümlü mermilere dek Çetniklerin ellerine geçirebildikleri her tür mermi ateşlendi ona doğru. Kuşatma sırasında binanın içinde ve çevresinde 57 kişi öldürüldü. İki kız –Emira Huseinovic ve Svjetlana Gavric- ofislerinde çalışmakta oldukları sırada sniper mermileriyle öldürüldüler. Onlardan biri başından vurulmuştu; bir an ayakta durup iş arkadaşlarına "Ne oluyor?" diye sorduktan sonra düşüp öldü. Savaşın sonuna doğru bizi, üzerine reaktör motorları yerleştirdikleri modifiye edilmiş uçan bombaların hedefi haline getirmeye çalıştılar. Komşu binalar olan Demiryolu İdaresini ve Kent Dispanserini vurdular.

Kente yönelik en şiddetli saldırılardan biri, 1992'de 28 Mayısı 29 Mayısa bağlayan gecede oldu. Uzun saatler süren ve Parlamento ile Başkanlık binasını ve Velesici konut alanını hedef alan bombardımanı Ratko Mladic şahsen idare etti. Hem bizlerin hem de UNPROFOR'un kulak misafiri olduğu üzere, "Velesici'ye ateş açın orada yaşayan fazla Sırp yok" diye emretti sertçe. Velesici'nin adını bile doğru dürüst bilmiyordu ama orada fazla Sırp yaşamadığını biliyordu. Bunun için de, eğer bu çok sayıda Müslümanın da öleceği anlamına geliyorsa, Sırpla-

 rın bir kısmını gözden çıkarmaya hazırdı. O gece, Bakir'i ziyaret etmek üzere, Kent Meclisi'nin yerleşmiş olduğu komşu binaya doğru gittim çünkü Bakir orada çalışıyordu. Biz içeri girer girmez bir mermi binayı vurdu. Muhtemelen bir havan mermisiydi çünkü bina temellerine kadar sarsıldı ve bazı kişiler odalarda kilitli kaldılar. Aceleyle kent savunma karargâhlarından bir kısmının yerleşmiş olduğu bodruma doğru yöneldik. Sonraki birkaç saati ağır ateş altında geçirdik. Kurşunlar beklenmedik biçimde yağarlar ama çok namlulu roketatarlardan atılan mermilerin sesini onlar yaklaştıkça işitebilirsiniz. En yakın isabet, bizden yaklaşık on metre uzaktaki bir bodrum duvarınaydı. Toz ve yanmış patlayıcıların keskin kokusu bizi boğmaya başladı. Kurşun yağmuru şafaktan hemen önce kesildi. Dışarı çıktık. Bodrum duvarındaki bir delikten, Skenderija'daki, hâlâ çalışmakta olan trafik ışıkları görülebiliyordu. Her tarafta ateşler yanıyordu. Kırılmış kiremitler, sıvalar ve camlar sokaklara dağılmıştı. Pencereler duvarlardan bir bütün olarak fırlamıştı ve parkta ve Başkanlık binasının dışındaki sokakta ağaçlardan kopmuş dev dallar uzanıyordu. Bu dallardan biri, binanın dışına park edilmiş olan arabama çarpmıştı. Sabah olduğunda, savaş patlak verene dek içinde yaşamış olduğum evin gece boyunca defalarca vurulmuş olduğunu; dairenin üstündeki çatının yandığını ve her iki kızımın dairelerinin de isabet almış olduğunu öğrendim. Şans eseri kimse yaralanmamıştı çünkü o sırada hepsi bodruma sığınmışlardı.

2 Haziranda şehirde bulunan bir CNN muhabiri izleyicilerine şunları bildiriyordu: "Saraybosna'da hep işlerin daha da kötüye gidemeyeceğini düşünürsünüz. Ama gidebilir. Şehir, şu tepelere tırmanmayı arzulamıştı ama şu an sarsılıyor, çatırdıyor ve ıstırapla inliyor." Bir yıl sonra İspanyol yazar Juan Goytisolo da aynı manzarayla karşılaşacaktı. Goytisolo *Saraybosna Defterleri* adlı kitabında şöyle yazmaktadır: "'Sıcak' gecelerde ve günlerde hastanelerde yeterli yer yok, morglarda yeterli yer yok -cesetlerin kiremitlerin üstüne yatırılması gerekiyor- ve mezarlıklarda yeterli yer yok. Cenaze törenleri sniperlar için elverişli bir hedef oluşturduğundan, açıklığın en az olduğu alanlarda (Kovaci yokuşundaki park gibi) gerçekleştirilmeleri gerekiyor ya da kurbanları gizlice gömmek için alacakaranlığın avantajlarından yararlanılıyor." Goytisolo sözlerini şöyle bitiriyor:

153 "Uçaktan Saraybosna cehennemine indikten sonra müteessir olmamak imkansız."

Saldırgan güçler, SDS'nin paramiliter birliklerinin yardımıyla daha savaşın başında Gorazde'yi kısmen işgal etmiş olmalarına rağmen, kent, Bosna-Hersek Yerel Savunma Güçlerinin iyi örgütlenmiş olması ve kararlılığı sayesinde, 15-28 Ağustos 1992 arasında gerçekleşen muharebelerle kurtarıldı.

Londra Konferansı, aralarında BM Genel Sekreteri Butros Gali ile Büyük Britanya Dışişleri Bakanı John Major'ın da bulunduğu yaklaşık 40 katılımcı ile Yugoslav Krizini çözmek üzere 26 Ağustos 1992'de toplandığında, Gorazde için yapılan savaş sürüyordu. Konferansta bir konuşma yaptım.

LONDRA KONFERANSI'NDAKİ KONUŞMAMDAN BÖLÜMLER (26 Ağustos 1992)

Ben, BM'nin en yeni üyesi olan Bosna-Hersek'ten, gaddarca bir saldırganlığın kurbanı olmuş bir ülkeden geliyorum. Size, o ülkenin vatandaşlarından selam getirdim, ülkemiz için yaptıklarınızdan dolayı şükranlar ve yapamadıklarınız için sitemler getirdim.

Ve Bosna-Hersek için yapmakta başarısız olduğunuz şey, sizin kendiniz için yapmakta başarısız olduğunuz şeydir. Çünkü bizler Bosna'da, adaletsiz bir dövüş içinde, hayata, insanlar arasındaki ve toplumsal ve ulusal gruplar arasındaki ilişkilere dair ziyadesiyle Avrupalı olan bir ilkeyi savunmaya çalışıyoruz. Bu ilke, Bosna-Hersek'in içinden geçtiği tüm tarihsel tecrübelere ve musibetlere rağmen daima bir örneğini teşkil ettiği ve halen de ütopik bir kararlılıkla bağlı kalmaya çalıştığı farklılık ve karşılıklı hoşgörü ilkesidir.

Belgrad'daki iktidar sahiplerinin görüşüne göre -ki onların temsilcileri bugün bu salonda bulunuyorlar- Yugoslavya'nın dağılmasından sonra Bosna-Hersek, Sırbistan ve Karadağ ile birlikte küçülmüş bir Yugoslavya'nın (ya da dünyanın ona atıfta bulunurken genellikle kullandığı adla Büyük Sırbistan'ın) içinde kalmalıydı. Yaptığımız referandumda halk bunu ezici bir çoğunlukla reddetti. Halkın iradesi, Avrupa tarafından ve daha sonra da medeni dünyanın çoğunluğu tarafın-

dan tanındı. Ancak bu irade, Belgrad rejimi tarafından ne tanındı ne de kabul edildi.

Bunu, misillemeler ve kendi tercih ettikleri çözümü zorla dayatma girişimleri izledi. Yeni doğmuş bir devlete ve onun silahsız halkına karşı, Avrupa'nın en ağır silahlandırılmış ordularından birinin bütün vasıtaları harekete geçirildi. 2.400'den fazla zırhlı savaş aracı, muhtelif kalibrelerde 1.800'den fazla top bataryası, JNA'nın hava gücü ve füze sistemleri ve 100.000'den fazla JNA askeri, SDS'nin aynı sayıdaki gayrınizami parti savaşçılarının da katılımıyla, genç, savunmasız, korumasız devletin üzerine çöktü. Ülkenin yarısından fazlası hızla işgal edildi. Halk, alelacele edinilmiş birkaç hafif silahla bir direniş örgütledi ve Saraybosna'da, Gorazde'de, Srebrenica'da, Bosanski Brod'da, Brçko'da, Jajce'de, Hersek'in ve merkezi Bosna'nın bazı kısımlarında, Cazin sınır bölgesinde ve Bosna ve Neretva nehirlerinin vadilerindeki görece geniş bölgelerde direnmeye devam etti. Burası Bosna'nın, ağırlıklı olarak kentsel ve endüstriyel olan önemli bir kesimidir.

Baylar, ne bu nizami bir savaştır ne de Sırbistan tarafından başlatılan bu istila ve işgal nizami bir askeri işgaldir. Bu, sivil bir halka ve onların dini, milli ve kültürel değerlerine karşı girişilmiş bir soykırım savaşıdır. Kentler harabeye çevrildi, istenmeyen nüfus katledildi ve sürüldü. İçinde erkeklerin ve kadınların katledildiği ya da açlık ve işkenceden yavaş yavaş öldüğü toplama kampları, zehirli mantarlar gibi Bosna-Hersek'in dört bir yanında boy vermekte. Hiçbir medeni ülkenin dilinde, işlenmekte olan mezalimi adlandırmak ve tasvir etmek için yeterli çirkinlikte bir sözcük yok...

Şimdi sanki hiçbir şey olmamış gibi bizden pazarlığa oturmamız isteniyor. Hiçbir kent harabeye çevrilmemiş, kimse öldürülmemiş ya da sürülmemiş, nefret ve düşmanlık tohumları hiç ekilmemiş gibi.

Pazarlıklar yürütülebilir ancak ilk müzakereler saldırganlığa bir son verilmesi ve onun sonuçlarının ortadan kaldırılması üzerine yapılmalıdır; Bosna-Hersek'in gelecekteki yapısı ancak ondan sonra tartışılabilir.

Saldırganlığa bir son verilmesi ve sonuçlarının ortadan kaldırılması şunları içine alır:

- Derhal bir ateşkes ilan edilmesi;

- BM Güvenlik Konseyi'nin 752 sayılı kararı uyarınca JNA'nın ve onunla bağlantılı paramiliter grupların Bosna-Hersek topraklarından çekilmesi;
- Göçe zorlanmış olanların evlerine ve köylerine dönüşlerinin sağlanması;
- El konulmuş mülklerin iadesi ve savaş yıkımları için tazminat ödenmesi;
- İşlenen savaş suçları için sorumluluğun nerede yattığının belirlenmesi...

Hükümetimiz, Bosna-Hersek'in gelecekteki anayasal düzeni hakkında bir çalışma hazırlamıştır. Burada bunun ayrıntılarına girmeyeceğim. Yalnızca ülkenin gelecekteki anayasasının üzerine temelleneceği iki temel ilkeyi zikretmekle yetineceğim:

1. Bosna-Hersek vatandaşlarının egemenliği ve uluslarının yasa önünde eşitliği temeline dayanan demokratik, laik bir devlet olacaktır.
2. O, geniş bölgesel ve yerel özyönetimle birlikte adem-i merkeziyetçi bir devlet olacaktır...

Bosna-Hersek'in taksimi planını reddedin ve bu türden ihtirasları bastırın. Eğer bunu yapmazsanız, saldırgan, cezalandırılmak yerine ödüllendirilmiş olacaktır ve iki milyonluk Müslüman halk vatansız kalacaktır. Bu durumda, onun daha kötü kesimi suça, daha iyi kesimi ise intikama yönelecektir. Bu ikinciler, acılarını vahşi saldırgandan ve dünyanın kayıtsızlığından çıkarma arayışına gireceklerdir. Ve bu yıllar sürebilir.

Son olarak, Bosna-Hersek bir Avrupa ülkesidir ve onun halkı da Avrupalıdır. Fakat üzerimize çökmüş olan kötülük Asya'dan gelmemiştir; o da Avrupa kökenlidir. Saldırganda iki kötülük bir araya gelmiştir: faşizm (ırkçılık ve aşırı ulusçuluk) ve Bolşevizm (adalet ve yasa duygusundan tümüyle mahrumiyet). Her ikisi de Avrupa kaynaklıdır..

Bosna-Hersek'in bu iki kötülüğün çizmeleri altında can vermesine izin veremezsiniz, ancak o zaman toplantılarınıza gidip yeni dünya düzeninden ve yeni Avrupa düzeninden söz edebilirsiniz. Avrupa, Bosna'da ya savunulacak ve yeniden inşa edilecek ya da gömülmüş olacaktır.

Konferans, Bosna-Hersek'te tüm çatışmalara son verilmesi çağrısında bulunan, Bosna-Hersek'in bütünlüğünü teyit eden

 ve mültecilerin evlerine dönmesini, insan haklarına saygı gösterilmesini ve Bosna-Hersek ile Sırbistan arasındaki sınırlara uluslararası gözlemci gruplarının yerleştirilmesini şart koşan Deklarasyonun kabulüyle sona erdi.

Deklarasyon kağıt üzerinde kaldı ve saldırı devam etti.

1992 Ekim başında, Bosanski Brod'un düşmek üzere olduğu haberi bana ulaştığında Zagrep'teydim. Etrafta, Hırvat Ordusunun kentten çekilmekte olduğu ve hiçbir direnişte bulunmadığı mealinde dedikodular dolaşıyordu. Bu anlatılanlara, Posavina'yı teslim etmek üzere Tudman ile Milosevic arasında yapıldığı söylenen gizli bir anlaşmaya dair şayialar eşlik ediyordu. Bu hikayelere inanmak istemedim ve onları tahkik etmeye karar verdim.

5 Ekimde Zagrep'ten Brod'a doğru dolambaçlı bir yol izledim. Beni oraya iki ya da üç saatte götürecek olan karayolu, çarpışmalar neticesinde uzun zamandan beri ulaşıma kapatılmıştı. Slavonski Brod'a akşam karanlığında ulaştım. Slavonski Brod ile Bosanski Brod'un siyasi liderleri beni orada bekliyorlardı. Herşey kasvetliydi: hava, insanlar ve atmosfer. Aynı gece Zagrep'e dönmeye ve Başkan Tudman'dan takviye kuvvetler göndermesini istemeye karar vermiştim. Telefonla, sabah saat sekizde bir görüşme ayarladım.

Gece boyunca yolculuk yaptım ve şafaktan önce Zagrep'e vardım. Tudman'ın benim buruşuk, kravatsız elbiseme bakışını hatırlıyorum. Bosanski Brod'un düşmeyeceğini söyledi ve derhal 1.000 kişilik bir yedek kuvvet göndermeye razı oldu. Ümitlerim artmış bir halde oradan ayrıldım ve Bosnalı Hırvatların o tarihteki önderi Mate Boban ile görüşmek üzere Split'e gittim. Akşam üstü geç saatlerde oraya vardığım anda, Boban bana, Bosanski Brod'un o sabah düşmüş olduğu haberini verdi. Bu haber karşısında düştüğüm dehşete tepkisi şu oldu: "Eseflenmenize gerek yok, buna değmezler, elbet bir gün Bosanski Brod'u geri alacağız."

Bu "değmezler" ifadesi, bu bölgedeki, Boban'ın HDZ partisine bağlı olmayan ve Boban'dan farklı olarak Bosna-Hersek'i vatanları kabul eden Hırvatlar ile ilgiliydi.

Yaklaşık sekiz yıl sonra, bölgenin Hırvat komutanı General Petar Stipetic, Mart 2000'de *Nacional* gazetesine şu beyanatı verdi:

> 6 Ekim 1992'de Bosanski Brod'u kaybettiğimizde çok şaşırmıştık. Orayı, güçlü bir düşman saldırısı ya da baskı nedeniyle kaybetmedik –ki bunu kabullenebilirdik-, tersine benim için tümüyle muğlak olan nedenler yüzünden kaybettik. Bosanski Brod'un çevresindeki alanları koruması gereken birlikler, benim bilgim dışında geri çekildiler ve Sırp birlikleri de öylece ellerini kollarını sallayarak geldiler. Bugüne dek, bunun arkasında kimin olduğunu bulmaya muktedir olamadım ama bunun arkaplanında Mate Boban ile Radovan Karadzic arasında, 1992 yazında Graz'da bir araya geldiklerinde varılmış olan bir mutabakatın bulunduğuna eminim...

Sırplar, Bosanski Brod çevresindeki durumu kendi lehlerine dengeledikten sonra Gradacac üzerine yürüdüler, ancak 22 Ekimden 25 Ekime dek sürdürülen muharebelerde geriye püskürtüldüler. Bize bağlı güçlerin JNA'nın bir zırhlı trenini tuzağa düşürüp tahrip ederek önemli miktarda silah ve mühimmat ele geçirdiği o meşhur hadise de bu savaş sırasında cereyan etmişti.

Bosanski Brod'un düşüşünü çevreleyen olaylar, Bosna Ordusu ile Hırvat Savunma Konseyi (HVO) arasındaki ilişkilerde ciddi çatlaklar bulunduğunu gösterdi. Bosna-Hersek'in geleceği hakkında farklı görüşlere sahip olduklarından; daha net bir ifadeyle Bosna'da kendilerine ait bütünsel bir toprak yaratmaya ve sonra da bunu Hırvatistan'a dahil etmeye giriştiklerinden dolayı görüş ayrılıkları giderek daha sık ortaya çıkmaya ve açık çatışmaya dönüşmeye başladı.

İlk çarpışmalar, Lasvanska Vadisinde daha 1992 Haziranında, Prozor'da ise, HVO birliklerinin 23-25 Ekimde kente saldırmaları ve sivilleri katletmeleri üzerine Ekim 1992'de başladı. Tudman'a hitaben bir mektup yazdırdım:

> Sayın Başkan, Bosna-Hersek'teki son olaylar beni, size bu mektubu yazmaya zorluyor.
>
> HVO birlikleri, Novi Travnik, Vitez ve Prozor'daki çarpışmaları kasıtlı olarak provoke etmişlerdir. Bu çarpışmalar sırasında kayıplar –hem ölü hem de yaralı- olmuştur. Batı Hersek boyunca bütün yollar, insani yardımlara bile kapatılmıştır. Aynı zamanda, Hırvat medyasında Bosna-Hersek'e ve onun meşru yönetimine karşı bir propaganda savaşı başlatıl-

mıştır. Bosna-Hersek'te bir askeri darbe gerçekleştirildiği söylentilerine ilişkin haberler çıkartılmakta ve durmadan tekrarlanmaktadır; hükümetteki değişikliklere ve savaşa dair spekülasyonlar mevcuttur ve Bosna-Hersek Ordusunun Çetniklere karşı son derece eşitsiz koşullarda vermekte olduğu savaş inatla gözardı edilmiştir. Öyle görünüyor ki, Çetniklerin şiddetli fiziksel saldırılarına maruz kalan halkımızın, şimdi de morallerinin bozulması ve umutsuz bırakılması istenmektedir. Hırvat medyasının bu ikinci görevi, kendi üstüne almış olduğu da anlaşılmaktadır.

Sizin de gayet iyi bildiğiniz gibi, gerçek, Saraybosna'da şu ya da bu türden bir askeri darbenin olmadığıdır.

Bosna-Hersek Ordusunun Gorazde, Saraybosna, Konjic, Jajce, Gradacac, Zepa, Maglaj, Visegrad, Brçko ve diğer yerlerde kahramanca savaşmakta olduğu da –Hırvat televizyonu hariç bütün dünyanın bildiği gibi- ayrı bir gerçektir. Neden bu gözardı ediliyor ve yerine bir umutsuzluk duygusu yayılıyor?

Tankların Prozor'a ateş açtığı ve kente girdiği ve bunların Bosna-Hersek Ordusunun tankları olmadığı da bir gerçektir.

Bosna-Hersek'in Çetnikler tarafından işgaline direnmek bakımından hayati öneme sahip olan askeri teçhizata Zagrep ve Grude'de el konulmuştur. Sonuçlar sizin de görebileceğiniz kadar açıktır.

Cenevre'de Bosna-Hersek'in gelecekteki yapısına dair müzakereler yapıldı. Bununla eşzamanlı olarak, zor kullanma yoluyla Londra ve Cenevre müzakerelerini anlamsız kılan politik bir emrivaki yaratıldı.

HVO, Çetniklere karşı meşru müdafaa sınırlarının çok ötesine geçmiş, meşru sivil otoritelerin sistematik olarak tahribine ve devlet içinde devlet olma özelliği gösteren kurumların tesisine yönelmiştir.

İnsan kaçınılmaz olarak, vatandaşlarının çoğunluğunun iradesine ters düşen bir sonucu dayatabilmek üzere, Bosna-Hersek'in kendisini içinde bulduğu bu zor durumu –belki de tüm tarihi boyunca karşı karşıya kaldığı bu en zor durumu- istismar etme arzusunun varolduğu izlenimine kapılıyor.

Hangi makul insan, bizim Çetniklere karşı bu sert savaşı sürdürürken HVO'ya karşı da bir cephe açmış olduğumuza ina-

nabilir? Bu, daha ziyade, bizim Saraybosna'da kendi kendimizi bombardımana tabi tuttuğumuz yolundaki Çetnik iddialarına benzemiyor mu?

Bosna-Hersek tümüyle etnik temellere dayalı bir taksime asla razı olmayacak ve zorla dayatılmış herhangi bir çözümü kabul etmeyecektir. Ülkenin yeterli gücü ve dışarıda kendisini savunmak için yeterli sayıda dostu vardır.

Bosna-Hersek'in bu dostları arasında en önde geleni Hırvatistan ve Hırvat halkıdır. Benim ülkem herşeye rağmen bu dostluğa inanmaya ve onun gereklerini yerine getirmeye devam edecektir.

Sayın Başkan, lütfen yolumuz üzerindeki engelleri kaldırmak için nüfuzunuzu kullanın; kullanın ki, ilişkilerimiz ülkelerimiz arasındaki Dostane İlişkiler ve İşbirliği Mutabakatıyla uyumlu olarak gelişebilsin.

Cevap yoktu, ya da daha kesin bir biçimde söylemek gerekirse aylar boyunca hiç cevap gelmedi.

Ocak 1993'ün sonunda, Tudman ile aramda çok sert yazılmış açık-mektup alışverişi yaşandı. Bunlardan, pratik ilişkilerin ve iki ülke arasındaki ilişkilerin bu zaman zarfında ne denli kötüleşmiş olduğunu anlamak zor değildi. Tudman 27 Ocak 1993 tarihli açık mektubunda şunları yazdı:

Bugünlerde cereyan etmekte olan, merkezi Bosna'daki Müslüman aşırıların Hırvat yerleşim alanlarına yönelik örgütlü ve öldürmeye yönelik vahşi saldırılar düzenlemesi, sivillerle savunmacılar arasında fark gözetmeksizin ateş etmesi gibi müessif olaylar, beni size bu mektubu yazmaya zorladı.

Sizin de gayet iyi bildiğinizden emin olduğum üzere, dün gece 35 HVO askeri, Busovaca bölgesinde bulunan köylerini Müslüman birliklerin işgaline karşı savunmaya çalışırken öldürüldüler. Dahası, bu birlikler muhtelif Hırvat köylerini de yaktılar. Bu olay, yardım için yüzünü Hırvatistan'a ve dahi dünyanın bütününe çevirmiş olan Bosna-Hersek'teki Hırvat halkının önderliğini derinden rahatsız etmiştir.

Bu nedenle ve derin bir endişeyle sizden, geçtiğimiz aylar boyunca ülkenizin büyük kısmında ortak düşmanlara karşı omuz omuza direnmekte olan Bosna-Hersekli Müslüman ve Hırvatlar arasındaki ilişkilerin çok ciddi bir biçimde kötüleşmesine yol açabilecek olan bu gaddar saldırıya bir son vermenizi rica

ediyorum. Eğer bu saldırı durdurulmaz ise, bu devletlerimiz arasındaki ilişkileri daha da kötüleştirecek ve Bosna-Hersek'teki pek çok kişinin hayatını sayesinde sürdürmekte olduğu insani yardımların akışını tümüyle akamete uğratacaktır.

Hırvatistan vatandaşları, kendi kendilerine, Bosna-Hersek'teki Hırvatlara yönelik saldırganlığın, Hırvatistan'ın sizin vatandaşlarınıza yardım etmek için yapageldiği onca şeyin karşılığı olup olmadığını sormaktadırlar:

- Yarım milyon mülteciyi korumak ve onlara bakmak;
- Devasa miktarlarda insani yardımı organize ve tedarik etmek ve dağıtmak;
- Devletinizin sivil hizmet sektörlerinden çoğuna Hırvat kentlerinde iş görme imkanı tanımak;
- Sırp saldırganlara karşı yapılan savunma için şümullü destek sağlamak;
- Bosna-Hersek'in nihai yapısı için muhtemel en adil çözümün aranmasına ve Cenevre müzakereleri çerçevesinde barışın mümkün olduğunca çabuk tesis edilmesine katkıda bulunmak.

Bosna-Hersek'teki Hırvat ve Müslüman halklara bu doğrudan hitap etme fırsatını kullanıyorum; onları, karşılıklı düşmanlıkları sona erdirmeye ve ortak düşmanlarına karşı savunmada ve kendilerini Bosna-Hersek'te tamamen eşit statüdeki kurucu halklar olarak ahenk içinde yaşamaya muktedir kılacak bir çözüm arayışında tam bir işbirliğine çağırıyorum.

Sizin, Müslüman birliklere, Bosna-Hersek'teki Hırvatlara yönelik saldırılarını durdurmaları için vereceğiniz acil ve kararlı emrin, Bosna-Hersek'teki Müslümanlar ile Hırvatları Sırp-Karadağlılara ve Yugo-komünist saldırganlara karşı bir savunma gücü haline gelmeye muktedir kılacağını umuyorum. Aynı zamanda bu, Hırvat kamuoyunda mevcut olan, göçmenlere bakılması ve Bosna-Hersek'e şümullü yardım sunulması konusunda büyük fedakârlıklarda bulunmaya devam etme arzusunun muhafaza edilmesi için asgari bir öngereklilikti̇r.

Ertesi gün şöyle cevap verdim:

Merkezi Bosna'da, Bosna-Hersek Ordu birlikleri ile HVO arasındaki son çarpışmalarla ilgili 27 Ocak tarihli mektubunuza cevap olarak yazıyorum.

Gücüm yettiğince, şiddetle kınanması gereken bu son çarpışmaların sebepleri hakkındaki gerçeği öğrenmeye çalıştım.

Korkarım ki siz, yalnızca tek bir bilgi kaynağına güvendiniz ve onu yeterli addettiniz. Ben üç kaynakla daimi temas halindeydim: Bosna-Hersek Ordusunun, HVO'nun ve UNPROFOR'un yetkili subayları (yani AT denetçileri) ile. Sizin de tahmin edebileceğiniz gibi; Bosna-Hersek Ordusundan ve HVO'dan gelen raporlar birbiriyle çelişiyordu. Ancak UNPROFOR ve AT temsilcilerinden öğrenmiş olduğum gerçekler, Gornji Vakuf ve Busovaca'daki son çarpışmaların, Savunma Bakanı Bozo Raic'in, Hersek'te ve merkezi Bosna'da, Bosna-Hersek Ordusunun birimlerini HVO'nun komutası altına sokma yönündeki emirlerini yerine getirme teşebbüsü içindeki HVO birlikleri tarafından provoke edilmiş olduğunu, net bir biçimde teyit etmiş bulunmaktadır. Bosna-Hersek Ordusuna bağlı askerler buna karşı direndiler ve kayıplar oldu. Hırvat sivil halka karşı, bırakınız Hırvat televizyonunun ve bazı Zagrep gazetelerinin Hırvat kamuoyunu gerçekleştiğine ikna etmeye çabaladığı türden olanları, herhangi bir şiddet türünün uygulandığını teyit eden tek bir bilgi kırıntısı yoktur.

Ancak merkezi Bosna'daki çatışmanın daha derinde yatan bir nedeni vardır ki; o da, HVO'dan bazı kişilerin Bosna-Hersek'te bir tür devlet içinde devlet tesis edilmesinde ısrar etme girişimidir. İki halk arasındaki gerilimlerin ve artan güvensizliğin gerçek nedeni budur ve biz bu gerçekle yüzleşmek durumundayız.

Bay Boban, Cenevre'de, bütün kusurlarına rağmen yine de en azından Bosna-Hersek'in bağımsız bir devlet olduğunu ve bu devlet içinde eyaletler bulunacağını ama bunların sadece bir tek halka ait olan devletler ya da ulusal olarak tanımlanmış bölgeler olmayacaklarını açıkça ortaya koyan dokuz ilkelik bir belgeyi imzaladı. Önceki gün sayın Boban'a, merkezi Bosna'daki çatışmaya bir son verilmesi çağrısında bulunduğumuz bir ortak beyanat metni sundum. Başka şeyler yanında, metin ileride kurulması düşünülen Mostar ve Travnik eyaletlerinde, halkların eşit statüde olması konusunda özel bir madde içeriyordu ve Cenevre'de ortaya konulmuş olan senetlerle tam bir uyum içindeydi.

Bu, belirli anlaşmazlıkları ortadan kaldırabilecek ve durumun normalleşmesine katkıda bulunacağı kesin olan bir beyanattı

fakat Bay Boban onu imzalamayı reddetti ve onu, düşmanlıklara son verilmesi yönündeki bir ricayla sınırlandırdı. Bunun için bulabildiğim yegâne açıklama, Bay Boban'ın, merkezi Bosna'da dışlayıcı bir Hırvat ulusal bölgesi yaratma hırsından vazgeçememiş olmasıdır; oysa sizin de gayet iyi bildiğiniz gibi, merkezi Bosna'da Müslüman ve Hırvat nüfus sayı olarak hemen hemen eşittir, bu nedenle de bu bölgenin yalnızca Hırvat olmasına imkan yoktur. İmzalanmamış olan beyanatın bir kopyasını, bu mektupla birlikte gönderiyorum ki kendiniz hüküm verebilesiniz.

Sayın Başkan, mektubunuzda yer alan iddialardan bazıları nedeniyle, size şimdi zikredeceğim hususlardan haberdar olup olmadığınızı sorma cüretini gösteriyorum:

- Bosna-Hersek Devleti'nin alametlerinin uzun zamandan beri HVO denetimi altındaki topraklardan "silinmiş" olduğunu;
- Bu alanlardaki televizyon vericilerinin, TVBiH'in programlarını alamayacakları tarzda yeniden ayarlanmış olduğunu;
- Hersek'te ve merkezi Bosna'daki bir dizi belediyede yasal otoritelerin, HVO'nun tek taraflı girişimleriyle ihlal edilmiş olduğunu;
- Bosna-Hersek'e ulaşmakta olan insani yardımlara sistematik olarak el konulmakta ve bunların adaletsiz biçimde dağıtılmakta olduğunu biliyor musunuz? 4.500 ton gıda maddesi getiren bir Türk gemisi daha çok yakın bir zamanda HVO tarafından tamamiyle tasfiye edildi; yine HVO Türk halkının gönüllü bağışları ile sağlanmış olan benzinle yüklü bir Türk petrol-tankerinden, yetkisi dışında, kendisine koyduğumuz kotaya ilave olarak ve Bosna Ordusunun Mostar'daki kolordularının kendi paylarını alamamalarına yol açacak şekilde 1.000 ton benzini fazladan almıştır; IGASSA'nın iki yöneticisi Galip es-Sufi ve Ebu Hasan Ali 1992 Aralık sonunda Busovaca'da kaçırıldılar ve bir aydan fazla bir süre Mostar'da hapis tutuldular. Kendilerinden, değeri yarım milyon Alman markından fazla olan para ve mal alındı. *Slobodna Dalmacija*'nın son sayısında, Zürih'teki İnsani Yardım Derneği'nin Sekreteri olan Bayan Marija Wernle-Matic'in, Hersek'ten geçen yollar üzerinde insani yardımlara yaygın bir biçimde el konulduğundan sözeden bir açık mektubu yayınlandı. Lütfen bu makaleyi okumaya zaman ayırın. Bu, pek çok şeyi daha net görmenizi sağlayacaktır.

- Çetnik saldırganlara karşı direnebilmek bakımından hayati olan teçhizatın tesliminin durdurulmuş olduğunu biliyor musunuz? Bildiğiniz gibi, Kasım 1992'de, teslim edilmiş olan bu teçhizatın yarısını –ki değeri en az on milyon Amerikan dolarıydı- Hırvat Ordusuna hibe ettik, buna rağmen teçhizatın diğer yarısı Bosna'daki hedeflerine el sürülmemiş biçimde ulaşmadı. Hatırı sayılır bir miktarı Grude'de durduruldu ve gasp edildi. Eğer bu yapılmamış olsaydı, Saraybosna ve Bosna'daki diğer pek çok yer kurtarılmış ve muhacirlerimiz de evlerine dönebilmiş olacaktı;
- 1992 Aralık başlarında, HVO birlikleri tarafından Prozor'a bir saldırı gerçekleştirildiğini biliyor musunuz? Kent iki gün boyunca bombardımana tabi tutuldu, 22 asker ve sivil öldü ve Bosna-Hersek Ordusu ve çevredeki Müslüman köyler silahsızlandırıldı.

Silahsızlandırılmalarının ardından 74 Müslüman evi havaya uçuruldu. Bu mektupla birlikte size, bu evlerin sahiplerinin –ad ve soyadlarıyla birlikte- bir listesini de gönderiyorum. Size, bu kente birlikte gitmeyi ve orada gerçekten neler olduğunu kendi gözlerimizle görmeyi teklif etme cüretinde bulunuyorum.

Anlaşmazlıklar, Ocak ortalarında Hırvatların çoğunlukta olduğu henüz tanınmamış bir eyalette Bosna-Hersek Ordusunun HVO'nun komutası altına sokulması emri verildiğinde doruğa ulaştı. Bunu, günlerce ağır top ateşiyle dövülmüş olan Gornji Vakuf'ta yaşanan bir dizi şiddetli çarpışma izledi; Bosna-Hersek'in sivil halkı için gönderilmiş olan tüm insani yardımların önü kesildi, çatışma tırmandırıldığı sırada Hersek yollarında olması gereken Müslümanlara ait yüzlerce araca el konuldu ve benzeri. Esefle ifade ediyorum ki, Hırvat medyasında Bosna-Hersek aleyhine eşi benzeri görülmemiş bir kampanya yürütülmektedir. Nitelik sahibi bu samimi insanlar böyle bir kampanyayı hak etmiyorlar.

Bosna-Hersek, daha güçlü olan tarafa katılmanın ve Yugoslavya içinde kalmanın çok daha ıstırapsız olacağı bir zamanda Hırvatistan ile ittifak yapmayı seçmişti. Bu, hesaplı bir tercih değildi, daha ziyade bir ilke ve tutarlılık meselesiydi. Hırvatistan'ı tahrip etmekte olduğu sırada genç erkeklerimizi JNA'ya yollamayı reddetmiş olduğumuzu ve gerçekten de çok sayıda gönüllünün Hırvat egemenlik ve özgürlük müca-

> delesine katılmış ve bu yolda öldürülmüş olduğunu size hatırlatırım. Bu tercihten dolayı Yugoslav Ordusundan misilleme bekliyorduk ve olan da buydu. Bosna-Hersek'ten gelen muhacirlerin Hırvatistan'da istenmeyen adam ve pek az silaha sahip olan Bosna-Hersek Ordusunun kendi ülkesinde saldırgan ilan edilmesini beklemiyorduk.
>
> Sonuç olarak, sizin Hırvat ve Müslüman halklara karşılıklı düşmanlıkları bir kenara bırakmaları ve ortak düşmanlarına karşı savunmada ve iki halkın Bosna-Hersek'te eşitlik temelinde ahenk içinde yaşamasını olanaklı kılacak bir çözüm arayışında gerçek bir işbirliği ihdas etmeleri yönündeki çağrınızı paylaşıyorum.

Bu mektupla birlikte, HVO birliklerinin, Prozor kentinde ve Memici ve Blace köylerinde yakıp yıktıkları evlerin sahiplerinin listesi (ad ve soyadlarıyla birlikte) de zarfa konuldu.

Tudman'a yazdığım cevapta atıfta bulunduğum Bayan Marija Wernle-Matic'den gelmiş olan açık mektup, isyancı Hırvatların önderi Mate Boban'a yollandı. 28 Ocak 1993'te *Slobodna Dalmacija*'da (s. 33) yayınlanan bu mektupta şunlar yazıyordu:

> Ben Marija Matic, evlilik adım Wernle, 2 Şubat 1942'de Vares belediyesine bağlı Vijaka'da doğdum. Katoliğim. 1964'ten beri İsviçre'de yaşıyorum ve 1967'den beri de bir İsviçre vatandaşıyım. Şu anda Bosna-Hersek için İnsani Yardım Derneği'nin sekreterliğini yapıyorum.
>
> Beni bu mektubu yazmaya zorlayan büyük bir acıma duygusu oldu. 18 Ekim 1992'de başlayan ve Bosna sınırlarının kapatılması nedeniyle zor kullanılarak engellenen –ki bu nedenle 4 Kasım 1992'ye kadar Split'te kaldım ve ancak 4 Kasım 1992'de Bosna'ya girebildim- Bosna seyahatim sonucunda, Hersek ve Bosnalı Katolik Hırvatların, Bosna-Hersek halkına ulaştırılmak istenen insani yardımlarla gelen her ne varsa hepsine el koymakta ve el koydukları bu malların büyük kısmını yabancı paralar karşılığında dükkanlarda satmakta olduklarına kanaat getirdim. Geniş ölçekli müsaderelerin gerçekleşmekte olduğu yerlerden sadece üçünü zikredeceğim: Tomislavgrad, Grude ve Kiseljak.
>
> Zepce'de, Branko Merkovic benim kişisel olarak eşlik ettiğim fakat kamyonların, az önce zikrettiğim gibi, sınırların kapalı oluşu nedeniyle Split'ten itibaren ancak teker teker ilerleyebil-

diği bir konvoyda, benim gözetimim altında olan bir kamyon dolusu giyeceği elimizden aldı; bu nedenle Zepce'ye vardıktan sonra bir hafta boyunca HDZ yetkilileriyle konuşarak o bürodan bu büroya gidip gelmek zorunda kaldım. Ancak maalesef bu kişiler, benim, elimden alınmış olan malların –ki toplamın üçte birine tekabül ediyordu- iadesi yönündeki taleplerimi yerine getirmeye istekli değillerdi. Aynı yerde, elimden alınmış olan yünün (100 kg) satılmakta olduğu dükkânı gördüm. Caritas Eczanesi insani yardımları satıyor: Bebek mamaları, kişisel hijyen malzemeleri veya örneğin diş fırçaları dörder Alman markına satıldı. 1992 Kasımında Bernli kadınlar yeni çocuk giysileri, gıda ve kişisel hijyen malzemelerinden oluşan dört kamyonluk bir konvoy (100 tondan fazla) gönderdiler. Sözkonusu sevkiyat, Split ile Travnik arasında bir yerlerde kayıplara karıştı; bu da demek oluyor ki asla hedefine ulaşamadı. Hedeflerine ulaşabilen sevkiyatlar ise, çoğunlukla üzerinden vahşi hayvanlar geçmiş gibi bir manzara arzediyorlar ve elbetteki her defasında malların bir kısmı eksik oluyor.

Kiseljak'taki dükkanlarda nelerin satıldığını gördüğümde [o kadar kötü oldum ki] onları görmemiş olsaydım bu benim sağlığım için daha iyi olurdu. HVO birliklerinin Arap ya da Bosna kökenli Müslümanları tutuklayıp, onları Kiseljak'taki HVO karargâhına götürdüklerine şahitlik edecek görgü tanıklarım var. Onlar orada taşımakta oldukları her şeyden soyuluyorlar ve bunu, soygunun şu ya da bu çete tarafından gerçekleştirildiği mazereti takip ediyor. Bu çetelerin kurbanlarını HVO karargâhına götürmeleri de pek ilginç bir durum.

Derneğimizin, gerekli refakat belgelerine de sahip olan en son yardım malzemesi sevkiyatı, 17 Ocak 1993'te Metkovic ve Mostar arasında, düzenli Lucerne-Travnik seferini yapmakta olan bir otobüsten zorla alındı. Yardım malzemeleri, tamamı İsviçreli sigorta şirketi Fortuna tarafından sağlanmış olan yedi kutu içindeki kışın sıcak tutan 113 adet kadın paltosu, 31 adet kapitone ceket, 65 adet yürüyüş elbisesi, 6 takım elbise, 1 adet sabahlık ve bir yeşil ceketten oluşuyordu. Sözkonusu yardım, Zenica Çelik İşleri Kliniğindeki rehabilitasyon merkezine ulaştırılacaktı. Birkaç İsviçre ilaç firmasının yolladığı ve otobüs şoförüne emanet edilmiş olan 5 büyük paket muhtelif ilaca ve iki kutu dolusu muhtelif diğer mallara da el konuldu.

Aynı zamanda, kamyonla taşınan bir başka sevkiyat da Grude'de durduruldu. Lukavac'daki Sağlık Merkezine ulaştırılması istenen ve refakat kağıtlarında 921130/1223 Mediswisa ve 8005/16IV6 Neuhausen referansı bulunan bu gönderi, 20 paket bandajdan ve 5 paket muhtelif ilaçtan oluşuyordu.

Zenica'dan hareket eden iki Centrotrans otobüsünün Busovaca'dan daha ileriye gitmesi engellendi ve yolcular seyahatlerine yürüyerek devam etmeye zorlandılar. Bunlar bu tür pek çok olaydan sadece bir kısmıdır.

Sizden, inandığımız Tanrı adına; bağlı olduğumuz Kilise adına; sevdiğimiz ve kendisi için savaşmakta olduğumuz halk adına; sevdiğimiz ve mezalimden kurtarmak istediğimiz ülke adına, bu çirkin ve kötü işlerin bir daha tekrarlanmaması için elinizden gelen her şeyi yapmanızı rica ediyorum. Lanetlenmiş ve uzun zamandır acı çekmekte olan halkımızı en azından bu sıkıntılardan ve musibetlerden kurtarın, zira, sizin benden daha iyi bildiğiniz gibi halk artık sabrının sonuna varmak üzeredir. Bosna-Hersek'te birilerinin, en fazla risk altında olanlar hilafına zenginleşmesine izin vermeyiniz.

Marija Wernle-Matic

Saldırgan, Sırpları ve Hırvatları, Yahudileri, Latinleri, Slovenleri ve Arnavutları da öldürmüş olmasına rağmen, en çok kurban Müslüman nüfus arasındaydı. Bosnalı Müslümanlara karşı bir soykırım savaşı yapılmakta olduğu açıktı ve bu gerçek, Müslüman ülkelerdeki kamuoyları aracılığıyla dalga dalga yayıldı. O vakitler çok sık tekrarlanmakta olan tumturaklı "Yeni Dünya Düzeni" ibaresinin, bir ikiyüzlülükten ibaret olduğu gün yüzüne çıktı; zira yeni dünya düzeninin çifte standartları olduğu daha en baştan belliydi. Bosnalı Müslümanlara, Avrupa'nın yerli halklarından biri olmalarına rağmen, Batılılara uygulanandan farklı bir standart uygulandı. Sovyet komünist imparatorluğunun çöküşünün ardından, Sovyetler Birliği'ni oluşturan cumhuriyetlerden bazıları kendilerini bağımsız devletler olarak ilan ettiler ancak hiçbir yerde Bosna'daki gibi bir trajedi yaşanmadı. Batı askeri ittifakı, Hristiyan bir halkın soykırıma tabi tutulmasına izin veremezdi.

Dünya üzerindeki pek çok Müslümanın böyle düşündüğüne inanıyorum. Ne yapılmalıydı? Cevap, İslam Konferansı Ör-

167 gütü'nün Cidde'de, 1992 Aralık başında yapılan olağanüstü toplantısı oldu.

Saraybosna'dan bir UNHCR uçağı ile havalandım. Zagrep'te beni, iyi yürekli, yüksek eğitimli bir insan ve Bosna'nın büyük bir dostu olan Şerce Sultanı Şeyh Kasım'a ait olan başka bir uçak bekliyordu. Şerce, Birleşik Arap Emirliklerini oluşturan emirliklerden biriydi.

Cidde'ye giderken Tiran'a uğradık; orada zamanın Arnavutluk Cumhurbaşkanı Sali Berisha da bize katıldı. Arnavutluk üzerinden uçarken, bu ülkenin hem güzelliği hem de yoksulluğu karşısında şaşkına döndük: sahil boyunca uzanan yeşil çayırlar ve tepeleri, kabaca yapılmış dar yollar kesiyordu. Uçak, dört bir yanını Enver Hoca rejimi sırasında inşa edilmiş gri beton siperlerin (*bunker*) –ama yüzlercesinin- çevrelediği yoksul, köhnemiş bir havaalanına indi.

Amerika'da eğitim görmüş bir tıp doktoru olan Başkan Berisha, Enver'in komünizminin güzel ülkesini içine sürüklemiş olduğu çöküş halinin tam olarak bilincindeydi. Kendisine Arnavutluk'un ekonomik durumunu sorduğumda; onun, üzerinde herhangi bir şey yetiştirmenin neredeyse imkansız olduğu, ayaklar altında çiğnenmiş bir yola benzediğini söyledi.

Cidde Uluslararası Havalimanı'nda Prens Selman tarafından karşılandık. Uzun boylu, kartal gagasına benzeyen tipik bir semitik burna, geniş bir cüsseye ve boğuk bir sese sahip olan, geleneksel Arap giysileri içindeki Prens, bize alçakgönüllülüğün ve vakarın en doğal bir örneğini sergiledi. "Sayın Başkan, bu olağanüstü oturumu düzenledik ki, hep birlikte halkınız için yapabileceklerimizin azamisini yapalım! Müslümanlar acı çekerken, bunu kayıtsızca izleyerek öylece oturmayacağız!" dedi, havaalanının VIP salonundaki kısa bekleyişimiz sırasında.

Konferans, ertesi gün, önemli toplantıların düzenlendiği Kongre Sarayı'nda, Suudi Arabistan hükümdarı, resmi unvanlarındaki ifadeyle Haremeyn'in Koruyucusu ve Hizmetkârı Kral Fahd tarafından açıldı. Uluslararası haklara ve senetlere, her Müslümanın ve İslam Konferansı Örgütü'nün her üyesinin dini sorumluluklarına atıfla akıcı ve cüretli bir konuşma yaptı ve Bosna'daki Müslümanların acılarından söz etti.

Eski diplomatik örf uyarınca, bu konferansın da iki cephesi vardı: resmi olanı ve perde arkasındaki. Mısır Dışişleri Bakanı

 Amr Musa, Pakistanlı bakan Muhammed Settar, İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velayeti ve kuşkusuz Prens Selman, iki günlük toplantının rengini belirlediler. Türk Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın, Ankara'dan Cidde'deki bütün gelişmeleri canlı olarak izlediğini öğrendim. İlk çalışma gününün gecesinde, ertesi günkü oylamadan önce bir karar taslağı ortaya çıktı. Taslak çok ılımlı ve geneldi, hususi bir taahhüt ve zorlayıcı bir tarih içermiyordu. Silajdzic ve Sacirbegovic, "bir milyar Müslüman" tarafından hayal kırıklığına uğratılmış bir halde ve sinirli bir biçimde otel odasında volta atıyorlardı. Bir anda telefon çaldı: Arayan Velayeti idi.

Ertesi gün taslak üzerinde hatırı sayılır düzenlemeler yapıldı. Sonuçtan tatmin olmuştuk ve onun kabulünü bekliyorduk. Kararın yeni versiyonundan hoşnut olmadığı aşikâr olan Bosna-Hersek müzakerelerindeki uluslararası arabulucu Lord Owen'ın, konferansın sonunu beklemeden öfkeli bir biçimde ayrıldığını öğrendik.

Kararda, Müslüman ülkeler Birleşmiş Milletler'e Bosna-Hersek üzerindeki silah ambargosunun kaldırılması çağrısında bulundular. Ambargo gelecek yılın 1 Şubatına kadar kaldırılmadığı takdirde, Müslüman ülkeler onu tanımaktan vazgeçeceklerdi. Konferans'tan yayın yapan gazeteciye, Bosna-Hersek Radyo-Televizyonu için yaptığı haberlerde halkımızın umutlarını artırmaktan kaçınmasını tavsiye ettim. Gerek Bosna içindeki gerekse Bosna dışındaki durumu gayet iyi biliyordum.

Dönüşümüzden önce ev sahiplerimiz, *umreyi* -küçük hac- ifa edebilmemiz için bize bir Mekke seyahati düzenlediler. *İhram*larımızı giydik ve Mekke'ye gitmek üzere yola çıktık.

Harem-i Şerif ve Kabe hakkında, fotoğrafların ya da kitapların şekillendirdiği tüm tasavvurlar, onu gerçekten gördüğünüz anda siliniyor. Kabe'yi sokaktan, bir sütunlar ormanının arasından görüverdim.

Zemzem kaynağının yanındaki kemeraltına gittik. Bazı hacılar beni tanıdılar ve "Bosna, Bosna" diye slogan atmaya başladılar. Bir köşeye oturdum ve etkileyici bir yükseklikte olan Kabe'ye bakarak iki *rekat* namaz kıldım. İçimden "Allah'ım, lütfen kendi merkezlerinden çok uzakta yaşayan halkıma, çektikleri acılarda ve yalnızlıklarında yardım et" diye dua ettim ve daha sonra, gruba yolu açmak için önümüzdeki şaşkın hacıları da-

 ğıtan Arap rehberin talimatlarına göre ibadeti icra etmeye başladım. Dünyanın her köşesinden buraya gelmiş olan Müslümanlar gözyaşları içinde "Bosna, Bosna, Allah'ım Bosnalı kardeşlerimize yardım et" diye dua ettiler.

Ertesi gün uçakla yurda döndük. Hareket etmek üzere Cidde'deki havaalanının salonunda beklerken bizi gören Prens Selman bana doğru geldi ve neredeyse bir fısıltı halinde şunları söyledi: "Sayın Başkan, havaalanına doğru yola çıkmak üzere olduğumuz sırada Al Gore'un Amerika'dan beni aradığını ve Amerika'nın Bosna-Hersek üzerindeki silah ambargosuyla ilgili pozisyonunu yeniden değerlendirmekte olduğunu söylediğini iletmeme izin verin."

O sırada, Arkansas valisi olan Bill Clinton Başkanlık seçimlerini henüz kazanmıştı ve dünyanın en büyük gücünün önderliğini üstlenmeye hazırlanıyordu. Al Gore onun yardımcısıydı. Amerikalıların konferansı yakından gözlemekte oldukları ve bunun Bosna-Hersek'teki olayların seyri üzerinde etkili olacağı sonucuna vardım. Bu, en azından bir dereceye kadar doğru çıkacaktı.

Haziranın ilk yarısında Sırplar, Gorazde'nin dış dünyayla ilişkisini tamamen kestiler. Kentin işgali gerçek bir tehlike halini almıştı. UNPROFOR kör gibi davranıyordu, daha doğrusu tehlikeye hepten gözlerini kapamıştı.

1993'ün ilkbaharı ve yazı boyunca I. Kolorduya bağlı askerler, Gorazde'yi savunanların pozisyonunu tahkim etmek üzere İgman, Treskavica ve Bjelasnica bölgelerinde çeşitli saldırı harekatları gerçekleştirdiler.

1993 Nisan sonundan 1994 Şubatına kadar Sırp kuvvetleriyle olan savaş, Bosna Ordusunun Hırvat Ordusuna ve HVO'ya karşı savaşıyla paralel yürütüldü. Krajina'da sözde Batı Bosna Özerk Bölgesi'nin ilanıyla birlikte Bosna-Hersek Ordusuna karşı üçüncü bir cephenin daha açılmış olduğu hatırda tutulursa, 1993'ün Bosna ve Boşnaklar açısından istisnai güçlüklerle dolu bir yıl olduğu açıkça görülür.

Bu zor şartlarda bazı olaylar belirleyiciydi: Karuse'de 19-22 Mart 1993 tarihleri arasında yapılan muharebe, Tesanj-Maglaj yolunda 24-29 Mayısta yapılan savaş ve Olovo'yu savunmak için yapılan ve 1993'ün güz ayları boyunca devam eden muharebe.

HVO ile çatışma yaklaşık bir yıl sürecekti. HVO tarafından gerçekleştirilen yaygın saldırılar, Bosna-Hersek Ordusu 4. Kolordusunun Batı Mostar'daki Komuta Merkezine hücum edilmesiyle başladı. Saldırı 9 Mayıs 1993 Pazar günü sabahın erken saatlerinde başladı ve bu zaman zarfında Bosna Ordusundan firar etmiş bulunan Juka Prazina ve Mladen Naletilicic Tuta'nın ortak kuvvetleri tarafından gerçekleştirildi. Ciddi bir direnişin mevcudiyetine rağmen, düşman kuvvetleri binayı akşamüstü ele geçirdiler. Binayı savunanlar kuşatmayı yarıp dışarı çıkmayı denediler fakat çoğu tutuklandılar ve kamplara götürüldüler, ve bugüne dek, HVO güçlerine esir düşmüş olan 12 savaşçının akıbeti hakkında hiçbir şey öğrenilemedi.

Bu ilk başarısızlığa rağmen bu, kentin belediye başkanı Safet Orucevic'in önderlik ettiği şanlı Mostar Savunmasının başlangıcıydı.

16 Mayısta Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nin vatandaşlarına Hırvat saldırısıyla ilgili bir mesaj gönderdim. Mesajda şunlar yazıyordu:

> Sevgili vatandaşlarım, size uzun zamandır acı çekmekte olan bu ülkenin bir vatandaşı olarak sesleniyorum, sizlerle her şeyden çok halk olarak, adı ve soyadı olan bireyler olarak ve sıradan, normal insanların bir vasfı olan adalet duygusuna inanarak konuşuyorum.
>
> Üç gün önce, Hersek ve merkezi Bosna'da bulunan Bosna-Hersek Ordusu ile Hırvat Savunma Konseyi birlikleri arasındaki düşmanlıkların ortadan kaldırılması hakkında bir mutabakat imzalandı. Çarpışmalar durmalı, ordular kışlalarına geri çekilmeli ve sivil mahkumlar evlerine dönmeliydi. Fakat sizin de bildiğiniz gibi, bütün bunlar çok ağır ve acılı bir biçimde gerçekleşiyor. Size seslenmemin nedeni de bu. Bizler, savaşın yangınlarını acı içinde söndürmeye çalışır ve aynı zamanda kendi kendimize –öfke ve umut dolu olarak- gelecekte bizleri neyin beklediğini sorarken –gerilimlerde en azından bir yumuşama mı yoksa bir devre daha kötülük mü- bazı temel ve kaçınılmaz sorular da sorulmalıdır:
>
> Bu çatışmalar neden patlak verdi, onları bu denli ısrarla kışkırtan kim ve bunu neden yapıyor?
>
> İki dost halk arasındaki ilişkileri zehirlemeyi başarmış olan beyin kim?

Birileri bu durumu bizim ortak acılarımız üzerine bina etmeye teşebbüs etmiyor mu?

Hırvat halkının, birlikte yaşadığımız uzun tarihimizde, geçmişte ya da bugün karşı karşıya kaldığı tek bir problemin bile Müslümanlar tarafından yaratılmamış ya da provoke edilmemiş olduğu mutlak manada açık iken, bunca dehşetin maksadı nedir?

Müslümanlar Hırvat toprağını asla müsadere ya da gaspetmemiş; Hırvatlar için kutsal olan şeyleri silme arayışında olmamış ve Hırvatlara yönelik nefret duyguları beslememişlerdir. Aynı şey Hırvatlar için de geçerlidir. Peki o zaman, bunca kötülük nereden fışkırmıştır? Bu soruları, dürüstçe ve hakkaniyetle cevaplandırmaya çalışınız.

Sizin önyargısız duruşunuz, en azından bu talihsizliğe bir son verilmesine katkıda bulunabilir. Önderlerinizden, başka birilerinin hesapları üzerine sahneye konulduğu ortada olan bu çatışmayı sorgulamalarını ve bunu, medeni insanlar gibi barış içinde yapmalarını isteyiniz. Onları, üzerinde mutabık kalınmış olana uymaya, doğruyu söylemeye ve kötülüğü lanetlemeye çağırınız.

Tarih asla kimseye bir şey bağışlamaz. Kimseyi suçlarından dolayı affetmez. Bu cürümleri işleyenleri ve hepsinden önemlisi bunları tasarlamış ve emretmiş olanları halk cezalandıracak, tarih de adlarını alçaklar arasına yazacaktır.

24-30 Haziran tarihleri 1993 arasında HVO birlikleri, hem askeri hem de sivil yetkilileri Zepce'yi terke zorladılar. Aralarında hem sivillerin hem de Bosna-Hersek Yerel Savunma üyelerinin bulunduğu çok sayıda insan tutuklandı.

Zepce'de bunlar olup biterken, 25 Haziranda Tudman'ın Bosna Ordusunu, savaşı kışkırtmak ve merkezi Bosna'daki Hırvatları sürmekle itham ettiği mektubunu aldım. Gerçeğin ne olduğuna karar vermeyi bağımsız gözlemcilere bırakmamızı ve olayları saptaması için Avrupa Topluluğu gözlemcileri ile UNPROFOR'u davet etmemizi önerdim:

Bosna-Hersek Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı sizin 25 Haziran 1993 tarihli mektubunuzu almış ve değerlendirmiştir.

Merkezi Bosna'daki trajik durum hakkındaki endişelerinizi paylaşıyor ve kim işlemiş olursa olsun sivil halka yönelik tüm cürümleri lanetliyoruz.

Ancak, kınanması gereken bu olayların, tehlikelerine aylardan beri dikkat çekmekte olduğumuz, Bosna-Hersek'i tahrip etmeye çalışma politikasının sonucu olduğuna işaret etmeden geçemeyiz.

HVO denetimindeki bölgelerde aç halka gıda taşıyan konvoyların durdurulması, savunma araçlarının ülkeye akışının engellenmesi ve ayrı devletleşme girişimlerinin sürmesi, Hırvatlar ve Müslümanlar arasında dargınlıklara neden olmuş ve çatışmanın uzaması tehdidini yaratmıştır.

Terörü yaymanın birer vasıtası olan ve ayakta kalabilmiş son üç caminin de (Balinovac, Pijesak ve Podhum'daki) kasıtlı olarak tahrip edilmesiyle sonuçlanan Prozor'daki etnik temizlik, Ahmici'deki gaddarlıklar ve Mostar'a yapılan saldırı, HVO tarafından planlanmış, başlatılmış ve icra edilmiştir. Bosna-Hersek Ordusu Mostar, Capljina ve Stolac'daki etnik temizliğe aynı türden bir karşılık vermediği için, HVO, harekatı Hırvat nüfusun merkezi Bosna'dan kitle halinde hareket etmesine neden olacak şekilde planlamıştır. Birarada yaşamanın imkansız ve Bosna'nın etnik taksiminin bir zorunluluk olduğu kanıtlanmak istenmiştir.

Bosna-Hersek Ordu birimleri tarafında da şiddet ve yasadışı hareket örnekleri bulunduğunu inkar etmiyoruz, fakat bizler bu vakaları lanetliyor ve bunlar hakkında yasal takibatta bulunuyoruz. Politikamız Hırvat ya da herhangi bir diğer nüfusun evlerinden göç ettirilmesi değildir. Bu bölgenin halklarının birarada yaşamasına inanmaya devam ediyoruz. Benzer şekilde, sözde "insani yeniden iskan" da bize göre son derece gayriinsani bir uygulamadır.

Çatışmanın nedenleri ve icracıları hakkındaki mektubunuzun da gösterdiği anlaşmazlıklar ve çelişik bilgiler muvacehesinde, AT denetçileri ile UNPROFOR temsilcilerinden bölgede elde ettikleri bulguları bize rapor etmelerini istedik. Sizin de bu tür raporlar talep ettiğinizi tahmin ediyoruz. Ülkelerimizdeki ve yurtdışındaki kamuoylarının bu tarafsız raportörlerin bulgularından haberdar edilmesi gerektiğinde hemfikiriz.

Aynı zamanda, ülkelerimiz hükümet temsilcilerinin çatışmayı sona erdirecek, onun nedenlerini ortadan kaldıracak ve tüm münazaalı meseleleri çözüme kavuşturacak bir yol aramak üzere acil olarak biraraya gelmelerini öneriyoruz.

173 Bosna-Hersek Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Bosna-Hersek Cumhuriyeti ile Hırvatistan Cumhuriyeti arasında eşitlik temelinde ve bugüne dek ülkelerimiz arasında imzalanmış olan anlaşmaların ruhuna uygun dostane ilişkileri ve işbirliğini geliştirmeye hazır olduğunu bir kez daha ifade eder.

Tudman bu mektuba cevap vermedi.

1993 Haziranının ilk yarısında Travnik saldırıya uğradı fakat başarıyla savunuldu ve savaşın sonuna dek bağımsız kaldı. Bu, merkezi Bosna'nın savunması bakımından büyük önem arzediyordu.

Bosna-Hersek Ordusu, HVO ile 17-28 Temmuz 1993 arasındaki karşılaşmalarında, isyancı Hırvatları Bosna-Hersek'te bir Hırvat devleti yaratma emellerini gerçeğe dönüştürmekten alıkoymak bakımından hayati bir önemi olan Bugojno'yu müdafaa etti.

1993 Temmuz sonunda Sırplar, Saraybosna'nın tamamını kuşatmak amacıyla güçlü bir saldırı başlattılar. Harekat daha geniş bir planın parçasıydı. 27 Mayısta Grebak'ı alarak Goraz-de'nin dünyayla olan bağlantısını tamamen kesmişlerdi; 12 Temmuzda ise Rogoj'u almış ve İgman'a doğru yürüyüşe geçmişlerdi. Zamana karşı yarış devam etti; zira biz de onlarla eşzamanlı olarak, kentten dışarı bir yol oluşturmak amacıyla Saraybosna havaalanının altında tünel kazma işini tamamlamaktaydık.

Gerçekte, uçakların havalandığı meydanın altından geçen ve yaklaşık 700 metre uzunluğunda dolambaçlı bir yeraltı geçidi olan Saraybosna tüneli, 1993'ün ilk yarısında beş aylık bir dönem zarfında kazıldı. İnşaat tarihinde, bir kentin yaşamında bu denli önemli bir rol oynamış olan bu tünelden daha acınası bir şey bulunamaz. Savaşın otuz ayı boyunca, kuşatma altındaki Saraybosna'ya bu tünelden 100.000 tondan fazla silah, mühimmat, gıda ve ilaç girmiş olduğu tahmin edilmektedir. 1994'ün sonundan itibaren, tünel aynı zamanda Neretva üzerindeki elektrik santralinde üretilen ve Saraybosna'nın en asli ihtiyaçlarını karşılayan 10-15 megavatlık elektriğin de aktarım kanalıydı. İgman Dağı'nı aşan nakil hatları döşendi ve tünel boyunca devam eden kablolar, kod adı S-35 olan projenin bir parçası olarak, savaşın hırpaladığı 1994'ün son üç ayında çok zor koşullar altında yerleştirildi.

Tünel, güney-batıda, savaş boyunca General Fikret Prevljak'ın komuta ettiği 4. Motorize Tugay tarafından savunulmuş ve başarıyla elde tutulmuş olan dar bir toprak parçasına açılıyordu. Bölge, daha sonra İgman Dağı ve Konjic istikametinde daha da genişletildi; ve nihayet Hersek'e ve dış dünyaya kadar uzandı.

İgman-Bjelasnica sahası, o tarihlerde 81. ve 82. Dağ Alayları ve 8. Motorize Tugayın parçaları tarafından savunuluyordu. Savunma ekibi gerçekten rengarenkti çünkü aralarında Zulfikar ve Gümüş Tilki Birimleri de bulunuyordu. Önderlik ve komuta sorunları yaşanıyordu çünkü bazı birimler, bu geniş bölgedeki tüm askeri faaliyetleri tek komuta altında toplaması beklenen –ki bu Saraybosna savunması açısından büyük stratejik öneme haizdi- İgman Operasyon Grubunun otoritesini tanımıyorlardı. Saldırıdan önceki üç ay zarfında, işlerin daha da sarpa sarmasına neden olacak şekilde, İgman Operasyon Grubunun üç komutanı değiştirildi.

Düşman zayıf noktamızı buldu ve saldırısını başlattı. 13/14 Temmuzda Trnovo düştü ve düşman askerleri 1 Ağustosta direnişi kırarak İgman platosuna doğru ilerlediler. Bizim askerlerimiz bozguna uğramış bir halde geri çekildiler. Trnovo, Dejcic, Rogoj ve diğer yerlerdeki dağlardan aşağı doğru, ormanlarda dağınık halde yatıp kalkmak durumunda kalan 4.000 ila 5.000 mülteci aktı. Saraybosna'nın dünyayla ilişkisinin tamamen kesilmesi gerçek bir tehlike haline gelmişti. Tam da bu koşullarda, Avrupa Birliği adına Lord Owen tarafından yönetilen müzakerelere katılmak üzere Cenevre'ye gitmek durumundaydım.

BH Ajansı adına çalışan Kemal Muftic beni görür görmez şunu sordu: "Bosna için adalet aramak üzere yurt dışına seyahat ediyorsunuz. Beklentileriniz nelerdir?" Kendimi, çölde su aramak üzere yola çıkmış susuz bir adam gibi hissettiğim cevabını verdim.

İgman saldırıları sırasında Ratko Mladic, Juan Goytisolo'ya "Benim ordum son tahlilde Allah'ın yolunun yolundadır" diyerek kurumlanmıştı. Sırp propagandasına göre bizler, Türkiye'nin de yardımıyla, "Balkan Hilafeti"ni tesis etmek isteyen İslamcı militanlardık ve Çetnikler de Avrupa'yı İslam tehdidinden koruyan savaşçılardı. Kuşkusuz bu meşhur bir saçmalıktı fakat Mladic'in yanıldığı bir husus daha vardı: "Allah'ın yolunda" olanlar aslında bizlerdik.

İgman'ı geçerken, askeri mantık açısından oldukça alışılmadık bir şey yaptım: Kendilerini bu önemli dağ sırtında neredeyse tam bir çıkmazda bulan İgman'daki askerlerin yardımına koşmaları için 7. Müslüman ve 17. Krajina Tugaylarına seslenmek için radyoyu kullandım. Askeri komutanlar bu açık taleple şoke oldular ama gerekli emirleri verdiler. 7. Müslüman ve 17. Krajina Tugaylarına bağlı askerlerden bir kısmı, mümkün olduğunca hızlı bir şekilde İgman'a ulaştılar ve Sırp akınını durdurmak üzere orada bulunan askerlere yardım ettiler. İgman üzerindeki stratejik bakımdan önemli orman yolunu savunmada başarılı olduk ve her ne kadar belli yerlerde Çetnik siperleriyle aramızdaki mesafe 200-300 metreye kadar düşse de, onu savaş boyunca elimizde tuttuk. Yolun kendisi ve yol boyunca seyahat eden her araç saldırının sabit hedefiydi. Holbrooke, İgman yolunu "yoldan çıkmış ya da Sırp nişancıları tarafından vurulmuş olan araçların enkazının derin uçurumlara ve derelere serilmiş olduğu" bir yer olarak tasvir eder. UNPROFOR'un yardımıyla kullandığımız ve kriz durumlarında çoğunlukla kapatılan havaalanı dışında, Saraybosna'nın tüm iletişimi bu yol üzerinden sağlanıyordu.

İgman'da tutunmamızda rol oynamış olan ve aşağıdaki paragraflarda anlatacağım diğer bir durum daha vardı.

Dikkatlice düşünülmüş diplomatik ve askeri bir hileyle Karadzic'i atlatmayı başardık. Fikir gayet basitti ve zamanın da göstereceği gibi çok başarılıydı. Lord Owen'ın huzurunda, müzakerelere devam etmeye ve hatta onun barış planını kabule hazırmış gibi davrandık. Ancak, İgman üzerindeki Çetnik saldırısı devam ettiği müddetçe bunu yapamayacağımızı ve yapmayacağımızı söyledik. Doğru olmayan hiçbir şey söylemedik, yalnızca Lord Owen'ın inanmak istediği şeye inanmasına izin verdik. Gerçekte onun -Stoltenberg ile birlikte hazırladığı- planı bizim için tümüyle kabul edilemezdi. 1976-77 ve 1977-79 İşçi Partisi hükümetlerinde Dışişleri Bakanlığı yapmış, işinin ehli ve kararlı bir İngiliz diplomat olan Lord Owen, bize saldırının anlaşma imzalanır imzalanmaz duracağını söyledi. Bizim istediğimiz kesinlikle bu değildi. Müzakerelerin başlamasından önce saldırıya son verilmesini ve düşman askerlerinin kendi mevzilerine çekilmesini talep ettik. Her gün, saldırının hâlâ sürmekte olduğunu ve bu koşullar altında pazarlık yapmayacağımızı bildirmek üzere, bu akıllara durgunluk veren sonuçsuz konuşma-

 ların yapıldığı BM binasına gittik. Daha sonra da, aynı şeyi ertesi gün bir daha tekrarlamak üzere otelimize dönüyorduk. Bu, birkaç gün böylece sürdü. Barışın anahtarını ve onunla birlikte belki bir Nobel ödülünü de elinde tuttuğuna inanan Lord Owen, umutsuzca Karadzic'i saldırıyı durdurması gerektiğine ikna etmeye girişti. Onun, şuna benzer bir şeyler söylediğini tahayyül ediyorum: "Bu saldırıya ihtiyacınız yok. Barışa ve tam istediğiniz gibi bir Bosna haritasına sahipsiniz. Müslümanlar, saldırıyı durdurduğunuz ve askerlerinizi ilk mevzilerine çektiğiniz takdirde imzaya hazırlar."

Owen'ın planı, bizim tercihlerimize ne kadar karşıt idiyse, Karadzic'inkilere de o denli uygundu. Norveç'in önceki Dışişleri Bakanı Thorvald Stoltenberg'in dahli nedeniyle Owen-Stoltenberg Planı olarak bilinen bu plan, Bosna-Hersek için, biri Sırp, biri Hırvat, biri de Boşnak olmak üzere üç cumhuriyetten oluşan ve ayrılma hakkının bulunduğu bir birlik öngörüyordu.

Owen'ın ikna çabaları, İgman'daki Sırp birliklerine hava saldırılarında bulunulacağına dair duyuruların da desteğiyle nihayet başarıya ulaştı. Karadzic de dönerek General Mladic'i saldırıyı durdurmaya ve dahası askerlerini müzakerelerin başladığı zamanki mevzilerine geri çekmeye ikna etmeyi başardı. Mladic öyle kolayca teslim olmadı: Geri çekilmeye, ancak askerlerinin boşaltacağı alana bizlerin değil BM askerlerinin yerleşmesi koşuluyla razı oldu. Savaşın sonuna dek muhafaza edilecek olan meşhur Askerden Arındırılmış İgman Bölgesinin (DZ) doğuşu da böylece gerçekleşti. Mladic, bunun yanı sıra, geri çekilme sırasında bu olimpik dağda bulunan tüm otellerin ve turistik tesislerin tahrip edilmesi emrini de vermişti.

UNPROFOR'un gönülsüz aracılığıyla ulaşılmış olan Mladic'in askerlerinin ele geçirmiş oldukları topraklardan çekilmesi yönündeki mutabakat ziyadesiyle muğlaktı ancak mutlak anlamda açık olan bir şey vardı: Mladic İgman'da işgal etmiş olduğu topraklardan vazgeçmek zorundaydı. Bu, o tarihte *Vecernje Novine*'ye vermiş olduğum bir mülakattan açıkça anlaşılabilir:

> **Vecernje Novine:** 93 Ağustos ortasında imzalanmış olan askerden arındırma ve baştaki mevzilere geri çekilmeye dair anlaşma, çok kısa ve ziyadesiyle belirsiz. Şu anda bile bizim kendi birliklerimizden bazıları Saraybosna çevresindeki mevzilerinden geri çekilmekteler ve Pale'de General Rose,

yakın zaman önce Karadzic'e, anlaşmanın imzalanmasından sonra kazılmış bütün siperlerimizi "dolduracağı" sözünü verdi. Bu anlaşma, ordumuzun Saraybosna kuşatmasının kaldırılmasını sağlayabilecek olan harekatlarına hangi oranda mani teşkil eder?

İzzetbegoviç: Evet anlaşma çok kısa ve tam anlamıyla kesin bir model değil. Hazırlandığı koşullar muvacehesinde söylenmeden kalmış olanların, maksatlı ya da kaçınılmaz bir biçimde dışarıda bırakılmış olduğu aşikârdır. Bütün bunlara rağmen, ortaya koyduğu yükümlülükler oldukça açıktır. Anlaşma, Mladic'in ordusunun İgman'dan 30 Temmuz 1993'te konumlandığı çizgiye geri çekilmesini gerektiriyor. Bizim ordumuza gelince, söylenmiş olan yegâne şey, onun halihazırdaki mevzilerinde kalacağı ve Mladic'in birlikleri tarafından terkedilmiş olan toprakları işgal etmek üzere hareket etmeyeceğidir. Bu şartlar açıktır. Bu, General Rose'un açıkça tayin edilmiş topraklar dışında kalan siperlerimizin hiçbirini "dolduramayacağı" anlamına gelir. Anlaşmaya, 30 Temmuz-14 Ağustos 1993 arasındaki çarpışma hatlarını gösteren bir harita eklenmiştir.

Bu, bunun gerekli olmadığı ve onların İgman'daki varlıklarının büyük bir askeri önem taşımadığı iddiasıyla Mladic'in birliklerinin geri çekilmesini önlemeye gayret eden General Rose'un ve diğer belirli İngiliz ve Fransız subaylarının bir davranış karakteristiğiydi. Ancak bizim pazarlığı reddetmekteki kararlılığımız galip gelmişti.

Mladic birliklerinin geri çekilmesi tamamlandığında, Lord Owen müzakerelerin bir sonuca ulaştırılacağını ve planın kabul edileceğini umdu fakat onun dehşet dolu bakışları altında bizler, istişarede bulunmak üzere Saraybosna'ya dönmemiz ve barış planı için Bosna-Hersek Parlamenterler Meclisi'nin onayını almamız gerektiğini beyan ettik.

Parlamentonun oturumundan hemen önce, Bosna halkının dünyanın dört bir yanından gelen temsilcilerinin katıldığı II. Bosna Meclisi toplandı. UNPROFOR koruması altında ülkenin işgal altındaki kesimlerinden, Bosanska Krajina ve Podrinje'deki Srebrenica, Zepa ve Gorazde gibi yabancı toprakla kuşatılmış bölgelerden bile delegeler geldi.

Hem Bosna Meclisi hemen ardından da Parlamento, Owen-Stoltenberg Planını "kabul ediyoruz ama..." yönünde oyladı.

Gerçekte bu "ama" planın reddi anlamına geliyordu zira plana ilişkin kabulümüzü, 1991 nüfus sayımına göre bir Müslüman çoğunluğa sahip olan tüm belediyelerin Bosna Cumhuriyeti'ne dahil edilmesi koşuluna bağlamıştık. O dönemin askeri durumu ve morali, ileri sürdüğümüz bu tamamen makul ve meşru koşulların –gayet iyi bildiğimiz gibi- Sırplar açısından tamamıyla kabul edilemez olduğu gerçeğinden net bir biçimde çıkarsanabilir.

Mladic ve Karadzic arasındaki, ikincinin İgman'dan çekilmeye razı olmasından kaynaklanan ihtilafı çok sonra öğrendim. Mladic, Karadzic'i asla affetmedi ve hatta onu, Saraybosna'nın topyekün boğulmasına ve bizim nihai yenilgimize götürecek kesin bir askeri zaferi teslim etmekle suçladı. Bu örnekte Mladic büyük ölçüde haklıydı. Şansımız varmış ki, Karadzic yanlış olanı yaptı.

Temmuz-Ağustos 1993'teki İgman saldırısı sırasında, Sırplar yabancı toprakla ihata edilmiş olan bölgeler üzerindeki baskıyı, her gün bombalamak ve gıda konvoylarının girişini engellemek suretiyle artırdılar. Bütün bunlar, Cenevre'de barış müzakereleri yürütüldüğü esnada olup bitiyordu. 9 Ağustosta, Birleşik Devletler Başkanı'na Karadzic'in kuvvetlerine karşı hava saldırıları düzenlenmesi çağrısında bulunan bir mektup gönderdim. Talebimi, BM Şartı'nın 51. maddesine, kendini savunma hakkına ve ABD'nin de imza koymuş olduğu 1948 Konvansiyonu'nun Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması hakkındaki I. fıkrasına dayandırdım.

Başkan'ın 13 Ağustos tarihli cevabı muğlaktı. Başkan Clinton'ın, Saraybosna kuşatmasına (iki yıl sonra gerçekleşecek olan) bir son vermek konusundaki kararlılığını ifade ettiği ve NATO'daki müttefiklerinin, cephedeki taraflar, halen sürmekte olan barış müzakereleri sırasında belirlenmiş olan koşulları yerine getirmedikleri takdirde hava saldırılarına başvurmak konusundaki kararı ile (ki bu da ancak iki yıl sonra gerçekleşebilecekti) cesaret bulmuş olduğunu söylediği doğruydu.

Başkan'ın mektubu şu sözlerle bitiyordu:

> NATO'nun Genel Sekreteri ve aralarında Birleşik Devletler'in de bulunduğu üyeleri, hava saldırılarının ne zaman başlayacağını ya da buna gerek olup olmadığını belirlemek üzere durumu yakından gözlemektedirler. Caydırıcı hava saldırısı

tehditlerinin ya da –eğer ihtiyaç olursa- fiili saldırıların Cenevre sürecine önemli ölçüde katkıda bulunacağı konusunda sizinle hemfikiriz. Üzerinde pazarlık edilmiş bir anlaşma, etkinliklerimizin nihai hedefi olmaya devam etmektedir zira biz, bu tür bir anlaşmanın Bosna trajedisinin yegâne çözümü olduğuna kaniyiz. Birleşik Devletler, bu hedefe ulaşmak için sizinle birlikte çalışmaya devam edecektir.

Öte yandan HVO saldırıları durmadı hatta daha da kötüleşti ve muhtelif kamplarda zayıf düşmekte olan sivillerin serbest bırakılmasını sağlama yönündeki her teşebbüs sonuçsuz kaldı. BM Güvenlik Konseyi'ni bu durumdan haberdar etmeye karar verdim.

BM GÜVENLİK KONSEYİ'NE YAZILAN MEKTUP (19 Ağustos 1993)

Sayın Baylar,

Sizi, Bosnalı Müslümanların insani ve ulusal haklarının Hersek'teki Hırvat Savunma Konseyi (HVO) tarafından ihlalinin gerçek bir beşeri felaket raddesine ulaşmakta olduğundan haberdar etmek maksadıyla yazıyorum.

Etnik bakımdan arındırılmış Hırvat bölgeleri yaratma maksadıyla onbinlerce insan evlerinden ve ülkelerinden zor kullanılarak sürüldüler.

15-70 yaş arası erkekler tutuklandı, kötü muamaleye maruz bırakıldı ve seçilerek tasfiye edildi. Hersek'teki SDA'nın Başkanı Zijad Demirovic Haziran başlarında Mostar'da tüm ailesiyle birlikte tutuklandı ve o zamandan beri izine rastlanamadı. SDA'nın Capljina'daki başkanı mühendis Boskailo kendi evinin önünde, ailesinin ve komşularının gözü önünde soğukkanlılıkla öldürüldü.

Erkekler, aşağıda belirtilen ve birdenbire ortaya çıkmış olan toplama kamplarında esir tutulmaktadırlar:

Kent	*Hapishanenin Konumu*
Mostar	Heliodrom, Üniversite binası.
Capljina	Dretelj, Grabovina Kışlası, Gabela'daki askeri depo, Celjevo'daki eski sığır çiftliği.

Stolac	Askeri Kışla, tütün deposu, Crnici'deki okul, Çelik İşleri.
Vitine	Eski devlet çiftliği
Ljubuski	Otoka Hapishanesi
Prozor	Nükleer sığınak, UNIS, Yüksek Okul merkezi, İtfaiye binası.

Gubavica, Bivolje Brdo, Hasica Glavica, Stanojevici, Pijesci, Sevas-Polje, Skaljevina, Lokve köylerindeki ve Mostar'ın banliyölerindeki her Müslüman evi yakılıp yıkılmıştır. Batı Mostar'daki camiler, Visici köyü ve Dubrave havaya uçurulmuştur. HVO, UNPROFOR'u, UNHCR'yi, Kızıl Haç'ı ve gazetecileri –işkencenin ve göçe zorlamanın tanıklarını- Mostar dışına çıkarmıştır. Müslümanların Hersek'i terketmesine, tüm mülklerinden gönüllü olarak vazgeçtiklerini deklare eden bir beyanı imzalamaları koşuluyla izin verilmiştir. Yalnızca Mostar'da, verilen bu tür izinler 8.000'den fazladır.

Stolac, Tasovcici, Capljina, Ljubuski, Visici, Celjevo ve Mostar'ın yerleşim alanları olan Balinovac ve Dikovina, Mostar Katedrali'nin ve Polis ve İçişleri Bakanlığı binalarının çevresindeki alanlarla birlikte, etnik bakımdan Müslüman nüfustan arındırılmıştır. Terke zorlanmış olanlardan bazıları, özellikle de kadın ve çocuklar, gıda, su, ilaç ve elektrikten yoksun bir halde terkedildikleri Doğu Mostar'a, Blagay ve Pociteljsko Polje'ye doğru sürülmüşlerdir.

Güvenlik Konseyi'nden:

1. UNHCR ve UNPROFOR temsilcilerini, gerçekleri yerinde tespit edebilmeleri ve Konsey'e ve dünya kamuoyuna rapor edebilmeleri için acilen Mostar'a ve risk altındaki diğer bölgelere göndermesini,
2. UNHCR aracılığıyla, Doğu Mostar'da ve Hersek'in dört bir tarafındaki toplama kamplarında bulunan yerinden edilmiş insanlara insani yardımların acilen dağıtılmasını sağlamasını,
3. HVO'ya, tüm sivilleri salıvermesini ve askeri savaş esirlerine uluslararası konvansiyonlara uygun şekilde muamele etmesini emretmesini talep ediyoruz.

Mostar kentinin korunmuş bölge ilan edilmesi yönündeki talebimizi de tekrarlıyoruz.

> Maalesef Bosna'daki Müslümanların trajedisinden, iki milliyetçi orduya ilaveten, bu halka, elini kolunu bağlamış ve onu BM Şartı'nın garanti altına aldığı kendini savunma hakkından mahrum bırakmış olan bir silah ambargosu empoze etmiş olan uluslararası topluluğun da sorumlu olduğu gerçeğini vurgulamak durumundayım.
>
> Baylar,
>
> Bu defa sizden, kendilerini savunmalarına izin verilmeyen bu halka en azından hayatta kalabilme hakkını bahşetmenizi rica ediyorum.

Sözde kalan lanetlemelerden başka hiçbir gerçek tepki yoktu. Bütün objektif gözlemcilerde, Bosna'nın kendi kaderine terkedilmiş olduğu izlenimi hakimdi. Tam o sırada, *Bosna: Bir Kısa Tarih* adlı kitabını tamamlamakta olan Noel Malcolm şöyle yazıyordu:

> 1992 ve 1993 yılları, bir Avrupa ülkesinin tahrip edildiği yıllar olarak hatırlanacaktır. O, Avrupa'daki diğer herhangi bir ülkeden farklı olarak siyasi ve kültürel bir tarihe sahip olan bir topraktı. Büyük dinler ve Avrupa tarihinin büyük güçleri orada üst üste gelmiş ve mezcolmuşlardı: Roma, Şarlman, Osmanlı ve Avusturya-Macaristan İmparatorlukları ve Batı Hristiyanlığı, Doğu Hristiyanlığı, Yahudilik ve İslam inançları.

16 Nisan 1993'ün ilk saatlerinde, HVO askerleri Vitez yakınındaki Ahmici köyüne girdiler ve dünyayı allak bullak eden hunharlıklar gerçekleştirdiler. Çoğu kadın ve çocuklardan oluşan 100'den fazla sivil öldürüldü ve boğazlandı. Bu zulmü icra edenler bugün Lahey Uluslararası Mahkemesi önünde yargılanmaktadırlar.

Ancak, temiz savaş ya da kabahatsiz ordu diye de bir şey yoktur. Tüm savaşlar az ya da çok kirlidirler. Her ne kadar biz elimizden geldiğince askerlerimize savaş yasalarına uyma ve kendi davranışlarını kontrol etme vazifelerini hatırlatmak için her fırsatı değerlendirdiysek de, zaman zaman işlerin bizim tarafımızda da olması gerektiği gibi gitmediği yönünde haberler geliyordu.

Ağustos başında, Cenevre Konferansı eşbaşkanları Owen ve Stoltenberg'den, Bosna Ordusunun Doljani köyünde gerçekleştirdiği iddia edilen zulümlerle ilgili bir mektup aldım.

 Suçlamalar Hırvat tarafından geldi. General Delic'i telefonla aradım ve kendisinden olup bitenlerle ilgili bilgi istedim ve 8 Ağustosta ona aşağıdaki mektubu yolladım:

> Birkaç gün önce telefonla, HVO'nun, bizim ordu birimlerimizden birinin Jablanica yakınındaki Doljani köyünde Hırvat milliyetine mensup bazı sivilleri katlettikleri yönündeki suçlamalarının araştırılmasını istedim.
>
> Henüz bu konuda herhangi bir rapor almadım ve sizden, beni tahkikatın sonuçlarından haberdar etmenizi ve bunları kamuoyuna açıklamanızı istemek durumundayım.
>
> Lütfen, askerlerimize savaş kanunlarına uyma mükellefiyetlerini hatırlatma konusundaki her fırsatı kullanınız. Ne saldırganları sert bir biçimde cezalandırmakta ne de kamuoyunu bundan haberdar etmekte tereddüt gösteriniz. Bu yolla kaybedeceğimiz hiçbir şey yoktur.

Birkaç gün sonra, Delic bana Bosna Ordusunun Doljani'de zulüm işlediği yönünde herhangi bir kanıt bulunmadığını bildirdi. Delic'in cevabının bir kopyasını, uluslararası bir soruşturma önererek Owen ve Stoltenberg'e yolladım:

> Sayın baylar, HVO'nun Jablanica yakınındaki Doljani köyünde Hırvat milliyetine mensup bazı sivillerin katledilmiş olduğu yönündeki suçlamalarına atıfta bulunarak, Bosna-Hersek Ordusu Genelkurmay Başkanı'ndan bu suçlamaları soruşturmasını ve beni acil olarak sonuçlardan haberdar etmesini istedim. Mektubumun ve General Rasim Delic'den gelen cevabın bir kopyasını (hem Boşnakça hem de İngilizce olarak) size gönderiyorum.
>
> Onun temin ettiği malumat HVO'nun suçlamalarıyla çeliştiğinden, bu olaylara ilişkin gerçeğin tespiti konusunda sizin yardımlarınızı istiyorum. Uluslararası Kızıl Haç'ın ve UNPROFOR'un bu konudaki bulgularına güvenim tamdır. Bu konuda anlayış ve işbirliğinizi esirgemeyeceğinizden eminim.

Owen ve Stoltenberg konu üzerinde daha başka hiçbir şey söylemediler.

Ancak, Doljani'de yapıldığı ileri sürülen zulümlere ilişkin suçlamalar Hırvat propagandasının bir ürünü idiyse de, Grabovica'da Hırvat sivillere yapılan zulüm acımasız bir gerçekti. 8 Eylül 1993'te, "Neretva 93" operasyonu devam ederken bir

183 grup askerimiz Neretva Irmağı üzerindeki bu köyde 27 Hırvat sivili katletti. Bu zulmün öğrenilmesi üzerine, General Delic "Neretva 93" harekatını yönetmekte olan Sefer Halilovic'den bir rapor vermesini istedi ancak öyle görünüyor ki bu raporu asla alamadı. Ancak bu trajedinin birçok keyfiyeti, iki ay sonra, 26 Ocakta Saraybosna'da düzenlenen "Trebevic I" askeri ve adli davası bağlamında öğrenilecekti. Adalet Bakanlığı bünyesinde yer alan Askeri Savcılık Ofisi Saraybosna'daki İsyana ve Suçlara İlişkin Tahkikat sırasında, Grabovica'daki zulüm hakkında hatırı sayılır miktarda malumat elde etti, ancak suçlamalar ve yargılama yalnızca Saraybosna vakası için tesis edilmişti. 1997 güzünde, Askeri Güvenlik Bölümü, Grabovica'daki zulüm hakkında Saraybosna'daki Kanton Savcılığı'na ceza davaları havale etti. Savcılık vakayı ele aldı ve Roma "Yol Kuralları" uyarınca Lahey Uluslararası Mahkemesi'nden şüpheliler aleyhine adli tahkikat başlatmak konusunda mutabakat istedi. Bunun üzerine Lahey Mahkemesi vakayı ve onunla ilgili tüm dokümanları bir bütün olarak teslim aldı.

Fikret Abdic tarafından 27 Eylül 1993'te Batı Bosna Özerk Bölgesi'nin ilanı, Bosna-Hersek Ordusunun, özellikle de 5. Kolordunun zaten çok müşkül olan mevkiini daha da kötüleştirdi. Üçüncü bir cephenin açılması ve Fikret Abdic'in Sırp ve Hırvat saldırganlarla işbirliği yapması, Bosna-Hersek'teki şümullü askeri ve siyasi durumu olabileceği en zor hale soktu.

4 Ekimde, BM Genel Meclisi'ne hitap etmek üzere New York'a gittim.

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER GENEL KURULU'NDAKİ KONUŞMAMDAN BÖLÜMLER (New York, 7 Ekim 1993)

Uluslararası toplumun, 50 yıl boyunca iktidarda olan komünist yapılardan özgürlük ve demokrasi üzerine temellenmiş kavramlara geçişi kolaylaştırmak için ne tanımlanmış bir politikası ne de açık bir siyasi eylem planı mevcuttur. (...)

Bu problemin olumsuz veçheleri, benim ülkemde bütün boyutlarıyla resmedilmiştir. Komünist saldırganlığın hayatta kalmayı başarmış güçlerinin baskısı altında bulunduğumuz ve

demokratik gelişim için her şansın Avrupa'nın, Amerika'nın ve bir bütün olarak dünyanın gözleri önünde yok edildiği gayet açıktır. Bu, sivillerin kitlesel olarak katledilmesini de içeren zor kullanımı; medeniyet ve kültürün bütün izlerinin ortadan kaldırılması ve ülkemizi barbarca taktiklerle yakıp yıkmak suretiyle gerçekleştirilmiştir.

Aynı zamanda, bu eşi benzeri görülmemiş şiddet, ülkemizin siyasi bir ameliyat için canlı canlı masaya yatırıldığı bir deney olarak kullanılmıştır. Bu, Bosna-Hersek'i muhtelif post-komünist devlet modellerinin test sahası olarak kullandığı açık olan uluslararası toplulukça yürütülmektedir. (...)

İlk deneme, Londra Konferansı'nınkiydi. Saldırganlığı durdurma arayışında olan bu tez, gerçekleştirmek için tek bir girişimde bile bulunulmaksızın terk edildi. Olan tek şey, bizim ülkemiz üzerinde yürütülen savaşın daha da şiddetlenmesiydi. Bunu giderek derinleşen bir krize, anayasal, yasal ve siyasal bir reform içinde çözüm bulma girişimi izledi. Vance-Owen Planı olarak bilinen bu çözümü uygulamayı da kimse denemedi. O da, Bosna-Hersek'te olup bitenlerin üç halk arasındaki bir iç savaş olduğu ve bu nedenle de yegâne çözümün toprakların taksim edilmesi olduğu gibi sakat bir teze temellenmiş olan bir başka çözüme yerini bırakmak üzere terk edildi. (...) Bunun bir sonucu olarak, olayların kontrolden çıkmış seyri, halk için yeni acılar doğurarak öylece devam etti.

Sayın Başkan, Bosna-Hersek halkı bugün bir seçimle karşı karşıyadır: ya adil bir savunma savaşı, ya da adaletsiz bir barış. Savaşın devamı halinde, halkın daha da fazla acı çekmesi ve hatta ulusumuzun tahribi riski artacaktır. Bu binlerce insanın ölümü anlamına gelebilir. Adaletsiz bir barış kabul edilemez zira o, tarihin başarısız olduğunu kanıtladığı bir etnik taksim ve *apartheid* kavramı üzerine temellenmiştir. (...)

Ne var ki, bize empoze edilmiş olan sözde barış planındaki bu kabul edilemez unsurlar, felsefi meselelerden ibaret değildirler. Öncelikle, soykırımı meşrulaştıran ve etnik taksimi teşvik eden her planın, daha fazla saldırganlık tohumları ekmesi ve intikam yangınlarını ateşlemesi çok daha muhtemeldir. İkinci olarak, savaşın nedenlerine dikkat etmeyen her barış, en iyimser tahminle şu anda kalıcı olan gerçek bir çözüm değil ancak geçici bir kesinti öne sürer. (...)

BM Güvenlik Konseyi, otorite ve sorumluluğuna uygun olarak Lord Owen ve Bay Stoltenberg tarafından hazırlanan planı, BM Şartı'yla ve Güvenlik Konseyi tarafından daha önce benimsenmiş çok sayıdaki diğer kararla, ne derece tutarlı olduğunu belirlemek üzere değerlendirmelidir.

Konsey, sıkça tekrarlanan şu mazeretin ardına sığınarak kendi sorumluluğundan kaçınamaz: "Üç tarafın üzerinde mutabık kaldığı her şeyi kabul edeceğiz." Özellikle de, taraflardan biri yani kurbanın tarafı, gerçek bir kitlesel açlık ve soykırım tehdidinin baskısı altındayken. (...)

Bir yıllık kuşatmanın ardından, Saraybosna'da anarşi işaretleri kendini göstermeye başladı. Kenti savunmakta olan birimlerden bazıları, askeri disipline ve o zamanlar işinin ehli bir subay ama kişisel cesareti az bir adam olan Sefer Halilovic'in başkanlık ettiği üst komuta karargâhının otoritesine giderek daha az itibar eder olmuşlardı. 1992 Aralıkında ordu ile Juka Prazina'nın komuta ettiği ve Özel Operasyonlar Birimi olarak adlandırılan birim arasında açık silahlı çatışma patlak verdi. Komutanlar arasında, kentin savunmasının gözardı edilmesi tehdidi yaratan kıskançlıklar baş gösterdi ve ta en baştan beri polis birimleriyle ordu arasında içten içe süren gizli bir çatışma yaşanıyordu. Sırplara yönelik kötü muamelelere ve sivillerin cephede siper kazma gibi tehlikeli işler için askere alındığı illegal baskınlara dair haberler geldi. Her şey, Sefer Halilovic'in askerler arasındaki otoritesinin duruma hakim olabilmek için yeterli olmadığını gösteriyordu. 30 Mayıs 1993'te, Trebevic'de bir felaket yaşadık. Kahramanca fakat kötü tasarlanmış bir harekatta 1. Dağ Tugayının 29 askeri öldürüldü. Bu, bardağı taşıran son damlaydı. Halilovic'in ordudaki en üst mevkiden azledilmesini önermeye karar verdim. Bosna-Hersek Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı'nın 8 Haziran 1993 tarihli bir oturumunda Ordu Komutanlığı makamı ihdas edildi ve bu makama ciddi bir adam ve çok iyi eğitimli bir subay olan Rasim Delic atandı. Bundan önce sözkonusu makam eski Yugoslav Ordusunun önde gelen generallerinden biri olan Dzemail Sarac'a teklif edilmiş fakat o bu teklifi, makamın daha genç ve daha sağlıklı birini gerektirdiği gerekçesiyle reddetmişti. Ordudaki tüm operasyonel otorite komutana devredildi. Halilovic Üst Komuta Genel Kurmay Baş-

 kanlığı mevkiini muhafaza etti ancak bütün hususlarda yeni ordu komutanına tabi oldu.

Bu kararı etkilemiş olan bir başka durum daha vardı.

Birkaç gün önce (kesin söylemek gerekirse 27 Mayıs 1993'te), o tarihte Üst Komuta'nın Kurmay Başkan Yardımcısı olan General Divjak'tan dört sayfalık bir mektup aldım. Divjak mektubunda kendisine yönelik tutumdan ve silahlı insanların Saraybosna vatandaşlarına yönelik davranışlarından yakınıyor ve örnek olarak da şunları gösteriyordu:

- Konjic-Jablanica cephesini ziyareti sırasında, yerel tugaydan askerlerin kendisini tutuklamış ve 27 gün boyunca nezarette tutmuş olmaları;
- Sahadaki askeri birimlerin komutanlarının sivillere karşı çok zalimce davranıyor olmaları;
- Hrasnica ve Dobrinja'da hususi hapishaneler bulunması;
- Hasta insanların siper kazmak üzere asker yazılması ve günde 12 saat çalıştırılması;
- Tüm bu vakalarda, 10. Dağ Tugayının komutanı Musan Topalovic Caco'nun vahşi tavırlarının özellikle öne çıktığı.

Divjak bu kadar açık söylemiyordu ama, mektubundan kendisine yönelik tutumların Sırp oluşundan kaynaklandığı ve kötü muamele kurbanlarının, tamamen olmasa da büyük oranda, Sırplar olduğu (her ikisi de Müslüman olan Hajro adındaki bir terzi ile Mehmedovic Meho ve diğerleri de zikredilmişti)[15] çıkarsanabilirdi.

Merkez Komuta Karargâhından Divjak'ın şikayetlerinin bir açıklamasını elde etmeye çalıştım. Divjak'ın güvensizlik ve şüpheyle çevrelenmiş ve suçlamalarından çoğunun iyi temellenmiş olduğu rapordan açıkça anlaşılıyordu.

Kentte Sırplara kötü muamele edildiğine dair kanıtlanmamış fakat ısrarlı hikayeler her halükârda giderek sıklaşıyordu.

Suçlamalar, daha düşük oranda olmakla birlikte, Ramiz Delalic Celo'nun fiili komutanı olduğu (önceden komutan yardımcısıydı) 9. Tugayın askerleriyle de ilgiliydi.

9. ve 10. Tugaylar, kuşatılmış Saraybosna'nın savunmasının kuzey ve güney hatlarının geniş bir kısmını tutuyorlardı (9. Dağ Tugayı Slatina-Grdonj-Pasino Tepeleri hattını tutuyordu, 10. Tugay ise Miljacka Nehri üzerindeki meclis binasından De-

15 Divjak'ın mektubunun tam metni Ekler bölümünde bulunacaktır.

187 belo Tepesi ve Colina'ya kadar olan hattı tutuyordu). Bu tugaylara bağlı askerler kendi ateşli silahlarını savaşın başında getirmişlerdi ve kendi komutanlarına kuvvetli bir sadakatleri vardı. Bu isyankâr insanları ehlileştirmek ve onlara askeri disiplini empoze etmek vahşi atlara eyer vurmaya çalışmak gibi bir şeydi. Komutanlarıyla girişilecek en ufak bir restleşme, tugayın tümüyle bir çatışmaya ve onların hatları terk etmesine yol açabilirdi. Azami dikkatle ilerlemek elzemdi.

2 Temmuz 1993'te, 9. ve 10. Tugaylardan bazı adamlar Vijecnica (Belediye Binası)'dan Skenderija'ya kadar Miljacka üzerindeki bütün köprüleri ve kentin doğu kesimi boyunca tüm polis merkezlerini bloke ettiler.

Delta Biriminin komutanı Dino Aljic'in sadık adamları aracılığıyla gece boyunca pazarlık yaptım ve isyancı subayların kışlalarına ve kendi hatlarına geri çekilmesini sağlamayı başardım. Ancak, bu durumun tekrarlanmamasını garantilemek üzere gereken her şeyi yapmaya ve nihai olarak da kenti savunan birimler arasında nizami bir düzen tesis etmeye karar verdim.

Ertesi gün, Ordu Komutanı Delic'i ve Polis birimlerinin başında olan İçişleri Bakanı Alispahic'i ofisime çağırdım. Onlara, ihanet içindeki bu iki tugayın keyfi davranışlarına son vemek üzere bir plan hazırlamalarını söyledim.

Bu çok nazik ve riskli operasyonun hazırlıkları beklediğimizden çok daha uzun sürdü. Çok daha güçlü bir düşman tarafından sarılmış olan bir kentte, kendi birimlerimize karşı silahlı bir harekat yapmamız gerekiyordu.

Başta Eylülde yapılması planlanan harekat Ekime kadar ertelendi ve ondan sonra da neredeyse ayın sonuna kadar gün be gün yeniden ertelendi. Bu zaman zarfında, planın entegre bir parçası olarak, Crni Labudovi'nin ya da Kakanj'daki Kara Kuğular'ın üyeleri harekatta yer almak üzere havaalanındaki uçuş pistinin altındaki tünelden birer birer kente nakledildiler.

SDA'nın İcra Kurulu, 23 Ekim 1993'teki oturumu sırasında ordudaki kanunsuzluklar hakkında bir beyanat yayınladı. Beyanatta şunlar söyleniyordu:

> SDA İcra Kurulu, Demokratik Eylem Partisi'nin Bosna-Hersek halklarının savunma kapasitesini güçlendirme görev ve sorumluluğuna dayalı olarak ve Saraybosna'da halihazırdaki askeri ve güvenlik durumun ışığında, Bosna-Hersek

Ordusu 1. Kolordusuna bağlı muayyen birimlerde önderlik ve komuta sisteminin bir süredir ciddi tehdit altında bulunduğu bilgisine ulaşmıştır. Bu durum, doğrudan savaş misyonlarının icrasındaki etkinliği sorguya açık hale getirmekte ve Bosna-Hersek Ordusu ile halkın saldırgana karşı verdikleri bu zorlu mücadeledeki gayretlerinin altını oymaktadır. Silahlı kuvvetler mensupları arasındaki suç ve keyfi davranış vakaları da giderek daha fazla belirginlik kazanmaktadır. Saraybosna'daki muayyen birimlerde yer alan bireyler, hukuksuz davranışlarıyla bu birimlerin kentin kahramanca savunulması sırasında edindikleri iyi üne de zarar vermektedirler. Bu itibarla, SDA İcra Kurulu, yetkililere, en çok da Bosna-Hersek Cumhurbaşkanlığı ile Bosna-Hersek Ordusu Üst Komuta Merkezine durumu yeniden gözden geçirmeleri ve kanun ve düzeni tesis edecek adımları atmaları ve bu suretle ordularındaki ve devletlerindeki insanların sarsılmakta olan güvenini yeniden kazanmaları çağrısında bulunur. Yalnızca organize ve senkronize bir savaş başarıya ulaşabilir ve savaş ve savaş hali, başına buyrukluk ve hukuksuzluk için bir mazeret olamaz.

Cumhurbaşkanlığı'nın operasyon kararının alınacağı oturumu, operasyonun gizliliğini korumak amacıyla 25 Ekimde gece yarısından hemen önce toplandı. Harekatın 26 Ekimin ilk saatlerinde başlaması planlandı.

Bu oturumda, Musan Topalovic ve Ramiz Delalic'in 9. ve 10. Tugaylardaki komuta mevkilerinden azlinin emredilmesine ve tutuklanmalarına karar verildi. "Bu kararın uygulanması için, gerektiği takdirde, zor kullanılmasına izin verilmiştir" deniliyordu Başkanlığın emrinde.

Saraybosna, 26 Ekimde gözlerini tam bir sessizliğe açtı. Şans eseri bombardıman da yoktu. Kosevo'daki Katolik mezarlığının karşısındaki binalara konuşlanmış olan 9. Tugayın bir kısmı sabah saat yedide kolaylıkla teslim oldu. Romanijska Sokağında kalan diğer kısmı ise, akşamüstü geç saatlere kadar direndi. Dr. Haris Silajdzic ve Bakir Alispahic, dört bir yandan kuşatılmış olan üsse gittiler ve Ramiz Delalic'i daha fazla direnmenin anlamsızlığına ikna ettiler. Musan Topalovic Caco, rehin aldığı çok sayıdaki sivilie birlikte Bistrik'teki gece üssünde barikatların ardına çekildi. Uzandığı yerde dikkatsiz polisleri bek-

liyor ve onları birer birer öldürüyordu –bunlardan toplam dokuz tanesini öldürdü. Ne yapacağımızı bilmiyorduk. Binayı havaya uçursak, bu, çoğu kadın ve çocuklardan oluşan, çevredeki evlerden aceleyle toplanmış 40-50 kadar rehinenin ölümü anlamına gelecekti.

Gecenin erken saatlerinde, Cumhurbaşkanlığı danışmanlarından biri olan Jusuf Pusina'yı, Caco'yu teslim olmaya ikna edip edemeyeceğini görmek üzere yolladım. Caco reddetti ve Pusina bize, onun öldürdüğü ve cesetleri avluda sıralanmış olan polislere dair haberleri getirdi.

Rehinelerin ıstırabı sürdü. Caco'yu telefonla aradım ve ona, saat 11.30'da kendisinin de gayet iyi tanıdığı Jusuf Pusina ile benim korumalarım Haris Lukav ve Osman Mehmedagic'in kendisi için geleceklerini söyledim. Aynı zamanda, ateş açmamasını, Komuta Merkezine götürüleceğini ve kendisine yasalara göre muamele edileceğini de söyledim.

Gece yarısına doğru Caco ve emrindeki adamlardan bir kısmı direnmeksizin teslim oldular. I. Kolordunun Cure Cakovica Sokağındaki (şimdi Ali-pasina Sokağı) komuta merkezine götürüldü. Orada, öldürdüğü polislerin arkadaşlarının fiziksel saldırısına uğradı. Linç edilmesi yönünde ciddi bir tehlike vardı. En kötüsünü önlemek için, Bölge Hapishanesine nakledilmesi niyetiyle bir arabaya tıkıldı. Yolda, araba Kosevo Sokağı boyunca yol almaktayken, Caco aniden kendini kurtardı, arabanın kapısını açtı ve kaçmaya çalıştı. Muhafızlar ateş açtı. Resmi rapor buydu.

Sabahın ilk haber yayınında, TVBiH'in spikeri Caco'nun önceki gece tutuklanmış ve kaçmaya çalışırken öldürülmüş olduğunu bildirdi.

Soruşturma yapılırken, 9. ve 10. Tugaylardan 150 kişi nezarette tutuldu. Çoğu kısa sürede salıverildi ve Trebevic ve Grdonj'daki cephe hatlarına gönderildi. 18 tanesi cinayet ve silahlı ayaklanma ile suçlandı ve yargılandı. Kentte kanun ve nizam yeniden hakim oldu. Artık tehdit yalnızca tepelerden geliyordu.

Bu olaylardan hemen önce, Ekimde, Dışişleri Bakanı Haris Silajdzic, Bosna-Hersek'in bağımsız ve egemen bir devlet olarak tanınması ve tasdiki ile ilgili meselelerle çok başarılı bir şe-

 kilde ilgilendiği bir dönemin ardından, nihayet yurtdışından eve dönmüştü.

Yeni bir hükümet oluşturmamız gerekiyordu. Yeni başbakanın Haris Silajdzic olacağı düşünülüyordu. Ekim sonunda Silajdzic fazla zorlanmaksızın bir hükümet teşkil etti ve onu Cumhurbaşkanına sundu (Edib Bukvic, Hamdija Hadzihasanovic, Bakir Alispahic, Irfan Ljubijankic, Sead Kreso, Kasım Trnka, Rusmir Mahmutcehaic, Faruk Smailbegovic, Munever Imamovic, Dragoljub Stojanov, Arif Smajkic, Mustafa Beganovic, Enes Durakovic ve Ivo Knezevic). Muhacirlerle ilgilenme görevini kimin üstlenmesi gerektiği hakkında bir miktar tartışma oldu. SDA'nın adayı Amila Omersaftic idi; Haris Dr. Arif Smajkic'i tercih etti ve bu kabul edildi ama asıl çekişme Rusmir Mahmutcehaic'in çevresinde ortaya çıktı. Silajdzic, Mahmutcehaic'in uhdesindeki görevlerin, Enerji ve Ekonomi Bakanlığı'nın yetki alanına girecek şekilde bölünmesini önerdi. Mahmutcehaic'in, enerji kaynakları üzerindeki kontrolünü (o tarihte başlıcası petroldü), ordu üzerinde ve hatta diğer bakanlıkların görev alanları üzerinde denetim elde etmek için kullanmakta olduğuna dikkat çekildi. Bir gün General Delic'i ararken, onu orduya bir miktar yakıt verilmesi için Bakanın kişisel iznini almak üzere Enerji ve Askeri Endüstri Bakanının (Mahmutcehaic'e bağlı bakanlığın adı buydu) ofisi önünde kuyrukta beklerken buldum. Mahmutcehaic Enerji'nin kendi Bakanlığı'ndan ayrılmasına itiraz etti ve bunun olması durumunda istifa edeceği yönünde bir ültimatom verdi. Sorun birkaç gün boyunca çözülmemiş olarak kaldı. Bir gece, Zenica Çelik İşlerine yapılan bir ziyaret sırasında Mahmutcehaic yanıma geldi ve Enerji İşleri'nin kendi bakanlığının uhdesinde kalması konusunda desteğimi istedi. Reddettiğimde de istifa etti. Bundan sonra da, bir bakandan Bosna'da "varolan her şeyi eleştiren bir adam"a dönüştü.

1993 Kasımının ikinci yarısında, Vares'in işgalden kurtarılmasının hemen ardından, bu özgür toprakta 12 gün geçirdim (6 Kasımdan 17 Kasıma kadar). 17 kenti ziyaret ettim ve 32 belediyenin savaş önderliği ile konuştum. Dönüşümde, RTVBiH'e uzun bir mülakat verdim. Mülakat RTVBiH'in Genel Müdürü Mufid Memija tarafından yapılmıştı. Bu mülakattan üç soru ve cevap seçtim.

RTVBiH İLE MÜLAKAT
-Özet Versiyonu-
(18 Kasım 1993)

Memija: Gıda sorunu birincil mesele haline geldi ve korkarım ki, bu talihsizlik Çetniklerden ve Ustâşa'dan bile daha tehlikeli bir hale gelebilir.

İzzetbegoviç: Bu, özgür topraklarda dolaştığım esnada bana hep ıstırap vermiş olan bir meseledir. Ancak insanlar, bu problemle yüz yüze gelmiş olmalarına ve durumun ne olduğunu gayet iyi bilmelerine rağmen morallerini kaybetmiş değiller. Fakat şu anda, daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Cenevre'de Silajdzic başkanlığındaki delegasyonumuzun da hazır bulunduğu bir konferans devam etmektedir ve bu blokajı kaldırmak, diğer bir deyişle gıdanın geçirileceği bir yol bulmak için ne gerekiyorsa yapmak onun elinde. Bizim görüşümüz, Sırbistan üzerinden mi yoksa Hırvatistan üzerinden mi geldiğinin fazla önemli olmadığı yönünde. Biz, Bar-Saraybosna Koridoruna bile razıyız. Kuşkusuz Makedonya'dan gelmesi muhtemel bir miktar gıda da mevcuttur. Bu sevkiyat, dün ticari bir konvoyla Üsküp'ten ayrıldı ve biz geçiş yapıp yapamayacağını görmek üzere gergin bir bekleyiş içindeyiz. Gıda, tek kelimeyle yüzleşmek zorunda olduğumuz ve çözmek için böyle önemli bir işin hak ettiği azami kararlılıkla elimizden geleni yapmaya devam edeceğimiz bir mesele olmaya devam etmektedir.

Memija: Özgür topraklara yaptığınız gezinin muayyen basamaklarının hassaten aydınlatılması gerek. Hepsinden çok da Vares. Siz, 2. ve 3. Kolordulara bağlı birimlerce kurtarılmasının hemen ardından Vares'teydiniz. O sırada, kalmayı seçerek dışarı gitmemiş olan ve geriye dönmek üzere şimdiden yola çıkmış bulunan Hırvatlara hitaben, gerek uluslararası kamuoyunda ve kuşkusuz özellikle bizim kendi kamuoyumuzda çok iyi karşılanmış olan bir çağrı yayınladınız.

İzzetbegoviç: Evet ve her ne kadar bu insanlarla temas kurmak zor ise de, bu çağrı hâlâ öneminden bir şey kaybetmemiştir. Oraya gidecek bir delegasyon için hazırlık yapmıştık fakat Kobiljaca'da durduruldu. Delegasyona Monsenyör Vinko Puljic ve rahip Petar Andelovic de dahildi. Evlerini terketmiş olan insanlar, bir anlamda kendilerini Vares'e dön-

memeye ikna etmeye çalışan HVO militanları ile eve dönmeleri çağrısı yapan bizlerin arasında kalmışlardı. Hırvat nüfusun bu göçünün, tam burada aşağıda, Bosna-Hersekli tüm Hırvatların içinde biraraya getirileceği bir nevi Hırvat devletçiği yaratmayı hedefleyen ve Boban Planı olarak adlandırılan bir planın entegre bir parçası olduğu açıktı. Benim de okumuş olduğum bir materyalde, Boban, Neum'dan güneye Sava Nehri'ne ve kuzeye dek uzanan bölgeye dağılmış olan 700.000 Hırvat bulunduğunu ve bunların tek bir toprak parçası üzerinde yekpare bir birim oluşturacak şekilde biraraya getirilmesi gerektiğini vs. söylüyordu. Bosna'nın çeşitliliği bize sıkıntı vermez, tam tersine bizim için bu bir zenginliktir. Dürüstçe söylemeliyim ki, insanlarımız bana, Boban bizleri Hersek'i terk etmeye zorlarken bizim Hırvatları neden geri istediğimizi sordular. Cevabım, Boban'ın yöntemlerinin bizim yöntemlerimiz olmadığı, çünkü bizim bir devlet onlarınsa devlet içinde devlet olduğuydu. Biz bir orduyuz onlarsa paramiliter güçler, daha doğrusu sadece birer çete. Mostar ve Stolac'daki etnik temizliği gerçekleştirenlerin ya da yakın zamanda Mostar'daki eski köprüyü tahrip edenlerin, bu çetelere mensup olduğu kesin olarak söylenebilir. Fakat meselenin daha pratik bir yanı daha vardır. Bu insanlardan biri Hersek'tendi ve ona sordum: "Stolac'a dönmemizi istiyor musun?" Doğal olarak istediğini söyledi. Bunun üzerine ona, bizim Stolac'a dönmemizin tek yolunun Hırvatların Vares'te kalması olduğunu anlattım. Görüyorsunuz, Boban'ın çirkin planının iki aşaması vardı: Birincisi bölgeyi temizlemekti; Mostar'ı, Stolac'ı, Capljina'yı, Ljubuski'yi, Livno'yu ve diğer yerleri Müslümanlardan arındırmaktı ve daha sonra da kendi halkını, kuzeyden, Bosna'dan, güneyden, sığır güder gibi bu Bobanistan'a (bizim deyişimizle) doğru sürmekti. Fakat eğer planın uygulanmasını istemiyorsak, Hırvat vatandaşlarımızı evlerinde kalmaya ikna etmeliyiz, Hırvatları Vares'ten dışarı kaçırarak Boban'a yardım etmemeliyiz. Tamamen ahlâki, ilkesel boyutunu bir kenarda bıraksak bile, problemin pratik yanı böyleydi. Bosna-Hersek kanun hakimiyetiyle yönetilen gerçek bir devlet olmalıydı. Halk, HVO militanlarının Vares'i terk etmeden hemen önce, halka gitmeleri çağrısında bulunmak için megafon kullandığını, Bosna Ordusunun yaklaşmakta olduğunu ve yollarına çıkan her şeyi yakıp öldür-

düklerini iddia ederek, kenti terk etmek için yalnızca bir saatleri olduğunu söylediklerini bilmeli. Halk gerçekte neler olup bittiğini bilmiyordu ve riske giremezlerdi. Her halükarda, biz asla halkı sürenlerden olamazdık. Tarihin ne denli garip bir şekilde kendisini tekrarladığını görüyorsunuz. (...) Biz şimdi burada Bosna'da, II. Dünya Savaşınınkilere benzer imgeler görüyoruz. Ben o savaşı gayet iyi hatırlıyorum. Başladığında 16, bittiğindeyse 20 yaşındaydım. O zaman da Çetnikler ve Ustaşa vardı. Yine buradalar. Şu farkla ki, bu Çetnikler o zamanın Çetniklerinden, bu Ustaşa o zamanki Ustaşa'dan kötü. Bunu tam bir rahatlıkla söyleyebilirim çünkü o zamanki Ustaşa Eski Köprü'yü tahrip etmemişti, Mostar Camii'ni de, ama bunlar yaptılar. (...)

Memija: Tudman'ın Bosna-Hersek'le ilgili son beyanatı hakkında değerlendirme yapmak ister misiniz?

İzzetbegoviç: Evet, bu çok esef verici ve çok nahoş bir beyanat. Eğer onu doğru anlıyorsam, Bosna'nın bir nevi işgalinden bahsediyor. Maalesef biz kitlesel ölçekte olmasa bile zaten bir işgal yaşıyoruz; zira, halihazırda Gornji Vakuf çevresinde Hırvat Ordusuna bağlı askerlerin savaşmakta olduğunu biliyoruz. Dün ayrıntıların kesin olarak tespitini emrettim. Daha sonra BM Güvenlik Konseyi'nin toplanmasını talep edecek ve koruma isteyeceğiz. Öyle görünüyor ki, Bay Tudman Bosna'nın bir kısmını işgal etmek için HVO'yu kullanmak istedi ve HVO'nun burada yenilmesi nedeniyle –HVO'nun isyancı kesimini kastediyorum- bu plan başarısızlığa uğrayınca da, HVO'nun başarısız olduğu yerleri işgal etmek için sürece doğrudan müdahil olmaya karar verdi. Fakat Tudman başka beyanatlar da verdi. Burada bir İslam Cumhuriyeti yaratılması olarak adlandırdığı şeye karşı bir nevi Haçlı Savaşı istedi. Halkımız burada bir İslam Cumhuriyetinin yaratılmış olup olmadığını bilmektedir. Doğal olarak İslam'ın burada mevcut olmasını ve Müslümanların özgür olmasını istiyoruz ancak kesinlikle bir İslam Cumhuriyeti yaratma niyetimiz yoktur: Birkaç yıl gecikmeli olması dışında, Tudman, Milosevic çizgisini izlemektedir.

9 Aralıkta, Bosna-Hersek Ordusu Genelkurmayı'nın Moral Departmanı tarafından Saraybosna Ordu Kulübü'nde düzenlenmiş olan bir semineri tamamlayanlara ders vermek üzere da-

vet edildim. Bu fırsatı, askerlerin davranışları hakkında konuşarak değerlendirmek istedim:

Buradan ayrıldığınızda, askerlere kesin şeyler söylemek durumunda olacaksınız. Onlara zayıflara eziyet etmemeleri gerektiğini söyleyin. Halkın bu ordudan korkmamasını temin edin. Halihazırda bunun ne dereceye kadar geçerli olduğunu bilmiyorum. Belki bir dereceye kadar. İhtiraslar tırmanıyor, her yanda korkunç cürümler işleniyor ve halk çoğunlukla bir şeyi diğerinden ayıramıyor. Bu yakınlarda Fojnica'da iki rahip öldürüldü. Bu vaka hâlâ soruşturuluyor. Fakat katilin bizlerden biri olduğunu –ister sivil isterse asker olsun- farzedersek, şöyle bir tutum içinde olduğunu tahmin edebiliriz: 'Onlar bizim Eski Köprü'müzü (Mostar Köprüsü, Y.h.n.) tahrip ettiler, hadi bunu onlara ödetelim.' Fakat 'onlar' kim? Fransiskenler ile Ustaşa aynı değil. Bu düşünme tarzı bizi bir yere götürmez. Tekrar ediyorum biz, insanların kendilerine ait hissettikleri bir ordu olmalıyız, ancak o takdirde yenilmez olabiliriz. Bu dünyanın en şeytani güçleri biraraya gelseler bile, halk bizimle olduğu takdirde karşımızda güçsüz kalacaklardır. Bu benim ilk mesajımdır. Bunu halka iletin ve bunu basit bir dille yapın ki, sokaktaki insan sizi anlayabilsin.

Görüyorsunuz Allah karşımıza acı verici bir imtihan çıkarmıştır. Boğazlandık, kadın ve çocuklarımız öldürüldü, camilerimiz yıkıldı, ama biz kadın ve çocukları öldürmeyeceğiz, kiliseleri yıkmayacağız. Bunu yapmayacağız çünkü bazı tekil vakalarda bunlar olmuş olsa bile, bu bizim yolumuz değil. Burada savaşçılar da var ve ben bu fırsatı onlara şunu söyleyerek değerlendirmek istiyorum -ve bu, buradaki ve başka yerlerdeki herkese iletilmesi gereken bir mesajdır: Biz muzaffer olacağız çünkü biz başkalarının dinine, milliyetine ve farklı siyasi kanaatlere saygı gösteriyoruz ve çünkü bu zor durumumuzda bile temiz insanlar olmaya çabalıyoruz. Ve, başkalarının ibadethanelerini yıkmak bize her halükarda yasaklanmıştır. Bu yasak sayesindedir ki, kesinlikle dünyanın en yumuşak insanları olmayan Türklerin 400 yıl boyunca hüküm sürdüğü Sırbistan'da, Decani, Gracanica, Sopocani manastırları bugüne dek hâlâ ayakta kalabilmiştir. Onlar dokunulmadan kalmışlardır çünkü saygı duyduğumuz Kitap'ta öyle yazmaktadır. Bu tür cürümler işlenmemesi gerektiği yazılmıştır ve insanlar bunu gözetmişlerdir. Buna riayet ettiğimizde ve kilise-

lere ve başkalarının inancına saygı göstermek istediğimizi söylediğimizde, yalnızca dünyanın asırlar boyunca el yordamıyla yavaş yavaş geliştirdiği Avrupa demokrasisinin, o en ince geleneklerine iltizam etmiş olmuyor; fakat aynı zamanda doğrudan ve lafzi olarak Kutsal Kitab'ımızın emirlerine de saygı göstermiş oluyoruz.[16]

Aynı konu üzerine Almanya'da yayınlanan *Stern*'le (5 Kasım 1994) yapılan konuşma da şöyleydi:

Stern: Sayın Başkan, siz Avrupa geleneğine ve hoşgörüsüne bağlı, bütün dünyaya açık bir Müslüman olarak tanınıyorsunuz ancak bugünlerde Batı basınında Bosna-Hersek'in sözde İslamileşmesine ilişkin haberler çıkmaya başladı. Bunlar yalnızca şayialardan mı ibaret?

İzzetbegoviç: Gayet açık sözlü olmalıyım: Bunlar yalnızca şayialardan ibaret değil. Komünizmin 50 ila 70 yıl boyunca, dini gaddarca ezdiği her yerde, dine dönüş neredeyse evrensel bir olgu halini almıştır. Bosna'da sizin deyiminizle İslamileşme sözkonusudur ancak Hristiyanlaşma ile aynı derecede; Bosnalı Katolikler ve Ortodoks Hristiyanlar arasında görülen dine yönelik ilginin yenilenmesi biçiminde sözkonusudur. Ancak Hristiyanlaşma, Hristiyan Avrupa için hassasiyet konusu olmuyor; bu, benim anladığım ve karşısında durmadığım bir şey. Ancak bir noktada sizi düzeltmem gerek: Benim hoşgörüm, Avrupa değil İslam kökenlidir. Eğer hoşgörülüysem, öncelikle ve en çok Müslüman olduğum için, ancak ondan sonra Avrupalı olduğum içindir. Avrupa, parıldayan gerçeklere rağmen kendisini kurtarmaya kesinlikle muktedir olamadığı kuruntulara sahiptir. Örneğin Bosna'daki bu savaş sırasında, yüzlerce kilise ve cami yıkıldı. Bunlardan bir teki bile Boşnaklar tarafından yıkılmadı, hepsi "Avrupalılar" tarafından yıkıldı. Türk idaresi dünyanın en yumuşak yöneticileri değillerdi, ama tüm Hristiyan halklar ve onların Ortaçağdan kalma en önemli anıtlarının hepsi 500 yıllık Türk idaresi boyunca ayakta kalabildi. Bu bir gerçek. Belgrad'dan fazla uzak olmayan Fruska Gora Tepelerinin meşhur manastırları Türk yönetiminin 300 yılı boyunca ayakta kaldı ama, üç yıllık "Avrupalı" yönetimine dayanamadı. İkinci Dünya Savaşı sırasın-

16 A. Izetbegovic, *Cudo Bosanskog Otpoel* (Bosna Direnişi Mucizesi), 1994, ss. 27-28.

da yakılıp yıkıldılar. Faşizm ve komünizm Asya'nın değil, Avrupa'nın ürünleridir. Ve şimdi bile Avrupa, Balkanlar'da faşizmin ortaya çıkışına karşı fazla bir hassasiyet göstermemiştir. Avrupa'ya değer veriyor ve takdir ediyorum ama kanımca, kendisini olduğundan çok daha büyük görüyor.

1993-1994 kışı boyunca HVO ile karşı karşıya geldiğimiz hatlardaki, özellikle de Mostar ve Gornji Vakuf civarındaki durum istisnai bir güçlük arz ediyordu. Çatışmanın anlamsızlığı aşikârdı yine de aynen devam etti. Kuşatılmış kentlerde yiyecek giderek azalıyordu. Saraybosna ve Zagrep'teki dini önderler, en fazla risk altında olan bölgelere yiyecek konvoyları gönderilmesi girişimlerinin arkasındalardı. İlk iki konvoy, HVO denetimi altındaki Bila'ya ve ordunun denetimindeki Maglaj'a gönderilmişti. Bila konvoyu gideceği yere ulaştı ama Gornji Vakuf civarında çapraz ateşe tutuldu. Maglaj konvoyu Zenica'da durduruldu çünkü HVO onun Zepce üzerinden geçişine izin vermeyi reddetti. Bundan hemen sonra, 23 Aralık 1993'te, Tudman'dan, Gornji Vakuf yakınındaki saldırıdan dolayı orduyu suçlayan bir mektup aldım. İddialarını kontrol ettim ve 13 Ocak 1994'te bir mektupla cevapladım. Onu, Güvenlik Konseyi'ne müracaat edip dolaylı olarak müzakere önerdiğimizden haberdar ettim ama Bosna halkının cellatlarıyla pazarlık etmemizin beklenemeyeceği uyarısında bulunmayı da ihmal etmedim; bunları söylerken kuşkusuz Boban'ı düşünüyordum.

> 23 Aralık 1993 tarihli mektubunuza cevap olarak yazıyorum. Bosna-Hersek'teki insani durumun çok vahim olduğuna katılıyorum ancak öyle görünüyor ki bu, ikimizin bu aralar tam anlamıyla mutabık olabileceğimiz yegâne konudur. Bu durumla ilişkili muayyen gerçekleri tamamen farklı açılardan gördüğümüz aşikâr. Öncelikle, Nova Bila'ya giden konvoy yerine ulaşmış, Maglaj'a giden konvoy ise ulaşamamıştır. Maglaj konvoyu hâlâ Zenica'da parka çekilmiş beklemektedir. (...) Kurbanlar için üzgünüz ama bu savaşı biz başlatmadık; Gornji Vakuf yakınındaki hadiseyi de biz başlatmadık. Bosna-Hersek Ordusu bu kenti, onu ele geçirmeye çalışan ve onun yıkılmasından ve yüzlerce sakininin ölümünden sorumlu olan HVO paramiliter birimlerine karşı yasal olarak savunmaktadır. 3. Kolordu komutan yardımcısı Dzemo Mer-

dan'dan geldiği iddia edilen mesaj, baştan sona tam anlamıyla uydurmadır. Ordumuz kadın ve çocukları öldürmemektedir. Bosna-Hersek Ordusu aleyhine bu vahim iftirada bulunmak için sahip olduğunuz delil nedir Sayın Başkan? Kanıtlanmamış ve bana göre uydurulmuş olan bir beyanın bizim muhaberatımıza sokulmasını tamamen uygunsuz buluyorum. Bosna-Hersek Ordusuna gelince, kendimi tam bir açıklıkla ifade etmeliyim. Bosna-Hersek Cumhurbaşkanlığı'nın üst komutasını tanımayan diğer paramiliter birimlerin mevcudiyeti ne denli illegal ve kabul edilemez ise, Bosna-Hersek Ordusunun, Bosna-Hersek toprağının her karışındaki mevcudiyeti de o kadar legal ve meşrudur. Bosna-Hersek Ordusu, kendi ülkesinde saldırgan taraf olamaz. Ancak, Bosna-Hersek Cumhurbaşkanlığı'nın onayı olmaksızın başka merkezlerden gönderilen bir ordu böyle olabilir. (...) HVO denetimindeki yetkililer kamplar oluşturmuşlar ve on binlerce masum sivili bunlara hapsetmişlerdir. Siz bu iddiayı, iftira olduğu gerekçesiyle ısrarla reddetmiştiniz. Birkaç gün önce Dışişleri Bakanınız BM Güvenlik Konseyi'ne yazdığı bir mektupta Hırvat Hükümeti'nin –alıntılıyorum- "5.600 Müslüman esiri serbest bırakmış olmasıyla" övünüyordu. Mevcut olmayan kamplardan tutuklu salmak nasıl mümkün olabilir? Müslüman halkın Mostar'dan, Stolac'dan, Capljina, Livno ve diğer yerlerden etnik bakımdan temizlenmesi sürecinin eşlik ettiği ve barbarca edimlerinin Eski Köprü'nün yıkılmasıyla doruk noktasına vardığı Hersek'teki çatışmanın arka planına burada bilhassa girmiyorum. Hırvat Silahlı Kuvvetlerinin Bosna-Hersek toprağı üzerindeki, Hırvatistan'ın Bosna-Hersek'in içişlerine açık müdahalesine işaret eden mevcudiyeti ile ilgili rahatsız edici gerçekleri de alıntılamıyorum zira bu bizim BM Güvenlik Konseyi'ne yazdığımız mektubun konusuna girmektedir. Fakat bütün bunlara rağmen, yine de ülkelerimiz arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesi ve işbirliğinin tüm biçimlerinin geliştirilmesi yönündeki samimi arzumuzu size ifade etmek isterim, ancak bunların olabilmesi için, sizin Bosna-Hersek'e yönelik politikanızda sahici değişikliklere ihtiyaç vardır. Dahası, size defaatle söylemiş olduğum gibi, Bosna halkının cellatları olarak bilinen kişilerle ilişkileri geliştirme konusunda pazarlık etmemizi bizden bekleyemezsiniz.

Tudman, bu buz gibi cevabı yollamamın üzerinden fazla zaman geçmeden, çatışmaya son verilmesi konusunda müzakere önermek için, o tarihte kendisinin Dışişleri Bakanı ve Hırvat Hükümeti içindeki daha makul insanlardan biri olan Dr. Mate Granic'in arabuluculuğundan yararlandı. Mesaj bana Dr. Haris Silajdzic tarafından iletildi ve ben de hemen kabul ettim. Bunu Washington'daki müzakereler ve Bosna-Hersek Federasyonu'nun kurulması izledi. Aldığımız kesin istihbarata göre, Federasyonu yaratma fikrinin arkasındaki beyin, o tarihte Bosna-Hersek Cumhurbaşkanlığı'nın bir üyesi olan saygın ve bağımsız Hırvat politikacı Ivo Komsic idi.

Yine de, askeri ve siyasi baskımızın bileşiminin Tudman'ın aniden bizimle pazarlık masasına oturmaya karar vermesinde etkili olduğuna inanıyorum. Askeri baskı, kuvvetlerimizin Vitez üzerindeki 15 Ocak 1995'te başlayan ve Şubat başında doruğa ulaşan baskısıydı. Siyasi baskı daha önemliydi ve Güvenlik Konseyi'ni, Hırvatistan'ın Bosna-Hersek'teki savaşa bariz bir biçimde müdahalesinden haberdar etme tehdidimizle ilişkiliydi. Bu ikinci husus, özellikle de Ahmici ve Stupni Do'daki mezalimden sonra Tudman'ı özellikle zor durumda bırakan bir durumdu.

İknanın, ya da siyasi iradenin değil gücün sonucu olan Washington Mutabakatlarıyla tesis edilmiş olan Federasyon, uzun süre bitkisel hayatta kaldı. Hareket özgürlüğünü ve kısmen karma bir polis ve idare sistemini tesis edebilmek için hatırı sayılır bir zamana ve ileri geri adımların atılmasına ihtiyaç vardı, ancak en önemli husus çarpışmanın neredeyse bir anda durmuş olmasıydı. İlga edildiği varsayılan devlet içindeki devlet Hersek-Bosna'nın kurumlarından birçoğu bugüne dek işlemeye devam etti. Ancak bunlar güç kazanmıyor, tedricen ortadan kalkıyorlardı.

1994 yılbaşından hemen sonra, bir askerden tebrik kartı aldım. Kartla birlikte zarfa komutanının Tanrı'nın adını kötü sözle andığından yakınan bir mektup da iliştirmişti. Buna, tıpkı bu tür ilenmelerin her gün işitildiği önceki JNA'da tahammül etmek zorunda kalmış olduğu gibi şimdi neden tahammül etmek zorunda olduğunu soruyordu bana. Bu hususa, SDA Yönetim

 Kurulu'nun 12 Ocakta Saraybosna'da yapılan resmi oturumunda yaptığım bir konuşmada değindim:

> Dört ya da beş gün önce, Konjic yakınında askeri önderlik ile bir istişare toplantısı yaptım. Toplantıyı, askerlerimize bir tavsiyede bulunarak bitirdim. Tavsiye çok kısaydı ve şöyleydi: "Kendisinden neşet ettiğiniz millete benzeyin. O cesur, zeki ve gururlu bir millettir ve ona benzemekten ve hatta onun bazı kusurlarını paylaşmaktan utanmanıza gerek yok." Askerlere bu mesajı verirken, oldukça spesifik bir şey düşünüyordum. Gayet iyi bildiğimiz gibi, bizim milletimiz caminin eşiğinden öyle pek sık geçmese bile inanan insanlardan oluşmuştur. Onun kutsal saydığı şeylere dokunmayın. Tanrı'ya lanet okuyan bazı subaylar olmuş. Bu tür şeyler olmamalıdır. Biz subaylarımıza oruç tutup tutmadıklarını ya da camiye gidip gitmediklerini sormayacağız. Onlardan dürüstçe savaşmalarını ister ve onları neye istiyorlarsa inanmaları konusunda serbest bırakırız. Ancak onlar Tanrı'ya lanet etmeyeceklerdir. Bugünkü mesajım budur ve bunun hepinizin mesajı olduğunu düşünüyorum. Maalesef böyle şeyler oluyor ve askerlerimizin çoğu bana bundan yakınıyorlar.

Bu konuşmada askerlerimize biraz haksızlık etmiş olabilirim çünkü dine saygı Bosna-Hersek Ordusunda kuraldı. Atıfta bulunduğum olaylar istisnaydı.

3 Şubat 1994'te, Bosna-Hersek Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı'nın oldukça fırtınalı bir oturumu yapıldı. Nijaz Durakovic, Başkanlık oturumlarının yeterli sıklıkta yapılmadığından, muayyen kararların kurumsal sistemden bağımsız ve bireysel olarak alındığından ve sorumluluk ve görevlerin Başkanlık üyeleri arasında eşit dağıtılması gerektiğinden yakındı. Kljuic ve Peyanovic, daha yumuşak bir biçimde de olsa onun eleştirilerini paylaştılar. İtiraz büyük ölçüde haklı görüldü ve ben de bunu oturumda ifade ettim. İstisnai bir zorluk arz eden bu zamanda Başkanlığın birliğini korumak önemliydi, oturumdan sonra, diğer şeyler yanında aşağıdakilere de dikkat çeken bir beyanat yayınlandı:

> Kamusal alana taşınmış bulunan ve öncelikle Başkanlığın kendi durumunu ve iç ilişkilerini ilgilendiren muayyen şüphelerin ve tartışmalı görüşlerin ışığında, Bosna-Hersek Cum-

huriyeti Cumhurbaşkanlığı aşağıda zikredilen sonuçlara ulaşmıştır:

> Öncelikle, [Başkanlık'ta] ne kişisel çatışmalar ne de bir iktidar mücadelesi yürütülmesi sözkonusudur. Aksine, uluslararası ölçekte tanınmış olan Bosna-Hersek Devleti'nin temel meseleleri ve onun toprak bütünlüğünü ve egemenliğini ve demokratik, sivil karakterini koruma mücadelesi hususunda tam bir siyasi birlik ifade edildi. Adil bir barışın tesisine bağlılık ile birlikte, özgürlük mücadelesine ve Bosna-Hersek Ordusuna tam destek de ifade edildi; sonuç olarak Başkanlık, bu konudaki tüm spekülasyonları temelsiz ve kötü niyetli oldukları gerekçesiyle reddeder.
>
> Başkanlık üyeleri, bu belirleyici tarihsel anlarda, siyasi ihtilaflara yer olmadığı görüşünde birleşmektedirler ve yapılan eleştiriler de, esasen başkanlığın ve devletin diğer legal kurumlarının mevki ve rolünü güçlendirmeye yöneliktirler.

Çetnik "spesiyalite"si, hastanelere, kütüphanelere, pazaryerlerine ve ekmek ve su kuyruklarına yapılan saldırılardı. Sonuncusu özellikle trajikti. İyi hedeflenmiş tek bir top mermisi düzinelerce insanı, bazen tüm bir aileyi öldürebilirdi. 15 Ocak 1993'te, Saraybosna'daki bir su kuyruğuna bir mermi atıldı. Saat öğleden sonra ikiydi; aralarında kadın ve çocukların da bulunduğu yaklaşık 300 kişi bu dondurucu Ocak gününde kaplarını doldurmak üzere bekliyorlardı. Aralarında evli bir çift olan Azra ve Asım Lacevic'in de bulunduğu sekiz kişi öldürüldü, Lacevic'lerin kızı Dalila ile diğer 40 kişi de ağır yaralandı (Dalila şimdi New York'ta yaşıyor, orada evlendi).

5 Şubat 1994'te Mrkovici'deki Sırp mevzilerinden ateşlenen bir top mermisi, çok kalabalık olan Markale pazaryerine düştü ve 68 sivili öldürdü, 142'sini de yaraladı. Yalnızca bir gün önce, Dobrinje'nin banliyösünde dokuz Saraybosnalı bombardımanla öldürülmüştü. Ölenler arasında, kardeşlerimiz Mirza ve Selma Spahic de vardı.

5 ve 7 Şubatta, dönemin NATO Genel Sekreteri olan Manfred Werner'a birer mektup gönderdim. İkinci mektup şu sözlerle bitiyordu:

> Baylar, Saraybosna'daki cehennem 700 günden fazla bir süredir devam ediyor. İnsanları öldüren ve ibadethaneleri, okul ve hastaneleri yıkan Sırp ölüm makinesinin durdurulmasının ve ortadan kaldırılmasının zamanı gelmiş de geçmiştir bile.

Birbiri ardınca Saraybosna vatandaşlarının başına gelen bu iki trajedi, Batı'nın vicdanını bir an için uyandırdı. 9 Şubatta NATO, Sırplara, ağır silahlarını 10 gün içinde Saraybosna çevresinden, şehir merkezinden 20 km. uzaklıktaki bir yarıçapa ("Silahtan Arındırılmış Bölge") geri çekmeleri yönünde bir ültimatom yolladı. Bir anlık bir ertelemeden sonra Sırplar ültimatomu kabul ettiler fakat -inanarak ya da inanmayarak- bunu bir zafer olarak ilan ettiler. Sığır çevirdiler ve Trebevic'de havaya ateş açarak kutlama yaptılar. 20 Şubatta BM Genel Sekreteri'nin Bosna-Hersek'teki temsilcisi Japon Yasushi Akashi, Karadzic'in Sırplarına karşı hava saldırısı talep etmek için hiçbir sebep bulunmadığını çünkü onların talepleri yerine getirdikleri kanaatinde olduğunu beyan etti.

Sırplar ağır silahlarını gerçekten Saraybosna çevresinden geri çektiler mi yoksa yalnızca Akashi mi bunu böyle görmek istedi; kendi kendini mi kandırıyordu, eğer böyleyse bunu bilerek mi yapıyordu asla tam olarak bilinmeyecek. Ancak baharda, Sırp topçularının kentin çevresini sarmış olduğu haberleri bize ulaşmaya başladı. Temmuz itibariyle bu, hiçbir şüpheye meydan bırakmayacak şekilde onaylanmıştı. 31 Temmuzda NATO Genel Sekreteri'ne ve Zagrep'teki UNPROFOR karargâhına, tüm "güvenli sahaları" özellikle de Saraybosna ve Gorazde çevresindeki silahtan arındırılmış bölgeleri korumak için etkin eylem talep eden bir mektup yolladım. Hiçbir şey yapılmadı. Hem BM hem de NATO, 9 Şubat tarihli ültimatomlarının ihlaline sessizce göz yumdular. Ağustosta kentin orasına burasına bir kez daha mermiler düşmeye başladı; Eylüle gelindiğinde ise, bir yıl önceki cehennem aynıyla yaşanmaya başlamıştı. Bu tam bir yıl sürecekti; pratikte, NATO'nun 30 Ağustos 1995'te başlayan kitlesel hava saldırılarına dek. Bu dönemi katederken yarı yolda, daha kesin söylemek gerekirse 7 Mayıs 1995'te, Dr. Haris Silajdzic Saraybosna'da görevli olan bir dizi büyükelçinin huzurunda ve 9 kişinin öldürüldüğü, 40'dan fazlasının da yaralandığı Butmir bombardımanı vesilesiyle TV kameralarının karşısına çıktı ve Saraybosna üzerindeki daimi bombardımanın kurbanı olanların sayısını zikretti. Bu rakamlar gösterdi ki, önceki sekiz ayda, diğer bir deyişle silahtan arındırılmış bölgenin tesisinden bu yana, top ve sniper mermileri Saraybosna'da 240 sivili öldürmüştü ki, bunlardan sadece Nisanda öldürülenlerin

 sayısı 26 idi. 1 Mayısta, tek bir günde 14 sivil öldürülmüştü. Silajdzic'in açıklamaları orada hazır bulunanlar üzerinde belirli bir etki yaptı ama bombardıman devam etti.

Kendi kendimizi bombaladığımıza ilişkin olarak yapılan ısrarda hususi bir kinizm vardı. Ne zaman özellikle öldürücü bir merminin hangi mevziden ateşlenmiş olduğuna ilişkin bir kanaat bildirmeleri istense, asla adı konulmayan, daima anonim kalan UNPROFOR uzmanları neredeyse istisnasız olarak muğlak bir karşılık verirlerdi: Mermi Sırp mevzilerinden de Müslüman mevzilerinden de ateşlenmiş olabilirdi. NATO Komutanı General Joulwan yıllar sonra, 8 Temmuz 2000'de Saraybosna'nın günlük gazetesi *Avaz*'a verdiği bir mülakatta UNPROFOR subaylarının "olan biteni asla açıkça adlandırmadıklarından" yakınacaktı. "Onlardan olayları oldukları gibi yorumlamalarını istedim, fakat bu gerçekleşmedi" dedi Joulwan. İlk başta harekete geçmek için gerekli siyasi iradenin bulunduğu durumlarda bile, bu kasten verilmiş muğlak cevaplar, tüm eylemi daha başlangıçta felce uğratıyordu. Kayıtsız dünya, vicdan azabı duymaksızın yaşamaya devam edebilirdi ve sivillerin öldürülmesine devam edildi.

25 Mart 1994'teki SDA Kongresi'nde, Saraybosna'daki durum hakkında konuşurken şunları söyledim:

> Saraybosna tüm dünyada acı çekmenin sembolü olarak hatırlanacaktır, ama aynı zamanda bir direniş sembolü olarak da. Bize 700.000 merminin ateşlendiği söylendi. Bu cihetle o, beşeri direnişin bir nevi sınavıydı. Tanrıya şükürler olsun ki, bu sınavı başarıyla verdik. Birilerinin bir darbe vurmak için ne denli güçlü olduklarının o kadar önemli olmadığı, asıl önemli olanın direnme gücü olduğu gösterilmiştir.

Birliklerimiz, 12 Nisan 1994'te kod-adı "Bahar-94" olan bir harekat çerçevesinde Tuzla yakınındaki Vijenac müstahkem mevkiine saldırdılar ve onu ele geçirdiler. Bu saldırıda, 2. Kolorduya bağlı 1.200 asker 400 civarında düşman askerini mevzilerinden geriye püskürttüler; 53 düşman askeri öldürüldü ve 56'sı esir alındı. Bizim kayıplarımız üç ölü ve 25 yaralıydı.

Yine 1994 baharında (27 Marttan 25 Nisana kadar) Sırp kuvvetleri, BM güvenli bölgesi ilan edilmiş olan Gorazde'yi ele geçirmek ve kenti savunan kuvvetleri ve sivil halkı tasfiye et-

 mek ya da sürmek amacıyla bir saldırı operasyonu hazırladılar ve gerçekleştirdiler. Kriz Nisan başlarında doruğa ulaştı. 10 Nisan Pazar günü NATO kentin etrafındaki Sırp mevzilerine sınırlı hava saldırıları düzenledi. Bu tarihte İstanbul'da ve diğer belirli Türk şehirlerinde Gorazde'yi savunanlara destek gösterileri yapıldı ve 12 Nisanda, çok sayıda öğrenci bu "güvenli saha"ya yapılan Sırp saldırılarını protesto etmek üzere Paris'te Fransız Ulusal Meclisi önünde gösteri yaptı.

Kentin tüm halkı tarafından desteklenen ve sayıları 6.000 civarında olan Gorazde müdafileri, arada çok büyük sayısal orantısızlık bulunmasına rağmen, saldırgan kuvvetlere karşı yaklaşık bir ay boyunca dayanmayı başardılar. Hem bizim hem de düşmanın kayıpları çok fazlaydı.

10 Ekim 1994'te, OG-7 Güney'e bağlı askerler Husar yerleşim birimine bir saldırı gerçekleştirdiler ve 20 dakikalık bir saldırıyla onu düşmandan kurtardılar. Bu, Teslic'e doğru yapılacak olan operasyonlar için önemliydi.

1-3 Ekim ve 28-31 Ekim tarihleri arasında I. Kolorduya bağlı askerler Treskavica bölgesinde iki saldırı operasyonu gerçekleştirdiler ve 60 km^{2}lik bir sahayı kurtardılar ki bu, Sırp kuvvetlerini büyük oranda Saraybosna'nın "kapısından" geriye itti.

Bosna, savaşın korkunç etkisi altında değişmekteydi. Bütün bunlardan sonra ondan geriye ne kaldığını merak ediyordum; bunca darbeyi yaşadıktan sonra hâlâ canlı mıydı? 25 Mart 1994'teki SDA Kongresi'nde bu soruya cevap vermeye çalıştım:

> Olup biten onca şeyden sonra "Bosna nedir?" diye sık sık düşünürüm. Bugün Bosna nedir? Ne olmadığını kesin olarak söyleyebilirim. Bosna değişti. 200.000 kişi öldürüldü, en iyimser tahminler 600.000 kişinin evlerini terk etmeye zorlanmış olduğunu gösteriyor. 800 cami tahrip edildi, yüzlerce köy ve kasaba yakılıp yıkıldı. (...) ve bütün bunların kaçınılmaz sonucu, insanların hissetme biçimlerinin değişmesi oldu. Bosna daha iyi ya da daha kötü olabilir ama şurası kesin ki öncekinden farklı olacak. Bosna'nın mevcut sınırlarını muhafaza etmek için savaşıyoruz. (...) Bunu yapma hakkına sahibiz. (...) fakat bütün hesaplarımızda ve çözümlemelerimizde gerçekleşmiş olan o korkunç değişmeleri aklımızda tutmalıyız. Va-

karlı insanlar olarak bunu aklımızda tutmalıyız. (...) Zira onlar Bosna'yı öldürmediler, onu güçlendirdiler. (...)

Bosna-Hersek'imizin bir anlamda insanlık için bir ahlâk sınavı haline geldiğini söyledim; ve hazır bu konuya değinmişken söyleyeyim; biliyorsunuz birçokları bu sınavı verememişlerdir. Ancak bizi rahatlatan husus, insanlığın daha iyi olan kısmının bizimle oluşuydu. Şu yakınlarda Amerika'da bulunduğum sırada, Çağdaş Amerikan sanatçılarının bir sergisine gitmemi teklif ettiler. Dediklerini yaptım ve gördüm ki tüm sergi Saraybosna'ya ithaf edilmiş. Neredeyse sergiye gitmemek gibi affedilmez bir hata yapmak üzereydim. Fakat bunu düzenleyen insanlar, 50'den fazla sanatçı, bunu şehrimiz hakkında ne hissettiklerini bize göstermek ve kendilerine özgü bir biçimde bize yardım etmek için yapmışlardı. Bu itibarla Bosna bir ahlâk meselesidir ve ahlâki meseleler daima evrenseldirler ve her kadın ve erkeği ilgilendirirler.

5 Ağustos 1994'te, Bosna-Hersek Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı'nın inisiyatifiyle, Karadzic'in ordusu tarafından işgal edilmiş bölgelerdeki vatandaşlarımıza hitap ettim:

Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nin, geçici işgal altındaki bölgelerinde bulunan vatandaşları, size Bosna-Hersek Cumhurbaşkanlığı adına sesleniyorum.

Bulunduğunuz yerde kalmanızın nedenleri ne olursa olsun, sizlerden barışa bağlılık istiyorum.

"Büyük Sırbistan" Projesi, geri dönüşü olmayan bir başarısızlığa uğramıştır.

O, uluslararası ölçekte tanınmış bir devlet olarak Bosna-Hersek'in tahribi üzerine temellendiği için, fakat daha da kötüsü soykırım ve etnik temizlik üzerine temellendiği için başarısız olmuştur. Ne olursa olsun yaşama kabiliyeti olan bir devlet, sivil halkın öldürülmesi ve sürülmesi üzerine, ibadethanelerin, kütüphane ve hastanelerin yıkılması üzerine inşa edilebilir mi?

Şimdiye dek aralarında dünyadaki istisnasız tüm önemli ülkelerin de bulunduğu 83 devletin Bosna-Hersek'i tanımış olduğundan sizi haberdar ettiler mi, bunu biliyor musunuz? Aranızdan elleri masumların kanında yıkanmamış olan herkes memnuniyetle karşılanacaktır. Sizleri, ortak devletimizin tüm haklara sahip vatandaşları olarak kabul ediyoruz; bunun yegâne koşulu barışa adanmış ve savaşa karşı olmanızdır.

İçinde hem Sırpların hem de Hırvatların hizmet ettiği ordumuz, öç alıcı bir ordu değildir. Sırp karşıtı bir ordu da değildir. Bayrağında kuru kafa değil, sırmalı bir zambak dalgalanmaktadır.

Ortak anayurdumuz Bosna-Hersek, nihayet, herkesin haklarının saygı göreceği ve korunacağı bir devlet olmanın tüm koşullarını karşılamaktadır.

Bu zaman zarfında, insan olmanız hasebiyle sizi bağlayan her şeyi yapınız; Banya Luka'da, Prijedor, Sanski Most, Bosanski Brod, Brçko, Bijeljina, Trebinje'de ve ülkemizin geçici işgal altındaki diğer kasabalarında kalan az sayıdaki Boşnağın, Hırvatın ve diğer komşularımızın, sürülme riski altındaki insanların savunmasına koşunuz. Sizden savaşı ve acıları sürdürmenizi isteyenlerin emirlerine uymayınız. Tüm medeni dünyanın muhalefet ettiği bir şey için başarı sözkonusu olamaz.

Velika Kladusa'nın 1994 Ağustosunda kurtarılmasından sonra, kasaba halkının büyük çoğunluğu Abdic'in paramiliter güçleriyle birlikte geri çekildiler. Onlara geri dönmeleri için boşuna yalvardık. Bir genel af teklifi bile işe yaramadı. Abdic, zehirleyici propagandasıyla elinden gelenin en kötüsünü yapmıştı. Bu, medyanın insan zihni üzerindeki şeytani gücünün ders kitaplarına girecek bir örneğiydi. Buna ilave olarak, Knin Sırpları da göçmenlerin dönüşünü engelliyorlardı. Hem Abdic'in nazikçe ellerine teslim ettiği Bosna-Hersek Cumhuriyeti Ordusunun 5.000 potansiyel yedeğinin gitmesine neden izin versinlerdi ki?

Slobodna Dalmacija (2 Eylül 1994) ile yapılan bir mülakatta Fikret Abdic'in kaderi sorulduğunda şöyle cevap verdim:

Fikret Abdic'in siyaseten ölmüş olduğunu düşünüyorum. O Bosna-Hersek davasına ve halkımızın adil mücadelesine çok büyük zararlar vermiştir. Ortada, olup bitenlerin bazı talihsiz sembolleri bulunmaktadır. Hikayenin sonunda Abdic kendisini, Prijedor ve Kozarac'da Krajina halkını öldürenlerle ve Banya Luka'da ve Bosna'nın dört bir tarafında kutsal saydığımız herşeyi tahrip edenlerle birlikte bulur. Bu, onun gibi insanlar için mantıki sondur. Esef edilecek yegâne husus, Abdic'in bu talihsizliğe kendisiyle birlikte masum insanları da sürüklemiş olmasıdır. Onları, içine düştükleri beladan

kurtarmak için her şeyi yapıyoruz ve yapmaya da devam edeceğiz.

Büyük güçler, her anlama gelebilecek çelişkili açıklamalarla kamuoyunu oyalamaya devam ettiler. *Oslobodenje*'den bir gazeteci (30 Ağustos 1994) bana sordu: "Bizleri nasıl bir gelecek bekliyor?" Şöyle cevapladım:

> Geçen kış yaklaşırken, o an için ülkemizin yakın geleceğini etkilemekte olan tüm faktörleri kağıda dökmeyi denedim. Onları tek tek listeledim ve yaklaşık 30 maddelik bir liste elde ettim. Daha sonra bu faktörlerin her birinin hususi önemini ya da etkisini belirlemeye çalıştım. Şunu keşfettim ki, bu faktörlerden çoğunun davranışı tamamen kestirilemez mahiyetteydi. Bu kestirilemez faktörler arasında örneğin kışın –uzun mu olacak, yumuşak mı yoksa sert mi geçecek- bulunması hayret uyandıracak bir şey değil; asıl garip olan, aynı soru işaretlerinin dünyanın nüfuzlu ülkelerinin davranış tarzları için de geçerli olması. Onların siyasetleri bana değişken ve en az yaklaşan kış kadar kestirilemez görülüyor. Şunu hatırlayın: Bu savaştan önce, sözde Yeni Avrupa onca debdebe ve merasimle yaratılmakta iken, aynı Avrupa'nın bu denli korkakça davranacağına ve kendisinin daha yeni tanımış olduğu bir ülkeye karşı girişilen bir saldırganlık savaşını hoşgöreceğine, soykırıma, toplama kamplarına ve benzerlerine gözlerini kapatacağına kim inanabilirdi? Fakat olmuş olan budur ve hâlâ olmaktadır; hepimiz bundan dolayı şaşkınız.

27 Eylül 1994'te, BM Genel Kurulu'nun 49. oturumuna katılmak üzere bir kez daha New York'taydım. İçeride durum çok vahimdi. Bilmem kaçıncı kez dünyanın dikkatini bu duruma çekmeye çalıştım:

> Bosna-Hersek'ten, bugünlerde hakkında çokça konuşulan uzak bir ülkeden geliyorum.
>
> Maalesef konuşmama, çoğunuzca zaten malum olan ya da olması gereken bazı gerçekleri tekrarlayarak başlamak durumundayım.
>
> Üç yıldan biraz fazla bir zaman önce, Yugoslavya amansızca parçalanmakta iken bizler, çözülmenin barışçı bir tarzda, şiddet olmaksızın gerçekleşebilmesini sağlamak için yapabileceğimiz her şeyi yaptık.

Slovenya ve Hırvatistan ayrıldığında ve Yugoslavya'nın dağılması kaçınılmaz bir hal aldığında bizler, Bosna-Hersek'in geleceğini demokratik biçimde belirleyebilmek için bir referandum organize ettik. Bosna-Hersek vatandaşları 1 Mart 1992'de sandık başına gittiler ve tüm ülkede seçmenlerin yaklaşık üçte ikisine tekabül eden bir çoğunlukla ülkenin bağımsızlığı yönünde oy kullandılar. Bunu yalnızca Bosna-Hersek'in uluslararası ölçekte tanınması değil, saldırganlık da izledi. Tanınma kararı 5 Nisanda ele alınmıştı ve ertesi gün, 6 Nisan 1992'de yayınlanmıştı. Sırbistan ve Karadağ'ın Bosna'ya yönelik saldırısı 5 Nisanda, tamı tamına devletin tanınma kararının alındığı gün başladı.

Bu saldırganlık, o tarihten bu yana şiddeti artarak ya da azalarak ama yakında biteceğine ilişkin bir ümit olmaksızın sürüp gidiyor. 31. ayına giren ve Bosna-Hersek ve halkına dayatılmış olan bu savaş, insanlık tarihinin en kanlı savaşlarından biridir.

Bu eşitsiz mücadelenin sonuçları şunlardır: Ülke topraklarının %70'i savaşın daha ilk aylarında işgal edilmiş, 200.000'den fazla sivil öldürülmüş, ülke sakinlerinin 1.000.000'dan fazlası (yani nüfusun dörtte biri) evlerini terk etmeye zorlanmış, yüzlerce kasaba ve köy harabe haline gelmiştir.

Dolayısıyla bu, iki ordu arasındaki klasik bir savaş olmamıştır. Bu, bir ordunun sivillere karşı savaşı olmuştur. Soykırımın ve kültürel ve dini yapıların eşi benzeri görülmemiş yıkımının eşlik ettiği bir savaş.

Dünya bu barbarlığa gereken cevabı vermemiştir. Dünya ya saldırının gaddarlığından dehşete kapıldığından, ya ahlâken ve psikolojik olarak hazırlıksız olduğundan ya da yalnızca kendi çatışan menfaatlerine dalmış olduğundan, sadece kafası karışık ve kararsız gözükmüştür. Avrupa'nın kalbindeki yeni toplama kamplarına ilişkin görüntü ve haberler ortaya çıktığında bile, kamuoyu şoke olmuş fakat sorumluluk mevkilerindeki insanlar büyük ölçüde sessiz kalmışlardır. Onbinlerce insan bu toplama kamplarında öldürülmüştür; daha binlercesi de kaybedilmiştir.

Saldırılar zalimleştikçe, dünya daha da fazla tereddüt göstermiştir.

Özgür dünya özgürlüğü savunmamış ve korumamıştır.

Yok edilme tehdidi ile karşı karşıya kalan halkımız, çareyi kendini savunmakta buldu. Fakat bunun üzerine bir başka saçmalıkla karşı karşıya geldi. Elini, kolunu bağlı buldu. Çünkü savaş başlamadan önce, BM eski Yugoslavya topraklarının tamamına silah ithalini yasaklayan o meşhur kararını aldı. Sonra her şey değişti. Savaş başladı. Saldırganlar ve kurbanlar sahnede belirdi ama silah ambargosu bu zaman zarfında hiçbir şey değişmemiş gibi, aynen devam etti. Adalet kör bir adaletsizliğe dönüştü. Saldıran güçlerin silahları vardı –onları 40 yıldan beri stokluyorlardı- kurbanlarsa silahsızdı, elleri arkalarına bağlanmış halde terkedilmişlerdi.

Silah ambargosu hakkındaki karar tam bir felakete dönüştü. Silah dengesizliğini muhafaza etmek suretiyle savaşı uzattı ve barış müzakereleri, daha iyi silahlanmış olan tarafın diktasına dönüştü.

Dünyaya bir mesaj yolladık: Bizim savunmamıza katılmak zorunda değilsiniz. Ancak gelin ve ellerimizi çözün veya en azından kendimizi savunmamıza izin verin. Çocuklarımız öldürülür, kadınlarımıza tecavüz edilir, kutsal saydığımız her şey harabeye çevrilirken, kendimizi savunma hakkımızı tanıyın.

Ancak silah ambargosu bugün hâlâ yürürlüktedir. Pratikte bu, askerlerimizin toplara ve tanklara karşı taşıdıkları tüfeklerle savaşmakta oldukları anlamına geliyor. Çok asker kaybettik. Güvenilir istatistikler onların %90'ının tank ve top mermileriyle öldürülmüş olduğunu gösteriyor. Kentlerimiz, kasabalarımız ve köylerimiz, canilerin ellerindeki bu acımasızca güçlü savaş makinesinin merhametine terkedilmiş durumda.

Yalnızca Saraybosna kentinde, 10.000'den fazla insan öldürüldü, 50.000'den fazla insan da yaralandı. Ölü ya da yaralı olarak zayiatı olmayan bir aile bulmak neredeyse imkansız.

Ve bütün bunların üstüne dünyadan aldığımız yegâne mesaj şu: Pazarlık edin!

Yegâne meşru yolun ülkemizi savunmaya devam etmek olduğuna ve özgürlüğü seven dünyanın bu meşru mücadelede yardımımıza koşacağına inanarak uzun bir süre pazarlık yapmayı reddettik.

Nihayet, halkın tahammül edilmez acılarıyla ve dünyanın kayıtsızlığıyla yüz yüze gelince, pazarlığa rıza göstermekten başka seçeneğimiz kalmadı.

Kısa sürede, saldırganların pazarlıkları sadece bir zaman kazanma yolu ve saldırıyı sürdürmenin kılıfı olarak kullanmakta oldukları anlaşıldı.

Mart 1993'te, uzun ve zahmetli pazarlıklardan sonra ve kendimizden birçok taviz vererek Vance-Owen Planını imzaladık. Saldırganlar imzalamayı reddettiler. Bunu savaşın bir diğer kanlı raundu izledi ve onu da bir diğer müzakere raundu.

Sonuç, beş ülkenin (ABD, Büyük Britanya, Fransa, Almanya ve Rusya) Temas Gruplarının bu yılın Temmuz ayında ortaya attıkları barış planı oldu.

Biz bir kere daha seçimimizi barıştan yana yaptık. Saldırganlar da bir kez daha savaşın sürmesinden yana seçim yaptılar. Biz adil olmadığı aşikâr bir barış önerisini, savaşı sona erdirebilmek için kabul ettik. Bunu yaptık çünkü adil olmayan bir barış planının, barışla geçen yıllar zarfında düzeltilebileceğine inandık. Bosna'nın ruhunu bilen bizler, Bosna dediğimiz şeyi barışın kurtaracağına, savaşınsa tahrip edeceğine inandık ve hâlâ da inanıyoruz.

Ve bizim Bosna dediğimiz şey, Balkanlar'daki bir toprak parçasından ibaret değildir. Çoğumuz için Bosna bir fikirdir. O farklı dinlere, uluslara ve kültürel geleneklere mensup insanların birarada yaşayabileceğine dair inançtır. Bu fikir sonsuza dek gömülmüş olsaydı ya da bu bölgedeki insanlar arasındaki bu hoşgörü rüyası geri dönmemek üzere yitip gitmiş olsaydı, bunun suçu yalnızca Bosna'yı 30 aydır toplarıyla öldürmekte olanların değil fakat en az onlar kadar, yardım edebilecekken bunu yapmayı reddeden birçok dünya gücünün de omuzlarında kalacaktı.

Saraybosna'dan iki gün önce ayrıldım. Hava yolu ile ayrılmadım çünkü havaalanı kapatıldı. Daimi ateş altında olan ve üzerinde her gün insanların öldürüldüğü dağ ve orman yollarını kullandım. Günlerden beri kentte elektrik, su ve gaz yok... Dışarıyla ilişkisi tamamen kesildi, ve kelimenin tam anlamıyla ölüyor.

Hiçbir şey yapılmadı.

Dün, bu binaya geldiğimde, Drina üzerindeki bir kasaba olan ve savaşın başından beri kuşatılmış durumda bulunan Srebrenica'dan bir mektup aldım. Bunun bir rapor olması gerekiyordu oysa o, daha ziyade gerçek bir canlı cehennemden ge-

len çığlığı andırıyordu. Mektubu bir kez daha okuma gücünü kendimde bulamadım.

Üç aydır yeni bir etnik temizlik dalgası sürmekte. Banya Luka'da, Bijeljina'da, Yanya'da ve Karadzic'in ordusunun denetimindeki diğer kasabalarda, tek suçları Sırp olmamak olan binlerce sivil evlerini terke zorlanmış durumdadır.

Ve, yine hiçbir şey yapılmadı. Dünya, uluslararası hukukun en temel normlarının ihlal edilmesine müsaade etmeye tedricen alışmakta gibi. Bu hastalıklı bir haldir ve Bosna'ya ne denli yakın ya da uzak olduklarına bakmaksızın dünyadaki her erkeği ve kadını ilgilendirmektedir.

Uzunca bir zaman komplo teorilerine, yani Bosna'da tüm bu olup bitenlerin Müslüman nüfusun çoğunlukta olmasından kaynaklandığı ve bazı karanlık güçlerin Bosnalı Müslümanları yok etmek için Sırpları kasıtlı olarak kışkırttığı yönündeki açıklamalara inanmayı reddettim, hâlâ da ediyorum.

Bu iddiayı ortaya atanların kendilerine has argümanları var. Bunları işitmiş olduğunuza inanıyorum. Zira, Bosna'nın, soykırımın, toplama kamplarının ve faşizmin diğer en korkunç biçimlerinin eşlik ettiği açık bir saldırganlığın pençesinde olduğu aşikârdır. Dünyanın bunları görmemesi için kör olmuş olması gerekirdi. Ya kör ya da bu kötülüğü bilinçli olarak kabul ediyor. Çünkü eğer kör değilse, geriye sadece ikinci ihtimal kalıyor. Onların argümanları bunlar ve her geçen gün daha fazla insan buna inanmaya başlıyor. Dünya üzerindeki bir milyar Müslümanın tamamının bu argümanı kabul etmesi iyi olmayacaktır.

Temas Grubu'nun barış planı ile ilişkili son olaylar, komplo teorisi taraftarlarının argümanlarının sağlamlaşmasına katkıda bulunmuştur.

Zira Bosna-Hersek için teklif edilmiş olan barış planının arkasında beş büyük güç var ki bu, uluslararası topluluğun çoğunluğu anlamına geliyor. Planı reddeden tarafın cezalandırılacağı, kabul eden tarafın ise korunacağı açık açık ifade edilmişti. Halbuki tam tersi oldu: Sırplar planı reddettiler ve yaptırımların kaldırılmasıyla ödüllendirildiler. Biz planı kabul ettik ve Saraybosna'nın dış dünya ile olan ilişkisinin tamamen kesilmesi ile cezalandırıldık. Bu süreçler eşzamanlı ve paralel olarak başladı.

Birleşmiş Milletler'deki en üst mevkilerden aldığımız mesaj şu: Eğer silah ambargosunun kaldırılmasını talep eder ve bunu alırsanız, BM askerleri Bosna-Hersek'ten çekilecektir.

Kuşkusuz, Bosna'dan Amerika'ya bu uzun ve yorucu yolculuğu, sizi, büyük çoğunuzca zaten malum olan gerçeklerden haberdar etmek için yapmadım. Bizler, Bosna'da, iyiliğin ve adaletin, engeller ve güçlükler ne olursa olsun yenilgiye uğratılamayacağına inanırız. Dünyanın daha iyi olabileceğine ve bunun için daima taze bir gayret sarfetmemiz gerektiğine olan inancımızı henüz yitirmedik. Yaşadığımız tüm hayal kırıklıklarına ve aksiliklere rağmen, size hitap etmek ve önerilerimizi takdim etmek üzere buraya gelişim de, buna olan inancımızdandır.

Bu Meclis'ten ve Güvenlik Konseyi'nden taleplerimiz şunlardır:

1. BM Güvenlik Konseyi'nin Bosna-Hersek hakkında almış olduğu tüm kararları yerine getirmeleri;

2. Sırbistan'ın bir taraftan Karadağ ile olan diğer taraftan da Bosna-Hersek ile olan sınırlarının denetimi için etkin tedbirler almaları ve zamanla askerlerin, silahların ve askeri teçhizatın sınır ötesine naklini engellemeleri ya da açığa çıkarmaları;

3. Bu tür bir nakil olduğunun açığa çıkarılması halinde, Sırbistan'a karşı muayyen yaptırımların askıya alınması kararını derhal ilga etmeleri (Güvenlik Konseyi'nin 943 sayılı kararı) ve Temas Grubu'nun Temmuz 1994 tarihli planında ortaya konulmuş olan daha sert yaptırımları devreye sokmaları;

4. Sırbistan ve Karadağ, Bosna-Hersek'i ve Hırvatistan'ı tanıyana dek bu ülkelere yönelik yaptırımlarda hiçbir koşulda daha fazla hafifletmeye gitmemeleri;

5. Güvenlik Konseyi'nin 824 ve 836 sayılı kararları ile oluşturulan Güvenli Sahaların, Temas Grubu Planının 6. maddesinde ortaya konulan taahhütlerle uyumlu olarak korunmasını ve genişletilmesini takviye edecek bir kararı derhal almaları;

6. Saraybosna'nın boğazının sıkılmasını önlemek için bir karar almaları. Bu tedbirler, kentin, yol iletişiminin kuzey hatları boyunca açılabilmesi için –bu yolların her iki tara-

fında da 2.5'ar kilometrelik askerden arındırılmış bölgeler yaratılması suretiyle- hazırlık yapılmasını da içermelidir. Askerden arındırılmış bölgede yalnızca BM askerleri ve polis kalmalıdır. Saraybosna'nın boğulmasını önlemek üzere güç kullanılması ihtimali, NATO'nun 9 Şubat 1994 tarihli kararının 4. paragrafında öngörülmüştür.

Bosna-Hersek Hükümeti bu koşullarla ve UNPROFOR'un misyonunu ifa etmeye devam etmesi koşuluyla, silah ambargosu meselesinde yeni ve biraz daha düzeltilmiş bir formülü kabule istekli olacaktır.

Bu örnekte, silah ambargosunun kaldırılmasıyla ilgili talebimizi, resmi bir kararın alınmasıyla –kararın uygulanmasının altı ay sonrasına ertelenmesi de dahil- sınırlandıracağız.

Hal böyle olursa, BM askerleri Bosna-Hersek'te kalabilirler, Temas Grubu vaadini yerine getirmiş ve Karadzic'in Sırplarına da açık bir mesaj gönderilmiş olur.

Son olarak iki temel taahhüdümüzü ifade etmekten memnuniyet duyacağım:

1. Bizim her türlü pazarlığın ötesinde olan hedefimiz, uluslararası ölçekte tanınmış sınırları içinde ve tüm vatandaşlarına tanınmış ulusal, dini ve siyasi haklarla birlikte demokratik bir Bosna-Hersek'tir. Böyle bir Bosna-Hersek'te, Sırplar en yüksek derecede özerklik hakkına sahip olabilirler fakat devlet içinde devlet olamazlar.
2. Tüm diğer uluslar gibi biz de, vazgeçilemez olan öz savunma hakkına sahip olduğumuza inanıyoruz. Bu nedenle, eğer silah ambargosu konusundaki uzlaşmacı teklifimiz herhangi bir nedenle kabul edilmeyecek olursa, dostlarımızdan silah ambargosunu derhal kaldırmalarını isteyeceğiz; bunu tek taraflı olarak yapmaları gerekse bile.

Son olarak, bu fırsattan istifadeyle Bosna-Hersek'in ayakta kalma ve özgürlük mücadelesinde kendisini destekleyen tüm dostlarına teşekkür etmek isterim.

Daha sonra, hiç seçeneğim kalmadığından silah ambargosunun kaldırılması yönündeki talebimizi bir kenara bıraktım. Bu konudaki duygularımın neler olduğu, o tarihte (18 Kasım 1994) Londra'daki *The Times*'a verdiğim bir mülakattan çıkarsanabilir:

The Times: Şu anda, askeri ve siyasi bakımdan istekleriniz nelerdir?

İzzetbegoviç: Hedefim, Bosna'yı muhafaza etmek ve Müslüman halkın orada kendi yerine sahip olmasını güvence altına almaktır. Eğer, ordunuzla birlikte gelip halkımıza ülkesini ve özgürlüğünü vermenizi istediğimi düşünüyorsanız yanılıyorsunuz. Halkımız güneşin altındaki kendi yerini kendisi sağlamlaştırmalıdır. Kimseden özgürlüğü bize bir tabakta sunmasını beklemiyoruz. Bu itibarla da doğrudan yardımınızı istiyor değiliz, ayakta kalma mücadelemizde bize engel olmamanızı istiyoruz; oysa siz çoğunlukla bizi engelliyor ve zaten yeterince zor olan mücadelemizi daha da zorlaştırıyorsunuz. Bunun yakın bir örneği UNPROFOR'un şantajıdır: Eğer silah ve özgürlük istiyorsanız, ekmekten ve ilaçtan mahrum bırakılırsınız. Bu bana, İsa aleyhisselam'ın çölde şeytan tarafından baştan çıkarılmaya çalışılmasını hatırlatıyor. Taktik hareket etmeye mecbur bırakıldık fakat ruhumuzu şeytana satmayacağımızdan eminim.

Ancak taktikler, askeri harekatla kombine edilmişti. *The Times* ile yaptığım bu mülakattan az önce, Kupres Operasyonunu gerçekleştirdik. 1992'den beri ilk kez, HVO açıkça bizim tarafımızda ve Karadzic'in birliklerinin karşısında yer aldı.

Operasyon, Bosna-Hersek Ordusundan 5.500 civarında askerin katılımıyla 19 Ekim-3 Kasım 1994 tarihleri arasında planlandı ve gerçekleştirildi. Bu operasyonda, Kupreska Vrata ya da Bosna Kapıları ile çevresindeki geniş bir alanla birlikte Kupres kasabası kurtarıldı.

Fakat savaş sağa sola zikzaklar çizerek seyretmeye devam etti. Askeri başarılarla kriz haberleri birbirini takip etti. Kuvvetlerimizin Kupres'i kurtarmasının yarattığı hoşluk henüz yatışmadan, Krajina'dan kötü haberler gelmeye başladı. 1994 Kasımının ilk on gününde, Bihaç bölgesinde Karadzic'in ordusunun Fikret Abdic'e bağlı askerlerle birlikte gerçekleştirdiği geniş kapsamlı bir saldırı başladı. Birkaç gün sonra bu birliklere, Martic tarafından yönetilen Knin Sırp paramiliterleri de katıldı. Düşman dört bir yandan ilerliyor, hatta Bihaç'ın kendisini almakla tehdit ediyordu. 22 Kasımda, NATO Genel Sekreteri Willy Cleas'ten, önceki gün yani 21 Kasımda NATO hava kuvvetlerinin Knin sınır bölgesindeki Udbina havaalanını bombalamış olduklarını bildiren bir mektup aldım. Mektupta bildirildiğine göre, bu saldırının maksadı, BM Güvenlik Konseyi kararı

 ile "güvenli bölge" ilan edilmiş olan Bihaç'a karşı girişilen saldırıları durdurmaktı. Saldırıya uğrayan havaalanı Hırvatistan Cumhuriyeti'nde bulunduğundan (dört yıldan beri Martic'in isyankâr Sırplarının denetiminde olmasına rağmen) NATO, bombalamadan önce Hırvatistan Cumhurbaşkanı Tudman'ın onayını istemiş ve almıştı. Ancak Udbina'ya yapılan saldırının fazla bir yardımı olmadı. 45 günlük ağır bir savaştan sonra Velika Kladusa'yı terketmek zorunda kaldık. Yenilgi kaçınılmaz görünüyordu ve bu, ABD Savunma Sekreteri William Perry'yi "Bosna'daki savaşın Sırpların zaferiyle bittiği ve dünyanın bunu kabul etmesi gerektiği"ni söyleyen aceleci ve sorumsuz bir beyanat vermeye sevk etti. Bu beyanatla şoke oldum. Ona Budapeşte'deki AGİT Zirvesi'nde cevap verirken farkında olmadan başka birçok kişiye de cevap vermiş oldum.

AGİT ZİRVESİ'NDEKİ KONUŞMAM
(Budapeşte, 5 Aralık 1994)

Ülkemizdeki son olaylar yüreğimi acıyla doldurdu, onun için az ve öz konuşacağım. 20 yıl önce güvenlik ve işbirliği amacıyla kurulmuş olan ve bu iki güzel sözcüğü adında taşıyan bir örgütün bu önemli toplantısında ve fakat buna tamamen zıt bir şey; güvensizlik ve işbirliği yokluğu hakkında konuşmak zorunda oluşumda, hakikaten ironik olan bir şey var. Çünkü Bosna'da olup bitenler, en yumuşak ifadesiyle Batı'nın bir ayıbıdır. Maalesef, bu aynı zamanda çok daha ciddi bir şeydir de.

Bir ay önce, Bosna-Hersek'e yönelik saldırı yeni bir istikamet aldı. Hırvatistan'daki sözde UNPA Bölgesindeki asi Sırplar, 5. Kolordumuza arkadan saldırarak Bihaç Krizi denilen krize yol açtılar. Bir ülkedeki korunmuş bölgeden bir diğer ülkenin güvenli sahasına karşı gerçekleştirilen bir saldırı organize edilmişti. Hiçbir şey yapılmadı, daha doğrusu hiçbir şey yapılamayacağı iddia edildi. Birleşmiş Milletler'de cisimleşmiş olan küresel topluluğun tamamı ve güçlü NATO, risk altında olan tek bir kasabayı kurtaramadı. Bu doğru muydu, doğru olabilir miydi? İşte bazı gerçekler:

Saldırıdan önceki altı ay boyunca, insani yardım konvoylarının geçişine izin verilmediği için (143 konvoydan sadece 12'sinin geçişine izin verildi; 131'i ise geriye döndürüldü) aç-

lık çekilmekteydi ve saldırının gerçekleştirilmesinden hemen önce Fransız taburu Bihaç bölgesini terk etti. Onun yerine, sayıca ve silah bakımından daha yetersiz olan Bangladeşli askerler yerleştirildi. Topyekün bir medya karartması uygulandı; çünkü tüm bölgede tek bir yabancı gazeteci yoktu ve UNPROFOR verdiği haberlerde saldırının önemini ve çapını küçük gösterdi. Bunların hepsi bir tesadüf olabilir mi?

Üst mevki sahiplerinden biri, kinik bir kayıtsızlıkla tüm dünyaya ve boğazlanma ve yok edilme tehdidi altındaki halka, Sırpların kazandığını duyurdu –sanki bu bir futbol maçıymış ve kendisi de zamanın dolduğunu ilan etmek için düdüğü çalıyormuş gibi. Fakat bu bir "olmak ya da olmamak" vakası olduğundan, henüz sona gelinmemişti, savaş devam etti, sonuçta Bihaç ve Kladusa, Cazin ve Krupa bir aylık bir saldırıdan sonra hâlâ dayanmaktalar. Az önce atıfta bulunduğum beyefendi için, güzide meslektaşlarınca yapılmış, çok ama çok yanlış kehanetlerin sayısız örneklerini alıntılayabilirim. Onların öngörüp kestirdiklerinin tam tersi gerçekleşmiştir.

Paris ve Londra baştan itibaren Sırpların patronları ve koruyucuları gibi konuşmuşlar, Güvenlik Konseyi'ni ve NATO'yu bloke etmişler ve bu suretle de Sırp saldırılarını ve bir bütün olarak savaşı durdurmak üzere atılabilecek her adımı engellemişlerdir. Bu tez bana ait değil –Göttingen'deki Tehlikede Olan Halklar Derneği'nin yakın tarihli bir beyanatında ifade ediliyor.

Peki ya Rusya'nın rolü hakkında ne söyleyebilirim? Güvenlik Konseyi kararlarına karşı veto hakkını kullanıyor ve Hırvatistanlı Sırplar, gıda ve ilaç yardımlarının Bihaç bölgesinde açlık çekmekte olan halka ulaşmasını engelledikleri bir sırada bu aynı Sırplara akaryakıt tedarik edilmesi lehinde oy veriyor. Ve kuşkusuz bu noktada karşımıza o kaçınılamayacak sorulardan biri daha çıkıyor: Karadzic'in Sırpları Bosna'nın dört bir tarafına 150'den fazla füze sistemi yerleştirdiler. Bunları nereden aldılar?

Batı'nın sergilediği bu ehliyetsizlik, yan çizme ve bazen de açıkça kötü niyetten oluşan harman nedeniyle bu şekilde sürüklenip duran Bosna Savaşının sonucu ne olacaktır? Sonuç, BM'nin itibar kaybetmesi, NATO'nun zayıflaması, Soğuk Savaş'tan sonra karşılarına çıkan ilk meydan okumaya karşılık vermedeki yeteneksizliklerini hisseden Avrupalıların mo-

rallerinin bozulması olacaktır. Karşımızda, Avrupa ve Amerika, Batı ve Rusya, Batı ve İslam Dünyası arasındaki ilişkilerin bir daha asla aynı olmayacağı bir başka, ama kesinlikle daha kötü bir dünya olacaktır. "Bosna'dan utanç verici bir biçimde el çektikleri için bu yüzyılın sonunda Batı dünyasını utanç ve aşağılanmanın karakterize edeceğini" (bu bir alıntıydı) öngörmüş olanların görüşlerine katılıyorum.

Çokları, Bosna'da olup bitenleri açıkça hafife almışlardır. Başlangıçta o bölgesel bir krizdi, daha sonra Avrupa'nın krizi haline geldi, bugünse onun bir dünya krizi olduğu her türlü şüphenin ötesinde. Bu itibarla Bihaç'ın savunulmasının ya da düşmesinin küresel sonuçları vardır ve bu, bugün bu salonda bulunan herkesi ilgilendiren bir meseledir.

Batı, gaddar saldırganlığa, eşi benzeri görülmemiş ölçekteki bir soykırıma, toplama kamplarına, sözde insancıl bir cevapla karşılık verdi. Ciddi bir hastalığı tedavi etmek için sakinleştiricileri kullandı ve hastalık, beklendiği ya da hatta planlandığı üzere giderek ağırlaşmakta. Ve artık bu "insancıl cevap" halkımıza karşı bir şantaja hatta son zamanlarda çifte şantaja dönüşmüş durumda.

Yardım edilmeyi hak etmiştik, çünkü sadece arkamıza yaslanmadık ve kollarımızı kavuşturup beklemedik. Beklemedik ve çokları için izah edilemez olan bir direniş ortaya koyduk. Savaşın başındaki 15 ila 150 kişiden oluşan, yalnızca çok hafif silahlarla silahlanmış 100 kadar gruptan, on binlerce düşman askerini hareketsiz bırakmış ve onlara ait 1.000'den fazla tankı ve zırhlı aracı tahrip etmiş olan 150.000 kişilik bir ordu kurduk.

Savunmamızın güçlenmesi oranında, bize yardım etmeye olan isteğiniz de azaldı. Neden? Bunun bir cevabı var mı?

Sayın Başkan, Bosna'da olup bitenler gerçekte demokrasi ile ulusçuluğun ve ırkçılığın en iğrenç biçimleri arasındaki bir çarpışma idi ve hâlâ da öyledir. Düşmanlarımız sadece tek bir ulus tanırlar, kendilerininkini; sadece tek bir din tanırlar, kendilerininkini ve sadece tek bir siyasi parti tanırlar; yine kendilerininkini. Kendilerinin olmayan her şey yok edilmeye mahkumdur. Mezarlıklar bile kazılıp açılmıştır. Birleşmiş Milletler Özel Raportörü Bay Mazowiecki'nin düşman kuvvetlerin denetimindeki bölgelerde neler olup bittiği ile ilgili son raporunu okuyun.

Kendisine "Republika Srpska", Sırp Cumhuriyeti adını veren canavarlıktan bir devlet yaratmak için canla başla çalışmakta olan beyefendilerden bazılarına –ki onlardan bazıları şu anda bu salonda oturmaktalar- sormak isterim: Yakında bu "cumhuriyet"in tanınması ve kurucularının da gelecek sefere burada bizimle yan yana oturması için mi gayret sarf etmeye başlayacaklar? Bu beyefendilere, şiddet ve soykırım üzerine kurulu olan bu yaratığın medeni ülkeler ailesine katılmaya davet edilmesi için hazırlık yapmakta olup olmadıklarını soracağım.

Yarın Cenevre'ye, İslam ülkeleri bakanları toplantısına gidiyorum. Bugün burada size yaptığım gibi, onlara da Bosna'da gerçekten neler olduğu ve neden olduğu ile ilgili gerçeği anlatacağım. Bunu liderlere söyleyecek ve Müslüman ülkelerin halklarına bir mesaj göndereceğim.

Bağımsızlık savaşlarında, tahlil yapmayı engelleyen bazı elle tutulamaz nitelikler vardır. Batı'daki bazı askeri ve siyasi analistlerin tahminlerinin sürekli yanlışlanması da bundandır. Halkımız özgürlüğü için ve belki bundan da çok hayatta kalmak için savaşmaktadır. Bu tür mücadeleler genellikle zordur, ama nadiren kaybedilir. Son 50 yılda tek bir bağımsızlık savaşı bile kaybedilmemiştir. Bizimkinin farklı olması için bir neden göremiyorum. Kimse bizim 150.000 askerimizi, hangi araçlarla olursa olsun, silahlarını bırakmaya zorlayamaz. Her birinizin hem bizim iyiliğimiz için hem de kendinizinki için bu faktörü hesaba katmasını tavsiye edeceğim.

Bosna'nın dostlarının bu sözlerden dolayı beni ayıplamayacaklarını umarım; diğerlerine gelince, bunca şeyden sonra onların ne düşünecekleri artık beni ilgilendirmiyor. Teşekkür ederim.

Yurda döndüğümde BH Ajansı'nın bana yöneltti̇ği birkaç soruyu cevaplandırdım (7 Aralık 1994). Konuşmanın akışı şöyleydi:

BH Ajansı: Sayın Başkan, Budapeşte ve Cenevre'den dönüşünüzden sonra, kamuoyumuza Bosna-Hersek'teki savaş ve barışla ilgili olarak anlatacağınız yeni bir şeyler var mı?

İzzetbegoviç: Son zamanlarda bu konu hakkında yeterince konuşmuş olduğumu düşünüyorum. Belki şunu ekleyebilirim; zaman zaman öncekinden daha sert konuşuyor olmamız, bize empoze edilmiş olan savaşa barışçı bir çözüm bulunmasıyla

daha az ilgilendiğimiz anlamına gelmez. Aksine, bugüne kadar olduğu gibi bundan sonra da, onurlu bir barışı mümkün olduğunca erken sağlamak üzere çabalamaya devam edeceğiz, çünkü halkımızın ihtiyaç duyduğu şey barıştır. Fakat zaman zaman dünyaya burada neler yapılmış olduğunu ve bu dünyanın kendisinin ne yapmakta olduğunu anlatmamız gereklidir. Dünyanın, savaşı ne pahasına olursa olsun bitirmeye hevesli olduğu açıktır ve bunu yapmanın en kolay yolu da, güçlü olan tarafı tutmaktır. Bunun gerçekte savaşı uzatmakta olduğunun anlatılması lazımdır. Bu barış arayışında bizler, hem askeri hem de siyasi araçları kullanacağız. Kullanmak zorunda kaldığımız her yerde askeri araçları ve becerebildiğimiz her yerde de siyasi olanları.

BH Ajansı: Fakat dün, AGİT Zirvesi'nde bir ateşkesi reddettiğimiz için bizi kınıyorlar.

İzzetbegoviç: Bu doğru değil. Biz, Rusların saldırganlarla bizi eşitleme girişimini reddettik. Gıda konvoylarının geçişini engellememeleri yönünde "iki tarafa" da çağrı yapmaya kalkıyorlar. Yine "iki taraftan" düşmanlıkları bir kenara bırakmalarını istiyorlar vs. Bu, bizim de konvoyların geçişini engellemiş olduğumuzu ima ediyor ki bu kesinlikle doğru değil. Biz asla bir konvoyu durdurmadık. Meseleleri bu şekilde savuşturmaya daha fazla devam edemezler. Biz diyoruz ki: Sırp tarafına konvoyların geçişine izin vermesi için çağrı yapın; yiyeceği, akaryakıtı, suyu ve ilaçları bir savaş aracı olarak kullananların adını koyun artık. Daha şimdiden üçüncü yılını doldurmuş olan ve ısrarla uzatılmakta olan bütün bu acıklı hadiseler, yalanlar ve yarı-gerçeklerle hiçbir şeyin kazanılamayacağını, bunun ıstırabı uzatmaktan başka bir işe yaramadığını kanıtlamıyor mu?

Bosna'daki bu kötülüğü kimin yapmakta olduğunu söyleyin artık, böylece bize yardım etmiş olacaksınız. Ve bu ateşkese gelince, yasaklama ve koşullandırmalar olmadığı sürece bu ateşkes, fiiliyatta işgalin kalıcılaştırılması anlamına gelir. Bosna-Hersek nüfusunun %31.7'sini oluşturan Sırplar, ülkenin %70'ni işgal etmişlerdir ve şimdi de yerlerinden kıpırdamamaktadırlar. Öyle görünüyor ki Ruslar, onların bu talebine sempatiyle yaklaşmakta ve onları bu konuda desteklemektedirler. Biz üç aylık bir süre için askeri faaliyetlerin durdurulmasını önermiştik ve bu öneri hâlâ masada duruyor.

BH Ajansı: Bizim durumumuzda, NATO'daki krizle ilgili olarak yapılabilecek bir şey var mı; tabi bunu, ortada böyle bir kriz olduğu fikrine katıldığınızı varsayarak soruyorum.

İzzetbegoviç: Atıfta bulunduğunuz kriz apaçık. NATO, Batı'nın Sovyet tehdidine cevabı olarak ortaya çıktı. Tabiri caizse o, iki dünya arasında 40 yıldan fazla süren bir kamplaşmanın çocuğudur. Avrupalılar şöyle bir muhakeme yürütüyorlar: Bu kamplaşma artık sözkonusu değil, tehdit de artık sözkonusu değil, Amerika'ya ve onun NATO'suna daha fazla ihtiyacımız yok. Bu sonuçlara varmak için vaktin henüz erken olduğunu düşünüyorum, ama göreceğiz. Buradaki talihsizlik, bunun ülkemizdeki duruma olumsuz yansıyor oluşudur. Dramımız, değişmekte olan, içindeki her şeyin akışkan ve tanımlanmamış olduğu bir dünyada oynanmaktadır. Yeni ittifaklar kurulmaktadır. Bu bazen beklenmedik ve önceden kestirilemeyen zorluklar yaratır.

BH Ajansı: O halde, ne tür bir sonuç umabiliriz?

İzzetbegoviç: Dünyada, bu sorunuza tam şu anda güvenilir bir cevap verebilecek kimse olmadığı muhakkaktır. Kesin olan tek şey, kendimizi savunmaya devam edeceğimizdir.

Krajina'daki askeri durum günden güne kötüleşiyordu. Martic birliklerinin Hırvat topraklarından yaptığı saldırılar bilhassa endişe vericiydi; her ne kadar Hırvat Hükümeti bu saldırılardan sorumlu değildiyse de –çünkü onlar Martic'in asi askerlerinin işiydi. Hırvatistan Cumhurbaşkanı Tudman'a şunları yazdım:

> Bildiğiniz gibi, son on gündür Bihaç güvenli bölgesine karşı güçlü bir askeri saldırı gerçekleştirilmektedir. Bu saldırıların çoğu Hırvatistan'dan, özellikle de ülkenizdeki UNPA Bölgesinden gelmektedir. Bihaç ve Velika Kladusa'ya farklı istikametlerden, doğrudan hücuma geçme hazırlığında olan yeni kuvvetlerin de son zamanlarda UNPA Bölgelerinde toplanmakta olduklarına dair güvenilir istihbarat da mevcuttur.
> Üç gün önce bölge hava saldırısına da uğradı. Saldırıya katılan uçaklar Udbina havaalanından yani yine Hırvatistan toprağından kalkmışlardı.
>
> Hırvatistan topraklarının Bosna-Hersek toprak bütünlüğüne yönelik saldırılarda lojistik ve saldırı üssü olarak kullanılmasının hususi koşulları tarafımızca malum olmakla birlikte, uluslararası hukukun şartları muvacehesinde sizden, ülkeniz

topraklarından Bosna-Hersek'e yapılan saldırıları önlemek için gerekli tüm tedbirleri vakit geçirmeksizin almanızı talep ediyoruz.

Ayrıca sizden, bu tedbirleri, 21 Temmuz 1992 tarihli Dostluk ve İşbirliği Anlaşmasının ülkelerimiz arasındaki sınır bölgelerinde askeri işbirliğini öngören 8. maddesine ve bu anlaşmanın 13 Eylül 1992 tarihli Ek'inin ruhuna uygun bir biçimde almanızı bekliyoruz.

Her ne zaman askeri bakımdan baskı altında kalsak, bu durum, üzerimizde ilave siyasi baskı kurmak için istismar edilmiştir. Bu kez bu baskı, Bosnalı Sırplarla Yugoslavya (Sırbistan)'nın bir konfederasyonu biçimini aldı. Bu da, 10 Aralık 1994'te haftalık *Ljiljan*'a verdiğim bir mülakattaki bir soruyla ima edildi. Soru şuydu:

Ljiljan: Uluslararası Temas Grubu'nun Bosna-Hersek için hazırladığı son planın, ulusal politikanın en düşük eşiği, dip çizgisi olduğu söylendi. Bihaç'a yönelik Sırp saldırısının siyasi hedefi, bu dip çizgisini değiştirmek ve böylece bir kez daha onları şantajcı konumundan çıkarıp, saldırganlığın meşrulaştırılmasına imkan tanıyacak bir zemin arayışı değil mi? Sırp saldırganların bu saldırıyı gerçekleştirmekteki niyetleri nelerdi ve sözde uluslararası topluluğun bu tür bir saldırganlığa örtülü muvafakatının ardında yatan nedir?

İzzetbegoviç: En basit ifadesiyle bu bizi yumuşatma girişimiydi. Cazin sınır bölgesine yönelik saldırı doruk noktasındayken, siyasi bir saldırıya; mesajları, sizin de tahmin edebileceğiniz gibi Bihaç'a yönelik saldırıları kontrol etmekle ilgili olmayıp tamamen siyasi bir çözüme yönelik olan bir ziyaret akınına da uğramış olmamız tesadüf değildir. Çokları, zamanın şimdi gelmiş olduğunu tahmin ettiler. Bildiğiniz gibi, hem 5. Kolorduya yönelik askeri saldırıya hem de barış planı ile ilgili siyasi saldırıya karşı başarı ile direniyoruz.

Ve 28 Kasımda Krajina bölgesi halkına bir mesaj gönderdim:

Krajina'nın sevgili cesur halkı,

Son 25 gündür halkımız, nefeslerini tutmuş sizin hayat ve özgürlük adına verdiğiniz kahramanca mücadeleyi izlemektedir. Doğudan ve batıdan gelen düşmanlar, güçlerini hainle-

rinkiyle birleştirdiler. Bu eşitsiz mücadelede yalnız olmadığınızı bilmenizi istiyoruz. Size yardım edebilmek için elimizden gelen her şeyi yapıyoruz. Düşman yenilgiye uğratılacak ve suçlularla hainleri adalet önüne çıkartacağız.

Sizlerin de ayrılmaz bir parçası olduğunuz ordumuz, durumunuzu hafifletmek ve size yardım etmek amacıyla tüm cephelerde aktif durumdadır. Hatırı sayılır miktarda düşman gücünü uzun bir cephe hattında tutmaya ve bu suretle de direnişinize destek vermeye çalışıyorlar. Bu çaba da büyük ölçüde başarıya ulaşmıştır.

Düşman zehirli propaganda yaymaktadır. Bir savaşı kaybettiğinde zaferlerden söz etmekte ve yenilgiden muzdarip olduğunda bizi pazarlığa davet etmektedir.

Düşmanı dinlemeyiniz ve onun aramıza nifak tohumları ekmek ve direnme irademizi zayıflatmak amacıyla uydurduğu hikayelere kanmayınız.

Benzer şekilde, dış dünyadan da fazla bir şey beklemeyiniz. En iyi personelimiz bu temaslarla görevlendirilmiştir ve görevlerini yorulmaksızın, en yüksek standartlarda yerine getirmektedirler; fakat kaderimiz Bosna'da yazılmıştır ve bu bize bağlıdır.

Bu itibarla kendimize dönelim ve safları sıklaştıralım. Cesur askerleri ve 5. Kolordunun komutasını her yerde destekleyelim. Hücum ederken de hücuma uğradığımızda da onurumuzu koruyalım. Bırakalım her birey kendi görevini mükemmel biçimde yapsın, kendi payına düşeni yerine getirsin. Allah'ın yardımıyla zafer bizim olacaktır!

Tekrarlıyorum: Yalnız olmadığınızı bilmenizi istiyoruz. Ordu sizin yanınızda savaşmaktadır ve halkımız mücadelenizi hayranlıkla ve dualarla izlemektedir.

Bosnalı Sırplarla Sırbistan arasında bir konfederasyon oluşturulması fikri, evrilip çevrilmeye devam etti. Belli başlı Batılı diplomatların verdiği beyanatlarda giderek daha sık işitilir oldu. Bende bu beyanatların tamamıyla tesadüfi olmadığı izlenimi uyandı.

Bu itibarla 30 Kasımda, Birleşik Devletler Başkanı Bill Clinton'a, bu tür bir fikri asla kabul etmeyeceğimizin bilinmesini belirten bir mektup gönderdim. Mektupta şunlar yazılıydı:

Bugün burada, Saraybosna'da, beş ülkenin Bosna-Hersek için oluşturduğu Temas Grubu'nun temsilcilerini kabul etmek durumundayım. Temas Grubu'nun Sırplara Sırbistan ile bir konfederasyon oluşturma hakkı verecek bir anayasal düzenleme önereceği yönünde istihbarat aldık. Bu tür bir çözümün nihai sonucunun Bosna'nın sonu olacağı ve doğrudan halkımızın bekasını sorgulamaya açık hale getireceği gayet açıktır. Bu nedenle, bu tür bir çözümü kabul edemeyiz.

Size, Temas Grubu'nun Barış Planını zaten kabul etmiş bulunduğumuzu, iki gün önce Bosna-Hersek çapında üç aylık bir ateşkes önerdiğimizi ve UNPROFOR'un Bihaç'ta derhal ateşkes yapılması planını kabul etmiş bulunduğumuzu hatırlatırız.

Bosna'daki çatışmaya barışçı bir çözüm bulunması konusunda önceden yapılmış tüm öneriler Sırplar tarafından reddedilmişti.

Bosna'ya yönelik saldırının başından itibaren, yalnızca tek halk, kendi halkı, yalnızca tek inanç, kendi inancı, sadece tek siyasi parti tanıyan ve kendisininkiler dışında kalan her şeyi yok olmaya mahkum eden saldırgan tarafa, ilkesizce ayrıcalık gösterilmiş olduğuna teessüfle işaret ederiz.

Bu, halkımızın varoluşu ile ilgili bir mesele olduğundan, teslim olmayacağımızı, sonuç ne olursa olsun mücadeleye devam etmekten başka seçeneğimiz olmadığını size bildirmek mecburiyetindeyim.

Saygılarımla

Cevap hızlı ve açıktı. Başkan Clinton, 4 Aralık 1994 tarihini taşıyan bir mektupta, başka şeyler yanında şunu yazdı:

Kendimi açık ifade etmek isterim: ABD, Bosna-Hersek'in kendi sınırları içinde üniter bir ülke olarak muhafazasından yana olmaya devam etmektedir. Sizin mektubunuzda zikrettiğiniz 'konfederasyon' meselesine gelince, bizim pozisyonumuz değişmemiştir. Biz, Bosnalı Sırpların Sırbistan ile konfederasyonunu desteklemiyoruz.

Saraybosna'nın günlük gazatesi *Oslobodenje*'den bir gazetecinin yönelttiği bir soruya verdiğim cevapta (30 Ağustos), 1994'ün ikinci yarısı itibariyle ordunun durumunu ve güç dengesini şöyle tasvir ettim:

Bizim lehimize olan her neticenin, önceden 200.000 kişilik bir ordunun kurulmasını gerektireceğini ve bunun da zaman alacağını biliyorduk. Şu anda bu basamaktayız. Belirli bir güç dengesine erişilmiştir. Bu simetrik bir denge değildir. Biz insan faktörü (sayı ve moral) bakımından avantajlıyız, onlarsa teknik bakımdan. En azından askeri donanım bakımından iki ordu arasındaki uçurumu azaltmaya gayret ediyoruz ve kısmen başarılı da oluyoruz. Fakat bu hâlâ yeterli değil. Bugüne kadar tanksavar silahlara sahip oluşumuzun sağladığı güvenceyle, onların zırhlı silahlardaki üstünlüğünü nötralize etme yönünde ilerliyoruz. Halen onların topçularına karşılık verecek yeterli güce sahip değiliz. Havan toplarına gelince, yakında onları bertaraf etmeye muktedir olabileceğimizi düşünüyorum.

Müslüman ülkeler, Bosna-Hersek'in saldırganlığa karşı mücadelesinde önemli bir rol oynadılar. Önemli miktarda siyasi, maddi ve askeri yardım sağladılar. "Bosna davasının Müslüman ülkelerde evrensel bir popülaritesi vardı. (...) Sünni ve Şii (...) Fas'tan Malezya'ya kadar Arap olan olmayan tüm Müslüman toplumlar bu konuda birleştiler" diyen Samuel L. Huntington Müslüman dünyanın son bir asırda hiç Bosna meselesindeki kadar birlik olmadığını iddia etmiştir. Burada "medeniyetler çatışması" teorisine daha fazla kanıt bulan Huntington, bunu "geniş kapsamlı ve en etkin medeniyetin (...) Bosnalı Müslümanlar için yeniden toparlanması" olarak tasvir eder. Huntington'ın "medeniyetler çatışması" tezi bana ters gelmesine rağmen, bu örnekte, İslam Dünyasının Bosna vakasındaki birliğini teyit etmesi tamamen yerindeydi.

İslam Konferansı Örgütü (İKÖ), İran'ın yaptığı bir öneriye binaen Birleşmiş Milletler'de Bosna mücadelesi lehine lobi yapmak için bir grup oluşturdu ve bunun ardından grubun üyelerinden Türkiye İKÖ adına, BM Şartı'nın 7. Bölümüne uygun olarak askeri müdahalede bulunulmasını öngören bir karar teklifi sundu.

Mayıs 1993'te, İslam Konferansı Örgütü, Batılı ülkeler ve Rusya tarafından sözde "güvenli sahalar" için ortaya konmuş olan planı, Bosna'daki Müslümanları gettolaştırmakla suçlayarak çok sert bir biçimde eleştirdi.

Bir ay sonra, İKÖ, Sırp ve Hırvat saldırganlığını kınayan bir kararı ve Bosna Ordusu aleyhindeki silah ambargosunun kaldırılması yönündeki bir çağrıyı BM İnsan Hakları Konferansı'ndan geçirmeyi başardı. Temmuz 1993'te İKÖ BM'nin Barış Gücüne 18.000 asker vermeyi teklif etti. Batı, Türkiye, Pakistan, Malezya, Endonezya ve Bangladeş'ten 7.000 asker almaya razı oldu. Bunlar 1994-1995'te BM güçlerine katıldılar.

Aralık 1994'te Fas'ın Kazablanka şehrinde toplanacak olan İKÖ Zirvesi'ne davet edildim. Orada toplanmış olan 50'den fazla İslam ülkesinin devlet ve hükümet başkanlarına hitap ettim:

İKÖ ZİRVESİ'NDEKİ KONUŞMAM

-alıntılar-

(Kazablanka, 13 Aralık 1994)

Sizleri selamlıyor ve Fas Kralı'na, hükümetine ve halkına bize gösterdikleri misafirperverlik için teşekkür ediyorum.

Geçtiğimiz iki buçuk yıl boyunca Bosna-Hersek'te olup bitenlerin çoğunu bildiğinizi varsayıyorum.

Bir Türk tarihçi bu yakınlarda, ülkemin Müslüman halkına karşı gerçekleştirilen büyük Sırp soykırımını dehşet bakımından aşan yegâne olayın 13. yüzyılda Bağdat'ın Moğollar tarafından istilası olduğunu söyledi. (...)

İslam Dünyasının çeşitli yerlerinde, Yugoslavya'dan ayrılmamamız gerektiği ve Sırbistan'la birlikte Yugoslavya içinde kalmış olsaydık, savaşı önleyebilecek olduğumuz görüşünün ifade edildiğini duyabilirsiniz.

Beyler bu yapay ve hatta kötü niyetli bir yorumdur!

Biz, Sırbistan ve Hırvatistan'ın siyasi liderlerini, bizimle birlikte, Müslüman halkın ülkedeki diğer halklarla ve Bosna-Hersek'in de Sırbistan ve Hırvatistan ile eşit konumda bulunacağı konfederal bir Yugoslavya kurmaya davet ettik. Bosna-Hersek'e ülkemin uluslararası tanınma elde ettiği gün saldıranlar, bunu, bizi içinde hem Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nin hem de Bosnalı (Müslüman) halkın siyasi bir faktör olarak varolmaktan çıkacağı kendi devlet yapılarının yani "Büyük Sırbistan"ın boyunduruğu altına sokmak için yap-

mışlardır. Dahası bu tür bir devlette Müslümanlar, Büyük Sırbistan'ın Balkanlar'daki kendileri dışında kalan –Müslüman halklar da dahil- herkese karşı savaşında Truva atı olmuş olacaklardı.

Biz referandumda, bizler için yıllar öncesinden tasarlanmış olan bu bağımlı ve aşağı pozisyonu reddettik. Hayatlarımızı, inancımızı ve onurumuzu korumak için savaşmaktan başka seçeneğimiz yoktu. Ve Balkanlar'daki soykırımcı geleneğe karşı ilk olarak savaşmaya başlar başlamaz, düşmanlarımızda eşi benzeri görülmemiş bir azgınlığı da –açık ve kapalı, bilinen ve bilinmeyen- uyandırmış olduk.

Bize dayatılmış olan bu savaşta, dünyayı iki kez şaşırttık. İlk şaşkınlığı yaratan direnişimizdi. Gerek düşmanlarımız gerekse dünyanın büyük kısmı, hızlı bir yenilgiye uğrayacağımız beklentisindeydi. Halbuki ne oldu? Direnişimiz her geçen gün daha da güçlendi ve adeta topraktan biter gibi giderek daha fazla asker ortaya çıktı. Saldırgan güçlerin muazzam teknik üstünlüğüne rağmen, topraklarımızın %30'unu korumayı ve düşmanı hemen tüm önemli şehirlerden atmayı başardık. Adam adama savaştığımız her yerde, askerlerimiz üstünlüklerini kanıtladılar ve muzaffer oldular. Bizim sorunumuz hâlâ, düşmanın ağır silahlarıdır.

İkinci şaşkınlık, mücadelemizin politik yanına ilişkindi. Zulümlerin yarattığı dehşet ve kendi kökleşmiş önyargıları nedeniyle dünya bizden misilleme bekledi. Bu olmadı. Tersine bizler dinsel ve ulusal hoşgörü üzerine temellenen demokratik bir toplum olduğumuzu ilan ettik. Hiçbir şekilde, Avrupalı şarkiyatçılar ile muayyen Batı medyasının halkımızı sıkça damgaladığı gibi aşırı ya da fanatik olmadığımız ortaya çıktı. Hem Doğu hem de Batı açısından değerli olan her şeye açık kalarak, kendi İslami kimliğimizi muhafaza ediyoruz.

İçinde kimsenin inancından, milliyetinden ya da siyasi kanaatlerinden dolayı takibata uğramayacağı bir devlet hedeflediğimizi söylemek isteriz. Bu ilkeye kendimizi adamışız ve onu aziz tutmaya devam edeceğiz.

Biri mücadelemizin askeri veçhesiyle; ikincisi ise siyasi veçhesiyle ilgili olan bu iki nitelik sayesinde ve Allah'ın yardımıyla, üç asır önce başlamış olan Müslüman halka yönelik soykırımlar dizisine nihayet bir son vereceğiz.

Çünkü bu kez, ilk olarak, hainlere yerel düzlemde değil, fakat bir bütün olarak halk tarafından, örgütlü, silahlı direnişle karşılık verilmiştir. Daha önce böyle bir direnişte bulunulmamış, onun için de trajedi kendisini yinelemeye devam etmişti. Dahası, öncekinden farklı olarak bu kez direniş farklı bir tarihsel bağlamda gelişmektedir. Artık yalnız değiliz, daha fazla gözardı edilemeyecek güçlü bir politik faktör haline gelmekte olan Müslüman dünyanın tamamı bizimle birlikte ve dünyanın tüm hükümetleri değilse bile tüm halkları bizim yanımızdadır.

Nihayet Bosna'yı tüm dünyada kamuoyunun odağına taşımayı başardık. Biri yakınlarda Budapeşte'de yapılmış olan, diğeri de bugün Kazablanka'da yapılmakta olan iki önemli zirvede Bosna konusu ele alınmıştır.

Düşmanın, canice görevini sessizlik içinde, hızla yerine getirme teşebbüsü başarısızlığa uğramıştır. Bosna'da olup biten her şey, spot ışıklarının altındadır ve artık kimse bunları bilmediğini söyleyebilecek durumda değildir. Bu durum, müdafilere yardım etmekte ve saldırganların işini giderek zorlaştırmaktadır. (...)

Batılı ülkeleri, İslam Dünyası ile işbirliği yapmanın kendi menfaatlerine olduğuna ve Bosna'ya yönelik politikalarını değiştirmeleri gerektiğine ikna etmemiz lazımdır. Aynı zamanda Ortodoks dünyasını da, milliyetçiliğinden ve zordan bir şey elde edemeyeceğine ve İslam Dünyası ile uzun yıllar sürecek potansiyel bir çatışmayı önlemenin kendisi için daha iyi olacağına ikna etmemiz lazımdır.

Ve hem Batı'ya hem de Ortodoks dünyasına, İslam Dünyası ile karşı karşıya gelmenin kendileri için kârlı olmayacağının ve Bosna'nın farklı bir siyasetin sınav alanı olduğunun gösterilmesi gerekmektedir. Bunu yapın, nüfuzunuzu kullanın, şimdi bunun tam zamanı.

Bosna'ya dönüşümde, Bosna-Hersek Cumhuriyeti Parlamentosu'nun, ülkenin halihazırdaki askeri ve siyasi durumu hakkında bir rapor için beni beklediğini haber veren toplantı davetiyesini buldum. Parlamento'nun 17 Aralık 1994'te gerçekleşen oturumunda şunları söyledim:

Çok uzaklardan, Bosna ile ve onun özgürlük mücadelesiyle bir dayanışma gösterisine şahit olduğum Fas'tan henüz döndüm. Bu mücadelede yalnız değiliz ve yalnız kalmayacağız.

Fakat yine de ülkemizin kaderini belirleyecek olan, bizim burada, ülkede yaptıklarımız olacaktır yani yalnızca bizim nasıl olacağını bildiğimiz, istediğimiz ve yapmaya muktedir olduğumuz şeyler.

Genel duruma gelince, kötü değil ama zor diye tasvir edilebilir. Hiç olmadığımız kadar güçlü olmamıza rağmen durum zordur, çünkü son günlerde bizim açımızdan olumsuz olan koşulların bir zincir gibi birbirine bağlanması sözkonusu olmuştur. Bihaç bölgesindeki müşkül askeri durum, ülkemiz üzerinde siyasi baskı kurmak için istismar edilmiştir. 5. Kolordumuza yönelik saldırıyı, mevzilerimize karşı göze daha az görünen ama yoğunluğu kesinlikle daha az olmayan siyasi bir saldırı izlemiştir. Beş ülke Temas Grubu'nun bu yılın Temmuz ayındaki Barış Planını kabul etmekle bizler, politikamızın, daha altına inemeyeceğimiz alt eşiğini tanımladık. Uluslararası siyasi saldırıyla açıkça senkronize edilmiş olan Sırp askeri saldırısı, bu eşiği değiştirmek maksadını güdüyordu. Bu baskıların her ikisiyle de başarılı bir biçimde başediyoruz. Bu baskıya dayanmış ve onu atlatmış olduğumuzun, hem Bihaç'taki Çetnikler hem de büyük ölçüde zararımıza olan bir ziyaretler ve muhtelif inisiyatifler akını düzenlemiş olan dünyadaki çeşitli güç merkezleri tarafından, artık gayet iyi anlaşılmış olduğunu düşünüyorum.

Bu tarihte ülkenin içinde bulunduğu genel askeri ve siyasi durumun özlü bir değerlendirmesi yapılacak olursa:

Daha çok siyasi durum askeri duruma bağlı olduğundan ve tersi pek sözkonusu olmadığından; ilk olarak, kısaca ana hatlarıyla cephelerimizdeki durumu nakledeceğim.

Savaşın başından beri Bosna-Hersek'teki askeri durumun genel karakteristiği, cephe hattının çok uzun oluşudur. Cephenin uzunluğu 1.200 km. ile 1.300 km. arasında değişiyor ve çeşitleniyor ve II. Dünya Savaşındaki Doğu Cephesinden ve son İran-Irak savaşındaki cepheden birazcık daha kısa.

Bu çok uzun cephe devasa sorunlara yol açtı. Bizi rahatlatan tek husus, onun, karşı tarafa da aynı sorunları dayatmış olması. Diğer askeri sorunlarımız ilke olarak muarızlarımızınkinden farklı: Bizim insanlarımız daha iyi, onlar daha iyi donatılmış durumdalar; bizim moralimiz daha iyi, onların tarafında ise lojistik daha iyi. Bu koşulların, bizim bütün cephe hattı boyunca düşmana yüzlerce küçük darbe vurmaya dayanan dö-

vüş taktiklerimiz üzerinde belirleyici bir etkisi var. Yeterli ağır silaha, özellikle de topa sahip olmadığımızdan, savaş sahnesinde herhangi bir stratejik pozisyon değişimi henüz mümkün değil. Bu noktada hedefimiz, muarızlarımızı barışa zorlamaktır. Düşmanın açık siyasi ve askeri hedefi, bir devlet olarak Bosna'yı tahrip etmek ve bu devletin belkemiği olarak da Boşnak halkını yok etmek olduğundan, bizim hedefimiz onları bu soykırım planından vazgeçmeye zorlamaktır. Onlar bundan vazgeçtiklerinde, bu, kaçınılmaz olarak onların siyasi ve askeri yenilgisi anlamına gelir.

Maksadımızın barış olduğunu söyledim. Bu, hem kendimizin hem de Bosna'nın iyiliği için güttüğümüz bir hedeftir. Bizim iyiliğimiz için, çünkü halkımızın barışa ihtiyacı var. Bosna için, çünkü savaş, Bosna'nın şu an olduğu ve bizim olmasını istediğimiz şeyi tahrip etmektedir. Barış onu kurtarabilir. Ve biz barışı ne kadar istiyorsak, düşman da –hedeflerinin doğası veri kabul edildiğinde- savaşı o kadar istemekte ve onu uzatmak için elinden gelen her şeyi yapmaktadır. Saldırgan, barış planının kabul edilmemesinin nedeninin önerilmiş haritalar olduğunu söylediğinde, gerek kendi halkının gerekse yabancı ülkelerdeki kamuoyunun gözünü açmış olmaktadır. Gerçek şu ki o barışı kabul edemez; çünkü barış onun soykırım planının sonu ve işlenmiş zulümlerin sorumluluğunun başlaması demektir. Bu itibarla, düşmanın, her barış inisiyatifinin altını oymak ve savaşı belirsiz bir süreye kadar uzatmak için yeni sebepler düşünmeyi sürdürmesini beklemek, gerçekçi bir yaklaşım olacaktır. Kuşkusuz hiçbir şey, saldırıyı ve soykırımı harekete geçiren malum faktörlerin -safları ve aldatılmak isteyenleri aldatmak için- barış misyonu kisvesine bürüneceği ve barıştan söz edeceği gerçeğini değiştiremez. Bildiğiniz gibi şu anda, tam da bu türden bir maskaralık tertiplenmektedir.

Bihaç'a yönelik savaş tam şu anda şiddetlenmektedir. Bu, nizami bir savaş değildir. Askerler bunu biliyor ve onların dışında kalan biz sıradan insanlar ve dünyanın büyük bir kısmı bunu hissediyor. Bihaç'ın içindeki ve çevresindeki bu görece küçük alanda, tam burada çok şey denendi ve çözüme kavuşturuldu. Yedinci haftasına girmiş olan umutsuz mücadele bu sebeple başladı. Allah'a şükürler olsun ki, hayati önemdeki mevzilerimizi kaybetmedik. Kuşkusuz Hırvatistan'ın, kendisini de ilgilendiren bir şeye neden aktif olarak katılmadığı belirsizliğini korumaya devam edecektir. (...)

Ve şimdi de, temel siyasi meseleler üzerine bazı gözlemlerimi ve fikirlerimi ifade edeyim. Sırp tarafı, Temas Grubu'nun Barış Planını hâlâ kabul etmedi. Bunu kabul ettiği zaman ve takdirde, her konuda müzakere etmek mümkün olur. O zamana kadar, üzerinde konuşulacak hiçbir şey yoktur. Burada, siyasi bir çözüm amaçlı müzakereleri kastediyorum. Kuşkusuz insani meseleler ya da bir ateşkes -eğer karşı taraf bunu yapmakla ilgileniyor ise– hakkında müzakere edebilir, hatta makul koşullar altında anlaşabiliriz bile.

Sırbistan'a karşı konulmuş yaptırımların kaldırılması, erken alınmış bir karardı. Sırbistan ve Bosna-Hersek arasındaki sınır, çok aşikâr bir biçimde belirsiz bırakılmıştır. Bütün objektif gözlemciler bu konuda mutabıktır ve bu, Bihaç bölgesindeki, Sırbistan'dan lojistik destek alınmaksızın gerçekleştirilebilmesi imkansız olan Çetnik saldırısı ile de teyit edilmiştir. Bu itibarla biz, Karadzic'in Sırpları barış planını kabul edinceye ve Sırbistan hem Bosna-Hersek'i hem de Hırvatistan'ı tanıyıncaya kadar yaptırımların kaldırılması konusunda daha ileri gidilmesine karşıyız. Rusya'nın neredeyse açıkça Bosna-Hersek'e saldıranların tarafında olduğunu teessüfle belirtiyor ve İngiliz Hükümeti'ne, İngiliz kamuoyunun Balkanlar'da, en azından insan hakları nosyonunu tanımayan, soykırım ve etnik temizlik üzerine kurulmuş olan ve yegâne davranış kuralı olarak kibir ve şiddeti tanıyan bir yaratığın legalleştirilmesine razı olduğundan emin olup olmadığını soruyoruz. Fransa'nın Bosna'ya ilişkin duruşuna önem veriyor ve memnuniyetle karşılıyoruz; Amerika ve Almanya'dan da son olarak Bosna'ya yönelik siyasetlerini tanımlamalarını ve ona bağlı kalmalarını istiyoruz. İslam Dünyasına gelince, ondan Bosna hakkında dün kabul edilen Deklarasyonda verdiği vaatleri yerine getirmesini bekliyoruz.

Hâlâ UNPROFOR'a ihtiyacımız var. Ona teşekkür edip ayrılmasını isteyeceğimiz gün geldiğinde mutlu olacağız. O zamana kadar onun üst düzey temsilcilerinin, kendi hükümetlerinin siyasi direktiflerini değil Güvenlik Konseyi kararlarını uygulamalarını bekliyor ve halkımıza büyük çoğunluğu görevlerini düzgün biçimde yerine getiren Birleşmiş Milletler askerlerine karşı dostça tutumlar sergilemeleri çağrısında bulunuyoruz.

Boşnaklarla Hırvatların oluşturacağı bir federasyon hedefimiz ve yolumuzdur. Hedefimizdir çünkü, Bosna-Hersek'in

bütünleşmesi rüyamızın, onda kısmen gerçekleştiğini görüyoruz. Yolumuzdur çünkü onda bu bütünleşmeyi sürdürmenin ve tamamlamanın bir yolunu görüyoruz. Federal anayasayı ikmal etmekteki güçlüklerin, halkımızın en üst çıkarı olarak devletin bekası temel problemi üzerindeki görüş ayrılıklarından kaynaklandığı açıktır. Bu projeyi samimiyetle ve sadakatle arkalamış olan yurtdışındaki ortak dostlarımız, bize güçlüklerin nerede yattığını soruyorlar. Cevabımız şudur; federasyonun ikmali son tahlilde bir demokrasi sorunudur. Hırvat Savunma Konseyi'nin denetimi altındaki bölgelerdeki yetkililerin tek-uluslu, tek-dinli, tek-partili karakteri, federasyon kavramının kendisine ve onun anayasasına aykırıdır. Bu karmaşık sorunu ancak demokrasi çözebilir. O zamana kadar, sorunları bulunmadıkları yerde arayarak, fasit bir dairede dönüp duracağız. Atıfta bulunduğum bölgelerdeki bu demokratik evrim, Hırvat halkının ve Hırvat Cumhuriyeti'nin çıkarınadır ve onların bunu teşvik ediyor ve destekliyor olmaları gerekirdi. Ancak bütün güçlüklere karşın Washington Anlaşması tarihsel bir rol oynamıştır. Eğer yalnızca Boşnaklarla Hırvatlar arasındaki lanetli savaşa bir son verebilmiş olsaydı bile, tüm çabalara değerdi. Fakat o, avantajlarından yararlanılamadığını söylemek yanlış olmasa bile, henüz yitirilmemiş olan birçok başka olasılığa da kapı açmıştır.

Silah ambargosu konusundaki tutumumuz aynen korunmaktadır. Sırplar Temas Grubu'nun Barış Planını kabul etmedikleri takdirde silah ambargosu, 6 aylık bir erteleme dönemiyle birlikte, fakat en geç 30 Temmuz 1995'e kadar kaldırılmalıdır.

Bizim için, bu fırsatı, en küçük ayrıntısına kadar da olsa başarılarımıza ve başarısızlıklarımıza eğilmek için; bu genel kaos ve karışıklık içinde bazı ciddi hatalar yapıp yapmadığımızı ve çok daha iyisini yapabilecek olup olmadığımızı incelemek için kullanmanın zamanı artık gelmiştir. Bu soruya güvenilir bir cevap verilebilmesi için biraz zaman geçmesi lazımdır. Kuşkusuz burada ve şimdi bir hüküm verme hakkına da sahipsiniz ve layık olduğunuz dikkatle dinleneceksiniz. En azından iki önemli konuda başarı göstermiş olduğumuzu düşünüyorum. Savaş zamanında 200.000 kişilik bir ordu kurmak suretiyle savunmamızı örgütlemekte ve idarenin demokratik karakterini tesis ve muhafaza etmekte başarılı olduk. Bu zaman zarfında dünyanın dikkatinin Bosna'ya odaklanmasını ve bu suretle de saldırganların ve mücrimlerim işini zorlaştırmayı

da başardık. (...) Öte yandan, sağlık, eğitim, yargı, emekli maaşları gibi önemli toplumsal ihtiyaçlar için az ya da çok sabit bir finansman sağlamakta başarısız olduk. (...) Mülteciler sorununda da temel bir ilerleme sağlamayı başaramadık.

Birisi çok haklı olarak, Bosna'da gördüğümüz şeyin bir dünya savaşı olduğunu söylemişti; bununla, ilgili dünya güçlerinin her birinin bizim görülebilir olan veya olmayan tüm savaş cephelerimize müdahil olduğunu kastettiği açıktı. Burada, asgari bir alanda tarih azami ölçekte cereyan ediyor. Böyle bir durumda, içinde şimdiye değin güçlü imparatorlukların yitmekte ve kalıcı uluslararası kurumların kemirilmekte olduğu dünya tarihinin son derece çalkantılı bir döneminden geçerken, bir mucize olacağı ve fırtınanın dineceği umuduyla ülkemizi güvenli bir limana ulaştırmaya çalışıyoruz.

Ve son olarak özgürlük üzerine birkaç söz.

Bizim pazarlık kabul etmez hedefimiz, Bosna'nın –ne olacağından bağımsız olarak– içinde hiç kimsenin inancından, milliyetinden ya da siyasi kanaatinden dolayı takibata uğramayacağı bir ülke olmasıdır. Ben bu ibareyi neredeyse kelimesi kelimesine sıkça tekrarlarım, ancak sağımızda solumuzda olup bitenlere bakıldığında bunu yapmak zorundayım. Bu formül, bizim en yüksek seviyeden bir ilkeye adanmışlığımızın pratik ifadesidir: Özgürlük ilkesine. Özgürlük, hayatımıza anlam katan şeydir. O, bu hayatı katlanılabilir kılmakta ve bizlerin bu zor ve acı dolu mücadelesine asil bir şevk katmaktadır.

1994 yılının bitmesine birkaç saat kala, eski Birleşik Devletler Başkanı Jimmy Carter'ın aracılığıyla dört aylık bir ateşkes imzaladık. 28 Aralıkta, müzakerelerin kritik bir döneminde Dışişleri Bakanı Christopher'dan, bizi, düşmanlıkların bir kenara bırakılması konusunda mutabakata varmaya teşvik eden bir mektup aldım. Bundan çok kısa bir zaman önce Ateşkes Anlaşmasını imzaladık. Bu anlaşma yararlı oldu. İmzayı takip eden hafta boyunca, Bihaç dışında kalan diğer cephelerde hiç zayiat vermedik; ne ölü ne de yaralı olarak.

Ateşkesi kabul etmemizdeki birincil saik, Bihaç'a yönelik saldırıyı durdurmaktı; bunu, eğer mümkünse halkımız arasındaki can kayıplarını önlemek arzusu izliyordu, elbette bunu temel amacımızı sorgulamaya açık hale getirmeksizin gerçekleştirmek istiyorduk: uluslararası ölçekte tanınmış sınırları içinde

 bir devlet olarak Bosna-Hersek ve onun özgür ve demokratik bir ülke olarak gelecekteki gelişimi.

Ateşkes Anlaşması, Karadzic'in anlaşmadan ülkemizin işgalini belirsiz bir tarihe kadar uzatmak için yararlanmasını önlemek üzere, sabit bir dönemle sınırlandırılmıştı. Bu zaman zarfında, çatışmaya siyasi bir çözüm bulunması konusundaki müzakerelerin başlayacağı varsayıldı. Bu müzakerelerin başlaması için, Sırp tarafına beş ülke Temas Grubu'nun Barış Planını kabul etmesi çağrısında bulunduk. Onlar bunu açık biçimde teyit etmedikçe, herhangi bir siyasi müzakere olmayacaktı.

Bir gün önce, Bosna-Hersek Cumhuriyeti Hükümeti gelecek yıla ilişkin iki programı kabul etti: savunma kapasitemizi güçlendirmek ve her vatandaş için hayatını idame ettirebileceği asgari bir geliri garantilemek. Bunlar, çok sayıda oldukça spesifik görevler içeren karmaşık programlardı. Bu iki program birbirleriyle karşılıklı olarak ilintili ve birbirine bağımlı olmasına rağmen, kendi anayasal yetki ve sorumlulukları çerçevesinde Başkanlık esasen birincisiyle, Hükümet de ikincisiyle ilgilenecekti. Aç bir ülkede savunma düzgün işleyemez ve üretim yapılabilmesi için de ülkenin savunulması gerekir. Savunma ekonomiye yüzlerce bağ ile bağlanmıştır. Hem askerlerin hem de iş dünyasının bunu anlaması ve saygı göstermesi gerekir.

Bosna-Hersek halkına yeni yıl mesajım şu sözleri içeriyordu:

> Savaş sürmesi gerekenden bir gün fazla uzamamalıdır ancak ne pahasına olursa olsun barışı kabul ederiz de denilemez. Bu nedenle konuşabileceğimiz yerde konuşur, savaşmak zorunda olduğumuz yerde de savaşırız.
>
> Eğer önümüzdeki dört ay boyunca düşman makul bir siyasi çözüm için istekli olduğunu göstermez ise, ateşkes uzatılmayacaktır ve biz de, önümüzdeki yıl 1 Mayıstan itibaren silah ambargosunun fiilen kaldırılması talebinde bulunacağız. (...)
>
> Şu anda, özgürlük mücadelesinde ya da savaşın kurbanları olarak kaybetmiş olduklarımızı saygıyla ve minnetle anıyoruz. Muhacirlerimizi de hatırlıyor ve onların yakında evlerine dönebileceklerini umuyoruz. Bu soğuk Aralık gecesinde cephede olan askerlerimizi de düşünüyoruz. Ölmüş olanların ruhları için huzur diliyor, hayatta olanlara ise, geçen yılı doğru ve düzgün bir biçimde geçirmiş oldukları için tebriklerimi-

zi gönderiyoruz. Ve elbette, hepinize gelecek yıl için en iyi dileklerimizi yolluyoruz.

Allah, özgürlük için çalışan ve gayret gösteren bir halka yardım edecektir.

Savaşın üçüncü kışı, acıyla, açlıkla ve soğukla gün be gün devam edip gidiyordu. Tanımlanmamış muayyen bir umutla gözlerimizi bahara dikmiştik. Ocak ve Şubatın öylece geçip gitmesine izin verdik. Krajina bölgesi hariç silahlar büyük ölçüde susmuştu.

Bosna-Hersek'in Bağımsızlık Günü olan 1 Martı hatırlatmak için Ordu Salonu'nda sade bir kutlama yapıldı. Orada bulunanlara hitap ettim; aşağıda konuşmanın kısaltılmış bir versiyonu yer almaktadır:

> Bu gün bize, sadece yüz yüze geldiğimiz ikilemleri ve endişeleri değil fakat aynı zamanda acılarımızı, mücadelemizi, kahramanlığı ve kurbanları da hatırlatıyor. (...) O Marttan bu yana üç uzun yıl geçti. Üç yılın, bir halkın hayatında fazla uzun bir süre olmadığı doğrudur. Fakat bu üç yıl boyunca, bu küçük ülkede iyisiyle kötüsüyle birçok hadise cereyan etti: tarihimizin herhangi bir üç yüzyılındakinden çok daha fazla savaş, daha fazla zulüm, daha fazla ihanet, daha fazla kahramanlık, daha fazla hayat ve ölüm. (...)
>
> Acının ve ölümün devasa boyutları, kaçınılmaz bir soruyu da gündeme getiriyor: Bu acı, bu özgürlük mücadelesi olası tek seçenek miydi; tarihle bu trajik çarpışmamızın önlenebileceği başka bir yol var mıydı?
>
> Bu sorunun cevabı, bizi o çalkantılı 1991 yılına geri götürür: Slovenya ve Hırvatistan'daki savaşa, onların referandumlarına, Yugoslavya'nın dağılmasına, Vukovar ve Dubrovnik'e, ve buna eşlik eden her şeye. Kendimizi tarihsel bir kavşakta bulduk: Ya başımızı eğecek ve Yugoslavya'dan arta kalanlarla birlikte -daha kesin söylemek gerekirse Büyük Sırbistan'ın içinde- kalacaktık ya da başımız dik, bu tercihin beraberinde getirdiği tüm risklerle birlikte doğru yolu tutacaktık. Biz ikincisini seçtik. "Seçtik" diyorum ama bunun doğru kelime olduğundan emin değilim. Çünkü gerçekte hiç seçeneğimiz yoktu. (...) Her şey bir antik Yunan dramasındaki kadar acımasızca gerçekleşti. Özgürlüğümüzü herhangi bir başka yolda kullanamazdık. Özgür insanlar, aslında özgürlüğe köledirler.

Dolayısıyla Martın 1'i bizim kaderimizdi ve bunun başka türlü olup olamayacağını sormak yakışıksız ve doğrusu anlamsızdır. Çünkü şüpheli bir güvenlik adına bağımlılığı seçmiş olsaydık, kendimiz olmaktan çıkacaktık.

Kuşkusuz, bunun ne tür bir güvenlik olduğunu sormak uygundur. Bu, Karadağ'ın durumunda, Kosova ve Sancak halklarının vaziyetinde açıkça görülebilir.

Acı çektiğimiz ve öldürüldüğümüz doğru ama Bosna'nın özgürlüğü için. Başka türlü olsaydı, bir başkasının hesabına, Hırvatistan'a açılmış cephelerde, Sancak'ta, Kosova'da, Büyük Sırbistan'ın şerefine öldürülmüş olacaktık.

Bu itibarla önümüzde yalnızca tek bir yol vardı ve halkımız üç yıl önce bu yola girdi. 1 Martın, bugünkü ulusal tatilimizin anlamı budur. (...) Hedefimiz özgür insanlardan oluşan bir Bosna'dır; insanın ve insan haklarının saygı gördüğü bir Bosna'dır. Tek-uluslu, tek-dinli, tek-partili devlet içinde devletler –çoğul kullanıyorum- görüşüne, özgür ve demokratik Bosna görüşümüzle karşı çıkıyoruz. Nefret ve hoşgörüsüzlüğe özgürlük ve demokrasiyle karşı çıkıyoruz. Bu ibareyi bütün bayraklarımızın üstüne yazdığımıza göre, yolumuzu gün be gün düzelterek ve her günkü adaletsizlikleri yorulmaksızın ıslah ederek, sürekli olarak bunun için gayret etmeliyiz.

Bunu onlar için yapmıyoruz, çünkü onlara hiçbir şey borçlu değiliz. Bunu kendimiz için yapıyoruz.

Her halkın kendi vaadedilmiş toprağı vardır. Bizim vaadedilmiş toprağımız Bosna'dır. Sizden onun için savaşmanızı ve kazanmanızı istiyoruz.

Krajina bölgesindeki Sırp saldırısına cevabımız, kod-adı "Domet-I" olan ve 19-30 Mart 1995 arasında gerçekleştirilen Vlasic Operasyonu idi. Bosna-Hersek Ordusunun 21.000 kadar askeri operasyonda yer aldı. Bu, cüretkar ve büyük zarara yol açan operasyon 7. Kolordunun komuta heyetince planlandı ve yürütüldü; Kolordunun o tarihteki komutanı General Mehmed Alagic tarafından yönetildi; 3. Kolordunun askerlerince -özellikle de 7. Müslüman Tugayından, 4. Müslüman Tugayı ile Genel Karargâhın Muhafız Tugayının belli unsurlarından gelen askerlerce desteklendi ve bütün bunlar, dondurucu tipi ve soğuk havanın yol açtığı istisnai koşullarda gerçekleşti. Crni vrh, San-

 tic, Paljenik ve Galica'daki tesisler ve Bosna-Hersek Ordusunun iletişim sistemi açısından özel bir önemi haiz olan Vlasic Dağı üzerindeki çok güçlü RTVBiH aktarıcısı ile birlikte yaklaşık 51 km²'lik bir toprak parçası kurtarıldı.

Düşmanın zayiatı 200 ölü, 180 yaralı, çok miktarda silah ve mühimmatla birlikte ele geçirilen 12 subay ve erden oluşuyordu. Bizim kayıplarımız da oldukça fazlaydı: 61 savaşçımız öldürülmüş, 75'i yaralanmış, beşi de esir alınmıştı.

1995 Mart sonunda SDA Yönetim Kurulu'nun bir oturumu yapıldı. Federasyondaki sorunlar ve HVO tarafından sürdürülen kuşatmalardan bahsettim. Hırvat medyası çok sert bir biçimde tepki gösterdi. 30 Martta *Oslobodenje*'ye bir mülakat verdim. Bu tepki sorulduğunda cevap olarak şunları söyledim:

> Bu makalelerden bazılarını okudum. Onlar Hırvat okurlarına, benim Hırvatlar hakkında, HVO daha doğrusu HVO'nun belli unsurları hakkında konuşurken kullandığım terimlerle bahsetmiş olduğumu telkin etmeye çalışıyorlar. Bana göre onlar aynı değiller ve bu Hırvatlar için iyi bir şey. Hırvatlar hakkında gayet iyi kanaatlere sahibim ve ister burada isterse Hırvatistan'da bulunsun Hırvat halkının çoğunluğunun, ait olduğum halka karşı dostane duygular beslediğini biliyorum. Bunu oldukça takdir ediyorum. HVO için aynı şeyi söyleyemem. Size, bir yabancı gazetecinin Hırvatların Mostar'daki Eski Köprü'yü tahrip etmiş olduğuna işaret ettiği bir mülakatımı hatırlatırım. Tam olarak alıntılayacak olursam cevabım şöyleydi: "Bunu yapanlar Hırvatlar değil, bunu HVO'dan birileri yaptı."

Oslobodenje'nin onları faşistler olarak adlandırıp adlandırmadığım yönündeki sorusu üzerine, şu cevabı verdim:

> Maalesef münakaşa konusu bile olmayan bazı gerçekleri tekrarlayıp durdum. Ve bu gerçek, HVO'nun denetimi altındaki bölgelerde ulusal, dini ve siyasi dışlayıcılığın hüküm sürdüğüdür; sadece tek ulusun –Hırvat–, tek inancın –Katoliklik– ve tek partinin –HDZ– tanındığıdır. Dünyanın bu tür tek-uluslu, tek-partili savlara ne ad verdiğini herkes bilir. Pekala, o halde bırakalım, dilerlerse bu sava başka bir isim versinler. Kesin olan tek şey bunun demokrasi olmadığı, demokrasinin reddi olduğudur. Bu müessif olgudan bir düşman olarak bah-

setmiyorum. Durumun ıslahından memnuniyet duyardım. Boşnakların ve diğerlerinin Stolac'da, Prozor'da ve Caplji-na'da özgürlük içinde yaşadıklarını, ezanın ve de eleştirel sözlerle HDZ dışındaki partilerin seslerinin orada işitilebildiğini duyduğumda mutlu olacağım. Bu oluncaya dek, "şeyler", bizim onları nasıl adlandırdığımızdan bağımsız olarak her ne iseler odurlar.

Nisanda iki vesileyle Boşnak olmayanlara hitap ettim: SGV'nin, Sırp Sivil Konseyi'nin ikinci kongresinde Sırplara ve Pesah vesilesiyle de Yahudilere.

9 Nisanda Sırp milliyetinden vatandaşların meclisine katılanlara hitabım şöyleydi:

> Sizleri selamlamak ve faaliyetlerinizde başarılar dilemekten memnuniyet duyarım.
>
> Aynı zamanda, Sırp halkının vicdanının karanlıkta kalmış diğer yüzünü temsil ettiğiniz için size duyduğum saygıyı da ifade etmek isterim.
>
> Saraybosna'ya gelmek ve gerçeği söylemekle gösterdiğiniz cesaret nedeniyle sizleri kutluyorum. Gerçeğe şahitlik etmek her zaman büyük bir cesaret gerektirmiştir, özellikle de bugün.
>
> Sizler Sırp halkının silahlı unsurlarını temsil etmiyorsunuz, sizler onun silahsız, eli boş unsurusunuz. Onların silahları var, sizinse sözleriniz; ve gerçeği dile getiren sözlerin güçlü bir silah olduğu defalarca kanıtlanmıştır.
>
> Sizinle, adına konuşmakta olduğum meşru Bosna-Hersek Hükümeti'nin amacı, demokratik bir Bosna-Hersek'tir ya da söylemekten hoşlandığımız gibi içinde kimsenin inancından, milliyetinden ya da siyasi kanaatlerinden dolayı takibata uğratılmayacağı bir devlettir. Medeniyetin özünün bunda yattığına inanıyoruz.
>
> Farklı inançlardan ve uluslardan insanların, hoşgörü ve barış içinde birlikte yaşayabileceğine de inanıyoruz. Bazıları bu bölgede bunun bir ütopya olduğunu söylüyor. Cevabımız, bunun, tüm inançlardan ve milletlerden çok sayıda masum insanı etkilemiş olan bu mevcut aşırılıktan çıkışın yegâne insani yolu olduğudur ve biz buna inanmaya devam ediyoruz. Ve insanların inandığı bir ütopya, ütopya olmaktan çıkar.

237 Ve Yahudilere hitabım:

Bugünkü bayram vesilesiyle sizleri kutlamama ve bayramınızı, elbette bu koşullar altında mümkün olduğu ölçüde, huzur ve neşe içinde geçirmeniz dileklerimi iletmeme izin verin.

Bu, bana üç nedenle özel bir memnuniyet veriyor. Birincisi sizinle olan ortak vatandaşlığımız çerçevesindedir: Sizler benim komşularımsınız ve sizin sevinciniz benim sevincimdir. İkincisi bir Müslüman olmam hasebiyledir: Kur'an'da sizin bugün kutlamakta olduğunuz hadise ile ilgili dokunaklı ifadeler bulunmaktadır. Kur'an'da Yahudi halkının Mısır'daki kölelik hayatı ve özgürlüğe doğru yaptığı yolculuk canlı tasvirlerle anlatılmaktadır. Üçüncüsü ise bir insan olmam hasebiyledir: Pesah, geleneksel bir özgürlük şölenidir ve özgürlük aziz bir sözcük ve hangi ulustan olursa olsun herkesi ilgilendiren evrensel bir değerdir.

Bunu belli bir hassasiyetle ifade ediyorum çünkü içinde bulunduğumuz zaman, halkımızın özgürlüğünün tehdit edildiği ve onu kurtarmak ve korumak için dramatik bir mücadelenin verilmekte olduğu bir zamandır.

Size sevinç dolu bir gün dilediğimi söyledim, fakat gayet iyi bildiğiniz nedenlerden dolayı o kadar da sevinçli değil. Ama yine de geçen seneden, hele önceki yıldan daha neşeli olduğunda hemfikirizdir. Demek istediğim şu ki, işler iyiye gidiyor ve sizin gelecek yılın Pesah'ını daha iyi koşullarda ve hatta, eğer Allah dilerse, barış içinde kutlayacağınızı ummaya hakkım var.

Son olarak, sizlerden Bosna'yı terk etmemenizi, sizin de ülkeniz olan bu ülkede kalmanızı rica ediyorum. Bizim Bosna için hedefimiz, onun yüzyıllar boyu olduğu gibi hoşgörülü bir inançlar ve uluslar topluluğu olmasıdır. Bu, zor bir görevdir. Sizin aramızda olmanız, bizim bu önemli ve değerli hedefe ulaşmamızı kolaylaştıracaktır.

11 Nisan 1995'te, Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi Komitesinin toplantı halinde olduğu Paris'ten iyi haberler geldi: Avrupa İnsan Hakları ödülünün üç adayından biriydim. Komitenin oturumuna Bosna-Hersek adına Bosna-Hersek Parlamenterler Meclisi Başkanı Miro Lazovic ile İnsan Hakları Komisyonumuzun başkanı Prof. Abdullah Konjicija katıldı.

Ödülü kazanamadım ama derler ya, önemli olan yarışa katılmaktır, kazanmak değil.

Saraybosna'da yaşayan herkes, kuşatma sırasında daimi bir tehlike altındaydı -ve bu, orada yaşayan herkes için geçerliydi. Başkanlık binası yüzlerce kez vuruldu (kesin sayı bilinmiyor) ve güneyindeki cephe hattına 500 metreden daha yakındı. Binanın daha iç kısımlarındaki, espriyle 'korkağın ofisi' diye adlandırdığım bir ofise taşındım. Her bakımdan Saraybosnalıların çoğunluğu ile aynı durumdaydım -ne daha iyi ne daha kötü. Ama yine de istisnai durumlar vardı.

Nisan 1995'te Bosna'nın kuzeyindeki birliklerimizden bazılarını ziyaret ediyordum. Gezimi, 3. Kolordu Karargâhına ve 7. Müslüman Tugayının askerlerine yaptığım bir ziyaretle tamamladım. Ziyaret ve bu zaruri toplantılar gecikmeli olarak gerçekleşiyordu –her şey üç ya da dört saat gecikiyordu. O gece, saat beşte Zenica Stadyumundan havalanmak yerine akşamın geç saatlerinde oradan ayrılabildik. Tarcin'e de gitmek niyetindeydik. En kritik nokta, Vranica Dağı üzerindeki uçuştu. Helikopterdeki herkes, yolculuğun mümkün olan en kısa zamanda bitmesini dileyerek sessizliğe gömüldü.

Pilotlardan biri, helikopterde bir sorun olduğu anlamına gelen kırmızı ışığın yandığını söylemek üzere geldiğinde, Vranica Dağı'nın üzerindeydik. Ben bu işlerden anlamam ama o bana bazı kontrol göstergelerinin çalışmadığını açıkladı. "Fojnica'dan fazla uzak değiliz, eğer aydınlatılırsa oradaki stadyuma inmeye çalışacağız" dedi.

Helikopterlerimiz düzenli teknik bakımdan geçmedikleri gibi, gece uçuşuna uygun donanıma da sahip değillerdi. Daha kötüsü olamazdı: Zifiri karanlıkta bozuk bir helikopterdeydik. Bunu başarabileceğimizden emin değildim. Helikopterin alt kısmında bir RTVBiH muhabiri olan Arijana Saracevic ile kameraman Hakija Topic karanlıkta oturuyorlardı. Bakir Sadovic yanlarındaydı. Daha sonra onlarla konuşurken, bir şeylerin ters gittiğini anlamış olduklarını öğrendim.

Şans eseri Fojnica'da elektrik vardı. Pilot bize koltuklarımıza sıkı tutunmamızı -ki koltuklarda kemer yoktu- söyledi ve helikoptere aşağı doğru manevra yaptırmaya başladı. Dakikalar akıp gitti ama nihayet bir miktar çarpmayla da olsa yere indik.

 Stadyumun yarı karanlığında, muhtemelen göklerden gelen habersiz ziyaretçilerinin şaşkınlığa uğrattığı suretler seçilebiliyordu.

Pilot helikopterin kapısını açtı ve oradakilerden birini çağırdı. "Bu hangi Tugay ve buranın komutanı kim?" diye sordum. Beni tanıyan bir adam "Tursumovic[17], Sayın Başkan; 145. Tugay" diye cevap verdi.

Albay Husein Tursumovic'i Kara Kuğular'dan tanıyordum. Ciddi bir adam ve iyi bir muharebeci olarak biliniyordu. Derhal aranmasını istedim. Tursumovic bizi üç arabaya yerleştirdi. Ben, onun büyük Toyota'sının ön koltuğuna oturdum ve tepeler üzerinden yapacağımız uzun gece yolculuğa başladık. Nisan olmasına rağmen Lopata'nın altındaki yükseltilerde hâlâ kar vardı. Arabalardan önce biri, birkaç kilometre sonra da diğeri kış koşullarına uygun donanıma sahip olmadıklarından teklemeye başladı. Gece yarısını biraz geçe hepimiz, -zaman zaman iterek yardımcı olmak gerekse de- Tarcin yolunu aşabilen Tursumovic'in Toyota'sına doluştuk.

Bradina'ya doğru tepeden aşağı inerken, ışıklara doğru giden yolun üzerinde iki ya da üç asker gördüm. Biz yaklaştıkça, tüfekleri doğrultulmuş halde bizi izleyerek yolun üzerinde duruyorlardı. Düşünebildiğim tek şey, bizden mi yoksa onlardan mı olduklarıydı. İyi insanlar mı yoksa kötü insanlar mı oldukları değil, yalnızca kimin tarafında olduklarıydı. Savaşın trajedisi insanın ahlâki standartlarını yitirmesidir.

30 Nisan 1995'te dört aylık ateşkes sona erdi. Bu zaman zarfında çarpışmalar azaldı ama tümüyle durmadı. Karadzic Bihaç bölgesine saldırdı ve biz de Vlasic'e yönelik bir saldırı ile karşılık verdik. Fakat bu harekatlar haricinde diğer cephelerde bir sükunet hakimdi. Bosna'nın üçte ikisi Karadzic'in askerlerinin işgali altındayken bu aldatıcı mütarekeyi uzatacak mıydık? 10 Nisanda, Bosna-Hersek Cumhurbaşkanlığı'nın bu konunun çözüme kavuşturulacağı oturumunu topladım:

1. Delegasyonumuz, söyleyeceklerini dinlemek ve bizim hâlâ kendilerinin önermiş olduğu planın (haritalar) yanında ol-

17 Hüseyin Tursumovic şu anda 7. Mekanize Tugayın komutanıdır (eski adıyla 7. Müslüman Tugayı).

duğumuzu teyit etmek üzere Temas Grubu'nun temsilcilerini kabul edecekti.

2. Karadzic Temas Grubu'nun planını kabul edinceye kadar, onunla hiçbir siyasi pazarlığa girmeyecektik. Bu itibarla, o tarihte Başkan Carter'ın arabuluculuğu bile kabul edilebilir görünmüyordu. Tüm barış inisiyatiflerini samimiyetle karşıladık fakat objektif konuşmak gerekirse, Carter'ın ziyareti barışa katkıda bulunmayacaktı. Çünkü Temas Grubu'nun girişimlerine bir alternatif olarak yorumlanabilir ve belirsizliği uzatabilirdi. Eğer Başkan Carter, Temas Grubu ile aynı teklifi yapmış olsaydı o takdirde ziyareti fazladan olmuş olacaktı zira biz onların planını zaten kabul etmiştik ve eğer farklı bir şey önermiş olsaydı, ziyareti tahripkar bile olabilirdi.

3. Eğer Karadzic Temas Grubu Planını kabul etseydi, bu, 51:49 oranının karşılıklı muvafakat ile muhafaza edilmesi şartıyla haritalarda muayyen düzeltmelerin düşünülebileceği doğrudan müzakerelere giden yolu açacaktı.

4. Müzakerelerin yapılması halinde, Bosna-Hersek'in Sırp milliyetinden olan vatandaşlarının meclisinin önerisini takiben ve Sırp halkının önemli ve Bosna-Hersek'e yönelik saldırıda yer almamış bir kesiminin temsilcileri olarak Sırp Sivil Konseyi (SGV) de müzakerelere dahil edilmelidir.

5. Bosna-Hersek'teki sözde Sırp entitesi ile Sırbistan arasındaki bir konfederasyon, Bosna-Hersek'in gelecekteki anayasal düzeni içinde kabul edilemez olacaktı. Aynı türden ilişkilerin Bosna-Hersek ile Sırbistan'daki Boşnaklar arasında da kurulması koşuluyla hususi ilişkiler sözkonusu olabilirdi.

6. Ateşkesin uzatılması talepleriyle ilgili olarak Başkanlık aşağıdaki pozisyonu benimsemiştir:

a. Karadzic 30 Nisana kadar Temas Grubu Planını kabul etmediği takdirde, ateşkesi uzatamazdık; zira bu, beraberinde statükonun tedricen yasallaşması riskini de taşıyordu ki bu, bizim açımızdan son derece aleyhte bir durumdu (o tarihte Karadzic'in birlikleri ülke topraklarının %65'ini elinde tutuyordu).

b. Bu, bizim saldırı harekatlarına girişeceğimiz anlamına gelmiyordu.

c. Milosevic Bosna-Hersek'i tanıdığı takdirde, çatışmayı siyasi bir çözüme kavuşturma ihtimalini tahkik etmek üzere ateşkesi iki ya da üç ay süreyle uzatmaya hazırdık.

d. Karadzic Barış Grubu Planını 30 Nisandan sonra kabul etseydi, ateşkes, kabul tarihinde otomatik olarak ve resmen yürürlüğe girecekti.

e. Ateşkesin ertelenmesi halinde, 31 Aralık 1994 tarihli Düşmalıkların Ortadan Kaldırılması Anlaşmasındaki her şartın, ilk yedi gün içinde yerine getirilmesini talep edecektik (Bihaç bölgesindeki çarpışmalara son verilmesi, tüm "mavi yolların" açılması, konvoylara serbest geçiş izni verilmesi -özellikle de Bihaç'a ve Drina'daki yabancı toprakla ihata edilmiş bölgelere- ve benzeri). Eğer bu yapılmaz ise, ateşkes anlaşması da artık geçerli olmayacaktı.

7. Sırbistan'a karşı yaptırımlarda, Bosna-Hersek'i tanıyıncaya kadar –ki bu bir devlet olarak Bosna-Hersek'in toprak bütünlüğünün uluslararası ölçekte kabul edilmiş sınırları içinde tanınması anlamına gelir- herhangi bir hafifletmeye gidilmemelidir.

8. Sırbistan'a karşı yaptırımların askıya alınması halinde, sınırların etkin biçimde kapatılmasını (denetimini) güvence altına almaya yetecek sayıda BM askerinin Sırbistan ve Karadağ ile olan sınırboylarına yerleştirilmesini talep edecektik.

9. Yaptırımların yalnızca askıya alınmasını kabul edecektik. Yaptırımların kaldırılması, Bosna ile ilgili bir barış anlaşmasının Sırbistan ile işbirliği içinde uygulamaya konulması halinde mümkün olabilecekti.

10. Başkanlık makamı, Saraybosna'daki sivillere yönelik saldırıların yeniden başlamasını ve kent üzerindeki ablukanın sürmesini protesto etti. Uluslararası topluluktan, altına girmiş olduğu yükümlülükler çerçevesinde kenti korumasını istedik. Bu itibarla, Karadzic'in kuvvetleri kenti bombalamaya devam ettiği ve uluslararası topluluk onları bundan alıkoymadığı takdirde, ordumuzun ve Saraybosna vatandaşlarının kenti kurtarmaya çağrılacağının bilinmesini sağladık.

11. Bu duruma barışçı bir çözüm olarak, Saraybosna'nın, 20 km'lik bir yarıçap içinde, tüm askerlerin çekilmesini de içerecek biçimde askerden arındırılmasını önerdik. BM askerlerinden ve polisten dengeli bir biçimde oluşturul-

muş bir güç, kanun ve düzenin ve güvenliğin denetimini üzerine alacaktı. Bu öneriyi, Saraybosna sahasının iki yıllığına BM tarafından idaresi yönündeki önceki fikirle ilintilendirdik.

12. BM askerlerinin mandasında herhangi bir değişiklik arayışına girmedik ancak mevcut mandanın daha katı bir biçimde uygulanmasını talep edecektik zira uygulanma sürecinde onun tamamen tahrif edildiği açıktı. Bu tahrifin gerçekleştiği belli başlı alanları listeleyen bir çalışma hazırlanacaktı. Toplanan materyalin özetlenmiş bir versiyonu, bir mektup halinde BM Genel Sekreteri'ne, Temas Grubu ülkelerinin devlet başkanları ile dışişleri bakanlarına, eski Yugoslavya ile ilgili meselelerde potansiyel eşbaşkanlara ve diğer ilgili aktörlere gönderilecekti.
13. Başkanlık makamı, Karadzic'in askerlerinin Kasindolska Sokağı'ndaki illegal kontrol noktasındaki tehditlerinden önce, BM askerlerinin geri çekilmesinden duyduğu hususi hoşnutsuzluğu ve protestosunu ifade etti. Bu kontrol noktası, Saraybosna havaalanına ilişkin 3 Temmuz 1992 tarihli anlaşmaya aykırıydı ve gerek havaalanındaki insanların ve malların güvenliği gerekse havaalanının kendisi açısından, doğrudan bir tehdit oluşturuyordu. Bu kontrol noktasının kaldırılmasını talep ettik.
14. İzzetbegoviç, Zubak, Ganic, Silajdzic, Pejanovic, Komsic ve Ljubijankic'den oluşan birleşik bir delegasyon, Begic ve Sabrihafizovic'in danışmanlığında Temas Grubu temsilcileriyle bizim adımıza pazarlık edecekti.

Dört aylık ateşkesin sona ermesinden hemen önce, BH Ajansı'nın yönettiği bazı sorulara cevap verdim. Sorulardan birinde her iki tarafın da anlaşmayı ihlal ettiği öne sürüldü. Şöyle cevap verdim:

> Doğası gereği bir ateşkes bölünemezdir. Karadzic istediği yerde barışa sahip olabileceğini, kendisine uygun düştüğü yerde ise saldırabileceğini zannetti. Özellikle Tuzla'da ve merkezi Bosna'da barışı muhafaza edebilecek ama Bihaç'a saldıracak ve Saraybosna kuşatmasını sürdürecekti. Bunun olamayacağı konusunda gerek onu gerekse uluslararası aktörleri defalarca uyardık. Servislerimiz, Karadzic'in ateşkes kılıfı altında 5. Kolorduyu yarmak maksadıyla Bihaç'a hatırı sayılır miktarda güç nakletmekte olduğunu keşfedince, yanlış hesap yaptığını

ona göstermek üzere Vlasic harekatını yaptık. Bunu gizlemiyoruz, fakat bizim Vlasic'e yönelik harekâtımızın, geçen yılın Kasım ayından beri ateşkes dönemi boyunca kesintisiz olarak devam etmekte olan ve imzalanmış ateşkes anlaşmasının doğrudan ve sürekli ihlali anlamına gelen Bihaç'a yönelik saldırılardan ayrı değerlendirilemeyeceği aşikârdır.

Bosna-Hersek'teki durum hakkında Alman Dış Politika Derneği'nde bir konuşma yapmaya davet edildiğimde, bir anlam ifade etmeyen ateşkes hâlâ yürürlükteydi. 17 Martta Derneğin Bonn'daki oldukça dolu salonunda Bosna'ya yönelik saldırıdan ve dünyanın tutumundan, Saraybosna'daki kuşatma altındaki hayattan, dini rönesanstan, Doğu ile Batı'nın Bosna'daki karşılaşmasından ve buna benzer şeylerden söz ettim. Konuşma, bu kitabın sonuna ek olarak konulmuştur.

Dünyanın diğer birçok yerinde olduğu gibi, Saraybosna'da da Zafer Günü 9 Mayısta kutlanırdı. Eski komünistlerin dikkati kendi üzerlerine çekmek için bu günden yararlanmaya çalıştıklarını farkettim –faşizme karşı mücadele, komünizm için yapılan bir mücadeleymiş gibi. Yayınladığım mesajda şunları belirttim:

> Sevgili vatandaşlarım, size yarınki Zafer Günü münasebetiyle sesleniyorum.
>
> Dünya üzerindeki pek çok güvenilir insan, bunun faşizme karşı bir zafer olduğunu iddia etmez, zira böyle olmadığı aşikârdır. Faşizme karşı temel ve önemli bir muharebe kazanılmıştır ama faşizme karşı savaş maalesef kazanılmamıştır. Bosna bugün bu gerçeğin canlı ve trajik şahididir.
>
> Tarih bizimle başlamaz. Bu nedenle iyi olan her şeyi hatırlamalı ama kötü olanların hiçbirini de unutmamalıydık. 50 yıl önceki zaferden doğan dünya, eskisinden çok daha iyi değildi. Dünyanın geniş sahalarında, milyonlarca insanın acı çekmesinden ve ölümünden sorumlu olan, özgürlükten yoksun toplumlar varolmaya devam etti ya da yeni kuruldu ve sözde özgür dünya da eskiden olduğu gibi; kendi çıkarları, ikiyüzlülüğü ve kayıtsızlığı içinde devam etti. Eski Sovyetler Birliği'nde Stalinizm ve *gulag*lar vardı, Yugoslavya'da ise Goli Otok'lu bir tek-parti sistemi, Adriyatik'teki metruk bir adada siyasi mahkumlar için kocaman bir komünist hapishane ve diğer birçok *otok*lar vardı.

Vukovar ve Dubrovnik'i yakıp yıkmış olan ordu da, bugün Bosna'nın kasabalarını yakıp yıkmakta ve sivilleri öldürmekte olan ordu da, gerek maddi gerekse psikolojik olarak geçen 40 yıl boyunca hüküm sürmüş olan sistemin ürünleridir. Özgürlük ve eleştirme özgürlüğü olmuş olsaydı, bu ordu böyle olmayacaktı ve işlemiş olduğu cürümleri işlemeyecekti.

O halde, geçmişi idealize etmek ve yanılsamaları yaymak için bir nedenimiz yok.

Bu itibarla faşizme karşı halihazırdaki protestomuz, özgürlüklerin olmadığı bir topluma dönmeyi arzuladığımız anlamına gelmez. Bayramı kutlayanlardan bazıları bunu unutuyorlar. Katlandıkları onca şeyden sonra halkımız, hem barışı hem de özgürlüğü hak etmiştir. Maalesef kötülük asla tam olarak yenilgiye uğratılamayacaktır. İnsanlık kötülüğe karşı daimi bir mücadele ile karşı karşıyadır. Hayatlarımızın ve insanlık tarihinin anlamının burada yattığına inanıyoruz.

Zafer Günü münasebetiyle, 50 uzun yıl önce faşizme karşı kazanılmış olan zafer münasebetiyle, bu iyi niyet mesajını gönderirken size bir zafer daha diliyorum; nasıl adlandırılırsa adlandırılsın bugünlerin kötülüğüne karşı bir zafer.

Adına ne denirse densin, o günlerin kötülüğü maalesef kanlı bir zafer daha kazandı. 25 Mayıs 1995'te Tuzla Kapija'daki gençlerimizi top ateşine tuttu.

Yaklaşık 20 km. uzaklıktaki Ozren'den ateşlenen bir top mermisi hedefteki çoğu genç erkek ve kızlardan oluşan 70 civarındaki insanı öldürdü (nihai rakam 71'di). Uzmanlardan oluşan bir ekip (üçü bizden, biri de Avrupalı gözlemcilerden) merminin Rus yapımı bir M-48 topundan ateşlenmiş olduğunu saptadı. Bizim tüm mücadelemiz iyi ile kötü arasındaki bir çarpışmaydı ama bu iki ilke arasındaki karşıtlık bu örnekte kamil bir biçimde ortaya çıkmıştı: Ozren tepelerindeki sakallı katiller ile Tuzla mesiresindeki delikanlılarla kızların saf yüzleri arasındaki karşıtlıkta.

Tuzla şoktaydı ama cenaze töreninin tertip edilmesi gerekiyordu. 47 kurbandan arta kalanlar bugün Tuzla şehir merkezindeki parkta birarada yatmaktadır. Cenaze töreninin tarihi önce 28 Mayıs olarak belirlenmişti ama 29 Mayısın şafağında gerçekleşti. Cenaze, çok sayıda insanın biraraya geldiği cenaze törenlerini hedef almaktan hoşlanan insan kılığındaki bu canavarların bombardımanı tekrarlaması tehlikesinden dolayı ertelenmişti.

Erken saatte çalan telefonlardan hoşlanmam. Savaş başladığından beri bana asla iyi bir haber getirmediler. O sabah, 28 Mayıs 1995'te sabah saat altı sularında, en kötüye alamet olan bir sesle "Size çok üzücü haberlerim var" diyen General Delic tarafından arandım. Devam etmeden önce kısa bir süre duraksladı (böylesi kısa duraklamalar insana ne kadar uzun gelir). "Dün gece helikopterimiz, içinde Bakan Ljubijankic bulunduğu halde Knin Krajina'sı üzerinde düşürüldü."

Sanırım hiçbir şey söyleyemedim çünkü generalin sesi tekrar duyuldu: "Beni duydunuz mu Sayın Başkan?" Elbette duymuştum ama bu korkunç haberden afallamıştım, dilim tutulmuştu. Bu durumu Irfan'ın karısına ve çocuklarına kim ve nasıl söyleyecekti?

Dr. Irfan Ljubijankic, dönemin Bosna Hükümeti'nde Dışişleri Bakanı, 1990'da Krajina'daki SDA'nın kurucularından, iyi ve cesur bir adamdı.

Öğle civarında delegasyonumuzun tamamının Cazin Krajina'sına yaptıkları bir ziyaretten dönerken öldürülmüş olduklarını öğrendim. Dört kişilik delegasyonda, Bakan Ljubijankic'in yanısıra Adalet Bakan yardımcısı Dr. Izet Muhamedagic, Zagrep Büyükelçiliğimizde memur olan Dr. Mensur Sabolic, Binbaşı Fadil Pekic ile Dr. Ljubijankic'in koruması yer alıyordu. Bu çok tehlikeli yolda helikopteri kullanmaları için yüksek "korku ücretleri" ödenmiş olan üç Rus mürettebat da öldürülmüştü. Uçuş, Martic'in asi Sırplarının denetimindeki bir bölge olan Knin Krajina'sından geçtiği için istisnai bir risk taşıyordu.

Birkaç gün önce helikopter Zagrep'ten, Bihaç'tan fazla uzak olmayan bir heliodrome'a herhangi bir sorun olmadan uçurulmuştu. Şimdi dönüş yolundaydı.

Cesur yolcular, helikoptere Coralici'den 28 Mayısta sabah saat ikiyi biraz geçe bindiler. Dört civarında helikopterin Zagrep havaalanına ulaşmaması üzerine alarm verildi. Hırvat Ordusunun istihbarat servisleri, uçuştan haberdar edildiği ve ateş açmaya hazır halde beklediği aşikâr olan bir Sırp timinin aşağıdaki konuşmasını kaydettiler:

Frekanslar: 235800-Vardar / 245800-Drina

Drina: Lala burada.

Vardar: Onu gördün mü?

Drina:	Onu kuzeye doğru 25,00 uzaklıkta gördüm.
Vardar:	(sessiz)
Drina:	Göremiyorum, bu kabinden bir başkasına geçmem lazım.
Vardar:	(sessiz)
Drina:	Onu hâlâ göremiyorum, görür görmez sizi arayacağım. İşe başladınız mı?
Vardar:	Evet başladık, orada bir şey var mı?
Drina:	Siz hazır olun, ben sizi arayacağım.
Saat:	02.44
Drina:	Merhaba, 110,25'te, size doğru geliyor.
Saat:	02.49
Drina:	Onu vurdunuz mu?
Vardar:	Elbette, işte asıl olan da gidiyor.
Drina:	Ateş aldığını gördük.
Drina:	Bize pozisyonu verin.
Vardar:	KPDJA.
Drina:	Pekala tebrikler, inebilirsiniz, şerefe!

Askeri servisimiz, helikopterin havalandıktan on dakika sonra ve kalkış noktasına 30 km.'lik bir mesafede vurulmuş olduğu sonucunun çıkarılabileceğine hükmediyor. Helikopter, Slunj'dan beş kilometre uzaklıkta Kremen yakınında, 1990'dan beri Hırvatistanlı Sırpların askeri denetiminde bulunan bir toprak parçasına düştü. Bölge, 1995 Ağustosunun başlarındaki "Fırtına" Operasyonunda kurtarıldı. Beş yıl sonra, öldükleri yere Bosna Delegasyonu için mütevazi bir anıt dikildi.

Kariyer itibariyle bir tıp doktoru olan Irfan Ljubijankic, sanatçı bir ruha sahipti. Şiir yazar ve çok iyi piyano çalardı. Üç yıldan fazla bir süredir kuşatma altında olan Krajina bölgesine aşıktı. Krajina'yı görme arzusunu hayatıyla ödedi. Ardında bir eş ve iki genç çocuk bıraktı ve doğduğu yer olan Bihaç'a defnedildi.

1995 Temmuzunun ikinci yarısında, Saraybosna kuşatmasını kaldırmak için umutsuz bir girişimde daha bulunuldu.

Belki bu operasyonu, 1992'nin ikinci yarısındaki benzer girişimlerle karşılaştırmak uygun olmayabilir ama askeri perspektiften bakıldığında başarısızlığın nedenleri aynıydı: yetersiz ateş-gücü ve hattın öte yanındaki durum hakkında yetersiz bil-

gi. Açık olan tek şey vardı: Başarı şansı olan yegâne yöntem, hızla bir gedik açmak, yani bir çeşit yıldırım harekatıydı. Bu türden bir harekat için zaman bizden yana değildi. Günler geçtikçe düşmanın teknik üstünlüğü her zamankinden daha belirgin hale geldi. Yaklaşık bir ay sonra, her iki tarafın ağır kayıpları ile birlikte operasyon durduruldu.

19 Temmuz 1995'te Hırvatistanlı (Knin) Sırp Ordusu, Bihaç cebinin batı yakasından saldırıya geçti. 5. Kolordu sert bir direniş sergiler ve düşmanın ilerleyişini yavaşlatırken geriledi. General Dudakovic ile müteaddit telefon görüşmeleri yaptım. İlkinde Dudakovic iyimser değildi. Endişeliydi. Şöyle düşündüm: Bu kez durum ciddi, hatta daha kesin söylemek gerekirse kritik idi. Ama bir mucize oldu. Kriz doruktayken Tudman beklenmedik bir biçimde beni aradı ve "önemli müzakereler" diye adlandırdığı şey için Split'e gitmemi önerdi. Orada yüksek düzeyde bir Hırvat askeri ve siyasi delegasyonu tarafından karşılandık. Batı Slavonya'da (Hırvatistan'da bir bölge. Y.h.n.) ve Bihaç'taki yabancı toprakla ihata edilmiş bölgede "Fırtına" kod adlı bir ortak askeri harekat düzenlememizi önerdiler. Silajdzic ve General Delic benimle birlikteydiler. Öneriyi derhal kabul ettik. Harekat, 4 Ağustos Cuma günü sabahın erken saatlerinde başladı ve üç günden kısa bir sürede başarıyla sonuçlandırıldı. Hırvatlar Knin Krajina'sını kurtardılar ve biz de Bihaç bölgesindeki üç yıllık ambargoyu kırdık. Kurtuluş, en az beklendiği yerden gelmişti. Bunu Allah'tan gelen bir işaret olarak gördüm. Allah, kendisi adına çabalamakta olan bir halka yardım etme vaadini yerine getirmişti.

Nihayet 30 Ağustos 1995'te, üç yıllık büyük bir gecikmeden sonra, Karadzic'in birliklerinin Bosna'nın dört bir tarafındaki mevzilerine yoğun hava saldırıları başladı. Suç ve ceza ile vasıflanan bugünler çok daha ayrıntılı bir tasviri hak ediyor.

Fransa Cumhurbaşkanı Chirac'dan, 29 Ağustos 1995'te Fransa'yı resmi olarak ziyaret etmek üzere bir davet aldım. Saraybosna'dan 27 Ağustosta akşamın geç saatlerinde ayrıldık ve geceyi Mostar Belediye Başkanı Safet Orucevic'in de bize katılacağı Mostar'da geçirdik. Ertesi gün, 28 Ağustosta, içinde hiçbir kötülük beklentisinin bulunmadığı güzel, açık bir geç sonbahar gününe uyandık.

Mostar'daki üsten saat 11'de ayrılmamız ve bizi Jablanica'da beklemekte olan helikoptere doğru gitmemiz bekleniyordu. Oğlum Bakir de, aynı saatte arabayla Hırvatistan'daki Pula yakınında bulunan bir askeri havaalanına doğru yola çıkacak ve Bosna'ya silah getirmiş olan bir nakliye uçağı ile İran'a gidecekti.

Gecikmekte olduğumuzdan, Saraybosna'nın acil olarak beni aramakta olduğu söylendiğinde aceleyle hazırlanmaya çalışıyordum. Hattın diğer ucundaki ses, bana 10 dakika önce Markale pazarına bir top mermisinin düştüğünü ve gerek ölü gerekse yaralı olarak çok sayıda zayiat verildiğini bildirdi. 25 Mayıs 1995'teki Tuzla bombardımanı ile birlikte bu, bunun düştüğü yerden yalnızca 100 metre uzağa düşmüş olan aynı türden bir merminin 67 kadın ve erkeği öldürdüğü, 142'sini de yaraladığı 5 Şubat 1994 katliamından bu yana, bombardımanın yol açtığı en kötü trajediydi.

Açıkça söylemek gerekirse, her yerde -göklerde ve yerde- karmaşa hüküm sürüyordu. Kısa bir süre içinde gökyüzü bulutlandı ve bir fırtına patladı. Fransa seyahatimi iptal etmeye karar verdim. Saraybosna'ya gidip öldürülenlerin *cenaze*sinde hazır bulunmanın, Avrupa'nın kalbindeki zulümlere karşı kayıtsız kalmış olan Avrupa hükümetleri arasında mekik dokuyarak zamanımı israf etmekten daha iyi olacağını düşündüm.

Safet Orucevic tam aksini düşünüyordu: Avrupa ve Amerika'nın kendilerini deklare etmelerinin tam zamanıydı. Nihayet suçu cezalandırmaya ve zaten iki haftadan beri sürmekte olan barış müzakerelerini aktif bir biçimde desteklemeye hazır olup olmadıkları kendilerine açıkça sorulmalıydı. Ve bu soru onlara, hemen yarın Paris'te yöneltilmeliydi.

Delilller meydandaydı. Bu, gerçekten de beklenen andı.

Bir helikopterin bizi Split'e aktarmak üzere beklemekte olduğu Jablanica'ya doğru yola çıktık. Fakat Mostar'dan içerilere doğru yol aldıkça hava giderek bozdu. Bulutların çok alçak ve yağmurun da çok yoğun olduğu, bu nedenle de görüşün sıfıra indiği zamanlar oldu. Gökler ve yer yıkanıyordu.

Jablanica'ya ulaştık ama helikopterin kalkması sözkonusu bile olamazdı. Saraybosna üzerinden Mostar'ın güneyindeki Polog havaalanında bir başka helikopterin hazırlanması için gerekli düzenlemeleri yaptık.

Kalkıştan önce, bize eşlik etmekte olan gazeteci aracılığıyla Saraybosna vatandaşlarına bir mesaj gönderdim:

> Bu sabah Saraybosna pazaryerinde işlenen Çetnik zulmünün haberleri bana, Fransa'ya gitmek üzere uğradığım Mostar'da iken ulaştı. Bir an seyahatime devam edip etmemek konusunda tereddüt ettim. Düşmanlarımız var ama, dünyada çok sayıda dostumuz da var. Maalesef insanların çoğunluğu kayıtsız. En baştan beri, Bosna-Hersek'e ve burada zuhur etmiş krizin tamamına yönelik olan ilkesiz siyasetin temelinde bu gerçek bulunmaktadır. Bugünün trajedisi, televizyonlarımızın ekranlarında gördüğümüz parçalanmış insan bedeni manzaraları, bizi kaderimize terk etmiş ve hatta ellerimizi arkamıza bağlamış olan bir dünyanın ilkesiz tutumunun bir sonucudur.
>
> Orada, iktidar mevkilerinde bulunan insanlara bunun daha ne kadar süreceğini sormak ve onlara bu şiddete daha fazla katlanamayacağımızı anlatmak üzere Avrupa'ya gidiyorum. Bu korkunç beladan çıkmanın bir yolunu bulmak üzere elimizdeki tüm vasıtalardan yararlanacağız. Altını çiziyorum: tüm vasıtalardan.
>
> Bugünün canilerine gelince, onlara mesajım, cezasız bırakılmayacaklarıdır. Ve cezaları çok yakında gelecektir. O gün yakındır.

Paris'te Orly havaalanında öğleden sonra saat 4'te karşılandık. Üç saat gecikmiştik. Orada bizi karşılamak üzere bir şeref kıtası ve bir gazeteci ordusu bekliyordu. Saraybosna pazaryerinde yaşanan trajedinin haberleri, dünyanın her yerine çoktan ulaşmıştı.

Geçiş sahasında, Batı'dan Saraybosna'nın üzerindeki tepelerde bulunan ölüm makinesine karşı acil bir silahlı tepki beklediğimizi ve bu tür bir harekat olmaksızın barış müzakerelerinin akim kalacağını söyledim. O gece ve ertesi gün bu cümleyi her vesileyle çeşitli biçimlerde tekrarlayacaktım.

Hava saldırıları düzenleme kararını almanın kolay olmadığı doğrudur. 25 ve 26 Mayıs 1995'te NATO sınırlı hava saldırıları düzenlediğinde, Sırplar çoğunluğu askeri gözlemci olmak üzere 375 BM personelini esir almış ve onları Pale'deki köprülerin parmaklıklarına ve çevredeki diğer hedeflere bağlamışlardı. Bu aşağılamanın anıları hâlâ tazeydi.

Ertesi gün sabah saat 10'da Fransa Cumhurbaşkanı Chirac tarafından kabul edildim. "Biz hazırız, Amerikalılar mütereddit" dedi.

Elysée Sarayı'ndan ayrılırken, Karadzic'in mücrimleri cezasız kaldığı takdirde herhangi bir barış müzakeresinin olamayacağını kimbilir kaçıncı kez tekrarladım.

Bugünlerde, Ağustos ortasında, bir Amerikan barış girişimi başlatmış olan parlak Amerikan diplomatı Richard Holbrooke beni bir gölge gibi takip etmekteydi. O sırada Paris'te bulunduğunu öğrendiğimde şaşırmadım. Gün boyunca iki kez benimle görüşme ayarlamaya çalıştı ama reddettim. Ona mesajım, ancak kararlı bir NATO harekatının barış müzakerelerini kurtarabileceğiydi.

Baskıyı önlemek üzere, bir grup Fransız entelektüelin Fransız Uluslararası İlişkiler Enstitüsü'ndeki bir tartışma ve yemek için yaptıkları daveti kabul ettim. Kresimir Zubak, Miro Lazovic ve Fransa büyükelçimiz Prof. Dr. Nikola Kovac bana eşlik ettiler.

Ev sahibimiz, tanınmış Fransız entelektüel ve Jean Barrio Enstitüsü üyesi Jean Barrio idi. İki saatten fazla süren tartışmada, Jean Barrio'nun "tabuları yıkan" diye nitelediği ve barış olasılığı, büyük güçlerin ve özellikle Fransa'nın tutumu –Mitterand ve Chirac dolayımında–, benim Sırplara karşı tutumum, sözde İslami köktencilik, Bosna'nın geleceği vb. konularda 20'den fazla ilginç soruya kendimce açık cevaplarla karşılık verdim.[18] Toplantıdan ayrıldığımızda gece saat 9'u geçmişti. Paris'in üzerine gece çökmüştü ve yağmur yağıyordu. Günlük kıyafetler giymeyi, başımıza bir çeşit kasket geçirip Champs-Elysées boyunca yürümeyi teklif ettim. Tanımadığımız bir grup insan bize doğru geldiklerinde yolu yarılamıştık. Kendilerini Amerikan elçiliğinden diye takdim ettiler ve Büyükelçi Bayan Harriman'ın bizi yemeğe davet ettiğini söylediler. Bunun ne ile ilgili olduğunu hissettim ve kurtulmaya çalıştım. Uygun biçimde giyinmemiş olduğumu ve ertesi sabah erkenden eve dönmek durumunda olduğumu söyledim.

Bunun üzerine Amerikalılardan biri güçlü bir argümanla ortaya çıktı: "Madam Büyükelçi'nin size çok önemli bir mesajı

18 Bu tartışmanın tam metni bu kitabın sonundaki Ekler bölümünde yer almaktadır.

 var." Bir anda pejmürde kıyafetlerimi unuttum (rüzgar geçirmeyen bir ceket giyiyordum, pantolonum da yağmurdan sırılsıklam olmuştu) ve yola koyuldum.

Paris'teki Amerikan elçiliği Champs-Elysées'den fazla uzak olmayan, sağ karşısında Zafer Takı'nın yer aldığı büyük bahçeli güzel bir binadadır. Avluya girdiğimizde, sundurmadan bize gülümsemekte olan yaşlıca bir bayan dikkatimi çekti. Bu kişi, Amerika'nın Paris büyükelçisi, ünlü "avare" diplomat Averell Harriman'ın dul eşi Pamela Harriman'dı.

Bayan Harriman bizi sıcak bir şekilde karşıladı ve geniş bir bekleme odasına aldı. Aniden köşede, telefonda -tahmin edin kimi- Richard Holbrook'u farkettim. Onu başımla selamladım bunun üzerine beni hayrette bırakarak, telefonun ahizesini işaretle beni çağırdı. Herşeyin dikkatle senkronize edildiği aşikârdı ve şaşıran tek kişinin ben olduğuma –Amerikalıların hiçbiri değil- kuşku yoktu. Telefona bakan kişi Birleşik Devletler Dışişleri Bakanı Warren Christopher'ın yardımcısı Strobe Talbott idi. Benimle tam olarak şu ifadelerle konuştu: "Lütfen Bosna'daki barış için gerekli koşulları araştırma konusunda Elçi Holbrooke ile işbirliğini sürdürün. İkilemlerinizin farkındayım ve onları anlıyorum. Dün Saraybosna vatandaşlarına karşı gerçekleştirilen mezalimin cezasız kalmayacağına sizi temin ederim. Karadzic'in mevkilerine karşı hava saldırıları gerçekleştireceğiz."

Çok kararlı ve ikna edici konuştu ve benden izin istedi; konuşmayı mümkün olduğunca çabuk bitirmek istediği belliydi. Bütün bunlara rağmen ona şunları söylemeye muvaffak oldum: "Bu iyi haber Bay Talbott fakat bana bunun ne zaman olacağını söylemediniz". Şöyle cevap verdi: "Size bunu söyleyemem çünkü ben de tam olarak bilmiyorum. Bildiğim tek şey bunun yakında olacağı, hem de çok yakında." Bu dramatik mesajın gerçek anlamını kavramaya çalışarak ahizeyi yerine koydum.

Daha sonra yemeğe ve gece yarısından sonraya kadar devam eden tartışmalara geçtik.

Ertesi sabah, 30 Ağustosun erken saatlerinde oteldeki odamın kapısının hızla vurulmasıyla uyandırıldım. Korumam Osman heyecanla bana Çetnik mevkilerine saldırıldığını ve kentin üzerinde göğün, çevredeki tepelere yönelik saldırılardan dolayı kızıla çaldığını anlattı. Daha sonra Bosna'nın çeşitli yerlerindeki diğer hedeflerin de vurulmuş olduğunu öğrendim. Böyle-

ce, Bosna'daki savaşın 21 Kasımda Dayton'da barış anlaşmasının imzalanması ile sona erecek olan yeni bir safhası başlamış oluyordu.

Hava saldırıları Sırp Ordusunun savunma sistemine şok etkisi yaptı ve Batı Bosna ile Vozuca'daki nihai operasyonların yürütülmesini hatırı sayılır ölçüde kolaylaştırdı. Bu ikinci operasyon, 10 Eylül 1995'te, her ikisi de şimdi Bosna-Hersek Ordusunda general olan Sead Delic ile Sakib Mahmuljin'in komuta ettiği, Bosna-Hersek Ordusu 2. ve 3. Kolordularından askerlerin ortak harekatı ile gerçekleştirildi. İyi planlanmış ve yürütülmüş olan bu operasyondaki temel darbe, Müslüman ülkelerden gelen gönüllülerden oluşan bir *mücahit* birimi tarafından gerçekleştirildi.

Saraybosna havaalanı beş ay kapalı kaldıktan sonra 15 Eylülde açıldı. Hadzici üzerinden Saraybosna'ya giden ve savaş boyunca kapalı kalmış olan yol da yakında yeniden açılacaktı.

Ve böylece Saraybosna'nın çevresindeki demirden pençe 43 ay sonra nihayet kırılmıştı. Bosna-Hersek Ordusu 1. Kolordusunun uzun süre komutanlığını yapmış olan General Nedzad Ajnadzic'in yaptığı bir araştırma, başkentin savunulması sırasında 6.104'ü Boşnak (%92.7), 240'ı Hırvat, 223'ü Sırp ve 18'i de diğer etnik gruplardan olmak üzere toplam 6.581 askerin öldürülmüş olduğunu gösterdi. Aynı dönemde 10.000'den fazla Saraybosnalı sniper ya da top mermileri ile öldürüldü, kesin sayı hâlâ bilinmemektedir.

Bosna Ordusu tarafından gerçekleştirilen 16.000 civarında askerin katıldığı son büyük operasyon 13 Eylül ile 12 Ekim 1995 arasında Batı Bosna'da gerçekleştirildi. Kulen-Vakuf, Bosanska Krupa, Otoka, Bosanski Petrovac, Kljuc, Nanica ve Sanski Most kurtarıldı. Düşman zayiatına ilişkin tahminler 900 askerin öldürüldüğü ve 1.000'den fazlasının da yaralandığı yönündeydi. Bizim zayiatımız 178 ölü, 588 yaralı ve 41 esirdi.

Ancak ordumuzun bu önemli başarılarından önce, Srebrenica trajedisi meydana geldi.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Srebrenica

Güvenlik Konseyi'nin 819 sayılı kararı. Srebrenica: Bir güvenli bölge. Srebrenica'da kıtlık. Mayıs 1995 -Düşürülen helikopter. Naser Oric ile iki toplantı. Yoğun saldırının başlaması. Başkan Clinton'a mektup. General Rupert Smith hava saldırılarını duyuruyor, General Janvier iptal ediyor. Kasabada ve orduda organizasyon bozukluğu. Kasabanın düşüşü. Tahliye ve sivillerin katledilmesi. Mladic Zepa'ya doğru ilerliyor. Sivillerin Zepa'dan tahliyesi. John Major'a mektup. BM Güvenlik Konseyi'ne mektup. BM Genel Sekreteri'nin mektubu: Uluslararası topluluk Srebrenica'daki trajedinin sorumluluğunu kabul ediyor. David Harland'ın sorularına cevaplar.

1992 güzünde saldırıya karşı savunmamızın durumu, Bosna-Hersek'in her yerinde, özellikle de Podrinje bölgesinde çok ciddiydi. O tarihte Bosna-Hersek'te düzenli olarak konuşlanmış JNA birliklerinin yanısıra, Hırvatistan'dan geri çekilmiş olan müfrezeler de vardı. Bosna-Hersek o günlerde dünyanın en büyük kışlasıydı. Bijeljina saldırısı ile başlamış olan Bosna'ya yönelik saldırganlık, Zvornik, Visegrad ve Foça'nın, diğer bir deyişle Podrinje'nin boydan boya işgali ile devam etti. Foça'da beş gün tutunabilmiş ve Srebrenica ile Zepa'yı 1995'e kadar elimizde tutabilmiş olmamız küçük bir mucizedir. İlk direniş, halkımızın cesareti ve SDA'nın Vatanperver Cephe aracılığıyla örgütlemiş olduğu bazı savunma hazırlıkları sayesinde mümkün ola-

 bilmişti. Daha sonra savunma Bosna-Hersek Ordusu tarafından üstlenilmiştir.

Podrinje'yi savunmak için özel bir 8. Kolordu oluşturma planı vardı. Bu plan, o tarihte Gorazde, Zepa ve Srebrenica'yı savunmakta olan birimlerin bu kolorduyu oluşturmasını öngörüyordu. Ancak bu zaman zarfında Srebrenica ve Zepa'nın askerden arındırılması anlaşması imzalandı. Bizim taraf adına, o tarihte Genelkurmayı Başkanı olan Sefer Halilovic tarafından imzalanan bu anlaşmaya, Srebrenica için istisnai bir güçlük arzeden bir zamanda varıldı ve kasabanın bir iki yıl daha ayakta kalmasını mümkün kıldı. Planlanan kolordunun yerine, karargâhı Gorazde'de olmak üzere 81. Kısım teşkil edildi. Böylece Srebrenica, merkez karargâhı Tuzla'da bulunan 2. Kolordunun sorumluluk alanı içinde kalmış oldu.

1992-93 kışı boyunca, 2. kolordunun doğrudan risk altında bulunan Cerska ve Konjevic-Polje'ye takviye gönderilmesi gerektiğinde boş yere ısrar edip durdum. O tarihte 2. Kolordunun komutanı olan Zeljko Knez'in Drina pahasına kuzey kesimleri öncelediği söylenmişti ama bunu teyit ettiremedim. Drina üzerine bir saldırı harekatına girişebilmek için yeterli askere sahip olmadığımızı söylemeyi tercih ederdim. Birliklerimizin Drina'ya yönelik her yarma harekatı, Çetnikler için kuzey-güney iletişim hatlarının kopması anlamına geleceğinden, bu kesimi ellerindeki tüm imkanlarla -daha ziyade Posavina Koridorunu savundukları gibi- savunuyorlardı.

BM'nin, her ikisi de Nisan 1993 tarihli ve 819 ve 824 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararları ile güvenli bölge ilan edilmiş olan Srebrenica ve Zepa'yı koruyacağına ilişkin sağlam bir kanaat bulunduğunu kabul etmem gerek. Bildiğim kadarıyla Srebrenica halkı da buna inanıyordu. Bütün bunlara rağmen, güç bela da olsa, Srebrenica'ya asli askeri desteği gönderdik –elbette elimizden geldiği kadar· çünkü bu işi yalnızca helikopterle yapabiliyorduk. Tanklara karşı savunma yapabilmek için yeterli miktarda silah mevcuttu.

Silah ambargosunun kaldırılması meselesini ne zaman ortaya atsak UNPROFOR askerlerinin geri çekilmesi ile tehdit ediliyorduk. Bu ciddi bir tehditti. UNPROFOR ayrılacak olursa, Podrinje'deki yabancı toprakla ihata edilmiş üç bölge de –Gorazde, Zepa ve Srebrenica- hususen zor hatta umutsuz bir du-

rumda kalacaklardı. 1994 Eylülünün sonundaki genel meclis oturumuna katıldığımda ambargonun kaldırılması talebimizi altı aylığına ertelemiş olmamın nedeni budur. Başka seçeneğim yoktu. BM askerleri yabancı toprakla ihata edilmiş bu bölgelerin umuduydu ama bu umuda 1995 yazında ihanet edildi.

Srebrenica kuşatmasının kırılması için planlar yapıldı, ama bunlar onun resmen askerden arındırılmış ve korunmuş bir BM bölgesi olduğu gerçeğinin karşısına çıktı. Tarafımızdan girişilecek bu tür bir harekat, BM tarafından geri çekilmek için bir bahane olarak istismar edilecekti. Karar istisnai bir risk arzediyordu. Harekat başarısızlığa uğrarsa ne olacaktı? Bu durumda, Çetnikler kasabayı ele geçirecek ve baskı yapacaklardı ve bizler de bu trajediden doğrudan sorumlu olacaktık.

Tek ihtimal, Bosna-Hersek'teki durum, barış müzakereleri yoluyla bir bütün olarak çözüme kavuşturuluncaya dek BM askerlerinin yardımı ile statükoyu muhafaza etmekti. Bu gerçekleştiğinde, Srebrenica ve Zepa için artık çok geç olmuştu.

O tarihte 13 ülkenin askerlerinden oluşan UNPROFOR, görünüşte tek bir komuta altındaydı. Gerçekte temel birimlerin herbiri, kendi ülkelerindeki karargâhların doğrudan komutası altındaydı. Örneğin Saraybosna havaalanı ve Doğu Bosna'yı da içine alan Saraybosna çevresindeki bölgeyi elinde tutan Fransız birimi, gerçekte Fransız general Janvier'in komutası altındaydı ve emirlerini doğrudan Paris'ten alıyordu. Bu sır olmaktan çıkmış bir gerçekti. 29 Ağustos 1995'te Cumhurbaşkanı Chirac ile yaptığım görüşme bunu teyit etti: Chirac bu gerçeği saklamaya bile çalışmadı. Düşünüyorum da, benim bu sonuca ulaşmamı istemiş bile olabilir.

Srebrenica'daki insanlardan bazılarının yerinin değiştirilmesi gerekiyordu ama kasaba resmen askerden arındırılmış olduğu için yeni subaylar gönderemedik. Sadece elimizdekileri eğitebilirdik, öyle de yaptık. Mayıstaki bir helikopter kazasından dolayı, Srebrenica'daki askerlerimizin o tarihteki komutanı olan Naser Oric'in de aralarında bulunduğu bir grup subay Srebrenica'ya dönemediler. Oric'in vekili Ramiz Becirovic dört doktorla birlikte helikopterdeydi. Doktorların üçü öldürüldü, Becirovic'de ciddi bir şekilde yaralandı. Tümenin komutan vekilini ve dört askeri doktoru göndermekte olduğumuz gerçeği, kenti savunma konusundaki kararlılığımızı kanıtlar. Bir devlet

delegasyonu göndermeyi de düşündük ama UNPROFOR ulaşım imkanı sağlamayı reddetti ve delegasyonu bunlar olmaksızın gönderme imkanı yoktu.

Kentin içinde durum her bakımdan çok ciddiydi. Zaman zaman gıda tükeniyor ve daimi bir tuz açığı yaşanıyordu. Uluslararası bir grup tarafından hazırlanan bir rapor 1993'te Srebrenica'daki durumun ne denli içler acısı olduğunu şöyle tasvir etmektedir:

> Hiç yiyecek yok ve halk birbirinden çalıyor ve dileniyor. Zatürre ve kötü beslenmeden dolayı her gün 20-30 kişi ölüyordu ve 100-200 civarında ağır hasta yanında, 300 civarında da o kadar ağır olmasa da bakım gerektiren hasta vardı. Nüfus kasabanın su kaynağı kapasitesinin ve kanalizasyon kapasitesinin çok ötesinde bir şişme göstermişti. 60 civarında verem vakası vardı. (Owen'ın *Balkan Yolculuğu* adlı kitabının 131. sahifesinde alıntılanmıştır.)

Durum o denli ciddiydi ki, Srebrenica'yı mübadele etmek ve nüfusu başka bir yere taşımak fikri sık sık gündeme geliyordu ama yalnızca reddedilmek üzere. Bu, Srebrenica'nın siyasi ve askeri liderleri ile yapılan istişarelerin sonucuydu. Onlar, kentin savunulabileceğine inanıyorlardı. Bana kitlesel bir düşman saldırısı halinde durum dayanılmaz olacak gibi gözüküyordu ve ben tahliyeden yanaydım ama ısrar etmedim. Hatırlayabildiğim kadarıyla birlikler de tahliyeden yana değillerdi.

Daimi tehdit altında olmanın ve bir kasabanın dış dünya ile ilişkisinin kesilmiş olmasının yarattığı o spesifik sendromun bir sonucu olarak, Srebrenica'da, kendini kavgalar, karşılıklı suçlamalar, dövüşler ve hatta cinayetlerle gösteren gerginlikler vardı. O zaman da şimdi olduğu gibi çelişkili değerlendirmeler mevcut olduğu için, tam olarak ne olup bittiğini anlayabilmek üzere Naser Oric'i görevlendirdik. Onlar orada nasıl kuşatılmışlarsa biz de burada öylece kuşatılmıştık. Gerçeğe ulaşmak bizim için çok zordu. Düzinelerce insanı sorgulamak ve onlarla karşı karşıya gelmek zorunda kalacaktık. Bunların hepsi o koşullarda imkansızdı.

Srebrenica'nın komutanı Naser Oric'le iki vesileyle karşılaştım; birincisi saldırıdan önce, ikincisi de Temmuz 1995'te kasabaya yönelik saldırı sırasında. Her ikisinde de toplantı, Kakanj'da Kara Kuğular'ın kışlasında gerçekleşti. Ondan Srebre-

 nica'ya dönmesini istedim. Bunu karayolu ile yapmak imkansızdı ve Mayıs 1995'teki helikopter kazasından sonra o, sıradan bir helikopterle gitmeyi reddetti. Bunun son derece riskli olduğu doğruydu. Onunla ikinci kez karşılaştığımda, Srebrenica'ya yönelik saldırı fiilen devam etmekteydi. Ondan Tuzla'da bir grup gönüllü toplamasını ve Tuzla'ya ulaşmaya çalışan sivil mülteciler grubuyla buluşmasını istedim. 2. Kolordudan askerlerin de katıldığı bu harekat sayesinde, çok sayıda sivil ve savaşçı kurtarıldı.

Daha sonra vakıf olunan herşey, Sırpların baştan beri her üç Podrinje bölgesini de -yani Srebrenica ile Zepa'nın yanısıra Gorazde'yi de- tasfiye etmeyi planlamış olduklarını açıkça gösterdi. Soykırım da önceden planlanmıştı. Bir Fransız siyaset yorumcusu olan Jean-René Ruez, "Srebrenica Vakası"nı soruşturan Fransız Parlamenterler Misyonu önünde tanıklık ederken, "Sivil katliamları 14, 15 ve 16 Temmuzda yapıldı ve 17 Temmuzda tüm mezarlar kapatılmıştı" diye ifade vermişti. Srebrenica güvenli bölgesindeki Sırp saldırıları, UNPROFOR'un beş kontrol noktasını iptal etmesine ve güvenli sahanın içlerine doğru geri çekilmesine yol açmış olan günlük hadiselerdi.

Srebrenica'ya yönelik nihai saldırı 6 Temmuzda başladı fakat ilk başta o da, önceki bütün o sınırlı çaptaki saldırıları andırıyordu. Bunun kasabaya yönelik kitlesel bir saldırı olduğu sonucuna ulaşılabilmesi ancak 8 ve 9 Temmuzda mümkün olabildi. NATO hava kuvvetleri tarafından harekat yapılmasını talep ettik. Uluslararası topluluğun, UNPROFOR askerlerinin ve bir güvenli sahanın çiğnenmesine izin vermeyeceğine inanıyorduk. Öte yandan Srebrenica savunmasının kendisinden de çok daha fazlasını ummuştuk çünkü elinin altında, bir tank saldırısını durdurmaya rahatlıkla yetecek yaklaşık 300 RPG mermisi ile düzinelerce "Red Arrow"un da bulunduğu önemli miktarda tanksavar silah vardı. Bildiğim kadarıyla, yaşanan genel panik içinde bu silahlar kullanılmadı ya da en azından kullanılmaları gerektiği ölçüde kullanılmadı.

Genel kanaat, Srebrenica ve Zepa'ya saldırma yönündeki Sırp kararına, UNPROFOR'u takviye etmek ve rehine alma olayından ve UNPROFOR askerlerinin kazıklara kelepçelendiklerinin görülmesinden kaynaklanan aşağılanmadan sonra iyice sarsılmış olan güvenilirliğini restore etmek üzere bir Hızlı

 Mukabele Gücü'nün görevlendirileceği haberleri üzerine hız verildiği yönünde. İgman üzerine serpiştirilmiş müttefik topçuları vardı; meşhur 155 mm havan topları, hafif İngiliz saldırı silahları ve ağır Fransız havan topları. Sırplar bu harekatı yapmaya herkesten önce karar verdiler.

7 Temmuzda Bosnalı Sırplar Srebrenica'daki Hollanda askeri gözlemci noktalarından birine saldırdılar ve 55 Hollandalı askeri rehin aldılar. Uluslararası topluluk, rehineleri kurtarmak için hava saldırıları düzenlemeyi reddetti ve aslında Srebrenica'yı fiilen kurban etmiş oldu.

9 Temmuzda Birleşik Devletler Başkanı Clinton'a acil bir mesaj yolladım, aynı zamanda da, Srebrenica'daki durum hakkında Türk Cumhurbaşkanı Demirel ve İran Cumhurbaşkanı Rafsancani ile telefon görüşmesi yaptım.

Başkan Clinton'a mektubumda şunları yazmıştım:

> Saldırının başlangıcından bu yana kuşatma altında olan Srebrenica üzerindeki kriz, uzun zamandan beri devam etmekteydi.
>
> Güvenlik Konseyi'nin 824 sayılı kararı Srebrenica'yı bir BM güvenli bölgesi ilan etti. O, aynı zamanda UNPROFOR ile yapılan bir anlaşma uyarınca 1993'te askerden arındırılmıştı. Bu gerçeklere rağmen Srebrenica bombardımana maruz bırakıldı. Ancak dün Sırp saldırgan, mekanize ve piyade güçleri ile birlikte yürüttüğü genel bir saldırı başlattı. Bu bölgede sayıları pek az olan UNPROFOR askerleri, kasabayı bu saldırıdan korumak için gerekli iradeye de kapasiteye de sahip değillerdi. Çoğunluğu kadın, çocuk ve yaşlılardan oluşan 60.000'den fazla sivilin hayatı ölümcül bir tehlike altında.
>
> Lütfen, bu BM güvenli sahasına yönelik taahhütlerini yerine getirmesi ve Srebrenica'nın sivil halkına yönelik terör ve soykırım fiillerini önlemesi için uluslararası topluluk üzerindeki nüfuzunuzu kullanın. Sizden acil eylem kararı almanızı rica ediyorum.

9 Temmuz gecesinin geç saatlerinde, UNPROFOR komutanı General Rupert Smith beni Split'ten aradığında, Zenica'ya gitmek için havaalanının altındaki tünelden Saraybosna'yı terk etmek üzere yola çıkmıştım. Ajite olmuş bir sesle bana Sırp mevzilerine yönelik NATO hava saldırılarının emrinin nihayet verildiğini ve gecikme olmaksızın başlayacağını anlattı. General

Smith'in, en baştan beri bu tür bir harekatın lehinde bulunmuş ve onu samimiyetle savunmuş olduğunu biliyorum. Onun üstünde olan biri bunu engelledi; General Janvier veya Akashi ve hatta belki BM Genel Sekreteri Butros Gali.

1994 Ocakında, bir zamanlar Bosna'daki UNPROFOR'un komutanlığını yapmış olan Fransız General Jean Cot, *Le Monde*'a çeşitli vesilelerle Butros Gali'den hava saldırıları için izin verilmesini istediğini fakat Genel Sekreter'in bunu reddettiğini belirten bir beyanat verdi. Uzun yıllar sonra NATO'nun Avrupa'dan sorumlu komutanı General Joulwan şunları söyledi: "NATO'da yer alan bizler o tarihte, bir güvenli sahanın açıkça ihlali sözkonusu olduğu halde, BM'nin bizim askeri gücümüzün kullanılması için çağrıda bulunma konusundaki kararsızlığından endişelenmiştik" (trajedinin sekizinci yıldönümü münasebetiyle 8 Temmuz 2000'de Saraybosna'nın günlük gazetesi *Avaz*'la yapılmış olan bir mülakattan). Srebrenica Krizi sırasında, NATO uçaklarının İtalya'daki üslerden havalandıkları fakat yolun yarısından geri döndürüldükleri artık biliniyor.

General Smith'den harekatın haberini almış ve ferahlamış olarak Zenica yolculuğuma devam ettim. Bütün gece ve ertesi günün, yani 10 Temmuzun tamamını hava saldırıları hakkında bir rapor bekleyerek teyakkuz halinde geçirdik. Fakat hiçbir rapor gelmedi. 11 Temmuzda, akşamüstü geç saatlerde Mladic'in askerlerinin kasabaya girmiş olduğu, fakat bunu herhangi bir NATO harekatının izlemediği yönünde haberler ulaşmaya başladı. Kendimi aldatılmış hissettim ve bu, maalesef ilk değildi.

12 Temmuz tarihli aşağıdaki umumi beyanatı verdiğimde bu duygular içindeydim:

> Taleplerimiz şunlardır:
>
> 1. BM ve NATO'dan Srebrenica güvenli bölgesini saldırı öncesindeki sınırları içinde, yani Mayıs 1993'te olduğu gibi tesis etmek üzere güç kullanmaya çağırıyoruz. Eğer bunu yapmaya muktedir değiller ya da bunu istemiyorlarsa, açıkça söylesinler.
>
> 2. Güvenli bölgenin etrafında düşmandan kaçmakta olan nüfusa çadır, gıda ve tıbbi malzeme sağlamak üzere UNHCR ile işbirliği içinde, havadan atmak da dahil eldeki tüm vasıtaların kullanılmasını istiyoruz. Buna, hastaların ve yaralı sivillerin bakımı da dahildir. Eğer bunu yapmaya muktedir

değiller ya da bunu istemiyorlarsa açıkça söylesinler. BM'nin bir üyesi olan bir ülkeye, en azından yukarıdaki taleplerle ilgili açık ve muğlak olmayan bir cevap borçludurlar. Verilen beyanatlardaki halihazır karmaşa zaten çok güç olan durumu daha da güçleştirmekten başka bir işe yaramamaktadır.

3. Son olarak, onlardan gelecek olumsuz bir cevap, uluslararası ilişkilerde gücün meşrulaştırılmasını açıkça onayladıkları ve soykırımı bir oldu bitti olarak kabul ettikleri gibi savaş suçlularını eşit ortaklar olarak kabul ettiklerini de gösterecektir. Onların açık bir cevaptan kaçınmalarının nedeni de, bu açık cevabın bizler için gerekli olmasının nedeni de budur.

Tek tepki, Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac'dan geldi. Srebrenica'nın yeniden BM askeri denetimine sokulması ihtimalinin değerlendirilmesi çağrısında bulundu. Onun dışındaki herkesin sessiz kalmasından, herhangi bir harekat olmayacağını anlamıştım ama Fransa Cumhurbaşkanı'na bir teşekkür mektubu gönderdim:

> Bosna'daki BM askerlerinin rolüne ilişkin son beyanatınıza ve Srebrenica trajedisinin ardından dünyanın bu kesiminde bir savaş yangınına yol açma tehdidi arz eden Bosna'daki durumun, bu olumsuz gidişatına bir son verme ihtiyacına binaen yazıyorum.
>
> Beyanatınız burada tezahüratla ve uluslararası topluluğun nihayet Bosna'ya yönelik taahhütlerini yerine getirmeye başlayacağına ilişkin bir umutla karşılandı.
>
> İstediğimiz tek şey, üzerinde uluslararası mutabakata varılmış olan Güvenlik Konseyi kararlarının ısrarla ve herhangi bir oyalama olmaksızın uygulanmasıdır.
>
> Büyük güçlerden biri ve Güvenlik Konseyi'nin daimi bir üyesi olarak Fransa'nın bu konuda hususi hak ve sorumlulukları bulunmaktadır.
>
> Sayın Başkan, Sırbistan'ın ve Sırpların, Avrupa politikalarını yönlendirmelerine bir son verilmesinin gerçekten tam zamanıdır.
>
> Lütfen, Balkanlar'daki şiddete bir son verme konusundaki çabalarınızı sürdürünüz.

Temel handikapımız, düşmanın gücü ve niyetleri hakkında güvenilir istihbarata sahip olmamamızdı. UNPROFOR'un Mladic'in birliklerinin yoğunlaşmasına ilişkin istihbarata sahip olduğu muhakkaktı ama, onlar bile, onun niyetleri hakkında yalnızca tahminde bulunabiliyorlardı. Davranışlarından, hazırlıksız yakalanmış oldukları sonucuna varmak güç değildi. Hava saldırıları için gerekli emri vermedeki kararsızlık da bunu gösteriyordu. Hava kuvvetlerinin bir saat içinde iki farklı emir aldıkları oluyordu. Çetnikler bu durumun sağladığı avantajlardan sonuna kadar yararlandılar.

General Joulwan, yukarıda atıfta bulunduğumuz Temmuz 2000 tarihli *Avaz* mülakatında şunu da söyledi: "Daha kararlı olabilseydik, Srebrenica trajedisi önlenebilirdi."

Hücuma uğramış olan kasabadaki duruma ise, panik ve bozgunla vasıflanıyordu. Bu, 7 ve 11 Temmuz arasında yaptığım çok sayıdaki telefon konuşmasından edinmiş olduğum izlenimdi. Sonradan pek çok küçük birimin ve bireylerin kahramanca ve ölümüne savaşmış olduklarını öğrendim, fakat 9 Temmuzdan itibaren artık birleşik bir komutanın kalmamış olduğunu düşünüyorum.

Kasabanın düşüşüne ilişkin ilk haberi Zenica'da işittim. Haberi getiren sanırım General Delic idi. Benimle daimi olarak doğrudan temas halindeydi.

20.000 civarında kadın ve çocuk Srebrenica'dan otobüslerle tahliye edildi. Askerlerin eşlik ettiği, erkeklerden oluşan uzun bir kuyruk, Tuzla ve Kladanj'a giden yol boyunca ilerleyebilmek için günlerini harcadı.

Gerçek şu ki, Tuzla'ya gitmeye çalışan Srebrenica savaşçıları bunu, Tuzla'dan Srebrenica'ya yollanmış olan askerlerden daha büyük bir şevkle yaptılar.

Tamamen insani olan açıklamadan kaçınmak istemiyorum: Güvenliğe doğru yol alan askerlerin şevki, tehlikeye doğru yaklaşmakta olanlarınkinden daha güçlüydü. İkinci bir neden Çetnik namertliği olabilirdi. Çetnikler kasabadan dışarı çıkmaya çalışan silahlı ve motivasyonu yüksek savaşçılarla karşı karşıya gelmekten kaçınıyorlardı. Orada bulunan silahsız sivillerle yüzleşmeyi tercih ediyorlardı. Kasabayı zaptetme hedefine çoktan ulaşılmıştı.

Uydu görüntüleri sayesinde büyük güçlerin karargâhları esirlere ve sivillere yönelik bir katliamın sürmekte olduğundan haberdar oldular. Bizse yalnızca tahminde bulunabiliyor ve işler kötüye gittikçe, haberleri inanmadan dinliyorduk. Srebrenica'nın düşüşünden iki ya da üç gün sonra iki Çetnik arasındaki bir telefon konuşmasını dinlediğimizi hatırlıyorum. Biri: "Dün onları temizledik." "Kaç kişiydiler, 30 kadar var mıydılar?" diye sordu ikincisi. "İki sıfır ekle" diye cevapladı birincisi.

Bu kaydın Başkanlık arşivlerinde bulunduğunu sanıyorum. Ancak gerçekte olmuş olanlar, bizim en kötümser tahminlerimizin bile ötesindeydi. Uluslararası Kızıl Haç Komitesi yalnızca katliamın ilk dört gününde sivil ve asker 7.079 kişinin öldürüldüğü sonucuna ulaştı. Bu nihai rakam değil.

Kimi suçlamalı?

Bu boyutta bir trajedi gerçekleştiğinde kimse masum değildir. İçinde Srebrenica'nın gerçekleştirilebilir olduğu bir dünyanın varolmasından dolayı hepimiz suçlanmayı hak ediyoruz. Her birimiz daha fazlasını yapabilecek olduğuna inanmak zorunda. Kritik anlarda ordunun gösterdiği etkinlikten tam anlamıyla hoşnut değilim, bana öyle geliyor ki, onlar Çetnik mevzilerinin etrafında "dolanıp durdular". Askerler o koşullarda güçleri dahilinde olan herşeyi yaptıklarına inanıyorlar. Srebrenica içinde de sivil ve asker yetkililer arasında durmaksızın kaynayan bir ihtilaf mevcuttu. Hiçbir hadisede mutabakat, koşulların gerektirdiği düzeyde değildi. Bu, kısmen, dışarıyla ilişkisi kesilmiş ve hayat koşulları alabildiğine zor olan bir kasabadaki psikolojik durumun sonucuydu.

11 Temmuz 1997'de, Srebrenica trajedisinin ikinci yıldönümünde Srebrenicalı kadınlara bir mesaj gönderdim:

> Doğru ve dürüst bir cevap verilinceye kadar, "Bu çapta bir trajedi önlenebilir miydi?" sorusu her birimizin ve dünya üzerindeki her sorumluluk sahibi insanın zihnini meşgul etmeye devam edecektir. Onlar, Bosna için gerçekten çok acı ve korkunç günlerdi. Srebrenica'ya yönelik Çetnik saldırısından 20 gün önce Saraybosna kuşatmasının kaldırılması için yapılan başarısız girişim, Sırbistan'dan doğrudan yardım almakta olan düşmanın, güç bakımından sahip olduğu muazzam avantaj, dünyanın kayıtsızlığı, UNPROFOR askerlerinin o tarihteki korkakça davranışları, sizin uzun süreli tecridiniz ve bunun kuşatılmış olan kasabada yol açtığı iç sorunlar -bütün bunlar, o korkunç Temmuz günlerinde bizim aleyhimizdeydi.

Size yardım etmek için yapabileceğimiz herşeyi yapmakta olduğumuza ve yapmaya devam edeceğimize inanmanızı istiyorum. Bunun asla yeterli olmadığını biliyorum, ama bu dört yıllık tahrip edici savaşın ardından Bosna, iyileştirilmesi gereken yaralarla doludur. Srebrenica bunların kesinlikle en büyük ve en derin olanıdır.

Tadeusz Mazowiechi, Srebrenica ve Zepa vakalarında uluslararası topluluğun korkakça davranışını protesto ettiğinin bir işareti olarak 27 Temmuz 1995'te BM İnsan Hakları Hususi Raportörlüğü görevinden istifa etti. Bu onurlu adam istifa mektubunda "Uluslararası topluluk ve onun liderleri bu hakları koruma cesaret ve kararlılığına sahip olmadıkları müddetçe, insan haklarından inandırıcı bir şekilde söz edilemez" diye yazmıştı.

1995 Aralıkında BM Genel Sekreteri Kofi Annan, Srebrenica trajedisi hakkındaki raporunu açıkladı. Rapor pişmanlık dolu bir dille yazılmıştı. Uluslararası faktörler trajedideki sorumluluklarını kabul ediyorlardı. Ancak, General Janvier'in ve Akashi'nin suçu her türlü şüphenin ötesinde olmasına rağmen, en büyük sorumluluğu taşıyan görevlilerin adları yalnızca ürkek bir biçimde ima edilmişti.

Trajedinin tüm ahvalini herhangi bir zamanda öğrenebilecek olup olmadığımızdan emin değilim. Belki 30 yıl içinde, tüm belgeler kamuya açıklandığında.

Bu bağlamda, 29 ya da 30 Ağustos 1995'te, yani Srebrenica faciasının üzerinden bir aydan fazla bir zaman geçtikten sonra, Cumhurbaşkanı Chirac ile yaptığım konuşmanın ilginç bir detayı var. Ona, General Janvier'i sorumlulardan biri olarak kabul ettiğimi söyledim. Gerçekten şaşırdı ve bu ihtimale itiraz etti. "Hayır o çok dürüst bir subaydır" dedi. Hava saldırılarını engelleyenin Janvier'in ta kendisi olduğuna ve kriz esnasında Mladic'le biraraya gelmiş olduğuna dair güvenilir istihbarata sahip olduğumu söyleyerek karşılık verdim. Buna inanmadığını tekrarladı fakat meseleyi soruşturacaktı. Bir ay sonra Janvier geri çağrıldı.

Dünyanın Srebrenica vakasındaki pasifliğinden cesaret alan Mladic, Zepa üzerine yürüdü. Planlarına Gorazde de dahildi ama durduruldu.

17 Temmuz 1995'te UNPROFOR'un Bosna-Hersek komutanı General Rupert Smith ile, sivillerin Zepa'dan UNPROFOR yardımıyla tahliye edilmesi ihtimalini araştırmak için iki kez konuştum. Düşman tarafıyla bu mesele üzerinde askeri düzeyde doğrudan müzakere yapılmasını önerdim. Aynı zamanda, Dışişleri Bakanımız Muhamed Sacirbegovic'e güvenli tahliye meselesini BM Güvenlik Konseyi'nde ve diğer uluslararası kurumlarda gündeme getirmesi için talimat verdim. Ondan, uluslararası topluluğun, BM Güvenlik Konseyi tarafından güvenli saha ilan edilmiş olan bölgelerdeki nüfusun kaderi üzerindeki sorumluluğunu hususen vurgulamasını istedim.

20 Temmuzda Büyük Britanya Başbakanı John Major'a, o tarihte Londra'da yapılmakta olan toplantıda Temas Grubu ülkelerinin dışişleri ve savunma bakanlarına iletmesi talebiyle bir mektup gönderdim. Şunları yazdım:

> Siz Londra'da toplantı halindeyken, sözde Zepa güvenli bölgesindeki halkın dramı devam etmektedir.
>
> 5.000 kadın, çocuk ve tükenmiş erkek ölümcül bir tehlike altındadır.
>
> Srebrenica'dan ve askerden arındırılmış bu (yabancı toprakla ihata edilmiş) bölgede birkaç bin insanın katledilmesinden sonra, pasif kalmaya ve bu suretle de Sırp teröristlerin kitlesel bir zulüm daha işlemesine imkan vermeye, kimsenin hakkı yoktur.
>
> Bu itibarla sizi, Zepa'nın masum halkının boğazlanmasını önlemek için, eldeki tüm vasıtaları kullanmaya çağırıyorum.
>
> Sayın Başbakan, lütfen toplantı başlamadan önce katılımcıları bu mektubun içeriğinden haberdar ediniz.

Ve beş gün sonra, saldırılar devam ederken, BM Güvenlik Konseyi'ne bir mektup gönderdim:

> Zepa güvenli bölgesi hâlâ acımasız saldırılara maruz durumdadır. Kesintisiz bombardımanın bir sonucu olarak halk kasabayı terketmiş ve kitleler halinde çevredeki ormanlara sığınmıştır. Güvenlik Konseyi'nden talebim, kadınların, çocukların, hasta ve yaralıların Zepa'dan güvenli bir biçimde tahliyesi emrini vermesidir. Tahliyenin BM askerlerinin tam koruması altında yürütülmesini ve General Smith'e, sivillerin

bulunduğu konvoylar saldırıya uğradığı takdirde güç kullanımı dahil tüm vasıtalara başvurma izninin verilmesini talep ediyorum.

Srebrenica güvenli bölgesinde olanlardan sonra ve yine sizin aldığınız bir kararla BM güvenli bölgesi ilan ettiğiniz Zepa'yı savunmayı reddetmenizden sonra, kadın ve çocukları kurtarmak, sağlamakla mükellef olduğunuz asgari koşuldur. Bunu, gecikmeksizin ve herhangi bir tereddüt ya da kayıt olmaksızın yapın.

Bu mektubun bugünkü oturumun başında okunmasını ve Güvenlik Konseyi'nin tüm üyelerine iletilmesini talep ediyorum.

Genel kanaat odur ki; Zepa'nın gerek askerleri gerekse sivilleri bu zor durumda Srebrenica'dakilerden daha fazla disiplin sergilediler. Bundaki en büyük pay iki cesur insana aittir: Zepa'nın komutanı Albay Avdo Palic ve Belediye Başkanı Mehmed Hajric. O trajik günlerden beri, bu iki gerçek kahramanın kaderi hakkında daha fazla bir şey öğrenilemedi. Zepa'nın sivil halkını kurtarma çabası içinde Mladic ile pazarlık yapmaya gittiler ve bir daha geri dönmediler.

Zepa, 25 Temmuz 1995'te düştü.

Srebrenica ve Zepa talihsizliklerinin ondan sonraki olaylar üzerinde büyük bir etkisi oldu. Görünüşte başarısız olan başvurularımız ve eleştirilerimiz yine de eleştirel kesimlere ulaştı. 30 Ağustos 1995'te Srebrenica üzerinden iki ay geçmeden NATO'nun Bosna çapındaki Sırp mevzilerine yönelik hava müdahalesi başladı. Bunun o anki gerekçesi, 28 Ağustosta Saraybosna pazaryeri Markale'ye düşen bombaydı, ama ben gerçek nedenin Srebrenica olduğunu düşünüyorum. Srebrenica'nın Karadzic ve Mladic hakkındaki Lahey iddianamesi üzerinde de doğrudan bir etkisi olmuştur.

Bizler açısından Srebrenica faciası hayatımızda yaşayabileceğimiz en büyük talihsizlik olarak kalmıştır; küçük Bosna içinse çok çok büyük bir talihsizlik.

Zaman geçtikçe dünyanın Srebrenica faciasına olan ilgisi azalmaktan ziyade artmaktadır. 16 Temmuz 1999'da BM'nin Bosna Misyonunun Sivil İşlerden Sorumlu Başkanı David Harland'ı kabul ettim ve onun sorularından bazılarını cevapladım:

DAVID HARLAND'A CEVAPLAR
(16 Temmuz 1999)

Harland: Sayın Başkan, BM Genel Meclisi'nin Srebrenica'nın 1995 yazında düşüş şartlarını tahkik etmek üzere bir karar aldığından kuşkusuz haberdarsınız. BM Genel Sekreteri, Bosna-Hersek'teki BM Misyonuna kararın 18. paragrafı uyarınca bu raporun hazırlanmasına yardımcı olmak üzere beni yetkilendiren sözlü bir not geçti. Bunu yapabilmek için sizden Srebrenica'nın düşüşünü hazırlayan ve sizce malum olabilecek bazı olaylarla ilgili birkaç soruyu cevaplandırmanızı isteyeceğim.

İlk sorum şu: Bosna-Hersek Cumhuriyeti yetkilileri, Mart-Nisan 1993'te sivillerin Srebrenica'dan tahliyesini desteklediler mi?

İzzetbegoviç: Evet, fakat kasabanın kendi nüfusunun değil, Cerska ve Konjevic-Polje'ye yönelik Sırp saldırısının ardından Srebrenica'ya çekilmiş olan belli sayıdaki sivilin tahliyesini. Srebrenica zaten ciddi bir nüfus fazlalığı barındırıyordu. Kasabada ciddi bir insani kriz vardı. O sırada kasabayı terketmiş olanlar, ağırlıklı olarak Mart-Nisan 1993 saldırısında Sırp kuvvetlerinin işgal etmiş olduğu sahalardan gelen hasta ve yaşlı insanlar, çürüğe çıkarılmış olanlar, kadınlar ve çocuklardı. Bu sivilleri tahliye etme kararı General Morillon tarafından alındı. Biz de buna karşı çıkmadık.

Harland: Bosna-Hersek Cumhuriyeti yetkilileri, Mart-Nisan 1993 saldırıları sırasında Sırpların Srebrenica'ya girebileceklerine inanıyorlar mıydı?

İzzetbegoviç: Yetkililer Sırp kuvvetlerini Srebrenica'ya girmekten alıkoyacak tüm olası yolları değerlendirdiler. Kasabanın sakinlerini korumak için uzun vadeli bir çözüm arandı. Sırplar eğer Mart 1993'te giremeselerdi, bunu daha sonra yapmaya teşebbüs edebilirlerdi. Srebrenica'nın bağımsız olan topraklarımızın kalanıyla olan ilişkisi kesilmişti. Daha uzun vadeli bir savunma için oraya teçhizat, silah ve cephane göndermemiz olanaksızdı. En çok ilgilenilen konu, kasaba sakinlerini nasıl besleyebileceğimizdi. Güvenli bölgeler fikrini kabul etmemizin nedenleri bunlardı. Srebrenica'daki Bosna-Hersek Ordusu askerleri silahsızlandırılmışlardı. Tüm ağır silahlar kasaba dışına çıkarılmıştı. Sırp mevzilerinin karşısına

savunma hattı oluşturulmuştu. Güvenli sahalarla ilgili BM kararlarına ilişkin UNPROFOR taahhütleri ve garantileri sözkonusuydu. Halk, bu taahhütlerin yerine getirileceğine inandı. Halkın Srebrenica'dan ayrılmaya devam etmiş olduğu doğrudur; fakat bu, Çetnik saldırısından duyulan korkudan ziyade, insani durumun ciddiyetinden ve ailelerini birleştirmek arzusundan kaynaklanıyordu.

Harland: Bosna-Hersek Cumhuriyeti yetkilileri, 9 Şubat 1994 tarihli NATO ültimatomunun, Sırpların ağır silahlarını Saraybosna çevresinden çekme ya da onları UNPROFOR tarafından kontrol edilmek üzere silah toplama noktalarına yerleştirme kararına katkıda bulunmuş olduğu kanaatinde miydiler?

İzzetbegoviç: NATO ültimatomu sadece kısmen etkindi. Yüksek oranda silah, denetim altına sokulmadığı gibi, UNPROFOR da kararı tam olarak uygulama konusunda isteksizdi. Sırplar diledikleri zaman silahları alıp götürdüler. Bu konuda iyi bilinen vakalardan biri, ağır silahların Lukavica'daki toplama merkezinden başka yerlere nakledilmesidir. Bu, Mart ya da Nisan 1994'te olmuştu. Onların o tarihte, bunun NATO'nun sözlü bir tehdidinden ibaret olduğu sonucuna vardıkları aşikârdı.

Harland: Bosna-Hersek Cumhuriyeti yetkilileri, Sırpların Nisan 1994'teki saldırıları sırasında Gorazde'ye girebileceklerini düşünmüşler miydi?

İzzetbegoviç: Ortada ciddi bir tehlike mevcuttu ama biz, Gorazde'nin dayanacağına inanıyorduk ve o azami çabayla bunu başardı da.

Harland: Bosna-Hersek Cumhuriyeti yetkilileri, 22 Nisan 1994 tarihli NATO ültimatomunun, Sırpların Gorazde'ye yönelik saldırılarını sürdürmeme kararında belirli bir rol oynamış olduğunu düşündüler mi?

İzzetbegoviç: Kuşkusuz ki evet. Ancak belirleyici olan, Gorazde'nin Bosna-Hersek Ordusu tarafından savunulmasıydı. Saldırı, ültimatomdan önce yaklaşık bir ay sürdü. Eğer Bosna-Hersek Cumhuriyeti Ordusu askerleri bu ay boyunca Gorazde'yi savunma kapasitesine sahip olmamış olsalardı, ültimatom çok geç kalmış olacaktı.

Harland: Bosna-Hersek Cumhuriyeti yetkililerine göre, Sırpların Srebrenica'ya 1995 Temmuzundan önce girmemiş olmalarının nedeni nedir?

İzzetbegoviç: 1992, 1993 ve 1994 sırasındaki olayların seyri, Sırplarda uluslararası topluluğun azimli ve kararlı olmadığı izlenimi bıraktı. Sırp liderler arasında dünyanın müdahaleye hazır olup olmadığı konusunda farklı tahminler mevcuttu. Mladic, Srebrenica'da risk almaya karar verdi. Geriye dönüp bakıldığında, onun uluslararası topluluğun harekete geçmeye karar veremeyeceği konusundaki yargısında haklı olduğu görülür. Onun bu sonuca, başka şeyler yanında, Sırp önderliğinin Akashi ve General Janvier ile yapmış olduğu müzakereden hareketle vardığını tahmin ediyorum.

Harland: Bosna-Hersek Cumhuriyeti yetkilileri, Srebrenica ile Zepa'nın Bosnalı Sırplarla mübadelesini ne dereceye kadar barışçı bir çözümün parçası olarak kabul ettiler? Bu konu üzerinde içeride ve Sırplarla hangi müzakereler yapıldı?

İzzetbegoviç: Bu konuda Sırp tarafı ile müzakere yapılmadı, fakat Dayton'da, diğer herşeyin yanında, Amerikalılar bizden Bosna-Hersek'teki entitelere ilişkin haritanın nihai versiyonunu kabul etmemizi istediler. Harita, pazarlıklar sırasında değişikliğe uğradı. Nihayet Saraybosna'yı ve Gorazde'ye doğru bir koridoru almayı başardık ama Srebrenica ve Zepa'yı alamadık. Brçko'nun Sırp Cumhuriyeti içinde kalmasına rıza göstermek istemediğimde (20 Kasımda oldu) müzakereler çöküş noktasındaydı. Yapabileceğimiz tek şey, Bosna'ya dönmek ve son derece elverişsiz koşullar altında, uluslararası topluluktan tamamen yalıtılmış halde savaşa devam etmekti. O sırada bize, Dayton Anlaşmasının 7 sayılı eki ile garanti altına alınan mültecilerin ve yerlerinden edilmiş kişilerin evlerine dönüşü karşılığında, Podrinje'deki Boşnak çoğunluğa sahip alanların kaybını bir dereceye kadar telafi edebilirmişiz gibi geldi. Buna hâlâ inanıyor ve gereğince davranıyorum.

Harland: Barış anlaşmasında Srebrenica'nın Bosnalı Sırplara bırakılacağı düşüncesinin, Srebrenica müdafilerinin daha şiddetli bir savunma ortaya koyma konusundaki isteklilikerini etkilemiş olması mümkün müdür?

İzzetbegoviç: Dayton'dan önce Srebrenica'nın Sırplara bırakılabileceğinin değil konuşulmasının, tahayyül bile edilmesinin kesinlikle imkansız olduğunu söylemiştim. Bunun kanıtı, Srebrenica'daki garnizona gönderdiğimiz savunma silahlarıdır. Onlara TF-8 tanksavar silahları da temin etmiştik ve Mayıs 1995'te düşürülmüş olan son helikopterde dört askeri dok-

tor da bulunuyordu. Onlardan üçü helikopter düşürüldüğünde öldürüldü ve komutan vekili Binbaşı Becirevic ciddi şekilde yaralandı. Kimse terketmeye niyetli olduğu bir kasabaya askeri doktorlar ve sofistike silahlar göndermez.

Harland: Bosna-Hersek Cumhuriyeti Ordusu, Srebrenica müdafilerine 13 Nisan 1993'ten önce de askeri teçhizat sağlanmasını emretti mi? Eğer ettiyse neden? Etmediyse neden?

İzzetbegoviç: Evet, ordu Srebrenica müdafilerini elinden gelen en iyi biçimde desteklemekle görevlendirilmişti. Fakat altını çiziyorum, saldırı değil savunma silahlarıyla.

Harland: Bosna-Hersek Cumhuriyeti yetkilileri, Nisan 1993'ten sonra Srebrenica güvenli bölgesi dışında meydana gelmiş herhangi bir çeşit saldırıdan haberdar mıydı?

İzzetbegoviç: Bildiğim kadarıyla hayır.

Harland: Bosna-Hersek Cumhuriyeti yetkililerinin kanaatine göre, UNPROFOR'un, Srebrenica ve Zepa güvenli bölgelerine yönelik saldırıları engellemek için yetkilerini kullanma konusunda başarısız olmasının nedeni nedir? Yetkililer bu başarısızlıktan dolayı şaşırmışlar mıdır? Planları bu tür bir başarısızlığı varsaymış mıydı?

İzzetbegoviç: UNPROFOR kendisini her zaman güç kullanma yetkisine sahip olmadığını söyleyerek savundu. Ancak, Srebrenica ve Zepa BM güvenli bölgesi ilan edildiğinde bizler, UNPROFOR'un NATO'nun hava desteğini isteme konusundaki yetkisini kullanacağına inanmıştık. Bu yapılabilirdi ve yapılmalıydı. Zira Bosna-Hersek'teki güvenli bölgelerle ilgili Güvenlik Konseyi kararları BM Şartı'nın 7. Bölümü temelinde kabul edilmişti ki bu, ilgili kararların, gerekli hallerde güç kullanılarak uygulamaya konulabileceğini ifade eder. Sırp kuvvetleri tarafından Srebrenica ve Zepa'ya yönelik daha şiddetli saldırılarda bulunulması halinde, NATO'dan hava saldırıları biçiminde bir cevap geleceğine inanmak için, her türlü nedenimiz vardı. Bunu yapma kararının alınmış, sonra geri çekilmiş, sonra yeniden alınmış ve nihayet yeniden geri çekilmiş olduğunu biliyorsunuz. Bunun neden ve nasıl olduğu, sadece Akashi ile General Janvier'in cevaplayabileceği sorulardır. Onların 8, 9, 10 ve 11 Temmuz 1995'te perde arkasında oynanmış olan bu oyun hakkında bilgileri vardır. General Smith, 9 Temmuz gecesi geç saatlerde, NATO hava harekatı için emrin verilmiş olduğunu ve sabahın erken saatle-

rinde başlayacağını söylemek üzere beni aradı. General Smith'in çok dürüst bir subay olduğunu ve BM askerlerinin Sırp generallerince şiddete maruz bırakılmasına ve hatta aşağılanmasına izin vermiş olan BM siyasi liderlerinin kararsızlığından utanç duymuş olduğunu düşünüyorum. Maalesef, ne onun ne de benim beklentilerim karşılandı. BM'de daha üst konumda olan güçler, ya da diğer bazıları başka türlü buyurmuşlardı.

Harland: Bosna-Hersek Cumhuriyeti yetkilileri, Temmuz 1995'teki Sırp saldırısını bekliyorlar mıydı? Srebrenica'nın düşebileceğini tahmin ettiler mi? Sırpların esir aldıkları delikanlıların ve erkeklerin çoğunluğunu katledebileceği öngörüsünde bulundular mı?

İzzetbegoviç: Tabiatiyle hiçbir ihtimal tam olarak dışlanamazdı. Tam olarak güvenilebilir olmasa da, bazı göstergeler ve istihbarat raporları vardı. Saraybosna'da bulunan bizler kuşatma altındaydık, dışarıyla temasımız tamamen kesilmişti. Sırp karargâhı tarafının olası askeri hilelerine ve maksatlı dezenformasyonuna dair şüpheler daima mevcuttu. Size, sadece kendi kişisel kanaatimi söyleyebilirim: Srebrenica'ya, kasabayı ele geçirme maksadıyla yapılacak olan bir saldırı beklemiyordum. Sırpların, olup bitmiş onca şeyden sonra bir katliama girişeceklerini de beklemiyordum. Uluslararası topluluğun, bu kez bu çeşit bir şeye müsamaha göstermeyeceğine inanıyordum. Ama insanın bekledikleri nadiren olur. Özellikle de en iyiyi umut ediyorsa.

Harland: Srebrenica ve Zepa'nın zaptı, nihai barış anlaşmasını daha mı kolaylaştırdı?

İzzetbegoviç: Bizim başka Srebrenica'lar da olabileceğinden duyduğumuz korku dışında, bu hususi anlamı dışında böyle bir şeyin sözkonusu olduğunu düşünmüyorum. Dünyanın tutumu bizi cesaretlendirmedi, tam tersine.

Harland: Dayton Barış Anlaşmasının, Bosnalılar açısından, Srebrenica ve Zepa'nın Boşnak kontrolündeki alanlar içinde kalmasını öngören önceki barışçı çözüm önerilerinden (örneğin Vance-Owen Planı, Temas Grubu Planı, HMS Invincible Planı vb.) daha fazla avantajı var mıydı?

İzzetbegoviç: Vance-Owen Planının bizim açımızdan Dayton'dan daha elverişli olduğunu düşünüyorum. Tam olarak Podrinje'deki Boşnak çoğunluğa sahip alanlar bakımından.

Fakat Sırplar Vance-Owen Planını reddettiler ve savaş devam etti. Ancak, Dayton Anlaşmasının Vance-Owen Planına nazaran çok önemli bir diğer avantajı var. Uluslararası bir askeri ikmal gücü, Dayton'ın ayrılmaz bir parçasıydı. Sırplar onu resmen kabul etmiş olsalardı bile, Vance-Owen Planı kanaatimce, Sırplara uymayan tüm veçheleri itibariyle hükümsüz olarak kalacaktı.

Harland: Bosna-Hersek Cumhuriyeti yetkilileri, Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nin Srebrenica ve Zepa'ya yönelik saldırılarda doğrudan ya da dolaylı olarak herhangi bir dahli bulunduğuna ilişkin bir duyum almışlar mıydı?

İzzetbegoviç: Bu soruya zaten cevap verdim. Kısacası, belli bir dereceye kadar evet.

Harland: Bosna-Hersek Cumhuriyeti yetkilileri, Bosnalı Sırplar tarafından esir alınmış olan erkeklerin ve delikanlıların çoğunluğunun katledilmiş olduğuna inanmaya ne zaman başladılar? Haber kaynakları nelerdi?

İzzetbegoviç: İlk muhacirler Tuzla ve Kladanj'a ulaşır ulaşmaz bireysel öldürmelerden haberdar olduk. Fakat gerçekte olmuş olanlar, bizim hayal edebileceğimiz en kötü durumun bile ötesindeydi. Bu denli korkunç bir şeyin olacağını birilerinin tasavvur edebilmiş olduğunu bile düşünmüyorum.

Harland: Bosna-Hersek Cumhuriyeti yetkililerinin görüşüne göre, UNPROFOR'un önceden bunu yapmamış olduğu halde, 29 Ağustos 1995'te NATO'nun büyük hava saldırıları için çağrıda bulunmuş olmasının nedeni nedir? Bosna-Hersek Cumhuriyeti yetkililerinin kanaatine göre, bu tür hava saldırılarının, eğer Ağustos 1993'te (İgman), Şubat 1994'te (Saraybosna), Nisan 1994'te (Gorazde) ya da Temmuz 1995'te (Srebrenica ve Zepa) başvurulmuş olsaydı daha büyük bir askeri ve siyasi yararı olacak mıydı?

İzzetbegoviç: 1995 Ağustos sonunda gerçekleşen saldırıların en az üç yıl gecikmiş olduğunda herkes, gerek Bosna-Hersek'te yaşayan bizler, gerekse ülke dışındaki sorumluluk sahibi kişiler mutabıktır. Peki, neden sonunda hava saldırıları noktasına gelinmiştir? Evet öyle görünüyor ki, yaşananlar bardağı taşıran son damla olmuştu. Dünya, ne olursa olsun, kayıtsızca izlemeye daha fazla devam edemezdi. Bu, nedenlerden biridir. Bir diğeri ise, barışa uzlaşma temelinde ulaşmanın hâlâ muhtemel olduğuna dair değerlendirme olmuş

olabilir. Ne galiplerin ne de kaybedenlerin olduğu bir barış, uluslararası cemaate uyardı. Bu türden bir barış 1995 güzünde hâlâ olasıydı. Ertesi yıl, sonuna kadar gitmeye karar vermiş olabilirdik. Bu dünyanın işine gelmedi. Onun için de, askeri ve siyasi harekattan yana tercih kullandılar.

ALTINCI BÖLÜM

Savaş ve Lafazanlık

Carrington'ın arabuluculuğu. Vance-Owen Barış Planı. Karadzic Planı reddediyor. Atina'da ikna. Karadzic imzalıyor, Sırp Meclisi Planı reddediyor. Sözde Ortak Eylem Planı. Batı, Kradziç'in Bosna-Hersek vatandaşlarına bildirisine teslim oluyor. Vance geri çekiliyor, yerine Stoltenberg geliyor. Owen-Stoltenberg Planı. UNPROFOR'un ikili oyunu. Baskılar. Britanya uçak gemisi HMS Invincible'daki toplantı. İlk Boşnak Meclisi ile ilk Bosna-Hersek Cumhuriyeti Parlamentosu toplantısı. Richard Holbrooke ve Amerikan barış inisiyatifi. İgman'daki trajedi. Hava harekatı durduruluyor. Başkan Clinton ile Chirac'a mektup. Holbrooke ile Ankara'da görüşme ve Sırp Cumhuriyeti. Cenevre Konferansı ve temel ilkeler. Sky News'in sorularına cevap. Tudman'ın Le Figaro'yla söyleşisi. New York'ta toplantı. Amerikan ültimatomu ve ateşkes.

Savaştan tiksindim; yine de 50 yıl önceki savaşı bütün berraklığıyla hatırlıyorum. Bu savaş Yugoslavya'yı silip süpürdüğünde 16 yaşındaydım. Açlık, bombalama, mülteciler ve savaşın kuralsızlığını hatırlıyorum. Bu konuda, II. Dünya Savaşını yalnızca kitaplardan bilen genç dost ve arkadaşlarımın birçoğundan farklı bir tecrübem var.

Mümkünse müzakere et; zorunluysa savaş –bu, tutunduğum ya da daha iyi bir ifadeyle, halihazırdaki şartlarda tutunmak zorunda olduğum ilkeydi.

Ama askeri açıdan hayli zayıf olan bir taraf adına müzakere ediyordum. Zayıf olanlar ilkelere başvurmalıdır; çünkü güçleri yoktur. İlkelerinden başka kozu olmayan bir müzakerecinin işi zordur.

Avrupa Topluluğu'nun Yugoslavya'dan Sorumlu Temsilcisi Lord Carrington'ı 3 Temmuz 1992'de kabul ettiğimde üç aydır yıkıcı ve kanlı bir savaşın içindeydik.

Her ikimiz de toplantı konusunda hayal kırıklığına uğraydık. Ben, saldırı kurbanı olan küçük bir Avrupa ülkesini koruma konusunda onun ya da gerçekte Avrupa'nın isteksizliği dolayısıyla; o ise, -bana göre tamamıyla makul olan- görüşme şartı olarak bir haftalık bir ateşkes ilan edilmesi ve JNA ağır silahlarının BM kontrolüne verilmesi konusundaki taleplerim dolayısıyla.

Ben o kadar şaşırmadım. 1988'e ait bir AET raporu, Avrupa'nın Yugoslavya'da çıkmakta olan krize karşı bu mütereddit tavrını ima eder nitelikteydi: "[AET ile Yugoslavya arasında] 1988'de Belgrad'da imzalanan anlaşma nev'i şahsına münhasır bir anlaşma olarak tanımlanır; şu anlamda ki özellikle ülkede kötüleşen şartlar nedeniyle ve aynı zamanda Yugoslav dış ticaretinde SEV bölgesinin artan rolü ve Başkan Tito'nun ölümünü müteakip ortaya çıkan siyasal ortam nedeniyle, siyasal güdüler ekonomik güdüleri geçersiz kılar. Yugoslavya'nın karşılıklı vaatlere bağlılığında neredeyse bütün önemli kusurlar, siyasi karakterli güdülere dayanır." Bu satırlar, Avrupa Parlamentosu Milletvekili Giorgio Rosetti'nin Dış İlişkiler Komitesi adına sunduğu raporun 17. maddesinin ikinci paragrafından. Rapor, Ocak 1988'deki Avrupa Parlamentosu toplantısında kabul edildi ve ilkeli yaklaşımdan ziyade pragmatik bir yaklaşımın tipik bir örneğiydi. Avrupa, idealleri için gayret göstermeye uzun zaman önce son vermişti. Her şey hesaplanmış çıkarlara dönmüştü.

Kabul etmeliyim ki Lord Carrington bir meselede bana karşı dürüsttü: Dünyanın, özellikle de Avrupa'nın saldırı altındaki Bosna'ya yardım edeceği gibi bir yanılsamaya kapılmama bir an bile müsaade etmedi. Tam aksine, hayli açık sözlüydü: "Sakın böyle bir şeyi hesaplayarak hareket etme, çünkü bu gerçekleşmeyecek. Sırplarla müzakere etmeye çalış; tek yol bu."

Görüşme bitmeden birkaç dakika önce ikimiz de sessiz kaldık. Ona çıkışa kadar eşlik ettim. Merdivenlerde birden durdu

ve "Pekala, ne yapmak niyetindesiniz" diye sordu. "Savaşacağız" dedim. "Ne demek istiyorsunuz, neyle uğraştığınızı biliyor musunuz" dedi. "Biliyorum" cevabını verdim, "fakat başka şansımız var mı?" Hiç bir yorumda bulunmadı; ama eminim benim çılgın olduğumu düşündü.

İyi ki hepimiz o zamanlar bir parça çılgındık. Çok sonra, Bosna Ordusundan subay ve askerlerin bir toplantısında, onlara, halkın arasına katılmalarını ve halka şunu anlatmalarını söyledim:

> Bosna'nın her bölgesini dolaşmanız sizin için iyi olacaktır. İnsanlarınızı tanımak zorundasınız. Ben bile bugünlerde doğrudan temaslarla halkı yeniden keşfettim. Güzel insanlar onlar, özellikle de cesur insanlar. Tuhaf şeyler meydana geliyor bugünlerde. Bana diyorlar ki: "Sayın Başkan, kurşunumuz yok, yiyeceğimiz yok!" Ardından şunu demelerini bekliyorum: "Hadi bir çözüm bul!" Fakat şu beklenmedik cümle dökülüyor dudaklarından: "Ama lütfen onların bizi faka bastırmalarına izin vermeyin; kuvvetimiz var ve sonuna kadar savaşacağız." Bazen onlara ne diyeceğimi bilemeden şaşırıp kalıyorum; nerdeyse her zaman başıma geliyor bu. (...) Bazıları bunu mantıksızca bulabilir. Mantık yok! Hiç bir mantık olmaması da iyi bir şey. Hayat ile mantık arasındaki ilişkiye değinerek felsefeye girmek istemiyorum; ama tam olarak mantıklı olmamamız iyi bir şey. Çünkü mantıklı olsaydık, 1992 Nisan sonunda ya da Mayıs başında teslim olurduk. Dünyanın bütün mantığı o zaman bize karşıydı. Şimdi o mantıksız halk var elimizde: yiyeceğimiz yok, kurşunumuz yok; ama savaşacağız ve kazanacağız. Bu halka layık olmak için ne yapmalı? Onlar güzel insanlar, cesur insanlar.
>
> (9 Aralık 1993'te Saraybosna Bosna-Hersek Ordusu Genelkurmay Karargâhı'nda düzenlenen moral seminerinde mezunlara yapılan konuşmadan.)

4 Temmuz 1992'de Grude'de bir sözde Hersek-Bosna Hırvat Topluluğu ilan edildi ve bu, bir sonraki gün Bosna Devleti'ne karşı ilk eylemini gerçekleştirdi: Saraybosna'nın savunması için gizlice tedarik ettiğimiz silah ve teçhizatla yüklü 38 kamyon talan edildi (bu hırsızlık, 6 Temmuz tarihli *New York Times*'da haber yapıldı).

Cutileiro-Carrington Planı üzerinde görüşmelerin sürdürülmesinin bir şartı olarak, Güvenlik Konseyi'nin 752 sayılı kararıyla temin edilen, Saraybosna etrafındaki ağır silahların geri çekilmesini istedim. 26 Temmuz tarihli bir mektupta Lord Carrington'a, Londra görüşmelerinden sonra başka kitlesel katliamların meydana geldiğini ve Bosna-Hersek'in her tarafında toplama kamplarının mantar biter gibi bittiğini bildirdim. Mektuba şu sözlerle son verdim: "Sizi temin ederim ki, eğer 17 Temmuzda Londra'da kabul edildiği gibi, ağır silahlar yok edilmezse, Bosna-Hersek'e karşı saldırganlık devam edecek ve bu şartlar altında görüşmeler, sadece saldırganlığın sürdürülmesinin bir örtüsü ve güç kullanımı ve etnik temizlik yoluyla bölgenin işgal edilmesinin meşrulaştırılması olacaktır."

Hiçbir tepki gelmedi. Bunu yerine, 26 Ağustosta 40'tan fazla katılımcıyla eski Yugoslavya konusunda Londra Konferansı toplandı ve sayısız görüşmeden sonra, Bosna-Hersek Bildirisi de dahil, çeşitli belgeler kabul edildi. Başka şeyler yanında, bildiri, Bosna-Hersek sınırlarının bütünlüğünü teyit ediyordu. Cutileiro ile Carrington bildiriyi imzaladı ve sonraki müzakereler (BM adına) Cyrus Vance ile (Avrupa Topluluğu adına) Lord Owen'a tevdi edildi.

Ekimde Vance ile Owen temelde etnik ilkeye dayalı yedi ila on eyalet arasında bölünen adem-i merkeziyetçi bir devlet öngören "Bosna-Hersek'in muhtemel Anayasal Yapısı" başlıklı hazırlık mahiyetindeki bir belge sundu. Kuşkusuz belgede Bosna'nın kaçınamayacağı eşitlik ve uzlaşma ilkeleri de vardı. Vance-Owen Planı, mutabakatla karar alacak (3+3+3 olarak teşekkül edecek) dokuz üyeli bir hükümet öngörüyordu.

Eyaletlerin haritası üzerinde çalışmaya başlanınca sorunlar ortaya çıktı. Hırvat temsilciler, Ljubic ile Brkic'in geçici olarak terk ettiği Bosna delegasyonu, 13 eyaletli bir harita önerdi. Hırvat ve Sırp temsilciler, çoğunluğu Boşnak nüfusun oluşturduğu yerleri de kendi bölgelerine dahil eden Sırplarla birlikte kendi "Hırvat" ve "Sırp" eyaletlerinde ısrar ediyorlardı.

1992 Aralık ortasında Zagrep'teki bir toplantıda Owen, bir ültimatom biçiminde, SDR'nin başkanı Radovan Karadzic'le doğrudan görüşmeyi kabul etmemi istedi. Eğer bunu kabul etmezsem, uluslararası camia yalnızca müzakerelerden değil, Bosna-Hersek'le ilgili her türlü ilişki biçiminden de geri çekile-

 cek, diye tehdit etti. Buna hiçbir biçimde karşı koyamazdım. Dış dünyanın bir tür dahli olmaksızın, özellikle de yiyecek ve ilaç yardımı almaksızın Bosna, maruz kaldığı saldırı karşısında hayatta kalamazdı.

Karadzic'le görüşmeyi kabul ettim.

Bosna-Hersek için bir barış planı tasarısıyla sonuçlanan uzun ve yorucu Cenevre görüşmeleri böylece başladı. Öneri dört belgeden oluşuyordu: Bosna-Hersek konusunda bir antlaşma, Bosna-Hersek'te barış konusunda bir antlaşma, eyaletler haritası ve geçici tedbirler üzerine bir antlaşma.

Yine adem-i merkeziyetçi bir devletti bu; ama bu kez on eyalete sahipti. Devletin yasaması; dış ticaret, dışişleri, vatandaşlık, devlet bütçesi için vergiler, tek bir para birimine sahip bir merkez bankası, uluslararası ve eyaletler arası iletişim (demiryolları, yollar, PTT) ve enerji tedarik sistemini içeriyordu. Ek olarak: 1991 nüfus sayımına dayalı olarak çok-etnik yapılı hükümet, ülke içinde hareket özgürlüğü, Avrupa standartlarında ve uluslararası kontrole sahip insan hakları, aralarındaki çatışmaları çözen bir mekanizmaya sahip demokratik olarak seçilmiş devlet ve yerel hükümetler.

Eyaletlerin haritası, büyük oranda etnik temele dayanıyordu ve açık bir biçimde saldırganlığın ve etnik temizliğin sonuçlarına rıza gösteriyordu. Şöyle ki, örneğin, 1991 nüfus sayımına göre nüfusun %43.74'ünü oluşturan Boşnaklara (Saraybosna hesaba katılmaksızın) toprakların sadece %26.36'sı ayrılmıştı. Bu, zayıfı feda ederek, ilkesiz bir uzlaşmayla barışı satın alma girişimiydi.

Dünyanın bildiği gibi bizim pozisyonumuzun özü, Carl Bildt tarafından, Bosna'yla ilgili eserinde, şu kelimelerle ifade edildi: "Basit olarak ifade edilirse, [Müslümanlar] ya Bosna'nın %100'ü üzerinde %30 otoriteye sahip olmayı ya da Bosna'nın %30'u üzerinde %100 otoriteye sahip olmayı seçebilirdi... Bunun alternatifi olan Bosna topraklarının %100'ü üzerinde %100 otoriteye sahip olmak mevcut olmadı ve olamadı." (Carl Bildt, *Peace Journey: The Struggle for Peace in Bosnia*.)

Bu elbette "Niye %30?" sorusunu gündeme getirir. Niye neredeyse %50'lik Boşnak nüfus, (onların deyimiyle, Müslümanlar) Bosna'nın yalnızca %30'u üzerinde hakka sahip olmalı? Bu, Bosna Müslümanları için Avrupa adaletiydi.

Barış sürecine Amerika'nın dahlini azamiye çıkarmak için, görüşmeler New York'a taşındı.

Öneriden memnun değildik; ama bu sırada HVO ile Bosna-Hersek Ordusu arasında açık çatışma potansiyeli olan bölgelerden moral bozucu haberler gelmeye başladı. Amerika gibi uzak bir diyarda, bu çatışma Bosna'nın sonu gibi gözüküyordu; çünkü bu, Bosna-Hersek Ordusu için yeni bir cephe açacaktı ve Hırvatistan ile Hersek yoluyla tedariklerimizi sağlayan tek yol da kapanmış olacaktı. Savaş sona erdirilmeliydi; çünkü savaş yalnızca Bosna'yı yok etmekle değil, aynı zamanda bizzat Bosna fikrini de sona erdirmekle tehdit ediyordu. Bu şartlar altında, 25 Martta New York'ta Vance-Owen Planını imzaladım. İmzam aşağıdaki sınırlayıcı şartla atılmıştı:

> Öncelikle bu belgedeki imzamız, aşağıdaki şartlar yerine getirilmezse geçersiz olacaktır ve hukuki olarak hükümsüz telakki edilecektir:
>
> - Başta saldırgan taraf olmak üzere bütün ilgili taraflar belgeyi alternatifsiz ve çekince koymadan imzalamazsa;
> - Uluslararası camia, uygun bir zaman dilimi içinde imzalanan anlaşmanın yerine getirilmesi için etkili tedbirler almazsa;
> - Saldırının devam etmesi durumunda.
>
> İkinci olarak, imzalanan anlaşmanın hiçbir bölümü, bağımsız ve bölünmez bir devlet olarak Bosna-Hersek'in bütünlüğünü ve egemenliğini yok edecek bir biçimde yorumlanamaz ya da anlaşılamaz.

Bundan önce, 15 Mart 1993'teki oturumunda, Bosna-Hersek Cumhuriyeti Parlamentosu, New York'taki görüşmelere katılan delegasyonumuzun çalışmalarını desteklemek için "saldırganlığa son vermek amacıyla" barış sürecini destekleyen kararı onayladı. Bu kararlar oy birliğiyle alındı.

Hırvat tarafı da Vance-Owen Planını kabul etti ki bu beklenen bir şeydi; çünkü plan onların bütün şartlarını karşılıyordu. Karadzic Planı reddetti. Ardından Sırp mevzilerinin bombalanması ve Sırbistan'a uygulanan ambargonun sıkılaştırılması tehdidiyle birlikte ikna süreci başladı. Nihayet, 2 Mart 1993'te Atina'da bütün bir gece süren "hırpalama" sonunda Karadzic belgeye imzasını koydu; ama bu kez imzayı tamamıyla değersiz kı-

 lan bir şart ileri sürdü: Sözde Sırp Meclisi belgeyi onaylayacaktı. Meseleden haberdar olanlar, bu şartın ne anlama geldiğini biliyordu.

Hem Yunan Başbakanı Mitsotakis ve hem de Sırbistan Devlet Başkanı Milosevic'in, 6 Mayıs 1993'te Pale'de toplanan Sırp Meclis üyelerini ikna etme yönündeki çabalarının samimi olduğunu düşünüyorum. Milosevic Sırpların gerçek amaçlarını elde ettiklerine inanıyordu ve ekonomik yaptırımlar, Sırbistan'ın belini bükecek kadar ağırlaşmıştı. Öyle görünüyor ki mesele Krajisnik'in kurnazlığıyla planlanan bir şekilde uygulandı. Uzun bir tartışmadan sonra ve tam oylamaya geçileceği bir sırada, Krajisnik toplantıya, topluca yenecek bir akşam yemeği için ara verilmesini önerdi. Bu öneri kabul edildi; ama ardından lobi faaliyetleri başladı ve yemekten sonra tekrar toplanıldığında hava tamamıyla değişmişti. Barış planı reddedildi ve savaş artan bir yoğunlukla sürdü.

Büyük güçlerin geri çekilmesi uzun sürmedi. 22 Mayıs 1993 gibi erken bir tarihte ABD, Büyük Britanya, Fransa ve İspanya, gerçekte Vance-Owen Planının terk edilmesi demek olan sözde Ortak Eylem Programını devreye soktu. Özde Karadzic'in Sırplarına bir teslimiyet demekti bu; Noel Malcolm onu "Bosna için nihai ölüm garantisi" olarak adlandırır.[19] Sırplar işgal edilmiş bölgeleri teslim etmeyecekti. Müslümanlar için, gelecekte sözde BM Güvenli Bölgeleri temin edilecekti. Sert tepki gösterdim, 23 Mayısta Bosna-Hersek halkına şöyle seslendim:

> Bosna-Hersek halkı,
>
> Benim gibi sizin de uzak bir ülkede, Amerika'da Dört Büyüklerin ne söyleyeceğini endişeyle dinlediğinizden eminim. Benim gibi siz de kasvetli beyanatın hedefiyle paramparça oldunuz.
>
> Eğer doğru işittiysek, saldırgan tarafın işgal edilmiş topraklardan geri çekilmeyeceğini işittik ki; bu, evlerini terk etmeye zorlanan halkımızın yurtlarına geri dönmeyeceği ve halkımızın bir kısmına sözde güvenli bölgeler sağlanacağı anlamına gelir.

19 Noel Malcolm, *Bosnia: A Short History*, s. 250.

Eğer durum buysa, tek diyebileceğimiz şey, bu yeni planın bizim için tamamıyla kabul edilemez olduğudur.

Eğer uluslararası topluluk, temelleri olarak ilan edilen ilkeleri savunmaya hazır değilse, eğer uluslararası ilişkilerde kaba kuvvet kanununu kabul etmeye, gözlerini emsalsiz insan hakları ve uluslararası hukuk ihlallerine kapatmaya ve saldırganlığı ve soykırımı ödüllendirmeye hazırsa, bu, açıkça halkımıza ve dünya halklarına söylensin. Zorun ilk ve son karar olacağı, yeni bir davranış kodu olarak ilan edilsin; BM kuruluşu ile uluslararası düzenin acıyla ve sabırla oluşturduğu kuralların artık geçerli olmadığı bildirilsin.

Bosna-Hersek vatandaşları, Tanrı ve halkımız şahittir ki, bu savaştan kaçınmak için ve savaş sözkonusu olunca da barışa ulaşmak için her şeyi yaptık.

Ancak bu barış yalnızca adil bir barış olabilir. Adil bir barış da, asgari olarak, işgal edilmiş toprakların iadesini ve uzun süredir acı çeken nüfusun evlerine dönmesini içerir. Bu olmadan barış olmaz.

Vance-Owen Planını imzaladığımızda, son sözümüzü, geçmeyeceğimiz ve geçemeyeceğimiz son hattı söyledik. Faydasız lafazanlıklarla artık vakit geçiremeyiz. Aksine, bu ülkeyi seven ve Bosna-Hersek'i gönüllerinde aziz tutan bütün vatandaşlarımıza dönmeliyiz ve onları, birleşmiş, bağımsız ve egemen Bosna-Hersek'i, onun bütünlüğünü ve özgürlüğünü savunmak için bütün araçları, bütün kabul edilebilir araçları kullanmaya çağırmalıyız.

Değerli vatandaşlar, dünya bize fazla seçim bırakmadı. İnanıyorum ki başımızı eğmeyeceğimizi ve özgürlük ve onur için mücadele riskini kabul edeceğimizi söylediğimde duygularınızı ve düşüncelerinizi dile getiriyorum.

Korkmayınız, şüphe duymayınız; çünkü hayatta kalmak ve özgürlük için mücadele eden bir halk, eğer haklı mücadele içindeyse, kaybetmez.

Almanya'nın Bosna'ya karşı bu komploya karışmaması tipik bir durumdu. Alman Savunma Bakanı Folker Ruhe, Ortak Eylem Programını "ahlâki bir felaket" olarak nitelendirdi; Alman *Westdeutsche Zeitung* gazetesi de o zaman "Katiller, insanları yurtlarından çıkaranlar ve tecavüzcüler kazandı" diye yazdı.

Lord Owen pes etmedi. Cyrus Vance istifa edince, yeni bir ikili, bu kez Lord David Owen ile Thorwald Stoltenberg çalışmayı sürdürdü. Sırplar Vance-Owen Planını reddettikten sonra, tek çözüm yolunun Sırp tarafına tavizler vermek olduğu ortaya çıktı ve olan da buydu.

On eyaletli adem-i merkeziyetçi bir devlet yerine, yeni plan üç cumhuriyetten oluşan bir konfederasyonu öngörüyordu: Sırp, Hırvat ve Boşnak. Gerçekte, Sırp tarafının ve daha az bir oranda da Hırvatların başlangıçtan beri ısrar ettiği gibi, çözüm, Bosna'nın parçalanmasında arandı.

Yeni görüşmeler, bizim için hem siyasi ve hem de askeri olarak pek elverişsiz olan şartlarda, Temmuz 1993'te başladı. İki cephede de savaşıyorduk ve mevzilerimizi zoru zoruna muhafaza ediyorduk.

Görüşmeler sırasında, uluslararası topluluk temsilcileri bu Sırp saldırısı ve bir bütün olarak Bosna-Hersek'teki savaş hakkında şok edici ve kafa karıştırıcı ifadelerde bulunuyorlarken, Sırp general Mladic, Bjelasnica ile İgman'a bir saldırı düzenledi. Buradan bakıldığında, Sırp ve Hırvat güçlerinin askeri faaliyetlerinin, bizi taviz vermeye zorlamak için, hoş görüldüğü ve belki de teşvik edildiği görünüyordu.

Böylece, örneğin, 16 Ağustos 1993'te, UNPROFOR komutanı Barry Frewer, Saraybosna'nın kuşatma altında olmadığını, fakat askeri olarak kuşatıldığını(!?) söyledi; İngiliz Albay Hays da, birkaç gün önce, sorunun, Sırpların Bjelasnica ile İgman'a saldırması değil, fakat Bosna Ordusunun Gornji Vakuf ile Prozor'daki saldırıları olduğunu söyledi.

9 Temmuzda *New Yok Times*, Washington muhabirinin bir makalesini yayınladı. Buna göre, Bayan Ogata, eğer Bosna-Hersek Devlet Başkanlığı görüşmeleri reddederse, BM güçlerinin geri çekilme olasılığından söz etmişti. Bu tehdidin ciddiyeti Saraybosna havaalanı ile konvoyları koruyan BM askerlerinin mevcudiyeti sayesinde, UNHCR'nin bir haftada 8 bin ton yiyecek ve ilaç sağlamasından anlaşılabilir (UNHCR verisi). Şimdi aynı tehlike Bosna topraklarında, özellikle de kasabalarda belirmeye başlıyordu.

Nihayette Saraybosna etrafındaki sıkı kuşatmayı tamamlamayı amaçlayan, Bjelasnica ve İgman'a yönelik Sırp saldırısı, Çetnikleri akıllıca davranıp alt ettiğimiz Cenevre görüşmelerin-

 deki sıkı diplomatik mücadelenin ana konusuydu. Bu ilginç ayrıntıyı kitabın dördüncü bölümünde ele almıştım.

Bu sırada Güvenlik Konseyi iki kere silah ambargosunun kaldırılmasını tartıştı. İkinci tartışma, İslam ülkelerinin ve bazı bağlantısız ülkelerin verdiği bir öneriyle ele alındı. Oylamanın sonucu ilginçti: altı oy *aleyhte* (ABD ve beş bağlantısız ülke) ve (Fransa, Büyük Britanya ve Rusya'nın da bulunduğu) dokuz oy çekimser. Bosna-Hersek, kendini savunma hakkından yoksun bırakılmıştı. Özellikle Büyük Britanya olmak üzere üç büyük gücün mesajı, Bosna için anlaşmaya varmak ve önerilen her şeyi kabul etmek dışında hiç bir yolun olmadığıydı. Bu mesaj şantaja eşdeğerdi.

Önceki Wance-Owen Planının görüşülmesi sırasında, Lord Owen'ın önyargılı olduğunu ya da onun yalnızca tek tarafı tuttuğunu söyleyemem. Ancak aynı şeyi, Owen-Stoltenberg Planını uygulama çabalarındaki görüşmeler sırasındaki aynı Lord Owen için de söyleyemem. Bu kez onun davranışı *reel-politik* konusunda bir örnekti, açıkçası *reel-politik*ti ve bu davranışta ahlâka hiç yer yoktu.

Lord Owen ülkenin bölünmesini ve hatta Saraybosna'nın bölünmesini kabul etmemiz için bize güçlü ve sistematik baskı uygulamaya başladı ve sürdürdükleri saldırılar nedeniyle Sırp mevzilerinin bombalanmasına karşı çıktı. Sırpların, Bosna-Hersek'in topraklarının %65'ine sahip olduklarını (Karadzic'in verisi) belirtti; yasal başkanlık yerine, Sırp, Hırvat ve Boşnak halkından üçer üyeden oluşan, bölünmüşlük ilkesine dayalı dokuz üyeli koordinasyon birimi vücuda getirilmesini önererek, Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nin mevcut devlet başkanlığını parçalamaya çalıştı.

Onun bu davranışına bakarak, bir keresinde, Lord Owen'ın zamanımızın Chamberlain'ı olduğunu söyledim; bunu, -inanıyorum ki hiç bir art niyet olmadan- *Washington Post* 10 Ağustosta haber yaptı.

Bu kriz zirve noktasındayken, Bosna-Hersekli mülteciler bir gösteri düzenledi. Binlerce kişiden oluşan öfkeli bir kalabalık, Cenevre'deki BM Karargâhı'nın etrafındaki parmaklıkları taşladı ve yıkmaya çalıştı. Parmaklıkların öteki tarafından yanlarına yaklaşarak çoğuyla tokalaştım ve dağılmalarını istedim.

Bu dönemde önerdiği ve yaptığı her şeyle, Lord Owen, Milosevic ile Tudman'ın desteğini elde etti. Üstelik, 9 Temmuz

283 1993'te, Zagrep'te gerçekleştirilen Bosna-Hersek Devlet Başkanlığı kurulunun bir toplantısında, bir barış önerisi ve geçici düzenlemeler için anayasal ilkelerden oluşan Sırp-Hırvat ortaklığının –gerçekte Milosevic-Tudman ortaklığının- ürünü olan bir plan ortaya attı. Bu plan, Bosna-Hersek Devleti'nin yok edilmesi ve devlet olarak yasal statüsüne son verilmesi anlamına geliyordu; bu durum, Londra Konferansı sonrasındaki her belgede teyit ediliyordu. Bu plan, üç devletin anlaşmaya dayalı bir tür konfederasyonu olan bir Bosna-Hersek öngörüyordu.

Bu öneriyi reddettik. Bunun yerine, 17 ve 18 Temmuz 1993'te gerçekleştirilen bir toplantıda Bosna-Hersek Devlet Başkanlığı ile siyasi partiler, kendi planlarını oluşturdu; buna göre, Bosna-Hersek, uluslararası kişiliği ve insan haklarına dayalı yasal sistemiyle, toprak bütünlüğünü savunmasıyla, dışişleriyle, devlet oluşuyla ve ekonomik sisteminin temeliyle birlikte bir federasyondu.

Bu öneriyle birlikte, Bosna delegasyonu, 26 Temmuzda gerçekleştirilen görüşmeler için Cenevre'ye gitti. Pek tartışılmadan Sırp ve Hırvat temsilciler planı reddetti. Masadaki tek şey Owen-Stoltenberg Planı ve onun alternatifi olan savaşın sürdürülmesiydi. Bir karara varmak için Bosna-Hersek Cumhuriyet Meclisi'ni toplantıya davet ettim.

Meclis 27 ve 28 Ağustos günlerinde toplandı. Açılış konuşmamda şunları söyledim:

> Bizim durumumuz, yanı başımızdaki iki ateşli milliyetçilik ile dünyanın geri kalanının tuhaf ve akıl almaz kayıtsızlığı ya da edilgenliğiyle belirleniyor. Sürekli olarak savaş alternatifiyle karşı karşıya olduğumuz böyle bir durumda, artık tek bir Bosna-Hersek fikrini savunamayız. Gelecekteki, umarım daha makul nesiller adına ülkenin bütünlüğünü savunmaya kararlıydık. Ama ortaya çıktı ki bölünmek zorundayız. Bunu, ya görüşme masasında ya da ne yazık ki neredeyse her kanunun ihlal edildiği bir savaşta, cephede yapabiliriz. Görüşme masasında yapılmasının daha hayırlı olduğunu düşünüyorum. Yine de, tarih hatırlamalıdır ki biz bölünmeyi istemedik, buna mecbur bırakıldık.

Böyle bir durumda, Londra'da yayınlanan *The Times*'dan bir gazetecinin bir sorusu, oldukça kinikti:

The Times: İslami bir devlet kurmak istediğinizi söyleyen eleştirilere ne cevap verirsiniz?

İzzetbegoviç: Onların ya yanlış bilgi sahibi ya da kötü niyetli olduklarını söylemek isterim. Ben, Bosna-Hersek'in bütünlüğünü savunuyorum; bütüncül bir Bosna-Hersek de, çok kültürlü olduğundan, tanım gereği bir İslam devleti olamaz. Yalnızca bölünmüş bir Bosna böyle olabilir ve ateşli bir biçimde Bosna'nın bölünmesi için çalışanlar da, belirli Avrupa devletleri. Bu nedenle Bosna'da İslami bir devlet oluşturan bir Avrupa paradoksuyla karşı karşıyayız.

Meclisteki görüşme, aşırı derecede ciddi bir askeri durumun neden olduğu bir atmosferde ve Bosna-Hersek'in hiçbir seçimi olmadığı duygusuyla gerçekleşti.

Toplantının ikinci gününde meclis tarafından benimsenen kararlar arasında şu da vardı: "Cenevre'deki barış görüşmeleri, sürekli ve adil bir barış ve Bosna-Hersek'in devlet olma hakkı ile uluslararası kişiliğini temin edecek bir çözüm bulma amacına matuf olarak devam etmelidir. Bu cumhuriyetler federasyonuna dayalı anayasal anlaşma, iki açıdan önemlidir: Bu anlaşmanın, bir devlet olarak Bosna-Hersek'in ortadan kaldırılmasını içermediği, aksine bir devlet olarak dahili örgütlenmesinin üç cumhuriyete dönüştürüldüğü vurgulanmalıdır; ve, uluslararası kişiliği ile dış ticarete ek olarak, vatandaşlığı, sınır kontrolü ve ekonomik ve hukuki sistemlerinin temelini içeren bir asgari şartta, Bosna-Hersek'in devlet düzeyindeki ortak işlevleri açıkça tanınmalıdır."

"Cumhuriyetler" haritasıyla ilgili olarak, Bosna-Hersek Cumhuriyet Meclisi "Bosna Cumhuriyeti"nin topraklarının, 1991 nüfus sayımı temel alınarak, mutlak ya da göreceli Boşnak çoğunluğun bulunduğu bütün toprakları içermesi gerektiği sonucuna vardı. Saldırgan tarafın tutumuna bakıldığında, bu talep gerçekten planın reddi demekti.

Bir bütün olarak görüşmeler iki evrede, birisi Temmuzda ve Ağustosta ve diğeri de Eylül ve Ekimde gerçekleşti.

Eylül başlarında, Saraybosna'ya mazot taşıyan kamyonların Metkovic'de ele geçirildiği haberleri geldi. Bu, Bosna-Hersek'in dibe vurduğu dönemlerdi. Bugünleri hatırlayarak Noel Malcolm, *Bosnia: A Shory History*'sinin Boşnakça baskısının Girişinde şunları yazar:

Bu kitabı, Bosna'nın geleceğinin neredeyse boğucu bir umutsuzluğa yakalandığı 1993 Ağustos ve Eylülünde yazdım. Dış dünya, Bosna'yı çöküşünden kurtaracak her ciddi çabadan vazgeçmiş görünüyordu; toprakların işgalini ve nüfusun kitlesel ihracını planlayan Sırp politikacılar ve komutanlar, amaçlarını neredeyse gerçekleştiriyorlardı. (s. ix.)

9 Eylülde, Fransız ve Alman dışişleri bakanları Juppe ve Kinkel'den, barış görüşmelerinin devam etmesi gerektiği ve bu iki ülkenin Boşnak Cumhuriyeti'nin denize kıyısı olmasını temin etme konusunda ısrarlı olacakları konusunda beni bilgilendiren bir mektup aldım. Daha önce Tudman, Neum'dan denize ulaşım meselesini reddetmişti.

Siyasal özgürlük ve çok-partili sistemin Bosna-Hersek'te temin edilmesi talebiyle ikinci tur görüşmelere başladık.

Meclis'in kararıyla Boşnak Hükümeti Delegasyonu, İzzetbegoviç, Silajdzic, Lazovic, Komsic, Ljubijankic, Filipovic, Abdic ve uzmanlar Trnka ile Cukle'den oluşuyordu.

20 Eylülde Adriyatik Denizi'nde seyreden Britanya uçak gemisi HMS Invincible'da bir delegeler toplantısı oldu. Tudman ile Milosevic toplantıya katıldı. Bizi gemiye davet eden Lord Owen açıkça üzerimize nüfuz kullanmak istedi. Ancak, güçlü duygulara alışık ve aşırı derecede dramatik olaylara şahit olan bizler, kayıtsız kaldık. O sırada Hırvatistan toplama kamplarında binlerce kişinin açlık çektiğini bildiğiniz zaman size başka ne etki edebilir ki?

Owen'ın isteğiyle, Bosna-Hersek Meclisi vekillerini müteakip, şimdiye kadar ulaşılamayan bölgelerden Boşnak Meclisi'ndeki katılımcıları, UNPROFOR'un yardımıyla biraraya getirmek için bir uzlaşma elde etme avantajı yakaladım.

Meclis'te açılış konuşmasını yaptım: Burada, önerilen planın avantajlarının ve dezavantajlarının tahlilini sundum. "Adil bir savaş ile adil olmayan bir barış arasındaki ikilem" dediğim bu durumun çözülmesine yönelik bir önerim yoktu. Owen ile Stoltenberg tarafından önerilen plana karşı dokuz lehte ve dört aleyhte neden sunsam da, küçük sayının büyük bir ağırlık taşıdığı açıktı. Plan, diplomatik terimlerle, etkin bir biçimde reddedildi; çünkü kabul edilmesi, bütünüyle makul, ama Sırplar için kabul edilemez bir şarta bağlıydı: 1991 Nüfus Sayımına göre Boşnakların mutlak ya da göreceli çoğunluğa sahip oldukları

 toprakların geri verilmesi. Durumu en iyi şu olgu açıklar: Bütünüyle makul bir şart kabul edilemezdi ve bunu, bizler de biliyorduk onlar da.

Avrupa Birliği, barış önerisini kabul etmesi için, dışişleri bakanları aracılığıyla, Bosna Hükümeti'ne baskıyı sürdürdü. Britanya Dışişleri Bakanı Douglas Hurd, Britanya'nın, önümüzdeki yıl insani yardım ulaştırma operasyonlarına katılmayacağını açıklayarak açıkça kalpsizlik sergiledi. Bundan daha ciddi bir tehdit olamazdı; çünkü aralarında Saraybosna, Maglaj, Srebrenica ve Gorazde'nin de bulunduğu Bosna'nın kuşatma altındaki nüfusu neredeyse açlık sınırındaydı.

22 Aralıkta gerçekleştirilen bir toplantıda AB dışişleri bakanları, Owen-Stoltenberg Planını kabul etmemiz için hileye başvurarak, Bosna-Hersek topraklarının aslen %28.3 olan "Bosna Cumhuriyeti"ne ait bölümünün %33.3'e çıkarmayı önerdi; ama biz reddettik. Plana toprak bölüşümü meselesi açısından itiraz etsek de, hakiki nedenimiz önerilen kabul edilemez anayasal yapıydı.

18 Ocak ile 12 Şubat 1994'te devam eden görüşmelerden sonra, Owen-Stoltenberg Planının ölü olduğu anlaşıldı. Ardından, Amerika'nın Bosna meselesine doğrudan dahli geldi.

Hırvatlar ve Boşnaklar çatışmalara son verme konusunda anlaştı. 9 Şubat 1995'te bir ateşkes imzalandı; bunu, 19 Şubatta Frankfurt'ta krize barışçıl bir çözüm bulmak için yapılan görüşmeler takip etti; 26 Şubat ile 1 Mart arasında Washington'da başka görüşmeler de gerçekleşti. Sonuç, Boşnak ve Hırvat nüfusun çoğunlukta olduğu Bosna-Hersek bölgesinde federasyon oluşturulması konusunda bir çerçeve anlaşmasıydı. Bizim tarafımızdan görüşmeler, o zaman Bosna-Hersek Dışişleri Bakanı olan Haris Silajdzic tarafından yürütüldü.

Hırvat-Boşnak çatışması, Bosna pahasına Büyük Hırvatistan'ın yaratılması için sahneye konulmuştu ve neredeyse bir yıl sürdü. Biz özellikle Mostar ve merkez Bosna olmak üzere beklenmedik bir direniş ortaya koyunca, çaba sona erdi ya da daha ziyade ertelendi, veya daha kesin olarak ifade edilirse, askeri araçlar yerine siyasi araçlarla sürdürüldü. Bir şey kesindi: Biz çatışmayı ne istedik ne de başlattık. Bizim şartlarımızda, Sırp saldırganlığı zirve noktasındayken, başka bir cephe açmayı an-

cak bir çılgın hayal edebilirdi. Hırvat liderler başka nedenlere sahip olabilirlerdi –ve sahiptiler de-: Boşnaklar Sırp saldırganlığı ile uğraşırken durumdan istifade edelim ve Bosna'nın bir parçasını alalım. Ortaya çıktı ki hesapları yanlıştı. 1995'in başlarında merkez Bosna'daki askeri inisiyatifi açıkça elimizde tutuyorduk. Vitez düşmek üzereydi; ama buna rağmen barış önerisini ve Washington'daki görüşmeleri kabul ettik. Generallerimiz harekatın sona erdirilmesinden hoşnut kalmadı; ama karar verme noktasında bulunan bizler başka türlü düşünüyorduk: Vitez'i geri alabilirdik, ama bu durumda orada olabileceklere bakıldığında Bosna fikri tamir edilemez bir yara alabilirdi.

5 Temmuz 1995'te Mostar iki yıllık geçici bir AB yönetimine devredildi. Mostar'da, Hırvatistan Devlet Başkanı Franjo Tudman ile Alman, Fransız ve Yunan dışişleri bakanları Kinkel, Juppe ve Papoulias'ın da katıldığı kentin AB yönetimine devredilmesi töreninde şunları söyledim:

> Mostarlı Boşnak ve Hırvat toplulukları arasında, kentin geçici olarak AB yönetimine devredilmesi için yapılan bu anlaşma, bütün müdahil taraflar için büyük ve cesur bir adımdır.
>
> Mostar, hakiki bir savaş cehennemi yaşamıştır.
>
> Ne yazık ki bir kentin ölümünün, Mostar'da olduğundan daha canlı bir biçimde meydana gelmediğinden eminim.
>
> Boşnak ve Hırvat dillerinde *Mostar*, Köprülü Kent anlamına gelir. Kente ismini, güzelliğini ve de ruhunu veren köprüler bütünüyle tahrip edilmiştir. Dünya kültür mirasının bir parçası olan Eski Köprü de bu yazgıdan kaçamamıştır.
>
> Tarihçiler, 500 yıllık hoşgörüden sonra trajik Boşnak-Hırvat çatışmasının nasıl ve niye çıktığı sorusuna cevap bulmak için muhtemelen çok çaba sarf edecekler.
>
> (....)
>
> Ancak sanırım seçimimiz yok ve her şeye rağmen geleceğe bakmalıyız.
>
> Bugün bu anlaşmayı imzalayarak Mostar için, Bosna-Hersek için ve Avrupa için, yeni bir başlangıca imza atıyoruz.
>
> Eğer bir kez daha ırmaklarımız üzerinde köprüler inşa edeceksek, köprüleri öncelikle halkımızın ruhlarına inşa etmeliyiz.

Hırvatistan Cumhuriyet Ordusunun da katıldığı, Boşnaklar ile Hırvatlar arasındaki çatışma artık bitmişti; ama geriye gü-

 vensizlik ve soğuk bir barış kaldı. Bu satırları yazdığım bugün de durum daha iyi değil.

Diğer yandan, Bosna-Hersek'teki savaşı sona erdirmek ve kapsamlı bir çözüm bulmak için çabalar sarfediliyordu. 25 Nisan 1994'te Londra'da Bosna-Hersek'teki savaşı sona erdirmek için koordineli çabaya girişmek amacıyla dört üyeli Temas Grubu oluşturulduğu ilan edildi. Aslen ABD, Büyük Britanya, Fransa ve Almanya'dan oluşan gruba, daha sonra Rusya da katıldı.

Amerika, Avrupa'nın baskısıyla, Avrupa *reel-politiğine* eğilim gösterdi ve gerçekte 51:49 oranı temelinde ülkenin Federasyon ile Sırp varlığına bölünmesini kabul etti. Bu, dünyaya dikta edilen meşhur ve ihtilaflı Temas Grubu Planıydı. Savaş bir yıldan daha fazla sürecekti; ama Bosna-Hersek'in siyasal kaderi bu planla çizildi. Daha sonra meydana gelen her şey, Amerika'dan Rusya'ya kadar her ilgili dünya gücünün arkasında yer aldığı bu uzlaşma tarafından belirlenecekti.

Bu dünya ültimatomuyla karşı karşıya kalınca, Bosna-Hersek Cumhuriyet Parlamentosu ile Boşnak Meclisi'nin aynı anda toplanmasını önermeye karar verdim.

18 Kasım 1994'te toplanan Bosna-Hersek Parlamentosu'nda Silajdzic vekillere, uluslararası topluluğun, ilk kez olarak, NATO ihtimali de dahil, askerlerin yardımıyla Temas Grubu Planını uygulamaya koymaya arzulu olduğunu ifade ettiğini ve bunun hayli önemli bir durum olduğunu bildirdi. Meclis, planı iki aleyhte ve iki çekimser oya karşı, oy çokluğuyla kabul etti.

Bosna-Hersek Meclisi toplantısına, Bosna-Hersek'in özgür topraklarından 335 delegenin katılımıyla toplanan İkinci Boşnak Meclisi takip etti. Herkes planın adaletsizliğine işaret etti. Malumu ilama gerek olmadığını ve bir çıkış yolu bulmaya odaklanmamız gerektiğini belirttim. Meclise yaptığım kısa konuşmada şunları söyledim:

> Bize önerilen ve bir karar almamız gereken plan, adaletsiz. Bunu, sizi ve kendimi zaman ve çaba israfına sokmamak için söylüyorum. Bugünlerde bazı kişiler bu aşikâr gerçeği kanıtlamaya çalışarak kendilerini paralıyor. Ancak aşikâr olan kanıtlanmaya ihtiyaç duymaz. Bazıları, bunu, yardımcı olacaklarına çocukça inanarak, ikna olmuş olarak yapıyor ve bazıları da,

> gerçekten çoğunlukla, bunu, gerçek ve daha zor soruya cevap vermekten kaçınmak için yapıyor: Böyle bir durumda ne yapmalıyız? (...) Bütün kusurlarına rağmen, önerilen plan, reddedeceğimiz bir plan değil. Plan adaletsiz ve tatmin edici değil; ama onu reddedersek ortaya çıkacak her seçenek, bu kez ulaşmak durumunda olduğumuz her seçenek, halkımız için, daha kötü olacaktır. (...) Bosna'nın bütünlüğü için mücadelemiz, büyük oranda bize, ne ve kim olduğumuza ve ne yapabileceğimize bağlı. Bosna'nın topraklarına sahip olabilirsek ve olacaksak; modern, demokratik ve özgür bir ülkeyi kontrol ederiz. (...) Bosna'nın ışığı ülkenin en uzak köşelerini aydınlatmak ve şovenizmin karanlığını dağıtmak için yeterince parlak olacak mı yoksa kendimizi şovenizmin ve nefretin korkularına hapsetmeli miyiz? Bosna dışlayıcılığa katlanamaz. Çok-uluslu ve çok-dinli olarak, çeşitlilikten rahatsız olmayanları arar. Biz bu kimseleriz. Kilise ve katedrallerden rahatsız olmayız, bizden farklı düşünen ve hisseden kimselerle yaşamayı öğrendik ve bunu kendi avantajımız olarak değerlendiririz. (...)

Planın oylanmasına geçildiğinde 320 delege lehte, 46'sı aleyhte oy verdi; altı oy da geçersiz sayıldı.

Bu kararla birlikte, adil fakat umutsuz savaş ile adil olmayan bir barış arasında seçim yapıldı. Meseleler inişli-çıkışlı bir seyir izlemeyi sürdürdü; ama yönelim belirlenmişti. Bununla Bosna kurtarılmadı. Kurtarılan şey, uğrunda önümüzdeki uzun yıllar boyunca sabırla mücadele etmenin gerekli olacağı bütüncül Bosna fikriydi.

1995 Ağustos başlarında Fransız Dışişleri Bakanı Herve de Charrette'nin Bosna'ya gelmekte olduğunu haber aldığımda Zenica'daydım. De Charrette bana Cumhurbaşkanı Chirac'dan şahsi bir mesaj getirmişti. Mesaj, resmi olarak Fransa'yı ziyaret etmem için bir davet içeriyordu ve çatışmaya, doğrudan Belgrad'la temas içinde bir çözüm getirilmesini öneriyordu. Buna 7 Ağustosta bir mektupla cevap verdim:

> Halkımız Srebrenica'yı ve ardından Zepa'yı kurtarma yönündeki şahsi çabalarınızı sempati ve şükranla karşıladı. Ne yazık ki uluslararası toplumun kayıtsızlığı bir defa daha masum insanların kitlesel kıyımını mümkün kıldı.
>
> Buna rağmen, çatışmaya son vermeye yönelik her işareti izlemeye çalışıyoruz. Bay de Charrette, eminim ki, size her nere-

> den ilan edilirse edilsin, barışa kapı açma konusundaki arzumuzu sadık bir biçimde aktaracaktır.
>
> Bu açıdan, Belgrad'dan gelecek önerilere bile açığız. Ne yazık ki mektuplar yazsa da ve savaşa son verilmesi çağrıları yapsa da Milosevic'in ordularını ve ağır teçhizatlarını Bosna'ya göndermekte olduğunu size bildirmeliyiz. Yalnızca Bihaç'a karşı son saldırıya Sırbistan ve Karadağ'dan 6 bin asker katılmıştır. Görevini samimiyetle karşıladığımız Carl Bildt'le sürekli temas halindeyiz. İnanıyoruz ki Bosna ile Sırbistan'ın birbirlerini karşılıklı olarak tanıması, başka bir ifadeyle, Yugoslavya'nın çöküşünden sonra ortaya çıkan bütün devletlerin birbirlerini tanıması, bütün bir krizi adil ve sürekli bir çözüme kavuşturacaktır.
>
> Büyük bir güç olarak Fransa, doğrudan müdahil olmakla ve AB ile BM Güvenlik Konseyi'ndeki ortaklarına nüfuz uygulamakla böyle bir sonuca önemli katkıda bulunabilir.

Fransa, çok geçmeden (30 Ağustosta) Bosna-Hersek'teki savaşın sona ermesinin başlangıcı olan NATO hava harekatının onaylanması kararında önemli bir rol oynayacaktı.

Bir sonraki gün, 8 Ağustosta Zagrep yoluyla, üç yıldan daha fazla bir süredir kuşatma altında olan ve bizimle bağı kesilen Bosna Krajina'sına gittim. Bölge, 4 ile 7 Ağustos arasında Batı Slovenya ile bizim Krajina'mızdaki Boşnak ve Hırvat ordularının ortak harekatıyla ("Fırtına" harekatıyla) kurtarılmıştı. Bütün gün bölgeyi dolaştım. Bir gün önce kurtarılan Bihaç, Cazin, Bujim ve Velika Kladusa'yı gezdim. Krajina kuşatmasını kırmak için yürütülen savaşta iki gün önce şehit edilen Bosna Ordusunun en genç generali rahmetli Izet Nanic'in taze kabrini ziyaret ettim.

Krajina'dan dönüşte RTVBiH editörü Belmin Karamehmedovic'in bazı sorularını cevaplandırdım (13 Ağustos 1995).

İlk soru, Bosna-Hersek Ordusu, HVO ve Hırvat Ordusu arasındaki askeri işbirliğinin devamına ilişkindi. Kendimi yanılsamalara kaptırmamıştım:

> **İzzetbegoviç:** Bu açıdan pek fazla iyimserlik beslememeliyiz, diye düşünüyorum. Bosna'ya Hırvatistan yardımı sınırlı olacaktır. Umduğumuz azami şey, teknik yardım, teçhizat yardı-

mı. Belki HVO ile biraz fazla işbirliği olacaktır, ama bu da sınırlıdır. Muazzam bir şey bekleyebileceğimizi zannetmiyorum.

Karamehmedovic: Anthony Lake şu sıralar Avrupa merkezlerini ziyaret ediyor. Londra, Paris ve Madrid'e gitti ve deniliyor ki Amerika, Temas Grubu Planından desteğini çekmeye hazır. Daha çok medyadan öğrendiğimiz birçok spekülasyon var; çünkü henüz resmi bir plan yok; Saraybosna'nın bölgeleri karşılığında Gorazde'nin verilmesi, Brçko Koridorunun genişletilmesi, Pale ile Belgrad arasında konfederal, hatta federal bazı olasılıklardan söz ediliyor. Sizin vasıtanızla ilk ağızdan Amerikan inisiyatifi konusunda bilgi edinmemiz için bu görüşme bir fırsat.

İzzetbegoviç: Zannedersem böyle bir plan yok, sadece inisiyatif var. Ben de bir biçimde yalnızca spekülasyonlara kalmış durumdayım. Belirli haber ajanslarının haberlerini okuyorum; ama bu haberlerin ne kadar güvenilir olduğunu bilmiyorum. Bugün ABD Başkan Yardımcısı Al Gore ile bir telefon görüşmesi yaptım ve bu görüşmeden bir şeyler öğrenmeye çalıştım. Al Gore, Amerikan delegasyonunun bir sonraki gün Saraybosna'ya geleceğini söyledi; başlarında da Avrupa'dan sorumlu dışişleri bakan yardımcısı Richard Holbrooke var. Bize inisiyatifin özünü açıklayacaklar. Denebilir ki henüz tam olgunlaşmamış bir Amerikan planı var. Bizim için bu bir inceleme görevinden fazlasını içeriyor. Olasılıkları araştırıyorlar. Bunun böyle olduğunu bilerek bugün ABD Başkan Yardımcısına Gorazde hakkında spekülasyonlar duyduğumu ve 15 yıl savaşsak da Gorazde'yi teslim etmeyeceğimizi söyledim. Görüşme sırasında bizim için hayli önemli bir şeyi teyit etti: İnisiyatif Bosna-Hersek'in uluslararası olarak kabul edilmiş sınırları içinde egemenliğinin ve toprak bütünlüğünün kabul edilmesine dayanıyor. Bu açıdan herhangi bir uzlaşmadan korkmamamızı belirtti. Uzlaşmalar toprak meseleleri üzerinde olabilirdi: Buna göre, Temas Grubu Planında belirli bir geri çekiliş olduğu görülüyor. Amerikalılar Saraybosna'ya geldiklerinde daha fazlasını öğreneceğiz. Bize Amerika'nın böyle bir planın yürürlüğe konulmasına müdahil oluşundan ve Sırplara, eğer böyle bir planı reddederlerse güç kullanımı riskini göz önüne almaları gerektiğine dair yapılan tehditten söz edildi. Bosna-Hersek'e karşı silah ambargosunun o zaman kaldırılacağının kesin olduğu ve muhtemelen Sırp hedeflerine

hava saldırısı düzenleneceği teyit edildi. Al Gore planın adil ve eşitlikçi olacağını da söyledi.

Karamehmedovic: Bütün varyasyonlar Bosna-Hersek'te bir Sırp entitesinin varlığından söz ediyor. Böyle bir oluşum uzun vadede Bosna-Hersek'in geri kalanıyla gelecekteki ilişkilerinde önyargı beslemeksizin, sizin görüşünüze göre, Bosna-Hersek'in bütünleşmesine mi çöküşüne mi yol açar?

İzzetbegoviç: Haklısınız, bu tür Sırp oluşumu olacak; ama bunun nasıl örgütleneceğini bilmiyorum. Biz, bazı dezavantajları olsa da, federal bir yapı önerdik. O zaman onların merkezi hükümet bünyesinde belirli delegeler bulundurma hakkı olacaktır. Eğer onlar Çetnik yanlısı olurlarsa, devlet neye benzer o durumda. Ve ancak bu Bosna-Hersek'i ayakta tutmanın bir bedeli. Bunun Bosna-Hersek'in bütünleşmesine mi çözülmesine mi yol açacağı bize bağlı. Ne kaybedilmiş ne de kazanılmış bir savaş bu. Burada bizim ne olduğumuza bağlı bu; yasal otoritelerin kontrolü altındaki topraklarda Bosna-Hersek'in ilerlemeci bir unsurunu; ekonomik, siyasal ve toplumsal anlamda diğerinden açıkça üstün olacak rekabetçi bir unsuru yaratıp yaratamayacağımıza bağlı. İnsan haklarıyla, mülkiyete saygıyla, demokratik sivil toplum kurulacak mı burada, dünyanın Bosna için yapmaya hazır olduğu her şeyi en iyi şekilde kullanabilecek miyiz ve böylece Bosna-Hersek'in bütünleşmesine katkıda bulunacak mıyız? Zannedersem mesele bu olacak.

Karamehmedovic: Biraz önce AB'nin eski Yugoslavya görüşmelerindeki yeni arabulucusu İsveçli diplomat Carl Bildt'ten söz ettiniz. Bu bizim kamuoyumuzda fazla konuşulmadı. Hatırlatalım ki Hırvatistan Bildt'i, Başkan Tudman'ın savaş suçlusu olarak yargılanması gerektiğini belirtti diye *istenmeyen adam* ilan etti. Bu konuda fazla bir şey söylenmese de, bana öyle geliyor ki Bosna-Hersek'in yasal otoriteleri açısından Bildt'in görevine ilişkin bazı çekinceler var. Bunu teyit edebilir misiniz?

İzzetbegoviç: Bizim Bildt'e Hırvatlardan daha az eleştirel bir tavrımız var; ama yine de eleştirel. Bildt'in yaklaşımı belirli çekincelere yol açıyor. Biraz önce bu planın bir unsurundan söz ettim: Sırpların Bosna-Hersek'i tanıması yok ya da Milosevic'in gözünde yok. Bildt bizi planı kabule zorluyor; bu da bizde meşru kuşkular doğuruyor. İkinci olarak, biz, bu tanın-

manın, Drina boyunca sınırların etkin bir biçimde kapanmasıyla sabitlenmesini istiyoruz ki Bildt buna fazla sempati göstermiyor. Bosna-Hersek'in bu türden yarım bir biçimde tanınması ve böylece Milosevic'in ambargonun kaldırılmasıyla ödüllendirilmesi, onun ikili bir oyun oynamasını mümkün kılacaktır. Hem yaptırımlar kalkacaktır ve hem de bu açık sınırlar vasıtasıyla Büyük Sırbistan'ı inşa etmeye devam edecektir. Bildt'i bu konuda uyarmalıydık; bu durum, daha başından beri, tecrübeli bir diplomat olarak onun dikkatini çekmeliydi; ama çekmedi. İgman yolu da var. Bir noktada bize, kente Kiseljak üzerinden erzak sağlanmasını temin edebileceğini söyledi ki bu Karadzic'in kontrol ettiği topraklar üzerinden demektir. Bunun çözüm olmadığı cevabını verdik. Çetniklerin yolu her an kapatabileceklerini bilmek için zeki olmaya gerek yok. Bunu anladığını söyledi; ama Karadzic ona Kiseljak üzerinden yol açmayı vaat etti diye İgman yolunu feda etmeye hazırdı. Karadzic'in vaatlerine inanmaya oldukça hazır durumda.

Karamehmedovic: Karadzic ile adamlarının geçtiğimiz günlerdeki davranış tarzı gerçekte vaatlerini yalanlıyor; çünkü bu kabul edilmiş rota vasıtasıyla şehre girişi engelliyorlar.

İzzetbegoviç: Tecrübeli bir diplomata düştüğü tuzağı işaret etmek zorunda kalmamız tuhaf. Ancak Bildt bu yanlışı işledi.

Büyükelçi Richard Holbrooke'un yönetimindeki Amerikan barış inisiyatifi, 1995 Ağustosunun ortasında göreve başladı. Bu, Batı Bosna'da Hırvat ve Boşnak ordularının son günlerdeki askeri başarılarıyla mümkün kılındı ve Srebrenica trajedisi de birşeyler yapılması gerektiğine ilişkin başka bir uyarıydı.

Amerikan delegasyonunun üç üyesi Robert Frasure, Joe Kruzel ve Nelson Drew'in Saraybosna'ya gelirken İgman yolunda öldürüldüğü haberleri geldiğinde Amerikan müzakerecileri karşılamaya hazırlanıyorduk. Bir Fransız zırhlı aracını geçerken araçları sarp yamaçtan 100 metre aşağıya yuvarlanmış.

Böylece inisiyatif başlangıçta bir şanssızlığa uğramış oldu. Silajdzic ve Sacirbegovic ile birlikte ABD Büyükelçiliği'ne başsağlığı ziyaretinde bulundum. Trajediyle oldukça sarsılmış olan Holbrooke işini yapmaya çalıştı ve görüşmelerde öncülük etti.

Bir başlangıç olarak ne tür bir Bosna istediğimizi açıkça söylememizi istedi. Duvardaki haritayı göstererek bana "Ya bü-

 tünleşmiş, ama adem-i merkeziyetçi bir devlete ya da ülkenin bir kısmına münhasır bir yönetime sahip olabilirsin" dedi.

Duraksamadan "birincisi" dedim.

Şartlar göz önüne alındığında görüşme kısaydı; ama zamanın göstereceği gibi belirleyiciydi de. Birçok şey bu kısa görüşmede çözüldü.

Birkaç gün önce, 18 Ağustosta, Holbrooke'u ve meseleyle ilgili herkesi bilgilendirmek ve onların muhtemel taleplerine nüfuz etmek amacıyla, Bosna-Hersek'te Barış için Oniki Maddelik Plan adıyla bir belge yayınlamıştım; burada Bosna-Hersek'te barış için kendi amaçlarımızı ortaya koydum. Aşağıda bunun kısaltılmış bir özetini sunuyorum:

1. Herhangi bir barış önerisi, Bosna-Hersek'in egemenliğine ve toprak bütünlüğüne dayalı olmalı ve Sırbistan, eski Yugoslavya'nın çözülmesiyle ortaya çıkan bütün devletleri karşılıklı olarak tanımalı;
2. Beş ülke Temas Grubu'nun Temmuz 1994 tarihli planına mecbur bırakılıyoruz. Bunun, yazarları için de aynı olduğunu düşünüyorum...
3. Saraybosna meselesi, kapsayıcı bir barış planının parçası olarak çözülmeli: Srebrenica ve Zepa'dan sonra Saraybosna'yı BM yönetimine devretmeyi istemiyoruz;
4. Bosna meselesi demokrasi meselesidir. Bosna'da Sırpların eşit haklarını tanıyoruz, ama Pale rejiminin her ne olursa olsun hiç bir hakkını tanımıyoruz. Bu rejim, soykırım üzerine kurulu olduğundan, ya askeri olarak yenilgiye uğratılmalı ya da bütünüyle tecrit edilmelidir. Bosna-Hersek'teki Sırp olmayan nüfusun temel haklarına saygı gösterecek ve medeni dünyanın normlarıyla uyum içinde davranacak bir Sırp liderliğiyle görüşmeye hazırız...
5. Bu zamanda bir barış anlaşması Bosna-Hersek'i askeri araçlarla bütünleştirmeyi imkansız kıldığından, Bosna-Hersek'in anayasal düzeni gelecekte ülkenin barışçıl yeniden bütünleşmesini engelleyecek hiç birşey içermemeli ve bu bütünleşmeyi mümkün kılabilecek her şeyi içermelidir...
6. Savaş suçlularının cezalandırılmasına gayretli bir biçimde devam edilmeli ve süreç hızlandırılmalıdır...

7. Barış Planı uygulaması, Temas Grubu'nun beş üyesinden askerlerin mevcudiyetiyle garantiye alınmalıdır. ABD yeni bir barış planının başlatıcısı olduğundan, önemli oranda ABD askeri de dahil edilmelidir...
8. Anlaşmaya imza atan ülkeler, Bosna-Hersek için özel bir yeniden yapılandırma fonu oluşturmalıdır...
9. Anlaşmaya imza atan ülkeler, Federasyon'un siyasal ve mali olarak güçlenmesini desteklemelidir...
10. Sırp tarafıyla görüşmelere Sırbistan Devlet Başkanı Slobodan Milosevic liderlik etmelidir...
11. Barış anlaşmasını imzalayanlar, Bosna-Hersek'e gelecekteki savunması konusunda yardım edecektir. Bosna-Hersek'in IMF, Dünya Bankası ve küresel ve bölgesel öneme haiz diğer uluslararası örgütlenmelere üyeliği desteklenmelidir...
12. Barış anlaşması, yalnızca doğrudan ilgili ülkeler tarafından değil, Temas Grubu üyeleri ile İslam Konferansı Örgütü'nün bir temsilcisi tarafından da imzalanacaktır...

Kasım 1995'te Dayton'da tamamlanan gelecekteki barış anlaşmasının bazı önemli maddeleri, bu planda fark edilecektir.

27 Ağustosta Uluslararası Soykırım Kongresi, Bonn'da toplandı. Kongreye katılanlara, şu mesajı gönderdim:

> Bosna-Hersek, dört yıldır Sırbistan ile Karadağ tarafından; çoğu Boşnak binlerce masum insanın zalim bir biçimde öldürüldüğü, bir milyondan fazla insanın yurtlarını terk etmeye zorlandığı, yüzlerce kent ve köyün yıkıldığı bir saldırıya maruz kalmıştır. Bin yıl boyunca yerleşmiş olan farklı uygarlıklar, kültürler ve dinler tarafından işlenmiş olan yerli manevi ve kültürel unsur, Bosna ruhu adını verdiğimiz unsur, vahşi saldırı altında. Bosna her zaman medeni dünyanın olmayı istediği şey olmuştur. Ancak burada resmen ilan edilmiş ilkelerini savunan uluslararası toplum, onlara ihanet etmiştir. Bosna'nın çektiği ıstırap, nadir istisnalar hariç, dünyanın tuhaf bir kayıtsızlığı ve utanç dolu sessizliğiyle karşılaşmıştır.
>
> Beyler, bu medeniyet karşıtı çöküşe objektif ışık tutmak sizin göreviniz. Bunu en merhametsiz dürüstlükle yapın ki başka Bosna'lar yaşanmasın.

Sonraki gün, 28 Ağustosta, Saraybosna'da pazar yerine bir bomba düştü. Kıyıma uğramış sivillerin görüntülerini bütün dünya gördü ve sorumlu konumundaki kişilerin vicdanını rahatsız etti. 30 Ağustos sabahı, daha önce de gördüğümüz gibi, savaşın bütün akışını değiştiren, Sırp mevzilerine yönelik NATO hava harekatı gerçekleşti.

İlginçtir ki aynı sabah Milosevic ile Bulatovic, Belgrad'da Sırp temsilcilerle buluşmuştu. Milosevic'in Sırp ekibine liderlik edeceği ve Amerika tarafından yürütülen barış görüşmelerinde belirleyici sözü söyleyeceği konusunda anlaşmaya varıldı. Patrik Pavle de bu anlaşmaya şahitti.

Sırp mevzilerinin bombalanması iki gün ve gece sürdü ve ardından durdu; ama tek bir askeri ya da siyasi hedef başarılamadı.

Clinton ile Chirac'a, bu çözümsüzlüğü protesto eden şu mektubu yazdım:

> Saraybosna'daki sivillere karşı kullanılan Sırp ölüm makinesine karşı, BM ve NATO tarafından başlatılan harekatın sona erdiğinin işaretleri var. Eski oyun sürdürülüyor. Başlangıçtan beri uluslararası topluluk tarafından her faaliyeti felce uğratan, savaşı ve Bosna'nın ıstırabını sürdüren ve uluslararası kurumların güvenilirliğinin altını oyan aynı kişiler hâlâ yerlerindeler.
>
> Saraybosna etrafındaki Sırp topları yok edilmedi; İgman yolu hâlâ ateş altında ve şimdiye kadar hakim olan aynı rejim, Kiseljak-Saraybosna yolunu öneriyor; bu, kenti 40 aydır terörize edenlerin iradesine bağlı olarak bir gün açık kalacak, on gün de kapatılacak bir yol demektir.
>
> 1 Eylül tarihli mektubunda, Sırp Başkomutan Mladic, şartlar dikte ediyor. Öyle görünüyor ki General Janvier, bunları kabul etmeye hazır. Bu nedenle, Bosna'nın ve halkının kaderiyle oynanan oyun sürdürülüyor.
>
> Sizi temin ederim ki Sayın Başkan, başlatılmış olan barış sürecini ilerletmenin yolu bu değil; tam aksi sözkonusu. Bu nedenle sizden, verilmiş olan bütün sözleri tam olarak yerine getirmek ve bu emsalsiz zulmü işleyenlere, şartları dikte edecek kişiler olmadıkları mesajını göndermek için nüfuzunuzu kullanmanızı rica ediyorum.

3 Eylülde ABD Başkan Yardımcısı Al Gore beni aradı ve harekatın sürdürüleceğini teyit etti.

Birkaç gün sonra harekat yeniden başladı ve nihai ve kesin olarak son verildiği 14 Eylüle kadar sürdü.

4 Eylülde Holbrooke'un Ankara'da olduğu ve beni görmek istediği söylendiğinde resmi bir ziyaret için Ankara'daydım. Buna çok şaşırmamıştım, ama daha önceden hazırlanan protokol nedeniyle, görüşmemiz ancak gece 11'de gerçekleşti. Toplantı Ankara'daki ABD Büyükelçiliği konutunda gerçekleşti.

Holbrooke, Sırp, Hırvat ve Bosna-Hersek dışişleri bakanları ile bir toplantı yapmaya hazırlanıyordu, ki bu toplantı, 8 Eylülde gerçekleşti. Amaç Bosna için barışın temel ilkelerini belirlemekti.

Holbrooke'un düşüncesinin temeli uzlaşmaydı: biz Republika Srpska'yı [Sırp Cumhuriyeti] tanıyacaktık ve bunun karşılığında da Sırplar Bosna Devleti'ni tanıyacaktı veya tam kelimelerle ifade edilirse, "Bosna-Hersek, halihazırdaki sınırları ve süregelen uluslararası tanınmasıyla yasal varlığını sürdürecek" idi.

İlk başta fikre kesinlikle karşı çıktım; nedeni "Republika Srpska [Sırp Cumhuriyeti]" idi. Sırasıyla Holbrooke ile Robert Owen'dan ikna edici çabalar geldi ve farklı tezler ortaya kondu. Holbrooke'un ekibinde uluslararası hukukta uzman olan Robert Owen, "Republika Srpska" ismindeki "cumhuriyet"in çok az anlam taşıdığını belirtti. Önemli olan şey, oluşumun, Bosna-Hersek'in gelecekteki anayasasında nasıl tanımlanacağıydı. "Texas'a bak" dedi, "adı cumhuriyet; ama ABD'yi oluşturan federal devletlerden sadece birisi". Ben de bizim örneğimizde eski Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'ni oluşturan federal devletleri hatırlattım. Ama bu cumhuriyet Karadzic tarafından soykırım temelinde kurulmuştu.

Holbrooke'dan hoşlanabilir ya da hoşlanmayabilirdiniz; ama ona saygı duymadan yapamazsınız. Tezleri, keskin bir zeka, istisnai maharet ve meselelere dair geniş bir bilgi sergiliyordu.

Diplomasi ile gücün terazinin iki gözü olduğunu söylerler. Ne kadar gücünüz varsa o kadar az diplomasiye ihtiyaç duyarsınız. Uç bir örnek olarak –eğer süper-güçseniz- diplomasiye ihtiyaç duymazsınız.

Ancak Holbrooke, teorisini çürütecek şeyler de söyledi. En büyük süper gücü –gerçekte dünyadaki tek süper gücü- temsil etse de, bir diplomattı ve ikna etme becerisini en güçlü silah olarak kullanırdı. Amerika'nın gücü, burada temin ediliyordu.

Eğer temsil ettiği bakış açısına karşı onun benimsemeyeceği bir temelde mantıksal ve itiraz kabul etmez bir tez ileri sürerseniz, ne tehdit eder ne de kandırırdı. Sözünüz bittiğinde, "Sayın Başkan, kesinlikle haklısınız, ama ..." derdi. Ağustos 1995'te Saraybosna'daki ilk görüşmemizden sonra yaptığımız sayısız görüşmede, "kesinlikle haklısınız, ama ..." ifadesini kaç kere duyduğumu hatırlamıyorum.

Ankara'da ona çeşitli nedenler sunarak bir Sırp cumhuriyetini kabul edemeyeceğimizi belirttiğimde ve tamamıyla bildiği tezler ileri sürdüğümde, Holbrooke yine aynı ifadeyi kullandı: "Kesinlikle haklısınız ve sizi tamamıyla anlıyorum, ama ..." Neredeyse üç saat süren tartışma, gece saat 2 civarında şu sözlerle sona erdi: "Sırp Cumhuriyeti'ni tasarıdan çıkaramayız. Üzgünüm, ama yapabileceğim başka bir şey yok."

Saraybosna'ya döner dönmez, Cenevre'de bizi neyin beklediği konusunda üyeleri bilgilendirmek için Başkanlık Meclisi'ni toplamaya karar verdim.

Benim için Holbrooke zor biriydi; sanırım onun için de ben zor biriydim. *To End a War* adlı kitabının 274. sayfasında, Dayton'daki zorlu görüşmeler hakkında şunları yazar:

> En zor görüşmeler İzzetbegoviç'leydi. O gün üç görüşmemizin sonuncusunda, Bosna lideriyle şahsen konuşmayı denedik. Ona barışın getireceği bütün faydaları hatırlattık ve sürecin Bosna'ya getirdiği temel başarıları sıraladık: düşmanlıkların sona erdirilmesi, Saraybosna kuşatmasının kaldırılması, yolların kısmen açılması, NATO bombardımanının Bosna Sırplarına verdiği zarar, barış anlaşmasından sonra ülkeyi bekleyen 50 milyon dolarlık Dünya Bankası paketi, Bosna Ordusunun donatılması ve eğitilmesi. Christopher'ın hiç de tarzı olmayan dramatik sözleri son noktayı koydu: "Başkan Clinton, Bosna'yı kurtarmak için büyük bir miktar ayırdı. Ama Dayton'da barışa engel koyarsanız, artık size yardım etmeyecek" dedi. İzzetbegoviç hiç bir şey söylemedi; açıkçası Christopher'ın söyledikleri onu hareketsiz hale getirmişti.

Belki de Holbrooke beni tanımadığı için benimle uğraşmayı zor bulmuştur. Sanırım hakkımda bazı önyargılara sahipti. Beni şöyle görüyordu (*a.g.e.*, s. 97):

> Bu karışıklığın ortasında, dikkate değer bir şahsiyet olarak Aliya İzzetbegoviç vardı. Bosna "fikri"ni en zor şartlarda ayakta tuttu. (...) Yetmiş yaşında, Tito'nun hapishanelerinde sekiz yıl ve Sırp saldırıları karşısında dört yıldan sonra, siyaseti sürekli bir mücadele olarak görüyordu. (...) Bu kadar acıdan sonra başkalarının acılarına duyarsız görünüyordu. Soğuk ve uzaklara bakan gözleri vardı. Bana bir parça Mao Zedong ile diğer Çin radikal komünist liderlerini hatırlattı –devrimde iyi, yönetimde kötü.

Holbrooke'un kişiliğim hakkındaki görüşleri, beni bir parça hayrete düşürdü. Gözlerimin gerçekten "başkalarının acısına duyarsızlaşmış" olup olmadığını merak ettim. Kendim hakkında tamamıyla farklı bir düşüncem var. Kendimize dair görüşlerimiz pek güvenilmezse de, bu Holbrooke'un haklı olduğu anlamına gelmez.

8 Eylül sabahı Cenevre görüşmeleri başlamak üzereyken, Dışişleri Bakanı Christopher'dan Cenevre taslağını değiştirmeden kabul etmemizde ısrar eden bir telefon geldi. Taslağın "Bosna'nın statüsünün güçlü bir tanınması" anlamına geldiğini ve Amerika'nın kararlı bir biçimde taslağın uygulanmasının peşinde olacağını söyledi.

Başkanlık Kurulu tam da toplantı halindeydi ve Cenevre Belgesi görüşülüyordu. Christopher'ın mesajını yorumda bulunmadan üyelere aktardım.

Belge açık bir rahatsızlık duygusuyla kabul edildi. Böylece, Bosna tarihinde tereddüt ve belirsizlikle dolu yeni bir evre başladı.

Bu önemli belgenin ilk bölümü şöyleydi:

> 1. Bosna-Hersek mevcut sınırları ve süregelen uluslararası tanınmasıyla yasal varlığını sürdürecek.
> 2. Bosna-Hersek iki oluşumdan, Washington Anlaşmasıyla kurulan Bosna-Hersek Federasyonu ve Sırp Cumhuriyeti'nden (SC) oluşacak.

2.1. Temas Grubu'nun 51:49 oranındaki toprak bölüşümü, anlaşmanın temelidir. Bu öneri, karşılıklı uzlaşmayla ayarlanmaya açıktır.

2.2. Her oluşum, (bu temel ilkelere göre ıslah edilerek) mevcut anayasaları altında var olacaktır.

2.3. Her oluşum, Bosna-Hersek'in egemenliği ve toprak bütünlüğüyle uygun olarak, komşu ülkelerle paralel özel ilişkiler geliştirme hakkına sahip olacaktır.

2.4. Her oluşum şu karşılıklı vaatleri yerine getirecektir: a) Uluslararası gözlem altında genel seçimlere gidilmesi; b) Hareket özgürlüğü ve yerlerinden edilmiş insanların evlerine dönmeleri de dahil, normal uluslararası standart ve yükümlülüklerin benimsenmesi; c) Aralarındaki tartışmaları çözmek için bağlayıcı hakemlik oluşturulması.

Republika Srpska'nın tanınması üzerine, bir sonraki günün *New York Times*'ında Antony Lewis'in yaptığı yorum, "Bu, Batı'nın övünebileceği bir sonuç değil" oldu.

Cenevre Konferansı'nın yapıldığı gün, *Sky News*'den bir gazetecinin sorularına cevap verdim:

Sky News: Cenevre Konferansı'ndan ne bekliyorsunuz?

İzzetbegoviç: Barış; devlet olarak Bosna'nın yaşaması ve gelecekte barışçıl yollarla yeniden bütünleşmesini mümkün kılacak bir anayasal çözüm.

Sky News: Sırplara askeri ve siyasi baskı arttı. Bu baskı yeterli midir?

İzzetbegoviç: Hayır değil. Bir hafta önceki hava harekatı ve bu yeni saldırı, Karadzic'in ordusunun yalnızca altyapısına zarar verdi: Bize gelen bilgilere göre, hareketli hedeflere –tanklara ve toplara- verilen zarar nisbeten daha az. Saraybosna etrafındaki ölüm makinası yok edilmedi. Saraybosna hâlâ risk altında.

Sky News: Halen ordunuzun elinde bulunan belirli topraklardan geri çekilmeye hazır mısınız?

İzzetbegoviç: İç sınırların çizilmesiyle ilgili olarak beş üyeli Temas Grubu'nun Planı bizler için hâlâ geçerli. Bazı küçük değişikliklerin yapılması olasılığını kabul ettik; ama belirtme-

301 liyim ki ordumuz hiçbir yerden geri çekilmeyecektir. Biz yalnızca –az ya da çok- toprak kazanabiliriz; ama bir karış topraktan bile geri çekilmemiz sözkonusu değil.

İki gün sonra, 10 Eylülde, Saraybosna *Oslobedenje* gazetesi için yazdığım bir makalede Cenevre Konferansı'nın sonuçlarının genel bir değerlendirmesini yaptım:

> Cenevre'de geçtiğimiz Cuma günü Bosna-Hersek, Hırvat ve Sırp dışişleri bakanları, Bosna-Hersek'te bir barışın bazı temel ilkeleri konusunda mutabakata vardı.
>
> Hiç bir şey imzalanmadı, ama bazı şeylerde mutabakata varıldı ve bu, sonraki görüşmelerde temel olacak. Bu konuda şahsi görüşümü belirtmeliyim. Temelde, klasik bir mutabakattı ve her mutabakat gibi acı bir tadı var. Cenevre'de hangi konuda mutabakata varıldı? En önemli meseleler iki noktaya indirgenebilir.
>
> 1. Bosna-Hersek, uluslararası olarak kabul edilmiş sınırları içinde, BM'nin bir üyesi olarak, bütüncül ve bağımsız bir devlet olarak varlığını sürdürecek.
> 2. Bosna-Hersek, gelecekte, Federasyon lehine 51:49'luk toprak paylaşımıyla, Bosna-Hersek Federasyonu ile Republika Srpska'dan oluşacak. Böylece Sırplar savaş yürüttükleri Bosna-Hersek Devleti'ni tanımak ve kabul etmek zorunda kaldı; ama biz de onların saldırganlıktan ortaya çıkan cumhuriyetlerini kabul etmek zorunda kaldık. Buna ek olarak, onlar başlangıçta tamamıyla reddettikleri 51:49'luk oranı kabul etmek zorunda kaldı; Sırbistan ile federasyon da olmayacak.
>
> Bu önemli şartlar ile Sırp Cumhuriyeti'nin Bosna-Hersek'in bir parçası olması ve Sırbistan ile federasyon olmayacağı konusu, Karadzic'in basını tarafından Sırp halkından saklandı; ama hiç bir şey kandırmacayla, kendini aldatmayla değiştirilemez.
>
> Bu uzlaşmayı niye kabul ettik? Cevabı basit: Savaşı sona erdirmek için. Halkın çektiği ıstırap ve acı zaten çok büyük; savaş her gün yeni kurbanlar ve sakatlar doğuruyor; mültecilerimiz ve başkalarının evinde ya da ülkesinde yaşayan yerlerinden edilmiş halkımız sabırlarını ve umutlarını kaybediyor; mültecilerin sayısı azalmıyor, artıyor; yıkık evlerin ve fabrika-

ların sayısı da. Eğer savaş devam ederse, sonuç muğlak; çünkü dünya bize, savaş için değil barış için destek verdikleri yönünde açık bir mesaj verdi. Eğer barışı, dünyanın makul gördüğü bir barışı reddedersek, silah ambargosu kaldırılmayacak; çevremizdeki ülkelerin de, bize sağlanan erzakı engellemek için baskı görmesi mümkün. Savaş doğası gereği kontrol edilmesi zor bir süreç olduğundan, Sırbistan, Rusya ve benzerlerinin dahil olmasıyla, her an hızlanması mümkün. Eğer böyle bir rotaya girilirse, her şey olabilir ya da hiç bir şey olmaz; ve her şeyi kaybederiz.

Batı'nın tavrı, sıklıkla belirtildiği gibi, mantıklı değil. Tek tek ülkelerin çıkarlarıyla tanımlanmakta ve tanımlanmayı sürdürecek: Rus atom bombaları korkusuyla. Bu korku, Sovyetler Birliği zamanında olduğundan daha büyük şimdi. O zaman kontrol altındaydı bu bombalar; ama şimdi her türden hoş olmayan sürpriz mümkün. Batılıların her zaman düşündükleri, ama söylemeye çekindikleri bu durum, bizim analizcilerimizin de sürekli olarak gözden kaçırdıkları bir şey. Ancak, Batı'nın 'kavranılmaz' tavrının arkasında bu yatıyor. Durum böyle olmaya da devam edecek; bu nedenle Bosna'da savaş ve barıştan söz ederken, bu önemli ihtimali gözden kaçırmamalıyız.

Dünya olduğu gibi, ve onu değiştiremeyiz. Yapabileceğimiz şey, ona kendimizi alıştırmak ve gözlerimizi olgulara kapamamak.

Bu acı barış bize ne getiriyor? Bir liste çıkarmaya çalışacağım:

1. Federasyon, Bosanska Krupa, Sanski Most, Donji Vakuf, Jajce, Trnovo, Brçko, Odjak, Derventa, Doboj, Bosanski Brod, Samac kasabaları gibi, Bosna-Hersek topraklarının %15'ini daha alıyor. Gorazde'yle bir bağlantı sağlıyor ki bu, böylece Gorazde'yle irtibat kesik olmayacak demektir. Bölünmemiş bir kent olarak kalacak olan Saraybosna'yı da muhtemelen alıyor. Muhtemelen dedim; çünkü bu daha tam olarak kesin değil; ama yeterince kesin ve bu da vazgeçemeyeceğimiz bir koşul.
2. Bütün mültecilerimiz bu genişletilmiş Federasyon'a dönebilir ve yerleşebilir.
3. İnsani yardım yerine ülkenin yeniden yapılandırılması için yardım alacağız. Fabrikalarımızın, okul ve üniversitelerimizin yeniden açılmasıyla ve böylece vatandaşlarımız için

normal bir hayat öngörüsüyle, çalışabilecek insanlarımıza iş, genç insanlarımıza okul ve yardıma muhtaçlara da yardım verme konumunda olacağız. Yaralıların ve *şehit* ailelerinin sistematik olarak gözetilmesi de sonunda başlayacak.

4. Son olarak, bunlarla birlikte hâlâ Çetnik kontrolü altında olan Bosna bölgelerinin barışçıl yeniden bütünleşmesi başlayabilecek. Bu, önümüzdeki iki nesil için acı verici bir görev olacak; ama bunun iki temel gerekliliği şimdiden oluşturulmuş durumda:

Birincisi, bütüncül bir Bosna ilkesi dün Cenevre'de, dünyanın ilgili bütün ülkelerince kabul ve resmen teyit edildi.

İkincisi, Bosna'nın bir bölgesi başarılı bir biçimde savunuldu ve şimdi bir Federasyon yapısına kavuşturuldu; burada siyasal ve ekonomik gelişme büyük bir oranda ve hızlı bir tempoyla başarılabilir ve başarılmalıdır. Bosna'nın gelecekte yeniden bütünleşmesi için birincisi biçimsel ve ikincisi de maddi temeldir. Bu fırsattan tam yararlanıp yararlanamayacağımız, büyük oranda bize, ne olduğumuza ve Bosna'nın bu bölgesinde, sözde Sırp Cumhuriyetinin bölünmüş bölgesinde yatan karanlık üzerinde muzaffer olacak demokratik ve ilerlemeci bir devlet modeli oluşturup oluşturamayacağımıza bağlı.

Bu rotanın yalnızca tek alternatifi var: Bosna'nın askeri yollarla, askeri zaferle bütünleştirilmesi için savaşın sürdürülmesi. Bunu başarabilir miydik, bize neye, kaç cana mal olurdu? Kaç kayba, insan hayatına, kaç gönüllü ya da zorlanmış mülteciye? Biz küçük bir halkız. Bu halkın tahammül gücü nerede yatıyor? Barış onu kurtarabilecekken, savaşın Bosna'nın özüne tahrip etmesine razı olacak mıydık? Savaşın sürdürülmesinin Pale'deki savaş suçlularının işine geldiğini, savaşın onları besleyip büyüttüğünü, barışın bir biçimde onların sonu olacağını kabul etmedik mi? Etnik temizlik Bosna'yı yok ediyor. Geçtiğimiz birkaç ayda, Srebrenica, Zepa, Banya Luka katliamlarından sonra bu açıdan işlerin ne kadar kötüleştiğini düşünün. Ordunun başarılarına rağmen, Bosna bir yıl önceki çok-etnik yapılı bir toplumdan daha da uzak. Savaşın sürdürülmesi bunu daha da uzaklaştırmayacak mı?

Eğer zorundaysak, savaşı sürdürmeliyiz; ama o zaman başka bir seçim olmadığından emin olmalıyız.

10 Eylül 1995'te telefonla Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac ve ABD Saraybosna Büyükelçisi ile görüştüm. Görüşmeler aynı mesele hakkındaydı. Her ikisi de bana, Karadzic'in Saraybosna etrafındaki ağır silahlarını, Bosna-Hersek Ordusunun kentin o zaman kendi kontrollerinde olan bölgelerini işgal etmek için değişen koşullardan yararlanacağı bahanesiyle çekmediğini ve bu temelde yurtdışındaki Sırp hukukçuların NATO ve BM harekatının sona erdirilmesi çağrısı yaptığını söyledi. Bu uydurma bahaneyi yok etmek için Amerika ve Fransa'ya Bosna-Hersek Ordusunun Saraybosna bölgesine saldırgan eylemde bulunmayacağı ve Sırp toplarının geri çekilmesinden askeri avantaj sağlamayacağı garantisi verdim. Bosna-Hersek Ordusu, Saraybosna konusundaki siyasal görüşmeler sırasında bu vaadini tutacaktı; tek şart, bu görüşmelerin hemen başlaması ve makul bir süre içinde sona erdirilmesiydi. Herhangi bir zaman Sırplar kente saldırırsa bu vaadin geçersiz olacağını da ima ettim. Mladic'in askerlerinin ağır silahlarını sadece görünüşte geri çektikleri, ama gerçekte onları sakladıkları ve yeniden saldırıya geçtikleri Şubat 1994'te olanların tekrar yaşanmasından kaçınma ihtiyacına dikkat çektim.

18 Eylülde toplanan Bosna-Hersek Cumhuriyet Meclisi'nde Republika Srpska'nın tanınıp tanınmaması konusunda ateşli bir tartışma yaşandı. Vekiller arasında bu konuda neredeyse yaygın bir duygusal çekince vardı. Bir anayasa hukuku profesörü, uzun uzadıya, modern, normal bir devletin neye benzemesi gerektiği konusunda konuştu ve doğal olarak bu tür bir devlet olduğumuzu ilan etmemiz gerektiğini belirtti. Herkesi gerçekliğe çağırmak zorundaydım:

> Kendisine büyük saygı beslediğim kıymetli üniversite profesörünün bize sunduğu öneriye hemen oy verirdim; ama profesörler genelde daha çok teoriyi bilirler ve pratikteki bazı meselelerden habersizdirler. Bu türden bir hastalık beyanatla yok edilemez. Eğer edebilseydik, bir saniye bile durmaz ve derhal böyle bir anayasayı kabul edip meseleyi bugün çözerdik. Ne yazık ki bunu yapsaydık bile, Çetnikler hâlâ Trebevic'de olurdu ve çocuklarımızı öldürmeyi, gazımızı ve elektriğimizi kesmeyi sürdürürdü. Ulusal değil, çok etnik yapılı, iletişime, ekonomik ve diğer ölçütlere dayalı bir kantonlar federasyonu olarak gelecekteki devlet için oy vermiş olsaydınız memnun olur-

dum. Ama bunu yapsanız da Çetnikler geri çekilmeyecek. Zvornik ve Bijeljina'yı işgali sürdürecekler, halkımızı Banya Luka'dan zorla çıkarmaya devam edecekler ve bir milyon kişi mülteci ya da yerinden edilmiş olarak yaşamayı sürdürecek. Doğru, büyük bir gururla sarılabileceğimiz bir anayasaya sahip olabilirdik; ama hiç bir şey olmayacaktı bu durumda, hiç bir şey değişmeyecekti. Her şey önceki gibi olacaktı.

Siyasette iyi ve arzu edilebilir olanların bir listesinin yapılması ve gerçekdışı olan, şu ya da bu nedenle gerçekleşmeyecek olan şeylerin listeden derhal çıkarılması söylenir. Siyasette harika, ama ulaşılmaz olan şeyler hakkında konuşmaktan daha beyhude hiç bir şey yoktur. Şairler ve edebiyatçılar için böyle konuşmak faydalı olabilir; ama siyasete farklı koşullar hakimdir. Gerçekçi bir mutabakat yalnızca kağıtta kalacak bir avuç idealden daha iyidir.

Ağustos ve Eylül 1995'te askeri başarılarımız ve özellikle NATO hava harekatı, savaşta bir dönüm noktasıydı. Askeri durum lehimize değişmişti; ama barış ve askeri başarıdan ortaya çıkan başka türlü sorunların belirtisi görülüyordu. Bu yeni problemler ve korkular, 18 Eylül 1995'teki Bosna-Hersek Meclis toplantısındaki konuşmamda açıkça görülebilir:

> Bazı kişiler bazen, övündüğümüz bütüncül bir Bosna'yı kimse garanti etmiyor, dediğimde beni ayıpladı. Bugünlerde, hiç kimse hiç kimseye hiç birşey garanti etmiyor. Şöyle diyorlar: Çabala, savaş ve kendin kazan. Bunun için burada, Sırp Cumhuriyeti'nin solmaya yüz tutmaya başladığını ve çöküp çökmeyeceğinin, askeri olarak ilerleme konumunda olup olmadığımıza bağlı olduğunu söylüyorum. Bunu yapmak için yeterince gücümüz ve cesaretimiz var mı; özelde, kontrol ettiğimiz Bosna topraklarında model bir devlet, demokratik ve ekonomik olarak gelişmiş bir toplum örneği oluşturacak mıyız; dünyanın bize verdiği fonlar fabrikalara ya da arabalara ve sayfiye evlerine mi gidecek; onu yanlış mı kullanacağız, yoksa halk için mi, genel refah için mi kullanacağız; bunu yapabilecek miyiz? En iyi insanlar çalışsın diye yolsuzluğu yok edecek miyiz, askerlerimize gazilerimize ve şehit ailelerine verdiğimiz vaatleri yerine getirecek miyiz, yoksa vaatlerimizi yutacak mıyız? Geleceğin büyük oranda bize, kim ve ne olduğumuza dayandığını söylerken bunları kastediyorum.

Bu açıdan, savaşa ilk gidenlerin basit askerler, sonra müfreze komutanları, daha sonra subaylar, albaylar ve generaller ve daha sonra da bakanlar ve nihayette de savaştan kâr elde edenler olduğunun anlatıldığı bir savaş romanı hatırlıyorum. Savaşta işler böyle yürür ve barış geldiğinde ve "geriye dön" denildiğinde ilk sıradakiler savaştan kazanç elde edenler, sonra amiraller, generaller, bakanlar, sonra diğer rütbeler ve en sonda da elbette, ayaklarını ve kollarını kaybetmiş olan talihsiz savaşçılardır. Savaş ve barış hakkındaki acı hakikat burada da tekrar edecek mi, etmeyecek mi?

Başka bir soru, askeri başarımızın etkisiyle, kendimizi unutup yanlış adımlar atıp atmayacağımız ve dünyanın bize sırt çevirmesine yol açıp açmayacağımızdır; ciddi ve sorumlu bir halk olmayı sürdürüp sürdürmeyeceğimizdir. Zafer bir yüktür ve size gerçeği söyleyeyim, kaybetmekten artık korkmuyorum. Kaybetmek arkamızda kalmış bir şey; ama zafer kendi problemlerini getirir. Şimdiden getirmeye başladığına dikkat edin. Şimdi, muzaffer olduğumuzda, bombalardan acı çektiğimiz zamanki gibi temiz insanlar olup olmayacağımızı merak ediyorum. Kazandık ve dünyanın sempatisini elde ettik. Dünyanın sempatisi dediğimde, hükümetlerin değil, sıradan halkın sempatisinden bahsediyorum... Bu yıllarda çok gezdim ve sıradan halkın, Cenevre'de bina girişinde bekleyen polisin; New York'taki gümrük görevlilerinin, sokaktaki insanın Bosna hakkında ne düşündüğünü, insanların bizi nasıl karşıladığını gördüm. Geçtiğimiz gün Fransa'daydım ve bunu hissettim. Dünyayı, dünyanın en iyi kısmını kastediyorum; ve dünyanın en iyi kısmı genelde şairler, sanatçılar, çılgın idealistler, hafif "çılgınlar" ya da tuhaf insanlardır; bunlar genelde iyi insanlardır ve onlar bizim tarafımızdalar. Her şeyden önce askerlerimize, kendinizi unutmayın, derim. Zaferler ciddi iğvalardır ve bazı zaferler, muzaffer insanların yenilgilerinin tohumunu taşır. Bu nedenle, eğer muzaffer olursak, işlerin bizim için kötü olduğu zaman neysek öyle olmak için gayret göstermeliyiz. Savaş kanunlarına uyalım, kurtardığımız topraklardaki sivil nüfusu koruyalım ve tutsaklara kanunlara göre davranılmasını temin edelim.

Eylülün sonunda Hırvatistan Devlet Başkanı Franjo Tudman Paris'teydi ve *Le Figaro*'yla, halk arasında büyük tepkiye yol açan bir söyleşi yaptı. Gazeteler onun hakkında yazılarla doluy-

307 du. RTVBiH beni yorumda bulunmak için davet etti. Orada şu söyleşi gerçekleşti:

Karamehmedovic: Hırvatistan Devlet Başkanı Tudman'ın, Hırvatistan'a Boşnakları Avrupalılaştırma görevi verildiği ve Federasyonun, Avrupa ve dünya, Avrupa'da oluşmuş bir Müslüman devlete izin veremeyeceği için kurulduğu şeklinde ifadeleri konusunda ne dersiniz?

İzzetbegoviç: Her şeyden önce Tudman iyi biliyor ki bizi bir Müslüman devlet oluşturmaya zorlayan Avrupa'ydı. Owen-Stoltenberg Planı tam olarak bunun için değil miydi ve biz onu reddetmedik mi? Boşnaklar bütüncül ve sivil bir Bosna'ya doğru sürdü vagonlarını ve kararlı bir biçimde bu yolu izliyor.

Buradaki Müslümanların Avrupalılaştırılmasına gelince, biz bir Avrupa ülkesiyiz ve Avrupa ulusuyuz. Bunu bir tür avantaj olarak değil bir olgu olarak söylüyorum. Afrika'ya gitsem ve Afrikalıyım desem, beni gördükleri an kimse inanmaz bana. Dünyanın Avrupalılar ve diğerleri diye bölünmesi yanlış; diğerlerini incitir bu. Dünyada birçok ulusun ve halkın bu kategorileştirmeden incindiğini biliyorum. Son olarak Karadzic ve Mladic de Avrupalı, Mostar'da Eski Köprü'yü yıkan general de. O da Avrupalı; ama bunun ona hiç faydası olmadı. İnsanların medeni ve barbar diye ayrılması gerektiğini düşünüyorum; bu tek hakiki ayırım. Gerisi incitici saçmalık.

Karamehmedovic: Hırvat Devlet Başkanının söyleşisiyle ilgili başka bir soru sormak istiyorum. Başka şeyler yanında, "Bosna liderleri arasında bir dizi pragmatik kişi var" dedi. Bu ifadesinde "pragmatik"le neyi kastetti?

İzzetbegoviç: Tam olarak bilmiyorum; ama zannedersem genel olarak ne demekse o anlama geliyor. Pragmatistler, gören, ama görmemiş gibi davranan, işiten ama işitmemiş gibi yapan, hatırlayan ama unutmuş gibi davranan vb. kişiler. Bazen, halkımızın ve Bosna-Hersek'in çıkarına, bizler, gördüğümüz bazı şeyleri görmemiş, işittiğimiz bazı şeyleri işitmemiş, hiç unutamayacağımız bazı şeyleri unutmuş gibi davrandık. Geleceğe bakmaya gayret ettik. Bazı yüce amaçlar uğruna, halkımız ve bu ülke uğruna, bazen bazı şeyleri sessizlikle geçiştirmeye hazırız. Bu gece olduğu gibi, temel şeyler istisna.

Tudman'ın Avrupalıların ona Boşnak Müslümanları "Avrupalılaştırma" ve Avrupa'da Müslüman bir ülke oluşturulmasını engellemek konusunda güvenmesiyle övünmesine gelince, zannedersem Tudman'ın söyledikleri de bazı hakikatler taşıyor. Saygıdeğer istisnalar dışında Avrupa ve Amerika'da birçok kişi Bosna'da olanlara kuşkuyla baktı. Ülkede bir İslam Rönesansı olarak değerlendirdikleri her şey yok edilmeliydi.

Bu amacı başarmak için birçok çirkin şey yapıldı. Bunlardan birisi, Bosna-Hersek'te Boşnak yetkililerin suçlanmasıydı ki bu, savaştan sonra yoğunlaşacaktı ve Ağustos 1999'da *New York Times*'daki makaleyle doruk noktasına ulaşacaktı.

Sırp mevzilerinin bombalanmasına devam edilmesi konusunda müttefikler arasında ciddi ihtilafların bulunduğunu biliyordum. Fransa, İspanya, Kanada ve Yunanistan'ın ona karşı olduğu sır değildi. Ruslar bir adım daha ileri gitti ve eğer saldırılar sürerse Sırplara doğrudan yardım etmekle tehdit etti.

Bu tartışma sürerken Holbrooke'un, Belgrad'da Karadzic ve Mladic'le buluştuğu haberleri geldi. Her ikisi de savaş suçlusu ilan edilmişlerdi; ama siyasette amacın araçları meşrulaştırdığı söylenir.

Haberler beni sarstı; ama buradan iyi bir sonuç ortaya çıktı; Karadzic ağır silahlarını geri çekmeyi ve Saraybosna kuşatmasına son vermeyi kabul etmişti.

Eylül ortasında Holbrooke, New York'ta Cenevre'den bir adım daha ileri gidecek bir toplantı yapılacağını duyurdu: Bu adım, merkezi kurumların belirlenmesi, devletin ve oluşumların (entitelerin) sorumluluklarının tayin edilmesi ve Bakanlar Kurulu'nun görevlerinin ve Bosna-Hersek Devlet Başkanlığı ile Meclisi'nin seçilme tarzının tanımlanmasıydı. Holbrooke'un ekibi, bizimle sürekli temas halinde olan temsilcimiz Sacirbegovic'le çalışıyordu. Her şey iyi gidiyordu ve 22 Eylülde tamamlanacak olan tasarı bizi tatmin ediyordu. Sıra Milosevic'in tatmin edilmesine gelmişti.

Owen, Hill ve Pardew'den oluşan Amerikan ekibi, görüşmeler için 23 Eylülde Belgrad'a gitti. Milosevic önce onların Karadzic ve işbirlikçileriyle boğuşmasına izin verdi; bunlar, hiç bir devlet kurumunu işitmemişlerdi. Müzakereciler yoruldu-

 ğunda ve zihinleri durduğunda Milosevic Bosnalı Sırplardan kurtuldu ve Karadzic ile takımının reddettiği birçok şeyi kabul ederek "barışçı" ve "iyi niyetli adam" rolünü oynadı. Milosevic'in benimsediği belgeyi Karadzic'in talepleriyle kıyaslarsanız, iyi görünecektir. Ama onu Amerika ekibinin Belgrad'a getirdiği belgeyle kıyaslarsanız, tamamıyla kabul edilemez bir şeydi.

Belgrad'da olanlardan haberdar edilmiştik; ama Amerikalılar başka bir gaf yaptı. Saraybosna'ya gelip metni bizimle görüşmek yerine Amerika'ya döndüler. Bunun adil olmadığını düşünerek New York'a gitmeyeceğimizi ilan ettik. Amerikalılar tam da yarı yolda, İrlanda üzerindeydiler; ama Dışişleri Bakanı Christopher, ekibe Bosna'ya dönme emrini verdi. Öyle görünüyordu ki işler pürüzsüz gitmeyecekti. Uzun bir ikna süresinden sonra nihayette rotalarını değiştirdiler ve İrlanda'ya inerek Bosna'ya döndüler. Ardından sıkı bir görüşmeler turu başladı ve kısa aralar dışında bütün bir gün ve gece sürdü. Sonunda yalnızca bir şart dışında mutabakat sağlandı; ama o da önemli bir şarttı. Biz Parlamento ve Başkanlık için doğrudan seçimlerde ısrar ettik, diğer iki taraf dolaylı seçimlerde. Açıktı ki bu tavırların arkasında farklı siyaset felsefeleri yatıyordu. Sırbistan ile Hırvatistan zayıf bir devlet başkanı istiyordu, biz ise güçlü. 25 Eylülde Holbrooke beni gece yarısından sonra aradı. Ona kısaca doğrudan seçimlere sahip olmamız gerektiğini söyledim. Konferansın yapılacağı 26 Eylül sabahında bu konuda henüz mutabakata varılmamıştı. Bütün delegeler ve yüzlerce gazeteci New York'ta toplanmıştı. Konferansın başlamasından on beş dakika önce Dışişleri Bakanı Christopher beni aradı ve ne pahasına olursa olsun konferansı kurtarmamı istedi. Ardından Sacirbegovic'e belgeyi, Temas Grubu'nun seçimlerden doğrudan seçimleri kastettiğini belirttiği çekincesiyle imzalamasını söyledik; Amerika tarafı da açıkça Bosna-Hersek'in bütünlüğünü savunduğunu ve herhangi bir bölünmeye karşı çıkacağını belirtti. Temas Grubu istediğimiz beyanatı yaptı ve Amerikalılar tarafından da Başkan Clinton "Bosna birleşik, uluslararası olarak tanınmış bir devlet olarak kalacaktır. Amerika Bosna'nın bölünmesine karşı çıkacaktır" sözleriyle toplantı devam ederken şahsen çekincemizi teyit etti. Böylece bu dramatik dönem sona erdi.

Eylül ortasından itibaren Amerikalılar, Batı Bosna'daki Hırvat-Boşnak saldırılarının önce yavaşlatılması ve ardından da tamamen durdurulmasında ısrar ediyordu. Holbrooke'un bizi Prijedor ile Bosanski Novi'yi almaya teşvik ettiği doğrudur; ama operasyonun Banya Luka'ya doğru sürdürülmesine kesinlikle karşıydı.

Tudman'ı ikna etmek, özellikle de Tuzla'yı Banya Luka'yla değişme fikri Sırpların muhalefetiyle karşılaşınca, zor değildi. Öyle görünüyor ki bu karışık fikir bir dizi Batılı görevli tarafından ortaya atılmıştı. Tudman'ın harekatı doğuya doğru devam ettirmede artık bir çıkarı yoktu. Çeşitli Hırvat askerlerin 18 ve 19 Eylülde Una'yı geçerken öldürüldüğü haberleri de buna yardım etti. Böylece 20 Eylülden itibaren, yenilgilerinden sonra mevzilerini tahkim etmeye başlayan Karadzic'in askerlerine karşı savaşta yalnız kalmıştık.

Her şey bir ateşkese doğru gitmeye başlamıştı. Holbrooke bu konuda 2 Ekimde bir girişim başlattı. Karadzic ve Mladic fazla iknaya gerek kalmadan öneriyi kabul etti. Kljuc yakınlarından geri çekilme dışında askeri avantaj bizdeydi. Ancak Hırvat Ordusu tam olarak durmuştu. Amerikalılar çatışmaların sürdürülmesine karşı çıkmaya başladı ve Hırvatistan üzerinden gelen İran lojistik desteğinin tamamen durdurulduğunu ilan etti.

Bundan önce başka bir uyarı almıştık. Aniden Karadzic'in hava gücü etken olmaya başlamıştı. Savaş uçakları Banya Luka'dan havalanıyor ve hareket halindeki askeri konvoylarımız ile Hırvat birliklerine hücum ediyordu. NATO hiç bir tepki vermedi! Mesaj açıktı! Bosna savaşında kazanan olmamalıydı. Ya da: Sırplar tamamıyla yenilgiye uğratılmamalıydı ki bu da aynı sonuca varır. Mostar toplantısında Holbrooke, bombalamanın siyasi görüşmelere bir şans verilmesi için durdurulacağı konusunda beni bilgilendirmişti. Şimdiye kadar 3.400 uçuş gerçekleştirilmişti. Tavır, Sırp mevzilerinin yeterince gevşetildiği ve daha ileri gitmeye gerek olmadığıydı.

Yeterince güvenilir verilere göre, Bosna'daki savaşta ortalama insan kaybı, asker ve sivil olmak üzere günde 150 idi! Bütün bunları göz önüne alarak başka bir seçim olmadığı sonucuna ulaştım.

5 Ekimde ateşkes anlaşmasını imzaladım; ama savaşa, Saraybosna'nın gaz ve elektrik alması ve Gorazde yolunun yiye-

311 cek tedariki için açılması koşuluyla son verdim. Düşündüm ki böylece birkaç gün daha kazanacaktık ve bu bizim Prijedor ile Bosanski Novi'yi almamızı mümkün kılacaktı. Holbrooke koşulları kabul etti ve bunları belgeye ekledi.

Ateşkes imzalandığında Krajina hariç çatışmalar aynı gün durdu. Herkes açıkça savaştan yorulmuştu. Bunun ne anlama geldiği, savaş sırasında günlük ortalama iki bin askeri hadisenin meydana gelmesi olgusundan anlaşabilir. Örneğin General Rupert Smith, yalnızca 24 Mayıs 1995'te ön ve arka cephelerde 2.700 küçüklü büyüklü çatışmanın gerçekleştiğinin kaydedildiğini belirtti. Bosna savaşında çatışmanın ne kadar şiddetli olduğunu gösteren başka bir şey, 16 Mayıs 1995'e kadar UNPROFOR'un 162 üyesinin öldürülmesi ve 1.420'sinin de yaralanmasıydı (BM Genel Sekreteri Butros Gali'nin Güvenlik Konseyi'ne sunduğu rapordaki veri). Bazı kaynaklara göre, savaşın sonuna kadar, UNPROFOR 204 askerini, AB altı gözlemcisini ve ABD de üç müzakerecisini kaybetti.

Askerler, özellikle Krajina'daki Dudakovic ile Alagic, ateşkesin imzalanmasından hoşnut kalmadı. Bana öyle geliyor ki gücümüzü fazla abarttılar ve özellikle de siyasi şartları göremediler; Amerikan tavrı ile Hırvatistan'ın savaşın sürmesine muhalefetini. Tudman, açıkça, kendi toprakları üzerinden tek bir kurşunun bile Bosna'ya giremeyeceği tehdidinde bulundu.

Yine de başka bir hadise bizi düşünceye sevketti: Eylül sonunda Kljuc yakınlarında Sırp karşı saldırısında geri çekilmemiz ve kayıplarımız. 15 Eylülde kurtarılan Kljuc kasabası, birkaç saatliğine ihmal edilmişti.

Kljuc'la ilgili bu kriz, ordumuzun savaşta yürüttüğü en büyük manevra olarak hatırlanacaktır. 5. ve 7. kolordular kuzeyle ilgilenirken Otoka-Sanica-Kljuc hattındaki yıpratıcı cepheyi istikrarlı kılmanın tek yolu başka hatlardan, özellikle de merkez ve kuzey Bosna'dan asker getirmekti. Altı gün içinde, 2 Eylül ile 7 Eylül arasında, helikopterler, otobüsler ve kamyonlar kullanılarak, İçişleri Bakanlığı özel birimi olan "Kara Kuğular" adlı tugayın bir bölümü ile Visoko, Kakanj, Tuzla ve Banovici'den 146., 309., 210. ve 225. tugaylar, sekiz bin kişilik bir takviyeyle Kljuc'a aktarıldı.

Ateşkes görüşmesi sırasında Sırplar etnik temizliklerini sürdürdü. 5 Ekimde Richard Holbrooke'a bir mektup gönderdim:

Ateşkes sağlanması konusundaki gayretli çabamıza rağmen, Karadzic'in Sırpları tarafından işgal altında tutulan Bosna-Hersek topraklarında Boşnakların ve Hırvatların yaygın olarak zorla yerlerinden edilmesi sorunuyla karşılaştık. İnsanları ata yadigârı evlerinden ayrılmaya zorlayan bu skandal durum, Cenevre Anlaşmasından sonra, sona ermek yerine, giderek yoğunlaştı. Mülteciler Bakanlığımızın Mülteciler ve Yerinden Edilen Kişiler Ofisinin verilerine göre, yalnızca geçtiğimiz on gün içinde 5 binden fazla kişi Bosanski Novi, Prijedor, Banya Luka, Doboj ve diğer yerlerden sürülmüş.

Karadzic Sırplarının bu davranışı Cenevre Anlaşmasının metnine ve ruhuna aykırı olduğundan, lütfen Milosevic'in Sırp olmayan nüfusun sürülmesini derhal durdurmasını isteyiniz. Ayrıca ondan, Zeljko Raznjatovic Arkan'ın meşum askerlerini Bosna-Hersek'ten çekmesini de rica ediniz.

11 Ekimde Saraybosna'ya gaz ve elektrik verildi ve Gorazde'ye insani yardım konvoyu ulaştı; bu, ateşkes koşullarının yerine getirildiği anlamına geliyordu. Başkan Boris Yeltsin, Saraybosna'ya gaz tedarik eden hattın tamiratı için şahsi nüfuzunu kullandı. Saraybosna'daki Rus Büyükelçiliği kanalıyla, ondan bir mektup aldım; mektupta, Bosna'daki ateşkesi tebrik ediyor ve Bosna-Hersek'in bütünlüğünün ve egemenliğinin muhafazasına Rusya'nın bağlılığını bildiriyordu.

Duygusal olarak Rusya Sırpların tarafındaydı; ama Bosna-Hersek'in bütünlüğü meselesinde ilkeli davrandı. Rusya içindeki duruma işaret ederek Rus Dışişleri Bakanı Andrei Koziriev, "Bunun için kendi iç nedenlerimiz var" dedi. Yeltsin'e bu duruma işaret eden bir mektup yazdım:

4 Ekim tarihli mektubunuz için teşekkür ederim. Sizinle Bosna Krizinin çözümünde bir dönüm noktasında bulunduğumuz konusunda hemfikirim.

Umarım bu açıdan ilk adım, Bosna-Hersek'teki ateşkesle birkaç saat içinde atılmış olacak.

Rusya'nın, Yugoslavya'nın çökmesinden sonra Balkanlar'da ortaya çıkan devletler arasındaki sorunların çözülmesinde önemli rol oynadığını düşündük ve hâlâ da öyle düşünüyoruz. Bu açıdan ilginizi anlıyoruz.

Şimdiye kadar Bosna-Hersek barış inisiyatiflerinde Rusya

Federasyonu'nun devlet teşekküllerinin desteğini takdir ediyoruz. Bosna-Hersek'in bütünlüğünün korunması ilkesine şahsi tutumu, burada takdir ve minnettarlıkla karşılandı.

Ancak Krajina'daki çatışmalar sürdü.

12 Ekimde, güven mektubunu birkaç gün önce sunmuş olan yeni Amerikan Büyükelçisi John Menzies tarafından ziyaret edildim. Amerika'dan, ateşkese uyulması gerektiği konusunda bir uyarı getirdi bana. General Delic gerekli emirleri vermişti; ama Krajina'daki çatışmalar durmadı. Banya Luka'nın düşmek üzere olduğuna dair –çoğu temelsiz- haberler geliyordu. Yüzlerce Sırp mülteci Posavina Koridorundan Sırbistan'a doğru akın etti. Bu mülteci dalgasıyla karşılaşan ve Karadzic ile Mladic'in eleştirileriyle baskı altında kalan Milosevic, çatışmaya doğrudan müdahil olmakla tehdit etti; kızgın ve hayal kırıklığına uğramış mülteci dalgası, kendi rejimi için yeni bir tehditti. İki ya da üç Sırp tümeni Karadzic'in askerleri yanında savaşa girmekten söz etti. Buna inanmadım; ama Amerika inandı. Büyükelçi Menzies bana tekrar geldi; ciddi bir ses tonuyla eğer askerlerimiz durmazsa NATO hava güçlerinin onları vuracağı mesajını iletti. Bunun ciddi bir tehdit olduğunu ve yerine getirileceğini belirtti.

Telgraf ya da telefonla emirler makul olmadığından, General Delic'den hemen Krajina'ya gitmesini ve ateşkes kararını uygulamasını istedim. Çatışmalara nihayette 13 Ekimde son verildi. Bir gün önce Sanski Most'u, bu savaşta kurtarılan son kasabayı ele geçirmiştik.

Ve böylece savaş 1.280 gün sonra sona erdi; beşeri ve maddi kayıpları korkunçtu. Önümüzde acı verici barış görüşmeleri vardı.

YEDİNCİ BÖLÜM

Dayton Günlüğü

16 maddeli barış planı. BM Genel Kurulu'nun 50. Kuruluş Yılı Toplantısı'nda Konuşma. Başkan Clinton'la görüşme. Muhammed Ali'yle görüşme. Barış beyanatı. Wright-Petterson Hava Üssü'ndeki Havacılık Müzesi. Milosevic ve Bulatovic'le görüşme. Granic ve Susak'la görüşme. Barış Anlaşmasının Genel Çerçevesinin ilk bölümü. Bölgede silah dengesi. Merkez Bankası ve para birimi. IFOR; Çok Uluslu Barış Gücü. Seçimler meselesi. Kurumlar. Saraybosna meselesi. Gorazde Koridoru. Federasyon'un uygulanması anlaşmasını imzalama. Tudman hakkında. ABD Dışişleri Bakanı Christopher'la görüşme. Haritalar, haritalar, haritalar. Bildt ve üç AB dışişleri temsilcisi ile görüşme. Zubak isyan ediyor. Shattuck'la görüşme. Seçimlerin denetlenmesi. Mültecilerin ve yerlerinden edilenlerin oy verme meselesi. Anthony Lake ile görüşme. 'Delta' Projesi'ne çekinceler. William Perry'yle görüşme. Milosevic geri çekiliyor – bütün Bosna-Hersek topraklarında IFOR denetimi. Brçko Koridoru. Milosevic Saraybosna'yı teslim ediyor, ama Brçko'yu değil. Müzakerelerde bir gecelik son. Milosevic Brçko konusunda hakemliği kabul ediyor. Başkan Clinton barışı ilan ediyor. Dayton'da paraf, Paris'te imza. Konuşmalar. Savaş durumunun kaldırılması. El Mundo'yla görüşme. 'İç savaş'; bir kandırmaca.

Uzun hayatımda çok çeşitli işler yaptım. Mahkum olarak taş kırdım, ölü taşıdım, ağaç kestim ve daha sonra özgür biri iken inşaat alanında çalıştım, avukatlık yaptım, makaleler yazdım.

 Yine de en zor işim, müzakerecilikti. Müzakere etmek karar vermektir ve karar vermek de şanssız bir insan için çok zor bir iştir.

Benim sorunum ne tatmin edici bir barışı elde edebilmek ne de tatmin edici bir savaşı yürütebilmekti. Şantaj altında yapılan müzakereler Bosna'nın üzerinde Demokles'in kılıcı gibi sallanıyordu. Saldırıya uğrayan, yok edilen ve silahsız kişiler, büyük ıstıraplar çekmişti ve önerilen barış, yalnızca ilkelerime değil, adalete de uygun değildi. Böyle bir barışı kabul edemezdim; savaşın devam etmesi mesajını taşıyarak ülkeme dönmek de zordu. İkilemim büyüktü. Kendimi çarmıha gerilmiş gibi hissettim.

Dayton müzakerelerinin başlamasından on gün önce, SDA Yetkili Kurulu'nun toplantısında (20 Ekim 1995) amaçlarımızı belirttim. Bu benim, bu kez ayrıntılandırılmış, 12 maddelik Ağustos programımdı:

1. Amacımız Bosna-Hersek'i bağımsız ve bütün olarak tutmaktır. Bu amaç askeri ve siyasi yollarla elde edilebilir. Savaş sona erebildiğinde son noktaya ulaştığımızı ve egemen ve bütüncül Bosna-Hersek amacımıza doğru siyasal araçlarla gidebileceğimizi düşünüyorum. Önümüzdeki barış müzakereleri, bu beklentinin doğruluk payı açısından bir sınav olacak.
2. Devletin ortak kurumları ve işlevleri Bosna'nın bütünlüğünü garanti eder. Bunlar arasında, Parlamento, Devlet Başkanlığı, Anayasa Mahkemesi ve Merkez Bankası var; işlevler de şunlar: dış ilişkiler, savunma, insan haklarının korunması, dış sınırların korunması, iletişim, para birimi, gümrük ve dış ticaret, devlet düzeyinde bütçe ve harcamalar. Sırp tarafı artık işlevlerin sayısını azaltmak için her şeyi yapacak. Bizim amacımız, elbette ki tersi.
3. Ortak organların muhtemel parçalı oluşumuyla ilgili durum açısından, ana sorun, ortak kurumların işlevlerinin veto ile engellenmesi olasılığıdır. İşleyebilecek bir devlet istiyoruz ve veto nedeniyle önemli tek bir karara bile ulaşılmayan 1991-1992'deki gibi bir durumun tekrarına müsaade edemeyiz. Biz a) bütüncül bir Bosna ve b) işleyebilecek bir devlet istiyoruz. Öyle görünüyor ki bu iki talep çelişkilidir ve önümüzde bu düğümü çözme görevi var. Bazıları çoğunlukla karar verilmesini öneriyor; ama bu durumda iki gücün üçüncüsü aleyhine anlaşması gibi gerçek

bir tehlike var ve üçüncüsü de Boşnak tarafı olabilir. Çıkış yolu, engellenemeyen bir mekanizmanın yürürlüğe konulması olabilir. Bu, muhtemelen, birkaç yabancı yargıcı da içeren Anayasa Mahkemesi olacaktır. Her halükârda karar verme yoluyla engelleme olasılığı, anayasal bir devlet olarak Bosna'nın karşı karşıya olduğu en ciddi sorun olarak duruyor.

4. Bosna'nın bütünleştirilmesinde en önemli adım, Bosna-Hırvat Federasyonu. Yine de faal değil bu. Kantonlaştırma gerçekleşmiyor ya da yavaş gelişiyor. Federal Hükümet, gerçekte, Federasyon topraklarının yalnızca bir bölümünün hükümeti ve bu bölüm, Bosna-Hersek Cumhuriyet Ordusunun kontrolü altında. HVO kontrolü altındaki Bosna'da sözde Hersek-Bosna Hükümeti hâlâ faal ve hiçbir kendini feshetme işareti göstermiyor. Bu bağlamda, federal polisin oluşturulması ve mültecilerin geri dönmesi bir biçimde atıl vaziyette ve hareket özgürlüğü birçok bölgede sınırlı. Bu nedenle, Federasyon'un başlatılması için birkaç adım atılmalı; çünkü bu bizim için hayati öneme sahip. Bugünkü toplantıda, gündememizin ikinci maddesi olarak, Prof. Ganic bizi amacımıza ulaştırabilecek bir faaliyet programı sunacak. Bu faaliyetlerin birbirleriyle ilişki içinde yürütülmesi; planın, kısmen Hırvat tarafıyla koordineli olması amaçlanıyor.

5. Temas Grubu haritası; değişiklikleri kabul etmezsek, geçerli. Amerikalı müzakerecilere çeşitli kereler belirttiğimiz gibi Gorazde ile Brçko'yu gözden çıkarmayacağız.

6. Saraybosna'ya gelince, birkaç seçeneğimiz var; ama bütün seçenekler tek, bölünmemiş bir kent kavramına dayanıyor. Bu, ortak işlevler sorunuyla birlikte, müzakerelerdeki en zor nokta. Bununla ilişkili olarak, hemen, Saraybosna Kantonu oluşturarak kentin yeniden örgütlenmesini hızlandırmak tavsiye ediliyor; bu, Federasyon Anayasası uyarınca, kanton oluşturma hedefine de uygun. Aşırı dikkat göstermeliyiz ve otoritenin belediyelerden Kantona aktarılması sırasında düzey ve dinamikler açısından sınırları aşmamalıyız. Federasyon Anayasası, bu konuda, ne emirler ve ne de belediyelerin otomatik olarak yetkilerinin elinden alınmasını talep ediyor; esnek çözümlere de imkan tanıyor. Belediyelerden kantonlara otorite aktarımı, tedrici olacaktır.

7. Eğer herhangi bir şey imzalanırsa, barış anlaşması, yalnızca güçlü uluslararası büyük güçlerin yardımıyla yürürlüğe konabilir. Bu, UNPROFOR olamaz. Diğer dost ülkelerin askerleriyle takviye edilmiş NATO güçleri olabilir ancak. Eğer Rusya asker önerirse, onların sayısı Müslüman ülkelerin asker sayısıyla dengelenmeli.

8. Barışı yürürlüğe sokacak askerler, Bosna-Hersek'in her tarafında kurulacak karakollar biçiminde yerleştirilmelidir. Yalnızca sınırlara asker yerleştirilmesi bizim için kabul edilemez.

9. Müslüman ülkelerden gelen askerlerin finansmanı BM tarafından karşılanmalıdır.

10. Barış gözlemcisi uluslararası askeri güçler Bosna-Hersek Ordusunun savunmacı çabalarına müdahil olmayabilir.

11. Barış gözlemcisi güçler, Bosna-Hersek'te bir yıl süresince kalabilir; bu, yalnızca Devlet Başkanlığı'nın talebiyle uzatılabilir.

12. Hırvatistan Cumhuriyeti askerleri, barış anlaşmasının imzalanmasından sonra azami 30 günlük bir süre daha Bosna-Hersek topraklarında kalabilir; bu yalnızca Bosna-Hersek Devlet Başkanlığı'nın talebiyle uzatılabilir.

13. Eski Yugoslavya'da özellikle de Bosna-Hersek'in yeniden yapılandırılması için uluslararası toplumun ekonomik desteğine hazırız. Ancak, bu yardımın aşağıdaki şartlarda olmasını açıkça talep ederiz: a) Komşu ülkelerin Bosna-Hersek'in bütünlüğüne saygısı, b) İnsan hakları ile azınlık haklarına saygı, c) Mültecilerin ve yerinden edilmiş kimselerin evlerine dönme hakkına saygı. Bu açıdan, Batılı ülkelerin yeni ilkesiz uzlaşmaları kabul ederek hatalar yapmasına izin verilmeyecektir. Ekonomik yardım –ihtiyaç içinde olan bütün taraflar için- yönetimin devreye sokulmasının ve kamunun, kanuna saygı göstererek yoluna koyulması için güçlü bir araçtır.

14. Bosna-Hersek'te demokratik seçimler, suçlu rejimlerin ve fanatik milliyetçilerin yönetimden uzaklaştırılması için büyük bir şanstır. Geçiştirilmemesi gereken bir fırsattır bu; ama gerçekten demokratik seçimler temin edilmezse bu fırsat kaçırılır. Fırsatı kaçırmamak için; a) Temel asgari özgürlüğün (siyasal partilerin faaliyet özgürlüğünün, medya özgürlüğünün, vatandaşların şahsi ve mülkiyet

güvenliklerinin vb. temin edilmesi, b) Sürülen vatandaşların büyük bölümünün evlerine dönmesi, c) Seçimlerin etkin uluslararası denetime tabi tutulması, d) Seçimlerin uluslararası barış askerlerinin mevcudiyetinde yapılmasının sağlanması gereklidir. Parlamento ile Devlet Başkanlığı seçimleri doğrudan olmalıdır.

15. Lahey Savaş Suçluları Mahkemesi tarafından savaş suçlusu ilan edilen kişiler, seçimlere katılamaz.

16. Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nin bütün bölgelerinde mültecilerin kabul ve yardım edilmesi için karma komisyonlar ve bürolar oluşturulması faydalıdır.

On gün arayla iki kez Amerika'ya gittim. İlkinde BM Genel Kurulu'nda konuşma fırsatı buldum; burada, barış hakkındaki görüşlerim ile gelecekteki Bosna hakkındaki görüşümü sundum:

BM GENEL KURULU'NDAKİ KONUŞMAM
(New York, 24 Ekim 1995)

Bugün ellinci yılını kutladığımız BM örgütü, sürekli umut kaynağımızdı; ama sürekli hayal kırıklığı kaynağımızdı da. Bazıları örgütün, insanlık tarihindeki en büyük ve en etkisiz kuruluş olduğunu söylüyor. Gerçekleşmeyen kararların sayısı bunu teyit ediyor. Bu haliyle örgüt muhtemelen dünyanın mükemmel olmayışını yansıtıyor. Sürekli olarak dünyayı düzeltmek beyhude değilse, BM'nin daha da mükemmelleşmesine yalnızca ihtiyaç duyulmaz, bu mümkündür de.

En yüksek amacımız barışı sağlamak. BM küresel bir savaşın önlenmesine katkıda bulundu; ama bölgesel çatışmaları durdurmakta etkisiz olduğu ortaya çıktı. Ancak, yerel savaşlarda feci sonuçların toplamı, BM'nin kuruluşundan bugüne kadar, trajiktir.

BM Körfez Krizine son vermekte etkin olarak çalıştı. Ne yazık ki bu etkinlik, ülkeme yönelik saldırganlık karşısında tekrarlanmadı. Çekincenin bedeli korkutucu oldu. Halkım bu yüksek bedeli ödedi.

Bu kürsüden iki gün önce konuşan Gürcistan Dışişleri Bakanı'nın söylediği sözleri tekrar etmek istiyorum: "Saldırganlığa adını vermek ve soykırımı isimlendirmek için cesarete ve ira-

deye sahip olmalıydık." Bildiğiniz gibi, bazen ya cesaret ya da irade, bazen de her ikisi de eksik olur.

Birkaç gün sonra Bosna müzakereleri başlayacak. Amerika ile Başkanı tarafından başlatılan bu inisiyatife inanç ve umut besliyoruz. Halkımızın barışa ihtiyacı var ve barışı istiyor. Savaşı biz başlatmadık ve savaşıyor olsak da savaşı kazanmayı hayal etmedik. Her zaman barış için çalıştık ve her zaman barışta kazananlar olmak istedik.

Siyasal ve etnik çoğulculuğa, insan hakları ile serbest ekonomiye dayalı bir toplum kurmak arzusundayız. Öteki tarafta her şey bunların tersi olduğu için, inanıyoruz ki fikirlerimiz önümüzdeki beş-on yıl içindeki barışçıl oyunda muzaffer olacak. Toplumumuzun ve ülkemizin modelinin istisnai üstünlüğü sayesinde, Tanrı'nın yardımıyla, kazanacağız.

Bosna Hükümeti ve Ordusu, paket neye hizmet ederse etsin, ülkenin bölünmesini ve parçalanmasını kabul etmeyecek. Bosna'nın bölünmesi, ister hemen olsun ister daha sonra, savaşın devam etmesine yol açacaktır.

Bosna'da gerçek demokratik seçimler, savaşı başlatan ve halk ile uluslar arasındaki ilişkileri zehirlemeyi sürdüren savaş suçlularının ve milliyetçi fanatiklerin askeri ve siyasi işlevlerden uzaklaştırılması gibi –tek değilse bile– muazzam gerçek bir şanstır. Şartlar oluşturulmalıdır; öyle ki Balkanlar'da demokrasinin bu son şansı kaybedilemez. Bu şartlar özgürlük ve seçimlerin etkin bir biçimde uluslararası denetimidir.

Eğer barış görüşmeleri başarılı bir sona ulaşırsa, bunu, savaşın tahrip ettiği bölgenin, özellikle Bosna'nın yeniden yapılandırılması takip etmeli. Uluslararası topluluk yeniden yapılandırma planına önemli destek vaat etti. Bununla ilgili olarak, belki de beklenmedik bir öneri yapmak istiyorum: Bu destek için şartları oluşturun. İnsan haklarına ve özgürlüklere saygı göstermeyecek tarafa, yardım alamayacakları mesajı gönderin. Bu kurallara tam saygı için karar alın. Yeni uzlaşmalarla suçluları, tiranları satın almak umuduyla yine hatalar yapmayın. Bir adım daha ileri gidelim. Suçluları ve tiranları tecrit edin. Bu tek yoldur.

İnsanları suça yönlendiren kişiler, ortadan kaldırılmalıdır. Bu olmadan, ne Bosna'da ne de bölgede, ne barış ne de güvenlik olacaktır.

Bizler, halkın iradesiyle değil, silahların gücüyle kırılan Bosna'nın bütünleştirilmesi hakkını istiyoruz ve bu hakka sahibiz. Boşnak-Hırvat Federasyonu, bu yüzden önemli bir adımdır ve bütün Bosna dostları bu tasarıya destek olmalı ve yardım etmelidir. Barışın yerleşmesi –ve yaşaması- için silahlanmada denge olmalıdır. Bu denge üst seviyede de alt seviyede de sağlanabilir. Biz ikinci seçeneğin faydalı olacağını düşündük ve Sırp ağır silahlarının azaltılmasını talep ettik. Eğer Sırplar bunu kabul etmezse, tek seçenek, güçlendiğinde bölgede barış ve istikrar unsuru olacak Bosna Ordusunun teçhiz edilmesidir. Şimdi bütün kentlerimiz Sırp toplarının menzilinde. Bu toplar geri çekilmeli ya da tahrip edilmelidir. Sürekli tehdit altında yaşayamayız ve yaşamak da istemiyoruz.

Son olarak: Son iki gün içinde birçok konuşma yapıldı. Demokrasi ile özgürlük ve bunlarla ilgili her şey üzerine birçok güzel söz işittik. Temel insan haklarını çiğneyen ve bunu sürdürenler de özgürlük ve adalet üzerine konuştu. Eski bir Kutsal Metinde "Onları davranışlarıyla yargıla" buyuruluyor. Bu nedenle, söyledikleri şeyleri dinleyelim; ama onları yaptıklarından dolayı hesaba çekelim. Ülkelerine döndükleri an, yaptıklarına devam edeceklerdir. Elbette, eğer izin verirsek bunu yapabilirler.

BM Genel Kurulu'ndaki konuşmamdan sonra, New York'taki *Waldorf Astoria* otelinde Başkan Clinton tarafından kabul edildim. Bu toplantı sırasında önemli haberler aldım: Ruslar, Bosna'ya, NATO komutası altında –ki bu kısmen Amerikan kontrolü altında demektir- asker konuşlandırmayı kabul etmişti. Bu, NATO bünyesinde ilk kez meydana geliyordu.

Amerika'ya yaptığım bu gezide, arzularımdan bir başkası gerçekleşti: Boks efsanesi Muhammed Ali'yle tanıştım. O gün, yanında menajeriyle (şimdi hatırlayamadığım bir kentten) New York'a gelmişti. Ona ilk söylediğim şey, benim de Ali olduğum oldu. Kafasını sallayarak bildiğini söyledi. Ali hâlâ iyi görünüyordu; ama hareket ederken ve konuşurken zorluk çekiyordu. Ona karşı kardeşçe bir yakınlık hissettim. Yıllarca mümkün olduğunca onun maçlarını izledim ve onun için tezahürat yaptım. Elbette 30 yıl önce Frazer'e karşı oynadığı şanssız maçını hiç bir zaman unutmayacağım. Saraybosna gece boyunca uyuma-

mıştı ve şafağa üzüntüyle girdi. Yüzünde sevimli bir tebessümle Ali bana bir boks maçı teklif etti ve elleriyle yüzünü kapatarak gardını aldı. Öneriyi kabul ettim. Muhammed Ali büyük bir adam; onun için boks gibi kaba bir spor "soylu bir beceri" olarak adlandırılabilirdi. Bosna'ya döner dönmez birçok kişi bana, Başkan Clinton'la görüşmemden ziyade Ali'yle karşılaşmam hakkında sorular sordu.

Yugoslavya'daki kitleler milliyetçi propagandayla zehirlendi ve liderler çoğunlukla kendi yarattıkları bir hapishanenin mahkumlarıydı. Milosevic'i tanıyan birçok kişi, onun milliyetçi mi olduğunu yoksa milliyetçiliği bir güç aracı olarak mı kullandığını merak etti. Desteklenmiş ve seçilmiş bir kişi olarak Sırpları büyük bir milliyetçi olduğu konusunda ikna etmeliydi. Bu açıdan halkın arzu ettiği liderlere sahip olduğu sözü doğrulanmakta.

Genelde resmi yemeklerden ve resmi olmayan siyasal görüşmelerden rahatsızlık duyardım. Yakın arkadaşım olmayan kimselerle yemek yemek ve çene çalmaya çalışmak, doğal olmayan bir şey olarak görünürdü bana. Tebessümlerin ve samimi diplomatik selamlaşmaların hiç bir anlama gelmediğini kavramamın uzun zaman aldığını kabul etmeliyim. Çünkü aynı zamanda ölüm fermanınıza imza atabilirlerdi. Genelde siyasetten hoşlanan hiçbir üstün zeka yoktur. Üstün zekalar bilimde ve sanattadır. Siyasetçilere gelince herkes, "büyük"ler de "küçük"ler de ortalama kişilerdir. Büyüklükleri sadece hırs ve ünlerindedir. Elbette nadir istisnalar da var. Resmi yemekler, son kertede zorlama gülücükler, ün, yapmacık davranışlar ve bir tür rol yapmaktan başka bir şey değildir ki bunların üzerine sevmediğiniz yiyecekler de işin tuzu biberi olur.

1 **Kasım.** Böyle yemekler Dayton Anlaşması protokolünün bir parçasıydı ve elimden geldiğince bunlardan kaçınmaya çalıştım. Dayton, Ohio'daki *Wright-Petterson* Hava Üssünde bulunan *Hope Hotel*'deki bir öğle yemeğiyle barış müzakereleri başladı. 1 Kasım 1995'teydi bu. Benim dışımda delegasyonumuz Haris Silajdzic, Kresimir Zubak, Jadranko Prlic, Miro Lazovic, Ivo Komsic ve Muhamed Sacirbegovic yanında, hukuk uzmanları Kasım Trnka, Kasım Begic ve Dzemil Sabrihafizovic'den oluşuyordu.

Yemekten önce Dışişleri Bakanı Warren Christopher ile Büyükelçi Richard Holbrooke üç delegasyonun her biriyle, Sırplarla, Hırvatlarla ve bizimle ayrı ayrı görüştü. Bunu müteakip herkesin hazır bulunduğu bölümde Warren Christopher, Carl Bildt, Tudman, Milosevic ve ben giriş sunumları yaptık.

Christopher ABD'nin Bosna-Hersek'in tek devlet olarak muhafazasına, Federasyon'un kurulmasına ve Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nin çok-etnik yapılı karakterinin korunmasına hazır oluşuna işaret etti. Basına konuşulmamasının zorunluluğuna dikkat çekmek için Camp David müzakerelerini örnek verdi. Delegasyonlara danıştıktan sonra Dışişleri Bakanlığı sözcüsü basına açıklama yapacaktı. Christopher Başkan Clinton'ın müzakerelerde olan her şeye müdahil olduğuna ve ABD'nin, bizim için özel önemi haiz olan bölünmemiş Saraybosna'nın Cumhuriyet'in başkenti olmasını tercih ettiğinden söz ettiğine de işaret etti.

Sıra bana gelince şu konuşmayı yaptım:

> Samimiyetle müzakerelerde bulunmak üzere buradayız ve adil ve kalıcı bir barışı elde etmek için elimizden gelen her şeyi yapmaya kararlıyız. Aynı duygularla kim gelmişse bizden hoşgörü görecektir.
>
> Birçok kereler barış için şartlarımızı açıkça belirttik. Yine de burada temel bakış açımızı tekrar etmeyi gerekli görüyorum. Her şeyden önce:
>
> 1. Egemen ve bütüncül Bosna-Hersek esastır. Bu, demokrasiye, çoğulculuğa ve insan hakları ile azınlık haklarına dayalıdır ki yerlerinden edilenlerin evlerine dönme şartları bunlar olacaktır.
> 2. Bu Bosna iki parçadan oluşacaktır: Federasyon ile Sırp varlığı. Federasyon, Bosna-Hersek'in iki eşit anayasal ulusu olarak Boşnak ve Hırvat halkının iradesi ve kararıyla oluştu.
> 3. Bosna-Hersek, bağımsız, egemen ve uluslararası olarak tanınmış bir ülke olarak faal olması için gerekli olan ortak kurumları oluşturacaktır. Bu kurumlar hakkındaki karar, olası muhasaraların hızlı ve etkili bir biçimde ortadan kaldırılmasını mümkün kılan bir tarzda alınmalıdır.
> 4. Federasyon konusunda, dahili sınırlara dair harita, niteliksel ve niceliksel anlamda, Temas Grubu'nun haritasından aşağı olamaz.

5. Uluslararası askeri güçler, anlaşmanın yürürlüğe konmasını temin etmelidir. Bu güçler, bütün Bosna-Hersek toprakları ile uluslararası sınırlara konuşlandırılmalıdır.

6. Savaş suçlularının cezalandırılmasına devam edilmelidir. Sırbistan ile Karadağ'dan Lahey Savaş Suçluları Mahkemesi'yle işbirliği yapmalarını istiyoruz.

7. Etkili uluslararası seçim gözlemcileri garanti edilmelidir; seçimler özgür ve entite parlamentoları, ulusal parlamento ve başkanlık için doğrudan olmalıdır. Mültecilerimizin seçimlere katılımı temin edilmelidir.

8. Bosna'nın ve bölgenin yeniden yapılandırılması için ekonomik yardım, insan ve azınlık haklarına saygı şartına bağlanmalıdır.

Bu kısa konuşmayı bitirmeden önce, bu topluluğun ilgisini, şu anda bana her şeyden önemli gelen bir meseleye çekmeyi gerekli buluyorum. Biz burada müzakerelerde bulunur ve neşeli ifadeler ve vaatler sarfederken, Mladic'in ordusunun kontrolü altındaki topraklarda, özellikle Banya Luka ve Batı Bosna'da Sırp olmayan sivil halka karşı yoğun bir şiddet uygulanıyor.

Cephede savaş bitti; ama sivillere karşı savaş sürüyor, hatta yoğunlaşıyor. Kadın ve çocuklar sokağa atılıyor ve erkek nüfus da bilinmeyen yerlere götürülüyor. Kitle katliamlarına dair her gün karanlık haberler geliyor; okuyun bugünkü Amerikan gazetelerinden herhangi birini.

Halkımızın barışa ihtiyacı var ve bunu elde etmek için buraya geldik; ama size soruyorum: Halkımıza karşı soykırım sürerken nasıl müzakerede bulunalım?

Bu nedenle, Başkan Milosevic'den, bu felaketi sona erdirmek için emir vermesini istiyorum. BM Güvenlik Konseyi'nin başkanlığındaki uluslararası topluluğu, bu duruma müdahil olmaya çağırıyorum. Clinton, Chirac, Yeltsin, Kohl ve Major'dan, Bosna'da sivillerin acı çekmesine son vermek için nüfuzlarını kullanmalarını rica ediyorum.

Toplantının sonunda Bosna-Hersek'te barış için genel bir başlangıç anlaşmasının bir parçası ortaya çıktı; bu, düşmanlıkların sona erdirilmesi, güçlerin ayrışması ve seçimler konusundaki şartları içeriyordu. Basına bilgi vermeme talebi, müzakere-

325 lerin normal akışının selameti için tekrar edildi; bu, kısmen saygı gösterdiğimiz bir şeydi.

2 Kasım. Ertesi gün müzakere ekibimiz Başkan Tudman ve Hırvat heyetiyle toplandı. Arabulucu Holbrooke'tu. Federasyon'un kurulması ve bunu takip eden sorunlar konusunda tartışmalar yaşandı. Ancak, Hırvat ve Boşnak tarafından Travnik, Bugojno, Jajce ve Stolac'a 200 ailenin geri dönüşü konusunda mutabakata varıldı.

3 Kasım. Fransa, Büyük Britanya, Almanya ve Rusya dışişleri bakanlığı temsilcileriyle toplantılar yaptım. Dört ülkenin temsilcileri de müzakerelerin önemine işaret etti ve hükümetlerinin barış sürecine yardım tekliflerini sundu.

Gün içinde, insan hakları, mültecilerin geri dönüşü ve kültürel anıt-eserler konusunda ilave görüşlerimizi sunduk. Öğleden önce, bu müzakereler sırasında ilk kez, Sırbistan Devlet Başkanı Slobodan Milosevic'le görüştüm. Onunla daha önceden çeşitli ortamlarda, daha çok Belgrad'daki Yugoslav Devlet Başkanlığı'nda görüşmüştüm.

Milosevic'i tanıdığımdan pek emin değilim; sanki kendisi ve politikası iki farklı şeymiş gibi geliyor bana. Yaptığı şey ile şahıs olarak bende bıraktığı intibayı birleştiremiyorum. İğrenç bir insan değil. Hakikatte her zaman bir parça sarhoş –ya da öyle görünüyor- ve konuşma havasında oluyor. Söylediği şeye inanıyormuş gibi görünüyor. Cesur olmalı; ama iki yüzlü olduğunu söyleyemem. Şizofrenik bir kişilik olabilir; ama bu başka bir şey. Ancak, kişiliğinin öteki, kötü tarafı hakim; bu nedenle Milosevic kaçınılmaz olarak kötülük üretiyor.

Dayton müzakereleri sırasındaki bir ayrıntı, Milosevic'in kişiliğinde yatan çelişkili değer hükmünü aydınlatabilir. Uzun müzakereler sırasında, Saraybosna konusundaki tavrını aniden değiştirdi ve genelde bizim taleplerimizi kabul etti. Silajdzic ile bana şunları söyledi: "Sizin için kolay, Saraybosna'yı aldınız; ben zırhımı giyinmek ve o aptalların yanına gitmek zorundayım." Öteki binada endişeli bir biçimde sonucu bekleyen Krajisnik ve Koljevic'i kastediyordu. O sırada rol yaptığını zannetmiyorum. Tam tersine, Karadzic'in yandaşları konusundaki samimi görüşü olduğuna eminim.

O gece, müzakerelerin yapıldığı *Wright-Petterson* hava üssünü gezmeye davet edildik. Burada bir havacılık müzesi vardı ve dünyadaki en büyük havacılık müzesiydi. Wright Kardeşlerin aracından en son Tomahawk füzelerine kadar gerçek bir havacılık tarihi sunuluyordu burada. 6 Ağustos 1945'te (Hiroşima üzerine) ilk atom bombasının bırakıldığı B-52 uçağı ve bombanın bir modeli de sergileniyordu. Bu etkileyici sergi arasında, ya da altında, bizim için hazırlanmış akşam yemeği masalarıyla hemen bir restoran kurulmuştu. Müzik de dinleyebiliyorduk. Yemek için havamda değildim; bu nedenle çevreye bakındım. Tesadüf eseri mi değil mi bilmiyorum ama Radovan Karadzic'in yakın yardımcısı olan Nikola Koljevic'in masası, büyük bir Tomahawk füzesinin tam altındaydı; bu, 11-12 Eylül 1995 gecesi Adriyatik Denizi'ndeki denizaltılardan Banya Luka'ya atılan bir silahtı.[20]

4 **Kasım.** Gün, ekibimiz ile Richard Holbrooke ve danışmanlarının toplantısıyla başladı. Devlet Başkanlığı'nın yapısını, seçilme tarzını, Karadzic ve diğer savaş suçlularının devlet başkanlığına aday olmasının yasaklanması talebimizi, milli hükümetin doğrudan seçimle mi yoksa atanmayla mı kurulacağı konusundaki ikilemi ve diğer can alıcı ulusal meseleleri görüştük.

Daha sonra, Temas Grubu Alman temsilcisi Michael Steiner'in hazırladığı federal sorunlara çözüm önerileri üzerinde çalıştım. Gece Hırvat heyeti temsilcileri Mate Granic ve Gojko Susak ile yemek yedik.

5 **Kasım.** Müzakerelerin beşinci gününde BM İnsan Hakları Özel Raportörü Elizabeth Rehn ve Dünya Banka'sından Christine Wallich ile görüştüm; görevi, Bosna-Hersek ile işbirliğini yürütmekti. Ardından delegasyonumuz Bakan Mate Granic başkanlığındaki Hırvat ekibiyle buluştu. Steiner tarafından öneriler Federasyon meselelerini tartıştık. Bunu Silajdzic ve benim Milosevic ve Bulatovic'le yaptığımız neredeyse üç saatlik görüşme izledi.

6 **Kasım.** Amerikalı General Suel ile, Federasyon askeri güçlerinin ortak komutanlığının örgütlenmesi ve bu konudaki Amerikan yardımı hakkında bir toplantı yapıldı.

20 Koljevic, Banya Lukalıydı. 1997'de intihar etti –resmi açıklama-.

Büyükelçi Steiner, delegasyonumuzdan yazılı önerilerinden bir kısmını içeren, Federasyon konusunda yeni bir öneri sundu. Ardından IMF ile işbirliği, Bosna-Hersek Cumhuriyet Hükümeti ile Federasyon arasındaki savunma konularının yapılanması, gümrük vergilerinin nasıl toplanacağı ve dağıtılacağı meselesiyle ilgili ilişkiler ele alındı. Milosevic ve Bulatovic'le iki saatlik başka bir görüşme yapıldı. Gün, Richard Holbrooke ve müzakere ekiplerinin liderleriyle akşam yemeğiyle son buldu; Holbrooke burada, barış anlaşmasının uygulanması için ABD ve müttefiklerinin Bosna'ya asker göndermeye hazır olduğunu teyit etti.

Bütün önceki barış anlaşmalarında, yalnızca bir düşünce ilgimi çekmişti; imzalanan belgelerin içeriğinden bağımsız olarak, üzerinde anlaşılan şey nasıl yürürlüğe konulur? Önceki uluslararası müzakerelerin hiç bir askeri güç önerileri yoktu. Karadzic gönüllü bir biçimde uygulamaya koysaydı, bu barış anlaşması nasıl olurdu? Bu, yalnızca bizim kapitülasyonlarımız anlamına gelebilirdi. Bu açıdan, Dayton'da durum farklıydı. Güç kullanımı zorunlu olsa bile anlaşmanın uygulanacağı açıkça ve kamuoyu önünde buna bağlılık belirtilerek açıklanmıştı. Kusurları yanında, Dayton Anlaşması bütün önceki anlaşmalara nazaran bu avantaja sahipti.

Ancak bu avantajın başka bir yüzü de vardı. Aynı zamanda hem istediğim hem de nefret ettiğim bir şey varsa, bu, Bosna'da yabancı askerlerin varlığıydı. Şer ile ehven-i şer arasında kalan makul kişi, ehven-i şerri seçecektir. Yabancı askerlerin olması kötü müdür? Çünkü kontrolsüz otoriteye sahiptirler ve kontrolsüz her otorite kaçınılmaz olarak kişisel-iradeye dönüşür. Bu Bosna'da da olacaktı. Dramatik bir seçimle karşı karşıyaydık: ya yabacılar (Amerikalılar, İngilizler, Fransızlar) ya da yerli aşırılar. Ya yabancı kibri ya da Sırp ve Hırvat aşırılarının ve ayrılıkçılarının açık şiddeti. Bunların hiç birisi iyi değildi; ama üçüncü bir seçim de yoktu. Sizden nefret eden yerliler yerine sizi sevmeyen yabancılar olmasının daha iyi olduğunu düşündüm.

7 Kasım. Gün, Richard Holbrooke'la "yüz yüze" görüşmeyle başladı. Bölgenin gelecekteki silah dengesi ele alındı. Holbrooke, şimdiye kadar müzakerelerde Federasyon konusunda belirli bir ilerlemenin sağlandığına, ama Saraybosna meselesinde

 hiç bir ilerlemenin olmadığına dikkat çekti. Bir çözüme ulaşmak için Milosevic'le her gün konuşmamın iyi olacağını belirtti. Yedi günlük müzakerelerden sonra Amerikan ekibi sonuçtan açıkça tatmin olmamıştı.

Daha sonra Karadağ Devlet Başkanı Bulatovic ve Sırp Dışişleri Bakanı Milutinovic'in de hazır bulunduğu bir ortamda Milosevic ve Holbrooke'la görüştüm. Saraybosna konusundaki bir tartışmada Sırplar kentin bölünmesini istedi. Holbrooke'a baktım. Kentin bölünmesinin müzakere edilemeyeceğini belirterek reddetti. Bunun yerine Amerikan tarafı Saraybosna için "federal bir kanton" çözümünü önerdi; bu, kentin Federasyon'da, ama etnik olarak dengeli yönetim ve tek bir polis gücü idaresi altında olacağı anlamına geliyordu. Daha önceden özellikle açık gözlü davranmıştım ki böylelikle Mostar'da yaşananların bir kez daha tekrar etmemesi için Amerikalılar kararlı bir duruş aldı. IFOR'un (Uluslararası Barış Uygulama Gücü) rolünün, Dayton müzakereleri sırasında belirlenmesi de bizim talebimizdi.

Amerikalılar, Milli Meclis ve Başkanlık seçimlerinin doğrudan olması önerimizi de kabul etti; sözde karma bir model önerdi: Milli Meclis için genel seçimler ve Devlet Başkanlığı için üç, altı ya da dokuz üyeyle atama. Devlet Başkanlığı Konseyi'nin üç kişiden daha fazla kişi olmasını önerdim. Aksi takdirde onları seçen ulusları temsil ederlerdi. Holbrooke, Hırvatların, dışişleri bakanlığını alma önerisi ile kimin kime karşı sorumlu olacağının (başbakanın milli meclise, hükümetin başbakana vb.) belirlenmesi önerisini de kabul etti. Avrupa'da çeşitli çözümler vardı: Hükümet ülke başkanına (bizim durumumuzda, Devlet Başkanlığı'na) ya da milli meclise karşı sorumludur.

Öğleden sonra, Federasyon Başkanı Zubak ile, akşam da Fransız delegasyonuyla ve tekrar Milosevic'le görüştüm.

8 Kasım. Toplantı sabahın erken saatinde başladı. Bu en zor meselelerin ele alındığı bir toplantıydı. Toplantıya, müzakere ekibiyle birlikte Holbrooke, Başbakan Silajdzic, Federasyon Devlet Başkanı Zubak ile Milosevic ve Bulatovic katıldı. Görüşmenin temeli olarak Temas Grubu Planını önerdim; bu, Zepa ile Srebrenica'yı geri almamız anlamına geliyordu. Kendi açısından Milosevic, barışçı bir çözüm formülünün iki oluşum

 gerektirdiğinde ve hangi toprakların kime ait olacağının belirlenmesinde ısrar etti: "Her kesim topraklarını kabul ettiği an, her şey açık olacaktır. (...) Mevcut pozisyonlara saplanıp kalmayalım" dedi. Bu ifadeyle Milosevic, savaş sırasındaki ve sonrasındaki stratejisini tanımlıyordu.

Dinlenme ve istişare için çeşitli aralar verildi. Aralardan birinden sonra Krajisnik toplantıya katıldı. Holbrooke, anayasa, harita ve her şeyden önce Saraybosna'nın tartışılması ihtiyacına değindi. Devlet Bakanlığı için üçlü seçim modeli ile üyelerden birinin üstün bir konumda olma zorunluluğunu tekrar etti. Bütün Bosna-Hersek topraklarında adil seçim yapılması şartlarının oluşturulmasını (konuşma, basın ve seyahat özgürlüğü vb.) istedim. Eğer bunlar gerçekleşmezse seçimler sadece formalite olurdu. Bu seçimlerin nasıl yürütüleceğinin konuşulmasını da önerdim. Milli kurumların nasıl olması gerektiğine dair fikrimi de açıkladım. Parlamento, ülkenin siyasal görünüşünü yansıtan bünyeydi. Hükümet parlamentoya karşı sorumluydu ve devlet başkanlığının veto hakkı vardı. Hem parlamento hem de devlet başkanlığı, doğrudan seçimlerle seçilmeliydi.

Milosevic, devlet başkanlığı için bir delegasyon sistemi önerdi. Ona göre, Bosna-Hersek'in özgüllüğünü ve herhangi bir engellemeyi imkansız hale getirecek, mümkün olduğunca basit bir model oluşturma ihtiyacını aklımızda tutmalıydık. Böyle bir delegasyon sisteminin engellemeyi nasıl önleyeceğini anlamadığımı kabul etmeliyim; ama bu onun açıklamasıydı. Milosevic, mümkün olduğunca hızlı bir biçimde her entitenin (oluşumun) seçim yapmasından da yanaydı. Federasyonda ve Sırp Cumhuriyeti'nde "Bosna-Hersek Anayasasına uygun olacak bir şekilde, mevcut kurumlarıyla her iki oluşumun hayatının sürdürülmesi" için doğrudan seçimler olmalıydı. Milli Meclise, Federasyon'dan 24, Sırp Cumhuriyeti'nden de 12 üyenin katılmasını önerdi; Federasyonun başkanlıkta iki, Sırp Cumhuriyeti'nin bir üyesi olacaktı. Büyükelçi Holbrooke, bu öneriye, ülkenin başı olarak devlet başkanlığının, bütün ülkeyi temsil ettiğini belirterek karşı çıktı. Başbakan Silajdzic, doğrudan seçimleri herkesin kabul ettiğini ve ihtiyacımız olan şeyin, bütünlüğü sağlayabilecek belirli bir tutarlılığa sahip bir ülke olduğuna işaret etti. Ona göre, Milosevic'in önerdiği şey, aslında bir birlikti. Bosnalı Sırplar, Bosna-Hersek'in, kendi ülkeleri olacağını anla-

 malı ve kabul etmeliydi. Zubak, doğrudan seçimler ile atanmanın harmanlanması taraftarıydı ve ulusal yapıyı yansıtacak bir hükümet ihtiyacına vurgu yaptı.

Holbrooke, bütün Bosna-Hersek topraklarındaki kontrol noktalarının seçimler öncesinde kaldırılması gerektiğini düşünüyordu. Saraybosna'nın bölünmemiş bir kent olması gerektiğini bir kez daha vurguladı. Ben de, Srebrenica, Zepa, Gorazde ve Saraybosna meselesine birkaç defa dönerek, Gorazde'nin Roğatica ya da başka bir yolla Federasyon'a topraksal olarak bağlanması gerektiğini belirttim.

Holbrooke, sık sık, Saraybosna'da ya da başka bir yerde, bize Berlin'i hatırlatacak duvarlı bir kent yapısının hiç şansı olmadığını belirtti. Buna karşın Krajisnik, Novo Sarajevo'nun Republika Srpska'ya ait olmasını istedi. Komsic, kentin ne savaşta ne de Cenevre'de bölündüğüne işaret etti. "Saraybosna, bütüncül bir başkent olarak varlığını sürdürecektir" dedi ve özel kanton statüsü önerisine destek verdi. Kentin güvenliği meselesinin çözülmesini istedim ve belediyelerde tek bir polis gücünün oluşturulmasını önerdim. Kentten askeri güçlerin geri çekilmesi önerisini reddettim. Keskin nişancılar hâlâ faalken ve Karadzic'in ordusu hâlâ kent etrafında mevzilenmiş halde dururken, bu riski göze alamazdık.

Krajisnik Tuzla ile iletişimin bizim kontrolümüzde kalmasını ve Ilijas'ta Zenica için bir kestirme yol inşa edilmesini önerdi. Yine, Karadzic'in kestirme yolları, tünelleri, geçitleri ve köprülerini hatırlatmak zorunda kaldık.

Büyükelçi Holbrooke, ABD ile Temas Grubu'nun amacının, çatışmaya son vermek ve Saraybosna'ya ayrı bir kanton olarak çözüm önermek olduğunu yeniden teyid etti.

Federasyon konusunda üçüncü bir toplantı daha yapıldı. Toplantıya Steiner, Federasyon konusunda ABD Dışişleri Özel Koordinatörü Daniel Server, Hırvat bakanlar Granic ile Susak ve Federasyon Başkanı Zubak katıldı. "Bosna-Hersek'te Federasyon'un Gerçekleşme Anlaşması" konusunda yeni bir öneri yapıldı. Zubak iki hükümetin, federal ve merkezi hükümetin işlerinin ayrılmasında ısrar etti. Önerilen metinde ufak değişiklikler de yapıldı.

9 Kasım. Bugün toplam altı görüşme oldu. Önce, Bakan Sacirbegovic ve ben, General Clark'ın başkanlık ettiği Amerikan

 danışmanlarıyla, Bosna-Hersek'te gelecekteki görevlerini (personel yetiştirilmesini ve ordunun teşkil ve teçhiz edilmesinin organizasyonu önerisini) ele aldım.

Daha sonra bütün delegasyonumuz, Büyükelçi Holbrooke, General Clark ve Amerikan harita ekibiyle buluştu. Önceliklerimize işaret ettim: Brçko Koridoru, Saraybosna ve Gorazde. Temas Grubu Planıyla alakalı sınırlar üzerinde bir tartışma da yaşandı. Görüşme, anayasa, seçimler ve AGİT'in rolüyle devam etti. Örneğin, AGİT seçimleri düzenleyecek miydi yoksa onlara gözlemcilik mi edecekti? Ben AGİT'in her ikisini de yapmasını önerdim.

Öğle yemeğinden sonra Tudman ve Granic'le bir görüşme vardı. Görüşmede Sacirbegovic de bulundu. Günlük takvimimizin bir parçası, anlaşılan konuları geleceğe yansımalarıyla gözden geçirmekti.

İkindiye doğru Başbakan Silajdzic ve ben, anayasal çözümleri tartışmak üzere Robert Owen'la buluştuk. Owen bize, Milosevic'in iki kabineli parlamento fikrinden hoşlanmadığını söyledi. Ayrıca AGİT'in seçimleri düzenlemesine de karşıydı. Onun önerisi AGİT'in yalnızca seçimlere gözlemcilik etmesiydi. Bosna-Hersek dışında yaşayan halkın ülkeye gelip oy kullanmasını da teklif etti. Biz de Sırp Cumhuriyeti'nin anayasasının demokratik ilkelerle ve Bosna–Hersek Cumhuriyeti Anayasası ile uyumlu olmadığına işaret ettik ve uyumun sağlanması için takvim verilmesini istedik. AGİT, Sırp Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan Sırp-olmayan nüfusun hakları meselesini çözmeliydi. Owen, Sırp tarafı adına, ne zaman devlet otoritesinin organlarına katılabileceklerini sordu.

Müzakere ekibimiz, Sırp harita önerisini tartışmak için bir kez daha General Clark ve Pentagon temsilcileriyle buluştu. Öneriyi kabul edilemez bulduk ve bundan sonra düzenlemelerin ve önerilerin, kıyaslama amacıyla, Temas Grubu haritası üzerinden yapılmasını istedik.

Gece, Owen ve Büyükelçi Menzies ile, anayasa meseleleri ile seçimler ve AGİT gözlemciliği konusunda önerilen Amerikan metnini ele almak için biraraya geldik. "Seçimlere gözlemcilik yapmak" ifadesinin nasıl yorumlanacağı konusu da tartışıldı. Biz ulusal meclis seçimlerinin ülkenin bütün topraklarını kapsamasını istedik. Sırp Cumhuriyeti'nde yaşayan Sırp-olma-

 yan nüfusun eşit oy kullanma hakkına sahip olması ile Sırp Cumhuriyeti'nde yaşamayan Sırpların da devlet başkanlığı listesine girmesinin mümkün kılınmasını istedik.

Günün sonunda, Bosna-Hersek'te Federasyon'un Gerçekleşmesi Anlaşmasının nihai metnini aldım.

10 Kasım. Sabah erken saatte, Başbakan Silajdzic ile birlikte, Büyükelçi Steiner'i kabul ettik ve Federasyon hakkında konuştuk; ardından da, Dışişleri Bakanı Christopher ve Büyükelçi Holbrooke'la aynı meseleyi ele aldık. Bakan Christopher, Federasyon konusunda varılan anlaşmanın önemine işaret etti ve geçiş sürecinde yönetimdeki önemli makamların rasyonel bir biçimde bölünmesini talep etti. Hırvatların başkan yardımcılığı ve dışişleri bakanlığını almalarını ve Silajdzic'in de başbakan olarak kalmasını önerdim. Hırvatlara, Federasyon Hükümeti'ni Bosna-Hersek Hükümeti'nden ayırmak suretiyle ayrıcalık tanıdığımızı açıkladım ve bu iki hükümetin Hersek-Bosna'nın varlığının sona ermesine paralel olarak oluşması şartına vurgu yaptım.

Bakan Christopher, açık ve kesin barış düzenlemelerinin önemine işaret etti; çünkü yalnızca bu şartla Başkan Clinton, barış anlaşmasının imzalanmasından sonra, Kongre'ye konuşacak ve ABD askerlerinin IFOR'un bir parçası olması talebini iletecekti.

Amerikan kamuoyu, Bosna'ya askeri müdahaleye karşı çıktı. Pentagon da, bu soruna mümkün olduğunca bulaşmamaya çalıştı ve IFOR askerlerinin yalnızca Federasyon'a konuşlandırılmasını önerdi. Bunun kesinlikle kabul edilmez olduğunu belirttim. IFOR, Bosna-Hersek sınırları da dahil bütün ülkeye yerleştirilmeliydi. Amerika'nın askeri varlığa karşı duyarlılığı, Vietnam'da ve daha sonra Somali'deki kötü tecrübeler nedeniyleydi. Kayıplardan endişeliydiler ve bu, onları dikkatli olmaya itiyordu. Bütün Amerikalı görevlilere, Bosna'da böyle bir şeyin olmayacağı teminatını verdim. Bu sözümde haklı çıktım. Bu, IFOR askerlerinin doğru davranışı yanında siyasetimizin ve halka yabancı askerlerin bu noktada gerekli olduğuna dair mesajımız ile halkın bu konudaki kendi duyarlılığının sonucuydu. Yine de, beş yıldan sonra SFOR askerlerine tek bir saldırının dahi kaydedilmemesine en iyimserler bile inanmadı. (Not: IFOR "Ulus-

 lararası Askeri Güç", 1997'de ismini SFOR "İstikrar Gücü" olarak değiştirdi ve görevi devraldı.)

Holbrooke, Milosevic'in seçimlerin doğrudan yapılmasını ve Devlet Başkanlığı ile Parlamento'nun iki yıllığına seçilmesini kabul ettiğini belirtti. AB temsilcileri ve Carl Bildt'le daha fazla konuşmamız gerektiğini; bunun, onları da barış anlaşmasının yürürlüğe konmasını sağlayacak uluslararası güce asker vermeye mecbur bırakacağını söyledi. ABD'nin, münhasıran barış düzenlemelerinin açıklığına dayalı olacak olan Kongre'nin onayı olmadan kendisini hiç bir şeye mecbur hissetmeyeceğine işaret etti. Başbakan Silajdzic, ülkenin yeniden yapılandırılmasına yardım yükümlülüklerinin anlaşmaya eklerle dahil edilmesini istedi.

Neredeyse iki saat süren bu toplantıdan sonra Federasyon Anlaşmasının imza töreni vardı. Dışişleri Bakanı Christopher, AB adına Büyükelçi Ishinger, Holbrooke ve ardından da üç devlet başkanı Zubak, Tudman ve ben konuşmalar yaptık. Anlaşmanın geçerliliği ve bizzat imza sahiplerini samimiyeti konusunda bir ikilem içindeydim. Tudman'la tecrübem şimdiye kadar çok kötü olmuştu ve bu, konuşmamın ilk cümlesinden anlaşabilirdi:

> Bugüne tarihi diyemeyeceğim. Bunu, uzak bir gelecekte önemini belirtsinler diye tarihçilere bırakıyorum. Onlar bugün söylenenlerle değil, yapılacak olanlarla hüküm verecekler. Ben bugünü daha ziyade kararlılığımızın günü ya da Dışişleri Bakanı Christopher'ın belirttiği gibi *umut günü* diye adlandıracağım.
>
> Bir kez daha, 18 ay önce Washington'da kararlaştırılan Bosna-Hersek Federasyonu'nu kurmak için çabaları sürdürme kararlılığımızı teyit ettik. Bu amaçla, yeni imzaladığımız belgelerde betimlenen belirli değişiklikler konusunda anlaştık. Makul insanlar olarak, Federasyon'u üzerine inşa ettiğimiz temeli değiştirmeden, işlemeyen şeyleri düzeltmeyi kararlaştırdık.
>
> Bugünkü anlaşmayla birlikte belirli sayıda ailenin Jajce, Bugojno, Stolac ve Travnik'e geri dönmesini de karara bağladık. Bu küçük, ama önemli bir adım. Her iki taraf için, üzerinde anlaşılan her şeyi yerine getirmek için iyi niyetin ve kararlılığın bir sınaması bu.

Bizim taraf adına, burada, güvenliği garanti etmeye kararlı olduğumuzu belirtmek isterim.

Mostar konusundaki anlaşmamız da önemli. Kentin bugünkü gibi bölünmüşlüğünün üstesinden gelecek şartlarda anlaştık.

Amerika ile Avrupa'nın bu kavrayışa güçlü bir destek vermesi beni mutlu ediyor ve bununla ilgili olarak bugün buradaki beyanları için de Bay Christopher'a teşekkür ederim.

Tudman ise konuşmasında Federasyon'a bir devlet olarak yaklaştı ve onun Hırvatistan'la ilişkilerinden söz etti. Tudman'dan hoşlanmadım. Davranışında bir sonradan görmelik vardı ve protokolü de *kitsche* yakındı. Sürekli olarak –ister büyük olsun ister küçük- Bosna'nın bir parçasını istedi. Doktora tezini okumadım; ama onun, Cvetkovic-Macek Anlaşmasıyla 1939'da kurulmuş *Banovina* Hrvatska hakkında olduğunu biliyorum. *Banovina,* tam ona göreydi; çünkü Bosna'nın büyük bölümünü içeriyordu. Huntington'ı memnuniyetle okuduğunu zannediyorum. Gerçekte, Huntington'ın "medeniyetler çatışması" tezi, Bosna'ya karşı niyetleri için iyi bir teorik bahane oluşturuyor.

Huntington tarzında bölünmeler, onun sabit fikriydi. 1999'da NATO hava harekatı sırasında Kosova Krizi zirve noktasındayken, Tudman, Kosova'nın Arnavut ve Sırp olarak ikiye bölünmesini önerdi. Ayrılma kelimesini seviyordu. Önerisine yorum isteyince, önerisinde eksik olan tek şeyin, onun Karadordevo'da beyan edilmemiş olması olduğunu söyledim.

Yine de Tudman Hırvatistan için bir şeydi, Bosna ve geri kalan dünya için başka bir şey. Hırvatistan'a faydası muazzamdı. Bir gün –ölümünden sonra- demokratik ve ilerlemeci bir devlet olacak olan Hırvatistan'ın temelini attı. Hırvatistan'a faydası daimi, hataları düzeltilebilir ve geçiciydi. Bosna'da meydana gelen şeyler konusundaki etkisine gelince, şeyler çoğunlukla başka türlü görünür.

Hırvatların yüklendikleri yükümlülükleri yerine getirebileceklerinden kuşkuluydum; çünkü Federasyon fikri neredeyse iki yıl önce oluşmuştu. Ama yeniden ve yeniden denemek zorundaydık; çünkü seçme şansımız yoktu. Bu kez bir adım daha ileri gitmiştik: dışişleri bakanlığını Hırvatlara bırakmayı kabul etmiştik. Sacirbegovic, Prlic'in bu görevi devralabilmesi için istifa etti. Dışişleri Bakanı Christopher, bunun, ortak kurumla-

335 rın işlemeye başlaması için şart olduğu konusunda bizi ikna etti: "İki toplumu birleştirecek ortak siyasal ve ekonomik kurumlar oluşturulacak" dedi. Christopher'ın iyimserliği henüz kendini kanıtlamadı. Federasyon hâlâ özü olmayan bir formalite. Hâlâ iki ordu, iki vergi, iki emeklilik fonu, iki öğretim müfredatı, postaneler, demiryolları ve bölünmüş bir Mostar var. Her şeye rağmen süreç Federasyon'un lehine işliyor, aleyhine değil.

Töreni kapatırken Christopher, Bosna-Hersek Merkezi Hükümeti'nin yetkisini sürdüreceğine vurgu yaptı; bu, devletin egemenliği, dış politika, ticaret ve para politikası meselelerini içeriyordu; polis, mahkemeler, vergi müfettişliği, sağlık ve eğitim bölümleri ise Federasyon'a aktarılacaktı. Ayrıca, bu anlaşmanın, Federasyon'u bütün vatandaşların insan haklarına saygı göstermeye mecbur bıraktığını ve onların bütün Federasyon topraklarında özgürce hareket etmelerini mümkün kıldığını belirtti ve dahili gümrük noktalarının kaldırılması gerekliliğinden de söz etti.

Günün sonunda Silajdzic, Sacirbegovic ve ben, Christopher ve Holbrooke ile bir kez daha buluştuk. Christopher, günün önemine işaret etti ve haritalarla ilgili umutlarından söz ederek bizi anlaşmanın gerçekleşmesini hızlandırmaya teşvik etti. Kendisinin ve Amerikan müzakere ekibinin, Kongre'ye düzenli olarak bilgi verdiğinden söz etti. Barışı gerçekleştirmek için her şeyi yapacağımız konusunda onları tatmin ettim ve IFOR güçlerinin ayrılmasından sonra Bosna-Hersek'in savunulması için bir yol bulunması ihtiyacından bahsettim. Amerikan ekibine konu hakkındaki *aide-memoir*imizi sunduk. Başbakan Silajdzic, Bosna-Hersek'in yeniden yapılandırılması için uluslararası toplumun yükümlülüğü konusunda bir şart getirilmesinin zorunluluğunu tekrar etti; Chistopher, bir kez daha, barış anlaşmasına AB'nin büyük oranda müdahil olmasının önemine değindi.

Saraybosna'dan ayrılırken, barış müzakerelerinin on gün içinde sona ereceğini düşünmüştüm. Ancak, on gün geçti ve temel hiç bir şey henüz çözülemedi. Dayton'a gelirken taşıdığım bir parça iyimserliği de yitirdim. Çok az uyudum ve kötü beslendim; geceleri kalp çarpıntısıyla uyanıyordum. Holbrooke durumumu farketmiş görünüyordu; çünkü günlük görüşmelerin sonunda bana geldi ve beklenmedik bir biçimde çocuklarımdan birini Dayton'a getirmeyi önerdi. Reddettim; ama bu öneriden,

 Holbrooke'un benim kadar kötümser olmadığı ve kolay pes etmeyeceği sonucunu çıkardım. Öyle görünüyordu ki her geçen gün bir kalp krizine doğru gidiyordum. Kriz geldi, ama üç ay sonra. Hâlâ, onu Dayton'da 'kazandığımı' zannediyorum.

11 Kasım. Toprak dağılımı konusundaki tartışmaların sürmesiyle, müzakerelerin ikinci turu başladı. Holbrooke, Sırplardan sunulmuş, tamamıyla kabul edilemez bir öneri getirdi. Hatlar konusunda da ihtilaf vardı; Sırpların önerisine göre onlar ve bizler birbirimizden kopmalıydık. Brçko Koridoru konusundaki tartışmada, onun genişletilmesi önerisini reddettik. Ardından Holbrooke, Brçko hattının aynen kalmasını önerdi; çünkü Sırplar bu bölgeden gönüllü olarak çekilmeyecekti ve NATO da, Holbrooke'a göre, onları buradan atmaya hazır değildi. Bu hatta, "Geçici Bölünme Hattı" denilmesini önerdi. Ancak biz, Brçko nedeniyle yeni bir savaşın çıkabileceğine dair endişemizi dile getirdik. Silajdzic herkese, Milosevic'in, Temas Grubu Planını kabul ettiği için yaptırımların gevşetilmesini temin ettiğini ve planın, koridorun genişletilmesini içermediğini hatırlattı.

Öğleden sonraki saatlerde, Robert Owen'la ayrı ayrı görüştük. Mesele, Sırp Cumhuriyeti'ne mensup Sırpların Bosna-Hersek'in ortak organlarına dahil edilmesi ve seçimlerin denetlenmesiydi.

Gece geç saatlerde RTVBiH beni aradı ve hattın ucundaki gazeteciye, temel bir ilerleme olmadığını belirttim; ama şunu ekledim: "Bir şey kesin! Bir şeyleri paylaşmak zorundayız, ya toprağı ya da otoriteyi. Biz otoriteyi paylaşmayı tercih ederiz."

12 Kasım. Komsic, Lazovic ve ben, federasyon meseleleriyle ilgili AB arabulucusu Schwarz Schilling ile buluştuk. Schilling, Federasyon konusunda imzalanan anlaşmanın çok önemli olduğunu söyledi ve önümüzdeki üç günün müzakereler için belirleyici olacağına dair inancını belirtti. Ona göre, uluslararası sermaye için cazip olan güçlü bir Federasyon, Sırp Cumhuriyeti'nin Bosna-Hersek'le yeniden bütünleşmesinde bir etken olabilirdi. Federal Almanya ile DDR (Doğu Almanya Cumhuriyeti) örneğini verdi ve bunların, neredeyse 50 yıl sonra, Federal Almanya'nın ekonomik gücü nedeniyle birleştiğine değindi. Yasal mülk sahiplerinin mülklerine geri dönmeleri ge-

rektiğini belirtti ve mültecilerimizi kabul eden ülkelerle işbirliği içinde, bu meselelerle ilgili bir komisyonun derhal kurulmasını teklif etti. Bu, bir barış anlaşması imzalanmasını gerektirecek yeni bir insani felaketten kaçınılmasına ve mülteci kabul eden ülkelerin, mültecilerimizin derhal evlerine dönmesine karar vermesine yardım edebilecekti.

Bugün, delegasyonumuz, 1995 Ağustosunda İgman'da ölen (Frasure, Kruzel ve Drew adlı) üç Amerikalının aileleriyle buluştu. Aileleri ile çocuklarına başsağlığı dileğimi bildirdim ve bu kişilerin barış sürecine yaptıkları yardıma işaret ettim. Görüşme çocuklarla ilgilenmemizle sürdü. Bu aile fertlerini, en yakınlarının öldüğü yerleri görebilmeleri için Bosna-Hersek'e davet ettim.

Daha sonra Holbrooke ve ekibiyle ve daha sonra da Sacirbegovic ve Zubak'la toplantılar vardı. Holbrooke, Milosevic tarafından sunulan bir toprak paylaşım önerisini aktardı ve kendisinin yalnızca elçi olduğunu, önerinin arkasında olmadığını söyledi. Öneri tamamıyla kabul edilemezdi. Holbrooke, Robert Owen tarafından hazırlanan "Saraybosna İçin Mutabık Kalınan İlkelerin Unsurları" adlı 11 maddeli bir belge de verdi.

Gece de bütün delegasyonumuz ve hukuk uzmanlarımız, anayasal meselelerle ilgili olarak birlikte çalıştı.

13 Kasım. Silajdzic ile ben, Holbrooke ve Amerikan ekibiyle buluştuk. Sırplar, harita önerilerini değiştirmeden tekrar sunmuşlardı. Bunun kabul edilemez olduğunu belirttim ve medyaya konuşarak bize baskı yapıldığını bilmelerini sağlayacağım tehdidinde bulundum. Ayrıca Holbrooke'a Saraybosna konusundaki belgeye dair değerlendirmelerimizi aktardım.

Daha sonraki toplantı, Britanya Dışişleri Bakanlığı'ndan Pauline Neville-Jones ve Alan Charlton ileydi. Bizden hoşlanmadığını saklamaya hiç çalışmayan Bayan Jones, müzakerelerde ilerleme olmadığına dair kaygılarını dile getirdi ve BM güçlerini Bosna'dan geri çekmekle tehdit etti: "Uluslararası toplumun, yalnızca eğer bir anlaşma olursa Bosna'da kalmaya hazır olduğunu farketmelisiniz. Buradan gelecek olumsuz bir işaret, halkınızın acı çekmesini azaltan BM güçlerinin geri çekilmesine yol açacaktır. Eğer şimdi bir anlaşmaya varmazsanız, sonuçlar çok büyük olacaktır; çünkü statükoya geri dönemeyeceğiz."

 Ayrıca, "zamanında bizi uyarmak" için geldiğini de ekledi. Bu açık ve meşru olmayan baskı karşısında ben de "Kendi haritanızı, Temas Grubu'nun haritasını savunun ve Sırp tarafının, işledikleri soykırımla ödüllendirilmesine izin vermeyin" dedim.

Görüşme sırasında Büyük Britanya delegasyonu, Sırpların ayrılıkçı arzularını saklamadan Brçko Koridorunun genişletilmesi yönündeki Sırp talebini savundu. Bunu protesto ettim: "Burada devletin bütünlüğünü sağlamamıza yardım etmek için bulunuyorsunuz. Dünya burada baskı altında olduğumuzu bilmiyor. Katilleri destekleyemezsiniz. Milosevic'in yaptırımların kaldırılmasına ihtiyacı var, buna umutsuzca muhtaç; bize değil, ona baskı uygulayın" dedim, kızgınlığımı saklamaya hiç çabalamadan.

Jones aynı tonda sürdürdü konuşmasını; müzakerelere son verilirse bizim Sırplardan daha kötü hale düşeceğimizi ve sonuçların onlardan çok bizim için zor olacağını belirtti. Milosevic'in Sırp Cumhuriyeti'ni ülkeden ayırmak için koridoru genişletmeye çalıştığını ve Büyük Britanya'nın ayrılıkçılığı destekleyemeyeceğini açıklamaya çalıştım. Polemik sürdü. Silajdzic'in yorumu şöyleydi: "Sırplar soykırım işledi ve bu durumu yarattı; onların vaziyetini savunmaya hiç bir hakkınız yok." Ben de buna, bu müzakereleri, Milosevic Temas Grubu'nun Planını kabul ettikten sonra kabul ettiğimizi ve bu planda koridorun genişletilmesinin yer almadığını ekledim. "Ona bunu hatırlatmak ve onu bununla tehdit etmek zorundasınız" dedim. İngiliz temsilciler toplantıdan tatmin olmadan ayrıldılar.

Bosnalı Hırvatların, 1992'de Kljuic'in itaatsizliğinden sonra ilk kez olarak, Tudman'a itaatsizlik ettiklerine dair haberler geliyordu. Zubak, Tudman'ın daha önceden kabul ettiği bir mesele olan Posavina'nın Sırplara teslim edilmesine karşı çıktı. Tudman, Zubak'a açıkça, "Ya seninle ya da sensiz olacak bu" dedi. Zubak da "O zaman bensiz" cevabını verdi.

Schwarz Christian Schilling'le önceki günkü diyaloğumuza devam ettik. Schilling, Bosna-Hersek'in birleştirilmesi için bir etken olarak Federasyon'un güçlendirilmesi hakkındaki inancını tekrar etti. Mali konularla ilgili meseleleri, uluslararası topluluk kredi vermeden önce Federasyon'un ne tür bir ikilemle karşılaşabileceği ve merkezi devletle kıyaslandığında Federasyon'un uluslararası toplulukla ne tür ilişkilere girebileceği me-

 selelerini ele aldık. Sacirbegovic devletin borçların geri ödenmesi için araçlara sahip olması gerektiğini vurguladı. Silajdzic, merkezi otoritenin yetkilendirmesine ihtiyaç duyduğundan Federasyon'un uluslararası bir özne olamayacağına dair görüşünü ifade etti. Dünya Bankası'ndan Bayan Wallich'in bilgi vermek üzere davet edilmesine karar verdim. Harita önerisine eleştirilerimi ve ABD ile Büyük Britanya'nın baskısı altında olduğumuzu tekrarladım ve cevabımızın açık olduğunu belirttim: "Bizim değil, sizin hükümetlerinizin haritası bu. Haritanızı savunun. Baskı devam ederse, basına konuşacağız."

Öğleden sonra Alman Dışişleri Bakanlığı'ndan Büyükelçi Steiner ve Christian Clages'le toplandık. Clages, "Saraybosna İçin Mutabık Kalınan İlkelerin Unsurları" önerisini düzeltmemizi önerdi. Geçiş döneminde yönetim meselesi ile seçimler yapılana kadar faal olacak takviye personel ve takvim meselelerini tartıştık. Steiner, ilk iki yıl için Devlet Başkanı'nın Boşnak olmasını önerdi. Bunun aksine ben Başkanlığın en çok oy alan adayla belirlenmesini istedim. Görüşme, askeri yapı ve komuta meselesiyle devam etti. Hükümet konusunda da, onun bir uzmanlar hükümeti olmasını önerdim.

Ardından delegasyonumuz Carl Bildt ve İngiliz, Alman ve Fransız dışişleri bakanlıklarının siyasal direktörleriyle toplandı. IFOR güçlerinin ayrılmasından sonra Saraybosna'nın güvenliğini görüştük. Uluslararası bir polis gücü önerisini getirdik. Toplantıdakilere, halen görüşme masasında olan haritanın, özellikle Brçko ile Doğu Bosna koridorları açısından bizim için kabul edilemez olduğunu tekrarladım.

Daha sonra Sacirbegovic ile birlikte, ABD Dışişleri Bakanlığı İnsan Hakları Dairesinde görevli John Shattuck'la görüştük. Bu görüşme Shattuck'ın Bosna'dan dönmesine müteakip gerçekleştiğinden, ilk sorum Banya Luka'daki durumla ilgili oldu. Shattuck, çok sayıda kayıp kişi olduğunu söyledi ve Sırp kontrolü altındaki bölgelerde mecburi çalışma meselesinden bahsetti. Sacirbegovic, Milosevic'in bunların toplama kampı olduğunu bildiğini, ama mevcudiyetlerini, "herkes çalışmak zorunda" diyerek meşrulaştırdığını belirtti. Sacirbegovic, şunları aktardı: "BM Güvelik Konseyi'nin bir kararı var. Buna göre, çalışma kampları kaldırılmalı ve herkes bu karara uymalı." John Shattuck, Uluslararası Kızılhaç temsilcilerinin görüştüğü

 "Merhamet" çalışanı 17 tutuklunun durumundan ve Sırp tarafının bunları değiş-tokuş etmeye hazır oluşundan bahsetti. Bu açıdan ondan değiş-tokuşun gerçekleşmesine yardım etmesini istedik; o da bu konuda söz verdi.

Holbrooke, gün içinde üç kere geldi ve her defasında yeni bir harita önerisi sundu.

14 Kasım. Christopher, Holbrooke, Silajdzic, Sacirbegovic, Zubak ve ben biraraya geldik. Christopher, Japonya'ya gideceğini, Dayton'da bir gün kalacağını ve bu nedenle delegasyon başkanlarıyla görüştüğünü söyledi. Temas Grubu Planına uymayan bir harita önerisiyle hâlâ baskı altında tutulduğumuzu belirttim. Altına inemeyeceğimiz bir çizginin bulunduğunu tekrar ettim. Delegasyonumuzun şikayetlerini ayrıntılı olarak sunduğu bir mektubu Christopher'a verdim (mektup Temas Grubu'nun Dayton'daki bütün temsilcilerine de hitap ediyordu). Sırbistan Devlet Başkanı Milosevic, Temas Grubu'nun planını kabul ettiği gerekçesiyle yaptırımların kaldırılmasını temin etmişti; ama plan uygulanmıyordu. Temas Grubu Planına saygı gösterilmesi şartıyla müzakere masasına oturmuştuk. Eğer niceliksel ve niteliksel dengeler gözetilirse Temas Grubu'nun haritasındaki değişiklikleri tartışmaya hazırdık.

Brçko Koridoru tartışılırken Zubak, Milosevic'in, bölünmeyi hesap ettiğinden dolayı geniş bir koridorda ısrar ettiğini belirtti. Bu aşikâr olmakla birlikte, kabul edilemezdi de.

Gün içinde, Christopher, her biri Milosevic ve Tudman'la yaptığı görüşmelerden sonra olmak üzere üç kere geldi ve sonuncusu gece yarısıydı. Bu toplantıların her birinde, haritanın yanısıra Foça'nın ve ihtiyaçlarımız için hidroelektrik santrali kurulması gayesiyle Drina Irmağının bir bölümünün alınması ihtimali, Srebrenica ve Zepa'nın geri alınması vs. tartışıldı. Christopher Sırpların Doboj'u geri vermeyi kesinlikle reddettiğini ve müzakerelerin bu nedenle tehlikede olduğunu söyledi.

Üçüncü toplantıda, mesele Saraybosna'ydı. Amerikan ekibi, "Saraybosna İçin Mutabık Kalınan İlkelerin Unsurları"na karşı Sırp tarafının gözden geçirilmiş önerisini sundu. Belge tamamıyla kabul edilemezdi; çünkü her belediyenin yerel bir polis gücüne sahip olmasını öngördüğünden kentin bölünmesini içeriyordu. Uzmanlarımızın gerekli değişiklikleri yapmasına karar

 verildi. Christopher, bu meselede Amerikalıların tamamıyla bizim tarafımızda olduğunu vurguladı ve Başkan Clinton'ın, bütçede gerekli ayarlamaları temin etmek için Bosna'dan bahsederek Kongre'de üç saat harcadığını belirtti. Ardından doğrudan bana hitap ederek "Gerçekten yardım etmek istiyoruz. Şu anda birleşik bir devlet oluşturmak, savaşı sona erdirmek, yeniden yapılandırma için fonlar sağlamak için büyük bir şansa sahibiz ve sizden bu yegâne fırsatı kaçırmamanızı rica ediyorum. Siz Sayın Başkan, şu anda, bu önerilere olumlu yaklaşımın gerekliliğine işaret edebilecek tek kişisiniz. Çözümün geri kalanıyla kıyaslandığında pek de önemli olmayan ayrıntılara gömülmeyin. Milosevic'e Karadzic ile Mladic'i terk etmesi için baskı yapıyoruz; böylece Dayton'da mutabık olduğumuz şeyleri uygulayabiliriz. Burada istikrarlı bir anlaşmaya varırsak, Kongre IFOR güçleriyle birlikte askerlerimizin de Bosna'ya yerleştirilmesini onaylayacak. Ancak anlaşma olmazsa, ABD'de bazı kişiler mutlu olacak ve 'Hadi ellerimizi yıkayalım, her şeyi denedik ve yapabileceğimiz başka bir şey yok' diyecek" dedi. Toplantının sonunda Christopher, 18 Kasımda Dayton'a döneceğini ve son dakika sorunlarına yardım edeceğini söyledi.

Daha sonra AB temsilcileri olan Carl Bildt ve Büyük Britanya, Fransa ve Almanya dışişleri bakanlığından görevlileri kabul ettim. Tartışmaya önceki gün kaldığımız yerden başladım ve iç sınırlar meselesini gündeme getirdim.

Gece geç saatlerde Silajdzic'le birlikte Milosevic ve Bulatovic'i kabul ettim. Saraybosna ile tutsakların serbest bırakılmasını ele aldık.

15 Kasım. Hâlâ ilerleme yoktu, Gorazde'yle hâlâ emin bir toprak bağlantısı sağlanmamıştı; Saraybosna kısmen çözülmüştü, ama Srebrenica, Foça ve Visegrad'ı vermiyorlardı. Bazı anayasal meseleler de çözülmeden kalmıştı. Cumhurbaşkanı Chirac, Başbakan Major ve Cumhurbaşkanı Demirel aradı ve üçü de aynı şeyi söyledi: Bu, tatmin edici bir barış elde etmek için son şanstı; daha sonra geç olabilirdi. Carl Bildt de, AB başbakanlarından tıkanmış olan müzakerelerin sürdürülmesi ve bir çözümün bulunması mesajını getirdi. Başka yeni müzakereler olmayacaktı. "Barış treni"nin yakalanması için bu son şanstı. Mesajlar neredeyse aynıydı ve Amerika'nın izi hemen fark ediliyordu.

Daha sonra, John Shattuck, Büyükelçi Menzies ve Dışişleri Bakanlığından Jak Zekulic'le görüşüldü. Görüşme, Banya Luka'daki tutsaklar konusunda odaklandı. Shattuck'un, Güvenlik Konseyi'nin 9 Kasım 1995 tarihli 1019 sayılı kararını hatırlatarak bütün sivil tutsakların serbest bırakılmasını içeren bir öneri sunması kabul edildi. Bu karara göre Bosnalı Sırpların, Banya Luka ve Sanski Most'ta olduğu gibi, Srebrenica ve Zepa'daki tutsaklara da engellenmeksizin ulaşılmasına izin vermeleri isteniyordu. Yine bu karara göre, Kızılhaç'ın bütün tutsakları kaydetmesine ve tutsak tutuldukları heryere ulaşmasına izin verilmesi gerekiyordu. Jak Zekulic, Sırpların, mülteciler ile yerlerinden sürülmüş kişilerin seçim zamanında bulundukları yerlerde oy vermelerini talep ettiklerini söyledi. Bunu kesinlikle reddettim.

Hırvat temsilciler de, bu kimselerin bulundukları yerlerde oy kullanmaları taraftarıydı; bu, mülklerinin ve evlerinin ellerinden alındığı yerlerde anlamına geliyordu. Gelecekte meşhur olacak olan P-2 prosedürüydü bu. Bizim görüşümüz farklıydı ve mültecilerin ve yerlerinden edilen kişilerin, 1991'de yaşadıkları belediyelerde oy vermeleri yönündeydi. Bu farklılığın anlamı açıktı: Sırp ve Hırvat taraflar -en azından onları temsil eden kişiler vasıtasıyla- savaş tarafından, yani zorla yerlerinden etme ve etnik temizlik vasıtasıyla yaratılan Bosna-Hersek demografik yapısını sürdürmek ve sağlamlaştırmak istiyorlardı. Böyle bir demografik durum, Bosna'nın üç parçaya bölünmesi olasılığına işaret ediyordu ya da en azından potansiyel olarak içeriyordu. Bosna-Hersek'in varlığı ve geleceği hakkında farklı politikaların, P-2 formülünün kullanımından daha açık bir biçimde belirtildiği hiç bir yer yoktur.

AGİT tarafından seçimlerin "denetlenmesi" teriminin yorumlanmasıyla ilgili meselelere de değindim. Sırplar bununla denetimin yalnızca seçimlerde olmasını anlıyor iken, bizim için denetim seçimlerin örgütlenmesini de içeriyordu. 1991 Nüfus Sayımına göre oy verilmesi önerimizden sonra, Amerika Hükümeti'nin tavrı, AGİT'in bütün seçmenleri kaydetmesi ve mültecilerimizi kabul eden ülkelerle bir anlaşmanın yapılması yönündeydi. Bu, mültecilerin, iltica ettikleri (Almanya, Avusturya, İsviçre gibi) ülkelerden doğrudan Bosna'ya dönme korkusu olmadan oy verebilecekleri anlamına geliyordu.

 Daha sonra, delegasyonumuz Carl Bildt ve AB'nin üç temsilcisiyle buluştu. Bayan Neville-Jones, merkezi Bosna'da insani yardım örgütleri çalışanları ile BM gözlemcilerine sözde kötü davranılmasını protesto etti. Orada bulunan herkesi, suçlamaların inceleneceği emrini vereceğim konusunda temin ettim. Carl Bildt, barış müzakerelerinin ne kadar olgunlaştığını sordu. Önceki gün sabahtan gece yarısına kadar harita üzerinde çalışılmasına rağmen ne yazık ki hiçbir iyi haberin olmadığı cevabını verdim. Sorun, Milosevic'in çözüm önerilerinin, Temas Grubu'nun haritasından tamamıyla farklı olmasıydı. Çalışmalar sürüyordu; ama birçok konuda hâlâ farklılıklar vardı. Yine de, böyle meseleleri çözebileceğimiz görüşünde olduğumu belirttim. Sacirbegovic daha az iyimserdi ve ülkeyi bölme amaçlarına işaret etti.

Büyükelçi Ishinger ve Jones, Washington'a gitmemi ve Kongre'den anlaşmanın yürürlüğe konulması için tam destek istememi önerdi. Amerikan tutumunu bildiğimden, yalnızca buna değer bir belge olduktan sonra bunu yapabileceğimi söyledim; çünkü Kongre, açık ve güçlü bir anlaşma istiyordu. AB büyükelçileri, NATO'nun belgenin imzalanmasından hemen sonra asker göndermeye kararlı olduğu ve bu meseledeki zorlukların Avrupa'dan değil ABD'den kaynaklandığı konusunda bizi temin etti.

Ardından Hırvatistan Cumhuriyeti, Bosna-Hersek Cumhuriyeti ve Federasyon arasında İşbirliği Konseyi kurulmasına dair anlaşmanın imza töreni oldu. Bizim delegasyonun başında ben vardım, Tudman da Hırvatları temsil etti. Bu törenden sonra, Holbrooke'la iki kısa toplantı gerçekleştirdik. Bunlar, temelde toprak paylaşımı hakkındaki tartışmalarımızın bir uzantısıydı.

16 Kasım. Sabahın erken saatlerinde delegasyonumuz ile Carl Bildt ve Alman, Fransız ve İngiliz üç siyasi danışman arasında bir toplantı gerçekleşti. Barış anlaşmasının imzalanacağı Paris'te, Bosna-Hersek'in yeniden yapılandırılmasıyla ilgili olarak Londra'da ve son olarak barış anlaşmasının sivil yönlerinin uygulanmasıyla ilgili olarak Brüksel'de yapılacak olan üç konferansın tarihlerini ele aldık. Artık istifa etmiş olan Federasyon Başkanı Zubak, "Sırp kontrolü altında kaldığı için Posavina'ya

 dönme imkanı olmayan halkı kaybedersek barış anlaşmasının önemi nedir?" diye sordu.

Eğer Gorazde için bir çözüm bulsaydık kısmen iyimser olabileceğimi belirttim. Saraybosna'da bulunan Prof. Ganic'le telefonda görüştüğümü ve Ganic'in beni, Karadzic'in yürüttüğü bir Sırp propagandasının, Bosnalı Sırplara, planı kabul etmeme mesajı verdiği konusunda uyardığını aktardım.

Ardından Silajdzic ve Sacirbegovic ile birlikte, Clinton'ın Ulusal Güvenlik Danışmanı Anthony Lake'i kabul ettim. Holbrooke da toplantıya katıldı. Lake, Clinton'la yeni görüştüğünü ve Amerika yönetiminden bize güçlü bir mesaj getirdiğini belirtti: Bir çözüme ulaşmanın tam zamanıydı. Müzakerelerde şimdiye kadar elde edilen başarıları sıraladı: Uluslararası olarak kabul edilmiş sınırlar içinde birleşmiş bir Bosna-Hersek ve onun görüşüne göre, adil bir çözüm. ABD'nin kimseyi, kabul edilemez olduğuna inandıkları bir anlaşmayı imzalamaya zorlamayacağını belirtti.

ABD'nin rolü, yalnızca uzlaşmayı sağlamak değil, en iyi çözümü bulmaktı. Eğer Dayton'daki müzakerelerde tamamıyla uygulanabilirlik sağlanamazsa, çözümlenmemiş meseleler Paris'te karara bağlanabilirdi. Kongre'nin Bosna'ya Amerikan askeri gönderilmesi konusunda da, ordumuzun teçhiz edilmesi ve eğitilmesi konusunda da ihtilafa düştüğünü söyledi. Anlaşmayı temin etmek için tavizlerde bulunmalıydık. İnsanlar başarılardan ziyade elde edilemeyen sonuçlara vurgu yaparlardı.

Elimizden gelen her şeyi yapıyor olduğumuzu belirttim ve Bosnalı Sırpları anlaşmayı kabul etmemeye kışkırtan Sırp propagandası konusunda Lake'i bilgilendirdim. Holbrooke, Milosevic'in Gorazde Koridorunu ancak üç kilometre genişliğinde olmak şartıyla kabul ettiğini ve eğer Sırplar Saraybosna'nın kuzeydoğusunu alırsa Grbavica'yı geri vermeye hazır olduğunu aktardı. Başbakan Silajdzic, Sırpların, halk korksun ve kaçsın diye dar bir koridor istediğini açıkladı. Sacirbegovic de, anlaşmanın yürürlüğe konması için de, evlerine dönen mültecilerin güvenliği için polis gücü ile seçimlerin denetlenmesi konularında olduğu gibi, yeterli mekanizmaların kurulmadığına değindi.

Lake, bazı Kongre üyelerinin, (ordumuzun Amerikalı uzmanlarca eğitilmesi ve donatılması programı olan) Delta Projesi'ni reddedebilecekleri endişesini açıkladı. Sacirbegovic, Bos-

 na-Hersek ile NATO arasında özel bir ilişki kurulup kurulamayacağını ya da NATO'dan, Bosna'nın Avrupa ve NATO'nun istikrarı için önemli olduğuna dair bir açıklamanın mümkün olup olmadığını sordu. Silajdzic, hiçbir AGİT gözlemcisinin bulunmadığı Sancak meselesine işaret etti. Meselenin Avrupalılarla tartışılmaya başlanmasını istedi.

Yemek için verilen aradan sonra Lake ve Holbrooke'la yeniden buluştuk. Toprak bölüşümü tartışılırken, daha fazla taviz veremeyeceğimizi ve Milosevic'in bu müzakereler konusunda ciddi olup olmadığının araştırılması gerektiğini belirttim. Holbrooke, General Joulwan'ın bir sonraki gün Milosevic'le görüşeceğini ve ona, üç kilometre genişliğindeki Gorazde Koridorunun askeri açıdan kabul edilemez olduğunu, bunun yanında da Grbavica'nın hiç bir şekilde Sırp olamayacağını açıklayacağını söyledi. Milosevic'in NATO şartları altında NATO mevcudiyetini kabul ettiğini de belirtti; bu, çifte komuta olmaması demekti.

17 Kasım. ABD Savunma Bakanı William Perry ile bir toplantı. Holbrooke da toplantıya katıldı. Perry'ye göre tarihi bir andı ve Washington'daki herkes müzakereleri yakından takip ediyordu; iki hafta öncesine kıyasla muazzam ilerlemeler de sağlanmıştı. ABD'nin anlaşmayı yürürlüğe koyacak güçlere asker vermeye hazır olduğunu; ama planın asgari riskle uygulanabilmesi için Rus desteğine de ihtiyaç duyulduğunu söyledi. Avrupalıların Bosna'yla ilgili olarak aynı yükümlülüklere sahip olmadıklarını bildirdi. Dahası, her şey, güçlü bir Federasyon için yapılmıştı. Ona, Dışişleri Bakanı Christopher'ın kabul ettiğimiz bir toprak bölüşümü önerdiğini; ama bunu Sırpların reddettiğini, kendi açımıza önemli fedakârlıklarda bulunduğumuzu belirttim. Holbrooke, önceki gece Milosevic'le uzun bir görüşmeden sonra, onun, Gorazde Koridorunun altı kilometre genişliğinde olmasını kabul ettiğini belirtti. Perry tekrar NATO'nun müdahil oluşundan, bunun yalnız Bosna için değil, Avrupa için de ne kadar önemli olduğundan bahsetti. Daha sonra ABD harita biriminin bir ziyareti gerçekleşti ve koridorun video görüntüsü ile Gorazde'nin havadan çekilmiş fotoğrafları gösterildi.

Toplantı yeniden başladığında, General Joulwan da katıldı. Rusların, Clinton'la yapılan bir görüşmede, Amerikan komuta-

sındaki IFOR'a, 20 gün içinde asker vermeyi kabul ettiklerini teyit etti. Bu olağandışı ayrıntıyı zaten öğrenmiştim; bu, bu iki ülke arasındaki ilişkilerin karmaşıklığını gösteren bir durumdu.

Holbrooke, Milosevic'in, IFOR güçlerinin bütün Bosna topraklarına yerleştirilmesi önerimizi kabul ettiğini ve bunun önemli bir adım olduğunu söyledi. Sırpların yalnızca Grbavica ve (Saraybosna'nın bir parçası olan) Yahudi mezarlığından değil, kentin etrafındaki tepelerden de geri çekilmesi gerektiğine işaret ettim. General Joulwan, "Sırp askerleri kent etrafındaki tepelerde olursa askerlerimiz hedefte olur ve eğer bir saldırı olursa anında cevap veririz, diye Milosevic'i uyardım" dedi. Sacirbegovic, sivillere saldırılırsa ne olacağını sordu; o zaman IFOR cevap verir miydi? General Joulwan doğrudan cevap vermedi. Gorazde Koridorunun askerden arındırılmış bölgesinin her iki taraftan da iki kilometreden bir kilometreye indirilmesini istedim ve eğer kendilerini güvenli hissederler ve ayrılmaya ihtiyaç duymazlarsa, kentte kalabileceklerini söyledim. Joulwan, Sırp Cumhuriyeti temsilcileri tarafından da askeri bir anlaşmanın imzalanmasında ısrar etti. Buna karşı çıktım; çünkü Bosna Sırpları adına imza atmaya yalnızca Milosevic yetkiliydi. Holbrooke, Kongre'nin, Sırp Cumhuriyeti askeri temsilcileri Birinci Belgeyi (Askeri Belge) imzalamadan asker göndermeyeceğini açıkladı. "Ülkeyi bölmüyoruz, yalnızca askerlerimizin konuşlandırılmasını ordularının onayladığını gösteren bir imza bu" dedi Holbrooke. Açıklama pek ikna edici değildi. Askeri Belgeyi kimlerin imzalayacağı ve Sırpların imzasının geçerliliği konusunda uzun bir tartışma yaşandı.

Akşam geç saatlerde, Bildt ile üç Avrupalı siyasi danışmanı kabul ettim. Harita durumu, kritik noktalar ve Gorazde Koridorunun genişliğiyle ilgili tartışmaları açıkladım. Zubak, başka meseleler, özellikle merkez bankası ve karşılıklı para sistemi ile ilgili çözüm bulunması gereğine işaret etti. Daha sonra, mültecilerin nasıl oy verecekleri de dahil, seçimlerle ilgili bir tartışma yapıldı. Mülteciler, 1991'de bulundukları yerde mi yoksa şimdi yaşadıkları ülkelerde mi oy vereceklerdi? Bildt zorluklara işaret etti ve uluslararası toplumun seçimleri yalnızca denetlemesini istedi. Bunu daha önce reddetmiştik. AGİT gözlemcilerinin ve diğer uluslararası kurumların, yalnızca seçim zamanı değil, daha önceden, kampanya sırasında gelmesini istedim.

347 O gece Christopher ve Holbrooke'la biraraya geldim. Silajdzic ile Sacirbegovic de vardı. Christopher, yoğun faaliyetlerimiz, Başkan Perry ve Danışman Lake'le toplantılarımız konusunda bilgilendirildiğini ve Gorazde Koridorunun genişletilmesi önerisinin kendisini tatmin ettiğini belirtti. Drina Irmağına hidroelektrik santrali yapılması konusunda şimdiye kadar hiçbir çözüme ulaşılmadığını ve Brçko meselesinin çözülmediğini belirttim. Holbrooke, Amerika'nın santral ve başka bazı konularda yazılı bir garanti sunduğunu söyledi. Ardından önümüzdeki gün harita meselesini sonuçlandırmaya çalışılacağını belirttim. Ertesi gün de diğer çözümsüz kalan meselelerin.

18 Kasım. Büyükelçi Menzies ve General Kerrick, bugün gece yarısından önce bir anlaşmaya varılmasının zorunluluğu konusunda bizi bilgilendirdi. Bu, belgelerin Pazar günü yapılacak olan tören için tamamlanmasını mümkün kılacaktı. Brçko konusunda anlaşma yoksa, hiç bir çözümün ve hiç bir törenin olamayacağını tekrar ettim. Christopher da toplantıya katıldı. Müzakerelerin sürdürülmesine ya da askıya alınmasına karar vermek için gerekli olan ana ulaştığımızı söyledi. Sabah önümüze konulan anlaşma zamanı ve tören konusunu tekrar etti.

Holbrooke Bosna'nın barış anlaşmasından elde edeceği yararları sundu. Ona göre faydalar şöyle sıralanıyordu:

1. Demokratik bir anayasa ve merkezi kurumlarla tek bir ulusal hükümet, ülkenin tanınmasına devam edilmesi, seyahat özgürlüğü, ilk dönem için Boşnak bir devlet başkanı, başbakanlık ve parlamento için doğrudan seçimler, insan haklarının sıkıca korunması, savaş suçlularının yetkilerinden uzaklaştırılması, her iki oluşumda da uluslararası denetimciler tarafından denetlenecek demokratik seçimlere, tek para birimine sahip Merkez Bankası ve polisin eğitimi ve denetlenmesi için uluslararası olarak desteklenen bir program.
2. Ekonomik yeniden yapılandırma paketi (uluslararası bağış, IMF ve IBRD'nin hızlı yeniden yapılandırma programı, Bosna'nın borçlarının büyük bölümünün silinmesi, altyapının yeniden yapılandırılması için kredi ve garanti, IMF ve Dünya Bankası üyeliği ve imtiyazlı kredi, ve ABD'den 500 milyon dolarlık başlangıç desteği).
3. NATO yönetiminde ve Amerika komutasında IFOR güçleri; 20 bini Amerikalı 60 bin asker, her iki oluşumda da IFOR çer-

çevesinde güçlerin ayrılması, bölgesel silahlanma kontrolü, silah ambargosunun kaldırılması, Bosnalı Sırp güçlerinin askeri olarak ayrışması.

4. Önemli derecede güçlendirilmiş Federasyon (Federasyon konusundaki yeni anlaşmayla hükümet güçlerine açık bir tanım getirilmesi ve Hersek-Bosna Hükümeti'nin sona ermesi).

5. Federasyon topraklarının müzakereler sırasında %50'den %55'e çıkarılması[21] ve bunun bütüncül bir toprak olması, Gorazde'nin emin ve ulaşılabilir kılınması, IFOR'un (ya da diğerlerinin) Gorazde Koridoru boyunca yeni yol yapması ve bu yol tamamlanana kadar, IFOR'un Rogatica ile Foça yolunu tamamıyla kontrol etmesi. Anlaşmanın yürürlüğe konması için bir komitenin oluşturulması ve bunun Brüksel'den bir çalışma grubu tarafından yürütülmesi; farklı uluslararası birimlerin Saraybosna'daki bürolardaki temsilciler vasıtasıyla işbirliği geliştirmesi ve bunun insan haklarının korunmasına ve güvenin temin edilmesine yönelik olması; seçimlerin AGİT ile diğer uluslararası örgütler tarafından denetlenmesi.

6. İnsan haklarının güçlü bir biçimde muhafazası, mültecilerin evlerine dönmesi, ya da mülkiyet kayıplarının telafi edilmesi, Savaş Suçluları Mahkemesi'ne destek, bütün sivillerin serbest bırakılması, savaş tutuklularının serbest bırakılması ve savaş suçlarının araştırılması için bir komisyonun kurulması.

7. Belgrad'ın, güven tedbirlerine ek olarak Bosna-Hersek ile ilişkileri normalleştirmeyi kabul etmesi (Devlet Başkanı İzzetbegoviç, Başbakan Silajdzic ve diğer yetkililerin Belgrad'ı ziyaret etmesi, Belgrad ile Saraybosna arasında doğrudan havayolu bağlantısı, Belgrad'ın Bosna'nın egemenliğini ve toprak bütünlüğünü tanıması, Belgrad ile Saraybosna'da büyükelçiliklerin açılması, ulaşım ve elektrik, su ve gaz kullanımında işbirliği, ticari ve ekonomik işbirliği, "sıcak hattın", doğrudan telefon iletişim sisteminin, karşılıklı ticari odaların kurulması, kültürel, sportif ve bilimsel işbirliği, silahlı güç delegasyonlarının karşılıklı ziyareti ve gümrük birliğinin kurulması vs.).

Silajdzic, AB temsilcilerinin AGİT'in seçimleri düzenleme fikrine karşı olduğuna dikkat çekti. Yalnızca AGİT'in seçimleri denetlemesini kabul etmişlerdi; ama Silajdzic bu durumda "uluslararası olarak yönetilen" seçimlerin imkansız olduğunu

21 Bu oran %51'e düşürülecekti.

349 belirtti. Sırbistan'a uygulanan yaptırımların kaldırılmasıyla ilgili olarak Holbrooke bunun adil ve özgür seçimlerden sonra olabileceğini vurguladı.

Ardından toprak bölüşümü ve harita tartışıldı. Holbrooke, Milosevic'in Brçko Koridorunun 15 kilometre genişliğinde olmasını istediğini, ama kendisinin bunun bizim için imkansız olacağını söylediğini belirtti. Silajdzic, bu meselenin çözülmeden kalamayacağına dikkat çekti. Brçko meselesinin Temas Grubu Planına göre çözülmesini önerdim. Holbrooke, Brçko'yu güvenli kılamayacağımızı ve şimdiki tutumumun savaş alanına dönüş demek olduğunu söyledi. Christopher da barışın bedelinin yüksek olduğunu ve daha fazlasını elde etmemizin imkansız olduğunu hatırlattı.

Daha sonra Dünya Bankası'ndan David Lipton bize katıldı. Tek bir para birimi ve tek bir mali kurum oluşturulmasını konuştuk. Uzun bir tartışmadan sonra, Zubak önerileri kabul etti.

Ardından Carl Bildt ve üç AB danışmanıyla toplantıya geçildi. Bu günlük programımızın bir parçasıydı ve bugünkü toplantıda harita ile anayasal düzenlemelerle ilgili çözülmemiş meseleler ele alındı. Başbakan Silajdzic özellikle Sancak meselesine dikkat çekti. AB insan hakları gözlemcilerinin Sancak'a gönderilmesinde ısrar etti.

Daha sonra Dışişleri Bakanı Christopher ve mali uzmanlarla toplantı vardı. Gelecekteki mali destek için bir belge, bir mektup talep ettim. Mültecilerin nasıl oy verecekleri, kayıtlı oldukları yerde mi yoksa halen yaşadıkları yerde mi oy verecekleri meselesinin de aydınlığa kavuşturulmasını istedim.

Toprak paylaşımıyla ilgili tartışmada Gorazde'yle ilgili öneriden tatmin olmadığım için meseleyi daha fazla tartışmaya hazır olmadığımı belirttim ve toplantıyı bitirdim.

Ardından bir geri adım atıldı. Milosevic Saraybosna'yı vermeye karar verdi. Bu dramatik anı Holbrooke kitabının 291-292. sayfalarında şöyle anlatır:

> Sonunda Cumartesi öğleden sonra Milosevic'e bahçede kısa bir gezinti teklif ettim. Tavrının görüşmelerin başarısız olmasına sebebiyet vereceği konusunda sert bir şekilde uyardım ve Saraybosna üzerinde yoğunlaştım. "Bazı meseleler bir kenara bırakılabilir ya da aceleyle geçiştirilebilir" dedim, "ama Saraybosna Dayton'da çözülmeli". Gülerek "tamam" dedi, "bugün Saraybosna'yı çözene kadar yemek yemeyeceğim".

Kısa bir müddet sonra Hill ve Clark'la çene çalarken, odamın kapısı vurulmadan açıldı ve Milosevic içeri girdi. "Yakınlardaydım ve kendimi, odanıza çalmadan girmekten alıkoyamadım" dedi tebessümle. Açıkça bize söyleyeceği önemli bir şey vardı.

"Tamam, tamam" dedi otururken. "Sizin D.C. modelinizin canı cehenneme; çok karışık bir şey o, işlemez. Saraybosna'yı çözeceğim. Ama önerimi Sırp delegasyonundan kimseyle henüz tartışmamalısınız. İşin teknik kısmını daha sonra, her şey düzenlendikten sonra ele almalıyım." Sonra "İzzetbegoviç terketmeyerek Saraybosna'yı kazandı. İnatçı bir adam. Öyle değil mi?" dedi.

Bu kelimeler, konferansın muhtemelen en şaşırtıcı ve beklenmedik sözleriydi. Konuşurken Milosevic, Saraybosna'nın Müslümanlara vermeye hazır olduğu bölümünü kalemle işaret etti. Chris Hill hemen itiraz etti; bu büyük bir fedakârlıktı, ama kentin tamamı değildi. Milosevic kentin merkezindeki ırmak boyunca uzanan önemli bir bölge olan Sırpların Grbavica'sını alıkoymuştu. Dramatik bir adım olsa da Milosevic'in önerisi Saraybosna'yı bölüyordu.

Hill buna işaret ettiğinde Milosevic patladı: "Size Saraybosna'yı veriyorum" diye neredeyse Chris'e bağırıyordu, "ama siz saçmalıyorsunuz!" Milosevic'e bunun "doğru yönde bir adım" olsa da, İzzetbegoviç'in reddedeceği bir öneri olduğunu söyledik.

Hill ile birlikte hemen İzzetbegoviç'e gittik. Bosna Devlet Başkanı önerinin önemini belirtmedi, sadece kusurları üzerinde durdu. Tutkuyla "Grbavica'sız Saraybosna var olamaz" dedi. Milosevic'in Sırplar için tuttuğu bölge kent merkezine bakıyordu ve Batılı gazeteciler tarafından "keskin nişancı vadisi" diye isimlendirilmişti. Yine de Saraybosna konusundaki müzakerelerin yeni bir evreye girdiğini farkettik.

Saraybosna'nın ayrıntılı bir haritasını alarak Hill ve Clark'la Milosevic'in odasına gittik. Her bir yolu ve her bir bölgeyi ayrıntılı olarak inceledik. Milosevic esnek görünüyordu; Hill, toplantıdan sonra, ertesi gün tavrımızı sürdürürsek Saraybosna'nın hepsini alabileceğimiz öngörüsünde bulundu. Aniden teşvik edici hislerle, umutlarımızın arttığını gördük.

Holbrooke durumu böyle betimliyordu ve Milosevic'in bunu niye yaptığını merak ediyordu. Holbrooke, Saraybosna'yı

 teslim etmekle Milosevic'in Paleli Sırpları zayıflatmaya çalıştığına inanıyordu. Ancak ben, bu açıklamanın doğru olduğunu düşünmüyorum. Aksine, Milosevic'in 18 günlük müzakerelerden sonra, bölünmüş bir Saraybosna konusunda hiç bir uzlaşmanın olamayacağını düşündüğüne inanıyorum. Özellikle uluslararası toplumun tutumunun bu konuda katı ve tavizsiz olduğunu görünce.

Şair Abdullah Sidran, müzakerelerin birinde kendi kanaatlerini açıkladı. Milosevic'in, Drina Irmağı kıyısındaki kentlere yerleştirmek üzere 150 bin Sırba ihtiyacı vardı. Sidran böyle düşünüyordu; ama Milosevic'in böyle bir fikri tartışmayı 18 gün boyunca niye reddettiği sorusu cevapsız kalır. Milosevic'in gerçek amacını hiç bilemeyeceğiz belki de; ama Dayton'daki önemli bir amacımız gerçekleşmişti.

19 Kasım. Bu kritik gün hayli erken (ya da hayli geç) başladı. Gece yarısından sonra saat 2'de Silajdzic, Zubak, Sacirbegovic ve ben, Robert Owen ve hukuk uzmanları ekibiyle buluştuk. Tartışma, ihtilaflı bir anayasal mesele hakkındaydı. Zubak'ın ısrarlı ricasıyla, iki kademeli parlamento ile bakanların atanma usulü ve parlamento tarafından onaylanmaları üzerine anlaşıldı.

Öğleye doğru Zubak ve Sacirbegovic'le birlikte, Ohio ve komşu eyaletlerde çalışan bilim adamlarımız ile öğrencilerimizi ziyaret ettim (40 kadar öğrenci vardı). Christopher ile Holbrooke da bu toplantıya katıldı. Dostça ve gayriresmi bir havada gerçekleşen toplantıda Bosna'nın durumunu ve amaçlarımızı açıkladım.

Christopher daha sonra Silajdzic, Zubak ve benim için öğle yemeği ayarladı. Holbrooke ile Menzies de hazır bulundu. Konuşmalar çeşitli tutumlarımız ve önemli ihtilaflı meseleler üzerindeydi. Bu akşam saatlerine kadar sürdü. Haritanın hâlâ engel olduğunu tekrarladım; Christopher da şimdiye kadar elde edilen başarıları özetledi. Savunma Bakanı Perry'nin Gorazde Koridorunu genişletme görevini üstlendiğini hatırlattı; bu yolla Perry IFOR askerlerinin konuşlandırılmasının ve etkili oluşlarının sorunları önemli derecede hafifleteceğini düşünüyordu. Brçko'yla ilgili sorunu hatırlattım. Christopher, Brçko'nun öneminin farkında olduğunu vurguladı ve Gorazde ile Saraybosna

 açısından elde edilen olumlu çözümler ile Başkan Clinton'ın, barış anlaşması imzalandıktan hemen sonra Bosna ve Hırvatistan'a uygulanan silah ambargosuyla ilgili BM Güvenlik Konseyi kararının kaldırılması için ABD'nin işlemlere başlayacağını belirten mektubuna işaret etti. Amerikalılar anlaşmayı kabul etmemizde ısrar ediyordu. Kararlılığımı açıklamaya çalıştım. Müzakereleri kurtarmak için Brçko meselesinin ertelenmesini ve bunun, Amerikalıların yönettiği ve iki Bosnalı, iki Sırp ve bir Hırvat'tan oluşan bir komisyona, önümüzdeki iki ay içinde çözülmesi gayesiyle havale edilmesini önerdim.

Christopher'ın ricasıyla, ikimiz dışında herkes toplantıyı terketti. Christopher savaşa son vermenin büyük önem taşıdığını ve Brçko konusundaki tavrımı yumuşatmam gerektiğini vurguladı. Bunun nedeni, Milosevic'in delegasyonu üzerindeki kontrolü kolayca kaybedebileceği ve anlaşmaya yanaşmazsak her şeyin altüst olabileceğiydi. Brçko meselesini çözülmeden bırakma fikrimi tekrar ettim ve halkımızın kötü bir çözümü kabul etmeyeceğini belirttim. Ancak tezim Christopher üzerinde bir etki oluşturmamış görünüyordu.

Delegasyonumuzun bütün üyeleriyle yapılan bir toplantıda, Holbrooke şimdiye kadar ulaştığımız başarıların uzun bir listesi ile eğer müzakereler başarısız olursa ortaya çıkacak sonuçların uzun bir listesini sıraladı.

Ondan sonraki şeyin ne zaman meydana geldiğini hatırlamıyorum: Cumartesi gecesi de olabilir, Pazar sabahı da. Gece ile gündüz birbirine karışmıştı. Gerçekte, Cumartesi gecesini tamamıyla ayakta geçirmiştik. Silajdzic, akşamdan beri Milosevic ve Amerikan ekibiyle müzakerelerle meşguldü. O akşam Milosevic'le mücadele etmesi için Silajdzic'i yalnız bırakmıştım. Gençti ve benden daha dinçti. Akşam bana uğramıştı; daha sonra da gece 2'de uğradı. "Her şey iyi" dedi. Sabaha karşı 4'te pijamalarımı giymiş yatağa girmeye hazırlanırken gidip anlaşmayı kutlamam istendi. Gece kıyafetlerim üzerine paltomu geçirdim ve hemen yandaki binaya gittim. Bütün grup orada toplanmıştı: Christopher, Holbrooke, Hill, Milosevic, Silajdzic ve diğerleri. Bir tür rahatsızlık hissettim. Brçko'yu düşünüyordum. Haritayı önüme serdiklerinde, Sava Irmağı kıyısındaki bu noktaya baktım hemen: Fark ettim ki burası Sırplara bırakılmış. Bir müddet sessiz kaldım. Holbrooke zihnimi okudu; bana tat-

 min olup olmadığımı sordu. Olmadığımı ve Brçko olmadan anlaşmayı kabul etmeyeceğimi söyledim.

Oradakilerin şaşırdığını fark ettim. Daha sonra nedenini anladım! Onlar anlaşmayı ve Dayton Barış Görüşmelerinin başarısını zaten kutlamışlardı. Partiyi bozmuştum. Vedalaşmadan ayrıldık.

20 Kasım. Bu, müzakerelerin son günüydü. Ziyaretler, davetler, baskılar, vaatler ve ricalar bizi bütün gün meşgul etti. Christopher, Milosevic, Tudman, General Clark, harita uzmanları ve anayasa ekibiyle birkaç kez bir araya geldim ve elbette Holbrooke'la görüşmeler de kaçınılmazdı.

Günün sonuna doğru, Brçko meselesi ile haritaya göre 49:51 oranında Sırplara vermemiz gereken %1.5 oranındaki bir toprağı Sırplara verip vermeyeceğimiz konusu çözümsüz olarak duruyordu. Gece yarısına doğru saat 11 sularında Christopher bir saatliğine yanıma gelerek benden iki sorunun cevabını istedi: Brçko'yu Sırplara vermeye ve %1.5 oranındaki bir toprağı iade etmeye hazır mıydık? Eğer bu şartları kabul etmezsek müzakereler sona erecek ve başarısız sayılacaktı. Derhal ekibimize danıştım ve cevabı Sacirbegovic'le ulaştırdım: %1.5 oranındaki bölümü verecektik, ama Brçko'yu değil. Kısa bir süre sonra, John Kornblum odama geldi ve bir belge getirdi. Belgede, şimdiye kadar yapılan çabalara rağmen, barış müzakerelerinin başarısız olduğu ve bu nedenle sona erdiği ifade ediliyordu. Savaşan tarafların çatışmalara ateşle gitmemesi tavsiyesinde bulunuyordu. Elçi belgeyi imzalamamı istedi. İmzaladım ve beş günden sonra ilk kez huzur içinde uyumaya gittim.

Ancak o gece başka olaylara gebeydi. Milosevic Brçko konusunda hakemliği kabul etmişti. Holbrooke bunu şöyle anlatır (s. 308):

> Aniden Kati odaya daldı. "Milosevic, parkta kar altında seninle görüşmek için bekliyor" dedi. Kar yağdığını ilk kez fark ettim. Kati hızla çıktı ve onu odama getirdi; onu Christopher ile birlikte karşıladık. Gece hiç uyumamış gibi görünüyordu. Bezginlikle "Başarısızlıktan kaçınmak için bir şeyler yapılmalı" dedi. "Önerim şu: Tudman ile ben anlaşmayı imzalayalım ve İzzetbegoviç'i daha sonra imzalaması için serbest bırakalım." Christopher, kararlı bir biçimde, "Bu imkansız" dedi.

"Herkesçe imzalanmayan bir anlaşma olmaz. Geçerli bir sözleşme değildir bu."

"Tamam, tamam" dedi Milosevic, "Barış için son adımı atacağım. Brçko için bir yıllığına hakemliği kabul ediyorum ve kararı siz verebilirsiniz Sayın Christopher."

Ne olduğunu bilmiyordum. Bosna'ya dönmeye hazırlanıyordum. Sabah saat 8 sularında, Christopher'ın beni acilen görmek istediğini belirten bir not aldım. Holbrooke'la geldi ve oturmayı reddetti; neredeyse kapı ağzından "Brçko için hakemliği kabul eder misin?" dedi. Bir an şaşırdım, ardından "Evet, ederim" dedim. "Öyleyse tamam" dedi. Holbrooke ona fısıldayarak bir şeyler söyledi, veda edip odadan ayrıldılar.

21 Kasım. 21 Kasım Salı günü saat 11:40'ta Başkan Clinton Beyaz Saray'da sayısız gazetecinin önünde Bosna-Hersek'te barışa ulaşıldığını ilan etti:

> Dört yıldan, iki yüz elli bin kişi öldükten, iki milyon mülteciden ve dünyayı korkutan terörden sonra, Bosna halkı nihayet savaş korkusundan kurtulma ve barışa kavuşma şansını elde etti.

O an Saraybosna'da saat akşam 5:40'tı. Kızım Sabina daha sonra bana şunları anlattı: "O akşam işten yeni dönmüştüm; hole girip paltomu asarken yarı açık kapıdan televizyon ekranında Clinton'ı gördüm; gazetecilere, barışa ulaşıldığını söylüyordu. Bunu tam olarak kavrayamadım; çünkü gün içinde aldığımız haberler tam tersiydi: Dayton müzakereleri başarısız olmuş ve delegasyonumuz yurda dönüyordu. Bütün gün boyunca, bizi bekleyen zor ve belirsiz kışı, emin bir biçimde dönüp dönmeyeceklerini merak ederek çocuklarımı nasıl okula bırakmak zorunda kalacağımı düşündüm. Ne kadar olduğunu bilmeden, gece ve gündüz korku içinde yaşamak zorunda kalacaktık. Şimdi, aniden barış! Ne olduğunu fark ettiğimde, gözyaşlarıma hakim olamadım." Sanırım, Bosna'daki birçok kişi o gece Sabina'm gibi düşündü ve hissetti.

Anlaşmanın imza töreni, Amerikan saatiyle öğleden sonra 3'e ayarlandı. Christopher, Bildt, Ivanov, Holbrooke, üç devlet başkanı Milosevic, Tudman ve ben birer konuşma yaptık. Konuşmamda şunları söyledim:

Bu Bosna ve dünya için önemli bir gün. Bosna için, savaşın yerini –umarım- barış alacak. Dünya için, çünkü Bosna trajedisi ve onun getirdikleri, ilk dereceden ahlâki bir meseledir ve ahlâki bir mesele dünyadaki herkesi ilgilendirir.

İmzaladığımız belge, Bosna-Hersek'in egemenliğini ve bağımsızlığını sağlamayı ve hoşgörü ile özgürlüğe dayalı açık bir toplumun kurulmasını garanti ediyor.

Bunu, yeni biten müzakerelerin ana ve en büyük sonucu olarak düşünüyoruz.

Yüklendiğimiz sorumlulukları yerine getirmeye kararlıyız.

Bu konuda dünyanın desteğini ve yardımını istiyoruz.

Bu desteği ve yardımı, özellikle ABD'den, Başkanından, Kongresinden ve halkından bekliyoruz.

Bunu yapmaktan çekinmeyin; çünkü bu, birçok kişinin acı çekmesine son verecektir ve hem bölge için hem de dünya için bir tehdit olan tehlikeli bir savaşı bitirecektir.

Halkıma gelince, belirtmeliyim ki bu adil bir barış olmayabilir, ama savaşın sürdürülmesinden daha adil. Bu şartlar altında böylesi bir bir dünyada, daha iyi bir barış elde edilemezdi.

Tanrı şahidimizdir ki, halkımız ve ülkemizin maruz kaldığı adaletsizliklerin ortadan kalkması için elimizden gelen her şeyi yaptık.

Dayton'dan dönüşümde *Ljiljan*'dan bir gazeteci, "bu gibi bir dünyada" ile neyi kastettiğimi sordu. "Adil olmayan bir savaşın yürütülmesinin ve adil olmayan bir barışın empoze edilmesinin mümkün olduğu bir dünya" cevabını verdim.

Barış anlaşmasının imza töreninin, Fransa'yı, gerçekte Avrupa'yı mutlu edeceği için, Paris'te gerçekleştirilmesine karar verildi (Dayton'da sadece anlaşma kararına ulaşıldı).

Bir biçimde Dayton'da yer alan herkes, yüzlerce kişi, 14 Aralık'ta, Fransa'nın başkentindeki Elysee Sarayı'nda bir araya geldi. Bir tören havası vardı; ama yalnız olmayı isterdim. İmzalardan sonra konuşmalar yapıldı. Benim konuşmam şöyleydi:

20 gün önce Dayton'da kararlaştırdığımız Barış Anlaşmasını imzalamak için buradayız. Halkımız ve parlamentomuz bu anlaşmayı kabul etti. Bunu, acı ama faydalı bir ilacı alan kimse gibi pek hoşlanmayarak yaptılar. Yine de, imzalanan anlaşmanın ve onun unsurlarının tutarlı ve onurlu bir biçimde ye-

rine getirilmesine kararlı olduğumuz konusunda sizi temin etmek istiyorum.

Amacımız, bütüncül ve demokratik Bosna'ydı ve hâlâ da öyle. Anlaşmanın maddeleri bunu garanti ediyor; ama bu maddeler hayat kazanacak mı, yoksa sadece kağıtta mı kalacak? Bu, büyük oranda bize, ne istediğimize ve ne yapabileceğimize bağlı. Bu amaçlar için yürütülen savaş, ne kazanıldı ne de kaybedildi. Bu savaş, mahrum kaldığımız silahların gücüyle değil, fikirlerin ve ruhun gücüyle yürütüldü. Çok-kültürlü ve açık toplum modelimizin üstün olduğuna ve onun kaybedemeyeceğine inandık ve bunu iddia ettik.

Bu düşüncelerle Sırplara, savaşın bittiği ve kötülüğe son verilmesi gerektiği mesajını göndermek istiyoruz. Hiçbir kin ve öç almanın olmayacağını, adaletin olacağını ve olması gerektiğini de yeniden tekrarlıyoruz. İnsan hakları her yerde saygı görmeli. Yerlerinden edilmiş kimselerin evlerine dönme hakkı var; suçlular da cezalandırılmalı. Çünkü suçluların cezalandırılması da insan hakkıdır. Saraybosna civarındaki Sırplar, ya kalmayı ya da terk etmeyi seçmek durumunda. Onları kalmaya ve emin bir biçimde yaşamaya devam etmeye davet ediyoruz. Tek şart, özgürlüğü emreden ve şiddeti yasaklayan Bosna-Hersek kanunlarına saygı göstermeleri. Komşularının evlerine dönmelerine yardımcı olsunlar ve kanun ile düzenin kurulmasında Bosna-Hersek otoritesiyle işbirliğine girsinler. Bugün imzalanan anlaşmanın maddelerinin bütün olarak uygulanabilmesi için IFOR ve uluslararası örgütlerden, geçiş sürecinde her düzeyde ilişki kurulmasına arabuluculuk etmelerini istiyoruz. Bu tarihi anda dünyayı Bosna'ya yardımcı olmaya çağırıyorum. Anlaşmanın yürürlüğe konması için askerlerinizi gönderin ve ülkenin yeniden yapılanması için ekonomik yardımla ilgili sözlerinizi tutun. Bosna, dünyanın bu bölgesinde barış ve istikrarın bir etkeni olarak, yapabileceği en iyi şekliyle bu iyiliğe cevap verecektir.

22 Aralık 1995'te, Bosna-Hersek'te savaş durumunun kaldırılması konusundaki Bosna-Hersek Devlet Başkanlığı kararını imzaladım. Kararda şunlar yazılıydı:

1. Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nde, 20 Haziran 1992 tarihli ("RB&H resmi belgesi, sayı 792) Bosna-Hersek Devlet Başkanlığı Kararı uyarınca yürürlüğe giren savaş durumu kaldırılmıştır.

2. 8 Nisan 1992 tarihli (RB&H resmi belgesi, sayı 1/92 ve 13/94) yakın savaş tehlikesinin ilanı kararı, halen geçerlidir.
3. Bütün devlet organları, Bosna-Hersek'te barışın tesisi yönünde geniş çaplı barış anlaşmasının yürürlüğe konulması için gecikmeden hazırlık yapacak ve gerekli adımlar hızla atılacaktır.
4. Savunma Bakanlığı, Bosna-Hersek Genelkurmay Başkanlığı ve diğer devlet organlarıyla işbirliği içinde, bu kararı uygulamak için gerekli tedbirleri alacaktır.
5. Bosna-Hersek Devlet Başkanlığı, bu kararla ilgili olarak BM Güvenlik Konseyi'ni bilgilendirecektir.

O savaş yılında yaptığım son söyleşi, İspanyol *El Mundo* içindi (28 Aralık 1995). Bosna-Hersek'te ulaşılan barış hakkındaydı.

El Mundo: Paris'teki konuşmanızda, bu barışı, Bosna-Hersek halkı için "acı" olarak tanımladınız. Bununla neyi kastettiğinizi açıklayabilir misiniz?

İzzetbegoviç: Barış birçok açıdan acı. Elbette ana neden, şu haliyle barışın, Bosna'nın kapısındaki saldırgan savaşın sonuçlarını pratikte kabul etmesi: özellikle de ayrımcılığı ve etnik temizliği. 1994 yazında ilahi bir güç savaşı durdursaydı Avrupa neye benzerdi? Bu barış, birçok ulus için acı olmayacak mı? Saldırgan bir savaş, saldırganların yenilgisiyle sonuçlanmak durumunda. Başka türlü bir sonuç, adil değildir ve acı bir tat bırakır.

El Mundo: Bu üç yıllık savaşta, ülkeniz için "geleceksiz günler"de en zor şahsi anınız neydi?

İzzetbegoviç: Çok zor günler oldu: Hâlâ yüreğimde sakladığım, birçok kişinin katledildiği Srebrenica hiç azımsanmayanı. Yine de, 9 Kasım 1993'ün ayrı bir yeri var. O gün Mostar'daki Eski Köprü, o küçük mimari mucize ya da görünmez güzellik, tank ateşiyle bile bile yıkıldı. O an insanlardan nefret ettim. Bunlar, bu savaşın, sizin deyiminizle "geleceksiz günler"in en zor zamanlarıydı. Halkım her anlamıyla kuşatma altındaydı. Çevremizde tam bir karanlık vardı. Hiç umut yoktu ve öyle görünüyordu ki direniş, bütün anlamını kaybetmişti ve yalnızca ataletle sürdürülüyordu.

El Mundo: Zepa, Srebrenica, Zvornik, Brçko, Bijeljina ve Bosna topraklarının diğer bölgelerini teslim eden imzayı attıktan sonra Bosna'yı yöneten kişi ne hissediyor?

İzzetbegoviç: Acı duyuyorum; ama karamsar değilim; çünkü başka seçim yoktu. Halkımızın sabrının sınırına uzun zaman önce ulaşmıştık. Ancak, bu kentlerin sürekli olarak kaybedildiğine inanmıyorum. Brçko kesinlikle öyle değil. Birisi, son 300 yıl içinde Srebrenica'yı dokuz kez kaybettiğimizi ve dokuz kez geri aldığımızı hesaplamış. Onuncu kez niye yapmayalım?

El Mundo: Sizin bakış açınızla bu savaşı kim kazandı?

İzzetbegoviç: Bizler ahlâki olarak kazananlarız. Askeri galip ise yok. Herkes hem kaybetti ve hem de kazandı.

Kanlı ve yok edici savaş böyle bitti. Kamuoyu savaşın nedenlerini ve başlangıcını unutmaya başladığı zaman şeytani bir hava oluşturularak bu savaşın niteliği hakkında ikilem ortaya atıldı: Bu, bir saldırganlık mıydı yoksa bir iç savaş mıydı? Bu mesele, Bosna'nın dostlarını düşmanlarından ayırmak için şaşmaz bir sınav haline geldi. Dostlar için, klasik bir saldırganlık durumuydu; düşmanlar için ise bir iç savaştı.

Bu durumdan yararlanmayı düşünen Bosna'daki muhalefet, Bosna-Hersek'teki savaşta üç tarafı da eşit sorumlulukta gördükleri için kaçınılmaz olarak bu meselede sessiz kaldılar. Onlar için savunmayı yönlendiren Demokratik Eylem Partisi'ne (SDA'ya) zarar vermenin en etkili yolu, onu HDZ ve SDS ile aynı sepete koymaktı ve bunu yapmanın en basit yolu da, savaşa 'iç savaş' demekti. Dünyadaki başka kaynaklar da ona 'iç savaş' dedi. Eğer saldırganlık ve soykırım gerçekleşmişse, dünya, saldırıya uğrayanları korumak için bir şeyler yapmak zorundaydı ve Kasım 1948 tarihli BM Şartı'na göre, soykırım suçlarını cezalandırmak için açık yükümlülükler vardı.

Ancak, hakikat yeni yeni ortaya çıkıyor; çünkü olgular bariz ve değiştirilemezdirler. Üstelik, diplomatik ikilimiz Silajdzic ile Sacirbegovic, aynı şeyi göstermek için muazzam bir iş yaptılar. Bir parça, geriye gidilip kanıtlara bakıldığında, BM Güvenlik Konseyi'nin 15 Mayıs 1992 tarihli 752. sayılı kararını hatırlamak gerekir. Burada "JNA askerleri ile Hırvat Ordusu da dahil, Bosna-Hersek'e dışarıdan müdahale eden bütün unsurlara bu duruma derhal son verilmesi" talebi vardır (kararın

359 3. paragrafı). Belgrad rejimi 752 sayılı karara uymadığından 30 Mayıs 1992'de BM Güvelik Konseyi, Bosna-Hersek'in komşularının ülkenin iç işlerine müdahale etmesine son verilmesi talebini tekrarladı ve onların, Bosna-Hersek'in toprak bütünlüğüne saygı göstermesini istedi. Ardından Sırbistan ile Karadağ'a yaptırımlar uyguladı.

16 Aralık 1992 tarihli 787 sayılı kararın 5. paragrafında, BM Güvenlik Konseyi, komşu ülkeleri, Bosna-Hersek'e düzensiz askeri grupların sızmasını durdurmaya çağırıyordu ve bu kez Hırvat Ordusuna da işaret ediyordu.

"Saldırganlık" kelimesi ilk kez açık bir biçimde 8 Aralık 1992 tarihli 47/121 sayılı "Bosna-Hersek'te Durum" başlıklı kararda ifade ediliyordu. Güvenlik Konseyi'nin uyguladığı yaptırımların hiçbir etkisi olmadığı üzüntüyle ifade edilirken BM Genel Kurulu eski Yugoslavya Ordusunu "Bosna-Hersek'e karşı saldırgan eylemlere doğrudan ve dolaylı destek" vermekle suçluyordu. Üstelik, kararın ikinci paragrafı, "Bosna-Hersek'in egemenliğini, toprak bütünlüğünü ve siyasal bağımsızlığını tahrip ettikleri ve Güvenlik Konseyi'nin, BM Genel Kurulu'nun ve 25 Ağustos 1992 tarihli Londra Barış Anlaşmasının ilgili kararlarına aykırı davrandıkları için Bosna-Hersek Cumhuriyeti'ndeki Sırbistan, Karadağ ve Sırp güçlerini kesin bir biçimde suçluyordu. Üçüncü paragrafta BM Genel Kurulu, Güvenlik Konseyi'ni, "Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nin egemenliğini, toprak bütünlüğünü ve varlığını oluşturmak ve sürdürmek için gerekli her aracı kullanmaya" çağırıyordu. Karar ilk kez, BM Şartı'nın 7. Bölümüne işaret ederek, kararın uygulanması için güç kullanılmasına izin veriyordu. Bu talepler, BM Güvenlik Konseyi'nin 16 Nisan 1993 tarihli 819 sayılı kararında, 10 Haziran 1993 tarihli 838 sayılı kararında ve 24 Nisan 1992 ve 17 Mart 1993 tarihli Genel Sekreterlik açıklamalarında tekrar edildi.

20 Aralık 1993 tarihli 48 sayılı kararda, Bosna-Hersek'e karşı saldırganlığın sürdüğü belirtildi ve Güvenlik Konseyi'nin 10 Haziran 1993 tarihli 838 sayılı kararının derhal uygulanması talep edildi.

Büyük güçlerin çekincesi nedeniyle, BM kararları yürürlüğe konulmadı ve soykırımı durdurmak için askeri müdahale yapılmadı. Sarih bir biçimde ve çeşitli kereler, Bosna-Hersek'e

 karşı bir saldırganlık eylemi olmasına rağmen yapılmadı. Ancak İslam ülkeleri, istisnasız, Bosna konusundaki kararları destekledi ve bazı durumlarda uyguladı.

Çoğu Batılı ülke tarafından yapılan konuşmalar da hiç şüphesiz Bosna'daki savaşın niteliği hakkındaydı. 30 Mayıs 1992 tarihli 757 sayılı karar alındığında şu konuşmaları işittik:

Macaristan: 752 sayılı kararın tedbirleri uygulanmadı. Bosna-Hersek'e karşı saldırganlık bütün yoğunluğuyla sürüyor.

Venezuella: Bu karar, bir ülkeye, -üyemiz olan- Bosna-Hersek'e karşı haksız askeri güç uygulayan ve onun egemenliğini tehdit eden bir ülkeyi suçluyor.

Avusturya: Bugün Güvenlik Konseyi'nin Sırbistan'a yaptırım uygulanması doğrultusunda aldığı karar, acı fakat gerekli. Belgrad yetkililerinin askeri olduğu kadar sivil sorumsuz davranışları nedeniyle de gerekli. Siyasetleri ve uygulamaları, çağımızda hayal gücünü aşacak büyüklükte acıya ve tahribata ulaştı. Yalnızca tarih tarafından değil, kendi halkları tarafından da yargılanacak bu davranışlar.

ABD: Sırbistan rejiminin ve askeri güçlerin Bosna-Hersek'e karşı saldırganlığı, uluslararası barışı ve güvenliği tehdit ediyor ve Helsinki Nihai Senedi, Paris Anlaşması ve BM Bildirgesi'ne dayalı değer ve ilkelere ciddi bir meydan okuma.

Rus Federasyonu: Belgrad nasihat ve uyarıları dinlemiyor ve uluslararası topluluğun taleplerine uymuyor. Bunu yaparak BM'nin yaptırımlarına neden oldu. Yaptırımlar lehine oy vererek Rusya, uluslararası hukuk ve düzeni korumak için Güvenlik Konseyi'nin sürekli bir üyesi olarak görevini yerine getiriyor.

Fransa: AB ve üye ülkeleri, Yugoslav Federal Cumhuriyeti'ne karşı bir dizi önlemi zaten almıştı ve Güvenlik Konseyi'ne benzeri bir eylem için çağrı yapmıştı.

Büyük Britanya: (...) Gerçek sorumluluğun nerede yattığında kuşku yok: Belgrad'daki sivil ve askeri yetkililerde. Bu gizlenemez: Bosna-Hersek'te olanlarla ilişkileri olmadığını kanıtlayamazlar. Çok namlulu roketler bir köylünün ahırında bulunmaz. Bunlar, Yugoslav Ulusal Ordusu (JNA) deposundan geliyor. Onlara mühimmat sağlıyorlar. Eğer Belgrad rejimi bizi masumiyetleri konusunda temin etmek istiyorlarsa,

bugün Dubrovnik'i bombalamazlardı. Bizim gerçekten aptal insanlar olduğumuza inanmış olmalılar.

Görevlilerimiz, Bosna-Hersek'in kurtarılan bölgelerinde (Saraybosna, Vozuca, Bihaç bölgesi) ele geçirilen JNA ve Sırp Cumhuriyeti asker barakalarında sayısız orijinal belgeye –emir, kayıt, askeri haritalar vs.- ulaştı; bunlardan, Yugoslav komuta merkezinde Bosna-Hersek'te savaş için 1991-1992 yıllarında hazırlık yapıldığı, Bosna'ya girmek için (Arkan, Seselj gibi) paramiliter grupların oluşturulduğu, Saraybosna'daki ikinci askeri bölgenin Mladic'in başında olduğu Sırp Cumhuriyeti Karargâhına çevrilmek istendiği, Mladic'in ordusundaki görevlilerin atanmalarının JNA Karargâhı tarafından yapıldığı, JNA'nın bir parçası olarak Sırp Cumhuriyeti Ordusuna lojistik destek sağlandığı sonuçları çıkmaktadır.

Anılarında Borislav Jovic, 15 Aralık 1991'de Milosevic'le görüşmesini uzun uzadıya anlatır; bu toplantıda, "Bosna-Hersek'teki müstakbel çatışma"yı tartışmışlardır. Toplantıda, Bosna-Hersek'teki SDS yönetiminin "JNA'nın Sırp bölümü" adını verdikleri şeyin komutasını almasının gerekli olduğu sonucuna varılmıştır.

Balkan Odyssey adlı kitabında Lord Owen, 1993 Nisanının sonunda Milosevic ve Cosic'le yaptığı bir görüşmeyi anlatır. Görüşmede Bosna Savaşına JNA'nın doğrudan müdahil olduğunu belirtir ve "Cosic sarsıldı, belki de müdahalenin bütün boyutları hakkında tam bir bilgisi yoktu. Ancak Milosevic yerinden bile kımıldamadı; çünkü eminim ki, ona muhtemelen askeri ilişkilerde her bir boyutuyla onayladığı için bildiği gerçekleri sunmuştum." (Owen, *The Balkan Odyssey*, s. 165.)

Savaş suçlularını yargılayan Lahey Adalet Divanı, şimdiye kadar, iki davada da Bosna-Hersek'teki savaşın uluslararası bir savaş olduğuna hükmetti. Tadic'in yargılanmasındaki geçerli kararında, mahkeme jürisi şu sonuca vardı: "(...) Sırp Cumhuriyeti Ordusu oluşturmak formaliteden ibaret bir kurguydu ve 19 Mayıs 1992'den sonra bile JNA'nın komuta yapısı değişmeden kaldı ve kendisine Yugoslav Ordusu adını verdi ve Bosna-Hersek Bosna Sırp Ordusunu (VRS) kontrol etmeyi sürdürdü. Aynı silahlar, aynı teçhizat, aynı görevliler, aynı komutanlar, çoğunlukla aynı askerler, aynı lojistik merkezler, aynı amaçlar ve görevler ve aynı faaliyetler devam etti. Yugoslav Federal

 Cumhuriyeti, savaşa dahil oldu; hükümeti de Bosnalı Sırpları yöneten aynı güç olarak kaldı."

Mahkeme jürisi şu sonuca vardı: "Bosna Sırp güçleri, başka bir devletin, Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nin *de facto* organları gibi davranmıştır." Aleksovski'nin yargılanmasında mahkeme jürisinin sonucu şuydu: "Bosnalı Hırvatların askeri güçleri, Bosna-Hersek'e silahlı saldırıların yürütülmesinde Hırvatistan'ın komutası ve HV'nin kontrolü altında kaldılar. Buna binaen, bu çatışma uluslararası bir niteliktedir."

Son olarak, NATO güçlerinin Kosova'ya düzenledikleri hava harekatıyla ilgili olarak 23 Mayıs 1999'da *New York Times*'da yayınlanan yorumunda ABD Başkanı Bill Clinton, Bosna Savaşını açıkça saldırganlık olarak nitelendirdi. Amaç, Büyük Sırbistan'ın yaratılması için etnik temizlikti: "Bu ilk kez Hırvatistan ve Bosna'da görüldü, ama ardından uluslararası topluluk suçlu ile kurbanı eşitleyen bir tarafsızlığa ulaştı" sonucuna varıyordu Clinton.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Dayton'dan Sonra

Sırpların Saraybosna'yı devretmeyi geciktirme teşebbüsü. Amiral Smith'e mektup. Pamuk Dede tartışması. Roma toplantısı. Pogorelica. Bayan Agnelli'ye mektup. Kalp krizi. Mostar halkına mesaj. "Yol kuralları". Saraybosna'nın bütünleşmesi. Sırplar Saraybosna'yı yakarak terkediyor, I-FOR seyrediyor. Sırplara mesaj. İnsan hakları kanunu. Brçko üzerine oyunlar. Carl Bildt'e mektup. Zenica'da konuşma. İlk yolsuzluk işaretleri. Gelsenkirschen'de konuşma. Grebak'ta konuşma ve New York Times muhabirinin işittikleri. Savaşın sonu. Bosna-Hersek Cumhuriyeti Devlet Başkanlığı. BM Genel Kurulu 51. Yıl Toplantısında konuşma. Silah indirimi. Avaz'a cevap. Brçko üzerine oyun devam ediyor. İstifayı düşünme. Amerikan Demokrasi Merkezi ödülü. Papa'nın Saraybosna ziyareti. Bonn Konferansı. Tek para birimi mücadelesi. Tahran'daki İKÖ toplantısında konuşma. Fransız protokolündeki hata. Mitterand ve Chirac. Bernard Henry Levy. Hırvatistan ikili siyaseti sürdürüyor. Genel seçimler ve zafer. Ploce Limanını kullanma anlaşması ve Hırvatistan'la Özel ilişkiler Anlaşması. Kral Hasan'la son görüşme. Madrid Konferansı. Sözde "Gizli Rapor". Brçko konusunda son karar. Şahitliğim. Geri dönenler konusunda başarısız Devlet Başkanlığı girişimi. Muhalefet kampanyası hızlanıyor. Kosova Krizi ve NATO'nun Yugoslavya'ya hava harekatı. Avrupa Konseyi'nde konuşma. Silajdzic'in Dayton Anlaşmasını gözden geçirme girişimi. New York Times'ın Bosna-Hersek'te yolsuzluk makalesi. Yüksek Temsilci'ye açık mektup. Uluslararası Komisyonun raporu. 'Fırtınalar kopartan' konuşmam. Nisan 2000 Genel Seçimleri ve SDA'nın seçimde gerilemesi. Kötüleşen sağlık. Devlet Başkanlığı'ndan istifa. Yabancıların yönetimi.

İnşaallah, barış bizi bekliyor. Hemen değil, ama yakında. Bu barış için iyi hazırlanın. Peygamberimiz, zorlu bir savaştan dönüşünden sonra, sıranın küçük cihattan büyük cihada geldiğini söylemişti ve bununla barış mücadelesini kastetmişti. Gerçekten barış geldiğinde bizi bekleyen şey, hiç de kolay olmayacak. Korkarım ki sık sık, yalnızca savaşın olduğu günleri düşüneceğiz. Bir kişi hastaysa, tek arzusu vardır –sağlığını kazanmak; kazandığında ise yüzlerce arzusu olur ve hasta yatağında iken olduğundan daha mutsuzdur. Savaşta ve bizim durumumuzda olan kimselerin durumu da böyledir. Sanki bombalar durduğunda ve barış geldiğinde her şey kolay olacak, her şey yolunda gidecek gibi görünür. Burada çoğunuz gençsiniz. Uyanık olun, önünüzde büyük sorunlar var: yok edilmiş sanayi, işsizlik, açlık... Şimdi bizi dünya besliyor. Herkes, aşağı yukarı, aynı miktarda alıyor. Ancak, önümüzde büyük eşitsizlikler var; zengin insanlar, işsiz olan sıradan insanları sömürecek savaş fırsatçıları olacak. Bu savaşı barışa götürecek olan sizler, hazırlıklı olun! Ne boş hayallere kapılın ne de insanların bunlara kapılmasına sebebiyet verin. Çok zor olacak bu. Savaştan binlerce yaralı insanla çıkacak bir ülkeyiz. Bunların çoğu, herhangi bir iş yapamaz olacak. Yardımımıza ihtiyaç duyacak. Evi besleyecek kimsesi olmayan muazzam sayıda aile, çok sayıda yetim olacak. Sayısını unuttum; ama ismi "Sümeyye" ya da "Fatma" olan bir kadın, şu anda kaç yetime baktıklarını söylediğinde korktuğumu hatırlıyorum. Ardından, elbette kaçınılmaz adalet ve adaletsizlik meseleleri olacak. Bu nedenle Allah yardımcımız olsun.[22]

Bunları, Dayton'dan 20 ay önce, (25 Mart 1994'te) bir SDA konferansında söyledim. Açıkça görüldüğü üzere, hayallere kapılmamıştım. Birçok şeyi öngörmüştüm ve öngörmeseydim daha mutlu olacaktım.

22 A. Izetbegovic, *The Wonder of Bosnian Resistance*, s. 47-48.

Paris'te barış anlaşmasını imzaladıktan sonra Sırplar Saraybosna'nın birleşmesini engellemek için umutsuz bir diplomatik çaba başlattı. Bu açıdan belirli bir başarı elde ettiler. Barış anlaşmasının yürürlüğe konulmasında kararsız olan Amiral Smith'i IFOR'un komutanı yapmayı başardılar. Amiral Smith Saraybosna hakkındaki müzakerelere tedbirsizce girdi. Bunu yapmaya yetkili olmadığı konusunda onu sertçe uyardım. Pale'de görüşmelerde bulunduğunu işittikten sonra, ona şunları yazdım:

> 26 Aralık 1995'te Pale'deki görüşmeleriniz ve daha sonraki açıklamalarınız yurttaşlarımız arasında büyük üzüntüye yol açtı.
>
> Barış anlaşmasını yok etme çabalarında, Pale rejimi, Sırp Saraybosnası konusundaki Dayton Anlaşması hakkında bir tartışma yaratmak için her şeyi yapacak. Saraybosna konusunda özel bir anlaşma ya da özel bir Sırp Saraybosnası olmadığını kanıtlamanın gereksiz olduğunu düşünüyorum. Barış anlaşması büyük bir paketten oluşuyor ve bu paket bir bütün. Saraybosna, Pale rejiminin istediği şekilde, ayrı bir biçimde ele alınamaz. Birleşmiş bir kente sahip olmak için çok fedakârlıkta bulunduk ve bu nedenle Saraybosna'nın ayrı olarak değerlendirilmesi tamamıyla kabul edilemez.
>
> Barış anlaşmasının Saraybosna'yla ilgili bölümünün uygulanmasını erteleme olasılığını düşünme yönündeki vaadiniz, Saraybosna'yla birlikte paketin parçaları olan birçok yerde barış anlaşmasının uygulanmasını sorgulama sonucunu doğurabilir. Pale rejimini de güçlendirir; mültecilerin geri dönüşünü geciktirir ve seçimlerin ertelenmesine yol açar. Tek kelimeyle, barışa zarar verecek siyasal bir ortam yaratır.
>
> Ilidza ve başka yerlerdeki Sırp sivillerin evlerinde kalmasını düşünüyorsanız ve düşünüyorsak, Karadzic'in askerlerinin ayrılmasını ertelemek yerine hızlandırın. Takvimi uzatmak yerine kısaltın. Yardım edebileceğiniz tek yol bu. Her hangi bir erteleme ancak yeni zorluklara yol açacaktır.
>
> Sayın Amiral,
>
> Anlaşmanın yürürlüğe konmasındaki takvimleri değiştirme yetkiniz olduğunu biliyoruz; ama bu hak, askeri ve (hava ve bölge koşulları gibi) teknik meselelerle ilgili, siyasi karaktere

sahip bir hak değil. Siyasi müzakereler Dayton'da bitti ve bu defter kapandı. Anlaşmayı yürürlüğe koyma görevine atandınız, elde edilmiş siyasi anlaşmayı değiştirme görevine değil.

Bütün bu nedenlerden dolayı, anlaşmayı bütün ve tutarlı olarak yürürlüğe koymanızı ve Pale rejimini bu konuda bilgilendirmenizi bekliyoruz. Pale rejiminin ricalarına verilecek başka türden cevaplar, faaliyetlerinizin doğruluğu hakkında çekince yaratacak ve başarısızlığa yol açacaktır. Sayın Amiral, sizden, barış adına, UNPROFOR'un hatalarını tekrarlamamanızı istiyorum.

Mektup etkili oldu. Saraybosna plana göre birleştirildi.

Çok az konuşmam 1996 Yeni Yılı için yaptığım konuşma kadar sert bir tepkiye yol açmıştır. Bu konuşmam, "Pamuk Dede Konuşması" olarak bilinir. Gerçekte, bazı kimselerin 1996'yı uygun olmayan bir tarzda kutlamalarını protesto etmiştim. 2 Ocak 1996'da radyo ve televizyonların editörlerine gönderdiğim mektupta görülebilir bu:

Baylar,

Bosna'da yeni yıl kutlamalarını gösterdiğini iddia ettiğiniz dün geceki haberlerinizi ve bazı sahneleri izlerken belli bir rahatsızlık hissettim. Halkımızın büyük çoğunluğunun, özellikle de savaşçıların, bu gösteriden sonra aynı can sıkıntısını hissettiklerini düşünüyorum. Gerçekten nerede yaşadıklarını düşünmüştür onlar.

Yeni yıl akşamı milli bir kutlama olarak gösterdiğiniz şey gerçekte bir azınlık tarafından yapılan bir kutlama, kesinlikle yurttaşlarımızın %1'inden fazlasını teşkil etmeyen kesimin yaptığı bir kutlama çünkü. Yurttaşlarımızın %99'u ne olacak? Eğer onlar da kutlama yapmışsa, eğer fırsat ve irade bulmuşlarsa, bunu mütevazı şekilde evlerini ve sevdiklerini inciltmeyecek bir biçimde yaptılar. Yalnızca az sayıda arsız ve kalpsiz kişi, mezarlar ve yaralar hâlâ tazeyken, sanki hiç bir şey olmamış gibi, sarhoş olmaya ve kameralar önünde yüzlerini göstermeye cesaret edebilir.

Sizler de, sayın radyo ve televizyon editörleri, bundan sorumlusunuz. Yorumda bulunmadan ve onaylar görünerek bütün bunları gösterdiniz.

Bir Avrupa ülkesiyiz biz; ancak bu, bütün Avrupalı kötülüklere kapımızı açmamız gerektiği anlamına gelmez: alkole, pornografiye, uyuşturucuya ve her türlü pervasızlığa. Avrupalı kararlılığı, gayreti ve örgütlenme duygusunu takip edeceğiz; ama ölçüsüz ve ölçütsüz olarak her türlü yolla Avrupa ve Amerika'yı taklit etmeyeceğiz.

Sizden halkımıza yabancı olan "Pamuk Dede"yi ya da diğer simgeleri empoze etmemenizi rica edeceğim. Eğer istiyorsa, herkes bunları kendi evlerinde, kendileri için yapabilir. Televizyon bir kamu kurumudur ve halkımızı aptal yerine koymya kimsenin hakkı yok.

Sansür ya da yasaklama uygulamayacağız; ama halkın, bazılarının kültür ve özgürlük adına, gerçekte yanlış bir kültür ve yanlış bir özgürlük adına empoze etmeye çalıştığı inanılması güç çeşitli değerleri reddettiğinden ve hor gördüğünden emin olacağız.

Bir buçuk yıl sonra, "Pamuk Dede" konuşmasının unutulduğunu düşündüğüm bir zamanda, *New York Times*'ın editörü O'Connor'dan, bana birkaç soru sormak istediğini belirten bir mektup aldım. Özellikle vurgulanan bir soru, onun deyimiyle, St. Nicolas (Noel Baba, ç.n.) hakkındaydı. Yazar, Pamuk Dede konuşmama işaret ediyordu. 28 Aralık 1997'de ona mektupla şu cevabı verdim:

Sayın O'Connor,

Zor ve biraz da komik bir yanlış anlamaya dikkat çekmeliyim. Müphem bir biçimde benzer, ama tamamıyla farklı, tam ifade edilirse dışarıdan aynı, içeriden ise farklı iki karakter var: Santa Claus ile Pamuk Dede. Aynı elbiseleri giyerler ve neredeyse aynı zamanda ortaya çıkarlar; bu nedenle, buradaki ve özellikle Amerika'daki kimseler, bunları birbirine karıştırır. Saint Nicholas, Hristiyan geleneğinden gelir ve Noel Gecesi ortaya çıkar; Pamuk Dede ise eski SSCB'den gelir ve Yılbaşı Gecesi ortaya çıkar. Burada, eski Yugoslavya topraklarında, eski Doğu Bloku ülkelerinde olduğu gibi, Saint Nicholas ya da Santa Claus yoktur; yalnız Yeni Yılın Pamuk Dedesi vardır. Onun dinle ilişkisi yoktur ve SSCB'de dini geleneğe son vermek için devrimden sonra yerleştirilmiştir.

1996'nın başında yazdığım açık bir mektupta, o yılın Yeni Yıl Gecesi nedeniyle bazı kimselerin uygun olmayan davranışla-

rına kızgınlıkla tepki göstermiş ve onlara yaralarımızın hâlâ taze olduğunu ve Srebrenica trajedisi üzerinden sadece altı ay geçtiğini hatırlatmıştım. Bu mektupta Pamuk Dede'den de bahsettim ve onun bizim geleneğimize ait olmadığını belirttim; çünkü gerçekten değil. Mektupta Saint Nicholas'a hiç bir atıf yoktu.

Burada Bosna'da Noel şerefli bir biçimde kutlanır. Müslümanlar başkalarının simgelerine saygı gösterir; ama bunları kendi simgeleri olarak kabul etmezler, ne onlarla özdeşiktirler ne de bu simgelerle özdeşleşmeleri istenebilir.

Açıklamamın okuyucularınıza ulaşacağı umuduyla, onlara kutlu Noel ve mutlu Yeni Yıl dileklerimi iletiniz.

17 Şubat 1996'da, Dayton Barış Anlaşmasının imzalanmasından sonra Hırvat, Yugoslav ve Bosna-Hersek Devlet Başkanlarının ilk kez biraraya geleceği Roma'ya davet edildik.

O zaman Dışişleri Bakanı olan Bayan Susanne Agnelli, AB Dönem Başkanı olarak da toplantıyı yürüttü. Bu toplantının önemi, başkalarının yanında, ABD Dışişleri Bakanı Christopher'ın, NATO Avrupa komutasının başı Amerikalı general Joulwan'ın ve elbette ki Richard Holbrooke'un da katılacak olmasından anlaşılıyordu.

Gündemimizde birbirinden zor birçok mesele vardı: kontrol noktaları, yoldan çevirip yasal (yasadışı) tutuklamalar, kanton sınırları, Saraybosna (bölge-kanton), uluslararası polis gücü, Federasyon'un gümrük kontrolleri, emekli fonlarının birleştirilmesi vs. Duygusal olarak ben Mostar meselesiyle ilgiliydim.

Şubat'ın başında, o zaman kent için AB geçici yönetiminin temsilcisi olan Hans Koschnik, Mostar'ı büyük bir merkezi bölge olarak düzenleyen bir plan ortaya attığında Mostar'da kriz çıkmıştı. Hırvatlar bunu kabul etmemişti ve gösteriler düzenlemişler, Koschnik'e saldırmışlardı ve adam da kafasını sakınarak ancak kaçabilmişti oradan.

Mostar, Saraybosna'yla birlikte, en çok yıkılan kentti. Ona *bizim Hiroşima'mız* diyorduk. Sayısız köprüyle birbirine bağlı olarak, Neretva Irmağının sağ ve sol kıyısına kurulmuştu. Bu köprülerden birisi olan, hilal şeklinde yapılmış 500 yıllık taş köprü, kendi cumhuriyetlerini ilan eden silahlı Hırvat birlikleri tarafından 1993 yılında yıkılmıştı.

Savaşta ikiye ayrılmış kenti birleştirmek için her şeyi yaptık. Koschnik de, bu ayrılığı ortadan kaldırmak için, ortak bir idare altında olacak büyük şehir merkezi yapılanmasıyla bunu yapmaya çalıştı. Bizim taraf planı destekledi, ama Hırvatlar sert bir biçimde reddetti.

Temsilcilerinin planını desteklemek yerine AB, Hırvat aşırıların tehdidiyle karşılaşınca geri adım attı. Hep olduğu gibi AB bizi, çözülmüş meseleyi yeniden müzakere etmeye çağırdı.

9 Şubatta Bayan Agnelli'ye şu mektubu gönderdim:

> Dün gece telefonda ele aldığımız Mostar meselesi, temelde bir demokrasi ve insan hakları meselesidir. Mostar'ın batı bölümünde dört temel insani hak askıya alınmıştır: seyahat özgürlüğü, inanç özgürlüğü, siyasal faaliyet özgürlüğü ve mülkiyet hakkı.
>
> Mostar, Avrupa'da (ve belki de dünyada) bir dine ait olanlar dışında, dini duyguların kamusal ifadesinin yasaklandığı tek kenttir.
>
> İki gece önce, göstericiler Boşnak ve Hırvatları evlerinden atmış, mülklerine el koymuş ve geri dönmelerine izin vermemiştir.
>
> Bölünmüş bir kent istiyor onlar; dolayısıyla doğal olmayan ve adil olmayan bir devlet istiyorlar; AB'li idareci Hans Koschnik'in önerilerine direnmelerinin nedeni bu.
>
> Çatışmadan kaçınmak için bazı fedakârlıklarda bulunduk; ama şimdi çok daha önemli bir soru var: Şiddet meşrulaşacak ve sürecek mi yoksa özgürlük ve insan haklarına saygının yolu mu açılacak? Bu, yalnızca bir kenti değil, Avrupa'yı ve dünyayı ilgilendiren bir soru.
>
> Başka uzlaşmalar, çağdaş dünyanın seçtiği standart ve değerler pahasına ilkesiz bir pazarlık olacaktır.

Roma'ya hareket ettiğim 16 Şubat günü, IFOR, İçişleri Bakanlığımızın bulunduğu Saraybosna'nın 16 kilometre batısındaki bir tepedeki Pogorelica'ya bir baskın düzenledi. Dünya basınının manşetlerinde şunlar vardı: "IFOR Bosna'da yasal olmayan İranlı militanların bulunduğu bir üs keşfetti", "Terörist eylem için silah ve cephane bulundu", " İzzetbegoviç Dayton Anlaşmasını bozdu"...

Bu üsten hiç haberim yoktu; basının abartmalarını bir tarafa bırakırsak, olayda bazı gerçek yönler vardı. Pogorelica'da silahlar ve şüpheli malzemeler bulunmuştu. İçişleri Bakanı Bakir Alispahic, bu malzemenin yalnızca eğitim için kullanıldığını söyledi ki bu, biz arkadaşlarına bile inandırıcı gelmedi. Bu nedenle istifa etmesi istendi ve o da görevden ayrıldı.

Basın, IFOR'un üssü daha önceden bildiği; ama baskınını, konumumu zorlaştırmak için Roma Toplantısı öncesine denk getirdiği konusunda spekülasyonlarda bulundu. Gerçeği bilmiyorum ama Roma'da durumum kesinlikle çok zordu.

Bu zorluk, AB'nin Koschnik'in planının gözden geçirilmesi baskısıyla artmıştı. Mostar'daki merkezi bölgede önemli oranda indirime gidilmesi önerilmişti ve bunu tamamıyla reddetmiştik. Bunun akabinde, Bakan Agnelli vasıtasıyla, AB'nin Mostar'dan tamamıyla geri çekileceği tehdidi geldi.

Cumartesi gecesinden Pazar akşamına kadar bütün gün toplantılarla geçti. Belgeler yazıldı, değiştirildi, reddedildi, yeniden yazıldı. Gücüm kalmamıştı. Merkezi Mostar bölgesinin azaltılmasını kabul edersem Mostarlı yurttaşlarım kendilerini yenilmiş hissedecek ve Hırvat aşırılar zaferlerini kutlayacaktı. Eğer kabul etmezsem, AB Mostar'ı terk edecek ve bu da birliğe veda anlamına gelecekti. Mostar'daki her iki tarafın da endişeli bir biçimde Roma'daki görüşmeleri izlediğini biliyordum. Görüşmeleri izleyen gazeteciye, "Burası tam bir tımarhane" diye başlayan bir demeç verdim.

Orucevic'e "Ne yapmalıyız?" diye sordum. Onun neye karar verirsem onu kabul edeceğine dair sözlerinin bana hiç bir yardımı yoktu. Hırvat aşırıların amacı olan AB'nin kenti terk etme olasılığıyla karşılaşınca, plandaki düzeltmeleri kabul ettim.

AB'nin kendisini aldattığını düşünen Hans Koschnik istifa etti. Bu onun için kolaydı. İstifa edebilirdi, ben edemezdim. En azından edemeyeceğimi düşündüm.

AB'nin baskılarının kabul edilmesi ve bölgenin yeniden düzenlenmesi Doğu Mostar'da şok dalgasına yol açtı. Mostar yurttaşlarının bana lanet ettiklerini hissediyordum; ama bütün gerçeği bilmiyorlardı.

Saraybosna'ya döndüm. Ertesi gün Ramazan'ın sonuydu ve *Bayram* başlayacaktı.

Sıkıntılar tek tek gelmez, hep birden bastırır. Büromda otururken ve Allah bilir hangi telefon görüşmesiyle uğraşırken,

371 sekreter "şahsi" yazılı bir mektup getirdi. Bu, Safet Orucevic'in Mostar Belediye Başkanlığından istifa mektubuydu. Kentteki durumun Safet'i bu adımı atmaya zorladığını tahayyül edebiliyordum. İstifasını kabul etmediğimi bildirdim. Bosna'da bazı önemli şeyler elde edilmeden istifa olamazdı.

Daha önceden, *Bayramın* ilk günü Devlet Hastanesindeki felçlileri ziyaret etme sözü vermiştim. Bundan önce, *Bayram* namazı için camiye gittim ve neredeyse bin kişiyle bayramlaştım.

Felçlilerle olmak, umutsuzlarla olmaktır. Orada iki saatten fazla kaldım ve tek tek hikayelerini dinledim. Söyleyecek tek bir kelime dahi bulamadım. Hayatlarının geri kalanından yoksun kalmışlara ne denebilirdi ki? *Bayramın* ikinci gününün, *Şehit*ler Gününün sabahı, Kovac *Şehit*liğindeki şehitleri anma sırasında da durum aynıydı. Şehit anneleri, kadınları ve çocukları, kaybettikleriyle baş edemiyordu. Sanki gözleriyle bana yalvarıyorlardı ve ben hiç bir şey yapamıyordum. Onları anlayabiliyor muydum? Bir oğlu, bir kocayı, bir babayı kaybetmek ne demekti? Bunu hiç yaşamamış olanlar tam olarak anlayabilir miydi?

Bugün işgünüydü ve öğleden sonra bayram ziyaretlerine gittim: bir erkek ve üç kız kardeşimi ziyaret ettim. Bir evden diğerine neredeyse koşturuyordum; ama hiç keyfim yoktu. Akşam *Reisü'l-ulema* tarafından düzenlenen *Bayram* toplantısında da bulunmak zorundaydım. Gitmemek için bir mazeret bulabilir miydim? Ama gitmek zorundaydım. Bayramın bir an önce sona ermesini arzuladım.

Ertesi sabah göğsümde şiddetli bir ağrı hissettim ve hastaneye kaldırıldım. Doktor kalp krizi teşhisi koydu.

Talihsiz Roma görüşmesinden bir ay sonra, Mostarlı yurttaşlarıma şu mesajı gönderdim:

> Sevgili Mostarlılar,
>
> Neredeyse bir ay önce Roma'dan gelen haberlere karşı ne hissettiğinizi biliyorum. Toplantıdan hemen sonra sizi ziyaret etmeye, sizinle konuşmaya ve kızgınlığınızla yüzleşmeye niyetliydim. Hastalık buna mani oldu; bu nedenle, gecikmiş olarak hâlâ hasta yatağımdayken sizinle mektupla temasa geçiyorum. Roma'da meydana gelen şey kaçınılmazdı. İyi bir çözüm olmayabilir; bana göre, başka bir çözüm, daha kötüydü.

Roma'ya vardığımızda Avrupalılar Koschnik'in "paket"ini zaten açmıştı. Sözde karşılıklı olarak kabul edilebilir bir çözüm arıyorlardı. Bize açıkladıkları buydu.

Pek bilgisi olmayanlar için bir açıklama yapmalıyım: Avrupa ekonomik bir dev, ama siyasal olarak çoğunlukla güçsüzdür. Karar alma süreçleri nedeniyle radikal bir sonuca zor ulaşıyorlar. Örneğin 15 ülke lehte, birisi aleyhteyse, karar alınamıyor. Bu, başka şeyler yanında, Avrupa'nın merkezinde bir soykırım savaşına hazırlanmayı, başlatmayı ve yürütmeyi mümkün kılan şeydi ve Avrupa bunu güçsüz bir biçimde seyretti.

Elbette Koschnik'in hakemliğine sarılabilir ve Roma'yı protesto ederek terk edebilirdik; ama bundan kazancımız ne olurdu? Hakikat şu ki diğer taraf bunu hoş karşılamazdı ve belki de bazı daha ilkeli Avrupalı hükümetler bizim tarafımızı tutabilirdi; ama hiç bir şey yapılamazdı. Mostar'da devlet uzun bir süredir donmuş vaziyette ve bu, nesnel olarak Hırvat aşırıların işine geliyor. Çünkü, eğer bir şey yapılmazsa, zaman, birleşik bir Mostar ve Federasyon lehine değil bilakis aleyhine işliyor. Boşuna geçmiş birkaç aydan sonra, bir kez daha müzakere masasına oturmak ve sözde karşılıklı olarak kabul edilebilir çözümü aramak zorundaydık. Şöyle düşündüm: Birkaç ay içinde fedakârlıkta bulunacaksam, onu şimdi yaparım ve amaçlarımız için yavaş bir tempoyla da olsa ilerlemeye çalışırım. Hiç bir şey aynı kalmıyor, herşey hareket halinde; eğer hareket halindeyse, tek bir yöne doğru gidebilir: bütünleşmiş bir kente doğru. Nihayette, ne kaybedecektik, elimizde herhangi bir şey var mıydı? Düşüncelerim işte bunlardı.

Sabırsız olmamalıyız. Bu yıllarda gelecek yüzyıl için halkımızın kaderi çizildi ve bu az duygusal olmayı, çok düşünmeyi, kararlı ve sabırlı olmayı gerektiriyor.

Stratejik amacımız açık: bütüncül bir Mostar ve bu temelde güçlü bir Federasyon, özgür ve demokratik bir devlet. Engelleri ortadan kaldırarak ve sürekli gayret ederek bu amaca doğru gitmeliyiz. Bu amaç insanlığın ve uygarlığın genel yolunda bulunuyor ve kaybeden biz olamayız.

Yukarıda söylediklerimden size sabırsızlıkla söylemeyi beklediğim bir şey olduğu sonucunu çıkarabilirsiniz: O da şu ki; ister yanlış olsun ister doğru, Mostar hakkındaki karar benimdi ve bundan ancak ben sorumluyum. Onun uzun vadede

doğru olacağına inandım ve hâlâ inanıyorum. Eğer öyle olmazsa, hakikati bilmelisiniz: O kararı ben aldım ve ondan, tarih ve sizin için söylüyorum, ben sorumluyum. Kimse değil.

Son olarak: Neretva Irmağının öteki tarafında kutlama yapan bazı bireyler ve gruplardan üzüntüye kapılmayın. Saraybosna'yı kuşatanlar zalimce ve şiddetle davrandılar ve şimdi ne olduklarına bir bakın. Kanun ve adalet, anarşi ve kaba kuvvetten son tahlilde güçlüdür; ama sabırlı olmalıyız.

Roma'da iyi bir şey de oldu, tuhaf bir ad altında bir karar alındı: "Yol Kuralları". Bu kuralların özü, Lahey Mahkemesi'nin onayı olmadan hiç kimsenin savaş suçları için tutuklanamayacağı ya da suçlanamayacağıydı. Amaç, insanların savaş suçlusu diye rastgele gözaltına alınmaya başlamasıyla kısıtlanmaya başlayan seyahat özgürlüğünü genişletmekti. Karar üstünkörü bir biçimde alındı; ama faydalı olduğu ortaya çıktı. Çünkü bu kararla birlikte seyahat özgürlüğü yeniden temin edildi.

Saraybosna'nın birleşmesi anlaşmaya göre yürütüldü. 22 Şubat'ta Vogosca'yla başladı ve 18 Mart 1996'da Grbavica'yla sona erdi. Son gün Saraybosnalı Sırpların büyük bir göçü oldu. Kentin birleşmesini tahrip etmede başarılı olamadıklarından, bunun yerine kenti "yakmaya" karar vermişlerdi. Kenti arkalarında bir enkaz bırakarak terk ettiler. Buna, Richard Holbrooke'tan daha iyi ve yetkin şahit bulamam. Ünlü *To End a War* adlı kitabının 20. bölümünde (s. 335-357) bu mahşeri günü şöyle anlatır:

> Saraybosna tam olarak takvime göre birleşti. 18 Mart 1996'da, komünizm öncesi Yugoslavya'nın milli marşının kötü kaydedilmiş sesi arkasında sesleri kaybolmuş bir şekilde, öfkeli bir grup Bosnalı Sırp polis Grbavica'daki polis karakolundaki bayraklarını söküp Pale'ye gittiler. Bosnalı Sırp İçişleri Bakan Yardımcısı olan Milenko Karisik "Bu bölgeyi askeri olarak kurtardık. Ama Dayton'da kaybettik" dedi. Ertesi gün Bosnalı Sırplar Saraybosna'nın Sırp kontrolündeki bölümünü Federasyon'a devretti. Çatışma olmadı, hadiseyi engelleme çabası da.
>
> Ancak Dayton'ın en büyük başarılarından birisi olan bu zamanda, Bosnalı Sırplar IFOR'un pasifliğini ve güvenlik güç-

lerinin zayıflığını, ayrılıkçı amaçlarından bir şeyler koparmak için sömürdüler. Saraybosna'nın birleşmesinden önceki iki haftada, Pale, Saraybosna'daki bütün Sırplara, evlerini yakıp kenti öyle terk etmeleri emrini verdi. Hatta ateşin nasıl yakılacağını ayrıntılı bir biçimde haber bile yaptılar. (Bütün mobilyaları odanın ortasına toplayın, üzerine gazyağı dökün, gazı açın ve ayrılırken odanın ortasına bir kibrit atın.) Çoğunlukla Paleli eşkiyalardan olan genç kundakçılar, Saraybosnalı Sırplara eğer terkederken evlerini yakmazlarsa şiddetli bir biçimde cezalandırılacaklarını, hatta belki de öldürüleceklerini hatırlatarak sokakları dolaştılar.

Savaş sırasında dışardan Saraybosna'ya gelmiş Bosnalı Sırplar için terk etmek zorunda oldukları evleri yakmak kolaydı. Ama yüzlerce Saraybosnalı Sırp aile, yapısı bir zamanlar kozmopolit olan kentte nesiller boyu barış içinde yaşamıştı. Zorlanmasalar kalmaya bile hazırdılar. BM Mülteciler Yüksek Komiserliği sözcüsü Kris Janovski, göçten önce Saraybosna'da yetmiş bin Sırp olduğunu; bunlardan en az otuz bininin kalmak istediğini tahmin ediyor. Pale'nin gözdağı verme taktiğinden sonra, on binden daha az Sırp kalmıştı kentte; bunların birçoğu da bir müddet sonra ayrılacaktı. 19 Marttan önceki hafta, çoğu mobilyalar, demirbaş eşyalar ve hatta kapılar taşıyan binlerce Sırp yollara döküldü. Arkalarında Grbavica ve Ilidza'dan bir duman bulutu yükseldi. Bosnalı Sırpları Yeniden Yerleştirme Ofisi Başkanı (ve daha sonra Republika Srpska Başbakanı) olan Gojko Klickovic, "Müslüman-Hırvat kontrolü altında kalan topraklarda tek bir Sırbın dahi kalmasına izin vermemeliyiz" dedi. Gazeteciler akıl almaz sahneler aktardı: Sırp bir kadın, apartmanını ateşe veren genç bir Sırp eşkıya tarafından dövülmüş ve tecavüz edilmişti. Savaş boyunca Saraybosna'da kalan yaşlı bir çift, bir Sırp eşkıya evlerini ateşe verirken İtalyan askerlere boşu boşuna yalvarıyordu. Uluslararası Narkotik ve Güvenlik Güçlerinden sorumlu Dışişleri Bakanlığı görevlisi Robert Gelbard, o zaman önerim üzerine Saraybosna'yı ziyaret ediyordu; IFOR ile Uluslararası Polis Gücü kundakçıları engellemeyi reddederken ve IFOR yangın söndürme araçlarını saklarken, keder içinde olanları seyrediyordu. Umutsuz Müslümanlar, eskimiş yangın söndürme araçlarını kentin Sırp bölümüne gönderdiler ve burada Sırp kundakçıların taş saldırısına uğradılar. IFOR'un kendilerini korumasına yöne-

lik ricaları reddedildi. Gelbard, IFOR askerlerinin 150 metre uzağında yanan binalara ve IFOR'un ikinci adamı General Michael Walker'ın, Yüksek Temsilci Yardımcısı Michael Steiner'in IFOR'un müdahale etmesi yönündeki ricalarını soğukkanlı bir biçimde reddetmesine şahit oldu. Gelbard daha sonra bana, "Orada bulunmaktan, IFOR'a bir şey yaptıramamaktan utandım" diyecekti. Bir yıl sonra Başkan Clinton ve Dışişleri Bakanı Albright tarafından barışı yürürlüğe koyma çabalarının hızlandırılmasını koordine etme görevine atanınca Gelbard, bir fark yaratacaktı.

IFOR harekete geçseydi trajedi kolayca engellenebilirdi. Ama meydan okunmamasına rağmen korkan NATO/IFOR hiç bir şey yapmadı. Bir IFOR sözcüsü yangınların "talihsiz" olsa da, Sırpların "kendi evlerini yıkma hakkı" bulunduğunu söyledi. Başka bir sözcü "IFOR polis değildir ve polisin görevlerini üstlenemez" dedi. IFOR'un ani pasifliğinden şok olmuş bir BM görevlisi, ironik bir rol değişimiyle, şimdi NATO'yu pasiflikle suçluyordu: "Eğer (NATO) katı olsaydı, işler başka türlü olurdu. Çok-etnik yapılı Bosna'nın sifonunun çekildiğini seyrediyoruz" dedi Kris Janovski.

Saraybosna'nın Federasyon yönetimine geçen bölümündeki Sırpları tutmak için yeterince gayret göstermemekle eleştirildim. Bildt şunları yazdı: "Müslüman liderler, özellikle İzzetbegoviç, çok-etnik yapılı Saraybosna'ya ihanet etti. Hakikati söylemek gerekirse, İzzetbegoviç, dönem dönem en kötü şiddete tepki gösterdi (...), ama hâlâ Saraybosna'da yaşayan çok az sayıda Sırpın orada kalmasını sağlayacak kadar barış eli uzatan bir devlet adamlığı becerisini göstermedi." (Bildt, *Misija Mir* (*Barış Misyonu*), s. 227, Zid Sarajevo, 1998.)

Okuyucular, Bildt'in ifadelerinin hakikatini, 1996 Şubat ve Martında Saraybosna'nın bütünleşmiş bölümündeki duruma dair Holbrooke'un yukarıda alıntılanan anlattıkları ve aşağıda aktarılan şu gerçeklerle yargılayabilir.

22 Aralık 1995'teki toplantıda Devlet Başkanlığı Sırplara evlerinde kalma çağrısı yaptı. Bu çağrı şöyleydi:

> Bosna-Hersek Cumhuriyeti Devlet Başkanlığı, Grbavica, Ilidza, Vogosca, Ilijas ve Hadzici bölgesindeki vatandaşları, Saraybosna için barış önerisini kabul etmeye, evlerinde ve topraklarında kalmaya çağırır.

Devlet Başkanlığı, uluslararası toplulukla işbirliği halinde, Saraybosna'nın bütün vatandaşlarının insani ve yurttaşlık haklarını ve güvenliğini temin etmeye hazır olduğunu ifade eder.

Devlet Başkanlığı, aynı zamanda savaş suçlularının cezalandırılması için de gayret gösterecektir.

Bütünleşme başlamadan önce 21 Şubat 1996'daki toplantısında da Devlet Başkanlığı, İnsan Hakları Kanununun, gelecekteki bütünleşmiş Saraybosna'daki Sırp milliyetine ait vatandaşlar nedeniyle ilan edildiğini belirtti. Bu vesile ile yapılan açıklamada şunlar belirtildi:

Devlet Başkanlığı, bir kez daha, Sırplardan, Sırpları ulusal gettolarda sınıflandırmak isteyen, onları evlerinden çıkarmak isteyen Pale rejiminin propagandasına kanmamalarını rica eder. Yanlış vaatlere kanmayın. Dayton Anlaşmasına göre herkesin evlerine döneceğini bilin. Şimdi sizi, daha sonra tahliye etmek zorunda kalacağınız başkalarına ait ev ve topraklara yerleşmeniz konusunda teşvik edenleri dinlemeyin.

Saraybosna'da kalan herkes güvendedir ve Bosna-Hersek Devleti ile Federasyon organları, onların özgürlüğünü ve şahsi ve mülki güvenliğini garanti eder.

Saraybosnalı Sırplar,

İnsan Hakları Kanunu kabul edildi. Buna göre her onurlu insan eşit ve güvenliktedir. Evlerinizi terk etmeyin. Suçlarını saklamak ve meşrulaştırmak isteyenler, sizin ayrılmanızı istiyor. Uluslararası topluluğun da garantisi altındasınız. Bütünleşmiş Saraybosna'da kalın ve birlikte geleceğimizi kuralım. Bosna-Hersek Devlet Başkanlığı, uluslararası topluluktan, insanların zorla tahliye edilmesini, mülkiyetin çalınmasını ve evlerinde kalmak isteyenlerin arasında korkunun yayılmasını engellemeyi rica ediyor.

Devlet Başkanlığı'nın bu ifadeleri ile İnsan Hakları Kanunu dürüstçeydi, ama sadece teoriydi. Pratik tamamıyla başka türlüydü. Savaşta kötü şeyler olmuştu ve Sırplar gerçekten tedirgin edildi. Yılların geriliminin bedeli ödeniyordu. RTVBiH'teki bir konuşmada bu konudaki bir soruya şöyle cevap verdim (10 Temmuz 1996):

Bununla ilgili birçok şikayetin haklı olduğuna inanıyorum. Dürüst olmak zorundayım. Meydana gelen şeyleri inkar et-

mek iyi değil. İnkar ederseniz yok olmayacaklar. Bana göre Sırpların bu açıdan sıkıntıları oldu. Diğer yandan, Steiner'in "Saraybosna'dan utanıyorum" diyen ifadesini meşrulaştıracak kadar yaygın değildi bu. Farklı bir şeyin, çifte standartlı tavrın ifadesiydi. Bir Sırp Saraybosna yakınlarında rahatsız edildiğinde herkes bundan bahsediyor, dünya basını bunu yazıyor. Aynı anda Kotor-Varos'ta, Banya Luka'da Boşnak ailelerin dövülerek evlerinden atılmaları sürüyor. Bunun hakkında çıt bile yok; dünya buna alıştı ve tepki göstermiyor. Ama her halükarda demokratik ve kanuni bir devlet olmak istiyorsak, her türlü şiddeti ortadan kaldırmalıyız. Bana göre Bosna-Hersek'in her tarafında bu ilkeyi takip etme hakkında ve aynı zamanda demokratik ve kanuni devlet modelini yayma yönündeki ahlâki hakkı böyle elde ederiz. Ancak bu modeli her şeyden önce burada uygulamalıyız. Karadzic'in "Evini terk et" çağrısını reddeden ve buradaki otoriteye ve onun korunacağına dair vaadine güvenerek kalan bir kişi korunmalıdır. Bu kişinin başına gelebilecek kötü bir şey haklı gösterilemez0. Bu gerçekten kabul edilemez.

Pale'deki otorite, Saraybosna'dan ayrılan Sırp mültecilerin büyük bir kısmını Brçko'ya yönlendirdi. Mantık, "Saraybosna'yı kaybettik, bunu Brçko'yla telafi edelim" idi. O zaman uluslararası topluluk Yüksek Temsilcisi olan Carl Bildt ile Amiral Smith, bu olanları açıklanamaz bir pasiflikle seyretti. Bunu durdurmanın hiç bir yolu olmadığını iddia ettiler. 9 Martta onlara şu mektubu gönderdim:

> Sırpları Saraybosna'nın çevresinden tahliye eden Pale liderleri savaş boyunca uyguladıkları etnik temizlik politikasını sürdürüyor.
>
> Siz, Dayton Barış Anlaşmasının ruhuna ve yazılı metnine açıkça ters olan bu politikaya etki edemeyeceğinizi belirttiniz.
>
> Bu kitlelerin hareketi ve gittikleri yer konusunda da hiç bir etkiniz olmadığını söylediniz.
>
> Yine de, Sırp liderlerin sık sık tekrarladığı yaşayacak yeri seçme özgürlüğünün tek bir istisnası var: Brçko.
>
> Sırpların sebepsiz yere evlerinden ayrılmış talihsiz insanlarını Brçko'ya kabul etme hakları yok; çünkü bu kentin kaderini uluslararası hakemlik belirleyecek. Bu, Brçko'nun şu anda

özel bir rejim altında olduğu ve hakemlik kararlarını etkileyecek hiçbir eylemin kabul edilemez olduğu anlamına gelir. Eğer Sırpların Zvornik ve Foça'daki Boşnak evlerini işgal etmeleri kanunsuzsa, Brçko'da aynı şeyi yapmak Dayton Anlaşmasını çifte ihlali demektir; çünkü bunun amacı açıkça meseleleri oldu-bittiye getirmek ve azami derecede nazik meselenin yasal çözümünü zorlaştırmaktır.

Sizin, Dayton Anlaşmasına karşı bu katı kanunsuzluğu ve faaliyeti durdurmanın bir yolunu bulmakla sorumlu olduğunuzu düşünüyorum.

Brçko kentiyle ilgili haklarımızı korumak yönündeki amaçlarımız konusunda sizi temin etmek isterim.

Mektubun hiç bir etkisi olmadı.

Hastaneden ayrıldıktan sonra, Saraybosna *Ljiljan* gazetesinin bazı sorularını cevaplandırdım (24 Mart 1996):

Ljiljan: Roma gezisinin gerçekten kötü kehanete sahip bir hadise olduğu görülüyor. Şimdi fark edildiğinden daha önemli bir şeydi o. Ani bir şeydi bu gezi, öyle değil mi? Kamuoyumuz, eğer öyle dememe müsaade ederseniz, şok oldu, özellikle de Hersekli Boşnaklar. Roma'da gerçekte ne oldu? Hangi çözümlerle karşı karşıya kaldınız? İkilemler neydi? Roma'daki katılımcılar nasıl davrandı? Roma'yı kamuoyumuza etraflı bir biçimde açıklayabilir misiniz?

İzzetbegoviç: Roma'daki toplantının önemi konusunda sizinle tamamıyla aynı fikirde değilim. Özel bir önemi haiz bir şeyi ne kazandık ne de kaybettik. Hırvatlar Koschnik'in planını reddetti ve Avrupa da, hep olduğu gibi, destekledi. Bu sizi şaşırttı mı ve yeni bir şey mi? Soykırımın en kötü günlerinde bize şunu demediler mi: Müzakere edin, başka seçiminiz yok? Bu nedenle şimdi niye şok olmalı ya da hayal kırıklığına uğramalı, anlayamıyorum. Bunu önce de gördük. Koschnik'in daha geniş merkezli planı sadece bir projeydi, sahip olduğumuz ve sonra da Roma'da kaybettiğimiz bir şey değil. Kamuoyunun Roma'yı anlaması için bilmesi gereken en önemli şey, AB'nin Roma'ya gitmemizden önce Koschnik'in planını terk ettiğidir. Zaten toplantı üstüne toplantı yapıyorlardı ve sözde karşılıklı olarak kabul edilebilir bir çözüm arıyorlardı. Almanya'nın AB Temsilcisi, uzmanımız Kasım Begic'e açıkça

şunu dedi: "Eğer bugün mutabakat sağlamazsanız AB üç gün içinde Mostar'dan geri çekilecek." Bu durumda tek bir amacım vardı: Hırvat tarafının seyahat özgürlüğünü ve kentin her tarafında karma bir polis gücünü kabul etmesi. Bunun tamamıyla gerçekleşmediğini biliyorum; ama önemli olan, dünyanın bu yönde gitme ve geri çekilmeme yönündeki baskısıydı. Cenevre'deki son toplantının bunu yapmamı mümkün kıldığını zannediyorum. Roma toplantısındaki atmosfere gelince, gerçekten berbattı; çünkü gece boyunca ve ertesi gün süren üç ayrı odada aynı anda gerçekleşen üç toplantı vardı. Yeni belgeler sunuluyor, reddediliyor, değiştiriliyor ve yeniden reddediliyordu. Pazar akşamı Cenevre'den haber yazan bir gazetecimizi gördüm ve ona, haberine "Burası bir tam bir tımarhane" diye başlamasını söyledim. Şükür ki bunu yapmadı, ama buna benzer bir şey yazdı.

Ljiljan: Hastalığınız Bosna-Hersek'teki Boşnaklarda düşünülmek bile istenmeyen bir sıkıntı yarattı. Öncelikle Dayton'ı imzalayan ülkeler Bosna-Hersek Cumhuriyeti'ni terk mi etti? Şöyle bir izlenim var: Dayton'ı takip eden dönemde, entiteler (oluşumlar) çok-uluslu bir Bosna-Hersek devletine doğru itildi ve ardından Avrupalılar Bosna-Hersek'te ulusal devletlerde mutabık kaldı... Dün Zubak, *Slobodna Dalmacija*'da, Bosna Hersek'in yalnızca federal-konfedere bir yapı olarak mümkün olabileceğini belirtti. Öyle görünüyor ki uluslararası topluluğun bu maceralardan birine yönelmesi durumunda Boşnak halkının üzerinde yeni bulutlar toplanıyor. Yakınlardaki bir konuşmanızda, kamuoyumuzun durumun ciddiyetini kavrayıp kavramadığından emin olmadığını söylediniz. Zihninizde aynı şey mi vardı?

İzzetbegoviç: Roma meselelerinin tersine, bunun doğru bir soru olduğuna inanıyorum. Çözülme yanlısı hem iç hem de dış güçler Bosna'da iş başında. Beni en çok endişelendiren şey ise, Dayton'dan sonra bile etnik temizliğin devam etmiş olması. Ve Dayton Anlaşmasının Bosna-Hersek için en önemli öngörüsü ise, giderek etnik yeniden-bütünleşme. Yerlerinden edilmiş kimselerin evlerine dönmesi gerçekleşmiyor ve bu yönde gelişen bir hareket de görmüyoruz. Dünyayı, bizim de aynı derecede suçlu olduğumuza, yasal Bosna otoritesinin de dar düşüncelilik ve milliyetçilikten masun olmadığına ve bir devlet olarak Bosna'nın mümkün olmadığına inandırma çabaları var. Bazı hatalarımız -gerçekten bazı hatalarımız oldu- bu

zehirli propagandada kullanılıyor. Ancak, öyle bir durumdayız ki dünya bizim hatalarımız ile onların suçlarını aynı kefeye koyduğundan hata yapmamalıyız. Bu üzüntü verici; ama dünya böyle ve onu değiştiremeyiz. Bilebileceğimiz şey, ister sevelim ister sevmeyelim, gerçeklerdir ve bu gerçekleri eşitliğe yerleştirip mümkün olduğunca doğru bir sonuç elde etmeli. Bizim propagandamız da büyük oranda yanlış. Medya, Sırpların ve Hırvatların Boşnaklara uyguladığı suçları yayınlamak için yarışıyor. Elbette suçlar hakkında sessiz kalınmamalı ve üstleri örtülmemeli; bu üç millet arasında iyi ve beşeri bir şeyler de yok mu? Ülkemizde farklı inanç ve milletten insanlar arasında bir ihtimam da olmadı mı? Olmadığına inanmıyorum; ama neden bilmem, kimse bundan bahsetmiyor. Bu gibi durumda dikkat edilmesi gereken bir şey bu. Çünkü sürekli olarak üç ulus arasında yalnızca sıkıntıları göstermek, Bosna'nın mümkün olmadığını göstermektir; sanırım Krajisnik ve Boban bu işi gayet güzel yapıyor. Bizim işimiz bunun yanlış olduğunu kanıtlamak. Olumlu örnekler bulmak ve onları göstermek bizim görevimiz. Elbette bunları uyduramayız. Dünyanın Bosna-Hersek'te ulusal devletler kavramında anlaşıp anlaşmadığını soruyorsunuz. Problem, dünyanın anlaşması değil. Problem, sanki bizim bunu kabul etmiş gibi olmamız ya da davranmamız. Örneğin basınımızdaki, hatta sizin derginizdeki bazı makalelere bakın. Onları okumak, Bosna'nın çok-uluslu bir devlet olarak birarada yaşamasının mümkün olduğu inancını kuvvetlendirir mi? Tam aksine.

1996'nın başlarında muhalefet siyasal bir saldırıya başladı. O zaman ki atmosfer, Zenica'daki (Bilino Polje Stadyumu, 14 Nisan) konuşmamdan anlaşılabilir:

> İçerdeki durumumuz kaynama noktasında. Yeni partiler kuruluyor ve muhalefet temelsiz eleştirilerini şiddetlendiriyor. Bir tür kötü niyet, cesaret kırıcı enerji suni olarak oluşturuluyor. Muhalefet yabancı bir ordunun ve genelde yabancıların varlığının ona bir şans verdiğini düşünüyor. Zannedersem yanılıyorlar; çünkü temelde seçimlerde karar verecek olan, yabancılar değil halkımız.
>
> Muhalefetin taktiği, sürekli olarak, elde edilemeyenlere işaret etmek ve en zor şartlar altında başarılmış olanları göz ardı etmek. Diyorlar ki: Podrinje özgürleşmedi, ülke tahrip edildi,

Çetnikler neredeyse toprakların yarısını ellerinde tutuyor, terhis edilmiş askerler işsiz, IFOR ülkenin egemenliğini sınırlandırıyor, Federasyon hareketsiz, mülteciler geri dönmüyor. Bunların hepsi genelde doğru; ama bazı şeylerde de sessiz kalıyorlar; şunları söylemiyorlar: Barış var, insanlar artık öldürülmüyor ve acı çekmiyor, ölümler ve sakatlanmalar durdu, Bosna'nın yarısı savunuldu, hiç yokken güçlü bir ordu kuruldu, Bosna yüzden fazla ülke tarafından tanındı, Boşnaklar yok edilmekten kurtarıldı. Bu önemli meselelerde sessiz kalıyorlar. 1991 sonbaharında, Bosna'nın, ya Büyük Sırbistan'ın bir parçası olma ya da yok olma seçimiyle karşı karşıya kaldığını da söylemiyorlar. Ama kendini savundu Bosna; küllerinden yavaş yavaş yeniden doğuyor; hayat bir yıl öncesine oranla daha iyi; mermileri, açlığı ve karanlığı çekmiş Saraybosna, şimdi özgür, aydınlık ve mallarla dolu; savaşçılarımızın büyük bölümü iş sahibi; Bosna halkı konuşma, yazma, siyasi partiler kurma, hatta yalan söyleme özgürlüğüne sahip; söylediklerinden dolayı kimse yargılanmıyor.

Kışkırtılmamış soykırım savaşının kötülükleri geride kaldı; bütün bu olumlu gelişmeler sürekli göz ardı ediliyor ve sessizlikle karşılanıyor.

Niye böyle yapılıyor? Halkın kafasını karıştırmak ve iktidarı ele geçirmek için. Yalanlar ve kısmi gerçekler bu mücadelenin araçları olarak kullanılıyor. SDA olmadan Bosna ya Büyük Sırbistan'ın bir eyaleti olurdu bugün ya da yok edilirdi. SDA onu kurtaramadı; bazı küçük partiler hele hiç kurtaramazdı.

SDA olmasaydı SDS de olmayacaktı; Bosna-Hersek komünistlerin ya da Yugoslav SP'sinin kuyruğu olarak Milosevic'in Sosyalist Parti'sinin bir ittifakı olurdu. SP'nin SDS'ye dönüşümünü mümkün kıldık, dünyanın bu bölgesinde demokratikleştirme sürecini başlattık ve tarihsel olarak bakıldığında 1945'ten 1995'e çok büyük bir bedel ödedik.

Dün Saraybosna'da yeni bir parti kuruldu. Kurucuları, Bosnalı bir Bosna için mücadele edeceklerini iddia etti. Zannedersem Müslüman bir Bosna için demek istiyorlardı. Bırakalım istesinler, ama muhtemeldir ki Bosna için değil, Bosna'da iktidar için çalışıyorlar ve bunlar aynı şey değil. Bosna Ordusu tarafından kurtarılan Bosna topraklarında Bosnalı bir Bosna mücadelesi kazanıldığı için, bu mücadele halen Sırp ve Hırvat kontrolü altında olan Bosna topraklarında da yürütül-

meli ve kazanılmalı. Bu planı uygulayacaklar mı, Banya Luka'da, Bijeljina'da, Capljina'da, Livno'da Bosnalı bir Bosna planını? Eğer evetse, çabaları her türlü takdire değer ve hepimiz bu partiye oy veririz. Ancak bunun hiç umudu yok. Bunu yapmayı planlamıyorlar. Zaten özgür olan Bosna'yı bir kez daha özgürleştirmek ve mutsuz, özgür olmayan bölümlerini diğerlerine bırakmak istiyorlar.

Bunun iktidar mücadelesi olduğunu bu nedenle söyledim. Gerçekten, demokratik bir Bosna'da bir iktidar mücadelesi, ki bu yolu zaten biz açtık. Yasal bir şey bu; bu nedenle onlara iyi şanslar. Ama iktidar mücadelesi, vatanseverlikle karıştırılmamalı. Vatanseverlik ve demokrasiye ihtimam göstermek farklı şeyler.

Eğer bu yaşananlar bir iktidar mücadelesi değilse, Boşnak halkına haddini bildirmeye yönelik bir girişimdir; çünkü çok şey istiyor ve çok oluyorlardı. Bu halk dersini almalıydı.

Bazılar burada fundamentalizmin, elbette ki İslam fundamentalizminin burada işbaşında olduğunu iddia ediyor. Bu teorinin kanıtı, Devlet Başkanı'nın Cuma namazı için camiye gitmesi. Saygıdeğer Başkan Clinton ile Sanşölye Kohl kiliseye gidiyor ve hiç kimse bunu şüpheli bulmuyor.

Muhalefetten beni eleştirenlere, ne önerdiklerini sormak isterim. Doğru, Federasyon çalışmıyor –ne öneriyorsunuz? Bosna'da üç ordu var ve çok kötü bu; tek bir ordu oluşturmak için ne yapılmalı? Mostar'da HVO (ya da HDZ) oyalıyor, bu engellemeye son vermek için ne yapmayı düşünüyorsunuz? Hırvatistan iki yüzlü bir siyaset güdüyor; onlarla ilişkilerimize son vermeyi mi öneriyorsunuz? Bildiğiniz gibi böyle bir yığın soru var. Beni eleştirenler genelde akademik unvanlı kişiler; ama hiç bir zaman bir cevap almadım ya da çok bilmiş eleştirmenlerimin cevabı bildikleri hissine kapılmadım. Bunlar ateşinizin olduğunu söyleyen –ki bunu zaten biliyorsunuzdur siz- ama size bir ilaç yazmayan ya da yazmasını bilmeyen bir doktor gibi. Her halükarda onları tanıyorsunuz, sorduğum soruları sorun onlara ve neden bahsettiğimden kendiniz emin olun. Bu nedenle sonuçta onların söyledikleri beni ilgilendirmiyor; yolumda devam etmeliyim ben. Mucizevi bir çözüm yok; sadece sabır ve çok çalışmak var. Muhalefet oldukları için sırtlarında günlük problemler yok; propaganda ve medya için zamanları var. Hatalarımızı yakalıyorlar ve onlara bunu yapacak malzeme verirsek haklılar ve böyle de oluyor.

Örneğin partimizin bir üyesi olan bir belediye başkanı, ailesiyle birlikte evinden atılan bir askerle görüşmek için bir aydır zaman bulamıyor. Karısı ve iki çocuğuyla kendisini sokakta bulan bir askerle görüşmekten daha önemli neyi olabilir, belediye başkanının? Önemli işleri olduğundan, adamı yetkili servise gönderiyor, burası birçok kural çıkarıyor ortaya ve bu kurallar, apartmanın, savaş yıllarını Belgrad'da geçiren bir kadına ait olduğunu söylüyor vs. Bu bir halkın ve düzenlemelerin, kötü halkın ve kötü düzenlemelerin hikayesi; bundan bahsetmek bir tesadüf değil, çünkü biçimleriyle, her gün olmasa da sık sık kendisini tekrarlıyor. İktidar hakkında, bizimki de dahil her iktidar hakkında, iktidarın insanları nasıl azdırdığına ve bu iktidarın kendisine değil halka hizmet etmesi için her gün nasıl ihtimam gösterilmesi gerektiğine dair bir hikaye bu.[23]

8 Haziran 1996'da Zuc'daki savaşın yıldönümünde biraraya gelen büyük bir kalabalıkla, Saraybosna ile Bosna-Hersek'i savunurken ölen Sırp ve Hırvatlara saygımızı gösterdik. 20 bin kişilik gösteride şu konuşmayı yaptım.

Bosna-Hersek Ordusunun kıymetli askerleri, kıymetli Saraybosnalı hemşerilerim, kıymetli Bosna vatandaşları,

Nereden olursanız olun, sizi selamlar ve işinizi bir süre için bırakıp, Saraybosna ile Bosna-Hersek'in kurtuluş savaşının zor ve ihtişamlı günlerini hatırlamak için buraya gelmenizden dolayı teşekkür ederim. Hayati önemi olan Zuc'daki savaş gazileri buradalar ve onlara saygımızı göstermek zorundayız. Organizatörlerden çatışmaya katılan tek bir kişiyi bile unutmamalarını istedim; onların da bu zor işi yerine getirdiğine inanıyorum.

Bu sıcak günde büyük bir kalabalık toplandı burada; bu, geçmiş günlerin unutulmadığı ve unutulmayacağı anlamını taşıyor.

Gördünüz, bu gün uygun bir biçimde, milli marş ve Saraybosna şehitlerine saygıyla başladı. Bunların çoğunluğu Boşnak olsa da yalnızca *Fatiha* okumadık, ama aynı zamanda ölen Hırvat, Sırp ve diğerlerinin anısına bir dakikalık saygı duruşunda bulunduk. Saraybosna'yı savunurken tek bir Hırvat ya

23 Izetbegovic, *The Year of War and Peace* (*Savaş ve Barış Yılı*), s. 73-80.

da Sırp ölmüş olsaydı –tek bir kişi değil bunlar, birçok kişi-ona da saygımızı uygun bir biçimde göstermeliydik. Bunu, burası Bosna olduğu için yapmalıydık. Bu Bosna hakkında, bu Bosna rüyası hakkında bir şeyler söylemek isterim.

Onu hep iyi, doğru ve istikamet üzre olan bir halkın toprağı olarak hayal ettik. Bosna'nın gücü ile onu işgal etmek için sürekli uğraşan saldırganların güçsüzlüğünün burada yattığına inandık. Birgün analiz edildiğinde, Bosna direnişinin bu harikası açığa çıktığında, görülecektir ki bu sır, halkın ruhlarında ya da karakterlerinde bir yerlerde yatıyor –bundan eminim-.

1992 baharını ve yazını hatırlayın. Elimizde hiç bir şey yoktu, onlar ise tepeden tırnağa silahlıydı. Ardından onları, çelik canavarlarıyla birlikte, şehirden adım adım ait oldukları ormana sürdük. Gerçekten iyilik ile kötülüğün mücadelesiydi bu, insan ile canavarın mücadelesiydi. Ruh kazandı. Bütün askeri mantık ve hesaplar, o zaman Saraybosna'yı ele geçireceklerini gösteriyordu; bütün askeri kozlar onların tarafındaydı, bizim yanımızda değil. Yine de hem 1992'de hem de 1996'da başlarını eğip gittiler. Niye?

Bu konuyu, bugünkü ikilemlerimiz, şüphelerimiz ve muhtemel hatalarımıza rağmen düşünmek durumundayız. Bugün bile bazıları, bütünleşmiş Bosna'ya karşı yürütülen tehdit edici bir dizi hukuki ve siyasi ayak oyunuyla mücadeleyi başarıp başaramayacağımızı merak ediyor. Cevap dört yıl önce neyse o: Karşıtlarımızdan daha iyi olursak, sahip olmamız gereken askeri güçler yanında insani değerleri, tek biçimli zihinlere, barbarlığa, aşırılığa ve her türlü şiddete karşı savunursak, güçlü olacak ve kazanacağız. Ya da tersi: Mantıklı olursak, bize yaptıklarının aynısını onlara yaparsak kaybedeceğiz. Böyle yaparsak, ahlâki ve siyasal üstünlüğümüzü kaybederiz ve onların büyük maddi ve sayıca fazla güçleri hakim olur. Bu hatayı yapmamalıyız.

Tarihi haricen bir parça bilinen –bazılarınız biraz önce General Delic'in konuşmasını dinlediniz- ama gerçek tarihi henüz yazılmayan bu türden ilginç çatışmalardan bir tanesi, şu anda durduğumuz alanda dört yıl önce gerçekleşti. Bu çatışma birkaç günlük değildi, onun iki yıl boyunca, belki de savaşın sonuna kadar sürdüğünü söylemeliyim. Neredeyse bir yıl sonra, 1993 Haziran ve Temmuzunda buradan pek uzak olmayan bir yerde, kısa bir zaman dilimi içinde, nerdeyse birbiri peşi sıra,

iki ünlü komutan Seha ile Safet şehit edildi. Bu iki mütevazı insanı ve büyük savaşçıyı şahsen tanıma onuruna erişmiştim. O zor günlerde İgman Krizi zirve noktasındaydı; Çetnikler, bugünün sakinliğini gerçek dışı kılacak kadar, bu küçük toprak parçasına binlerce top mermisi atıyordu. Ardından Zuc'u almak için saldırdılar ve bu, savaşın sonuna kadar sürdü. Burada çok sayıda toplanmış olduğunu gördüğüm gaziler, bu cehennemi hatırlar ve bugünlere dair anlatacak benden daha çok şeyleri var. Ibro bize biraz önce bundan bahsediyordu; ve bu, Bosna için yaşayan ve ölen bir neslin kıyası gayrıkabil cesareti hakkındaki ihtişamlı hikayenin sadece bir parçasıydı.

Zaman zaman iktidarın yanlış kullanıldığına dair haberler geliyordu. Bazıları kendilerine ait olmayan şeyleri kapmak için elde ettikleri konumlarını kullanıyordu. İktidar insanları şımartır. Bu şaşmaz kural, Bosna-Hersek'te de açıkça işlemeye başlamıştı. 6 Temmuz 1996'da, Bosna-Hersek'teki SDA örgütlerine açık bir mektup gönderdim. Mektupta şunlar yazıyordu:

> Bazı belediyelerde adil olmayan iş sözleşmeleri yapıldığına dair kötü haberler aldım. Genelde bu şikayetçiler, sakatlar ve terhis edilen askerler; bunlar, kendilerine buralarda iş verilmediğini ve görevlerin çoğunun, savaş fırsatçıları ile önemli ailelerin eş ve dostlarına verildiğini iddia ediyorlar.
>
> Eğer bu şikayetlerde hakikat payı varsa –ki öyle görünüyor, ne yazık ki büyük oranda doğru bunlar–, bu insani ve siyasi duygumuzun çöktüğünün bir işaretidir. İnsani; çünkü savaşçılar bakılmayı hak ediyor ve onlara bu sözü verdik. Siyasi; çünkü onların hayal kırıklığı ve meşru öfkesiyle karşı karşıya kalacağız. Sizi meseleye özen göstermeye ve bu işlerdeki tayinlerde suiistimalleri engellemeye çağırıyorum. Kötü kararlar için kurallardan ve düzenlemelerden bahsetmeyin. Eğer kurallar adil ve doğru değilse, onları değiştirin ya da değiştirilmesini önerin. Her halükarda, adaletsizliği yok etmek için bir şeyler yapın.
>
> Yakında, kamuoyunda (basın ve televizyonda) bu konunun tartışılmasını isteyeceğim ve suçlananlar kendilerini savunmaya çağrılacak.

Daha sonra olanlar mektubumun fayda vermediğini ortaya çıkardı. Suiistimaller, daha mahir ve gizli bir biçimde, devam etti.

Bu kötü haberlerle birlikte, o zaman yürütülen seçim kampanyasından da kötü haberler geliyordu. Savaşta yol arkadaşım olan Hırvat temsilciler Stjepan Kljuic ve Ivo Komsic, Gradacac ile Kalesija'da kötü muameleye tabi tutulmuşlardı. Saldırganların SDA üyesi olmaları mümkündü. 15 Ağustos 1996 tarihli açıklamamda, hadiseyi kınadım:

> Olayı kabul etmediğimi ve derin üzüntü duyduğumu belirtmek ve kim olursa olsun herkese, benzeri hadiselere benim adımı kullanarak girişmemeleri mesajını göndermek isterim. İnsanların özgürce düşündüğü ve konuştuğu Bosna için savaştım ben. Tezler yerine, birbirine bağıran ve bir şeyler fırlatan ve bu yolla Bosna düşmanlarına yardım eden kişileri gördüğümde mutsuz oluyorum.
>
> Kljuic ile Komsic'i iyi tanıyorum, savaşta ve barışta nasıl davrandıklarını biliyorum. Benim için onlar, farklı siyasi tutumlarından bağımsız olarak, saygıyı hak eden onurlu insanlar.

Ağustosun sonunda yağmurlu bir günde Almanya'nın Gelsenkirchen Stadyumu'nda çok sayıda Bosnalı bir araya geldi ve ben de davetliydim. Yanımda, General Dudakovic, Safet Orucevic ve bir dizi meşhur savaşçı vardı: Mutevelija, Prevljak, Lovac, Humo, Muderis ve diğerleri. Aşağıda kısa bir bölümünü sunduğum uzun bir konuşma yaptım:

> Dayton'da barış yaptık. Şimdi gerçek barıştan ziyade şöyle ya da böyle savaşsız günler yaşıyoruz. Dayton bir uzlaşmaydı ve uzlaşmalar adil değildir. Ancak, artık Bosna'da katliam yok. Her gün yaşıyorduk bunları. Buna son vermeliydik ve bundan çekinmemeliydik. Bazen anlaşmayı imzalamasaydık diye düşünürsek, barış sayesinde hayatta kalanları hatırlamalıyız. Devam eden bir savaşta sakat kalacak binlerce gençle ilgili bir mesele bu. Onlar için barış iyi, çünkü çok ölüm vardı. Halkımızın sayısı küçük ve her gün ölülerimizi ve sakatlarımızı sayarak devam edemezdik.
>
> Almanya size konukseverlik gösterdi, sizin ve bizim için en zor günlerde sizi kabul etti ve korudu. Alman Hükümeti'ne ve büyük Alman halkına minnettarlığımı açıklamak isterim. Felaketler sürerken isimlere bakmayan bu ülkenin halkı onurlandırılmalı. Bu ülkeye teşekkür etmelisiniz.

En iyi teşekkür de kanunlarına saygı göstermek. Şimdiye kadar bunu yaptığınıza ve halkımızın onurlu ismini lekelemediğinize inanmak istiyorum. Çocuklarımızın iyi eğitim aldığını ve iyi davranışlar sergilediğini duyduğumda mutlu oluyorum. Her şeyde en iyi olmalılar; iki halk ve iki dost ülke arasında bağlar olabilmesi için bu ülkenin dilini öğrenmeliler.

Biz barış istiyoruz. Bosna'nın ihtiyacı olduğu için barışa oy vermekten ve barış için çalışmaktan çekinmeyiz. Savaş yalnızca hayatlarımızı ve evlerimizi değil, barış olmadan yaşayamayan Bosna fikrini de yok ediyordu. Savaş halkımızı böldü; onların dünyaya dağılmasına neden oldu; şimdi onları yeniden birleştirmeye çalışıyoruz. Bu nedenle sürekli sloganımız şuydu: Yapabildiğimizde müzakere edeceğiz, yapmak zorunda olduğumuzda savaşacağız.

Barışı sağlamak için, her şeyi bunun için yapacağız. Dayton Anlaşması, uzun ve zor müzakerelerden sonra yapılmış farklı unsurların dengeli bir bütünlüğü. Kısmen uygulanamaz. "Bu bana uyuyor, öyleyse bunu uygulayayım; şundan hoşlanmadım, o zaman onu uygulamayacağım" gibi bir seçim yapılamaz. Sırp tarafının yaptığı tam da bu ve dünya bu gerçeğe bir gözünü kapatmış durumda. Bu böyle olmayacaktır. Dayton Anlaşmasının en önemli kararı, uğruna birçok acı ilacı içtiğimiz kararı, herkesin evlerine dönmesi kararıydı. Sırplar bunu Dayton'da kabul etti ve bunu uygulamak zorunda kalacaklar, ya da Sırp Cumhuriyeti olmayacak.

Halkımız evlerine dönebilsin diye birçok bedel ödedik ve bu konuda hiç bir pazarlık olamaz. Atıldığınız köylerinize ve kentlerinize dönme mücadeleniz önemli bir amaçtı. Bugünden itibaren en önemli gündem bu ve diğerleri buna bağlı. Bunu Dayton Anlaşmasını imzalayanlardan sürekli isteyeceğiz ve her alanda ve meseledeki işbirliğimiz, barış anlaşmasının bu önemli maddesinin yerine getirilmesi şartına bağlı olacak.

Onlar etnik temizlik yaptılar; biz tam aksi süreci, insanların evlerine dönmesini gerçekleştireceğiz. Bu iki süreç, iki matematiksel işlemin, toplama ve çıkartma ile çarpma ve bölmenin ters olması gibi birbirlerine ters. Bu iki süreç farklı ahlâki işaretler taşıyor ve iyilik ile kötülük ve suç ile ceza gibi birbirleriyle ilişkili.

Bu sürecin bir parçası, size, savaştan önce yaşadığınız yerlerin kurumlarına oy vermeniz yönündeki mesajımız ya da tav-

siyemizdir: Trebinjeliler Trebinje için, Banya Lukalılar Banya Luka için, Stolachlar Stolac için, Zvornikliler Zvornik için vs. Baskıcılar, etnik temizlikçiler ve Bosna'yı yok edenler, bildiğiniz gibi, tersini yaptı.

Kendi insanlarını yaşadıkları köylerinden ve kasabalarından zorla çıkardılar ve şimdi bulundukları yerde oy vermeye zorluyorlar onları. Bunun anlamı şu: onları, başka kimselerin evlerinde ve mülklerinde tutmak, yani evlerinden atılmış Bosnalıların evlerinde ve mülklerinde. Uluslararası topluluk bu statüyü meşrulaştıran ünlü P-2 formülünü oluşturdu. Sanki önemliymiş gibi bazıları bunun amaçlı olduğunu, bazıları da bilmeden yapıldığını söylüyor. Tek önemli şey sonuçlar ve halihazırda bu sonuçlar çok feci. P-2'ye savaş açtık ve onun, Bosna'da etnik meselenin "nihai çözüm(!)"ü gibi, etnik temizliğin sürdürülmesinin bir aracı olduğunu ilan ettik.

Jablanica'daki SDA seçim öncesi toplantısında (Eylül 1996'da) iki kaderimizden bahsettim: Nisan savaşı ve Dayton Barışı:

Kaçınılmaz olan şeylerden bahsettim, bunların ikisini belirtebilirim: Nisan savaşı ve Dayton Anlaşması. Bu iki şey bizim kaderimizdi. Savaş planlandı. Bunu anlamayanlar için sözde siyasi şahitlerin Lahey Mahkemesi'ndeki ifadelerini tavsiye ederim. Bunu ikna edici bulmayanlar birkaç yıl geriye, 1991 ve 1992'ye gitsinler. SDA savaşa engel olmak için her şeyi yaptı. 1991 yazındaki beyhude müzakereleri ve gayretlerimizi hatırlayın. Haziranda JNA Slovenya'ya saldırdı, Temmuzda Hırvatistan'a. Bu iki ülke eski Yugoslavya'dan bağımsızlığını ilan etmiş ve uluslararası topluluk tarafından da tanınmıştı. Bosna dramatik bir seçimin eşiğindeydi: çözülmeden Yugoslavya'da kalmak ya da kalmamak. Bu gerçekten dramatik bir ikilemdi: ya Sırbistan ve Karadağ'la birlikte çözülmüş Yugoslavya'da kalmak ya da savaş riskini alarak bağımsızlığı ilan etmek. Bildiğiniz gibi bu önemli karar için halka başvurduk. Referandum yapıldı, sonucu biliyorsunuz; ardından da saldırı geldi.

İkinci kaçınılmaz karar, Dayton Barışıydı. Dayton, Nisan savaşı kadar kaçınılmazdı. Bizim için iyi olsun olmasın, bu iki kader yaşanmalıydı.

Savaştan sonra büyük generaller ortaya çıktı. Bunlardan bazıları, savaştan kaçınabileceğimizi iddia etti. Eğer başımızı eğseydik, belki; ama bunu yapamayacağımız için, bu kaderi kendimiz yüklendik. Dünyanın o zamanki bütün tarihsel şartları ve bizim gururlu halkımız, eski Yugoslavya'ya HAYIR dedi. 1995'te de bu tarihsel şartlar geçerliydi. Amerikan barış inisiyatifi, muhtemel askeri müdahale, binlerce ölü ve yaralı, yüz binlerce mülteci, eriyen bir kar gibi yurtdışına kaçmış olan halkımız, yaklaşan kış, muhtemel bir son şans ve vaatler, büyük dünya güçlerinin baskısı; bütün bunlar ihmal edilemez. Dayton barışı, bizim için ister iyi olsun isterse kötü, kaderimizdi ve bildiğiniz gibi herkes bunu o zaman kabul etti.

Yine de, buna geri dönmeliyiz! İyi ya da kötü, yapılan her şey, Partinin başarısı ya da bir hatasıydı. Muhalefet her şeyin kötü olduğunu ya da ihmal edildiğini ve iyi olan hiçbir şey olmadığını kabul etmeye hazır. İyi şeyler arasında birincisi, savunmanın örgütlenmesiydi. Sözlü destek vermek dışında bu açıdan pek bir şey yapmadıklarını bildiklerinden bunu bizden de esirgiyorlar. Aynı anda Saraybosna ve bütün bir Bosna'da savunmamızın nasıl yapıldığı ve geliştirildiği konusunda bir teori geliştirdiler. Her şey kendiliğinden olmuş. Orada olmadıklarından SDA'nın da olmadığını düşünüyorlar. Biraz ironiyle, buna "kendiliğindenlik doktrini" diyorum. Eğer bu "doktrin" doğruysa 200 bin askerin seferber edilmesi ve örgütlenmesi, bunların teçhizatları, eğitilmesi ve silahlanması kendiliğinden olmuş.

Sırtımızda iki silah ambargosu vardı ve bunların her ikisiyle de mücadele ettik. "Kendiliğinden" diyorlar. Havaalanı altındaki tünel de nasıl olmuşsa kendiliğinden kazılmış. Gorazde ve özellikle Krajina çevresindeki kuşatma altındaki yerlerde savunmamızı sağlayan helikopterin elde edilmesi de kendiliğinden. Bosna'da hiç kimsenin açlıktan ölmemesi de kendiliğinden. Yabancılar geldiler ve bizi beslediler. 1993'ün ilk günlerinden şimdiye kadarki zorlu siyasi basiret de hep kendiliğinden oldu. "Kendiliğinden" derken, "SDA'sız" demek istiyorlar.

Jablanica'daki konuşmamda, Saraybosna'daki muhalefetin faaliyetleri konusunda ilginç bir soruyu cevaplandırdım. Söyledikleri gibi, faaliyetlerini diğer oluşumlara yayarlarsa bunun

faydalı olacağını belirttim. Sadece meşru otoritenin kontrol ettiği bölgelerde kalırlarsa, bu zararlı olacaktı. Bilindiği gibi böyle oldu ve Bosna halkının konumu zayıfladı.

Birkaç gün sonra (31 Ağustosta), 1992-1993'te halkımızın görülmemiş acılar çektiği Grebak'ta konuştum. Duygularıma hakim olamamıştım. Halk *tekbir* getiriyor, *Allahu ekber* diye bağırıyordu. Çünkü ölümün olduğu yerde inanç artar. Toplantı aslında siyasi olsa da, dini bir havaya bürünmüştü ve ben de önemsemedim. Ancak Batılı bir gazete bunu önemsedi.

New York Times Saraybosna muhabiri vermediğim mesajlar yazmış; örneğin, böyle bir şeyden bahsetmememe rağmen halkı silaha sarılmaya çağırdığımı yazmış. Seçim öncesi kampanyadaki hadiseleri abartmış ve bunları, yalnızca Bosna Hükümeti'nin kontrolü altında görmüş. Sırp kontrolü altında meydana gelen şeyleri ise görmüyordu bile.

Temelde iki şeyden şikayet ediyordu: Öncelikle, Sırpların Dayton Anlaşmasının 7. Belgesini uygulamak zorunda kalacaklarını ya da Sırp Cumhuriyeti diye bir şey olmayacağını söyledim. Bunu dedim ve bugün de öyle düşünüyorum; bu görüşte hatalı bir şey göremiyorum. İkincisi, kim olursa olsun seçilmiş Sırpların, artık kurumlara girmek istiyorlarsa Bosna-Hersek Anayasasına yemin etmek zorunda olduklarını söyledim. Eminim ki böyle olacak. Onların Kur'an'a el basmak zorunda kalacaklarını söylemedim; Bosna-Hersek Anayasası üzerine dedim, ki bu Dayton'ın anayasasıdır; ama bu bay buna rağmen söylediklerimden hoşlanmamış. Niye? Grebak'taki konuşmamın sonunda Amerikan kulağına hoş gelen, ama bu bayın hiç hoşlanmadığı bir şey söyledim. Dedim ki: "Bosna'nın demokratik bir ülke, herkesin Tanrı'ya, annesinin ona öğrettiği gibi ibadet edebildiği ve hiç kimsenin dini, milliyeti ve siyasi kanaati nedeniyle suçlanamayacağı bir ülke olmasını istiyoruz." Bunu söylememe rağmen bu bay bunu duymamış ve aksine " İzzetbegoviç Müslüman bir Bosna istiyor" diye yazmış. Müslüman bir Bosna değil, demokratik bir Bosna istiyorum. Halkımızın özgür, kendileri olabildiği ve artık soykırımın olmadığı bir Bosna.

Seçimler yaklaştı ve onunla birlikte Bosna-Hersek Cumhuriyeti savaş dönemi Devlet Başkanlığı'nın sonu da. 11 Eylül 1996 tarihli Bosna-Hersek Cumhuriyeti Parlamentosu toplantısında,

391 20 Aralık 1990'dan 10 Eylül 1996'ya kadarki dönemde Devlet Başkanlığı çalışmaları hakkında bir rapor sundum. Bu raporun girişi şöyleydi:

> Bosna-Hersek'i, tarihinin en kargaşalı ve en kritik döneminde yöneten Devlet Başkanlığı'nın işleri konusunda ayrıntılı ve faydalı bir raporu tamamlamak için yüzlerce müfettişin çalışması gerekecektir.
>
> Önümüzde olan şey bir araştırma değil. Artık arkamızda kalmış bir zamanda Cumhuriyet'in bu en önemli kurumunun çalışması hakkında size belirli bir tablo sunacak bir özet notlar toplamı.
>
> Başkanlığın çalışmaları, görevi sırasında 325 toplantı gerçekleştirdiğini ve iki bin meseleyi takip ettiğini; materyallerin, kararların ve yazışmaların binlerce sayfayı bulduğunu gösterir.
>
> Birgün bunların araştırma ve nesnel analiz konusu olmasını ve hakkında tarafsız ve adil bir yargı oluşmasını ümit etmekteyiz.

Raporu şu ifadelerle bitirdim:

> Bu bünyenin üyesi olan bizlerin ulaşılan sonuca karşı eleştirel bir tavrı var. Yine de, bu kurumun ana meşgalesi olan savunma savaşının, zor şartlar göz önüne alındığında, başarılı bir biçimde sona erdirildiğine inanıyoruz. Sonuçlar öyle temeller oluşturdu ki barışçıl politik araçlarla birleşik ve demokratik bir Bosna-Hersek için mücadele devam edecektir.
>
> Bu husus, bu ülkenin sıradan vatandaşları olduğumuzda dahi bizim amacımız olmayı sürdürecektir.

Yedi sandalyeli devlet başkanlığının üyeleri savaş sırasında değişmişti. 1993'ün sonundan itibaren yapı istikrar kazanmıştı ve şu kişilerden oluşuyordu: Aliya İzzetbegoviç, Ejup Ganic, Nijaz Durakovic, Stjepan Kljuic, Tatjana Ljujic-Mijatovic, Ivo Komsic ve Mirko Pejanovic (üç Boşnak, iki Hırvat ve iki Sırp).

BM Genel Kurulu'nun 51. Toplantısında şok edici olarak nitelendirilen bir konuşma yaptım. Yazılı olmayan kurallar, genelde kabul edilmiş ifadeleri tekrar etmek demek gibi gözüküyor. Bu, BM kurumunda bir "iyi davranış" meselesidir. Ben böyle kurallara pek aldırış etmem. New York'a giderken uçakta *Washington Post*'un bir nüshası vardı elimde; burada, olumsuz bir bağlamda, savaş sırasında ordumuzun silahlandırılması ha-

 ber yapılarak üstü kapalı imalarda bulunuluyordu. Oysa ben, bir sonraki gün Genel Kurul'un önünde oldukça açıktım:

BM GENEL KURULU'NDAKİ KONUŞMAM
(New York, 25 Eylül 1996)

Dün uçakla New York'a gelirken, saygın bir Amerikan gazetesinde yayınlanmış bir makale okudum; burada savaş sırasında Bosna Ordusunun silahlandırılması hakkında bir şeylerden bahsediliyordu. Yazar bunu açıkça söylemiyordu; ama Müslümanlar hakkındaki her şeyin ona terörizmi hatırlattığı açıktı. Onun için Müslüman bir isme sahip olmak ve sakallı olmak şüpheli olmak için yeterliydi. Yazar bazı isimlerden de bahsetmektedir. Onların tek suçu, savaş sırasında Bosna Ordusuna silah teminine yardım etmektir. Bugün dünya üzerinde bir milyarın üzerinde Müslüman var. Onları, böyle önyargılı makalelerle aşırıların kucağına itmenin kimin çıkarına olduğunu bilmiyorum.

Ülkemiz ve halkımız bir cehennemden geçti. Dünya silah ambargosu koyma hakkına sahip olduğunu varsaydı; biz de kendimizi savunma hakkına sahip olduğumuzu düşündük. İki hak çatışınca, kendi hakkımızın daha güçlü olduğunu düşündük. Bu nedenle, savaş sırasında silah sağlamak ve kendimizi savunmak amacıyla yapabildiğimiz her şeyi yaptığımız için özür dileme gibi bir niyetim yok. Tam tersine, savaş sırasında bize yardım eden cesur insanların hakkını teslim ve dost ülkelere teşekkür ediyorum. Tarihimizin bu sayfası bitti; yeni bir sayfa açtık: barış.

ABD'ye barış inisiyatifini başlattığı ve, başka ülkelerle birlikte, kaygan ve karmaşık barışı sağlamlaştırmaya çalıştığı için teşekkür ederim.

Küçük bir ülkeyiz; bu nedenle açık ve adil bir siyaset izlemek zorundayız. Gizli diplomasi ve ikili oyunlar, büyük ülkelerin imtiyazı. Bu ve başka birçok sebeple –ki bunlardan biri de yukarıda bahsi geçen makaledir- bazı olguları ve amaçlarımızı tekrar edeceğim.

Bosna, yalnızca üç özerk halkın ve özgür vatandaşların demokratik bir ülkesi olarak mümkündür. Dayton Anlaşmasının bu temel maddesini bütün sonuçlarıyla kabul ettik. Bu ünlü formül şudur: bir ülke, iki oluşum (entite) ve üç halk.

Genelde Dayton Anlaşmasının iyi olmadığı iddia edilir. Bosna'da katliamı durdurduğu için iyidir o ve daha iyisi olmadığı için iyidir. Ama kusur, kendisinde değil, uygulanmasındadır. Eğer anlaşma adil ve tamamıyla uygulansaydı bütün hatalar düzeltilmiş olacaktı.

Anlaşmada "Hersek-Bosna"nın, savaş sırasında paralel olarak kurulan ülkenin varlığına son vereceği belirtildi. Buna rağmen o hâlâ mevcut ve Bosna-Hersek Federasyonu'nun yürürlüğe konulmasına engel oluyor.

İkinci Bosnalı entite olan Republika Srpska'nın, evlerinden çıkarılmış bütün Boşnakların ve Hırvatların evlerine dönmelerine izin verileceği de belirtildi. Bu yapılmamakla kalmadı, zorla evlerden çıkarmalar sürüyor. Genelde Dayton Anlaşmasının problemi, onun seçici, tarafgir uygulanması. Örneğin Sırplar, ya da 4. Belgenin 2. paragrafındaki gibi, Republika Srpska; mültecilerin geri dönmesini gerektiren 7. Belgeden hoşlanmıyorlar. İlk emri kabul ediyorlar, ama ikincisini reddediyorlar. Dünya ve özellikle Temas Grubu üyeleri, açıkça söyledi: Dayton Anlaşması bütündür. Evlerinden atılmış olanların geri dönüşü gerçekleşmezse, Republika Srpska da olamaz. Eğer bu olmuyorsa, Dayton Anlaşması küçük ve hoş görülebilir adaletsizliklerden daha büyük ve hoşgörülmez adaletsizliklere doğru gelişir ve katlanılmaz adaletsizlikler yeni çatışmalara yol açar.

Dayton Anlaşmasına göre, insan haklarına bütün topraklarda saygı gösterilecektir, ama şöyle ya da böyle, bütün topraklarda ihlal ediliyor.

Eylül seçimleri ve seçim öncesi kampanya, uygulamadaki durumu etkin bir biçimde kontrol etmek için bir şanstı. Bu açıdan, özellikle kötü bir durum, Sırp varlığının topraklarıydı. Federasyon'dan kimseler için, hiç bir seyahat hakkı yoktu ya da çok kısıtlıydı ve yalnızca Sırp partiler faaliyet gösterebildi. Buna ek olarak, seçmenleri kaydeden ve oyları sayan seçim kurulları, bu oluşumda, her tarafta tek ulustan, hatta tek partidendi.

Basın özgürlüğü açısından, önemli gelişmeler yalnızca, birçok bağımsız gazetenin ve derginin çıktığı, 40 radyonun ve 12 televizyon kanalının bulunduğu yasal Bosna Hükümeti'nin kontrolündeki topraklarda mevcuttu. Devlet televizyonu TVBiH'teki seçim öncesi kampanyada (son 50 gün), en çok

izlenilen saatlerde (akşam 8-12 arası) zamanın 10'da biri iktidar, 10'da 9'u da muhalefet partilerinindi. Hükümet, OBN (Açık Yayın Ağı) için de geçici tedbir aldı. Bunu, OBN'nin bütün Bosna-Hersek topraklarını kapsaması ve sağcısı-solcusu bütün siyasi eğilimlere açık olması şartıyla yaptı.

Brçko problemi, pratikte, bir hakem, Amerikalı Robert Owen tarafından çözülecek; çünkü Sırplar Hakemlik Komisyonu toplantısına katılmıyor. Her iki taraf da tezlerini ortaya koydu. Ana hakemin tam karar verme özgürlüğü olmadığını vurgulamak istiyorum. Sınırlandırılmıştır o; çünkü Dayton Anlaşmasının 2. Belgesi, 5. Kısmında belirtildiği gibi, adalet ve eşitlik ilkelerine saygı göstermek zorundayız.

Dayton Anlaşmasının uygulanmasının bu kısa analizini, ana savaş suçluları Karadzic ile Mladic'in, Lahey Mahkemesi taleplerine ve temel adalet iddialarına rağmen, Dayton'a rağmen, hâlâ özgür olduklarını belirterek bitirmek istiyorum.

Bütün halkların ve milliyetlerin yeniden kaynaşması ilkesini bir kez daha vurgulamak istiyoruz. Bosna'nın buna ihtiyacı var. Hiç kimse halkın kolektif suçuna taraftar olmaz. Ne kadar sanık olursa olsun suç her zaman bireyseldir. Ancak halkın yeniden kaynaşması için suçlular cezalandırılmalıdır. Lahey Mahkemesi bunun için kuruldu; ama biliyorum ki ne başyargıç ne de Lahey Uluslararası Mahkemesi başkanı, uluslararası topluluğun davranışından hoşnut. Suçluları istiyorlar ve aranıyor ilanları çıkarıyorlar; ama boşuna. Dünya, bu meselede orta yol arıyor. Bosna'da meydana gelen gibi suçlardan bahsederken, her uzlaşma adaletin utanç dolu aldatılmasıdır. Cezalandırılmamış suçlar dünyayı zehirlemeyi ve kurumlarını tahrip etmeyi sürdürecektir. Avrupa ve Amerika'da bazı kimseler, "Bunca şeyden sonra Bosna hiç mümkün mü?" sorusunu soruyor. Bunlar ya gerçekleri bilmiyorlar ya da ahlâken kalın kafalılar. Sırp oluşumunda yarım milyon kişinin öldürüldüğünü ya da katledildiğini, bunun onun asli (savaş-öncesi) nüfusunun %40'ı olduğunu bilmiyormuş görünüyorlar. Bu olguya kayıtsızlar. Cevabım şu: Eğer cezalandırılmamış soykırım mümkünse, Bosna mümkün değildir. Suçluları cezalandırmanın pahalı bir şey olduğunu kabul ediyorum; ama onları cezasız bırakmanın bedeli dünya için daha fazladır.

Bu nedenle ilk soru; "Farklı milliyetler birarada yaşayabilir mi?" değildir. Daha somut ve daha basit bir sorudur: "'Biz

birlikte yaşayamayız' şeffaflığı altında "büyük ulusun küçük ulusu yutma", varlığına tecavüz etme hakkından, şiddetin meşrulaştırılıp unutulmasını isteme hakkından bahsedilebilir mi?" Bu gerçekte Bosna'nın sorusudur ve ilkeli ve ahlâklı insanlar için cevap açıktır.

Sonuçta, Bosna-Hersek'in gelecekteki hükümeti, ülkenin bu tarihi ve kritik anında ne yapacak? Bana göre, azami derecede temsili bir hükümet olmalı, seçim sonuçlarına uygun olarak bütün ilgili siyasal güçlerden oluşmalı ve her iki yapı da muhalefeti içermeli.

Ardından en azından üç husustan oluşan bir program açıklamalı. Birincisi, Dayton Anlaşmasını imzalayan herkesten, onun tam ve adil uygulanmasını istemeli. Şu anda sürece dahil bütün uluslararası unsurlar, en azından sözel olarak, Anlaşmayı desteklediğini açıklıyor. Hükümet, sözlerini yerine getirmelerini istedi. Bu yöndeki uluslararası baskı da, uzun bir zaman gereklidir.

İkincisi, Hükümet, savaş suçlularının katı şekilde cezalandırılmaları konusunda ilgili ulusların işbirliğine girmelerini talep etmelidir.

Üçüncüsü, Hükümet, ülkeyi iyileştirmenin bir yolu olarak, basın özgürlüğünü temin etmelidir. Basın, birkaç yıl önce, nefreti inanılmaz derecede körüklemesiyle savaşa başlamıştı. Basın, hoşgörü ve halk arasında anlayışı yayarak, pekala barışı istikrarlı kılabilir. Devlet radyo-televizyonu, seçim öncesi kampanyada bunun örneğini sundu. OBN de, eğer bütün siyasal partilere açık olursa, Meclis'in gözetimi altında bulunursa, buna yardım edebilir.

Bu programı hükümet yalnız başına uygulayamaz. Bosna hâlâ sabırlı ve dünyanın desteğine muhtaç. Uluslararası askeri güçlerin varlığı uzun zaman gereklidir.

Bitirmeden önce, BM hakkında da birkaç şey söylemek istiyorum.

BM sisteminin reforma tabi tutulmasını destekliyoruz. Yalnızca örgütlenmede değil, eğer böyle söylememde bir mahzur yoksa, psikolojide de değişiklikler gerekli. Güvenlik Konseyi'nin örgütlenmesinde de, dünyadaki değişikliklere paralel olarak, değişiklikler gerekli; ama yükümlülüklere dair yeni bir tavır da. BM ifa edemediği yükümlülükleri alamaz. Güvenli bölge ilan edip sonra onu kaderine bırakamaz. Bu ka-

bul edilemez. Bu ihmal nedeniyle halkım büyük bir bedel ödedi. Güvenli bölge Srebrenica ve civarındaki sekiz bin masumun hayatı, tek örnek değil, ama bu bulanık ilişkinin en zor örneği. Bundan kimin sorumlu olduğunu bilmiyoruz; ama bu uygulamanın kaldırılması için değişikliklerin yapılmasını istiyoruz.

Dün bu binada, nükleer denemelerin evrensel olarak yasaklanması konusundaki bir anlaşmayı imzaladım. Küçük bir ülkeyiz biz ve imzamın pek bir önemi yok. Ancak, en azından sembolik olarak, yapıcı olan herşeye katılmak istiyoruz. Birgün Bosna, temsilcileri vasıtasıyla, terörizmin engellenmesi, uyuşturucu ve örgütlü suçla mücadele anlaşmasını imzalayacak. Bosna, umut ediyorum ki, amacı kötülüğe engel olmak olan her faaliyete ve bu sınırın daha iyi ve daha güvenli bir dünya için sürekli genişletilmesine katılacak. Teşekkür ederim.

Silah Bosna'nın savunulması için önemliydi; ama uygun çözüm çevresindekilerin silahlanmasının sınırlandırılmasıydı. 1994 Viyana Bölgesel Silah Kontrolü Protokolünü kabul etmiştik zaten. Dayton'da, Yugoslavya-Bosna-Hersek–Hırvatistan (5:2:2) nisbetiyle ve Bosna içinde Federasyon-Sırp Cumhuriyeti 2:1 nisbeti temelinde düşük düzeyde dengeli bir silahlanma kabul edilmişti. Silahlara dair somut atıflar ve evreleri, bölge içi silahlanma kontrolü antlaşmasıyla (Floransa, Temmuz 1996) güçlendirildi.

Bu indirimin ilk evresi Aralık 1996'da bitti ve o zamandan sonra neredeyse 1.700 ağır top yok edildi. İlk evrenin bir amacı, askeri uçaklar, helikopterler ve top araçları kategorisinde kitle imha silahlarının %40'lık bir indirimi ve tank ile nakliye araçlarının %20'lik bir indirimiydi. SRJ, bu ilk evrede böyle silahlardan yaklaşık 400'ünü yok etti. Bosna-Hersek Federasyonu, çoğu küçük kalibreli top olan 700 parçayı yok etti ve böylece ilk evrenin yükümlülüğünü yerine getirdi. Sırp Cumhuriyeti, ilk başta, istenilen oranın altında olan 50 parçayı yok etti. Uluslararası baskıdan sonra Sırp Cumhuriyeti 1.100 silahı yok etti.

İkinci indirim evresinde Sırp Cumhuriyeti, ağır silahlar da dahil iki bin silahı yok edecekti. Bu ikinci evre Mayıs 1997'de başladı ve Eylüle kadar 550 parça yok edildi.

Bosna-Hersek Federasyonu, ikinci evrede 1.300 silahı yok edecekti ve 1997 Eylülüne kadar 500 parça yok edildi. Bu tempoyla, bizim taraf 1997 için gerekli indirimi yapmış oldu.

Bu aşamada Hırvatistan, çoğu top olan ve gerekenden daha fazla olan 600 civarında silah indirimi yaptı. SRJ ikinci evre için ağır silahların da bulunduğu yüz civarında indirimden bahsetti. Bu uygulamaya Temmuzda, başladılar; ama 1997 Eylülünde bitirme şartıyla. Uluslararası bir gözlemciler araştırması, öngörülen zamana kadar SRJ'nin gerekli miktarda silahı yok edeceğini belirtiyor. Bütün olarak bakıldığında, ikinci evrede, 4.600 adet silah indirimi öngörülüyordu ve şimdiye kadar iki bin tanesi yok edildi. Dünyanın bu bölgesinin güvenliği için bu işi başarılı bir biçimde yerine getirmek önemlidir.

Banya Luka *Nezavisne Novine* gazetesinin bir sorusuna cevap verirken (29 Ekim 1996) komşu Hırvatistan'daki demokratik gelişmeleri ve onun Bosna-Hersek'le ilişkilere etkisini takdir ettim:

> Bosna-Hersek'in jeopolitik konumu düşünüldüğünde, Hırvatistan ile işbirliği gerekli ve bütün Bosna hükümetleri, felsefeleri ne olursa olsun, bu olguya saygı göstermek zorundadır. Bu işbirliği, savaş sırasında HVO'yla sert çatışmalar esnasında bile sürdü. Genel olarak, bu ilişkiler Hırvatistan'da demokrasinin gelişmesine dayanacak. Onunla birlikte ilişkiler de gelişecek. Şahsen Hırvatistan'ın, içeriden ve dışarıdan etkiyle, demokratik yolu izlemek zorunda olduğuna inanıyorum. Bu nedenle de gelecekte Hırvatistan'la iyi ilişkilere inanıyorum.

2-3 Aralık 1996'da Lizbon'da Bosna konusunda bir konferans düzenlendi: "Bosna'dan Kısa Bir Rapor" başlıklı konuşmamda, Dayton Anlaşmasının yavaş ve eksik uygulanmasından ve bunun doğurduğu güçlüklerden bahsettim. Konuşmamı şu ifadelerle bitirdim:

> Bu konuşmayı, halihazırda Bosna'da mevcut temel bir mesele -ahlâki eşitlik ve adalet ilkesi- hakkında yapacağım bir yorumla bitirmeme izin verin. Bugün Bosna'da, adalet kelimesi, bu büyük kelime işitilebilir; ama aynı zamanda suiistimal de ediliyor.
>
> Şahsi fikrimi açıklamak istiyorum: Bu, bütün halkın eşitliğidir. Bütün Bosna vatandaşlarının eşitliğine EVET. Bütün ulusların eşitliğine EVET. Sırpların ve Boşnakların, Boşnakların ve Hırvatların vs. eşitliğine EVET. Ama katillerin ve

kurbanların eşitliğine gelince, katiller ya da kurbanlar kim olursa olsun, HAYIR.

Dramatik 1996 yılı sona eriyordu. Saraybosna'nın *Avaz* gazetesiyle yaptığım bir söyleşide, editörün geçtiğimiz yılı nasıl değerlendirdiğime dair birkaç sorusuna cevap verdim.

Avaz: Bosna açısından geçtiğimiz yılı nasıl değerlendiriyorsunuz? Sizi memnun eden ve üzen şeyler neler?

İzzetbegoviç: Herkes gibi ben de, barıştan, ateş ve katliamın bitmesinden memnunum; ancak, bir ülke kendisini bir gecede barış içinde bulursa, ölçüt hemen değişir. Günlük uğraşılar içinde bulursunuz kendinizi; bir iş, maaş, elektrik, ısınma, emeklilik, fiyatlar vb. önemli olur. Bu standartlara baktığımızda, işsizliğin yüksek olması, maaşların düşük olması, gazın gidip gidip gelmesi, suyun da böyle olması ve adaletsizliğin her yerde kol geziyor olması nedeniyle pek mutmain değilim. Belki de her şeyin daha kötü olduğu zamanları hatırlayıp tatmin olmalıydım. Açlık ve hırsızlık olabilirdi, ama yok; yüksek enflasyon olabilirdi, ama yok; elektrik vb. olmayabilirdi, Allah'a şükür var. Ancak dünya standartlarıyla kıyasladığımızda çok küçük bunlar. Bosna kahramanlık ölçüsünde dünyaya örneklik edebilir ama başka bir ölçüt, hayat standartları ölçütü var ki Bosna en dipte ve bu Bosna'mız ve bizim için normal değil.

Avaz: Ülkemiz için stratejik çıkarlar ve amaçlar var ve bunların hassas bir dengede olduğuna inanıyorum. Buna katılmasanız da "ulusun babası" olmanız açısından şahsi yükümlülüklerinizi sorabilir miyim?

İzzetbegoviç: "Ulusun Babası" denmesi beni rahatsız ediyor ve bu unvanı sevmiyorum; ama sorunuzun ilk bölümüne cevap vereceğim. Kısaca; ülkenin bütünlüğü ve demokratik karakteri. Bunlar Bosna'da birlikte var olurlar. Bölünme kavramını her zaman soykırım uygulaması ya da en azından şiddet takip etti. Bu olmadan bölünme işlemez. Ve tersi: Eğer demokratik ilke tarafındansanız, bu bütüncül Bosna anlamına gelir. Amacımızı böylece tek bir kelimeyle açıklayabilirsiniz; bu da özgürlüktür; Boşnak, Hırvat ya da Sırp ya da sadece vatandaş olma özgürlüğüdür yahut Bosna'da özgürce, yalnızca kanunla sınırlandırılmış olarak seyahat etme, yazma ya da konuşma özgürlüğüdür.

Avaz: Duyguların hakim olmaması gerektiği bir durumda, Krajisnik'le müzakereleri yürütürken kendinizi nasıl hissettiniz?

İzzetbegoviç: Bu benim işimin bir parçası ve bu işte pek fazla zevkli şey yok. Çoğunlukla hoş olmayan şeyler var; dolayısıyla buna alıştım.

Avaz: Uluslararası topluluk önündeki önemli bir iğva ve en büyük sınav, Brçko hakemliği. Kent için bu kararı beklerken Pale'den her gün işittiğimiz güçlü savaş söylemine bakıldığında, bu karar savaşın geri dönme olasılığını ya da Bosna'da barışın genişlemesini nasıl etkileyebilir?

İzzetbegoviç: Brçko gerçekte büyük bir imtihan, Dayton'daki imzadan sonra barış için en büyük imtihan. Halkımızın Brçko konusunda adil olmayan bir karara nasıl katlanacağını bilemiyorum. Bardağın dolu olduğunu düşünüyorum. Bütün adaletsizlikler de aynı değil. Katlanılmayacak adaletsizlikler var. Brçko, kökeni, nüfusu ve sahiplenilmesi açısından bizim kentimiz. 1992'de Boşnaklara karşı yürütülen soykırım, şimdiki durumu saçmalığa indirgeyen bir şey. Bu nedenle Sırpların ricası, suç için ödüllendirme arayışı. Kentin kendilerinin olması gerektiğini kanıtlamaya bile kalkışmıyorlar; yalnızca kent onların, çünkü şimdi ona sahipler. Başka konuda sessizler; ancak şu aşikâr: "Gerçek sahiplerini öldürdük ve kovduk, kente sahibiz, öyleyse bizim. Eğer onu bize bağışlamazsanız, yine zor kullanırız" diyorlar. Ancak şimdiki durum, 1992 gibi değil; artık onlar bir güç değil. Bunu biliyorlar ve sanırım dünya da biliyor. Bu nedenle yine adaletsizliğin meydana geleceğini zannetmiyorum.

Avaz: Sırplar, Sırp olmayan mültecilerin geri dönüşüne izin vermiyor. Bosna-Hersek Ordusunun kontrolündeki topraklarda, Sırp mülteciler sürekli olarak geri dönüyor. Bu son gelişme olumlu olsa da, bütün bunlar Sırp Cumhuriyeti'nin ve HVO'nun kontrol ettiği toprakların Boşnaklara sımsıkı kapatılması ve öte yandan meşru hükümetin kontrol ettiği topraklarda Sırp ve Hırvat nüfusun oranının artması anlamına gelir mi? Pale rejiminin ve Batı Mostar rejiminin uyguladığı yöntemlere başvurmadan hükümet ikili geri dönüşleri nasıl temin edebilir?

İzzetbegoviç: Bizim büyük ikilememizi tanımladınız şimdi. Bazen çözümsüz görünüyor bu. Eğer buna sertçe karşılık ve-

rirsek mültecilerin geri dönüş süreci tamamıyla engellenir ve etnik temizlik planı pratikte desteklenir. Bu ilkeyi tutarlı davranarak reddedersek, bu, kanunun tek taraflı uygulanması anlamına gelir ve Roma hukukunun *summum ius, summa iniuria* diye tanımladığı, kanunun adaletsizlik doğurduğu bir duruma yol açarız. Örneğin, Zvornik'te bir Müslüman evine yerleşmiş Sırp buradaki eski evini de elde edebilir; böylece onun iki evi olur, Müslümanın ise hiç evi olmaz. Bunun için mütekabiliyeti sağlamalıyız. Yapabileceğimiz şey, sert olmamak ve süreci açacak ve onu açık tutacak ilk adımı atmak için hazır olmak. Burada karşılıklılık olarak işaret ettiğim şey maddi eşyalarla, evlerle, apartmanlarla ilgili. Ancak insan haklarından söz ediyorsak, mütekabiliyet geçerli değil. "Dini haklarımıza müsaade etmiyorsunuz, biz de sizin dini haklarınıza izin vermeyeceğiz" diyemezsiniz. Bu işlemez. İki nedenle işlemez: Birincisi, insan hakları fayda ilkesinin üstündedir ve ikincisi bu ilkenin üstündeyse, insan hakları onları uygulayan topluluğun ya da cemaatin çıkarınadır. Demokrasi ile özgürlüğün, onları uygulayan bir topluma ve ülkeye faydalı olduğu bellidir. Totaliter topluluklar hep çöküyor. Buradan, başkası için değil kendiniz için bir başkasının özgürlüğüne saygı göstermeniz gerektiği sonucu çıkar. Bana göre ahlâki ilkeler nedeniyle insan haklarına saygı göstermeliyiz.

14 Ocak 1997'de Reuters, Brçko'nun, Federasyon'a verilen bazı teminatlarla, Sırp Cumhuriyeti lehine karara bağlandığı haberini yayınladı. Öyle görülüyor ki Amerikalılar bu öneriyi yapmıştı. Bu en yüksek alarm durumu demekti. Temas Grubu'nun (ABD, Almanya, Büyük Britanya, Fransa, Rusya) büyükelçilerini davet ettim ve onlara eğer haberler doğruysa, hemen Devlet Başkanlığı üyeliğinden istifa edeceğimi söyledim ve bize reva görülen bu adaletsizliği bütün dünyaya anlatacağımı belirttim. Onlara aynı anlama gelen bir mektup da sundum.

Hakemliğin, uluslararası topluluğun bir üyesinin baskısı sonucu Brçko'yu Sırplara vermesi gerektiği söylentileri dolaşıyor.

Bu gerçekleşirse, derhal istifa edeceğim ve Bosna-Hersek Devlet Başkanlığı görevimden ayrılacağım.

Hakemin Dayton Anlaşmasının 2. Belgesinin 5. maddesine özellikle bağlı oluşu ve bunun, dünyanın demokratik Bos-

na'ya ve halkına reva gördüğü son adaletsizlik olması nedeniyle adalet ilkelerinin açık ihlaline protestomu böyle göstereceğim. Saldırıya uğrayan biz olduğumuz halde, dünya 1992'de Zvornik'te başlayan ve 1995'te Srebrenica'da son bulan, Bosna halkının öldürülmesini mümkün kılan silah ambargosuyla ellerimizi bağladı. Bu trajedilerde uluslararası topluluğun oynadığı rol her zaman açık değildi. Brçko farklı bir durum; çünkü bir kurbanı cezalandırma ve bir soykırım suçlusunu ödüllendirme bu kez bilinçli olarak yapıldı.

Bunun gibi bir şeye hazır bir dünyayla işbirliğine razı olamam; ancak yerine getirmem gereken görevim nedeniyle, onu bir başkası yapabilsin diye benim için tek yol istifa etmek. Yine de, şimdilik bu başkasını Bosna halkı arasında göremiyorum. Bildiğim kadarıyla, Silajdzic benim gibi davranacaktır; zannedersem Bicakcic, Ganic ve Muratovic de öyle. Bu durumda, Bosna'da kaos görüyorum.

Bosna halkına, bu son adaletsizliği sakince kabul etmeleri gerektiğini açıklayabilecek hiç kimsenin olmadığını düşünüyorum. Bardak ağzına kadar dolu.

Yukarıda sıralanan nedenlerle istifa edersem, dünyadaki –Doğu'daki ve Batı'daki- sıradan insanlara, geçtiğimiz beş yıl boyunca Bosna'da yaşananları, niye bunların yaşandığını, dünya diplomasisindeki kinizm ve kibrin azalacağı umuduyla açıklamak için her şeyi yapacağım.

Mektubumun meselede nasıl ve ne oranda etkili olduğunu bilmiyorum; ama Hakem'in kararın, Amerika'nın ricasıyla, iki yönü olan bir karara dönüştürüldü. Sırplar Brçko'yu almadılar, ama eğer bir yıl içinde insan haklarıyla, karma bir polis gücüyle ve idareyle ve özellikle kovulan Boşnak ve Hırvatların evlerine dönüşüyle ilgili belirli şartları yerine getirirlerse onu alacaklardı. Sırpların bu yükümlülükleri yerine getiremeyeceklerini biliyordum.

Brçko için gerilim ve siyasi manevralar; sonunda Hakem Robert Owen, "Süleymani" bir çözüm bulana dek, iki yıl sürdü: 5 Mayıs 1999'da Brçko'nun özelbölge olduğunu açıkladı, Bosna-Hersek'te bir tür üçüncü oluşumdu o. Bu özel bölge kendi mahkeme ve polis gücüyle çok-etnik yapılı bir hükümete sahip olacaktı. Kararın uygulanma mücadelesi hâlâ sürüyor ve durumun bir sona ulaşmasını görmek mümkün değil.

Mart 1997'nin sonunda Amerikan Demokrasi Merkezi'nin ödülünü almak üzere New York'a davet edildim. Merkezin başkanı Profesör Weinstein, Amerika'nın BM Büyükelçisi Bill Richardson ve ben birer konuşma yaptık; ben, ödül için şükranlarımı sundum. Bosna-Hersek'teki durumdan, özellikle Dayton Anlaşmasının yürürlüğe yavaş konmasından bahsettim. Konuşmamdan o zaman uğraştığımız güçlükleri ve zorlukları görmek mümkün:

> Bosna'da demokrasinin savunulması, ülkede çeşitli uluslar ile farklı siyasi partilere mensup birçok kişinin bir hedefidir. Bugünkü ödül, savaşın ve toplumsal karışıklığın en zor günlerinde sabitkadem durabilenlerin, hoşgörü ile demokrasi yönünde kararlı olanların da hakkı. Bu nedenle, savaş dönemi parlamento başkanı Bay Miro Lazovic ile Bosna-Hersek Devlet Başkanlığı savaş dönemi üyesi Prof. Dr. Ivo Komsic'in de buradaki törende olmasını isterdim. Çağrıma icabet ettikleri için onlara teşekkür ederim.
>
> Bosna'ya dair görüşüm açık: bütün ve demokratik bir ülke. İnanıyorum ki onu siz de aynı biçimde görüyorsunuz. Bu bir görüş, hayat ile gerçeklik ise çok farklı.
>
> Savaş, demokratları ve demokrasiyi zor denemelere tabi tutar. Bosna'da da olan bu. Bu meydan okumalara direnmede ne kadar başarılı olduğumuzu ve ne kadar olamadığımı biliyorsunuz. Şahsen ahlâki zaferlerimizin yenilgilerimizden daha büyük olduğunu ve bugün verdiğiniz ödülü de bu açıdan gördüğümü belirtmeliyim.
>
> Amerikalı arkadaşlardan birisi, hâlâ çok-etnik yapılı Bosna'ya inanıp inanmadığımı sordu. Aynı soru, iyiniyetli birçok Avrupalı tarafından da soruldu bana. Bu soruya genelde başka bir soruyla cevap veriyorum: Alternatif ne? Eğer bunun yalnızca bölünmüş bir Bosna'yı ilgilendirdiğini düşünüyorsanız, meseleyi özür kabul etmez bir biçimde basitleştirirsiniz. Mesele çok daha karmaşık. Bahar 1992'deki saldırganlıkla başlayıp soykırımla devam eden ve Dayton'da, garanti edilmiş her şeyle oynamaya kadar varan süreç birlikte düşünülürse, bölünme Bosna için yalnızca siyasal bir yenilgi değil, sayısız sonucuyla birlikte dünyanın ahlâki bir çöküşü de olacaktır. Bu, biri bir tarafta biri öbür tarafta olmak üzere, uluslararası ilişkilerde güç ve hilenin kesin bir kabulü, soykırım ve şiddetin meşru-

laştırılması, demokrasinin bir yenilgisi ve iki küçük ama zehirli faşizmin zaferidir. Demokrasi ve hukukun bu yenilgisi yalnızca Bosna'yı mı ilgilendirir yoksa bu dünyadaki herkesin hayatlarıyla ilgili mi olacaktır? Bosna'da modern dünyanın ahlâki gücü ve cesareti sınandı. Şimdiye kadar ne yazık ki onun ahlâki zayıflığının birçok kanıtı var.

Önceki gün önemli bir Amerikan siyasetçi, Amerikan askerlerinin, çatışmalara geri dönülmesi anlamına gelse de, öngörülen zamanda geri çekileceğini belirtti. Tam tamına "Eğer Boşnaklar, Hırvatlar ve Sırplar savaşmak istiyorsa, bu onların seçimi" dedi. Şok oldum: Bu, gerçekte çatışmaları sindirmek isteyen savaşa meyyal tarafların bir meselesi mi, yoksa savaşın yeniden başlanmasına yol açacak başka nedenler mi var? Dünya bu aşikâr erozyonu durdurmak için çaresiz olarak Dayton Anlaşmasının ihlalini hoş mu görmüyor? Seyahat özgürlüğü yok, mültecilerin geri dönüşü yok; Pale rejimi savaş suçlularını teslim etmeyeceğini açıkça belirtiyor: bunlar anlaşmanın gereklilikleri. Buna hiçbir doğru tepki yok. Bosna'da iyi, sıradan insanların savaş değil barış istediklerini, barışa umutsuzca muhtaç olduklarını biliyorum. Küçük ve büyük liderler savaş isteyebilirler; ama bu başka bir şey ve ayrıca tartışılmalı.

Dayton Anlaşması uzun ve zor müzakerelerden sonra yapılmış tamamıyla farklı unsurların bir bütünlüğüyle dengelendiğinden, yalnızca bir bütün olarak değerli. Benzeri anlaşmaların doğası kısmi uygulamayı taşıyamaz. Bu nedenle Sırp Cumhuriyeti müzakerelerden yalnızca hoşuna gideni alıp gitmeyeni bırakamaz. Ama bu tam Sırp Cumhuriyeti'nin yaptığı şey. Mültecilerin evlerine dönmesini temin eden 7. Bölüm hiç uygulanmıyor ve bu, Dayton'daki ana amacımız olan, Bosna Devleti'nin bütüncül ve çok-uluslu karakterine zarar veriyor. Çünkü Pale rejimi, anlaşmayı uygulayarak değil, onu suiistimal ederek, amaçlarını gerçekleştiriyor. Ancak biz, -yalnızca mültecilerin evlerine dönmesi ve toprak bütünlüğünü belirteceğim- kendi amacımızı gerçekleştiremiyoruz. Eğer bu olumsuz eğilim durdurulmazsa, Dayton Anlaşması var olmaktan çıkacak ve durum kontrol edilemez bir hal alacak.

Dayton Anlaşmasının sivil unsurlarıyla ilgili mesele böyle. Batı'da barışa ulaşıldığını düşünen bazıları şöyle cevap veriyor: Askeri kısım, askeri güçlerin ayrışması başarılı bir biçim-

de yerine getirildi. Bunun fazla bir şey ifade etmediğini belirtmek istiyorum. Dayton Anlaşmasının sivil kısmı gerçekleşmezse, askeri sonuçlar da hiç var olmamış gibi inkar edilecek; ve bu durumda yeniden savaşa başlayabiliriz. Hâlâ kriz ve karışıklık içinde bulunan bu bölgede, barış anlaşmasının yalnızca bütün olarak uygulanması barışı temin edebilir. Dünyanın bu gerçeği yeterince göremediğini düşünüyorum.

Böyle bir durumda ne yapabiliriz? Çok zaman kaybetmemize rağmen, hâlâ geç olmadığını düşünüyorum ve Amerika ve başka yerlerdeki dostlarımıza, Dayton Anlaşmasının adil ve tutarlı olarak uygulanmasının temin edilmesini tavsiye ediyorum. Müzakerelerin zamanı geçti. Artık uygulama zamanı. Yüksek rütbeli temsilciler yeni anlaşmalar istememeli; kabul edilen anlaşmanın uygulanmasını istemeli.

Kötülüğe yol açan politikaya son verin çünkü bu aşırıları teşvik eder. Herkesin de aynı tarzda suçlu olduğunu düşünmüyorum, bu tarihsel bir yalan. Yalanın hiç bir yardımı olmaz. Yalnızca karışıklığın artmasına yol açar.

Bütün tarafları anayasalarını Dayton Anlaşmasına göre düzenlemeye ve Viyana Protokolü uyarınca fazla silahlarını yok etmeye zorlayın.

Halkın kaynaşması iki şart altında mümkündür: savaş suçlularının cezalandırılması ve basın özgürlüğü. Öncelikle kolektif suç, bireysel suçtan ayrılmalı ve ikincisi halk, şovenistik ve ırkçı yanılsamalardan kurtarılmalı.

İşin büyük kısmını kendimiz yapmamız gerektiğini biliyoruz; çünkü bu ülkemizin sorunu. Ancak, böyle bir durumda yardımınıza ihtiyacımız var.

Bu nedenle Bosna'yı terk etmeyin. Olumlu ya da olumsuz gelişmeler hâlâ kriz içindeki bütün bölgeyi etkileyecektir.

Bosna bir köprüdür. İki dünya, üç kültür ve dört din burada birleşir. Bu nedenle Bosna sorunu demokrasinin ana sorunudur.

Amerika'ya bu ziyaretim sırasında, Beyaz Saray'dan Başkan Clinton'la görüşme daveti aldım. Gayriresmi bir toplantıydı bu ve başlangıçtan beri tuhaf şartların Bosna'nın kaderine bağladığı bu kişinin şahsiyeti konusunda bir şeyler öğrenme fırsatı buldum.

405 Uzun zaman önce, Mart 1992'de, Arkansas eyaleti ile Bosna-Hersek'in kardeşliği hakkında etkili bir belge -aslında üyelik belgesi- almıştım. Arkansas yurttaşlarının Bosna-Hersek'le kültür, eğitim, ekonomi ve bilim alanlarında ve her türlü işbirliği kuracaklarını belirten belgenin altında "Buna binaen, merkezi Big Rock'ta bulunan Arkansas Eyaleti mührü üzerine 8 Şubat 1992'de kendi ellerimle yemin ediyorum" yazıyordu ve Bill Clinton tarafından imzalanmıştı. 1990'ların başında Arkansas ile Bosnalıların bu biraraya gelmesi, uzun zamandır Amerika'da yaşayan ve çalışan Dr. Edib Korkut başkanlığındaki Bosnalı grubun çabası sonucu gerçekleşmişti.

Temmuz 1992'de, o zaman Arkansas Valisi olan Bill Clinton, Little Rock'taki seçim karargâhının, Bosna'daki savaşla ilgili açıklama yapmasına izin vermişti: ABD, BM Güvenlik Konseyi'ni, insani yardımların yerlerine ulaşmasını engelleyenlere karşı hava harekatı konusunda bir anlaşma neşretmeye çağırmalıydı ve bu operasyon için gerekli askeri işbirliğini sunmalıydı. Açıklamanın sonunda, "Açıkça belirtmek istiyoruz ki Sırbistan'da ekonomik yaptırımlar, yalnızca silahları içerecek şekilde değil, Slobodan Milosevic'in sapkın rejiminin yaşaması için gerekli olan gaz ve diğer mallar için de sıkılaştırılacak. BM, Adriyatik Denizi'ndeki Avrupalı ve Amerikalı deniz güçlerine, Sırbistan ile müttefiki Karadağ'a yiyecek kaçırabilecek gemileri durdurma ve arama izni vermeli" deniyordu.

Başkan seçilip (Ocak 1993'te) göreve geldiğinde, Clinton fark edilir derecede sınırlı davrandı. O zamanlar. Amerikan yönetiminin "elektronik beyni" olan Dışişleri Bakanı Warren Christopher'ın ona bunu yapmasını tavsiye ettiğini düşünüyorum. Christopher ona siyasete pek fazla duygu ve ahlâk sokmamasını tavsiye etmiş olmalı. Christopher 1993 baharında Bosna-Hersek'e askeri bir müdahale olasılığını araştırdığı bir Avrupa turundan geri döndüğünde Senatör Biden, Christopher'ın Avrupa'da nasıl bir "hissizlik ve korkaklık mozaiği" ile karşılaştığını belirtmişti. Bu geziyi takip ederken ne kadar endişeli olduğumu hatırlıyorum. Sonucu daha önceden biliyordum. Christopher Avrupa'ya hissizlik bulmak için gitmişti ve onu buldu da. Ancak, Ağustos 1995'in sonunda, Srebrenica ile Saraybosna pazaryerinin bombalanmasından sonra, Bosna'daki Karadzic ordusuna karşı hava harekatına karar verdiğinde, Clinton Christopher'ı da aşmış oldu.

Ayrılırken Başkan Clinton elimi dostça sıktı ve bana tebessüm etti. Senatör Biden'in, şimdiye kadar çalıştığı en akıllı adam olarak tarif ettiği bu adamda çocuksu bir şeyler vardı. Dayton'daki müzakereler tıkandığında Holbrooke'un bize baskı yapması teklifini reddetmişti. Holbrooke'a "Müslümanlara baskı yapmak istemiyorum" demişti.

Beyaz Saray'dan ayrılırken bir grup gazeteci avluda beni bekliyordu. Karadzic'in muhtemel tutuklanması, Başkan Clinton'ın bu açıdan Amerikan harekatına söz verip vermediğini, yalnızca geçici olarak orada bulunduğundan IFOR'un Bosna'dan ayrılması ihtimaline ilişkin sorular sordular. İlk soruya muğlak bir cevap verdim ve bundan hoşlanmadılar. İkincisine, dört koşul bulunduğu karşılığını verdim. Bunları, 1996 Temmuzunda Firenca'da imzalanan Bölgesel Silahlandırılmanın Kontrolü Anlaşmasının uygulanması, Bosna'nın Barış Ortaklığının bir üyesi olması, Amerika'nın Federal Orduyu silahlandırma programının tam uygulanması ve son olarak Hırvat ordu unsurlarının Federal Orduyla tam olarak bütünleşmesi olarak açıkladım.

12 Nisan 1997'de, bir dizi ertelemeden sonra, Papa II. Jean Paul Saraybosna'yı ziyaret etti. Bu kişiye karşı samimi ve derinden bir saygı besliyordum. Polonya Kilisesi'nin bir piskoposu olarak ülkesinin komünist diktatörlükten özgürleşmesini isteyen, Kardinal Karol Vojtila iken ona hayranlık duymuştum. Barış ve milletlerin birbirini anlaması için yorulmadan çalışması, 20. yüzyıl tarihinin en parlak sayfalarından birisidir.

Papa Vojtila (1965'te) Fas'ı ziyaretinde 80 bin Müslüman önünde "ortak peygamberimiz İbrahim"den bahsettiğinde ve bundan sonra Nisan 1986'da bir Roma sinagogunu ziyaret ettiğinde hapisteydim. Kilise tarihinde Katolik Kilisesi'nin başının bir Musevi eşiğini aşması ilk kez gerçekleşiyordu; bu, 20 yüzyıl boyunca İsa'nın öldürülmesiyle suçlanan bir halka el uzatılması demekti.

Bosna-Hersek'te Papa özellikle popülerdi; çünkü ülkemizdeki duruma dünyanın ilgisini çekmek için her şansı değerlendiriyordu. Meşhur konuşmalarından birinde, şunları söylemişti:

> İnsanlık tarihinde belki de en zalim suçlardan birisine damgasını vuran bir yüzyıl sona eriyor. Saraybosna'da başlayan dra-

matik bir savaşla açılan bir yüzyıl, sonunda da, yanlış anlamanın ve nefretin en acı düzeylerine sahip bir trajediye şahit oluyor. Bir şehit kenti olan Saraybosna, savaştan korkan dünyadaki birçok yer için bir simgedir.

Saraybosna havaalanında soğuk bir kuzey rüzgarı esiyordu. Bu, Papa'yı sıcak bir şekilde karşılamama engel olmadı. Onu selamlarken şunları söyledim:

> Uzun süredir acı çeken bu kentte bugün sizi karşılamak benim için büyük bir onur. İnanıyorum ki ziyaretiniz, burada Saraybosna'da olduğu kadar bütün Bosna-Hersek'te de, dini, milliyeti ya da inancı ne olursa olsun iyi niyet sahibi herkes tarafından aynı derecede memnuniyetle karşılanacaktır.
>
> Siz, dünyanın her yerinde barış ve özgürlük için gösterdiğiniz ısrarlı çaba nedeniyle tam bir saygıya layıksınız. Bosna'daki şiddeti, bir kez değil birçok kez kınamanız, yaralarımız için bir ilaç ve hepimiz için bir cesaret ve umut oldu.
>
> Saygıdeğer Papa, tek bir dinin değil dört inancın bulunduğu bir kente giriyorsunuz: İslam'ın, Katolikliğin, Ortodoksluğun ve Museviliğin. Bu kentin panoramasına bakıldığında, yüzyıllar boyunca, camilerin, katedrallerin, Ortodoks kiliselerinin ve sinagogların yan yana bulunduğunu görmek mümkün.
>
> Bu görünüş tesadüfi değil. Dinde zorlama olmadığına, her türlü ibadetin yalnızca Tek ve biricik Tanrı için olduğuna inanan atalarımızın erdeminden kaynaklanıyor bu ve saygıya değer.
>
> Yıllardır hoşgörünün merkezi Saraybosna, eşi benzeri görülmedik bir şiddetin kurbanı ve insani acıların mekanı oldu. Havaalanından kente kadar gözünüze çarpan manzaradan kentin içine girdiği cehennemin sadece küçük bir parçasını göreceksiniz.

Papa, Kosevo Stadyumunu tamamen dolduran cemaat için bir ayin yönetti. Bu iki saatlik ayinde iki mevsimi birden yaşadık. Kar yerini Nisan güneşine bıraktı.

Temmuz sonunda, Belgrad'da yayınlanan NIN'la bir söyleşi yaptım. Buraya gazeteci Gordana Igric'in sorduğu iki ilginç soruya verdiğim cevabı alıyorum:

> **NIN:** Birleşik bir Bosna-Hersek'in yaşayacağına inanıyor musunuz? Bosna-Hersek'in "küçülmüş" Yugoslavya'ya girmesini niye kabul etmediniz?

İzzetbegoviç: Birleşmiş bir Bosna'ya inanmakla kalmıyorum, onun için aynı zamanda çalışıyorum da. Arkamda halkımın tam desteği var ve sonuç göz ardı edilemez. Sorunuzun ikinci kısmıyla ilgili olarak, cevap basit: Çünkü ikinci sınıf vatandaş olmayı kabul edemezdik; bize bu reva görülecekti. Bu alt statüyü yüzyıldan fazladır taşıyoruz. Ama gururlu bir halk olduğumuzdan tek başına hareket etme riskini göze aldık.

NIN: Geçen kış ve bahar, Bosna-Hersek Ordusunun Sırp Cumhuriyeti'ne muhtemel bir saldırı yapacağına dair söylentiler işitildi. Daha sonra partinize yakın medya Bosna'nın etnik bölünmesi için yeni haritalar sundu. Yalnızca Boşnakların olduğu bir Bosna, yalnızca Sırpların ve Hırvatların bulunduğu bir Sırbistan ve Hırvatistan, bu ülkeler için uzun vadede bir perspektif olabilir mi?

İzzetbegoviç: Neum'dan Brçko'ya Hırvatlar, Visegrad'tan Bihaç'a Boşnaklar var. Sırplar için de durum aynı. Bu nedenle burada milli bir devlet nasıl kurulabilir? Kurabilirsiniz elbette, eğer kanlı demografik mühendislik yaparsanız ve halkı milli ahırlara tıkarsanız. Ustaşaların ve Çetniklerin II. Dünya Savaşında ve 1992-95 arasında yapmaya çalıştıkları şey buydu. Ancak sorunuz şöyle de anlaşılabilir: Etnik temizliği kabul eder misiniz? Elbette etmem. Bu nedenle Bosna'da, ahlâki ve hukuki bakış açısından, ulusal devletler imkansız. Eğer ahlâki ve hukuki normlar zalimce ihlal edilirse mümkün olur bu. Bildiğiniz gibi, yapılan da tam bu oldu; ama bir devletin şiddete dayanarak yaşadığı zaman geride kaldı. Şiddete dayanabilirsiniz, ama bu devlet yaşamayacaktır.

Pale'deki otorite,[24] her fırsatta, Bosna-Hersek'i engellemeyi sürdürüyordu. Sırp Cumhuriyeti'nin ayrı bir devlet olduğu, Bosna-Hersek içinde bir oluşum olmadığı yanılsamasını sürdürdü. Devlet kurumlarının çalışmasını engelledi; oluşumlar arasında ortak olan her şeyden kaçtı ve her yolla Bosna-Hersek adını kullanmaktan kaçındı. Buna tepki olarak, kamuoyumuzda Sırp Cumhuriyeti'ne karşı tiksinti arttı.

9 Aralık 1997'de Bonn'da gerçekleştirilen Bosna-Hersek Konferansı'nda bu meseleye değindim:

24 Karadzic'in kontrolü altındaki Bosnalı Sırp iktidarı, Saraybosna'dan uzak olmayan bir yer olan Pale'deki merkezine nisbetle adlandırılmaktaydı.

Kamuoyumuz Sırp Cumhuriyeti'ni kabul ettiğimizde şaşırmıştı; biz de bunu istemeyerek yapmıştık. Ancak, bunun için iki iyi nedenimiz vardı: bizi ölüm ve yok olmakla tehdit eden savaşa son vermek ve –burada özellikle vurgulamak istediğim mesele olarak- Bosna-Hersek'in birleşmiş ve uluslararası olarak tanınmış bir ülke halinde yaşaması.

Bu bizim büyük uzlaşmamızdı ve Dayton temelinde yapıldı. Bu temel olguyu ve halihazırdaki Sırp davranışını, bunun yanında da uluslararası topluluğun çekincesini göz önüne alırsak, şunu söylemeliyim: Sırp iktidarı Bosna-Hersek Anayasasının 1. maddesinde tanımlandığı şekliyle Bosna-Hersek'i tanımazsa, biz de Sırp Cumhuriyeti'ni tanımayız ve barış anlaşmasına garantör olan dünyanın, bütün sonuçlarıyla bu mantığı ve statüyü takip etmesini isteriz.

Dayton Anlaşmasının bu temel gerçeğini inkar etmek, bugünkü başarısızlığımızın nedenidir. Anlaşmanın gelecekteki bütün uygulamalarının başarısızlığı, nihayette onun çökmesine yol açacaktır. Birçok kurbana ve bedele mal olan bütün sonuçlar kaybedilebilir.

Konuşmamı, oluşumun anayasası ile Bosna-Hersek Anayasası arasındaki uyumun sağlanması ricasıyla bitirdim ve özellikle her iki oluşumdaki üç ulusun, Federasyon'daki Sırpların ve Sırp Cumhuriyeti'ndeki Boşnak ve Hırvatların anayasal garanti altına alınmasını vurguladım. Hemen ardından, bu açıdan Bosna-Hersek Anayasa Mahkemesine resmi bir talepte bulundum. Mahkeme bu talebi, iki buçuk sene süren bir prosedür sonunda, bazen Sırp ve bazen de kısmen Hırvatların engellemeleriyle karşılaşan dramatik bir süreçten sonra, kabul etti. Karar resmen alındı; ama Dayton'dan sonra önümüzde Anayasa Mahkemesinin kararının uygulanması için zor ve sancılı bir süreç bizi bekliyor.

Pale Hükümeti'nin tutumu, Bosna-Hersek'teki yeni para birimi konusundaki zorlu tartışmalarda da canlı bir biçimde görülebilir. Biz, tek para birimi istedik; SDS, biri Federasyon'a ve diğeri de Sırp Cumhuriyeti'ne ait olmak üzere iki. Onlara göre, Sırp Cumhuriyeti bir devletti ve her şeyi farklı olmalıydı. 1997'de başlayan bu para tartışması bir yıl sürdü.

Nisan 1997'de Saraybosna Ülke Müzesi'nde, Bosna-Hersek'in geleceği için hayli önemli olan bu meselenin tartışılması

 için Kornblum, Gelbard ve Dünya Bankası'ndan bir uzman olan David Lipton biraraya geldi. Toplantıda Krajisnik de vardı; hemen Bosna-Hersek'in tek para birimi olmaması gerektiğini öne sürdü. Federasyon'un markı, Sırp Cumhuriyeti'nin de dinarı olsundu. Bu reddedildikten sonra, kendi banknot tasarımlarını sunacağını söyledi; Federasyon da kendi önerisini sunmalıydı. Tek bir Bosna-Hersek para birimi için mücadelenin zor ve tahmin edilemez bir hal alacağı belliydi.

1997 Temmuzunun başlarında, Devlet Başkanlığı ile Gelbard ve Holbrooke Lukovica'da biraraya geldi. Bosna banknotlarının nötr bir tasarıma sahip olmasını istedim; Krajisnik ise milli simgelerle dolu öneriler yapmayı sürdürüyordu. Haçların, kiliselerin, Kraljevic Marko'nun, Njegos'un, Belgrad'daki Aziz Sava Kilisesi'nin bulunduğu tasarımlar getirmişti. Yüksek temsilci Carl Bildt meseleyi çözmek için uzlaşmaya hazırdı. O zaman Merkez Bankası yöneticisi olan Fransız Serge Robert, bir çözüm önermeye hiç ilgi göstermiyordu ve bu da pratikte Krajisnik'in işine yarıyordu.

Toplantı saatlerce sürdü, ama Krajisnik pes etmedi. Bir keresinde, cebinden İngiliz ve İskoç simgeleri taşıyan kağıt ve demir paralar çıkardı; Büyük Britanya tek ülke olduğu halde, milli unsurların farklı banknotları vardı. Arjantin ve Panama'dan da örnekler sundu.

Yüksek Temsilci Westerdorp'a 10 Temmuz 1997 tarihli bir mektubunda (bir kopyası elime geçmişti) Krajisnik şöyle yazıyordu:

> İzzetbegoviç'in özellikle Bosna-Hersek'le ilgili simgelerle dolu önerisinin kabul edilemez olduğunu belirtmek isterim. Banknotlardaki tasarıyla ilgili anlaşma Sırp halkının simgelerine bağlı; ama Sırp ulusal mekanı Republika Srpska'nın dışına da yayıldığı için, paranın isminin Bosna-Hersek dışındaki yerlerle ilgili simgelere sahip olması mantıklıdır.

Bu mektubuna uygun olarak Krajisnik, 100'lük banknotların üzerine Petar Kocic ile Gracanica Manastırı'nın resmini öneriyordu. (50, 20, 10, 5, 1 ve 0.5'lik banknotlarla ilgili) diğer önerilerinde de, Branko Copic, Ivo Andric, Mesa Selimovic, Njegos, Nikola Tesla, Jovan Ducic gibi isimler ile Granica Kilisesi, Ostrog Manastırı, Zitomislic Manastırı, Mostanica Ma-

nastırı, Aziz Sava Kilisesi, Ozren Manastırı ve Krka Manastırı'nın resimleri bulunuyordu.

Krajisnik, rengin, biçimin ve büyüklüklerin Federasyon'un önerdiklerinden ayrı olmasına büyük önem gösteriyordu. Biz kırmızı kullanıyorsak, Sırplarınki mavi olmalıydı; biz çiçek resmi çizmişsek, onlar bir binanın resmini kullanmalıydı. Farklı olduktan sonra nasıl olduğunun önemi yoktu.

13 Ocak 1998'de Bosna-Hersek Devlet başkanlığı toplantısı yapıldı; toplantıda, Gelbard, Westendorp, Klein ve Merkez Bankası yeni yöneticisi Nicol de bulundu. Krajisnik banknotlar üzerinde dört S harfinin olmasını önerdi.[25] Bunu da çeşitli oluşumların eşitliğiyle meşrulaştırıyor ve Sırpların "uluslararası topluluk ceplerinde hangi parayı taşıyacaklarını emretmesin diye, kendi paralarıyla ödeme yapma" hakkından bahsediyordu. Öneri elbette reddedildi. Mücadelenin sonuçsuz olduğunu fark eden Krajisnik son, umutsuz bir hamle yaptı. Bosna'nın para birimini terk etmesi ve Alman markını kullanmasını önerdi. Bunun halk tarafından tam ittifakla kabul edilebileceğini düşünüyordu. Bundan önce, "Müslümanlar, Sırplar ve Hırvatlar en azından altı ay Amerikalı olabilsinler" diye dolar kullanılmasını önermişti. Krajisnik'e göre, böylece kendi para birimimizin baskısını karşılayacak 30 milyon mark tasarruf edebilirdik. Westendorp tamamıyla ne yapacağını bilmez bir haldeydi. Kendi kararıyla seçilen bir paranın kabul edilemeyeceğinden korkuyordu. Gelbard, kendi adına, basın toplantısında, "ne yazık ki üç taraf da bir anlaşmaya varamadı" dedi ve böylece Krajisnik'in başarısızlıktan sorumlu olduğunu kamuoyundan sakladı.

Hileli oynamaya karar verdim. 19 Ocak 1998'deki Devlet Başkanlığı toplantısından önce, Bosna-Hersek Merkez Bankası'ndaki bütün tasarımların atılmasını istedim. Bu yapıldıktan sonra, herkes, özellikle de Krajisnik şaşkınlık içindeyken, Sırp tasarılarını, milli ve dini simgeler olmadan, kabul ettiğimi belirttim. Halen paranın üstünde olan isim ve simgelerin listesini sundum. Krajisnik buna inanamadı; yüzündeki ifade, sanki ölüymüş gibiydi. Durum traji-komikti. Eğer Federasyon tasarılarını kabul ettiyse, bu durumda kendisinin etmeyeceğini söyledi.

25 Yaygın bir Sırp sloganı "Sırpları sadece birlik kurtarabilir" der; bu dört kelime Sırpçada "s" ile başlar.

 Krajisnik ile Gelbard arasında tartışma çıktı. Gelbard onu odasında görüşmeye çağırdı; daha sonra Krajisnik odadan kızgın bir şekilde ayrıldı. Gelbard geri döndü, altüst olduğu belliydi ve her şeyin yolunda olduğunu söyledi.

İki gün sonra Westendorp ile Nicol, yeni banknotların biçimini açıkladı. Üzerindeki karakterler, farklı milliyetlerdendi; ama hepsi de Bosna edebiyatına ait kişilerdi. Sırp tasarılarını kabul etme şeklindeki bu basit, fakat hileli fikri ilk ortaya atan Basın Danışmanım Kemal Muftic idi. "Paranın büyüklüğü ve renginin aynı olduğundan eminsek, paramızın üzerinde çiçekler yerine asmalar ve ağaçlar olması önemli mi?" dedi.

Ancak, dürüst olmam gerekirse, Krajisnik'e karşı nefret beslemediğimi, onun karşılaştığım en kötü insan türüne ait olmadığını belirtmeliyim. En kötüler hainlerdir (Dante onları cehennemin dokuzuncu katına yerleştirir) ve Krajisnik hain değildi. Onları ve çıkarlarını algıladığı şekliyle Sırp halkına hizmet etti.

Bosna para birimi, güçlü bir para olarak, kazanmıştı. Bosna-Hersek'in birçok yerinde egemen olan Hırvat *kuna*sı ile Sırp *di-nar*ını bastırdı.

Bu tartışmanın ortasında, yalnızca beş gün içinde üç önemli uluslararası konferans vardı. 7-8 Aralık 1997'de yapılacak İslam Konferansı Örgütü Eğitim, Bilim ve Kültür Toplantısına (ISESCO) davet edilmiştim. 9-10 Aralıkta Bonn'da yapılacak, Bosna-Hersek'te barışın uygulanması ile ilgili önemli bir konferans vardı. Son olarak da 10-11 Aralıkta Tahran'da yapılacak İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) Zirvesi vardı.

6 Aralıkta, özel bir Suudi uçağıyla Riyad'a hareket ettim. Suudi Arabistan, beni, yalnızca kutsal mekanlarıyla değil, müreffehliğiyle de mutlu etti. Suudi Arabistan üniversitelerinde 150 bin öğrenci vardı ve 2000 yılında kendi profesörlerinin ders vermeleri planlanıyordu. Yarım yüzyıl önce Riyad, çitlerle ve çamurlu yollarla doluydu ve Krallık'ta çok sayıda eğitimsiz kişi vardı.

7 Aralık sabahı, Riyad Üniversitesi'nin geniş bir salonunda, Hukuk Bölümleri Onur Diploması sunuldu bana. Öğleden sonra, Kral Fahd'ı bana masalları andıran konutunda ziyaret ettim. Bu bizim beşinci buluşmamızdı.

Kral bizi heybetli salonunda karşıladı. Hastaydı ve geniş bir koltukta, geleneksel Arap kıyafeti olan ince bir cübbeye bürün-

 müş oturuyordu. Zor konuşuyordu. "Kalp probleminiz vardı, şimdi nasılsınız?" diye sordu bana. "Arabistan'a ne zaman gelsem iyileşiyorum" cevabını verdim. Ona kısaca Bosna'daki durumu özetledim ve Bonn'daki konferanstan söz ettim. Riyad Üniversitesi'nin daveti üzere Suudi Arabistan'da bulunduğumu ve İKÖ Toplantısı için Tahran'a gideceğimi belirttim. "Bugün 150 bin öğrenciye sahip olduğunuzu ve yakın gelecekte yabancı hocalara bağlı olmayacağınızı öğrendim" dedim. "*Sahih* (doğru)" cevabını verdi başarısından övünerek. Gerçekte bu onun başarısıydı; çünkü o, eğitim bakanı olarak, 40 yıl önce bu yoğun eğitim programını başlatmıştı.

Ayrılırken Kral elimi sıktı ve gülümseyerek iyi yolculuklar ve iki konferansta da başarılar diledi. Açıkça ikimizin de sağlık durumuyla eğlenerek, "Gelecek sefer geldiğinizde, futbol oynayacağız" diye latife etti.

Yandaki bir odada bizi uzun ve cüsseli bir kişi olan Prens Abdullah bekliyordu. Bizi gönülden karşıladı. Kısaca, ama hızlı bir biçimde konuştu. Tahran'daki İKÖ toplantısına katılacağımı söylediğimde, konuşma yapıp yapmayacağımı sordu. "Evet yapacağım; üstelik Müslüman devletlerin geri kalmış olmasından söz edeceğim. Dün, burada ISESCO'dan sorumlu olan kişilerden bilgi adım. Bugün bile okuma yazma bilmeyenlerin oranının %60 olduğu Müslüman ülkeler bulunduğunu hayal edebiliyor musunuz?" dedim. "Evet" dedi, "bu bir sorun; diğer bir sorun da ihtilaf, Sayın Başkan. Aramızda ne kadar aptal bulunduğunu tahmin edebiliyor musunuz? İran'la ilişkilerimizi geliştireceğim. Kavga için neden yok" diye konuştu kararlı bir şekilde.

Tahran'daki İKÖ Toplantısı için bir konuşma hazırlamıştım. Ancak, Riyad'da öğrendiklerim üzerine, onu kaldırıp attım ve Konferans gecesi yeni bir tane hazırladım. Sabah saat beş gibi onu Hajric'e çeviri için verdim ve birkaç saat uyumaya gittim. Konuşma bir parça aykırıydı ve değişik yorumlarla karşılandı.

O yıl İKÖ'nün ev sahibi olan ve Müslüman ülke liderlerinin toplantısına başkanlık eden İranlılar, Tahran'ın kuzeyinde büyük bir parkın içine özel bir bina yapmışlardı.

Konferans salonu en modern teknolojiyle donatılmıştı. Ancak, bir gece önce bir hayli kar yağmıştı. Çatıda hasar oluştu ve Müslüman dünyanın önde gelenleri birden kendilerini karanlık-

 ta buldu. Konuşmam birkaç saat ertelendi. Bu kaza, konuşmamı gece yarısına doğru yapmama yol açtı; İslam Dünyasının bütün büyük TV istasyonları Konferansı canlı takip ediyordu.

İKÖ TOPLANTISI'NDAKİ KONUŞMAM
(Tahran, 11 Aralık 1997)

İslam ülkelerinin bu önemli büyük toplantısında konuşma şansı bulmak benim için büyük bir imtiyaz. Bonn'daki konferanstan henüz döndüm. Ülkemdeki durumun ele alındığı ve önemli kararlara ulaşılan Bosna'ya tahsis edilmiş özel bir konferanstı bu. Ne yazık ki bu zirvenin zamanı ile Bonn Konferansı çakıştı; size şimdi konuşabiliyorum. Bu istisnai fırsat için teşekkür ederim.

Zamanınızı almamaya ve bugünkü konferans programını aksatmamaya çalışarak bu gece yalnızca bir mesele üzerinde duracağım: Doğu ile Batı ve ikisi arasındaki Bosna. Bu meseleyi ele almaya, hâlâ süren seyahatlerim esnasında karar verdim. Bosna'dan Eğitim Konferansı için Suudi Arabistan'a, oradan Bosna Konferansı için Avrupa'ya ve nihayette de İslam Konferansı için buraya, Tahran'a geldim: yani, Doğu-Batı-Doğu. Dünyanın bu iki bölümünü iyi bildiğimi düşünüyorum. Bu seyahatimde bazıları iyi, bazıları kötü yeni gözlemler edindim.

Suudi Arabistan'da 5 milyon civarında öğrenci olduğunu öğrendim; bu teşvik edici bir haber, ama kötü bir haber de edindim: başka bir İslam ülkesinde %68.5 oranında okuma yazma bilmeyen vardı. Yeni öğrendiğim ikinci iyi haber ise, İran'da 20 milyon kişinin okullara kayıtlı olması; ama kötü haber, İslam ülkelerinde kadınlar arasındaki okuma yazma bilmeyenlerin oranının hayli yüksek olması. Kadınlar insan ırkının yarısını teşkil ediyor. Eğitimsiz kadınlar, uluslarımızı 21. yüzyılda yönetecek nesli yetiştiremez.

Çok açık konuştuğum için beni bağışlayın. Güzel yalanların yardımı olmaz, ama acı gerçekler bir ilaç olabilir. Batı çöküntü içinde ya da dejenere olmuş değil. Kendi kendini kandıran komünizmin "Çürümüş Batı" propagandası, bunu acı bir şekilde ödedi. Batı çürümüş değil. Güçlü, örgütlü ve eğitimli. Okulları bizimkilerden iyi ve kentleri bizimkilerden temiz. Batı'da insan haklarının düzeyi yüksek ve fakirler ile sakatlara toplumsal yardım iyi örgütlenmiş durumda. Batılılar ço-

ğunlukla sorumlu ve dakik kişiler. Bunlar, onlardan edindiğim tecrübelerim. Onların ilerlemelerinin karanlık yönünü de biliyorum ve bunun, gözümden kaçmasına izin vermiyorum.

İslam en iyisi –bu hakikat-, ama biz en iyisi değiliz. Bunlar iki farklı şey ve her zaman onları karıştırıyoruz. Batı'dan nefret etmek yerine, onunla rekabet etmeliyiz. Kur'an bize bunu emretmiyor mu? "Hayırlı işlerde yarışın." Din ve bilimin yardımıyla, ihtiyaç duyduğumuz gücü yakalayabiliriz. Uzun ve zor bir yol bu, Kur'an'ın bahsettiği zirveye doğru yorucu bir tırmanma; ama başka yol da yok.

Bu nedenle her yerde eğitim için fonlar oluşturalım. Tek bir çocuğumuzun bile eğitimsiz kalmamasını sağlayalım. Zengin İslam ülkeleri fakir ülkelere bu konuda yardım etmeli. Bunu şimdi yapalım ya da bu konuda konferans düzenleyelim.

Bazı kişiler terörden bir fayda umabilirler. Bu yanılsama hızla yayılıyor. Terörizm, halihazırdaki ve gelecekteki zayıflığımızın bir sonucu. Yalnızca ahlâk dışı değil, ama aynı zamanda üretkenliği de engeller. Ahlâk dışı, çünkü masum insanlar zarar görüyor; üretkenliğe de engeldir: çünkü hiçbir zaman ve mekanda herhangi bir şeyi çözmemiş. Tarihteki her ciddi hareket terörizmi reddetmiş. Kur'an'daki bir ayetin onu yasakladığını düşünüyorum: "Bir insanı öldüren, bütün insanlığı öldürmüş gibidir..." Ne yazık ki bunu unutanlar var.

Ülkem Bosna'dan da birkaç kelimeyle bahsetmek istiyorum. Doğu'dan ve Batı'dan söz ettim. Bosna, bu ikisinin ortasında, bizim adlandırılmamızla Büyük Sınır'da. Geçen savaşta her on Bosnalıdan birisi öldü. Hayatta kalma ve özgürlük mücadelemizde büyük bir bedel ödedik. Bosna'da yeni adaletsizliklere bunun için izin vermemelisiniz. Bosna'nın sizin için kutsal bir ülke olduğunu, çünkü din kardeşiniz olan masum insanların kanıyla sulandığını herkese söylemelisiniz.

Konuşmam bittiğinde, salonda gergin bir sessizlik vardı; konuşmamın belirli etki oluşturduğunun bir işaretiydi bu. İçimde bir rahatlama hissettim. Salonda yürürken genç bir kişinin kalabalığı yararak bana doğru koşturduğunu gördüm; elime bir kağıt tutuşturdu. Mesaj İngilizce yazılmıştı ve iki cümleden, gerçekte bir soru ile bir açıklamadan oluşuyordu: "Övdüğünüz Batı'nın halkınızı yok olmaya terk ettiğini unuttunuz mu? Yalnızca Müslümanların hakiki dostunuz olduğunu hatırlayın."

Nisan 1998'de iki önemli Fransız, Bosna'yı ziyaret etti: Cumhurbaşkanı Jaques Chirac ile yazar ve felsefeci Bernard Henry Levy. Cumhurbaşkanı Chirac ile, ilki 1992'de Paris belediye başkanı iken ve cumhurbaşkanlığı için adaylığını açıklamaya hazırlanırken olmak üzere altı yılda birkaç kez görüşmüştüm. Bosna ve sorunları konusunda pek bir şey bilmediğini görünce şaşırmıştım. 1995'te onu yine gördüm; şimdi durum farklıydı, Kiseljak-Saraybosna yolunu, İgman'ı, bu dağdaki 155 kalibrelik Fransız toplarını biliyordu.

Chirac, selefi Francois Mitterand'ın tam tersiydi. Yalnızca ideolojik farklılıklar değil, kişilikleri de onları ayırıyordu. Mitterand içe dönük, düşünceli ve çekingendi; Chirac her zaman hareketliydi. Konuşurken gözlerinizin içine bakar ve söyledikleri konusunda sizi ikna etmeye çalışırdı. Bir yemek sırasında ona diplomat olmadığını söyledim. Bunun üzerine bir müddet, kuşkulu bir biçimde sessiz kaldı. Ona iltifat ettiğimi belirtim. Gülümsedi ve teşekkür etti.

Mitterand ve Chirac; Bosna'ya karşı iki farklı politika geliştiren iki farklı adam. Bunun daha ziyade Sırbistan ve Sırplara karşı iki farklı yaklaşım olduğunu düşünüyorum. Mitterand için, bu ilişki Fransızlar ile Sırpların aynı tarafta oldukları I. ve II. Dünya Savaşının anılarıyla belirlenmişti. Bazıları buna "silah arkadaşlığı" diyor. Geçmişten gelen bu eğilimi kimse değiştiremez. Belki Chirac da aynı duygulara sahip; ama yeni bir anıyla sarsılmış durumda: Nisan 1995'te Pale'de direklere bağlanmış Fransız askerlerinin tablosuyla. Fransızların ve ordularının zalimce bir aşağılanmasıydı bu ve Chirac bunu unutmadı.

1992 Haziranındaki cehennemi günlerde Mitterand kuşatma altındaki Saraybosna'ya beklenmedik bir ziyaret gerçekleştirmişti. 28 Hazirandı. Bir kurtarıcı olarak kabul edildi: Saraybosna pazaryerindeki katliam alanını, hastaneyi ziyaret etti ve -önemli olan- o gün hiç bombalama gerçekleşmedi. Ancak, bugüne kadar bu durum müphem kaldı. Nedeni neydi: Saraybosna'ya yardım etmek mi saldırganlara karşı uluslararası topluluğun askeri müdahalesine engel olmak mı? İkincisine inananların sayısı gittikçe artıyor.

Bunları yazarken, Mitterand'ın muğlak Saraybosna ziyareti hakkında Paris'te bir kitap yayınlandı. Mitterand'ın, Saraybosna havaalanında Karadzic ve Mladic'le UNPROFOR Komuta-

 nı Kanadalı General MacKenzie tarafından organize edilen kısa bir görüşme yaptığını ilk kez Mathieu Braunstein açıkladı:

> Mitterand, Karadzic ve Mladic'le tam tamına bir dakikalık bir görüşme yapsa da, bize bağımsızlığını yeni kazanan ülkeyi resmen ziyaret etmediğini söyledi; bu, sonraki üç yıl boyunca meydana gelen her şey için onun bir parça sorumlu olmasının nedeni... Üstelik, Devlet Başkanı İzzetbegoviç Mitterand'ı toplama kamplarının varlığı ve tam olarak nerde bulundukları konusunda bilgilendirdi. Fransız Cumhurbaşkanı tepki vermedi, bu konuda Paris'te sessiz kaldı. Uluslararası bir inceleme istemedi; bir ay kadar sonra Keraterm ve Omarska kampları Anglo-Saxon basını tarafından keşfedildi.

Srebrenica olayı meydana geldiğinde, Chirac tahrip olan BM güvenli bölgesini yeniden oluşturmak için askeri harekat önerdi. Amerikalılar ve İngilizler bu planı gerçek dışı buldular ve herhangi bir harekat olmadı. Ancak, Chirac idaresindeki Fransız çekincesi de fark edilmeli! 1999'un başında Lahey Mahkemesi baş dava vekili Louise Arbour, Fransız Hükümeti'ni mahkemeyle çok zayıf bir işbirliğine girdiği için şiddetle eleştirdi ve Şubatta Chirac, Sırp Cumhuriyeti Başkanı Biljana Plavsic'i, bir devlet başkanına layık bir şekilde kabul etti. Kamuoyumuz şok oldu.

Fransız Cumhurbaşkanı'na bir protesto mektubu gönderdim. Cevabi mektup, Fransa'nın, yalnızca Bosnalı Sırpların siyasetinde yeni, ılımlı gidişatı temsil eden bir kişiye destek olma arzusunda olduğunu ve Pale rejimine, meşruiyeti ve uluslararası desteği olmadığı mesajını gönderdiğini belirtiyordu. Bunun, mesaj göndermenin en iyi yolu olduğunu elbette düşünmüyoruz. *Le Monde*'a (4 Nisan 1998) şu açıklamayı yaptım:

> Bay Plavsic'i Elysee Sarayı'nın önünde karşılamaya gelince, niyetler aynı olabilirdi, ama siyasal etki tamamıyla farklıydı. Fransa'nın niyeti, bize daha sonra açıklandığı kadarıyla, Bay Plavsic'in liderlik ettiği öteki Sırpların Fransız desteğini alacağı mesajını Pale rejimine göndermekti. Yine de, madalyonun öteki yüzünü de yani devlet protokolünün uygulanmasını da gördük. Bunu hem Sırplar hem de Boşnaklar, farklı duygularla, Sırp Cumhuriyeti'nin devletliğinin tanınması olarak algıladı. Dayton Anlaşmasına göre, yalnızca Bosna-Hersek bir devlettir ve Sırp Cumhuriyeti bu devlette bir oluşum-

dur. Yine, görüldü ki politikada niyetler pek bir şey ifade etmez ve yalnızca sonuç önemlidir ve bu da, yukarıda belirttiğim gibidir. Yine de, bu kötü etkinin bir kısmı, Cumhurbaşkanı Chirac'ın mektubuyla giderildi.

Diğer önemli Fransız konuk hiç de mesafeli değildi. Ünlü Fransız entelektüel Bernard Henry Levy, Saraybosna'yı on ikinci kere ziyaret ediyordu. İlk ziyareti, Haziran 1992'deydi. Savaş sürüyordu ve Saraybosna kuşatma altındaydı. Kente ilk gezisi hakkında Levy şunları yazar:

> Haziran 1992'de Saraybosna'ya ilk kez geldiğimizde, kent kuşatma altındaydı, halk bombalar altında yaşıyordu, çocuklar kaldırımlarda yaşıyor ve oynuyordu ve bu cehennem tablosu önünde, hiç bir siyasal düşünce, hiç bir tarihsel anı, bölgenin bu ya da şu toprağıyla geleneksel dostluk yoktu. Duruma karşı bir tavır almamız gerekiyordu. Bir fikir olmadan bile önce anti-faşizm bir refleksti. (Saraybosna'da çıkan *Oslobođenje* ile görüşme, 15 Temmuz 2000.)

Levy, daha sonra Bosna trajedisi hakkında bir kitap yazdı, iki film yaptı ve Bosna Ordusu hakkında da, Gilles Herzog'la birlikte, bir film yaptı. Bosna'ya neredeyse dini bir bağlılık sergileyen bu iki Fransız -Levy ve Herzog-, Chirac'dan, Bosna Ordusunun, Saraybosna'nın kurtuluşu sırasında şehre tıpkı 1944'te Fransız askerlerinin Paris'e girmesi gibi ayak basmasının mümkün kılınmasını istememi söyledi. Bu bilinen nedenlerle gerçekleşmedi; ama bu iki gerçek Bosna dostunun romantizmini unutamam.

8 Nisan 1998'de Levy'ye, Bosna-Hersek savaş dönemi Devlet Başkanlığı tarafından sunulan "Bosna Ordusu Gümüş Onur Madalyası"nı verdim. Bu törende kısa bir konuşma yaptım:

> Bosna-Hersek'e saldırganlığın başlamasından bu yana altı yıl geçti; bunlar, yalnızca Bosna için değil, dünya için de trajikti. Güç, daha önce birçok kez olduğu gibi, özgürlüğe galip gelmeye çalıştı. Bütün insanlık tarihi boyunca, son yoktur ve özgürlük mücadelesi sürer.
>
> Siz, bu zor günlerde gelen ve bizi teşvik eden ilk insanlardınız. Hatırladığım kadarıyla, Haziran 1992'ydi ve saldırganlık zirvesindeydi. Bunun olağan bir savaş olmadığını, dünyadaki

herkesi ilgilendiren daha derin ve daha önemli bir şey olduğunu fark eden ilk kişilerden biriydiniz.

Sizden sonra başka değerli ve dost insanlar geldiler ve bu, bugünlerde de devam ediyor. Ancak siz kapıyı açan ve dostlarımıza, bağımsız entelektüellere, yazarlara ve sanatçılara örnek olan ilk kişiydiniz. Savaşın zor günlerinde sizin ve diğer cesur insanların ziyareti, yaralarımıza bir ilaç, karanlık bir çağda parlayan bir ışık gibiydi.

Bugün size sunduğum mütevazı ve gecikmiş takdir, korkunç 1992 Haziranındaki cesur adımınız, cesur ifadeleriniz, *The Lily and the Ashes* gibi simgesel bir isim taşıyan kitabınız, *One Day in the Death of Sarajevo* adlı filminiz, *Bosna* adlı filminiz, *Army* filmine katkınız ve Bosna için yaptığınız ve bu kısa konuşmada sayılması imkansız olan her şey için size minnettarlığımızın bir işareti.

Sizi temin etmek isterim ki Bay Levy, Bosna, çekinceler ve kaçınılmaz ikilemler ne olursa olsun, sizin özgürlük ve hoşgörü fikirlerinize uygun olarak yaşayacaktır ve o zor günlerinde Bosna'nın yanında yer aldığınızdan dolayı pişman olmayacaksınız.

Size ve sizin aracılığınızla Fransa'nın ve dünyanın tüm antifaşistlerine teşekkürler Bay Levy.

30 Haziran 1998'de bana verilen Fahri Hukuk Doktoru unvanı törenine katılmak için İstanbul'daki Marmara Üniversitesi'ne davet edildim. Yüzlerce profesörün ve öğrencinin toplandığı ağzına kadar dolu üniversite salonundaki havalandırma sisteminin böyle bir sıcak yaz gününde hiçbir faydası yoktu; törende, birçok önemli davetli yanında, Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel de vardı. Salonun bir yanında bazı Türk türküleri söyleyen kız ve erkeklerden oluşan bir koro vardı.

Beni bilim doktoru olarak tanımlayan heybetli cübbeyi giydikten sonra, şahsi vurgularla yüklü kısa bir konuşma yaptım:

Benden daha fazla bildiğiniz hukuk ve hukuk bilimleri konusunda uzun bir konuşma yapmak yerine şahsi gözleme dayanan kısa bir konuşma yapacağım için özür dilerim. Hukuk gençliğimde benim hedefimdi. Genç, belki de çocuk yaşta biri olarak, adil olduğunu düşündüğüm şeyleri savunabilmek için avukat olmayı hayal ediyordum. Ancak komünistler ikti-

dara geldiğinde, hapsedildim ve üç yıllık bir cezadan sonra, babamın tavsiyesini dinleyerek ziraat okudum. O zaman genel kanaat, aynı fikirde olmayan avukatların komünist sistemde yaşayamayacağıydı. Ancak üç yıllık ziraat eğitiminden sonra ilk aşkım hukuka döndüm.

Hukuk benim için bir meslek değildi yalnızca. Kararlılığım, inancım ve bir tür hayat felsefemdi. Sözde güçlünün hakkının hakikaten doğru olmadığına, salt bir olgu olduğuna; avukatların toplumun güçsüz unsurlarını koruması gerektiğine ve düşünce özgürlüğünün, öncelikle farklı düşünme özgürlüğü olduğuna inanıyordum.

Gençken buna inanıyordum; yetişkinken de inanmayı sürdürdüm. Bu inanç uğrunda iki kez özgürlüğümü kaybettim ve toplam 9 yıl hapis yattım.

Ancak benim gerçek iğvam, hapisteki yıllarda olmadı. Tam tersi. Gerçek imtihan, iktidar yıllarıydı. Dışarıdan saldırıya uğramış ve içerden bölünmüş küçük bir ülkenin sorumluluğunun bir kısmını sekiz yıl boyunca üstlenerek gençliğimdeki inançları sınamayı sürdürdüm. Devasa ölçekte olmasa da, yine de vahşi bir ortamda, tesadüfi olarak, kendim ile ötekileri inceleme, hukuk ile iktidar, ilkeler ile çıkarlar, ahlâk ile siyaset arasındaki ilişkiyi yakından görme şansına sahip oldum. Ait olduğum halkın hayatta kalması, uzun tarihinde hiç olmadığı kadar sözkonusu olmuştu. Bu mücadelenin itkileri, adalet ile hukukun itkileri sürekli olarak sınandı.

Bu sonsuz zor ve önemli sınavdan geçip geçmediğime karar vermek benim işim değil. Sizi sadece temin etmek isterim ki yaptığım her şeyi, mümkün olduğunca bu iki itkiye uygun olarak yapmaya çalıştım. Burada bana verilen ödül çabaladığım şeye ilişkinse -sonuçlardan söz etmiyorum- bu takdiri hak ettiğimi düşünüyorum.

Tudman iktidarında Hırvatistan'ın Bosna-Hersek'e karşı politikası değişmedi. Güzel açıklamalarla bezeliydi bu politika; ama pratik tamamıyla başka türlüydü. 8 Eylül 1998'de *Free Europe*'dan bir muhabir beni ziyaret etti ve birkaç soru sordu. Bunlardan ikisi, komşularımızın politikasına ilişkindi.

Free Europe: Başkan Tudman'ın bütün –Hırvat- devlet başkanı adaylarını Zagrep'te anlaşmaya çağırması ve Hırvat Parlamentosu'nda Bosna-Hersekli Hırvatları temsil edecek

delegeler bulunmasını istemesini nasıl karşılıyorsunuz? Bunun Bosna'nın egemenliğine saygısızlık olduğunu düşünüyor musunuz?

İzzetbegoviç: Tudman'ın Bosna Hırvatları üzerine etkisi zayıflıyor. Dokuz kişinin davet edildiği önceki günkü toplantıya sadece iki kişi katıldı. Açıkça Tudman'ın Bosna-Hersek'in iç meselelerine müdahalesinin zamanı artık geçti. Ufukta yeni günler var. Sorunuzun ikinci kısmına gelince, bu uygulama açıkça gayrimeşru ve dünyada ilk. Hırvatistan Avrupa'ya dahil olmak istiyor. Bu tür uygulamalarla, olamayacaktır. Bosna-Hersek'le çifte vatandaşlık anlaşması imzalamak zorundalar. Dayton Anlaşmasında da böyle kararlaştırıldı. Anlaşmada aktif ve pasif oy verme hakkı, askerlik hizmeti, vergilerin ödenmesi vb. özellikle belirtildi. Her şey normalleşmeye doğru gidiyor ve gelecekte de böyle olacak. Şimdiki durum olanların bir kenara bırakıldığı anormal bir durumun kalıntısı.

Free Europe: Sırbistan ve Hırvatistan Bosna-Hersek için siyasal olarak ne kadar önemli? Sırbistan ile Hırvatistan'da siyasi hayatın demokratikleşmesi gerçekleşmeden Bosna-Hersek'te demokrasi olabilir mi?

İzzetbegoviç: Bosna-Hersek'teki süreçlere komşularımızın etkisi hayli önemli, ama hayati değil. Yakın zamanda Bosna-Hersek'in bazı bölgelerinde bir tür ırkçılık ve faşizm yaşadık; ama Saraybosna otoritelerinin hakim olduğu yerlerde belirli bir demokrasi düzeyi vardı. Bosna Devleti'nin tanınması iki olguyla rahatlayacak: Hırvatistan'ın demokratikleşmesi ve Sırbistan'ın daha da zayıflaması. Gelecekte bu tür gelişmeler bekliyoruz. Sırbistan'da yakın gelecekte demokratikleşme beklemiyorum. Elbette mucizeler gerçekleşebilir. Bütün hikaye, beklenmedik ve öngörülmedik olayların ortaya çıkması

Üç gün sonra, İstanbul'da yayınlanan *Cumhuriyet*'in benzer sorularına cevap verdim:

Cumhuriyet: Hırvat ve Sırp taraflar hakkında ve onların kararlarının Bosna'nın geleceğini nasıl biçimlendireceği konusunda ne düşünüyorsunuz?

İzzetbegoviç: Hırvat ve Sırplar arasında, başlıca iki akım var: Bosna yanlısı ve ayrılıkçı. Bunlara ılımlı ve radikal akımlar deniyor. Gelişmeler ve Bosna'nın statüsü, bu iki akımın Hırvat ve Sırp bünyesindeki ortak ilişkilerine dayanıyor. Ilımlı

güçlerin kazanacağını düşünüyorum. Yine de Boşnakların tavrı, Bosna'nın geleceği için hayati önemde; bizim tavrımız da açık: Bosna'yı bırakmayacağız.

Üç gün daha geçti ve Bosna'da genel seçimler oldu. *Voice of America*'dan bir muhabir söyleşi yapmak istedi. Sorular ve cevaplar dikkat çekiciydi:

Voice of America: Sayın İzzetbegoviç, Dayton Anlaşmasından ve savaşın sona ermesinden beri neredeyse üç yıl geçti. Birçok şey yapıldı; ama Bosna-Hersek, uluslararası topluluğa, özellikle ABD'ye göre, henüz istikrarlı ve sürekli barış evresinde değil. Bosna-Hersek'teki durumu nasıl değerlendiriyorsunuz?

İzzetbegoviç: Barıştan beri iki buçuk yıldan fazla zaman geçti. Yakınlarda, bir ülkenin barış için savaşta geçirdiğinden üç kat daha fazla zaman geçirmesi, savaşın her yılı için üç yıllık bir barış dönemi geçirmesi gerektiğine dair bir analiz okudum. Barışın istikrarlı ve sürekli olamayacağı doğru; ama uzun bir yol alındı. Belki dünkü seçimler bu gelişmeyi en iyi bir biçimde gösterebilir. Seçimler ciddi bir hadise olmadan yapıldı ve halk sınırları özgürce geçti; bu, bir yıl önce hayal bile edilemezdi.

Voice of America: Bosna-Hersek için uluslararası ekonomik yardım, II. Dünya Savaşından sonra Almanya'ya yapılandan daha büyük; ama Bosna ekonomisi kendi ayakları üzerinde duramıyor hala. Siyasi olarak, uluslararası hakemlik olmadan bir anlaşmaya ulaşmak güç. Bosna-Hersek egemen ve bağımsız bir devlet mi? Başka bir ifadeyle, iki oluşum, üç gerçek olduğuna ve bütün önemli kararların Yüksek Temsilci Carlos Westendorp tarafından alındığına bakıldığında, Bosna bir ülke mi?

İzzetbegoviç: Bosna, kendi hatası olmayan bir araba kazasında sakatlanmış bir kimse gibi. Zor hareket ettiğinden, ikinci bir kişinin, uluslararası topluluğun yardımına muhtaç. Ancak hasta iyileşiyor ve bu geçen döneme bakıldığında görülüyor. II. Dünya Savaşından sonra Batı Almanya'nın yeniden düzenlenmesinden söz ettiniz. Bizim düzelmemizin fazla zaman alacağını düşünmüyorum. Belleğime göre konuşuyorum; ama Bosna ile Almanya arasında üç fark, Almanya lehine üç avantaj var. Birincisi, Almanya'nın ulusal bir sorunu yoktu. Birleşmiş bir ülke o. İkincisi, Almanya iyi mühendislere, ekonomist-

lere, birçok iyi yetkiliye sahip çok gelişmiş bir ülkeydi. Üçüncüsü, Almanya, faşist siyasal örgütlenmeye rağmen, bir tür kapitalist ekonomiye veya bir tür bilince sahipti. Burada, 40 yıldan fazla sosyalizm hakim oldu. Özelleştirmeyi uygulamak istediğimizde, yalnızca ekonomideki ilişkileri değil, insanların zihinlerini de değiştirmek durumundayız. Son olarak, Bosnalılar Alman değil. Onların sahip olmadığı bazı erdemlerimiz; onların da bizim sahip olmadığımız erdemleri var: yüksek bir disiplin duygusu ve çalışkanlık. Kabul etmeliyim ki biz uysalız. Almanlara saygım var; ama Boşnak olmaktan da mutluyum.

Voice of America: Bosna-Hersek'te halk genelde yakın etnik cemaatlerde yaşıyor. Bosna-Hersek gerçekten çok-etnik yapılı olabilir mi; bu açıdan siz ve partiniz ne yaptınız?

İzzetbegoviç: Elimizden gelen her şeyi yapıyoruz. Hoşgörüyü ve birlikte yaşamayı tavsiye ediyoruz, halkı eğitiyoruz. Pratik açıdan, mültecilerin ve evlerinden atılanların evlerine dönmelerini teşvik ediyoruz. Mültecilerin geri dönmesi, ki Dayton Anlaşmasının 7. Belgesinin uygulanmasıdır, Bosna-Hersek'in tahrip edilen demografik tablosunu düzeltmek için en önemli unsur; ama sürekli olması için her geri dönüş çift taraflı olmalı. Şimdi böyle değil. Federasyon'da 200 bin geri dönmüş mülteci var, Sırp Cumhuriyeti'nde ise çok az. Dün seçimler yapıldı ve seçimlerden sonra mültecilerin geri dönüşü umarım yeni bir ivme kazanır. Ancak Bosna artık hiç bir zaman, yüzyıllardır olduğu gibi, çok-etnik yapılı ve karma olmayacak. Ne yazık ki soykırımın işini gayet iyi yaptığını söylemeliyim.

Voice of America: SDA ve diğer ulusal partilerde herhangi bir din ya da milliyet açıkça mevcut mu?

İzzetbegoviç: Din ve milliyet SDA'da mevcut, ama ılımlı ve olumlu bir anlamda. Sloganımız şu: Kendinden olanı sev, ötekine saygı göster. İnancın mevcut olması, 45 yıllık komünizme bir tepki. Saldırganlığın amacının Boşnakları yok etmek olduğunu biliyorsunuz. Biyolojik tehdit her zaman insanların biraraya gelmesiyle sonuçlanır.

Voice of America: Birçokları, uluslararası topluluğun, muhalefet partilerine yardım ederek, her şeyden önce SDS'yi, sonra HDZ'yi, ve pekala SDA'yı da yıkmaya çalıştığını söylüyor. Yorumunuz nedir?

İzzetbegoviç: Bu üç parti hiçbir biçimde aynı kefeye konulamaz. Kim bunu yapıyorsa büyük bir hata yapıyor. Savaş za-

manında, farklı taraflardaydık, onların dediği gibi barikatların farklı taraflarındaydık. SDS ve ardından HDZ Bosna'ya saldırdı ve biz savunduk. Vahşi savaşta mümkün olduğunca belirli bir demokrasi ve özgürlük düzeyi tutturduk; basın ve siyasal faaliyet özgürlüğünü kastediyorum. Üstelik, SDS ile HDZ savaş suçlarından suçlandılar, SDA değil. Bugün, daha önce olduğu gibi, bütüncül ve demokratik bir Bosna fikrini temsil ediyoruz, SDS ile HDZ arasında ise totalitarizm ve ayrılıkçılık ruhu var. Bunlar gayet aşikâr. Bu görülmezse, bu bir hata olur ve hatalar genellikle yapanlar tarafından ödenir.

Voice of America: Bosna-Hersek'in halihazırdaki durumunu ve geleceğini konuştuk. Yakın geçmişten de kaçınılamaz. Son olarak, bu mesafeden baktığınızda, Bosna-Hersek'teki savaş sırasında sizin ve SDA'nın siyasetinde herhangi bir şeyi değiştirmek mümkün olsaydı, bunun ne olacağını söyleyebilir misiniz?

İzzetbegoviç: Bazı ayrıntılar, ama genelde hiçbir şey. Stratejik hatalar yapılmadı. Size hatırlatayım ki mümkünken Yugoslavya'yı sürdürmeye çalıştık. Slovenya ile Hırvatistan ayrıldığında Yugoslavya çökünce, Bağımsızlık Referandumunu organize ettik ve ülkemizin tanınması için mücadele ettik. Bize saldırıldığında, Bosna'nın savunulmasını örgütledik. Bosna'yı savunduk ve aynı zamanda müzakere ettik, barışı aradık. Şöyle ya da böyle adil bir barış mümkün olunca, barışı tamamladık vb. Bu açıdan bakınca, en azından bizim tarafta farklı bir manzara olabileceğini düşünmüyorum. Bölünme görünüyordu; ama bu kadar kanlı olmayabilirdi. Bu durumdan tamamıyla ötekiler sorumlu.

Dünyanın öteki tarafından da sorular geldi. Tokyo'da yayınlanan önemli bir Japon gazetesi *Asahi Shimbun* görüşme için başvurdu (23 Eylül 1998).

Asahi Shimbun: Bosna, uluslararası varlığa, özellikle de SFOR gibi askeri varlığa ne kadar ihtiyaç duyacak? Önümüzdeki yıl başından itibaren SFOR askerlerinin sayısının azaltılması fikrine katılıyor musunuz? Özellikle Bonn Konferansı'ndan sonra, uluslararası topluluğun rolünden söz ediliyor. Bay Westendorp, Yüksek Temsilcilik vasıtasıyla bazı kararları empoze ederek sorunları çözmeye önem veriyor. Westendorp seçimlerde "alternatif partiler"in kazanmasını istediği-

ni ve umut ettiğini saklamıyor. Böyle bir uluslararası topluluğun bakış açısı hakkındaki fikirlerinizi belirtebilir misiniz? Westendorp'un davranışını adil buluyor musunuz?

İzzetbegoviç: Önce Sintra'da, sonra da Bonn'da Westendorp'un olağanüstü yetkiler edinmesini destekledim ve yetkileri kullandığında kızamam. Spordan bir ifadeyi kullanırsam onun sözde alternatif partiler için tezahürat etmesi tamamıyla adil değil; ama bunun seçimler üzerinde etkisi de yok. Halkımız yabancıları sever; biz milli ve dini olarak hayli karma bir toplumuz; ama halk yabancıların kendilerine adalet biçmesinden hoşlanmaz. Yüksek Temsilcinin ideolojik olarak nötr olması gerektiğini ve Dayton Anlaşmasının uygulanıp uygulanmadığının, onun tek ölçütü olması gerektiğini düşünüyorum. Bosna için sonuç verecek tek şey bu.

22 Kasımda Zagrep'te Bosna-Hersek adına Hırvatistan'la birlikte Ploce Limanını kullanma anlaşmasını imzaladım. Bundan önce Prof. Ganic, Hırvatistan Cumhuriyeti ile Bosna-Hersek Federasyonu arasında Özel İlişkiler Anlaşmasını imzaladı.

Kabul etmeliyim ki bu iki anlaşmanın imzalanması bende aynı duyguları uyandırmadı. Bosna'da, özellikle de Boşnak kamuoyu arasında Hırvatistan'la Özel İlişkiler Anlaşması sözkonusu olunca belirli bir mesafe vardı. Sonunda, başlangıçtaki anlaşma metninde bazı değişiklikler yapıldı; böylece düzenlenmiş biçimiyle kabul edilebilir hale geldi. Anlaşma imzalandıktan sonra yaptığım kısa konuşmada şunları belirttim:

> Bu anlaşmaya karşı çekinceli olanlara, geleceğe bakmalarını, zaman denilen unsuru yargılarına dahil etmelerini tavsiye ederim. Hiç birşey yerinde durmuyor, sabit değil; hareket halinde ve benim perspektifimden bakıldığında, demokratik bir Bosna-Hersek, demokratik bir Hırvatistan ve bu iki komşu ülkenin Avrupa Birliği'ne girişi görülüyor. Bu yeni durumda, bu yeni tarihsel bağlamda, bu anlaşma çok farklı anlamlar taşıyor ve farklı görünüyor. Çünkü farklı şartlarda aynı şeyler artık aynı değildir.

Hırvatistan adına her iki antlaşmayı imzalayan Tudman, açıkçası konuşmamdan ürkmemişti. Bizi yemeğe davet etti; ama nazik olsa da hep sessiz kaldı ve soğuktu. Fark etmemiş gibi davrandım.

Bosna-Hersek'te barış şartlarının uygulanması, Sintra (30 Mayıs 1997), Bonn (9-10 Aralık 1997) ve Lüksemburg (9 Haziran 1998) konferanslarına rağmen, gecikmeye devam ediyordu. 15 Aralık 1998'de, Madrid'de yeni bir konferans düzenlendi; bu mutsuz ve sinirli bir havada gerçekleşti. Uluslararası topluluğun ifade ettiği tatminsizliği yatıştırmaya çalışmamam gerektiğini düşündüm. Tam tersine, önceki konferanslarda yapılması gerekenlerle uygulamaya geçirilen anlaşmaların bir dökümünü yaptım ve Sintra'dan 15, Bonn'dan 32 ve Lüksemburg'dan 35 sonucun kısmen uygulandığını ya da hiç uygulanmadığını gördüm; özellikle de Bosna-Hersek'in iç bütünleşmesine olumlu etkide bulunacak olanların.

Madrid'deki konuşmamda şu hususları belirttim:

1. Ülkenin bazı bölgelerinde devlet simgelerinin sergilenme yükümlülüğüne saygı gösterilmediğini;
2. Yugoslavya'nın, Dayton Anlaşmasının ve Sintra, Bonn ile Lüksemburg'un açık kararlarına rağmen, Bosna-Hersek'le diplomatik ilişkiler kurmak için hâlâ şartlar öne sürdüğünü;
3. En çok suçlanan savaş suçlularının hâlâ özgür olduğunu ve yerel Sırp Cumhuriyeti yetkililerinin bunları Lahey Mahkemesi'ne teslim etmek için hiçbir şey yapmadığını;
4. Sırp Cumhuriyeti'nde polis gücü oluşturulmasının yavaş işlediğini;
5. Eski Yugoslavya mülkiyet görüşmelerinin engellendiğini;
6. Sırp Cumhuriyeti Anayasasının bazı açılardan, Bosna-Hersek Anayasasıyla uyumlu olmadığını;
7. Azınlık nüfusunun geri dönüşünün her yerde yetersiz ve bunun Banya Luka'daki oranının ise küçük ve önemsiz olduğunu;
8. Belediye seçimlerinin sonuçlarının tamamıyla uygulanmadığını (Srebrenica yalnızca tek değil, en açık örnekti);
9. Para tedavülünün, adalet ve polis gücünün bazı Federasyon bölgelerinde bütünleşmediğini;
10. Hırvatistan Cumhuriyeti'nin HVO'yu doğrudan finanse etmeyi sürdürdüğünü, bunun Federal Ordu'nun bütünleşmesine engel olduğunu.

Bitirirken, Bosna-Hersek'in bütünleşmesine direnilmesinde en önemli nokta olmasa da, Sırp Cumhuriyeti'nde ve Bosna-Hersek Federasyonu'nun bazı bölgelerinde özel telefon kodlarının inatçı bir biçimde sürdürüldüğünden ve Bosna-Hersek'in her tarafında sadece 387 kodunun kullanılmasına direnildiğinden bahsettim. Bu, Bonn ve Lüksembourg konferanslarında alınan kararlara rağmen böyleydi.

Madrid Konferansı Bildirgesine altı maddenin daha eklenmesini istedim. Bunlardan birisi (2. madde) konferansın, Bosna-Hersek'teki herkesin anayasal haklar ilkesini desteklediğini belirtiyordu ve 4. madde de şunu bildiriyordu: "Brçko Hakeminin, kararını verirken, Dayton Anlaşmasında açıkça belirtildiği gibi, yasallık ve eşitlik ilkesine göre davranmasını ve yalnızca bir taraf için değil, Bosna-Hersek'in üç ulusu ve bütün vatandaşları için karar almasını istiyoruz." Bu madde, Brçko'nun, Bosna-Hersek içinde, iki oluşumdan ayrı olarak, özel bir bölge biçiminde çözülmesi için açık bir öneriydi.

Bir bildirge (Madrid Bildirgesi) daha geçmişti ve 1999 yılına girmiştik.

Şimdiye kadar Bosna konusunda düzenlenen konferanslardan parça parça sonuç alınması, Dayton Anlaşmasının tam uygulanmaması, Madrid Konferansı'ndaki ikilemler ve yapılan konuşmalar, Boşnak halkının Bosna-Hersek'e olan inancında haklı bir endişeye yol açtı. Her iki taraftaki aşırılar açıkça yenilmemişti ve sabırlı bir biçimde fırsat kolluyorlardı.

Artık nereye doğru gidilmesi gerektiğine karar verme zamanı gelmişti. Bosna-Hersek'te önemli olan, ama hamilik yapamayan yabancılar nasıl tutulmalıydı? Bana göre iki şey yapılmalıydı: Avrupa'ya katılmak ve ulusal kimliği sağlamak. Her ikisini de yapmak mümkün müydü, biri diğerini dışlamıyor muydu? Yine de, bu formül, hayli karmaşık görünse de, tek formül olarak görünüyordu. Madrid'den dönüşümden hemen sonra, SDA'nın Yönetim Kurulunu topladım ve yeni yüzyılın eşiğinde Boşnak halkının durumunu ve geleceğini tartışmaya açtım. Saraybosna'ya dönüş yolumda uçakta taslağını çıkardığım, daha önceden hazırladığım belgeyi sundum. Bu belgede şunlar belirtiliyordu (18 Aralık 1998):

Kıymetli kardeşler

Yönetim Kurulunun saygıdeğer üyeleri,

Bugün, bu toplantıda, Bosna'nın ve Boşnak halkının geleceği için çok önemli bir tartışmayı açmak istiyorum. Konuşmam kısa olacak ve kısalığı, meselenin önemiyle aynı oranda olmayacak.

Madrid'te henüz tamamlanmış olan konferansla başlayacağım. Konferans iki gün (15-16 Aralık) sürdü. Bir bildirge ve 160 maddelik bir açıklamayla bitti. En önemli maddeler, elbette ki Bosna Devleti'nin bütünlüğünün sağlanması ve mültecilerin geri dönüşü ile ilgili. Yüksek Temsilci yetkisini kullanmayı -ki hiç de kötü değil- sürdürüyor; bir sınır polisi kurulacak; Dönüştürülebilir (*Convertible*) Markın etkisi devam edecek; Bakanlar Kurulu genişletilecek; bir Sabit Askeri Komitenin rolü Bosna-Hersek'in gelecekteki bütünlüğünün ve savunmasının çekirdeği olacak; devlet düzeyinde bir hukuk kurumu oluşturulacak (halen sadece Anayasa Mahkemesine sahibiz); bütün ülke için genel bir seçim kanunu çıkacak; kısaca, Bosna Devleti güçlenecek. Bunların hiçbirisi bizim için şimdiye kadar mesele değildi. Tek sorun, bunların nasıl uygulanacağı.

Ancak, açıkça belirtilmese de, Madrid Anlaşmasının "ruhu"nda ve uluslararası topluluğun sayısız temsilcisinin konuşmasında bir mesaj açıkça görülebilir. Bütün şartlar, her şeyden önce de coğrafi ve siyasi şartlar düşünüldüğünde, böyle bir Bosna, Avrupa'nın bütünleşmesine dahil edilmeli ve herhangi bir milliyetçi suçlamadan arındırılmış ve genellikle *Batı medeniyeti* dediğimiz çerçeve içinde bir yurttaş devletine dönüşmeli.

Bu ikinci mesele sözkonusu olunca, Boşnak kamuoyunda ve parti üyelerimiz arasında açıkça bazı ikilemler var. Ne istediğimize karar verme zamanı geldi. Böyle bir gelişmeyi ve ülkeyi istiyor muyuz? Buna direnmeli mi yoksa, kendimizi akıntıya mı bırakmalıyız? Parti ne yapmalı ve halka nasıl önder olmalı?

Bugün sizinle tartışmak istediğim soru bu. Bundan kaçınamayız, değişik biçimlerde her gün onunla yüz yüzeyiz. Bütün sonuçlarıyla bir seçim yapmalıyız.

Yarın bir tartışma düzenlemeyi ve bu arada bu meseleyi de düşünmeyi öneriyorum.

Size kendi görüşümü sunacağım: Cesur bir biçimde Avrupa'ya doğru yürümeli, Bosna üzerinde bu şemsiyeyi oluşturmalıyız; çünkü diğer bütün alternatifler büyük risk taşıyor.

Halkımız, biyolojik olarak da manevi olarak da tehlike içinde. Bir şey olmak için önce var olmalı. Bosna'da barış, yabancı askerlerin varlığı sayesinde sağlanıyor. Onlar ayrıldığında ne olacağı kesin değil. Yeniden savaş mı olacak? Çocuklarımız (ya da torunlarımız) acıyı, tecavüzü, yurtlarından atılmayı tecrübe etmek zorunda mı? Halkımız Sırbistan ile Hırvatistan'ın baskısı altında sıkışıp kalmış. Bu yeri kendileri seçmediler; ülkeler de komşularını seçmezler. Kendimizi burada bulduk; yapacağımız tek şey biyolojik ve manevi olarak hayatta kalmak.

Bu muğlak, imrenilmeyecek durumdan biz sorumlu değiliz. Sürekli olarak kaynayan bir Balkan coğrafyasında genel jeopolitik durumumuz böyle. Şimdiye kadar, stratejik bir hata yapmadık. Tarihi bir yol ayrımına ne zaman gelmişsek -ki son on yıl içinde birkaç kez böyle durumlarla karşılaştık- ehveni şer olanı seçmeyi başardık. Yugoslavya mevcutken, onu destekledik. Onu yeniden kurmayı denedik ki bu tamamıyla meşruydu. Hırvatistan ile Slovenya ayrıldığında bölününce, bağımsızlığı ilan ettik; çünkü, yarım bir Yugoslavya'dan (Milosevic ile Karadzic'in başında bulunduğu Büyük Sırbistan'dan) daha iyiydi bu. Saldırıya uğradığımızda, direnişi seçtik ve direndik. 43 ay sonra gerçekçi bir barış önerildiğinde, savaşın sürmesinden daha az kötü olduğu için onu kabul ettik. Birleşmiş bir Bosna-Hersek (şimdiki durum) ile Bosna'nın bir parçası olan küçük bir İslam ülkesi ikileminde, ilkini seçtik. Bu kararda ne tür sorunlar olursa olsun, hata yaptığımızı düşünmüyorum. Muhtemel jeopolitik konumuyla düşünüldüğünde, küçük bir İslam ülkesi bir gettoya dönerdi ve getto, şimdi sahip olduğumuz devletten daha kötüdür.

Şimdi yine yol ayrımındayız ve nereye ve nasıl ilerlememiz gerektiği konusunda bir karara varmalıyız.

Halen karşılaştığımız zorlukların bir devlet kurabilmiş olmamızla hiç bir ilişkisi yok. Halkımız nasıl milli bir devlet kurulacağını, diğerleri kadar bilir. Ancak şartlar önümüze yeni bir görev getirdi: kıyaslanamaz derecede zor olan çok-etnik yapılı bir devlet kurmak. Böyle bir ülke dünyada nadir. Bugün karşılaştığımız bütün güçlükler, bu projenin, çok-uluslu bir

devletin doğasıyla ilgili. Bu, Dayton Anlaşmasının halkımız için en zor, ama en değerli parçası. Üç millet, üç din ve üç kültüre sahip ortak bir devlet kurma olasılığını sınayacak bir deney bu. Bu deneyin başarısı yalnızca bizim için değil, bütün dünya için tarihi önemi haiz olacak.

Bazı şartlar bizim yanımızda. Çevremizdeki kaçınılmaz değişikliklerden söz ediyorum. Hırvatistan'da demokratik güçler iktidara gelecek ve bunlar Bosna-Hersek'e karşı yeni bir politika geliştirecek. Sırbistan uzun zaman için zayıflayacak ve birçok hata ve sürçmeden sonra Avrupa'daki demokrasiye dönecek.

Böylece, önümüzdeki yüzyılın ilk on yılında, doğuda zayıf Sırbistan ve batıda demokratik Hırvatistan olacak.

Sürekli olarak ana muhalefetin Bosna-yönelimli bir muhalefet değil, Sırp ve Hırvat aşırılar ya da tam anlamıyla, Çetnik ve Ustaşalar olduğunu zihnimizde tutarak, önceliklerimizi sorgulamalıyız. Açık bir Bosna kriterini her yerde geliştirmek zorundayız.

Birçok kez vurguladığım gibi, amacımız parti değil halk. Parti sadece araç. Partinin iktidarda olması güzel; bu şekilde kalmak için mücadele edeceğiz; ama Boşnak halkının temel güvenliği gelecekte partinin seçim sonuçlarına bağlı değil. Çok riskli olacaktır bu durum; çünkü siyasal partiler kazanır da, kaybeder de. Ülkenin güvenliği, daha sabit başka unsurlara dayanmalı.

Bu güvenliği, hakikaten demokratik bir ülke ve bütünleşmiş Avrupa'nın bir üyesi olan Bosna'da görebiliyorum. Uygar bir ülkede Bolşevikler, Çetnikler ve Ustaşalar, Boşnak nüfusun fiziksel olarak hayatta kalması için bir risk olamaz. Mümkün olduğu kadarıyla, bu tür bir güvenlik kurulacaktır; mümkün olduğunca, çünkü tarihte mutlak güvenlik yoktur.

Elbette böyle bir seçimin riskleri var. Kelimenin tam anlamıyla, milli kimliğin muhafazasıyla ilgili bunlar. Bedeni kurtaracağız, ama ya ruhu?

Kimliğimizi hak edersek sahip oluruz. Özgürlük bir borç, bir sorumluluk ve zayıf olanın kaybettiği sürekli bir mücadeledir. Biz manevi olarak zayıf değiliz ve bu mücadeleyi kaybetmeyiz. Her halükarda, her gün Avrupa-Amerika medeniyetinin -iyi ve kötü- meydan okumalarıyla karşılaşıyoruz ve bu kaçınılmaz olduğu kadar yararlıdır da. Elbette, çok öğreneceğiz

ve çok çalışacağız. İhmal ve tembellikle yenilirsek, bunun nedeni Allah'ın değişmez kanunlarından birini yerine getirmediğimiz içindir: çalışma ve mücadele kanununu; bu nedenle şikayet etmeye hakkımız olmaz.

Belge "gizli" olarak damgalandığı için, onu ele geçiren gazeteler hemen ona "Aliya İzzetbegoviç'in Gizli Belgesi" adını verdi ve bazıları da onun benim "siyasi vasiyetim" olduğunu söyledi. Bunları reddetmedim.

1998 sona ererken hakemin Brçko için nihai karar verme tarihi de yaklaşıyordu. Dayton Anlaşmasının 2. Belgesi, uluslararası hakemi, karar verirken yasallık ve eşitlik ilkesini gözetmekle yükümlü kılıyordu. Hakem bu ilkelere uyacak mıydı yoksa siyasal baskılara ve pragmatik görüşlere yenilecek miydi? Endişeli olmamız için birçok neden vardı.

Yasal ve adil olmak için hakemin kararı, kenti Bosna-Hersek Devleti'ne ya da Federasyonu'na vermeliydi. Ama bu durumda Sırp Cumhuriyeti toprak bakımından kesilmiş olacak, bu da Büyük Sırbistan projesi için çözümsüz sorunlar doğuracaktı. Sırplar, genel silahlarını –güç kullanma tehdidi ve bu bölge ile bütün bir bölgenin istikrarsızlaştırılmasını- kullanabilirdi. 20 bin askerini Bosna'ya gönderen Amerikalılar, tek bir askerin hayatını bile tehlikeye atacak bir duruma kesinlikle izin vermezlerdi. Yine de Sırplar SFOR'u ve bizi sindirmeye başlamıştı. Devletlerinin başı, aşırı bir siyasetçiydi ve SFOR'un gözlerini kapayabileceği faaliyetler için Sırpların seferber edilmesi yönünde tahrik edici beyanatlar veriyordu. Üstelik, kentin hemen yakınında bulunan Brçko'nun bir belediyesinde, Bosna'ya destek olan Yüksek Suudi Komitesinin yardımıyla, tahribatı tamir etmiş ve bin yeni ev, hastane, okul ve cami inşa etmiştik; Sırp aşırılar bizim yükselttiğimiz bin kadar kırmızı kiremitli çatının varlığını provokasyon olarak değerlendirildi. Tek kelimeyle, bu, Batılı bir politikacı için, "yurtta sulh" uğruna statükoyu korumanın ideal bir fırsatıydı.

Olumsuz siyasal baskıları nötralize edecek etkili siyasetçi dostlarımdan biriyle konuşmaya karar verdim. Fas Kralı II. Hasan'ı seçtim. Kral Batı'da da, İslam Dünyasında da eşit derecede etkiliydi; Bosna'nın da büyük bir dostuydu. 15 Aralık 1998'de yapılan Madrid Konferansı'ndan hemen önce Kral'ı ziyaret etmeyi kararlaştırmıştım.

 Sekiz koltuklu küçük bir Cesna'daydık: Dr. Silajdzic, Dr. Trnka, Cemal Latic, bir tercüman, koruma ve ben. Profesör Ganic, vaadettiği gibi bizimle gelmedi. Şaka yollu, uçaktan korktuğundan bahsettik ki bunda hakikat payı vardı. Kendimizi Alpler üzerinde bulduğumuzda ve Cesna sert rüzgarla sarsılırken, Ganic'in bizden akıllı olduğunu kabul ettik. Kısa bir mola için serin bir akşamüstü Malaga'ya indiğimizde rahatladık. Cebelitarık'tan geçerken henüz hava kararmamıştı. Bu dağı görmemiz için yegâne bir şanstı. Elbette, hemen efsanevi Tarık ve onun Cebelitarık'ı geçmesi hakkında konuşmaya başladık; burası, yalnızca dar değil, aynı zamanda -uçaktan bize göründüğü kadarıyla- Fas çölleri ile İspanya'nın kayalık kıyıları arasında uzanan bir gölet gibi sığdı. Bosna'da yakın zamanda yaşananlardan sonra, böyle bir durumda Endülüs Müslümanlarının trajik kaderini hatırlamak için bir Müslüman olmak gerekmiyordu. Şair Latic, İskender'in *Ponornica*'sından "Tanrım, Tanrım, bizi nerelere sürükledin" cümlesini zikretti.

Kral Hasan, iklimi keyifsiz sağlığına iyi gelen Marakeş'teydi. Bir zamanlar Fas başbakanı, sonra dışişleri bakanı olan ve yakınlarda öğrendiğimize göre Kral'ın da bir akrabası olan Dr. Abdüllatif Filali tarafından karşılandık.

Kaldığımız otel, güzel bir parkın içine Berberi üslupla inşa edilmiş hoş bir oteldi. Odama girer girmez, duvarlara asılmış büyük Winston Churchill fotoğrafları gördüm. Evet, burası, II. Dünya Savaşının ilk yıllarında Churchill'in gizlice kaldığı ve Hitler'in Kuzey Afrika'daki ordularına karşı askeri harekatı planladığı odaydı. Bu büyük devlet adamının yarım yüzyıl önce kaldığı odada kalma onurunu elde etmiştim.

Kral Hasan, bizi, yeşillik, güneşlik, sulu, sütunlarla dolu bir avlusu olan sarayının önünde karşıladı. Boşnak bir çocuk gibi kısaydı, ama şen ve kibardı. Konuşurken fısıldayarak konuşuyordu. Oturduğu yerin arkasında, uzun kırmızı bir fes ve beyaz bir elbise içinde, geleneksel Fas kıyafetleriyle fotoğrafları asılmıştı.

Kral Hasan, hayli eğitimli bir Arap kralı olarak meşhurdu, Fıkhı ve Kur'an'ı biliyordu; çeşitli dilleri konuşuyordu; alimlerle özel toplantılar düzenliyordu. Bize Fransızca *hoş geldiniz* dedi ve Bosna'da olanları yakından izlediğini belirtti. "Şimdi durum nedir ve sizin için ne yapabiliriz?" diye sordu. Hemen meseleye girdim ve ziyaretimizin nedenini anlattım: Brçko için adalet.

Beni dikkatle, kafasını sallayarak dinledi. Kısa bir duraklamadan sonra, "Sayın Başkan, yolunuzda devam edin. Doğru politika izlediğinizi düşünüyorum. Meselenizle ilgili olarak, bana göre, İslam ülkeleri Brçko meselesine ilgi göstermeli ve kararın, siyasi değil, sizin çıkarınıza uygun olarak hukuki olmasını talep etmeli" dedi. Ben de, bunu da rica ettiğimizi belirttim.

Bu son toplantımızdı. Kral Hasan, önümüzdeki yılın yazında vefat etti.

Böylece 1999'a Brçko konusundaki endişelerle girdik. Hakem Robert Owen'ın nihai kararını bu yıl vereceği ve bunun, Şubatın sonu ile Martın başında gerçekleşmesinin beklendiği açıklandı.

21 Ocakta, Brçko konusunda bir görüşme talep eden Saraybosna günlük gazetesi *Avaz*'ın Genel Yayın Yönetmeni tarafından ziyaret edildim. Aşağıda bu görüşmeyi aktarıyorum:

Avaz: Sayın Başkan, Bosna-Hersek'te halen fiili ve en önemli mesele, Brçko meselesi. Hakemin, ya da daha kesin olarak uluslararası topluluğun, hatta Amerika'nın kenti Sırp Cumhuriyeti'ne verme ihtimali var mı?

İzzetbegoviç: Teoride böyle bir ihtimalin bulunmadığını söyleyemem; ama bu büyük bir hata olacaktır.

Avaz: Sizinle aynı fikirdeyim; ama cevabınızı okuyucularımız için biraz daha açabilir misiniz?

İzzetbegoviç: Kaosun ortaya çıkacağını düşünüyorum. Böyle bir karardan sonra hiç bir şey aynı kalmayacaktır. Boşnaklar bunu yalnızca hayati çıkarlarına bir ihanet değil, uluslararası hukuk ve adaletle alay edilmesi olarak da değerlendireceklerdir. Biliyorsunuz böyle bir karar Dayton Anlaşmasına da aykırı. Kabul edilemeyecek bir çizgi, gerçekte bir adaletsizlik düzeyi var.

Avaz: Önümüzdeki hakem kararı için ana tezleriniz nelerdir?

İzzetbegoviç: Bütün tezler, tamamıyla bütün tezler bizim lehimize ve bunları daha önceden zaten belirttim. Kanıtlama yükü öbür tarafta, çünkü hakkımız bariz.

Avaz: Ama, onların tezi Sırp Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğü?

İzzetbegoviç: Niye ortak bir devlette toprak bütünlüğü istemiyorlar? Federasyon da bütün değil. Tezleri ayrılık niyetini ifşa ediyor; çünkü yalnızca bu durumda toprak bağlantısına ihtiyaç duyacaklardır. Brçko'nun Federasyon'a teslim edilmesi gerektiğinin bir nedeni de bu işte. Böylece Dayton'ın bir adaletsizliği düzeltilecektir ve aynı zamanda bu, ayrılık fikrinin işe yaramayacağı doğrultusunda güçlü bir mesaj olacaktır. Brçko'nun Sırp Cumhuriyeti'ne verilmesini isteyenler ve onları destekleyenler, pratikte ayrılığa doğru gidiyorlar ve Bosna-Hersek'i parçalıyorlar; bu konuda biz netiz.

Görüşmenin sonunda, Radoncic (*Avaz*'ın Genel Yayın Yönetmeni -Y.h.n.), Sırp Cumhuriyeti Brçko'yu alırsa Devlet Başkanlığı'ndan istifa etmeye kararlı olup olmadığımı sordu. Cevabım olumluydu. "Ya Silajdzic?" diye sordu. "Onun da aynısını yapacağına kuşkum yok" dedim.

Brçko çabalarımızı koordine etme görevi, başında Ejup Ganic'in bulunduğu Brçko Hakemliği Devlet Komisyonuna verilmişti. Ganic o zaman Bosna-Hersek Başkanlığı'nın bir üyesiydi; daha sonra Federasyon Başkanı oldu. Komisyon, belge toplama ve hakemlik için tezlerimizi hazırlama görevine sahipti ve bu işi profesyonel ve başarılı bir biçimde yaptı.

Brçko için Mahkeme, Uluslararası Adalet Divanı Başkanının, başhakem olarak Amerikalı hukukçu Robert Owen'ı seçtiği 15 Temmuz 1996 tarihinde çalışmaya başlamıştı.

İlk hakemlik toplantısı Bosna'da 11-16 Ocak 1997'de yapıldı. Bir sözde Geçici Hakem Kararı verildi. Fiili "Sırp çoğunluğu"na sahip belediyenin bir bölümünde uluslararası bir büro ve denetleme kuruldu; ama toprak ve kentin statüsü meseleleri çözümsüz kaldı. Karar, adaletin ve yasal düzenlemelerin değil, *reel-politik*in bir yansımasıydı. Temas Grubu üyelerinin Brçko'da adil bir kararın uygulanması için olası askeri müdahale ihtiyacı duyulmasından endişe etmesi ve korkması, Hakem Owen'ı etkiledi. Brçko'yu Bosna-Hersek Federasyonu'na vermek için açık tezler yerine, Owen nihai kararı, Sırp Cumhuriyeti'nin kenti yönettiği fiili durumu uzatarak son ana kadar erteledi. Hakem uluslararası gözleme hükmettiğinden, ilgili uluslararası çevreler (Temas Grubu üyeleri: yani ABD, Almanya, Büyük Britanya, Fransa, Rusya ve İtalya) kararı adil olarak düşündü. Gözlemciye yerel hukuk ve düzenlemeler,

mültecilerin geri dönüşü, seçimler, ekonomik yeniden yapılanma, limanın canlandırılması, gümrük hizmetleri gibi alanlarda önemli bir yetki verildi.

Bu Geçici Hakem Kararının uygulanması, Mart 1997'de Brçko'da Gözlemci Bürosunun açılmasıyla başladı. Amerikalı Robert Farrand Gözlemci olarak atandı. Brçko Devlet Komisyonu, Federal Brçko Hakem Kararı Uygulama Komisyonuna dönüştürüldü. Görevi, Bosna-Hersek Federasyonu'nun Gözlemciyle temaslarını sağlama, somut önerilerde bulunma ve onun adına faaliyetler yürütmenin yanısıra bu kararın Federasyon'a yüklediği yükümlülükleri yerine getirmekti.

Bir yıl sonra Brçko Hakemlik Mahkemesinin ikinci toplantısı (5-12 Şubat 1998'de) toplandığında, kamuoyumuz toplantıyı ve konuşulan her sözü büyük bir gerilim içinde izledi. Yasal temsilcimiz Amerikalı avukat Edward Delaney, Sırp tarafının, Roma'da (Ocak 1997'de) alınan Hakem Kararının uygulanması için hiçbir şey yapmadığını ve hiçbir şey yapamayacağını belirtti. Brçko'nun Federasyon'a verilmesi ya da Brçko'yu Bosna-Hersek Merkezi Hükümeti'nin otoritesine vermek anlamına gelecek bir uzlaşmacı çözüm bulunması gerektiğini söyledi.

Hakem Owen 15 Mart 1998'de sözde Ek Kararını ilan etti; bu karar, Brçko için kararı bir yıl daha erteliyordu. Hukuki ifadeler kullanmasına ve adalet ve eşitlik kelimelerini sıkça tekrarlamasına rağmen, Owen'ın açıklaması Brçko Kararının hukuki alandan siyasal alana kaydığını ve bunun hiçbir biçimde bizim için uygun olmayacağını belli ediyordu.

Ek Karar açıklandıktan sonra, *Drevni Avaz'ın* birkaç sorusuna cevap verdim (15 Mart 1998):

> **Avaz:** İlk sorum şu: Brçko için Hakem Kararı sizi şaşırttı mı?
>
> **İzzetbegoviç:** Dürüst olmak gerekirse, şaşırmadım. Dünya ya da uluslararası topluluk sözkonusu olunca, şaşırmaya uzun süre önce son verdim
>
> **Avaz:** Prof. Ganic'in başında bulunduğu bizim ekip görevini iyi yaptı mı?
>
> **İzzetbegoviç:** Bana göre yalnızca iyi değil, mükemmel yaptı. Mahkemeye sundukları materyal ve belgeleri gördüm. Hepsi de sistematik ve iyiydi. Bütün ilgili şahitleri; TKP Yöneticisi Dr. Jamakosmanovic'den Beslagic'e, Komsic'e, Orosolic'e, Dr. Hudolin'e kadar, Hükümet'ten ve Brçko Belediyesinden

kişileri, neredeyse bütün siyasi partileri, SGV'yi hatta Osijek valisi Cr. Kramaric'i, getirmişlerdi. SFOR, IPTF, UNHCR vb. gibi uluslararası örgüt yetkilileri bizim önerimiz lehine konuştu. Üstelik uzmanlarımızın yanısıra, Amerikalı hukukçular da dahil oldu ve son olarak Prof. Ganic ABD, Fransa ve Almanya'yı ziyaret etti. Kendi lehimize bütün siyasi adımları attık. Ancak, atasözündeki gibi köre göz kırpmak beyhudedir. Bu, açıkça büyük güçlerin aldığı siyasi bir karardı.

Avaz: Viyana'da bulunan gazeteciler, bu açıdan ekibimizi övmüyor. Medya ve benzerlerinden kıyaslanamayacak kadar ilgi gören Dodik karşısında sönük kaldıklarını belirtiyorlar.

İzzetbegoviç: Söylediğin son şey doğruydu; ama bunun Hakem Kararıyla hiç bir ilişkisi yoktu. Dodik toplantıda ne ciddi tezler ileri sürdü, ne de tezleri bir rol oynadı. Brçko'nun ya Sırp Cumhuriyeti'nin bir parçası olması gerektiğini ya da istifa edeceğini söyleyerek tehdit etti; bu, ne yerine getirdiği ne de kimsenin yerine getirmesini beklediği bir tehditti. Dodik medyanın ilgisini çekti; ama bunun nedeni tamamıyla farklı: Nihayet yedi yıldan sonra siyasal arenada normal bir Sırp siyasetçi görünmüştü. Doğası gereği nadir olan bu mucizeyi görmek için gitti insanlar. Elbette sıradan insanlar arasında birçok normal Sırp var; ama onlar siyaset sözkonusu olunca çok nadir. Öven ve eleştiren medya sözkonusu olunca da, Saraybosna'daki otoriteye saldırmak ve muhaliflerini övmek revaçta şimdi, popüler bir şey ve belki de kârlı bir şey.

Avaz: Kararın siyasi olduğunu söylediniz. Biraz daha açabilir misiniz?

İzzetbegoviç: Seçim kampanyası başlamış durumda. Amerika ve Avrupa Dodik'i güçlendirmek istiyor. Brçko kararı, Sırplar için, "Pale rejimine değil, Dodik'e oy verin" mesajı. Bunun bedelini de şimdilik biz ödüyoruz.

Avaz: "Şimdilik"le neyi kastediyorsunuz?

İzzetbegoviç: Kararı dikkatle okursanız, onda başka bir mesajı daha göreceksiniz: Dodik kent için Boşnak ve Hırvatlara dönmeli, çok-milli yapılı bir polis gücü ve otoritesi oluşturmalı, Brçko'yu savaş suçlularından temizlemeli, Gözlemciyle serbest bir ekonomik bölge kurmalı, devlet organlarını, limanı vs. açmayı mümkün kılmalı.

437 Onun bu "ev ödevi"ni yapamayacağını; bunların önümüzdeki yılı beklemek sorunda olduğunu belirttim. Bunu öngörmek için zeki olmaya gerek yoktu.

Brçko için üçüncü ve son hakemlik 8-17 Şubat 1999'da Viyana'da gerçekleşti. Altı uluslararası topluluk şahidi dinlendi. Sırp Cumhuriyeti 17, Federasyon 16 şahit önerdi. 16 Şubatta Federasyon'un 12. şahidiydim. Şunları belirttim:

> Hakem Owen ve ekibine saygılarımla, aşağıdakileri vurgulamak istiyorum. Brçko, Bosna-Hersek Federasyonu'nda kalmalı. Nedenler şunlar:
>
> 1. Dayton'da Brçko'nun Sırp Cumhuriyeti'ne verilmesi çözümünü kesinlikle reddettik. 20 Kasım 1995'te, Brçko nedeniyle barış müzakerelerini terk edip delegelerimizin Bosna'ya dönmesi hakkındaki belgeyi imzaladım. İşte o zaman bu hakemlik önerildi ve bundan sonra genel barış anlaşması imzalandı. Bu olgu itiraz kabul etmez ve zannediyorum ki siz ve Owen, Dayton Anlaşmasına katıldığınız için bunu biliyorsunuz.
> 2. Brçko Belgesi (2. Belge, 5. madde) açıkça, Hakemin karar verirken yasallık ve eşitlik ilkesine göre hareket edeceğini belirtiyor. Bu nedenle Hakem kararı verirken serbest değil. Pragmatik siyasal mantığa göre davranamaz ve hukuki nedenleri göz ardı edemez. Kararı hukuki ve adil ya da Dayton Anlaşmasıyla uyumlu olmalı.
> 3. Brçko, savaştan önce Boşnak-Hırvat çoğunluğuna sahip bir kentti. 1991 resmi nüfus sayımı, Sırp ve diğerleri %21 iken Sırp olmayanların %79 olduğunu gösterir. Mülkiyet oranı da aynı. Saldırının başlarında (Mayıs-Haziran 1992) eski JNA ve Sırp paramiliter güçler, Brçko'nun Boşnak ve Hırvat nüfusuna soykırım uyguladı. Bir kısmı öldürüldü, diğerleri sürüldü.. Şimdiki durum, kanunla değil, güçle oluşturuldu.
> 4. Belirtilen nedenlerden dolayı, yalnızca tek bir Bosna-Hersek barış planı değil, birçoğu (Cutileiro, Vance-Owen, Owen-Stoltenberg, Temas Grubu vb.) Brçko'nun Sırp hakimiyeti altında Bosna'ya verilmesi gerektiğini belirtmez. Aksine, şimdiye kadarki barış projeleri, Brçko'nun sahiplerine –Brçko halkına– verilmesini söyler.
> 5. Sırp otoritelerin hem Brçko'da ve hem de genelde Sırp Cumhuriyeti'ndeki savaş sırasında ve savaştan sonraki ta-

vırları, bu otoritenin Sırp olmayan nüfus için, gerçekte savaş öncesi çoğunluğu için asgari hakları ve adaleti temin edemeyeceğini gösterir. Federasyon'da azınlıklar için daha çok adalet, özgürlük ve hoşgörü var. Şimdiki durum bu ve genel evrime göre gelecekte de böyle olacak.

6. Hakemin yukarıda belirtilen olguları ihmal etmesi ve adil olmayan bir karar vermesi durumunda, bu kesinlikle Bosna-Hersek nüfusunun çoğunluğunda tatminsizlik yaratacak ve Dayton Anlaşmasının uygulanmasını durduracaktır.

Burada belirtilen ve delegelerimizin Hakemliğin bu toplantısında ve önceki iki toplantısı sırasında açıkladığı diğer nedenlerden dolayı, kararınızın "Brçko Federasyon'a ait olmalı" doğrultusunda verilmesi gerektiğini düşünüyorum.

5 Martta Nihai Hakem kararı açıklandı: Brçko ne Bosna-Hersek Federasyonu'na ne de Sırp Cumhuriyeti'ne ait olacaktı. Bosna-Hersek içinde ayrı bir birim olacaktı. Birim çok-etnik yapılı bir hükümet tarafından yönetilecek ve belirsiz bir tarihe kadar, uluslararası gözlemcinin yönetimine bırakılacaktı.

Dodik'in 15 Mart 1998 tarihli Ek Kararın taleplerini yerine getirmediği (ya da getiremeyeceği) şeklindeki öngörümüz doğru çıkmıştı. Nihai kararının 6. ve 7. maddelerinde Hakem Owen şunları belirtir:

6. 1999 Viyana'daki toplantılar sırasında SC'nin, 15 Mart 1998'deki Ek Kararın kanıtlar yönündeki taleplerini yerine getirmediği görüldü. Sunulan kanıtlar, Dayton Anlaşmasının ve 1998'de ilk hali ortaya çıkan hakem kararlarına saygıyı ve etkin ve güven verici biçimde uygulama çabasını göstermediler. SC Başbakanı Milorad Dodik'in iyi niyetlerine rağmen, Brçko üzerinde yerel kontrole sahip Sırp siyasi, özellikle SDS ve SRZ gibi Dayton karşıtı partilerle bağlantılı kişiler, yerel ve oluşum düzeyinde, özellikle a) evlerinden atılmış kişilerin ve mültecilerin evlerine dönmesinin teşvik edilmesi ve mümkün kılınması, b) demokratik çok-etnik yapılı oluşumların gelişmesine yardım edilmesi ve c) uluslararası gözlemcilerle işbirliğine gidilmesi hakkındaki Dayton Anlaşmasının Hakemlik amaçlarının engellenmesine göz yummuşlar ve önemli düzeyde desteklemişlerdir.
7. Mahkeme, Dayton karşıtı grupların, özellikle de SDS ile SC'nin yeni seçilen başkanı Nikola Poplasen'in yönettiği

SRS gibi partilerin, SC içindeki Brçko bölgelerindeki hakimiyetleri sürdükçe, yerel engelleme düzeyinin etkin bir biçimde azaltılamayacağını da görmüştür. Gerçekte, eğer Dayton yanlısı yapılar geçtiğimiz yıl içinde programlarını Brçko'da uygulasaydı, Mahkemenin şimdiki bir yönetim değişikliği kararı muhtemelen gerekli olmayacaktı; ama SDS ile SRS'nin katı tutumu Mahkeme için başka bir şans tanımadı.

Nihai kararın açıklanmasından birkaç gün sonra, BH Press'in birkaç sorusuna cevap verdim. Bir soru Brçko'yla ilgiliydi:

BH Press: İki taraftan Brçko mücadelesi, spordan bir ifadeyle, berabere bitti ki bu, Boşnaklar için kötü değil. Bazıları bundan en fazla sizin itibar kazandığınızı söylüyor.

İzzetbegoviç: Cevabım sizi şaşırtabilir; ama ben dürüst bir biçimde bu marifetin (Sırp Cumhuriyeti'nin görevden uzaklaştırılan başkanı) Poplasen'e ait olduğunu düşünüyorum. Uluslararası unsurların Brçko'yu Sırplara bırakma olasılığını uzun zamandır düşündüğü sır değil; adil olduğu için değil, bu onlara kolay geldiği için. Seselj'in bir adamı olarak kötü ünüyle, geçtiğimiz altı ay içindeki davranışları sağolsun, Poplasen, bunun kesinlikle mümkün olmadığını onlara kanıtladı. Brçko Sırpların kontrolü altında kalırsa bunun adaletsizlik olacağına dair bütün tezlerimiz, tam anlamıyla Poplasen nedeniyle ağırlık kazandı ve nihayette bu ortaya çıktı. Bu kararın diğer itibar kazanan kişisi, bu olguyu kabul etme cesareti gösteren Hakem Owen'dır. Poplasen'in onun için de güçlü bir tezi vardı. Owen kararında böyle yazdı. Bu nedenle bu kişilere teşekkürler. Diğerlerimizin itibarını başka şartlarda konuşacağız.

Nihai kararın uygulanması yavaş ve büyük zorluklarla ilerliyor. Ancak, en nazik kısmı –bölgenin askerden arındırılması– başarılı bir biçimde ve olaysız sona erdi. Federasyon Ordusunun son birliği, bölgeyi 31 Aralık 1999'da, Sırp Cumhuriyeti birlikleri de 6 Mart 2000'de terk etti. Dönülmez eşik geçildi.

Dayton Anlaşmasının en önemli kararı olan mültecilerin geri dönüşü, yavaş işliyordu. Geri dönüşler yalnızca yavaş değil ama aynı zamanda, öncelikle Sırp ve Hırvat kontrolündeki bölgeler için eşitsizdi. Bosna-Hersek Devlet Başkanlığı Hırvat

 üyesi Ante Jelavic geri dönüşleri sözel olarak desteklediği için, bu sözlerin dürüstlüğünü pratikte sınamaya karar verdim.

Şubat 1999 ortasında, bin Boşnak ve Hırvat mülteci ailesinin Saraybosna ve Mostar'a geri dönmesi inisiyatifini başlattım. Hep olduğu gibi Jelavic "tamam" dedi. 23 Şubat Salı günü gerçekleşen Bosna-Hersek Devlet Başkanlığı toplantısında, inisiyatif kabul edildi; ama bazı ilavelerle: Sırplar da dahil edildi ve böylece Banya Luka, Mostar ve Saraybosna'ya geri dönüşleri içerir hale geldi.

İki gün sonra, Bosna-Hersek Devlet Başkanlığı, Bosna-Hersek'i ziyaret eden NATO Genel Sekreteri Javijer Solana ve NATO Avrupa Güçleri Komutanı General Wesley Clark onuruna bir akşam yemeği düzenledi. Yüksek Temsilci Westendorp ile Bosna-Hersek SFOR Komutanı General Meigs de yemekteydi. Bunlar, mültecilerin geri dönüşü için birşeyler yapmak istiyorsanız, en önemli kişilerdi.

Yemekte General Clark mültecilerin geri dönüşü ve Başkanlık inisiyatifi meselesini açtı. Yemekteki yabancıların bu faaliyet için siyasi, askeri ve mali desteği vermeye hazır olduğunu belirtti. Burada "askeri" kelimesi geri dönenlerin güvenliğine işaret ediyordu. Saraybosna, Mostar ve Banya Luka geri dönüşün yoğunlaştığı en önemli merkezlerdi. Bu üç kentteki faaliyet örnek olmalıydı ve ileri bir adımı temsil etmeliydi. Dönenlerin adlarını, şimdiki adreslerini, geri dönmek istedikleri adresi, geri dönmek istedikleri yerin durumunu, (eğer mülk halen işgal altındaysa) buralarda halen oturanların nereye taşınması gerektiğini vs. içeren geri dönüşlerin yapılacağı yerlerin ("adres defteri" adını verdiğim) ayrıntılı planları da önemliydi. Listeler konusunda işbirliği yapılmalı ve karşılıklı olarak taraflara sunulmalıydı. Koordinatörler atanabilirdi.

Bütün bunlar olduktan sonra da iyimser değildim. Demagojilerin ve sloganların hemen ortaya çıkması beni endişelendiriyordu: "Sayı istemiyoruz", "Herkesin mülküne sahip olmasını istiyoruz" gibi. Ya da: "Bosna-Hersek'e geri dönüşlerin genel bir planının yapılmasını istiyoruz" gibi. Elbette ki böyle bir plan hiç yapılmayacaktı ve bu tür teklifler, herkesin şimdi bulundukları yerlerde ya da çoğunlukla başkasının mülkünde kalabilmesi için her şeyi yapmalarıyla tanınan kişilerden geliyordu genelde. "Herkes kendi mülküne sahip olsun" güzel bir slogandı; ama çoğunlukla hiçbir şey yapılmaması için bahane oluyordu.

İnsanların evlerine dönmesi, bu işle uğraşanlar için, zor bir görevdi. Genelde, haklı ya da haksız, bir mültecinin, bir askerin ya da ona sahip olma yetkisi bulunan bir kişinin evinde ya da apartmanında başkası yaşıyordu. Mülteci ile askerin hiç kimsenin inkar edemeyeceği ahlâki hakları vardı; onlara uygun başka evler bulmalıydınız; görevlilerin de güçlü bağlantıları vardı ve bütün iktidarlarıyla mücadele ediyordu. Bu kişilerin genelde eşleri ve çocukları da vardı.

1999 yılı boyunca, özellikle üç büyük kent için "herkesin kendi mülküne" dönmesi konuşuldu durdu. Çok şey söylendi, çok şey yapıldı. Batı Mostar ile Banya Luka'ya geri dönüşler, ihmal edilebilecek kadar azdı. BM Mülteciler Yüksek Komiserliği UNHCR'ye göre, Saraybosna Kantonu'na 2.683, Mostar belediyesinin batı kısmına 98 ve Banya Luka belediyesine de 133 aile geri dönmüştü. 1992-95 arasında etnik temizlik süreci hızlıydı ve bunun tersi olan –insanların evlerine geri dönme– süreci hayli yavaştı.

28 Şubat 1999 Cumartesi günü, sosyal demokrat adını taşıyan iki partinin birleştiği ilan edildi: Saraybosna'daki SDP ile Tuzla'daki Sosyal Demokratlar Partisi. Sosyal demokratların birleştirilmesi, hem açık ve hem de gizli bir biçimde bütün güçleriyle yabancılar tarafından desteklenmişti.

Saraybosna *Avaz*'a haftalık konuşmamda, bir okuyucunun, birleşmenin Bosna-Hersek'i nasıl etkileyeceği yönündeki sorusuna cevap verdim (4 Mart 1999):

> Cevabım şu: İyi etkileri olabilir, hiç etkisi olmayabilir ya da kötü etkileyebilir; açıkça onların Sırp Cumhuriyeti ile HDZ'nin kontrolü altındaki Federasyon topraklarında ne yapacaklarına bağlı. Samimi fikrimi söyleyeceğim: Eğer buralarda uygun bir siyasal güç olurlarsa, Sırp Cumhuriyeti'ndeki Sırplardan ve HDZ'nin halen hakim olduğu yerlerdeki Hırvatlardan önemli sayıda oy alırlarsa, bu, Bosna-Hersek'in siyasal hayatına yeni bir nitelik kazandırır. Bu onların "eşiği geçmesi"dir. (...) Eğer bunu yapamazlarsa, eğer "eşiğin" bu tarafında kalırlarsa, bu tamamıyla "aynı tas, aynı hamam" olur, ya da daha kötüsü: sosyal demokrasi adı altında Boşnak halkının otoritesini yok etmek için şeffaf bir çaba. Bu durumda her şey gelip şu soruya dayanır: Boşnak halkı (vurguluyorum: Boşnak halkı; çünkü bu onlarla ilgilidir), yarın Alija, Haris, Ethem, Safa tarafından mı yoksa Zlatko, Tokic, Ljubi-

sa ve Karlo tarafından mı ya da gerçekte uzak gelecekte başka bir Alija ve Zlatko ile yoldaşları tarafından mı yönetilecek? Bu gidişatın bedeli, Boşnak halkın milli özgürlük umudunun bir nisyana terkedilmesidir. Yine de, samimi bir şekilde temenni ettiğim gibi Sırp ve Hırvatlar arasında başarılı olurlarsa, onları desteklemeliyiz. Bu durumda ise hayal kırıklığına hiç yer olmadığından emin olabiliriz.

Nisan 2000'deki belediye seçimlerinde birleşmiş Sosyal Demokratlar Boşnaklar arasında önemli bir başarı elde ettiler; Hırvat ve Sırplar arasında ise tam anlamıyla çöktüler. SDA, geçtiğimiz on yıl boyunca sahip olduğu birçok belediyeyi kaybetti ve Sırp ve Hırvat milliyetçi partiler SDS ile HDZ konumlarını güçlendirdi.

Sırplar ile Hırvatlar arasında önemli hiçbir şey olmadığında, muhalefet ile medya dikkatini ve saldırısını Boşnak halkı ile SDA üzerinde yoğunlaştırdı.Yapılan propagandaya göre, SDA savaştan ve savaşın getirdiği her şeyden eşit derecede suçluydu. Artık hiç kimse Yugoslavya'nın çöküşünün başladığı (Eylül 1998'deki) 8. Sırp Komünist Birliği Toplantısından bahsetmiyordu ve "saldırgan" kelimesini kullanmaktan özenle kaçınılıyordu. Önemli tarihsel olgulardan bazıları unutulmuştu ya da sözü bile edilmiyordu; çünkü iktidar mücadelesine uymuyordu. Bu nedenle, bir sonraki Bağımsızlık Gününü, bu karışıklık ve unutulmuşluğa terketme çabasına karşı çıkmak için bir vesile olarak kullanmaya karar verdim.

BAĞIMSIZLIK GÜNÜ KONUŞMASI

Saraybosna, Bosna-Hersek Başkanlık Binası

(1 Mart 1999)

Saygıdeğer baylar ve bayanlar, değerli dostlar,
Sizleri en büyük bayramımızı kutlamak için aramıza katılmaya davet ettik. Bosna-Hersek yurttaşları için bugünün büyüklüğüne dair birkaç söz söylemeden önce, sizleri selamlarım. Dini cemaatlerin temsilcileri olan Reis Dr. Ceric, Piskopos Sudar, Vladika Nikolaj, Yahudi cemaatinden Bay Finci, Fransiskenlerin saygıdeğer lideri Rahip Petar'a da hürmetle-

rimi sunarım. Dünyadan dostlarımıza, dost ülke büyükelçilikleri temsilcilerine, OHAR, SFOR, UNHCR, AGİT temsilcileri ile barış görevi için burada bulunan hükümet ve sivil toplum örgütleri temsilcilerine, Bakanlar Kurulu ve Federasyon Hükümeti üyelerine, yüksek kanton görevlilerine, siyasi parti temsilcilerine ve bugün aramızda olan herkese hoş geldiniz dileklerimi sunarım.
Bu mütevazı tören, yedi yıl önce bugün gerçekleştirilen ve Bosna-Hersek Sosyalist Cumhuriyeti yurttaşlarının neredeyse üçte ikisinin ülkenin bağımsızlığı için oy verdiği referandumun hatırlanması içindir.
Referandumun sloganı şuydu: "Bütüncül, bağımsız ve egemen Bosna-Hersek için". Bu slogan, ülkenin bağımsızlığını savunan güçlerin ana ilkesi oldu ve bugüne kadarki aşırı zor dönemde bile bir slogan olarak kaldı. O zamanki bölünmüş Yugoslavya Hükümeti, o zaman mevcut ordu ve SDS'nin paramiliter güçleri halkın iradesini reddetti ve bu kararı kabul etmedi.
6 Nisan 1993'te AB ülkeleri Bosna-Hersek'in bağımsızlığını tanıdı ve 23 Mayısta BM Bosna-Hersek Cumhuriyeti'ni BM üyeliğine kabul etti. Bölünmüş Yugoslavya Hükümeti, ordusu ve SDS'nin paramiliter birlikleri dünyanın bu ortak kararına uymadı ve onu kabul etmemeyi seçti.
Aksine, BM'nin en genç üyesine karşı saldırgan bir savaş başlattılar. Savaş uzun ve acımasızdı ve çok sayıda insanı kurban aldı; köylerin, kentlerin, fabrikaların, tarihi ve kültürel eserlerin görülmedik tahribatına yol açtı.
Haklı olarak kendimizi Bosna-Hersek'in hukuki ve meşru savunucuları olarak düşündük; çünkü, o nazik günlerde, bu yurttaş çoğunluğunun iradesine göre ve uluslararası hukuk kurallarına uygun olarak davrandık.
Geri dönmek zorunda kaldığımızda geri dönmekten kaçınmayacağımız geçmişimizi şimdilik bir kenara bırakalım.
Geleceğe dönük olarak herkes "hakikat ve yeniden kaynaşma"dan bahsediyor. Hakikat ve yeniden kaynaşmaya EVET, ama adalete de. Bazıları bu adaleti isteyerek ya da istemeyerek unutuyor. Her kim sözkonusu olursa olsun, savaş suçlarının unutulmamasını sağlayacak bir biçimde, Lahey Savaş Suçları Mahkemesi'nin çalışmasını güçlü bir şekilde desteklememizin nedeni bu.
Bedeli çok ağır olan bir savaş, üç yıldan biraz daha fazla bir zaman önce Dayton'da bitti. Bosna Devleti'nin yeni bir iç ör-

gütlenmesi oluştu. Birçoklarına göre, Dayton çözümleri iyi olmadığından bu örgütlenme işlemiyor. Bu bazı açılardan doğru; ama tam anlamıyla doğru değil. Dayton Anlaşması, tutarlı bir biçimde uygulansaydı iyi olacaktı. Savaş sona erdi, ama başka araçlarla sürdürülüyor. Bu yeni savaşa engellemecilik deniyor ve ne yazık ki, Federasyon ile Devlet'in en duyarlı bölgelerinde iş başında.

Bunun tek çözümü bizim ve dünyanın Dayton'da kabul edilen ve imzalanan şeyleri tutarlı ve tam olarak uygulama kararlılığı. Bu kararlılık, kayıp ya da yeterince yok. Kabul etmeliyim ki herkeste bolca laf, ama az iş var. Madrid Konferansı kararlarının uygulanması güzel bir örnek. Ancak, çekince ve yorgunluk işaretleri var. Gelecekte bu durumun değişeceğini umut ediyorum. Kendi adıma ve bugün, burada bütün temsil ettiklerim adına, ülkenin barışını ve güvenliğini sağlamada, mültecilerin geri dönmesine imkan tanımada, serbest piyasa ekonomisi oluşturmada, yolsuzlukla ve örgütlü suçla mücadelede ve hukuki yapıyı dönüştürmede; tek kelimeyle, bütünleşmiş demokratik ve müreffeh bir Bosna-Hersek, ve dini, milliyeti ve siyasi inancı ne olursa olsun bütün yurttaşlarının çıkarına çalışacak bir ülke kurmada yeni çabalara girişmeye hazır olduğumuzu teyit ederim. Bizim bu çabamız, Brçko için adil bir çözüm bulunursa, Bosna-Hersek topraklarındaki üç ulusun anayasal hakları tanınırsa ve iki oluşum, üç millet ve eşit yurttaşlardan oluşan çok-etnik yapılı bir ülke olarak Bosna-Hersek'e siyasal ve maddi destek devam ederse, daha başarılı olacaktır.

Bu duygu ve düşüncelerle bu mütevazı törene katıldığınız için teşekkür eder, bu tarihi bayramımızda sizi selamlarım. Teşekkür ederim!

Balkanlar'da barış yok! Belgrad rejimi bu kez, Kosova meselesi için "nihai çözüm"e karar verdi. Kosova'da Arnavutların etnik temizliği günden güne arttı. Önündeki her şeyi sildi süpürdü. Bir milyondan fazla kişi, kadın ve çocuk evlerini terk edip Makedonya, Arnavutluk ve Karadağ'a yöneldi. 20 bin kadarı Bosna'ya geldi ve binlercesi Batı'ya gitti. Bir tepki olarak 23 Martta NATO, Yugoslavya'daki hedeflere karşı hava harekatı gerçekleştirdi. Arnavut sivillerin kitlesel katliama maruz bırakıldığı konusunda haberler geldi; ama Batılı güçler hava harekatının sürdürülmesi konusunda çekinceliydi. 7 Nisanda Ce-

445 nevre'de toplanan İslam Konferansı Örgütü'ne şu mesajı gönderdim:

> İslam konferansı Örgütü (İKÖ) üye ülkelerinin mevcut temsilcileri ile Temas Grubu üyelerine samimi duygularımı ve selamlarımı sunarak, İKÖ üyelerinden hayli zor bir dönemden geçen Kosova halkına acil yardım yapmalarını rica ediyorum. Öncelikle, İKÖ'nün devam eden NATO harekatını çekincesiz desteklenmesini dilerim. Neredeyse bir milyon Arnavut evlerinden edildi. II. Dünya Savaşından sonra en büyük beşeri facialardan birisi yaşanıyor. Sivil nüfusun bu acımasızca yerinden edilmesi, cezalandırılabilir de cezalandırılamayabilir de; bu, onların evlerine dönüş umuduyla ya da onsuz da olabilir. NATO harekatı durursa, suç cezasız kalacaktır ve yerlerinden edilen kişiler köylerine ve kentlerine hiç dönemeyecektir.
>
> İkinci olarak, İKÖ üyelerinin, çekinmeden, özellikle çadır, yiyecek ve tıbbi malzemeyle, Kosovalı mültecilere her türlü yardımı yapmasını ve bu amaçla yardımları koordine etmesi için bir komite kurulması elzemdir. Suudi Arabistan ile Türkiye'ye, doğru örnek teşkil ettikleri için teşekkür ederim.
>
> Üçüncü olarak, bu yüksek komite tarafından sunulacak bir belgeyle Sancak'taki Boşnak milli azınlığa destek ve dayanışma göstermenizi rica ediyorum.
>
> İKÖ'nün bugünkü toplantısının başarılı geçmesi dileklerimle, size kardeşçe selamlarımı gönderir, en derin saygılarımı sunarım.

NATO harekatıyla ilgili olarak Bosna-Hersek Devlet Başkanlığı'nda açıkçası ittifak yoktu. İki kez, Devlet Başkanlığı'nın Sırp üyesi Yugoslavya'ya hava saldırıları için Bosna-Hersek hava sahasının kullanılması sorusunu ortaya atmak istedi. Bu amaçla Bosna-Hersek hava sahasının kullanıldığı hakkında kanıtı olup olmadığını sordum. Kanıtı olmadığını ve IFOR komutanı General Meigs'e aynı soruyu sorduğunu söyledi. Varsayımlar tartışmayacağımı ve NATO'nun, 1993'ten beri geçerli olan uçuşsuz bölgeyle ilgili BM kararına göre Bosna-Hersek hava sahasını kontrol etme hakkı bulunduğunu belirttim. Bunun gerekliliğinin kanıtı, geçenlerde Tuzla yakınlarında Bosna hava sahasını ihlal eden iki Yugoslav MIG uçağının inişe zorlanmasıydı.

 Sırbistan'ın bombalanması, Milosevic Yugoslav Ordusunun Kosova'dan geri çekilişini kabul ettikten sonra, 10 Haziranda sona erdi.

Balkanlar'daki kaotik durum göz önüne alındığında, yalnızca Bosna-Hersek'in Avrupa'yla bütünleşmesinin kabul edilmesinin, onun uzun vadeli güvenliğini temin edeceği açığa çıkmıştı. 27 Nisan 1999'da, delegasyonumuz Avrupa Konseyi toplantısı için Strazburg'a gitti. Bosna-Hersek, bundan üç yıl önce, Barış Ortaklığı'na ve ardından da AB'ye giriş için bir tür lobi olan bu kurulun üye ülkesi olmaya çalışmıştı. Avrupa'nın Bosna politikası, gazetecilerin "Gizli" adını verdiği konuşmamda (1998 Aralığı) açıkladığım şekilde, bütün başka türlü iğvalara rağmen, kesin seçimimdi. Onları bu süreci hızlandırmaya ikna etmek için Strasburg'a gittik. Konuşmam Konsey üyelerinin tamamının doldurduğu bir salonda yapıldı.

Konuşmamın hayli iyimser olduğunu kabul etmeliyim. Gölgesiz bir tablo gibiydi. Duruma uygundu. Avrupa'ya gidip, büyük salondaki gazeteciler ve dinleyiciler bir yana, 19 ülkeden 600 delegenin önünde, bizi kabul etmelerini ve şartların çok kötü olduğunu söyleyemezdim. Başkaları buna dikkat çekerlerdi. Birçok düşman ve birçok da kayıtsız kişi vardı (ki ben bunları daha tiksindirici buluyordum); bu kişiler Bosna-Hersek'teki sorunlar hakkında konuşup duruyordu. Görevim resmi biraz daha geliştirmek ve onlara bazı umutları ve hakikaten inandığım çıkış yolunu göstermekti. Bunu kısmen başardığım görülüyor. (100'den fazla görevlinin hazır bulunduğu) Bakanlar Konseyi'nde üç Devlet Başkanlığı üyesi giriş konuşması yaptı ve soruları cevaplandırdı. Slovenya, mültecilerin geri dönüşü (şartlar ve şanslar), Bosna-Hersek'te insan hakları (bu konudaki raporlar tatmin edici değildi) ve NATO hava harekatının Bosna-Hersek'e etkisi hakkındaydı. Onlara, mültecilerin başarılı bir biçimde geri dönmesinin (güvenlik, rıza, iş, okul ve eğitim programları gibi) ön şartları olduğunu; ama önemli iki şartın daha bulunduğunu söyledim: yalnızca kısmen yapılan bir iş olan çok-etnik yapılı bir polis gücünün düzenlenmesi ve bütün Bosna-Hersek'te yurttaşların eşitliği. İkinci soruyla ilgili olarak, Bosna-Hersek Anayasa Mahkemesi'nde bir prosedürü başlattığımızı söyledim (bütün Bosna-Hersek'te üç milliyetin de anayasal

haklarının kabulü talebi). İkinci sınıf vatandaşlık olursa hiç kimsenin geri dönmeyeceğini (ya da geri dönmek istemeyeceğini) söyledim. Bu durum rıza, iş ve eğitimde kendini gösteriyordu. İnsan hakları konusunda, rapora sinirlenmiş bir halde, Avrupa Konseyi raportörlerinin spesifik raporlar hazırlamalarını ve bu rapordaki bilgi ve verilerin kontrol edilmesini rica ettim. Bosna-Hersek'te insan hakları şartlarının, Avusturya'daki ya da Enver Hoca'nın Arnavutluk'undaki gibi kentten kente, hayli farklı olduğunu ve bu konuda genel bir yargıya varılamayacağını söyledim. Şimdiki gibi genel raporlar, yalnızca, insan haklarını zalimce ihlal edenleri "genel ortalama" içinde saklamaya yarıyordu. Saraybosna'daki ve Foça'daki insan haklarını "harmanlamak" ve bundan bir ortalama elde emek imkansızdı. Ama yapılan buydu. Saraybosna, Tuzla, Zenica, Banya Luka, Bihaç, Bijeljina, Visegrad vd. için özel durumlar betimlenmeliydi. Zannediyorum komite üyeleri beni anladı. Üçüncü soruya cevabım NATO harekatının zorunluluğu hakkındaki yargılarda aşikâr farklılıklar bulunduğu; ama Devlet Başkanlığı'nın üç üyesi arasında ve Bosna-Hersek yurttaşlarının çoğunluğu arasında, ülkemizi savaşın dışında tutmak konusunda mutlak bir uzlaşma olduğu şeklindeydi. Üyelerin tavrımız konusunda farklı nedenleri vardı elbette; ama sonuç aynıydı ve bu da güzel bir şeydi.

Avrupa Konseyi Genel Sekreteri Daniel Tarschys ve Bosna'nın büyük bir dostu olan Avrupa Konseyi Parlamenterler Asamblesi Başkanı Lord Jonston'la ayrı ayrı görüştük. Ancak en acı toplantı, Avrupa Konseyi Bosna-Hersek insan hakları raportörleriyle yapılanıydı. Özellikle Saraybosna'yla ilgili olmak üzere bir dizi hatalarını tespit ettim. Bu bilgileri (yanlış bilgiler) nereden aldılar bilmiyorum; ama raportörler, insan hakları bakımından şartların kötüleşmesi nedeniyle çoğu kişinin kentten ayrılmakta olduğunu söylediler ("Çoğu kişi kente gelmek yerine, oradan ayrılıyor" dediler).

Bunun bir yalan olduğunu ve şunları bilip bilmediklerini sordum:

Kuruluşundan beri Müslüman çoğunluğa sahip bir kent olan Saraybosna'da, ortaokula sahip büyük bir Katolik merkezin, bir lisenin, bir tıp okulunun, iki üniversitenin, en büyük Hırvat kültür birliği olan Napredak'ın etken olduğunu; Hırvat siyasi partilerinin özgürce çalıştığını; 60 bini aşkın Sırp ve Hır-

vatın Saraybosna'da yaşadığını; BH televizyonunun bir SDA kuruluşu olmadığını (TVBiH editörlerinde ve gazetecilerinden bilgi edinmelerini istedim); Avrupa Konseyi delegasyonumuzun bir SDA delegasyonu olmadığını, çünkü beş üyesinden yalnızca birisinin (Bicakcic) SDA'dan, geri kalan dört tanesinden ikisinin Sırp ve birisinin Hırvat olduğunu vs. Zannedersem bunları ilk kez duyuyorladı. Ve buna rağmen kendilerinin Bosna-Hersek konusunda raportör olduklarını düşünüyorlardı. Şu ifadeyle bitirdim konuşmamı: Eğer herşey Saraybosna'daki gibi olsaydı, Bosna-Hersek Dayton Anlaşmasından hemen sonra Avrupa Konseyi tarafından kabul edilirdi; ama, bunun gerçekleşmesi için kim bilir daha ne kadar bekleyecektik. Buna tam olarak cevap bulmaya çalışmalarını söyledim.

Günün sonunda, Bakanlar Konseyi'ndeki bir toplantıda, Devlet Başkanlığı'nın Sırp üyesi Jivko Radisic bir konuşma yaptı ve yalnızca Bosna-Hersek'ten sözetti. Sadece "amin" diyerek ayrıldım. Bir önceki Askeri Komite toplantısında, benzeri bir konuşmada bunu sesli olarak dile getirmiştim. NATO genel Sekreteri Javijer Solana ve NATO Avrupa Komutanı General Clark, "amin"ime kalpten gülmüşlerdi. Bu sefer "amin"i kendi kendime söylemiştim; ama daha sonra kısa bir sunuş yaptım; burada Radisic'e tamamen katıldığımı ve söylediği her sözün altına imzamı atabileceğimi söyledim.

Toplantıdan sonra İtalya temsilcisi gelerek şunları söyledi: "Amacınıza hayli yakın olduğunuzu düşünüyorum; mümkün olduğunca önemli ve olumlu şeyler yapın, bize yardım edin ki biz de size yardım edelim." Hayli dinamik ve tüketici bir gün böyle bitti.

Mayısta Haris Silajdzic, Dayton Anlaşmasını değiştirme fikrini açtı. Bu fikir, kamuoyunda büyük ilgi topladı. Bir anda, lehte ve aleyte kamplar oluştu. Karşı olanlar, girişimin hukuki olmadığı, Dayton Anlaşmasının yok edilmesi anlamına geldiği ve benzeri saçmalıkları sıraladı. Gerçek tam tersiydi. Fikrin anlaşmada hukuki bir zemini vardı. En önemli kısmında –Bosna-Hersek Anayasasıyla ilgili 4. Belgede- bir değiştirme ve düzeltme mekanizması vardı. Bosna-Hersek Anayasası, Bosna-Hersek Parlamentosu kararıyla değiştirilebilirdi ve bunun gelecekte olacağına inanıyorum.

449 Talep hukukiydi, ama gerçekçi miydi? Anayasanın değiştirilmesi için Temsilciler Meclisinde üçte iki çoğunluk ve Halk Meclisinde oybirliği zorunluydu. Çeşitli siyasal güçler arasındaki mevcut ilişkilerle, bunun tamamen gerçek dışı olduğunu düşünüyorum.

Bu nedenle, halihazırda, Madrid Konferansı'nın, özellikle mültecilerin geri dönüşüyle, sınır polisiyle ve Bakanlar Kurulunun dönüştürülmesiyle ilgili olan kararlarının uygulanması gibi Bosna-Hersek'in en önemli pratik bazı meselelerinin gerçekleştirilmesi konusunda enerjimizi en verimli şekilde kullanmalıydık. Ardından, Hırvatistan'la çifte vatandaşlık, mülkiyet meseleleri ve piyasa rejimi anlaşmasının, Üçüncü ve Dördüncü Hibe Konferanslarında vaadedilen hibelerin gerçekleşmesinin, Bosna-Hersek dışındaki yurttaşlarımızın pasaportlarını zamanında almasının, kısacası bazı geçici ve daha gerçekci şeyleri hayata geçirmek zorundayız. Halihazırda Dayton Anlaşmasını en iyi "gözden geçirme" yolu, müsbet taraflarını mümkün olduğunca uygulamaktır. Şimdilik, mümkün olanı gerçekleştirmeye çalışmak yerine imkansız olanlar hakkında faydasız tartışmalara girmeyi tercih edenler için tamamıyla umutsuz görünen başka konuların gündemde tutulmasından daha iyi yöntem bulunamaz. Bunun en güzel örneği, Sırp Cumhuriyeti Başbakanı Milorad Dodik ile Gelbard arasındaki 9 Haziran tarihli toplantı idi. Sırp Cumhuriyeti'ne geri dönüşler için söz verdiği 70 bin Boşnak ve Hırvat mülteciden konuşmak yerinde Dodik, görüşmeyi ustaca Silajdzic'in fikri konusunda bir polemiğe dönüştürdü. Dodik iki meselede kazandı! Kendisini Dayton Anlaşmasının ve Sırp çıkarlarının bir savunucusu olarak sundu ve mültecilerin geri dönmesi meselesinden kaçındı. Fırsat bulduğunda, bunu niye yapmasın ki?

Bosna'da yaz fırtınalı başladı. Öncelikle Yüksek Temsilci Vekili Jaques Klein, Bosna-Hersek'te yolsuzluk konusunda bir makale yayınladı ve yolsuzluğun, bu ülkenin kültürüne yerleşmiş olduğunu söyledi. Tuzla Kantonu'ndaki yolsuzluklar hakkında, bana göre, imkansız rakamlar da sundu. Ardından, Saraybosna Kantonu'ndaki İçişleri Bakanı, suçluların cezalandırılması meselesiyle ilgili olarak kamu savcılarının ve yargıçların yetersizliğinden yakındı. Nihayette de Dr. Silajdzic, Dayton

 Anlaşmasını uygulamaya çalışmadığı için Sırp Cumhuriyeti'nin meşruiyetini sorguladı.

Bugünlerde Saraybosna *Avaz*'la yaptığım görüşmeden atmosfer anlaşabilir (24 Haziran 1999):

Avaz: Dergimizde Bosna-Hersek'te yolsuzluk konusunda Klein ile sizin aranızda bir polemik vardı. Ardından, Amerikan Büyükelçisi Kauzlarich ve ondan önce de Bay Sklar aynı konudan bahsetti. Tepkiniz, denebilirse, beklenmedikti; çünkü her zaman Amerikalılardan en büyük müttefikimiz olarak sözediyordunuz.

İzzetbegoviç: Amerikalılar demedim, ABD dedim. Amerika, bizim dostumuz ve müttefikimizdir; buna güçlü bir biçimde inanıyorum. Amerikalılar hakkındaysa bilmiyorum. Bizi sevenler de sevmeyenler de var; ama çoğunluk her ikisi de değil; işlerini yapıyor bunlar ve onlar da dünyanın uzak köşelerinde neler olduğuyla ilgilenmiyor.

Avaz: Ancak, tepkinizdeki öfke beklenmedik birşeydi. Özellikle de Bay Sklar'a: "Yakamızı bırakın". Şimdi de Klein'a tepkiniz. Bazıları sinirlerinize hakim olamadığınızı ve bunun, Bosna-Hersek ile ABD arasındaki ilişkiler için iyi olmayacağını düşünüyor.

İzzetbegoviç: Sklar'la ilgili cümle tam olarak şuydu: "Bize ne biliyorsanız söyleyin ya da yakamızı bırakın." Bunlar farklı şeyler. Hiddetlenmedim. Tam tersine, meramım anlaşıldı ve diyebilirim ki bunları bilerek söyledim.

Avaz: Niye?

İzzetbegoviç: Birçok nedeni var. Birincisi bunları daha özgül hale getirmek için ve ikincisi, çünkü "Cebimde tek kuruş yok", bu nedenle bu lükse sahip olabilirim. Bosna-Hersek Devlet Başkanlığı'nın mülkiyetinde olan iki odalı bir apartman katında yaşıyorum. Hizmetçim de lüksüm de yok. Asli şeyler dışında hiçbir şeyim yok. Çocuklarımın da mülkü yok. Oturdukları apartman daireleri, mütevazı mobilyaları ve arabaları var; ama bunlara Saraybosna yurttaşlarının yarısı sahip. İzzetbegoviç ailesinde, çocuklarım da dahil, birçok eğitimli ve becerikli kişi var. Ancak, bunların hiçbirisi bakan, belediye başkanı ya da büyükelçi değil. Bütün bunlar bana herkese ve herşeye gerçek adını vermek hakkını veriyor.

Avaz: Ancak, oğlunuz Bakir'in Saraybosna'da hayli etkili olduğu yönünde söylentiler var.

İzzetbegoviç: Söylenti değil bu; yerel bir derginin her sayı yazdığı bir şey. En gözde konuları bu. Saraybosna halkı bunun doğru olmadığını biliyor. Bakir etkili değil, kendi başına birisi ve kendi başına olan herkesin bir biçimde kendi gücü vardır. Ne isterse onu söylüyor ve yapıyor; bazıları da bundan hoşlanmıyor.

Avaz: Evet, ama bunun birtakım sonuçları oluyor. Yabancıların bu haberleri gerçek zannettiğine dair göstergeler var.

İzzetbegoviç: Evet, bazı yabancılar, bunu biliyorum; ama ne yaparsınız ki? Meseleleri tahkik etmeleri en iyi çözüm olacaktır. Yalanlara inanmak onlara inananlara zarar verir.

Avaz: Bu yolsuzluk meselesi SDA'yı tehlikeli bir biçimde sallıyor, bazıları onu tahrip ettiğini söylüyor. Böyle beyanatları işittiniz mi ve bunlara tepkiniz nedir?

İzzetbegoviç: Şunu hatırlatmak isterim: Bu meseleyi biz (SDA) başlattık. Bu tez partiyi yalnızca güçlendirebilir. Sessizlik ve bataklığa sürüklenmek en kötü şey. Bataklıkta yalnızca sis olur. Meydana gelen herşey, partinin canlı olduğunu gösteriyor ve o, tehlikeli bir hastalık saldırısına karşı mücadele eden güçlü bir organizma. Bundan daha temiz ve güçlü çıkacağız.

Avaz: Yabancılar, yani AB'liler, buna yardım ediyor mu, etmiyor mu?

İzzetbegoviç: Yalnızca genelde yolsuzluk hakkında konuşurlarsa, yardım etmezler. Somut veriler ve bigiler sunarlarsa, yardım ederler; ama bu nadir oluyor. Yolsuzluğun halkımızın kültüründe yerleşmiş olduğu ve kamu fonlarından yüzmilyonlarca markın kaybolduğu haberleri, bir yalandır ve yolsuzlukla değil, otoriteyle mücadele etmeye yarar..

Avaz: Şimdiki sorum son konuyla yakından ilişkili. Bu, Bakan Ismet Dahic'in kamuoyuna duyurmaya başladığı suçlular, polis ve kanunla ilgili. Dahic kamu savcılarının ve mahkemelerin yetersizliğinden şikayet etti. Bu konuda ne düşünüyorsunuz?

İzzetbegoviç: Dahic'in fikrine katılıyorum. Son iki yılda bu konudan iki kez bahsettim. Geçtiğimiz yılın başında savcılık makamının ve mahkemelerin sistemin en etkisiz kurumları olduğunu söyledim ve hatırlayacaksınız, mahkeme kurumların-

dan soğuk bir tepki aldım. Prof. Ganic'e, savcılık savcılık makamındaki bu kişilerle suçla mücadeleyi kazanamayacağımızı söyledim ve ona bazı radikal değişiklikler önerdim. Kararlar, Federasyon'un Başkanı olarak onun yetkisi dailinde. Niye olduğunu bilmiyorum, ama beni dinlemedi. İki ya da üç gece önce TVBiH'te savcıların ve yargıçların Dahic'in açıklamalarına karşı cevaplarını dinledim ve gerçek bir cevap duymadım. Atasözünde olduğu gibi: Birisi bir telden, diğeri başka bir telden çalıyor. Adam 14 kişi hakkında 70 dosyadan bahsediyor ve ne olduğunu bilmek istiyor. 10 ya da 15 vaka hakkında açıklama yapıyorlar ve ardından başka şeylerden sözediyorlar. Bir kişinin suçunun boyutunu sorgulamıyorum; ama bu böyle yapılmaz. Kanton Parlamentosundan, kamu savcılarının ve yargıçların Parlamentoda temsilcilerin sorularını cevaplandırmalarını isteyeceğim. Umalım ki bunun, bağımsızlıklarına bir saldırı olduğunu söylemezler.

Avaz: NATO harekatı Balkanlar'da muazzam bir değişikliğe yol açtı. Doğuda zayıf bir Sırbistan ve batıda demokratik bir Hırvatistan şeklindeki stratejik formülünüz hâlâ geçerli mi?

İzzetbegoviç: Formülün ilk kısmı muhtemelen değişecek. Bu, demokratik ve hatta güçlü bir Sırbistan'ın amaçlanabilir olduğu anlamına geliyor. Tek soru: Ne zaman? Orada diktatörlük olursa ve olduğu müddetçe, zayıf bir Sırbistan daha iyi. Bosna-Hersek, demokratik –ki bu güçlü ve siyasal olarak istikrarlı anlamına gelir– bir bölgede yaşamaya başlarsa mutlu olacaktır. Bu zamanın geldiğini düşünüyorum.

Yolsuzluk hakkındaki kampanya, Amerikalı gazeteci Chris Hedges'in *The New York Times*'da Bosna-Hersek'te yolsuzluk hakkında bir makale yayınladığı 17 Ağustosta zirveye çıktı. Hedges, başka şeyler yanında, Batılı ülkeler tarafından gönderilen kamu fonlarındaki ve yardımlardaki bir milyar doların, iki yıl içinde zimmete geçirildiğini iddia etti. İlk makaleden üç gün sonra *The New York Times* bir düzeltme yayınladı: Yaklaşık 20 milyon dolarlık Batı yardımı yok olmuştu ve geriye kalanı yerli paraydı. Bu da doğru değildi; ama Amerikan basınının tashihi buydu.

Makale Bosna'da ve dünyada, özellikle Amerika'da şok dalgasına yol açtı. Bundan önce Hedges on günlüğüne Bosna'daydı; muhalif gazeteciler ile temasa geçmiş ve onlardan "dostça"

453 bilgiler toplamıştı. Onların kendisine söyledikleri herşeyi kabul etmişti. Daha sonra, bazı yabancıların da bunun bir parçası olduğu ortaya çıktı. İddiya göre, herhangi belirli bir bilgi vermemişler; ama Hedges'in iddialarını alkışla karşılamışlardı. Birisi "kafa sallayarak onayladılar" dedi. Hedges, yolsuzluk hakkında 4 bin sayfalık OHR raporundan bahsediyordu.

Hedges makalesinin bir kaynağı olarak Yüksek Temsilcilik Bürosunu gösterdiği için, bu makalenin yayınlandığı gün, Yüksek Temsilciliğe, "Sayın Yüksek Temsilci, hakikati ve aleniliği talep ediyorum" başlıklı açık bir mektup gönderdim. Mektupta şunlar yazıyordu:

> Bosna-Hersek yurttaşları ve özellikle halkım bilmeli ki gazeteci Chris Hedges, *The New York Times*'ın bugünkü nüshasında "Bosna'da liderler 1 milyar dolar çaldı" başlıklı bir makale yayımladı. Başka şeyler yanında, makale şunları belirtiyordu:
>
> - Kamu fonlarından 1 milyar dolar kayıptı ya da çalınmıştı;
> - Yüksek Temsilcilik Bürosunun yolsuzlukla mücadele grubu 220 suistimal ve yolsuzluk vakasını inceliyor ve bu konuda kamuoyundan saklanan 4 bin sayfalık rapor hazırladı;
> - Savaşın sonunda, dünyanın dört bir yanına dağılmış olanlar da dahil Bosnalı mülteci sayısı iki milyona ulaşmıştı;
> - Bir Müslüman kenti olan Tuzla'da, makalenin yazarının iddia ettiği şekliyle, bu yılın bütçesinden 200 milyon dolar ve geçtiğimiz iki yılın bütçesinden 300 milyon dolar kayıptı;
> - Uluslararası yardımla yeniden yapılmasına ve boyanmasına rağmen, Tuzla okulları hükümet kaynakları tarafından dört kez boyanmıştı;
> - Başkan İzzetbegoviç'in oğlu Bakir Izetbegovic'in kent mülkiyetinde 80 bin apartmanı bulunan Kent Gelişim Enstitüsünü kontrol ettiği ve Sırpların ve Hırvatların mülkü olan bu apartmanların birçoğunun, iktidardaki SDA üyelerine verildiği, Izetbegovic'e 2 bin dolar verilirse başkalarının da apartman sahibi olabilecekleri yönünde bir haber var. Bakir Izetbegovic –makalenin iddiasına göre– bir devlet kuruluşu olan Air Bosna'nın %15'ine sahip ve kent mafyasının dükkan sahiplerinden vs. aldığı haraçtan da pay alıyor.
>
> Bunların yalan olduğunu beyan ediyorum ve bunların, Bosna Hükümeti'ne iftira atmak ve dost ülkelerin, Bosna-Hersek'e askeri ve mali vaadlerini yerine getirmesine engel olmak için hazırlandığını beyan ediyorum. Şükür ki bazı yalanlar ortada.

Tuzla Kantonu'nun 1997 ve 1998 toplam bütçesi ile 1999'un yarıyılındaki bütçesi, toplam olarak 612 milyon KM. Makalenin yazarına göre, ortada 500 milyon dolar, yani 900 milyon KM kayıp var ki bu, Kanton'un toplam bütçesinden %50 daha fazla.

Saraybosna'daki 80 bin kamu apartmanına gelince (sayı yanlış, bu özellikte 69 bin bina var); bunlar Kent Gelişim Enstitüsü'nün idaresinde değil ve hiç olmadı; yüzlerce devlet şirketinin ve kurumunun mülkiyetindeler ve bu, herkesin malumu. Kent Gelişim Enstitüsü'nün bunlarla hiç bir ilişkisi yok; o, kentin canlanması ve yeniden yapılandırılmasına yönelik bir organizasyon ve yıkılmış ve tahrip olmuş binaların tamiratıyla uğraşıyor.

Bu gerçekler, bu makalenin yazarı ile kaynaklarının olgulara ne kadar aşina olduğunu gösteriyor.

Belirtmek isterim ki bu biçimde çalışmayı sürdürmek imkansız. Gizli raporlar ancak yalanlar ve sorumsuz saçmalıklar oluşturmayı mümkün kılmak için hazırlanır. Bu nedenle OHR'nin açıkça cevap vermesini istiyorum ki,

- Makaledeki iddialar OHR görevlilerinin raporlarına mı dayanıyor?
- Bu raporlar hakiki ve doğru mu? Eğer öylelerse, onları tamamıyla yayınlayın.
- Eğer bu veri yanlış ve yalan çıkarsa, OHR görevlileri ne cevap verecek?

Bu makalenin amacı, Chris Hedges'in Bosna Hükümeti dediği şeye iftira atmaktır. Katil değildik bizler, soykırım işlemedik; ne yazık ki onlar bize bunları yükleyemezlerdi; ama bizi ancak sahte ve gizli raporlarla hırsız gibi sunabilirlerdi. Ellerindeki bütün araçlarla, bunu yapıyorlar.

Makalenin yayınlanma zamanı da iyi seçilmişti. Eski Yüksek Temsilcisi Bay Westendorp yeni ayrıldı ve tepki gösteremez. Yeni Yüksek Temsilci Bay Petritsch yeni geldi ve o da tepki gösteremez. Bu arada yalan serbestçe yayılabilir ve uğradığı savaş kadar, Bosna'ya bütün dünya nezdinde zarar verebilir.

Kamuoyuna bu açıklamayı yaparak hakikatin Yüksek Temsilciden talep edilmesini bekliyorum.

Birisi burada Bosna aleyhine büyük bir hata yaptı. Kim olursa olsun bunun hesabını vermeli.

Amerikan Dışişleri Bakanı Albright'a da bir mektup gönderdim ve ondan, eğer böyle bir şey varsa, sözde "Gizli Rapor"un tamamen yayınlanması için nüfuzunu kullanmasını istedim. Bundan hemen sonra, Yüksek Temsilci Bürosu böyle bir raporun olmadığını belirterek tepki gösterdi.

Bazı yayın kuruluşları, *The New York Times*'da bana karşı siyasi bir çabanın varlığını farketti. Bir *Avaz* okuyucusu bana doğrudan şunu sordu (*Dnevni Avaz*, Eylül 1999):

> **Avaz okuyucusu:** Sayın Başkan, bazıları *The New York Times*'daki makalenin, sizin şahsınıza karşı siyasi bir hamle olduğunu ve bunun arkasında Amerikan Hükümeti'nin bulunduğunu düşünüyor.
>
> **İzzetbegoviç:** Bildiğiniz gibi, bu makale, bizzat *The New York Times* tarafından tashih edildi ki bu gazete için nadir şeydir bu. OHR ile bazı kurumlarımızın reddi arkasından geldi; sözde "Gizli Rapor"un yayınlanmasını istedim; şimdi onun varlığını herkes inkar ediyor. *The New York Times*'ın suçlamaları hakkında uluslararası bir araştırma da istedim. Cevap yok. Sessizler. Bu sessizlik, inkardan daha fazla şey ifade ediyor. İnanıyorum ki bu hadise herkesi ve her bir kişiyi, hatta uluslararası topluluğun temsilcilerini dahi, "sarı sayfalar"dan ve çeşitli dedikodulardan gelecekte kullanılabilecek haberleri yaymadan, yani onları "keşif" ve raporlara dönüştürmeden önce kontrol etmeye sürükleyecek. Bana karşı siyasi bir saldırıdan söz ediyorsunuz. Buna katılabilirim, ben de böyle hissediyorum ama Amerikan Hükümeti'nin bunun arkasında olduğuna inanmıyorum. Amerikan liderlerinin, Amerika'nın birçok yatırım yaptığı Bosna projesini, bir başarısızlık, bir hata –makalenin dediği şey, bu– olarak adlandırmalarında hiçbir çıkarları yok. Belki bazı Amerikalı çevreler arkasında olabilir bunun. Her şeyden önce Chris Hedges, OHR'den bazı Amerikalılardan söz ediyor. Bildiğiniz gibi OHR, bu tür bir bağlantıyı reddetti. Kim bilir? Her halükarda, siyasi bir hamle yapıldı; bu da beni yaraladı. Ağır bir yara mı bilmiyorum, ama ayakta kaldım. Şimdilik bu kadar.

The New York Times'da yayınlanan makalenin Bosna-Hersek üzerine maddi ve ahlâki anlamda zararlı etkisi oldu. Bir dizi devlet başkanına yazdığım mektupta uluslararası bir araştırma istedim. Eylülün ortalarına doğru, Amerikan Yönetimi, Bosna

 meselelerinde iyi bir uzman olan Robert Frowick'i Yolsuzlukla Mücadele Şefi olarak atadı ve Federal Hükümet de, *The New York Times*'da yayınlanan suçlamaların geçerliliğini Bosna-Hersek adına soruşturmak için bir Amerikan şirketi olan McDermott, Will and Emery'yle (MWE) anlaştı.

Paul William'ın yönettiği uluslararası hukuk uzmanları Ekimin sonunda "ilk bulgular"ı açıkladı. Paul William, basına, "*The New York Times* makalesinde herhangi bir gerçeklik payına rastlamadık. Gazeteci Hedges'e bilgi verenler de pişman oldu" dedi.

Bu arada, Yüksek Temsilci Bürosu sözcüsü Alexandra Stiegelmayer, Büronun Chris Hedges'e bilgi vermediğini belirtti ve çok daha sonra, fırtına biraz dindiğinde *Oslobodenje*'yle yaptığı bir konuşmada (8 Mayıs 2000) şunları söyledi: "Kesinlikle en başarısız işbirliği, yolsuzluk hakkındaki haberi yayınladıklarında Chris Hedges ile *The New York Times*'ın yaptıklarıydı. Bu gazeteci şapşalca çalıştı, yüzlerce şeyde hata yaptı ve haber muazzam akis yaptı. Bu büyük bir skandaldı!"

53 sayfalık Nihai Rapor (ve 200 sayfalık ek), 10 Şubat 2000'de uluslararası hukuk uzmanları ekibi tarafından açıklandı. Bu raporun başında, Amerika, Kanada ve Britanya hükümetlerinin, BM'nin ve Yüksek Temsilci Bürosunun, yardım fonlarının çalındığını açıkça reddettiği ve Chris Hedges'in makalesinde belirtilen Yüksek Temsilci Bürosu raporunun var olmadığı belirtildi.

Ana bulgular, raporun ilk iki maddesinde sıkıştırılmıştı. İlk madde şunu belirtiyordu: "*New York Times*'daki metin temelde yanlışlarla malul; çünkü uluslararası yardımla ilgili yolsuzluğun abartılmasına yoğunlaşmış. Komisyon, 'tashih' edilmiş biçimde dahi en önemli suçlamaları için çok az kanıt buldu." İkinci madde daha önemliydi; problemin var olduğunu ortaya koyuyordu: "Yolsuzluk, Federasyon'da ciddi bir sorun. Farkedildiği kadarıyla, Federasyon'un, kantonların ve belediyelerin fonları yanlış kullanmasından ve federal yasaların, özellikle de vergiler, gümrükler, kamu faturaları ve tedarikleriyle ilgili olan yasaların ihlal edilmesinden oluşuyor."

Yolsuzluk haberi, Nisan 2000'de başlayan seçim kampanyasında büyük oranda sömürülecekti. Acı verici şey -*New York Times*'ın yazdığı boyutta olmasa bile- yolsuzluk haberinin doğru

 olmasıydı. Bosna'da, onun var olduğunu bilinmesinin getirdiği acı tat kaldı geriye.

1999'un ikinci yarısı, Almanya'nın yeni Dışişleri Bakanı Joschka Fischer'in başlattığı Güneydoğu Avrupa İstikrar Paktı'nın imzalanmasıyla başladı. 29 Temmuzda Saraybosna'da Paktın zirvesi gerçekleşti ve bir güven ve umut duygusuna neden oldu. Dünyanın önde gelen, Amerikan ve Fransız devlet başkanları Clinton ve Chirac'dan, Britanya Başbakanı Blair'e ve Alman Şansölyesi Schröder'den, Türk Cumhurbaşkanı Demirel'e kadar dünyanın önde gelen bütün liderleri buradaydı. Zirvenin kapanışında yaptığım konuşmada, her zaman hayran olduğum ve ruhunun salonda bulunduğunu hissettiğim büyük bir Avrupalı kişiden bahsettim: Fransa eski Cumhurbaşkanı Charles de Gaulle. Şunları söyledim:

> Otuz ya da belki kırk konuşmacının katıldığı ve Başkan Ahtisari'nin dengeyi sağladığı bugünkü önemli toplantıda son konuşmacı olma görevi tarafıma tevdi edildi.
> Görevim, Zirvenin ev sahibi Bosna-Hersek adına, burada bulunduğunuz için size teşekkür etmek, ülkenize sağlıcakla dönmenizi dilemek ve elbette bu önemli toplantıda alınan kararların en hızlı bir biçimde gerçekleşmesi umudunu dile getirmek. Hepimiz biliyoruz ki, bu, zaman alacak bir süreç; ama gecikmeden harekete geçmemiz gerektiğini düşünüyorum.
>
> Bu duygularla, belirtmeliyim ki bugün, büyük Fransız Charles de Gaulle'ün gerçekleştirmek istediği "Atlantik'ten Urallara Avrupa" rüyası önümüzde yatıyor. Ne yazık ki Güneydoğu Avrupa, uzun süredir bu sürecin dışında kaldı. Saraybosna'da sona ermekte olan İstikrar Paktı Zirvesi, bu yanlışı düzeltiyor. Böylece, eski başkan de Gaulle'ün öngörüsü gerçekleşiyor. Ama onun öngörmediği şeyler de oluyor. ABD'nin de bu sürece gönüllü olarak katılmasının bu açıdan önemli bir olgu olduğunu düşünüyorum.

Bu yılın Kasımıyla birlikte, Dayton Anlaşmasının imzalanmasından beri dört yıl geçmiş oldu.

Saraybosna günlük *Dnevni Avaz* gazetesi, bu tarihi hadise hakkında görüşlerimi sordu. Şu cevabı verdim:

> Birçok hadise, insanlar onu öyle adlandırsa da, tarihi değildir. Ama Dayton öyle. Kendi içinde hayli önemli olan barışı getir-

mekle kalmadı, halkımızın ve Bosna'nın daha fazla ölmesine ve sakatlanmasına da son verdi. Bizimki gibi küçük bir halk için, özellikle sivillerden olmak üzere, dayanılamaz sayıda ölüm ve sakatlanma vardı. Üstelik, barış en azından bütün ve demokratik bir Bosna fikrini muhafaza etti. Savaşı sürdürmek bu perspektiften her geçen gün uzaklaşmaktı. Dört yıllık barışın sonuçları düşünüldüğünde, şöyle sıralanabilir bunlar: Bütün köprüler ve yollar, neredeyse bütün okul ve hastaneler onarıldı. PTT ağı yeniden kuruldu; elektrik ve güç istasyonları da. Bugün, savaştan öncekinden daha fazla öğrencimiz var; hastane ve postaneler daha iyi donanımlı; ihraç edecek elektriğimiz var. İstikrarlı tek para birimine de sahibiz. Bir milyondan fazla mülteci ve yerinden edilmiş kişi geri döndü. Saraybosna, dört yıl önce Kasımda can çekişen bir kentti. Şimdi nasıl olduğunu görüyorsunuz. Devlet kurumlarının işlemesiyle ilgili sorunlar olduğu doğru; ama bunlar beklenilmedik şeyler değildi. Temelde bunlar, kanun yapma ve karar verme süreci hakkındaki zorluklar. Muhalefet parlamentodaki uyumsuzluğa dikkat çekiyor. Gerçekte dünyanın her tarafında parlamentolar uyumsuzdur ve uyumsuz olacağı varsayılır. Komünist dönemde her şeyde tam ittifak gösteren bir parlamentomuz vardı; ama hiç de parlamentoya benzemiyordu. Üstelik Bosna; Avusturya, Macaristan, Hollanda ya da İtalya gibi bir ülke değil. Bu ülkeler, bazı ufak milli azınlıklarla birlikte neredeyse tek milletten oluşuyor. Bütün kararlar, çoğunluk oyuyla alınıyor. Bosna, üç milletli, üç dinli ve hatta üç kültürlü bir ülke. Herhangi önemli bir karar almak için konsensus gerekli ki böyle bir durum dünyada nadirdir. Zorluklar, hayli özgül olan ve Bosna denilen projenin doğasından kaynaklanıyor. Örneğin, Devlet Başkanlığı'nda dün sınır hizmetleriyle ilgili bir kanun tasarısı yapmaya çalıştık –ayrıntıları bugünün gazetelerinde bulabilirsiniz– ve yapamadık. Böyle bir şey sözkonusu olunca, aslen parti ya da ideolojik farklar değil, bizzat Bosna'nın temellerinde olan bütün bu farklılıklar ortaya çıkıyor. İlişkilerimizin düzenlenmesi, uzun bir evrimi gerektiriyor; ama her şey zamanla gelişiyor ve yerine oturuyor. Daha az yıkıcı ve daha dostça eleştirilere, zaman ve tutkulu çalışmaya ihtiyacımız var.

Kasım 1999'un sonunda Richard Holbrooke, Bosna-Hersek Devlet Başkanlığı'nın BM Güvenlik Konseyi Konferansı için

New York'u ziyaret etmesini teklif etti. New York gezisinin gerçek amacı, Holbrooke'un arabuluculuğuyla New York Bildirgesinin kabul edilmesi için, Devlet Başkanlığı toplantısıydı; bu bildirgenin ana amacı da, Bosna-Hersek'te devlet sınır hizmetlerinin kurulmasıydı. Holbrooke bu kısmı ustaca ayarlamıştı. Bir ay önce imkansız görünen şey çözüldü: Dört saatlik bir tartışmadan sonra sınır hizmetleri konusunda bir karara ulaşıldı.

Neredeyse bununla aynı zamanda, Yüksek Temsilci Petritsch, Bosna-Hersek'te 22 görevliyi değiştirdi ve komşu Hırvatistan'da yaklaşan seçimler harareti yükseltti. *Avaz*'daki haftalık köşede New York'taki toplantıda, görevlilerin değişmesi ve Hırvatistan seçimleri konusundaki soruları cevaplandırdım (2 Aralık 1999). Sorular ve cevaplar şöyleydi:

> **Avaz:** Sayın Başkan, Petritsch ile Barry'nin 22 görevliyi değiştirme kararı kamuoyunda farklı tepkilere yol açtı. Özellikle hükümetteki Bosna temsilcileri sözkonusu olunca, uluslararası topluluk temsilcilerinin bu hareketi konusundaki yorumunuz nedir?
>
> **İzzetbegoviç:** Kararın iyi ve kötü yanları var. Ancak daha çok da iyi. Sırp Cumhuriyeti ile Batı Mostar'a geri dönüşleri engelleyen sert tavırlılar görevden alındı. Boşnak temsilcilerin değiştirilmesinin bunun bir bedeli olduğunu düşünüyorum. Bosna, açıkca, ünlü "anahtar"ı olmadan yapamayacaktı. Komünist dönemde ne olduğunu biliyorsunuz: Çetnik ve Ustaşa'yı tutuklarlar ve bunlara bir de Müslüman imam eklerlerdi; suçlu olduğu için değil, sadece "yurtta sulh" için. Bu nedenle herkes hem mutlu ve hem de mutsuz. Örneğin, Gorazde ile sözde Sırp Gorazde'sinin belediye başkanları Hrelje ile Topalovic'i kıyaslayabilir miyiz? İlki Boşnakları Kopaci'ye getirmeyi ve Gorazde'ye Sırpları almayı istiyor; ikincisi ise hiç bir şey yapmak istemiyor. Ardından "uluslararası topluluk" onları aynı kefeye koyup "geri dönenleri engelliyor" damgasını basıyor. Ya da Saraybosna'daki birini görevden alıyorlar, onu dürüst olmamakla suçluyorlar, hiç bir kanıt öne sürmüyorlar ve hemen insan haklarından söz ediyorlar. Söylediklerine güvenmemizi istiyorlar. Yıkılan Ferhadija Camii'nin yeniden yapılmasına açıkça engel olan Banya Luka Belediye Başkanı ile savaş zamanında bile bütün kutsal mekanların açık olduğu USK valisini eşit görüyorlar. Uluslararası topluluk açıkça hakikate göre davranma cesaretinden yoksun; aksine kendileri-

ne kolay gelen şeyleri yapıyorlar. Herkesi eşit derecede suçlamak çok kolay. Ancak bu sorunların uzun vadeli bir çözümü değil. Yalınzca hakikat ve cesaret, işleri ilerletir. Ama, karar toptan; onu bölemeyiz; bir bütün olarak kabul ya da reddedilmeli. Seçimimizin olmadığını düşünüyorum.

Avaz: New York Bildirgesi, en önemli kararlarıyla, Bosna-Hersek'in bütünlüğünü ve egemenliğini bir kez daha teyid etti. Ancak, Sırp Cumhuriyeti'nden bazı hükümet temsilcileri, Bosna'ya döner dönmez bildirgenin bütün özünü inkar etti. Sizce, Dayton Anlaşmasının uygulanması için New York'taki kararlar hangi temel ilerlemeyi sağlayacak?

İzzetbegoviç: New York Bildirgesi hayli önemli bir adım. Döner dönmez yapılan itirazları biliyorum. Ama bazen kızdığımız şu "uluslararası topluluk" sağolsun, bildirge madde madde uygulanacak. İlk madde, ki hayli önemli bir madde, kısmen tamamlandı. Devlet Başkanlığı, New York'tan döner dönmez, Sınır Hizmetleri Kanununu onayladı. Bosna-Hersek Devleti'nin bütünlüğü ve istikrar için en önemli kanun bu. Parlamentoda bazı güçlükler çıkacağını tahmin ediyorum; ama yine de kanunun kabul edileceğini düşünüyorum. Tek pasaport da uygulanacak; bundan şüphem yok. Doğru, uygulama adım adım olacak. Bu nedenle mevcut pasaportlar son sürelerine kadar kullanılacak. Ya da yenileriyle birlikte var olacak. Tek pasaporta sahip olma imkanı olması, önemli bir şey.

Avaz: Komşu Hırvatistan'da parlamento seçimleri var. Ülkede Tudman sonrası dönemden bahsediliyor. Sık sık, Bosna-Hersek'te daha iyi bir gelecek için önşart olarak demokratik bir Hırvatistan'dan söz ettiniz. HDZ Hırvatistan seçimlerinde iktidarını kaybederse bazı şeyler değişir mi?

İzzetbegoviç: Evet, kuşkusuz bazı şeyler değişir; ne kadar olur bilemeyiz. Şahsen, önemli bir değişiklik olacağını düşünüyorum. Zagrep'teki hükümetin, Bosnalı Sırpları, problemlerini, Zagrep'te değil Saraybosna'da çözmeye yönlendirmesini bekliyoruz. Bu önemli bir değişme. Sırbistan'daki değişiklikleri de gözönüne alırsak, bölgemizdeki bütün şartlar Bosna lehine değişiyor. Son olarak, arkamızda zor bir on yıl vardı ve inşaallah önümüzde daha iyi bir on yıl olacak.

Hadiseler kendi rotasına göre gelişiyordu. Seçimler yaklaşırken, muhalefet, soyut bir biçimde, yolsuzluk meselesini sonu-

 na kadar abartarak kullandı; üretim (en düşük olduğu zaman düşünülürse) mütevazı bir %10'luk artış göstermişti; işsizlik oranı biraz düşmüştü. Brçko Kantonu yavaş yavaş oluşuyordu; Hırvatistan'la meseleler rayına oturuyor ve daha iyi günleri bekliyordu; yine de ne Ploce Sözleşmesinin ne de ticari ilişkiler sözleşmesinin onaylanması sözkonusuydu. Dodik oyununu oynuyordu: Yabancılarla iyi geçin, güzel konuş, vaatlerde bulun; ama Boşnak ve Hırvat mültecilerin geri dönmesine izin verme (1999'un sonunda yalnızca %2'si geri dönmüştü ve bu hızla geri dönüşler 50 yıl sürerdi).

Belediye seçimlerine böyle bir atmosferde girdik. Nisan 2000'de gerçekleşti seçimler. Arkamızda, Bosna-Hersek tarihindeki en zor on yıl, ülkenin kaynadığı ve bir volkan gibi patladığı dönem vardı. Ancak, çok şey de yapılmıştı. Bosna savaşta savunulmuş ve bir ordu yaratılmıştı; barış döneminde bütün okullar onarılmıştı; hastaneler, elektrik santralleri, PTT trafiği düzeltilmişti; birçok köprü ve yol onarılmıştı. Bu madalyonun bir yüzüydü. Öteki yüzü daha karanlıktı: Ekonomi hayli yavaş düzeliyordu ve birçok kişi işsizdi. SDA'nın oy oranında büyük bir düşüş bekleniyordu ve öyle de oldu. Nisan seçimlerinde SDA yönettiği birçok belediyeyi kaybetti. Üzgündüm, ama şaşırmamıştım. Üç yıl önce gerçekleştirilen bir söyleşiyi hatırladım. 1996 Eylül seçimlerindeki ikinci zaferimden sonra, Jasmina Sabic, zaferimden mutlu olup olmadığımı sormuştu (3 Ocak 1997). Şu cevabı vermiştim:

> Hemen cevap vereyim: Değilim. Aklıma aşk hakkında acıklı, ya da kinik bir söz geliyor: Her aşk hikayesinin trajik bir sonu olduğu, ya evlilikle ya da ayrılıkla bittiği söylenir. Siyasal mücadele de bunun gibidir: Ya kazanırsınız ya da kaybedersiniz; her iki durum da mutlu son değidir. Oğlu Srebrenica'da kaybolan bir anne onu bulmanızı ister; Almanya'daki bir mülteci Bijeljina ya da Dubica'daki evine geri dönmesini sağlamanızı ister; işsiz bir asker ona iş bulmanızı ister. Bosna'da binlerce kayıp, işsiz var; yüzlerce kent ve köy tahrip olmuş durumda. Bütün bu beklentileri, belirli bir bakış açışından tamamıyla makul olan bütün bu şeyleri kim karşılayabilir? Hayalkırıklıkları kaçınılmazdır.

Ve hayalkırıklıkları geldi. SDA'ya karşı görülmedik bir medya kampanyası başladı. Bu kampanya SDA'yı milliyetçi di-

 ye adlandırdı ve hangi siyasi basiretsizlik ve tarihi yanılgıdır bilinmez; iki milliyetçi parti olan Sırp SDS'si ve Hırvat HDZ'siyle aynı kefeye koydu. Yabancılar da bu kampanyaya açıkça katıldı.

SDA'nın bu iki milliyetçi partiyle özdeşleştirilmesi bazılarını kızdırdı ve üzdü. Her halükarda, halk arasındaki itibarımız için olumsuzdu bu. Adlarını sosyal demokratlar olarak değiştiren eski komünistler, Yugoslavya'dan özlemle bahsediyordu. Nedeni de vardı bunun: O dönemde iktidar ve imtiyaz onlardaydı. Genç nesil için Tito'yu sevimli olarak göstermeye başladılar: Bugünün demokrasisindeki savaş durumunun, çatışmanın ve durgunluğun tersine barış, yapıcılık ve uyum. Yugoslav sisteminin karanlık yönlerini ve çöküşün nedenlerini bir kenara koydular. Gerçekle karşılaşınca özgürlüğün olmadığını kabul ettiler, ama güvenlik vardı. Komünistlerin özgürlük önerdiği fikri yaratıldı: Yine şeytanın İsa'yı çölde ayarttığı zamanki o asli ikilem.

Aynı anda hem nefret ettiğim ve hem de istediğim bir şey olduğunu daha evvelden söylemiştim: Bosna'da yabancı askerler. Yabancılar başlangıçta size yardım eder, ama zaman geçtikçe patron olurlar. Bu açıdan gerçekten tuhaf şeyler oldu. 3 Mart 2000 Cuma günü Sarajevo Belediyesindeki seçim öncesi SDA mitinginde bir konuşma yaptım. Miting, çoğunluğu Centar belediyesinden olan 7 bin SDA destekçisinin önünde Saraybosna'daki Skenderija Kompleksi Büyük Salonunda gerçekleşmişti.

Üç gün sonra yerel gazetelerde ve televizyonda, Bosna-Hersek Yüksek Temsilcisi Avusturyalı Wolfgang Petritsch ile AGİT Başkanı Amerikalı Robert Barry, konuşmamı "olağanüstü kışkırtıcı" olarak nitelendirdi. Çetniklerden ve Ustaşalardan söz edilmesi nedeniyle, konuşmanın, "Bosna-Hersek'teki birlikte yaşama ve kaynaşma perspektifine zarar verdiğini" iddia ettiler.

Okuyucu kendisi karar versin diye o "kışkırtıcı" konuşmayı buraya alıyorum:

> Kıymetli kardeşler
>
> Öncelikle oturmanızı rica edeceğim. Eski hapishane arkadaşlarım beni bir Aliya İzzetbegoviç kültü oluşturmakla eleştiriyor ki bu benim hatam değil. Bu nedenle sizden benim için ayağa kalkmamanızı rica edeceğim.

Bugünlerde birçok taraftan mektuplar aldım. Emeklilik maaşları, özelleştirme, izinler, muhalefet, yabancılar vs. hakkında birçok soru var. Ancak iki soru önemlerine binaen istisnai: Birincisi Bosna'nın geçmişi ve ikincisi de geleceği hakkında. Bu nedenle, bugünkü toplantıda bu iki soruya cevap vermeyi tercih ettim. İlk soru şöyleydi, hatırladığım kadarıyla: 1992-95 arasında savaştan ve katliamlardan kaçınmak mümkün müydü? En azından, böyle bir şeydi soru. Cevabım şu: Slovenya ve Hırvatistan Yugoslavya'dan ayrılmadan önce savaştan kaçınılabilirdi. Ondan sonra ise hiçbir şey yapılamazdı.

Slovenya ile Hırvatistan Yugoslavya'dan ayrıldıktan sonra, Bosna ve ülkemizle birlikte biz Boşnaklar, kendimizi bir yol ayrımında bulduk: Bir yol eksilmiş Yugoslavya'ya gidiyordu ki bu, Milosevic-Karadzic ikilisinin yönettiği, Sırbistan ve Karadağ'la bir federatif devlet demekti. Diğer yol da bağımsızlıktı. Üçüncü bir yol yoktu. Savaştan ve ölümden kaçınılamazdı; çünkü biz zayıftık ve saldırgan da müzakere etmezdi. Köle olmayı, Avrupa'nın zencileri olmayı seçebilirdik. Çok şükür, SDA'nın örgütlediği direnişler sayesinde bu gerçekleşmedi. Partimizin direnen tek parti olmadığı ve üyelerin de savaşan tek üyeler olmadığı doğru; ama geçtiğimiz on yıl boyunca Bosna ve Boşnak halkının siyasi ve manevi olarak hayatta kalması için sürekli olarak mücadele eden, direnişi örgütleyen ve iktidarı yöneten, SDA'ydı. Bu hakikati elinizden almalarına izin vermeyin. Bu sayede buradayız ve özgürce konuşabiliyoruz. Bu sayede, siyasi muhaliflerimiz özgürce toplanabiliyor ve konuşabiliyor. Milosevic ile Tudman'ın projesi yenildi. Bu projelere karşı savaşın ahlâki ve tarihi anlamda galibi olarak çıktık.

Bu toplantıda cevaplandıracağım ikinci soru, Bosna'nın geleceğiyle ilgili: Bosna'da neyi elde etmeyi istiyoruz ve neyi umut ediyoruz?

Amacımız, bütün ve demokratik bir Bosna-Hersek. Eğer amacımız buysa –gerçekte bu–, başlıca düşmanlarımız muhalif partiler değil; onlar sadece siyasi muhalifler ve bu başka bir şey. Bizim başlıca düşmanlarımız: Çetnikler ve Ustaşalar. Ellerini masum halka karşı kaldıran onlar; Bosna-Hersek Devleti'ne ve onun temsil ettiği herşeye karşı olan onlar; sınır hizmetlerine, devlet kurumlarının işlemesine, tek pasaporta vs. karşılar. Bosna'daki üç ordulu durumu dondurmak istiyorlar;

savaş ve etnik temizlikle yaratılan şartları sonsuza kadar muhafaza ederek, Bosna-Hersek'in Avrupa'ya ve dünyaya entegre olmasına, mültecilerin evlerine dönmesine karşılar.

Muhalefete gelince, Bosna Devleti'ni bir kenara atmayan partilerden söz ediyorum; onlar, meselelere biraz farklı bakıyorlar ve onlarla rekabet içindeyiz. Bizim için önemli bir futbol maçında olduğu gibi gönülden tezahürat yapıyoruz, çünkü daha iyi olduğumuza ve zaferi hak ettiğimize inanıyoruz. Meselelere ve bugünkü toplantıya böyle bakılmasını istiyoruz. Böyle konuşabiliyoruz; çünkü güçlüyüz. Meselelere böyle baktığımız için de kazancağız.

Bosna'da barışa çocuklarımız ve torunlarımız için ihtiyacımız var elbette; milliyeti, dini ya da siyasi kanaati ne olursa olsun, bu ülkenin iyiliğini isteyen herkes için özgürlüğe ve barışa.

Bu nedenle konuşmamın sonunda sizden, alkışla hedefimizi teyid etmenizi istiyorum; bu ülkenin iyiliğini, birlikte yaşamayı, özgürlüğü, affetmeyi, mümkün olduğunca kaynaşmayı, güçlü bir Bosna'da güçlü bir Boşnak halkını isteyen herkes için. Teşekkürler ve selamlar...

Yabancıların "kışkırtıcı" bulduğu konuşma buydu. Aynı gün eleştirilerine cevap verdim ve yabancıların tepkisinin geçmişin unutulması talebi olduğunu belirttim. "Biz affetmekten ve kaynaşmaktan bahsedebiliriz, ama unutmaktan asla" dedim:

Elbette, Petritsch ile Barry'nin niye böyle davrandığı sorusu cevap bekliyor. Sanırım cevap şu: 1992-95 arasında Bosna-Hersek'te soykırım işlenirken ölüm kampları ortaya çıkarken, çoğu Avrupalı siyasetçi gözlerini olgulara kapadı. Güç kullanmak, hatta beyanatta bulunmak yerine utanç verici bir biçimde sessiz kaldılar. Bugün, bu rezil dönemi hatırlamaktan hoşlanmıyorlar. Ondan ve onda kimin rol aldığından bahsederken bile unutabilirler, ama biz unutmamalıyız ve unutamayız; çünkü unutulan soykırım kendisini tekrarlar.

Bir ülkedeki yabancı bir güç, büyük bir kötülüktür. Rahatladığımız, bizi teselli eden tek şey, Bosna'nın başka seçimi olmaması ve bununla kıyaslandığında daha büyük kötülüklerin olması gerçeği –Çetniklerin ve Ustaşaların.

Ancak, burada durmalı ve bir şeyi belirtmeliyim: Yüksek Temsilci Wolfgang Petritsch Bosna devlet projesini, Bosna'yı ve bu projeyi anladığı biçimiyle, sadakatla götürmeye çalıştı. İyi

 niyeti kuşkunun ötesinde. Hareketleri de mi? Niyetlerine saygı duyuyorum, ama bütün kararlarına değil.

Yüksek Temsilciyle kamuoyu önündeki ilk anlaşmazlığım, bunun hemen akabinde, Boşnak mültecilerin tahliye edilmesi meselesinde oldu. Boşnaklar savaş sırasında Podrinje'deki evlerinden kovulduğunda, çoğu Saraybosna, Tuzla ve diğer yerel bölgelere gelmiş ve Sırpların terkettiği evlere ve apartmanlara yerleşmişti. Dayton Anlaşması "herkesin kendi evine" dönmesini öngörüyordu; ama bu süreç hayli yavaş ve kısmiydi. Kendi kontrolümüzde olan Bosna topraklarında, Sırplar, Boşnakların Sırp Cumhuriyeti denilen topraklara dönüşünden on kat daha fazla dönüyordu.

Halkımızdan bazıları, yabancıların etkisiyle, bazen temel adaleti de ihlal ederek, mülkiyetin geri verilmesi kanununu gayretli bir biçimde uyguluyordu. 1999 Eylülü başında, Dugalija Sulejman adlı bir mülteci, karısı ve iki çocuğuyla birlikte bir Sırp evinden tahliye edildi. Çizgiyi aşan bu uygulamayı protesto ettim. Şu beyanatı verdim (7 Aralık 1999):

> Bugün Dugalija Sulejman adlı bir mültecinin, karısı ve iki çocuğuyla birlikte, geçici olarak işgal ettiği apartmandan tahliye edildiğini öğrendim. Yargıç Karahodzic Indira tarafından imzalanan bir mahkeme kararıyla tahliye edilmiş. Dugalija Sulejman, 1992'de Pale'deki evinden atıldı. Dokuz ay önce, kendi mülkü olan evine geri dönmesine izin verilmesi için başvurdu. Buna müsaade edilmedi. Bu meseleyle ilgili olarak şunu belirtmek isterim: Kendi evinden atılan ve oraya dönemeyen bir mültecinin tahliye edilmesi, kesinlikle kabul edilemez. Hiç kimse böyle bir karar veremez; çünkü yalnızca adaletin asli kurallarına değil, Dayton Anlaşmasının metnine ve ruhuna da aykırı bu. Dayton Anlaşması mültecilerin tahliye edilmesini değil, onların evlerine dönmesini kararlaştırır. Daha da kötüsü, daha önceki ev sahibi Prelic Vlastimir evini geri almak için değil, satmak için istemiştir. Boşaltılan ev şimdi Saraybosna'dan Odabasic Jasmin tarafından kullanılmaktadır. Mahkeme bu durumu bilmektedir.
>
> Özgür seçimlerde halk tarafından seçilen Bosna-Hersek Devlet Başkanlığı'nın bir üyesi olarak, kendi evlerine dönemeyen mültecilerin tahliye edilmesi kararlarının verilmesinin ve yürütülmesinin reddedilmesini herkesten rica ediyorum; çünkü bu kararlar ahlâki ve hukuki değil. İşlerini vicdanlarıyla

uyumlu olarak yapmak için yeterince medeni cesarete sahip olmayanlar, görevlerinden istifa etmeli.

Medyanın bir bölümü benim yanımda yer aldı. Ancak muhalif basın, hukuka karşı "soyut adalet"in avukatlığını yapmakla suçladı beni. Bazıları adil olmayan kanuna da saygı gösterilmesi gerektiğini yazdı; bazıları da adalet ile hukuk arasındaki ilişkiler hakkında akademik tartışmalara girişti. Bir OHR görevlisi bir adım daha ileri gitti ve halkı kanuna uymamaya kışkırttığımı söyledi.

Yüksek Temsilci Wolfgang Petritsch'in yönetimindeki bütün yabancılar davranışımı eleştirdi ve mülkiyet kanununun "tam ve şartsız" olduğunu söyledi. Yüksek Temsilci beyanatında "Bir kişinin mülküne dönme hakkı diğerinin hakkına dayanmaz, bu iki mesele karıştırılmamalı" denildi. Ancak, gerçekte, bu "şartsızlık" yukarıda sözü edilen halkın Bosna'nın bazı bölümlerine orantısız geri dönüşlerine yol açıyordu ve pratikte etnik temizliğin sürdüğü anlamına geliyordu.

Sağlığım, günden güne değişiklik gösteriyordu; yine de sağlık sözkonusu olunca kendimi hayli iyi hissediyordum. Hayatımda yalnızca üç kez hastalandım. Sonuncusu 1996'daki kalp kriziydi. Ancak o günden beri yıllar geçmişti ve dört yıllık görev süremin yalnızca yarısındaydım.

Bir 30 ay daha dayanabilecek miydim?

1998 Eylül seçiminden önce, aday olmamayı ciddi olarak düşünmüştüm. Kuşku içindeydim. 18 Mayıs 1998'de dostlarıma bir mektup yazdım ve 30 kişiye gönderdim. Başkanlık üyeliğinden ayrılacağımı belirttim. Ama nedenlerim, yaş, sağlık ve yorgunluktu. Bütün taleplerini yerine getiremedikçe bir görevi işgal etmem adil değildi.

Birçok dostum, seçimler öncesi ayrılma fikrini kesinlikle reddetti. Bu konuda SDA üye tabanına danışmaya karar verdim. 1998 Mayıs ve Haziran başlarında, SDA'nın bütün yerel örgütlerinde, üyelerin gelecek seçimlerle ilgili bir dizi soruya cevap verdiği anketler yapıldı. Sorulardan birisi şuydu: "Başkan İzzetbegoviç önümüzdeki seçimlerde Bosna-Hersek Devlet Başkanlığı üyeliği için aday olmalı mı (olmamalı mı)?" Üç şıklı bir cevap vardı: "Aday olmamalı", "Olursa iyi olur" ve "Aday olması gerekir". 10 belediye örgütünde birinci şık için hiç, ikincisi için altı, üçüncüsü için otuz beş cevap vardı.

467 Mesele, 11 Haziran 1998'de toplanan SDA Ana Komitesinde de gözden geçirildi. Gizli oylama istedim ve Ana Komitenin kararına uyacağımı belirttim. Oylar sayıldığında, 76 üyeden 58'i aday olmamı, 18'i de aksini düşünüyordu. Bu nedenle, aday oldum ve Boşnak oyların %80'ini alarak seçimi kazandım.

Sayısız kez emekli olmayı düşünsem de yeni görevimi sürdürdüm. Ağustos 2000'de 75'ime bastım ve devletin en üst organında on yıldır görevdeydim. Birisi gençken ve ikincisi de yaşlılıkta iki büyük savaş geçirmiştim; arada da uzun bir mahpusluk dönemi olmuştu.

Beş yıla yakın bir süredir devam eden barışta ülkenin tahkimi ve yeniden yapılandırılması için önemli başarılar alınmışsa da, kanlı ve yıkıcı savaşın sonuçları, özellikle ekonomik olanları hâlâ sürüyordu. Muhalif basın başarılarımız konusunda sessizdi ve yalnızca hatalarımızı ve kusurlarımızı vurguluyordu. Hiçbir şeyin durduramadığı görülmedik bir kampanya yürütüyordu. Siyasette kurt kanunu geçerliydi: Merhamet yok, gerçek yok, yalnızca amaç var.

Nihayette, 2 Haziran 2000'de, Cuma namazından dönerken, bir karar verdim. O zaman TVBiH'in genel yönetmeni olan Senad Hadzifejzovic'i büroma davet ettim ve ondan, önemli bir beyanatta bulunacağım bir yayın için randevu istedim. Görüşme için 6 Haziran Salı gününü ayarladı. O gün akşam saat 7:30'da ana haber bültenlerindeydim ve şu beyanatı veriyordum:

> Sevgili Bosna-Hersek vatandaşları,
>
> Bu yılın 12 Ekiminde, Bosna-Hersek Cumhurbaşkanı olarak Devlet Başkanlığı'ndan ayrılma kararımı bildirmek istiyorum.
>
> Bu arada, işlevi sona eren Devlet Başkanlığı üyesinin yerinin doldurulması hakkında yasal kurallar oluşturulacak. Halen böyle düzenlemeler mevcut değil.
>
> Ayrılmamın çeşitli nedenleri var; ama en önemlileri yaşım (Ağustosta 75'e girdim) ve sağlığım. İçinde bulunduğumuz şartlarda Devlet Başkanlığı üyesinin işleri, artık sahip olmadığım fiziksel ve psikolojik bir kapasiteyi gerektiriyor.
>
> Tarihimizin en zor on yılında beni destekleyen herkese teşekkür ederim.

Bosnalı yurtseverlerin, bütüncül, demokratik ve müreffeh bir Bosna-Hersek hayalinin gerçekleşmesini dilerim.

Bu açıklamadan sonra, Hadzifejzovic bana iki soru sordu. En büyük başarım olarak neyi gördüğüme dair soruya, "Bosna-Hersek'in bağımsızlığı" cevabını verdim. "1991-92 sırasında Bosna'nın Büyük Sırbistan'ın bir parçası olma gibi büyük bir tehlikesi vardı. Bunu engelledim ve bunu en büyük meziyetim olarak düşündüm" dedim. İkinci soru kendiliğinden geldi: "Ya en büyük başarısızlığınız?" "Barış içinde bütüncül, demokratik ve müreffeh bir Bosna-Hersek'in teşekkül sürecinin yavaş olması" dedim.

Yabancılar, istifa haberlerini mutluluk ve inanmazlıkla karşılamışlardı. Bunu bir seçim öncesi blöfü olarak düşündüler ve gerçek niyetimi sordular. Temmuz ortasında büromda gerçekleşen bir sohbet sırasında Bosna-Hersek AGİT Başkanı Robert Barry, gerçekten ayrılıp ayrılmadığımı ve evetse, niye ayrıldığımı sordu doğrudan. Bir başkan olarak ölmekten korktuğumu ve ömür boyu değişmez başkan olmaktan hoşlanmadığım cevabını verdim. Güldü. Barry'yi tanıdığım için bana inanmadığına bahse girerim.

Ancak ayrılma kararım samimi ve nihaiydi. 24 Temmuzda, Bosna-Hersek Devlet Başkanlığı'na, görevimden ayrılma isteğimi resmen teyid eden bir mektup gönderdim. Bosna-Hersek Devlet Başkanlığı'ndaki boş bir görevin doldurulmasını düzenleyen kanun konusundaki tartışmalar da o zaman başladı. Yabancılar Devlet Başkanlığı'nda "kendi" adamlarını, Parlamento da kendisininkileri istedi. Parlamento bir kanun yaptı, ama yabancılar onu değiştirdi.

Oğlum Bakir'in halefim olmasını istediğim konusunda bir varsayım da vardı ki bu, düpedüz yalandı. Bu haber dört yıldır söyleniyordu. Ağustos 1999'da TV OBN'den bir gazeteci bana doğrudan, halefimin kim olacağını ve Bakir hakkındaki söylentilerin ne kadar doğru olduğunu sordu. Şu cevabı verdim:

> Kim halefim olacak? Buna ben karar veremem. Oğlum Bakir'e gelince, her yetenekli kişi gibi, bağımsız birisi o. Kendi başına ne yapacağı onun kararı. Bunun böyle olduğuna inanmalısınız. En iyi gayri resmi danışmanım o; ama siyasetten çok felsefeden konuştuğumuzu belirtmeliyim. Yazdığım bir şeyden dolayı 1983'te tutuklandığımda ve 14 yıl hüküm giydi-

ğimde, Bakir 26 yaşındaydı. O zaman bütün gençler gibi, özensizce yaşıyordu, iyi gitar çalıyordu ve iyi bir arkadaş çevresi vardı. Ardından aniden gayrete geldi. Altı yıl boyunca hayatım ve özgürlüğüm için mücadele etti. Bu nedenle onun da bir ayağı hapisteydi. 1986'nın sonunda UDBA'dan birisi hapiste beni ziyaret etti ve Bakir'i zaptetmemi, yoksa onu da tutuklayacaklarını söyledi. Bakir yılmadı. Seyahatler etti, Sırp ve Hırvat muhalefetiyle tanıştı, yurtdışından Helsinki Yurttaşlar Derneği, Uluslararası Af Örgütü, Pen Clup gibi davamla ilgilenecek kimselerle görüştü. Dışarı çıktığımda ve partiyi kurduğumda etkin bir şekilde katıldı. Savaş zamanında bir dizi önemli programda çalıştı. Eğer beni dinleyeceğini düşünüyorsanız yanılırsınız. Benim gibidir; istediğini yapar. SDA Saraybosna Kantonu Komitesinin bir üyesi olsa da siyasette etkin değil. Ben hayattayken bu durumu değiştireceği izlenimi edinmedim ve bundan sonra da ne yapacağına ve hangi yöne gideceğine kendisi karar verecek. (OBN, 12 Ağustos 1999)

Yine de, Bosna'da süreç, yavaş olsa da, doğru yönde gitti. Bosna'nın ayrılmasını isteyenler az da olsa hâlâ var. Jeopolitik ve tarihi bir perspektiften, Bosna'nın Avrupa'nın bütünleşmesine dair gerçekçi perspektifi, Sırp ve Hırvat ayrılıkçıların ve radikallerin teşvikini kırdı. Beyanatlarında daha evvelden yasak olan kelimeyi duyarsınız: Bosna-Hersek. Büyük bir oranda seyahat özgürlüğü oluştu; Anayasa Mahkemesi Bosna-Hersek topraklarındaki bütün milletlerin eşitliğine dair bir karar aldı; yeni kurulan sınır hizmetleri sınır kontrollerini devraldı; tek bir para birimi ve tek pasaport oluşturuldu; tek ordu görüşmeleri başladı. 2000 yazında, Bosna-Hersek'te 50 diplomatik temsilcilik (büyükelçilik, konsolosluk vb.) vardı ve Bosna giderek gerçek bir devlet oluyordu. Her şeye rağmen, Bosna hayalimin gelişmekte olması nedeniyle mutluydum.

Gerçeği söylemek gerekirse, bunların birçoğu yabancıların yardımı olmadan başarılamazdı; bu şizofrenik durumumuzun da nedeniydi. Ünlü bir Saraybosnalı aydın, bu durumu bilge bir biçimde "Allah yokluklarından esirgesin, bize yazık ki onlar burada" diye açıkladı. Genelde kabul edilen amaçları ile kabul edilemez yöntemleri arasında sıkışıp kalmıştık. Bosna'ya tahsis edilen yabancı yardımın büyük kısmı, yüksek maaşlarına ve Bosna'da kaldıkları sıradaki harcamalarına gitmişti. Daha da önemlisi, sanki Bosna'nın koruyucularıymış gibi davranıyorlar-

dı. Giderek kendi otoritelerini kurdular. Bu bana daha çok komünistleri hatırlatıyordu. Doğrudan Parlamentoya, yargıya, idareye ve basına müdahele ediyorlardı. Biz kendimizi zayıf hissettiğimiz için belirli bir görev zihniyeti gelişti ve vicdanıyla değil emirle yazan birçok gazeteci ortaya çıktı. Etkili araçlarla kontrol edilmezse, hiç bir hükümet diktatörlük ayartısına direnemez. Yabancıların otoritesi de Bosna'da kontrol altında değil. Yüksek Temsilci Bürosunun, AGİT'nin ve belirli BM örgütlerinin adı sanı bilinmedik, bazen yetersiz kişileri, yetersiz çalışmalar yapıyor, açıklanmayan, bazen tamamıyla yanlış, ama her zaman değişmez kararlar alıyordu. Buraya belirli bir dönem, genelde iki yıl için, çoğunlukla geldikleri ülke hakkında hiçbir temel bilgileri olmadan, hatta daha kötüsü Bosna kültürüne ve halkına karşı önyargılı olarak geliyorlardı. Çoğunluğu, kafalarındaki Bosna fikrini, Avrupa'da popüler olan Andric'in romanlarından edinmişti; bu romanlarda Bosna imajı da şöyleydi: "Üç dine ait olanlar, akılsız ve derin bir biçimde, doğumdan ölüme kadar, birbirinden nefret eder ve bu nefret ölümden sonraki hayata akseder. (...) Bu nefretle doğarlar, büyürler ve ölürler." vs.[26] Andric'in Müslümanlara kini de iyi bilinir. Bu önyargı duvarını yıkmak zor.

İhtiyaç duyduğumuz şey, koruyuculuk değil, dünyanın Bosna'yla ortaklığı. Yabancı otorite, Bosna-Hersek'te üç millet arasında güven olmadığı sürece gerekli. Bu otorite, güvensizlikle orantılı olmalı. Güven yeniden tesis edildiğinde bitmeli. Bu nedenle, yabancı koruyuculuğun sona ermesi için yapılması gereken açık: Bosna'da üç milletin yeniden kaynaşması için çalışmalıyız. Bu, ülkedeki bütün sorumlu ve akıllı kimselerin en büyük görevi.

15 Ekimde hayatımın neredeyse on yılını, olağan, sıkı ve feci dönemlerini geçirdiğim başkanlık binasından ayrıldım. Vedalardan hoşlanmam, ama üzüntü de duymadım.

Bundan önce, kısa aralıklarla, Başkan Clinton, Cumhurbaşkanı Demirel, Başbakan Blair ve 20. yüzyılın son diliminde Bosna dramına şu veya bu şekilde dahil olmuş bir kısım önemli ya da daha az önemli kişilerden sıcak mektuplar aldım.

26 Ivo Andric, *Gospodica*.

Birçok yıl yanyana durduğum arkadaşlarımla veda partileri düzenlendi. Birinde o zamanki muhalefetin neredeyse bütün üyeleri vardı. Kısa bir konuşma yaptım ve bu vesileyle dürüst bir biçimde bana hayatta başarılar dileyen yüzlerce kişiyle tokalaştım.

Her şey, sanki beni hiç ilgilendirmiyormuş gibi, bir görev duygusuyla yapıldı. Şimdi bile, herhangi bir şey hissedip hissetmediğimi bilmiyorum. Yine de bir istisnası var bunun. 11 Eylülde öğrencilerle bir toplantı düzenlendi. Ordu Evi'nin büyük salonu ve koridorlar, oğlan ve kızlarla doluydu. Bir konuşma hazırlamamıştım. Onlara, veda etmeye geldiğimi söylerken sesim titredi.

Herşey bir tesadüf mü yoksa hadiselerin ulaşılamayacak görünmez bir bağı mı var, bilmiyorum. Hemen yakında, sadece bir caddenin ayırdığı bir yerde, yarım yüzyıl önce çocukluğumun ve ilk gençliğimin sekiz yılını geçirdiğim İlk Erkek Lisesi'nin binası var. O zaman caddede iki lise daha vardı; birisi Normal Lise diğeri de Ticaret Lisesi'ydi ve caddenin aşağısında, küçük ahşap bir köprüyü geçince Kız Lisesi vardı. O gün toplantıda konuşurken, 50 yıl öncesinin dünyasından resimler, anılarla birlikte birbiri peşi sıra sökün etti: bugün Ordu Evi'nin salonundaki gibi genç ve neşeli yüzler. Katı öğretmenler ve on buçukta öğle paydosu. Tozlu koridorlardan koşuşturarak caddenin ışığına doluşan kızlar ve oğlanlar ve dondurma satıcılarının çığlıkları. Ekşi kremalı çöreklerden satan küçük bir dükkan. İlk bakışlar ve ilk aşklar, adalet ve adaletsizlik hakkında sert tartışmalar, naif olduğu kadar heyecan dolu yeni, daha iyi bir dünya kurmayı düşleyen konuşmalar...

Bir an için, bütün güzel hayallerin biraraya toplandığı gençliğime, ilk gençliğime döndüm. Ardından hayat geldi ve güçlü bir rüzgar gibi bütün bu hayalleri birer birer götürdü.

Mutluluk dediğimiz şey bazen hayatımız ile şartlar, hayat hikayemiz ve geçmişimiz, şahsi isteklerimiz ve tarihi şartlar arasındaki uyumdur. Meseleye böyle bakıldığında, diyebilirim ki, mutlu olmak için çok erken doğdum. Ancak doğum, seçme hakkımızın olmadığı birçok şeyden birisi. Kaderimizin bir parçası.

Bana yeniden hayat önerilseydi, reddederdim. Ancak, yeniden doğmak zorunda kalsaydım, kendi hayatımı seçerdim.

Ekler

GENERAL DİVJAK'IN MEKTUBU

Divjak Jovan,
NSVK OS RB&H Temsilcisi, 02/688-I
Saraybosna, 27 Mayıs 1993

NS VK SO Temsilciliği Görevinden İstifa

VK OS RB&H
Aliya İzzetbegoviç

NSVK OS RB&H temsilciliğinden istifa mektubum aşağıdaki gibidir.

Sebepler:

1. Saraybosna vatandaşlarına karşı işlenen menfur suçlardan dolayı Mayıs ayında size istifamı vermiştim. Bu suçlardan birisi de oğlum Zelimir'in Topalsvic Musana-Cace'nin çetesi tarafından ağır yaralanmasıydı. İstifa kararımı Bosna-Hersek'in menfaatleri çerçevesinde yeniden düşünmem gerektiği yolundaki isteğinizi değerlendirdim ve sizin gerçekten beni Bosna-Hersek'in Ulusal Savunma Karargâhı oluşumu içerisindeki uluslardan üçüncüsünün temsilcisi olarak görmek istediğinize emin oldum. Yalnız bu sebeptendir ki, sizin iyi niyetinize güvenerek istifamı geri çektim.

2. Bunun ardından gelişen olaylar gösterdi ki, VK OS komutanlarının bazılarının da ifade ettiği üzere, ben orada yalnızca "göstermelik" bir temsilci olarak kaldım. 13 ay süren savaş boyunca bana bir temsilci olarak değil de, hep bir "üçüncü şahıs" olarak muamele edildi. Ne operasyonların düzenlenmesinde, ne muharebe ve çatışma planlarının yapılmasında ne de Bosna-Hersek Ordusunun örgütlenmesinde dikkate alınmamış olmam bunun açık bir kanıtıdır. Örneğin "Kap-92" veya "Zarf-

92" operasyonları hakkında hiçbir bilgim yoktur; çünkü bana "güvenilmez" biri olarak muamele edilmiştir. Hatta Çetniklerle doğrudan temas içinde olduğum şeklinde bazı açıklamalar bile yapılmıştır.

3. Ordudaki birimlerin oluşturulması ve örgütlenmesiyle ve kadro problemleriyle ilgili tavsiyelerimin hiçbiri ne değerlendirmeye alınmış ne de kabul edilmiştir. Askerlik mesleğine dair yeterli bilgisi olmayan tugay komutanlarına -Eski Şehir belediyesindeki tugay komutanları olayını siz de biliyorsunuz- ve Haznadar Medo, Causevic Mirsad, Mehic Redo gibi OG İgman'ın komutasını başaramamış kimselere onay vermek istemedim, ama bu dikkate alınmadı. Serbest bölgeden dönüşümün ardından İgman, Konjic ve Jablanica bölgelerinin durumuyla ilgili bir rapor hazırladım. Ancak hiç kimse bu raporu ciddiye alıp değerlendirmeye ve HVO'nun Bosna-Hersek Ordusuna saldırısını engelleyebilecek önlemler almaya yanaşmadı.

4. Konjic'de olup bitenler konusunda ve benim Parsovici'de 27 gün hapiste tutulmamla ilgili olarak SVK OS'nin takındığı tavrı onaylamadım. NSVK OS'den gelen emir doğrultusunda benim New York'tan dönüşümün ardından İgman'da biraraya gelmemiz gerekiyordu. Ne var ki SVK İgman'a gelmedi, bense 100 gün boyunca bir top gibi oradan oraya sekmek zorunda bırakıldım. Çalışmak için gerekli en asgari şartlara bile sahip değildim. Ölümle burun buruna, hiçbir korumam olmaksızın köşe bucak dolaştım. Bunu Bosna-Hersek için yaptım, evet, ama bundan başka kimler faydalandı bilmiyorum. SVK OS, Mostar HVO'nun bildirdiğinin aksine benim bir suçlu olmadığımı neden kamuoyuna açıklamadı, onu da bilmiyorum. Sorumlu birimler tarafından bunun bir açıklamasının yapılması gerekmektedir. OS RB&H'nin Sayın Başkomutanı, size soruyorum, 1992 yılının Ekim, Kasım ve Aralık aylarında siz serbest bölgeyi ziyaret ederken benim de sizin yanınızda bulunmaya en az Jasmin Jaganjac ve Armin Pohara kadar hakkım yok muydu?

5. Ordu komutanlarının ve halihazırdaki başkomutanlığın savaşın şimdiye kadarki en zor evresinde sergilediği tavrı doğru bulmuyorum. Bazı askerlerin Bosna-Hersek halkına karşı işlediği suçların durdurulmasına yönelik hiçbir adım atılmıyor (Bosna-Hersek Ordusunun saygın komutanlarını bundan hariç tutuyorum.)

477 Kabaca ifade edecek olursak, aylardır değişmeyen bir durum sözkonusudur. Bazı kimseler tuhaf bir biçimde ordudaki en yüksek mevkileri işgal etmekte, bu da Bosna-Hersek Orduşuna büyük zarar vermektedir. Hrasnica ve Dobrinja'da özel hapishanelerin bulunmasına kimlerin izin verdiğini bilmiyorum. Uluslararası Kızılhaç Örgütü tarafından 2 Mayıs 1993'te Hrasnica Hapishanesi'ne yapılan ziyaretin ardından yazılan rapor okunmalıdır. Doğrusu Saraybosna'daki şartlara Afrikalı kabile savaşçıları bile dayanamaz. Saraybosna'nın değerli halkından, ana-babalardan, eşlerden, arkadaşlardan Adnan Solakovic'in birliğiyle ilgili size çeşitli bilgiler ulaşmıştır. Elimdeki doğru bilgilere dayanarak size yalnız bir örnek vereceğim. N.N. adında bir kişi işine giderken Solakovic'in adamları tarafından yolda durdurulmuştur. Kendisi onlara görev belgesini göstermiş ancak bu belge elinden alınarak yırtılmış ve sonra da bu kişi zorla birliğe götürülmüştür. N.N. su dağıtım şebekesinin ve lağım kanallarının işler durumda olmasını sağlayan önemli kişilerden biridir; doğuştan böbrek rahatsızlığı olduğu için de orduda görev yapmamaktadır. Kendisi sağlık durumunu açıklamaya çalıştığı halde kimse bunu dinlememiş; onu çok zor, ağır ve karmaşık bir savaş talimine tabi tutmuşlardır. Bu sırada böbrekleri daha fazla dayanamayan N.N.'ye hiçbir kolaylık sağlanmamış ve N.N. baygınlık geçirmiştir. Tıbbi müdahale için acilen hastaneye kaldırılmıştır. Ancak Solakovic iki adamını yollayarak N.N.'yi hasta yatağından kaldırıp birliğe geri götürmüştür. Kendisine daha sonra neler olduğuna dair daha fazla bilgim maalesef yoktur.

Yine de bütün bu zor şartlar içinde Bosna-Hersek için elzem olan birim, Ordudur. Vatandaşlarımızın ve askerlerimizin feda ettiği şeyler düşünülecek olursa 10. Tugay komutanının yaptıkları bunların yanında çok güdük kalır. Bu kişinin işlediği suçlara dair VK OS'nin elinde bilgi olmasına rağmen kendisine hiçbir yaptırım uygulanmamaktadır. VK OS'nin durumdan haberdar olduğunu bilsem de ben 10. Tugay yönetimiyle ilgili istihbarat elde etmeye kararlıyım. Bu istihbaratın yüzde yüz doğru olacağını iddia edemem ama bize yol gösterici nitelikte olacağı açıktır.

Ablakovina (Nadlipa) bölgesinde, vatandaşlarımızdan ve Bosna-Hersek Ordusu askerlerinden oluşan bir topluluk var-

dır ki bunlar tamamen farklı sebeplerden dolayı burada faaliyet göstermektedirler. Çoğunun kişisel bilgi içeren belgeleri ellerinden alınmıştır. Bu kişiler beş gruba ayrılmıştır. İlk grupta mahkumlar vardır. Bunlar yaklaşık on kişidir. Aralarından yalnız üçünün ismini biliyorum; Dragan, Sinisa ve Ivo. Temizlik ihtiyaçlarını giderecek her türlü imkandan yoksun bir halde aşağı yukarı 40-50 gündür burada bulunmaktadırlar. (İnanın, hepsi yıkanamamaktan kokmuş.) Bana verilen bilgiye göre Bosna GP'sinin yöneticisi Tiho da bunların arasındadır. Bunlar sabah sekizden akşam sekize kadar siper kazmaktadırlar. İkinci grup ise cezalı tugay üyelerinden oluşmaktadır. Bunlardan kiminin suçu büyük, kimininki küçük, kimininkiyse yalnızca küçük bir hatadır. Örneğin tugayında terzilik yapan Hajro, "Neden yazlık üniformamız yok?" diye şaka yaptığı için burada siper kazmaktadır. Üçüncü gruptakiler gözaltında tutulan kişilerdir. Kimi bir aylığına, kimi onbeş günlüğüne kimi de bir haftalığına burada bulunmaktadır. Bunlar günde 12 saat çalışmaya mecburdur. Şu adını zikredeceğim kişilerden bunların durumlarıyla ilgili bilgi alabilirsiniz: Slobodan Lucic, Sağlık Bakanı Vekili Safet Hadzihasanovic, Haris Alatovic'in annesi -oğlu SVK OS'de bilgisayar operatörlüğü yapmaktadır, 18 yaşında olup hiçbir askeri eğitimden geçmemiştir-, Zeljko Vujkovic'in annesi -oğlu şiddetli iç kanaması geçirmektedir, tugay doktoru görevi bırakmasına izin verdiği halde komutan tarafından siper kazmaya mecbur edilmiştir-, Mehmedovic Meho'nun karısı -kocası üzerinde kravatı, takım elbisesi olduğu halde işine giderken yolda alıkonularak buraya getirilmiştir-. Onuru hiçe sayılan daha yüz kadar kişi vardır bilgi alabileceğiniz. Size soruyorum, bu insanların aileleri acaba ne hissetmektedirler? Ayrıca burada dördüncü bir grup daha oluşturulmuştur. Bu gruptakilerin hepsi tugay mensubu askerlerdir. Ya onlar ya da tarih anlatacaktır ne halde olduklarını. Beşinci gruptaysa CZ tarafından tugay için çalışmaya getirilmiş kimseler bulunmaktadır. Komutanları Mirsad adında birisidir. Sorarsanız bildiği her şeyi söyleyecektir size. Benim bildiğim kadarıyla bu grup sabah sekizden akşam dörde kadar çalışmaktadır. Cephede siper kazmaya yollanıp beş tanesi ölen, yirmi gün içinde de yirmi tanesi yaralanan bu insanların sorumluluğu kime aittir, çok merak ediyorum.

479 6. Bosna-Hersek Ordusunun bir mensubu olarak hükümet, ordu komutanları, MIA, MO, MFA ve Kurtuluş Savaşımızın diğer aktörleri arasında bir işbirliği olması gerekmediği yönündeki varsayıma katılmıyorum, ancak şu an durum tam da bu şekildedir. Harekatımızın bir işbirliği çerçevesinde düzene konması gerektiği yolundaki talebimse ciddiye alınmamıştır. Benim bu durumu kabullenmem mümkün değildir. Silahlı çatışma içinde yer alan ancak işbirliği yapmayan birimlerin sorumluluğunu üstlenmem de imkan dahilinde bulunmamaktadır.

Sizden Dobrinja Hapishanesi'ndeki şartların iyileştirilmesini talep ediyorum.

Beni VK OS'nin yönetiminden çıkarmanızı ve görevime Bosna-Hersek Ordusunun sade bir eri olarak devam etmeme izin vermenizi istiyorum.

Ve eğer bu 10-15 gün zarfında benim düşman saflarına katılmak üzere kaçarken öldürüldüğüm yolunda bir rapor alırsanız, sakın buna inanmayın. Benim kalbim yalnız Bosna-Hersek Cumhuriyeti için atmaktadır.

Başvuru Sahibi,
Jovan Divjak

SİDRAN'LA YAPILMIŞ BİR KONUŞMADAN[1]

Sidran: Ben bir yazarım, bu yüzden de konuşmamızı insan hayatından yola çıkarak başlatmak istiyorum. Hayat hikayenizdeki en önemli şehirlerin Belgrad, Samac ve Saraybosna olduğunu biliyoruz. Ama bunun dışında pek fazla bir bilgimiz yok. Belgrad'ın sizin için nasıl bir anlam taşıdığını gerçekten merak ediyoruz; orada ailenizden kimler yaşamış, Bosna'ya nasıl gelmişler, bütün bunların arkasında yatan tarihi sebepler nelerdir, bunlardan bahseder misiniz bize?

İzzetbegoviç: Ailem 1868'e kadar Belgrad'da yaşamış. 1868'de Müslümanlar Belgrad'dan ayrılmışlar. Bunlardan bir kısmı Uzice'ye, bir kısmı Türkiye'ye gitmiş. Bir kısmına da Samac civarında toprak verilmiş. O zamanlar Samac diye bir yer yokmuş. Geçen gün bu şehrin yüzüncü kuruluş yıldönümüyle ilgili bir kitap okudum, kitap 1968'te basılmış. Samac ilk ismini Sultan Aziz'den almış, *Aziziye* denmiş şehre. Sultan Aziz Bosnalılara Belgrad topraklarından, Bosna ve Sava nehirlerinin ağzında, Bosna'nın sağ tarafına düşen bir yer vermiş. Bundan sonra Belgradlı bazı Müslüman aileler buraya yerleşmişler. O ilk zamanlarda nasıl yaşamışlar, evlerini barklarını nasıl inşa etmişler, bilmiyorum. Ama işte Samac'ın tarihi böyle başlamış.

Sidran: O zamanlar bir Yukarı, bir de Aşağı Aziziye olduğu dolayısıyla Sava Nehri boyunda iki şehir bulunduğu doğru mu?

İzzetbegoviç: Bu çok büyük ihtimalle doğrudur, ancak benim bu konuda fazla bir bilgim yok. Benim bildiğim kadarıyla, ismini taşıdığım Alija dedem I. Dünya Savaşı öncesinde Samac'ın belediye başkanıymış. Avusturya ya da o zamanki Belg-

1 Ünlü Bosnalı şair ve senaryo yazarı Abdulah Sidran'ın İzzetbegoviç'le yaptığı bu konuşma 11Ağustos, 25 Ağustos ve 8 Eylül 1996 tarihlerinde Saraybosna'daki *Slobodna Bosna* adlı dergide yayınlanmıştır.

rad'ın yöneticileriyle mahkemelik olmuş. Bunun sebebi de hâlâ içinde geniş bir toprak sahibi olduğumuz Ada Ciganlija bölgesiymiş. Madem size Alija dedemden bahsettim, özel hayatımla ilgili ilginç bir başka şey daha anlatayım. 1914'te Avusturya veliahdı Ferdinand'a düzenlenen suikasttan sonra Avusturya ordusu Bosna-Hersek toprakları üzerindeki Sırpları tutsak etmeye başlamış. Ancak bunu Samac'da yapamamışlar. Çünkü benim dedem buna karşı durmuş. Bu benim kişisel tarihimin önemli duraklarından biridir. Ustaşaların Samac'ı ele geçirmesinden sonra kuzenlerim Gradacac'a sığınmışlardı. Ben de Saraybosna'dan buraya gelmiştim. Çetnikler Gradacac yakınlarında beni tutukladılar. 1944 yılıydı. Hayatım tehlikedeydi. Bu sırada bir grup Sırp, Çetniklerin başı Albay Keserovic'in yanına gelmiş. Ona benim dedemin 1914 yılında 40 Sırpın hayatını kurtardığını ve onun bu iyiliğin karşılığını ödemesi gerektiğini söylemişler. İşte bunun sayesinde hayatım kurtuldu benim.

Sidran: Babanızın mesleği neydi?

İzzetbegoviç: Babam Samac'da ticaretle uğraşıyormuş, ama başarılı olamamış, çünkü malını pazarlamada pek usta değilmiş. Ortağı olan adam da onu dolandırınca babam büsbütün ortada kalmış. İşte bundan sonra Saraybosna'ya taşınmışız. O zaman ben daha iki yaşındaymışım. Bu yüzden Samaclı olmaktan çok Saraybosnalıyım diyebilirim. Yaz tatillerinde Samac'da oturan akrabalarımızın ziyaretine gidip gelmişimdir. Ama 1927'den beri Saraybosna'da yaşıyorum.

Sidran: Siz geldiğinizde Saraybosna'da hayat nasıldı?

İzzetbegoviç: Zordu. Babam küçük bir şirkette muhasebeci olarak işe girmişti. Biz beş kardeşiz, üç kız, iki erkek. Ben o zamanlar çok ünlü olan İlk Erkek Lisesine gittim, bundan hâlâ büyük gurur duyarım. Sekiz yıl boyunca orduevinin hemen yanındaki o binaya gidip geldim. İnsanlar *hayat çok kısa* diye şikayet eder dururlar, bana kalırsa çok uzun. Okuldaki ilk altı yılımı Eski Yugoslavya zamanında tamamladım. 1943'teki mezuniyetimse NDH günlerine denk geldi. Mezun olduktan sonra orduya katılmam gerekiyordu. Ama ben katılmayıp kaçtım. Gradacac'a gittim. Orası Çetniklerle Hadziefendic'in Müslüman milislerinin kontrolü altındaydı. İki taraf da silahlıydı ama bir tür ateşkes vardı aralarında. Bu bölgede bütün bir II. Dünya Savaşı boyunca herhangi bir suç işlenmediği gibi Sırpların ya da

 Müslümanların sürülmesi gibi bir durum da sözkonusu olmadı. Burada gerçekten de çok tuhaf diyebileceğimiz bir olguyla karşı karşıyayız. Çünkü aynı günlerde Bosna'nın kuzeyinde akla hayale gelmeyecek vahşette suçlar işleniyordu. Brçko'da, Samac'da, Gradacac ya da Modrica'da ise Sırplar tarafından tek bir Müslüman öldürülmüş değildi benim bildiğim kadarıyla.

Sidran: Peki eğitiminize nerede devam ettiniz, liseyi de Saraybosna'da mı bitirdiniz? Ne kadar kaldınız Saraybosna dışında?

İzzetbegoviç: 1943'ten 1944'e kadar kaçak olarak yaşadım. Bu bir senenin tamamını Gradacac ve Modrica'da gizlenerek geçirdim. Gerektiği zaman gizlice Saraybosna'ya gittiğim de oluyordu. 1945'te Partizanlar geldi. Onlar 6 Nisanda Saraybosna'ya girdiklerinde ben ağır hastaydım, tifoya yakalanmışım. 5 Nisanı 6 Nisana bağlayan gece kapımı çaldılar. Ben de iyileştikten sonra orduya katıldım. Ordudaki görev sürem dolduktan sonra tutuklandım. 1 Mart 1946 tarihinde oldu bu. 6. Ordu tarafından askeri mahkemede yargılanıp üç yıl hapse mahkum edildim. Bunun sebebi benim hem Ustaşalara hem de Partizanlara karşı bir tutum içinde olmamdı. Ustaşalardan kaçan bendim, bir konuşma sırasında Partizanlara katılıp katılmayacağım sorulunca buna açıkça *hayır* diyen de bendim. Onlar da bütün bunların farkındaydılar.

Sidran: Bu bana bir arınma, *katarsis* anı gibi geliyor. Ya da sonunda adaletin yerini bulmadığı bir filmin son karesi gibi. Aslında masum olan sanık 14 yıl hapse mahkum ediliyor. Yüzü hazin bir sessizlikle gölgeleniyor ama aynı zamanda müthiş bir sükun da var o yüzde. Yandan baktığınız zaman gölgeler arasından başını hafifçe arkaya attığını görüyorsunuz. Bana kalırsa Sokrat'ın yüzü de tıpkı böyleydi, Atina hakimleri onu ölüme mahkum ettiği zaman.

Evet, o zaman yıl 1983. Müslüman entelektüellere karşı düzmece bir oyun oynanıyor. Mahkum avukat Aliya İzzetbegoviç'e insanın kanını donduracak bir ceza veriliyor. Halbuki daha biriki gün önce savunma makamı en ikna edici, en sağlam delilleri sunarak müthiş bir savunma yapmış, biz de mahkeme salonunu sevinçten uçarak terketmiştik. Böylesi bir savunmadan sonra "suçludur" hükmünü hangi insanoğlu verebilir? Dünyanın hiçbir yerinde, hiç kimse yapamaz bunu.

483 Bu dava Bosna tarihinin yüz karasıdır. Dava güya halka açık görüldüğü halde içerideki insanların sayısı bir elin parmaklarını geçmiyordu. Devlet bu dava için küçük bir mahkeme salonunu tercih etmişti. Sanıklar, güvenlik görevlileri, sanık yakınları ve devletçe onaylanmış basın mensupları içeri alınınca başka kimseye yer kalmadı. Binbir türlü sıkıntıdan sonra mahkeme sekreteri olan Nidzo diye bir arkadaştan (Asıl adı Slobodan Nikolic, Seljo'daki duruşmalardan bir arkadaş) içeri giriş için bir izin belgesi almayı başardım. Günlerce gidip geldim oraya, belki Melika'yı görürüm, o da beni görür diye. İlerde çekmeyi düşündüğüm bir film için evde dokümanlar hazırladım. Bunu yaparken dayandığım tek kaynak mahkemede görüp duyduklarımdı. Bir de zihnime bütün çarpıcılığıyla kazınmış, asla unutamayacağım bir görüntü: Cezası okunurken Aliya İzzetbegoviç'in yüzü.

On yıl sonra aynı ifadeyi tekrar gördüm onun yüzünde. Başkanlık konutunda Bosna'nın yabancı katilleriyle yaptığı konuşmadan sonra çıkıp mikrofona geldiği zaman. Söylediklerinden çıkaramazdınız yüzündeki bu ifadenin sebebini. Ben de sonradan öğrendim. İçeride bir yabancı lider onu şuna ikna etmeye çalışmış: Bu savaşta Müslümanlar yenik olan taraftır. Soruna barışçı bir çözüm bulunması isteniyorsa bu gerçeğin kabullenilmesi gerekir. (Dayton Anlaşmasının, Çetnikleri askeri bir hezimete uğramaktan kurtardığı şeklinde bir ifade gerçeğe çok daha yakın olacaktı halbuki.)

Her neyse, ben aslında sizin entelektüel ilgilerinizden, edebiyatla, felsefeyle aranızın nasıl olduğundan bahsetmek istiyorum. Fikirleriniz nasıl oluştu, daha doğrusu, o yaştayken fikirleriniz nasıl şekillendi?

İzzetbegoviç: Çok fazla kitap okudum; buna talih mi diyeyim, talihsizlik mi, bilmiyorum. Felsefe üstüne şimdi gereksiz olduğunu düşündüğüm kitaplar da okudum. Şimdi şöyle bir bakıyorum da, öyle gereksiz şeyler okuyacağım yere İngilizceyi yerli yerince öğrenseymişim daha iyi olurmuş, diyorum. Şu an yapmak durumunda olduğum işler dolayısıyla, bana öyle geliyor ki, Hint felsefesi okumak yerine diyelim İngilizce ya da Fransızca öğrenmiş olmak benim daha çok işime yarardı. Hint felsefesinin şimdi bana ne faydası var, bilmiyorum açıkçası.

Sidran: O felsefe metinleri genç bir adam için ne kadar anlaşılabilir metinlerdi?

İzzetbegoviç: O yaşta okuduğunuz metinleri yutuyorsunuz adeta ve geriye illa bir şeyler kalıyor.

Sidran: Böyle metinleri ben de okuyorum şimdi, bayağı uğraşıyorum okuduğumu anlamak için.

İzzetbegoviç: O zaman *Mahabbarata*'nın bir parçası olan *Bhagavad Gita*'yı okumuştum. Başağrısı gibi okuma nöbetleri tutardı beni. Üç-dört ay boyunca bir tek kitap yüzü açmaz, ondan sonra da üç ay başımı kitaplardan kaldırmazdım. Bu süreç bu şekilde devam eder giderdi. Ben bu şekilde Dostoyevski'nin ve Tolstoy'un külliyatını, Kant'ın eserlerinin de neredeyse tamamını okudum. 19 yaşımda *Saf Aklın Eleştirisi*'ni okudum. Kitabın beni çok etkileyen bölümlerini hâlâ hatırlarım. Mesela kitabın ana bölümündeki antinomiler kısmını. Hatırladığım bir başka kitapsa Spengler'in *Batı'nın Düşüşü* adlı eseri. Uzun süre o kitaptaki şemaları düşünmekten kurtulamadım. Bu şemalar sanki çelikten yapılmış gibi, bir kez içine düştüğünüz zaman bunlardan farklı düşünemiyorsunuz.

Sidran: Bahsettiğiniz kitap o zamanın entelektüel çevrelerinde bilinen, okunan bir kitaptı, babamın kütüphanesinde de vardı. Çocukken bu kitabı karıştırdığımı hatırlıyorum, birileri okuyup kimi satırların altını kırmızı kalemle çizmişti. Hiçbir şey anlamamıştım ama yine de okumuştum kitabı. 15 yaşında filandım herhalde.

İzzetbegoviç: Spengler'in o kadar çok gerçeğin bilgisine vakıf olmasından müthiş etkilenmiştim. Kitabı aslında iki cilttir. Bunun tamamı sanırım rahat rahat bir bin sayfa eder. Kitabı basan da herhalde Belgrad'daki Kosmos Yayıneviydi. Bunlar dünya felsefesinden daha başka birçok başucu eseri basmışlardı. Bergson da okuduğum önemli yazarlardan biridir. Olağanüstü bir üslubu vardır. Aslında bilim adamıymış, biyolojiyle uğraşıyormuş. Yani bizim anlayacağımız, bilim adamıyla filozofun hem olağanüstü hem de tehlikeli bir karışımıdır kendisi. En iyi eseri hiç şüphesiz *Yaratıcı Evrim*'dir. Üslubu en iyi filozof olarak kabul edilir. Kant'sa bunun aksine üsluba önem vermemiştir. Bazıları Kant'ın *Eleştiri*lerinin gerektiğinden üç katı fazla yer tuttuğunu söyler. Bergson ise müthiş mecazlarla, mükem-

 mel cümlelerle örülü, yoğun ama öz bir metin yazmıştır. Onun *Yaratıcı Evrim*'de yazdıklarını mecaz kullanmadan anlatmak mümkün değildir zaten.

Sidran: Hapishane hayatınızın bir kısmını atlamıştık ama daha sonra buna değineceğiz. İlerde bize kolaylık olsun diye hem ilk davanızdan, hem de ikinci davanızdan sonraki hapishane hayatınızı, hukuk, siyaset ya da devletle ilgili unsurlardan bağımsız olarak, insani yanıyla bize biraz anlatır mısınız? Size de ağır iş yaptırıyorlar mıydı? İlk hapishane hayatınızla ikincisi arasındaki farklar nelerdir? Hapishanenin fiziksel şartlarına dayanmak çok zor mu olmuştu? Başka suçlardan dolayı hapishaneye düşmüş kimseler arasında genç bir siyasi mahkum olarak nasıl bir yeriniz vardı?

İzzetbegoviç: Sizin de bildiğiniz gibi II. Dünya Savaşının hemen ardından siyasi hapishaneler kurulmuştu. Bu hapishanelerde bulunanların %90'ı siyasi mahkum, %10'u başka suçlulardı. 1983'te tekrar hapse girdiğimdeyse durum tamamen tersine dönmüştü. %90 oranında değişik suçlardan oraya düşmüş kimselere karşı %10 oranında siyasi mahkum vardı içeride. Bu sebeptendir ki, ilk hapishane hayatı benim için daha kolay geçmiştir. İkinci seferde tamamen farklı suçlular arasındaydım çünkü. Ama o günlerden kalma çok kötü hatıralarım da yoktur. İlk hapse girdiğim zaman etrafımdaki kimseler farklı düşünen insanlardı ve birbirimizle istediğimiz her konuda konuşabiliyorduk (fısıldaşıyorduk daha doğrusu). İkinci seferindeyse, kaderin tuhaf bir cilvesi, avukat olmuştum. Avukatlar da hapishane gibi yerlerde çok büyük itibar görür. Suçluların çeşitli şikayetlerde ya da taleplerde bulunmak üzere dilekçe yazdırmak için avukata ihtiyacı vardır. Bu yüzden buradaki insanlar bana çok saygı duyar, çok severlerdi beni. Öyle zamanlar olurdu ki, davaları sırasında bile itiraf etmedikleri şeyleri bana anlatırlardı. Böyle böyle bu insanların maceralarını, hayat hikayelerini öğrendim. İçerdekilerin çoğunu eşleri terkeder, bu yüzden bir sürü boşanma davası da sürer gider buralarda. Siz de bunların dilekçelerini yazarken, kağıtlarını düzenlerken çoluğu çocuğu olan ama boşanmak durumunda olan bu insanların hikayelerine ortak olursunuz. İnanın bana, bu boşanmalar insanın başına gelebilecek en zor, en ağır tecrübeler. Öte yandan hapse düşmüş insanlar bizim sandığımız gibi kimseler değil. Aralarında

 çok iyi olanları da var. İkinci kez hapse girdiğim zaman 90 numaralı koğuşa düşmüştüm. Katiller koğuşuydu burası. Koğuştan çok daire sayılırdı. Bir salonu, dört yatakhanesi, bir de banyosu vardı. Altı yıllık cezamı doldururken buradaki katillerin hepsinin hikayesini öğrendim tek tek. Çoğunun durumunda ben olsam ben de aynı şeyi yapardım, diye düşünüyorum. Biz bu insanlara dışardan baktığımız zaman her şeyi siyah-beyaz görüyoruz. Bize göre onlar suçludur ve hepsi budur. Hırsızların, soyguncuların nasıl kimseler olduğunu bilmem. Ama katillere gelince, size şunu söyleyebilirim ki, bunlar özel bir insan türüdür. Tamam, bir bakımdan suçludurlar ama bir bakımdan da hakarete, haksızlığa, zorbalığa tahammül edememiş onurlu, karakter sahibi insanlardır. Senin Junuz Keco Kuduz'la[2], Foça'da iki-üç yıl birlikte kaldık. İyi tanırım onu, aynı odadaydık.

Sidran: Doğrama atölyesinde çalışmış mıydı Kuduz?

İzzetbegoviç: Evet, ikimiz de doğramacı atölyesine verilmiştik. Ben cezamın ilk yarısı dolana dek orada çalıştım. Daha sonra çalışamadım orada, çünkü bronşite yakalandım. Hâlâ da bronşitim var. Tahta üstünde çalışmak kötü bir iş sayılmaz ama çok fazla toz oluyor. Orada döşeme yaparken çıkan toz beni hasta ediyordu. Daha önce de bronşit geçirmiştim. O günden beri bu hastalığı çekiyorum, herhalde ölümüm de bundan olur gibi geliyor bana.

Sidran: İsterseniz Keco'ya geri dönelim.

İzzetbegoviç: Onun o küçük kızla ilgili hikayesini biliyorum. Ama Keco o filmdeki adama hiç benzemiyor.

Sidran: Ademir fazla yakışıklı birini seçti, ne yapayım.

İzzetbegoviç: Keco çok içine kapanık, sessiz, mutsuz birisiydi. Yani ancak böyle anlatabiliyorum onu; mutsuz, ama iyi bir adam. İşte o da size bahsettiğim iyi insanlardan birisi. Ben, karım beni aldattı diye cinayet işlemezdim ama o işlemiş. Onu haklı bulmasam da en azından durumunu anlayabiliyorum. Adaletsizliğe, şiddete dayanamayıp bu şekilde tepki vermiş birçok insan vardı katiller koğuşunda. Mesela hapishanedeki bir arkadaşım babasını savunmak için cinayet işlemiş. Kendisi ev yapıyormuş, o gün tam evin çatısını kuruyorken "Kahvede ba-

2 Senaryosu Abdulah Sidran tarafından yazılmış olan *Kuduz* filminin kahramanı.

banı dövüyorlar" diye haber gelmiş, arkadaşım koşmuş bakmış ki bir arbededir gidiyor. Babası yere düşmüş, adamlar habire tekmeliyorlar. Eline o an ne geçtiyse kaptığı gibi adamlardan birini öldürmüş. Bu insanların başına gelenler hakikaten çok tuhaf şeyler.

Sidran: Hapisten çıktıktan sonra ilk girdiğiniz iş neydi? Sizin gibi siyasi olarak etiketlenmiş birinin iş bulması zor oldu mu?

İzzetbegoviç: Hayır, pek de zor olmadı, yapacak iş çoktu ama maaşlar çok düşüktü. Partizanlar bir şeyler inşa etmeye çalışıyorlardı. Yönetimi genişletiyorlardı. Okuma yazma bilen herkesin iş bulması mümkündü. Ben de hemen iş buldum, çünkü lise mezunuydum. Hapisten çıktıktan 12 gün sonra işe girdim. İş aramaya 4 Martta başlamıştım, 16 Martta iş buldum.

Sidran: Put adında bir inşaat şirketine girmiştiniz değil mi?

İzzetbegoviç: Evet, Put'ta işe girdim, 1964'e kadar orada çalıştım. Ondan sonra IPSA diye bir mühendislik şirketine geçtim. O arada bir yılı da mahkemede geçirdim. 1962-63 arasıydı sanırım. Hukuk sınavlarına giriyordum. Sınavları geçmek için de bir yıl mahkemede stajyerlik yapmak zorundaydım.

Sidran: Bana öyle geliyor ki Bosna-Hersek Ordusunun çok-etnikli yapısını korumak için elimizden geleni yapmadık. 1993'te, Saraybosna'daki ve diğer bazı şehirlerdeki askeri savunma güçlerimizin yapısı nüfusumuzun yapısına çok benziyordu. Boşnakların kurtuluşu için tarihi sınırları içerisinde Bosna-Hersek ülkesinin çok-etnikli yapısının kurtuluşunun şartı olduğunu kabul ediyorsak, ordumuzun bütün bu ırkları eşit biçimde temsil etmesi için neler yapılması gerekir sizce?

İzzetbegoviç: Öncelikle, siz yanlış bilgilendirilmişsiniz. Bosna-Hersek'in hiçbir yerinde, 1992'de bile, ordunun yapısı genel nüfus yapısına benzer olmamıştır. Bu bir talihsizliktir, ama biz burada gerçeklerden bahsetmek zorundayız. Saraybosna ve Tuzla'da durum biraz daha iyiydi, ama bu şehirlerde bile genel nüfus yapısıyla ordunun yapısı fazla bir yakınlık arz etmiyordu. Diğer şehirlerdeyse oran 9'a 1'di, hatta daha da kötüydü. Peki neden? Birincisi, biz insanları kovalamış değiliz. İkincisi, Bosna'yı Boşnaklar, daha doğru bir ifadeyle, Bosna Ordusunun birimleri müdafaa etmiştir. Bu gerçekleri saklamaya ça-

 lışabilir insanlar, ama tarihin üstü örtülemez ve her şey er ya da geç gün yüzüne çıkar. En iyisi her şeyi olduğu gibi görmek ve daha iyi bir yere varabilmek için nasıl bir başlangıç yapmamız gerektiğini anlamaya çalışmaktır. Bu aslında Bosna-Hersek'in birliğinin başarılı olup olamayacağı meselesidir. Ama şimdi burada bu konunun içine girersek çıkamayız.

Sidran: Sizinle yaptığımız toplantılardan birinde bir Boşnak televizyonunun kurulması fikrini çok çabuk kabul ettiniz gibi geldi bana. Kendi adıma buna üzüldüm doğrusu, çünkü aklıma şöyle bir soru geldi: Bu Bosna'nın kurtuluşuna mı hizmet edecek yoksa yıkımına mı? Eğer birisi çıkıp tek başına ulusal bir Bosna televizyonunun Bosna'nın kurtuluşuna hiçbir faydası olmayacağını kanıtlarsa, ondan sonra böyle bir televizyonu kim destekleyecek? Bir yayınevinin editörlüğü mü? Böyle bir televizyon istasyonunun nasıl yönetileceğiyle ilgili kararı sözgelimi Boşnak Meclisinin ya da Bosna Entelektüelleri Kongresi Konseyi'nin vermesi gerekmez mi?

İzzetbegoviç: Bakın, burada Boşnak halkının çıkarlarının kamu televizyonu RTVBiH ile değiştirilmesi gibi bir durum sözkonusu değildir. Böyle bir durum söz konusu olsaydı, buna karşı çıkacak ilk kişi ben olurdum. Boşnak televizyonuna gelince, asıl sorulması gereken soru şudur: Bu televizyon Bosna halkının güçlenmesine, demokratik, birlik içindeki bir Bosna'nın çıkarlarına hizmet edebilecek midir yoksa başka bir yöne mi çekilecektir? Daha basit biçimde ifade edecek olursak, şunlardan hangisi doğrudur: İstenen daha güçlü bir Bosna, daha güçlü bir Boşnak halkı mı ya da tam tersi daha güçlü bir Bosna ama daha güçsüz bir Boşnak halkı mı? Bunlardan ikincisinin doğru olduğuna inanan insanlar var. Onlara göre Bosna'nın ihtiyacı olan şey hatta Bosna için şart olan şey Boşnaklığın unutulması. Öyle ki, eğer Boşnaklar dinlerini, isimlerini, geçmişlerini unuturlarsa daha güçlü olacaklar. Sizin fikriniz nedir bilmiyorum ama ben kesinlikle böyle düşünmüyorum. Tam tersine, ben inanıyorum ki bilinçli ve cesur bir Boşnak ulusu Bosna-Hersek'in bel kemiğidir, Bosna-Hersek'in kurtuluşunun tek değilse de en büyük garantisidir. Hele de ilerleyen günlerde Bosna'nın doğusundan ve batısından kimilerinin saldırgan "büyük devlet" projeleriyle karşı karşıya kalacağımızı düşünürsek bunun böyle olduğuna hiç şüphem yoktur. Böyle bir durumun altından ancak

 güçlü bir Boşnak ulusu kalkabilir ve Bosna ancak bu şekilde dereceli olarak birliğini sağlayabilir. Bosna Devleti'nin üzerine bir perde insin istemiyorsak bizim gerçek garantimiz budur.

Bu ikilemi çözüme kavuşturabilirsek gerisi kendiliğinden gelecektir. RTVBiH'ten Boşnaklara hem geçmişin hem de geleceğin bilgisini içeren bir bilinç kazandırması beklenemez, çünkü tanımı gereği bu televizyon milli bir karakter taşıyamaz, Bosna'nın televizyonudur ama Boşnak halkının televizyonu değildir. Ulusal karakterinin sınırları dışına çıkmaksızın sadece Bosna halkına ait değerlerin, buna din de dahil, sözcüsü olamaz. Kamu televizyonundakiler bu ikilemi sürekli yaşıyor, bunun içinden nasıl çıkacaklarını da bilmiyorlar.

Tabii burada Bosnalılara ait bir televizyonun Bosnalılık ruhuna, geleneklerine ters bir şeyler yapmayacağı, nefreti değil hoşgörüyü, hoşgörüden doğan iyilikleri öğütleyeceği varsayımı üzerinden konuşuyoruz. Her neyse, milli olan her şey de kötü olacak değil tabii. Milli duygular kendini evrenin bir parçası olarak hissetmek gibi ilahi bir duygu değildir ama gayet doğal ve sağlıklıdır. Tarih boyunca da önemli bir itici güç görevi yapmıştır. Mesele bu duyguların ne ölçüde yaşandığıdır. Milli duygular adına yakıp yıkmak bir kural olmaktan çok istisnadır. Son olarak, çoğulculuk fikri Soros'un ya da Bildt'in televizyonu anlamına geliyorsa neden bir Bosna televizyonu anlamına da gelmesin ki?

Sidran: Siyasi bir parti kendine seçimler için bir slogan, bir parola bulmaya, ortak bir tavır oluşturmaya çalışırken çok dikkatli olmalıdır. SDA'nın "Bizim inancımız, bizim toprağımız" şeklindeki seçim sloganı çok-etnikli bir yapıdan oluşan, birlik içindeki bir Bosna adına savaşmak için toplanmış kimselerin üstünde durduğu platformu bayağı küçültüyor benim fikrime göre. Bu konuda sizin yorumlarınızı almak istiyorum. Kendi dinimiz ve kendi toprağımızdan bahsederek çok etnikli bir birliğe Bosnalılık ilacını şırınga etmiş olmuyor muyuz?

İzzetbegoviç: Kusura bakmayın ama yanlış bir varsayımdan yola çıkıyorsunuz bana göre. Siz SDA'nın bir Bosna partisi olduğunu varsayıyorsunuz. Halbuki o Boşnakların partisidir. SDA, olabildiği ölçüde bir Bosna partisidir aynı zamanda, ama yapısı Boşnaklardan oluşmaktadır, bunu saklıyor da değiliz. Üstelik SDA bunun böyle olması gerektiğine inanmaktadır. Bir

 Bosna ruhu ancak Boşnaklıktan doğacaktır, ya da bunca yıllık karşılıklı ilişkilerden, gidip gelmelerden, yakınlaşmalardan sonra Bosnalılık ile Boşnaklığın bir bileşimi olacaktır. Ama Bosna'nın içinde uluslar çoktan oluşturuldu, bu yüzden olayların nasıl gelişeceğini tahmin etmek şu an için zor görünüyor. Avrupalı uluslar kendi aralarında güçlü bir birlik oluşturma yolundalar. Ama yine de Fransız, Alman, İsveçli olarak kalıyorlar. Karşılıklı çıkarlarının ve ortak değerlerinin toplamını Avrupa ya da Avrupacılık olarak adlandırıyorlar. Bosna-Hersek bünyesindeki ulusların karşılıklı çıkarlarının ve ortak değerlerinin toplamının adı da Bosna'dır.

Sidran: Söylediklerinize daha yakından bakınca sizin başında bulunduğunuz SDA ile eski Komünist Birliği arasında şaşırtıcı bir benzerlik bulunduğunu farkediyorum. Lenin bir eserinde insanlık tarihinin üç evreden geçtiğini yazıyordu: anaerkil toplumlar, ataerkil toplumlar ve bürokratik toplumlar. Ancak komünistlerin yolculuğu bürokrasinin çocuklarınınkinden çok daha uzun sürdü.

İzzetbegoviç: Dünyaya bambaşka gözlerle bakıyoruz sizinle. Örneğin ben SDA'nın yönetim tarzı ile eski Komünist Birliği'ninki arasında hiçbir benzerlik görmüyorum. Çetniklere ve Ustaşalara eşit oranda muhalefet göstermemiz dışında şaşırtıcı bir benzerlik yok aramızda, yok eğer partilerin iç işleyişinden bahsediyorsanız şaşırtıcı diyebileceğiniz tek şey farklılıklar olacaktır. Bu tür kurumların iç işleyişinde en temel mesele demokrasidir, işte bu noktada SDA ile Komünist Birliği arasında kesinlikle hiçbir benzerlik yoktur. Birkaç gün önce *Oslobodenje*'de Bosna-Hersek medyasının durumuyla ilgili bir analiz okudum. Orada verilen bilgilere göre, hukuki olarak kontrolümüz altında olan bölgelerde 200'den fazla aktif medya kuruluşu var. 150 dergi ve gazete, 40 radyo istasyonu, 12 televizyon kanalı, 4 tane de basın ajansı. Bu sayıları aklımda kaldığı kadarıyla veriyorum ama herhalde yaklaşık olarak doğrudur. Bu medya kuruluşlarının büyük çoğunluğu ya muhalefete ait ya da bağımsız olarak işliyor. Siyasi partiler istediğini yapabilme özgürlüğüne sahip, sansür diye bir şey yok, devlet televizyonu RTV'de SDA'nın aktif üyesi tek bir kimse bulamazsınız. Bu durumun eski komünist hakimiyetinde yaşanabileceğini hayal edebilir miydiniz? "Yönetimdeki yoldaşlar"dan üst düzey birisiyle be-

491 nimle konuştuğunuz gibi konuşabilir miydiniz? Ona kendi yönetiminin size şaşırtıcı biçimde eski rejimin kötülüklerini hatırlattığını söylemeye cesaret edebilir miydiniz? Bana inanır mısınız bilmiyorum ama, sizinle konuşurken bir mutluluk ve tatmin içerisinde olduğumu hissediyorum, çünkü hesaplı sorular sormanıza rağmen, içten içe bu ülkede özgürlüğe ve hukuka inandığınızı farkediyorum. Başka türlü olsaydı, bu soruları sormazdınız, sormaya cesaret bile edemezdiniz.

Sidran: Sayın Başkan, size zor bir sorum olacak, sizce tarih Aliya İzzetbegoviç'in karakterini ve yaptıklarını nasıl tanımlayacak? Böyle bir konuşmada buna değinmeden geçmek olmaz. Hatırlıyor musunuz ben demiştim ki, Aliya İzzetbegoviç Bosna ve Boşnaklar varolma savaşını kazanırlarsa bir türlü, kazanamaz da yeryüzünden silinirlerse başka türlü anlatılacak.

İzzetbegoviç: Ben Aliya İzzetbegoviç'in karakterinden ya da yaptıklarından değil de Bosna'dan, Bosna'nın geleceğinden bahsetmek istiyorum. Ben inanıyorum ki Bosna ideali kazanacak, Bosna hep varolacaktır. Buna inanmam için en az üç sebep var önümde. Birincisi, bizim insanımızın artık kanıtlanmış dirayetidir; ikincisi, Sırbistan'ın 1992'deki gibi bir maceraya atılamayacak kadar zayıflamış olmasıdır; üçüncüsü de Hırvatistan'daki demokratik gelişmelerin artmasıdır. Başka deyişle, Bosna-Hersek için en çok tehlike arzeden "büyük devlet" projesi işlerlik kazanamayacaktır. Bosna'yı yok etmeye Sırbistan'ın gücü yetmeyecek, Hırvatistan da böyle bir şey yapmayı zaten istemeyecektir. Dolayısıyla, size diyebilirim ki dünyanın bu bölgesinde yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlayan tabloda bizim gücümüz artmış, Sırbistan zayıflamış, Hırvatistan ise demokratikleşmiştir. Böyle bir tarihi konum içerisinde, Bosna varolmaya devam edecek, demokratik, birlik içinde bir ülke olmaya doğru emin adımlarla ilerleyecektir.

Sidran: Bundan önceki konuşmamızda ailenizden de bahsetmiştik. Bizim bildiğimiz kadarıyla üç çocuğunuz beş de torununuz var.

İzzetbegoviç: Bir ekleme yapayım, beş kız torunum var. Ben size ailemi dışardan göründüğü kadarıyla anlatayım, geri kalanını da kendime saklayayım. Karım Halida'yla 1943 yılında, 18 yaşımdayken karşılaştım. 1946'da ben hapse girene kadar konuştuk, görüştük. Ona kelimenin tam anlamıyla aşıktım

ben, bunda utanıp çekinilecek bir şey yok, siz de bunu anlayabilirsiniz. Hani siz şairlerin diliyle uğrunda ölecek kadar büyük bir aşktı bizimkisi.

Her neyse, ben hapse girdim ve bu kız üç yıl beni bekledi. Hapisten çıktığım zaman evlendik. Üç çocuğumuz oldu: Lejla, Sabina, Bakir. 31 yaşıma gelene kadar üç çocuk sahibi oldum.

Torunlara gelince, iki tanesi ben ikinci kez hapse girmeden önce doğdu, diğer üçü de ben hapisteyken. İlk torunum, Bakir'in kızı Jasmina, davam görülürken, mahkeme kararı verilmeden birkaç gün önce doğmuştu. Daha sonra, ben Foça'dayken son iki torunumuz dünyaya geldi. Bununla ilgili kendi aramızda bir de küçük şakamız vardır. Beşinci torunun oğlan olacağını umuyorduk hepimiz. Sonra Bakir'den şöyle bir haber aldım. "Sevgili babacığım, gözün aydın, bir torunun daha oldu." Ardından da şöyle dedi Bakir: "Hepsini de nasıl gelin edeceğiz, bilmem." Size başka neler anlatabilirim acaba? En büyük kızım Lejla matematikten, Sabina ise dilbilimden mezun. Bakir de mimar oldu. En büyük torunum Selma gazetecilik okuyor. Torunlarımın hepsi benden iyi İngilizce konuşur.

Sidran: Peki hayat nasıldı, ondan bahsedelim biraz da.

İzzetbegoviç: Başlangıçta çok zordu. Uzun bir süre kendime ait bir dairede oturamadım. Şirketteki dokuz yıllık çalışmamın sonunda, 1958'de bir dairem oldu. Karadağ'da arazide çalışmak zorunda kaldım o daireyi alabilmek için.

Sidran: Demek bir de bütün bunların içinde Karadağ'da çalıştınız?

İzzetbegoviç: Evet, yedi yıl boyunca, 1953'ten 1960'a kadar Niskogradnja-Put şirketi için Karadağ'da, Perucica hidroelektrik fabrikasında çalıştım. Şantiye şefliği yaptım orada. Bu da o zamanın tuhaflıklarından birisiydi. Mareşalden çilingir, avukattan şantiye şefi filan. Çok büyük bir şantiyede çalışıyorduk, bin kadar işçi, yüzlerce makine, araç-gereç, kamyon vesaire. Ama o işte bugün hâlâ bana çok faydası olan şeyler öğrendim. Bir şantiye küçük bir devlete benzer, sizin de oradaki insanları, işleyişi yönetmeniz gerekir. 1960'ta Perucica'nın açılışına Tito gelmişti, o zaman ilk defa o kadar yakından görmüştüm onu. Ben onun daha uzun boylu olduğunu sanırdım ama ancak benim boyumdaydı, fakat benden çok daha iriydi.

493 **Sidran:** Arazi üstünde barakalarda mı yatıp kalkıyordunuz?

İzzetbegoviç: Evet, ama yalnız ilk yıl böyle oldu bu. Ardından Niksic'de daha doğru düzgün bir ev yapıp oraya geçtik. İlk yıl barakada kaldım, o zamanki görevimiz 4.000 metre boyunda koca bir tünel kazmaktı. Tünelin bittiği uçtan karşıki dağlara inşa edilmiş Ostrog Manastırı'nı görebiliyordunuz. O zaman 28 yaşındaydım, o günlerden bir her yerden yılan çıkıp durduğunu, bir de Karadağ köylülerinin sıcak karşılamalarını hatırlıyorum. Bu insanlarda Türklerin burada olduğu zamanlardan kalma bir hava vardı, bende de Türke benzer bir şeyler buluyorlardı. İşte böyle, çok iyiydi aramız onlarla, bana hep bir Türkmüşüm gibi muamele ediyorlar, başörtülü olmadığı halde karıma *bula* diyorlardı.

Sidran: Arazi işçileri, genelde ailelerinden uzak, yalnız insanlar oluyorlar.

İzzetbegovic: Benim karımla çocuklarım mevsimlik olarak yanıma gelirlerdi, Nisandan Ekime kadar benimle kalır, sonra kışı geçirmek için Saraybosna'ya dönerlerdi. Diyebilirim ki, bir bakıma güzel zamanlardı onlar, bir şeyler yükseltiyorduk, inşa ediyorduk çünkü, hepsinden önemlisi de daha çok gençtik.

Sidran: Belki bunun bizim gazetecilik mesleğiyle hiç alakası yok ama, bir yıl boyunca ben de biraz para kazanmak için sizin GP Put şirketinin yapımını üstlendiği Donji Vakuf-Dugojno yolunda çalıştım. Günlerce kürek salladım, çok zor gelmişti iş bana, başımızda duran adamı hâlâ hatırlıyorum. Adı Nikola'ydı, ama işçiler kendi aralarında Hitler derdi ona. Hiç zaman kaybetmeyelim isterdi, çok sıkıydı, ben de buna daha fazla dayanamadım. Elimde Öğrenci Hizmetlerinden kazandığım 20.000 dinarla geri döndüm. Anlatmak istediğim, o hayatın ne olduğunu ben de bilirim, yalnızlıktan dolayı günaha düşen, içkiye, kumara başlayan çok insan da görmüşümdür oralarda.

İzzetbegoviç: Evet, senin dediğin neredeyse bu işin kuralı haline gelmiş. Şantiyelerde çalışanların çoğu, teknisyenler, mühendisler, işçiler buradaki yalnız hayatın tekdüzeliğini kırmak için birahanelere giderler. Esasında çok da çalışırlar. Hatırlıyorum da 1960'ta hidroelektrik santralinin yapımını tamamladığımız zaman sabah 4'te kalkar akşam 10'a kadar çalışırdım.

Sidran: Günün her saati çalışma saatidir. Yağmur yağmaya başlarsa gece, gündüz farketmez, gidip attığınız beton katılaşmasın diye uğraşmanız gerekir.

İzzetbegoviç: Benim çalıştığım şantiyede her zaman sel tehlikesi vardı. Bu yüzden sürekli inşaat alanında olmak zorundaydık, buradan ayrılsak bile çok çabuk geri dönmemiz gerekirdi. Yeterli teknik araç gereçlerimiz de yoktu pek. Tüneli yaparken gecemizi gündüzümüze katmış, günün 24 saati boyunca çalışmıştık. Şantiyelerde iş böyle ilerler. Ama ardından ölü bir mevsim gelir, iş durdurulur, işçiler boşta kalır, yalnızlık hissederler. Tabii bu tekdüzelikle bir şekilde başa çıkmaya çalışır onlar da.

Sidran: 1988'de hapisten salıverildiniz. Cezanızdaki bu önemli kısalma nasıl vuku buldu? Siz mi itirazda ya da talepte bulundunuz, bu ceza indirimi ne tür bir hukuki süreç sonunda gerçekleşti?

İzzetbegoviç: 1983 Ağustosunda 14 yıl hapse mahkum edildim. Bundan altı ay kadar sonra, Olimpiyatlar yapılıyordu o zaman, bizim şikayetimiz Bosna-Hersek Anayasa Mahkemesine intikal etti. Cezamızın önemli ölçüde bir indirime uğrayacağını umuyorduk. Ama hayal kırıklığına uğradık. Cezalar yalnız sembolik olarak kısaltıldı. Mesela benim cezam yalnız iki yıl indirildi. Geriye kalan 12 yılı hapiste doldurmak zorundaydım. Bizimkisi siyasi bir dava olduğu için Yugoslavya Anayasa Mahkemesi nezdinde mahkeme kararına itiraz hakkımız vardı, tabii ben de böyle bir talepte bulundum. Süreç iki yıl devam etti. Cezam 9 yıla indirildi ve suçum yeniden tanımlandı. Önce sözde devrim-karşıtlığı olan suçum, meşhur 133. maddeye göre düşünce suçuna çevrildi.

Sidran: Yani suçunuzun tanımı tamamen değişti ama cezanızda yalnız sembolik bir indirim yapıldı, öyle mi?

İzzetbegoviç: Tamamen öyle. Kanunlar uyarınca yalnız sözle işlenmiş bir suçtan en fazla on yıl verebilirlerdi. Bana dokuz yıl verdiler. İşte bu son karara göre cezamı doldurmaya başladım. 1987'nin Şubatında garip bir teklif aldım, nasıl ve neden oldu bilmiyorum, ama galiba işin içinde o zamanlar CK başkanlığı üyesi olan Nikola Stojanovic vardı. İki kızım o zamanın Af Komisyonu sekreteri Zdravko Duricic tarafından başkanlık makamına, şimdi bizim içinde bulunduğumuz bu binaya davet

edilmiş. Duricic kızlarıma benim imzalamam istenen bir af talebi dilekçesi vermiş. "Bunu babanıza götürün, eğer imzalarsa hapisten salıverilecek" demiş. Bildiğiniz klasik dilekçe işte; fikirlerimin yanlış olduğunu kabul ediyorum, bir daha siyasetle ilgilenmeyeceğim, kendi halinde huzurlu sakin bir hayat kuracağım gibi şeyler. Bilirsiniz bunları. Tabii reddettim dilekçeyi imzalamayı. Stojanovic hiç memnun olmadı bundan. Hışımla dilekçeyi çantasına soktu, bir daha da hiç konuşmadık. Ondan sonra iki yıl daha hapiste kaldım. 1988'in Kasımında Yugoslavya Başkanının bana af çıkarmaya karar verdiğini öğrendim.

Sidran: Ben de bundan bahsetmek istemiştim zaten başta. Hapisteyken dış dünyada meydana gelen radikal değişimleri siz de hissediyor muydunuz?

İzzetbegoviç: Evet, dünyadaki özellikle de Yugoslavya'daki değişimlerin çok iyi farkındaydım. Mesela o zamanlar Sovyetler Birliği'nin dağılması çok muazzam, dünya çapında önemli bir olguydu. Gorbaçov'u, perestroykayı, Berlin Duvarı Krizini, Doğu Almanya'nın çöküşünü gördük. Bosna-Hersek'te ise Neum villaları krizi, Agrokomerc, Pozderac'ın düşüşü ve dramı, Merkez Komitesindeki çatışmalar gibi olaylar oldu. Benim fikrime göre bu olanların en önemli sebebi, çok büyük ihtimalle, tüm dünyada sosyalizmin toplumsal ve ekonomik planda başarısızlığa uğraması sonucunda toplumsallık kavramına olan inancın kaybedilmeye başlamasıydı. Bunun yanında insan haklarının hiçe sayıldığı gerekçesiyle Yugoslavya'ya dışardan büyük baskı vardı, bu sorunu ele almak üzere komisyonlar geliyordu. Tabii bir de bir sürü insan düşünce suçundan hapse atılıyordu.

Sidran: Hapisteyken kendinizi nasıl hissediyordunuz, televizyon seyrediyor, gazete filan okuyor muydunuz?

İzzetbegoviç: Okuyordum evet. Gündemdeki her şeyden haberdardım. Koğuşun salonunda bir televizyonumuz vardı. İşten geldikten sonra orada vakit geçirirdik. Gazete de geliyordu hapishaneye. Soruşturma sırasında sansür edildi bunlar. Ama yine de dünyadaki günlük gelişmeleri izleme imkanımız vardı. Dünya ölçeğinde SSCB Krizi, Yugoslavya'da Milosevic'in tırmanışı, sözde Sekizinci Celse, Yugoslavya Komünist Birliği'nin dağılması... Bütün bunlardan tamamıyla haberdardık, meraklısı olan herkes neyin ne olduğunun, nereye gittiğinin farkındaydı.

Sidran: Siyasi problemler yaşamış olan herkes, tanıdıkların selam vermemek için yolun öbür tarafına geçtiğini görmüştür. Ben bunu yüzlerce örnekten biliyorum. Kendim de böyle şeyler yaşadım. Ya siz neler yaşadınız 1988'de hapisten çıktıktan sonra? Size karşı da böyle ürkekçe davranışlar oldu mu?

İzzetbegoviç: Ben hapisten çıktığımda pek böyle bir şey kalmamıştı aslında. Ama yakınlarım ve ailem davam görüldüğü sırada ve bundan bir-iki yıl sonrasına kadar yaşadı böyle şeyler. Daha sonra, krizin bir sonucu olarak insanlarda bir değişim başladı. Çünkü herkes olan bitenin gizli bir el tarafından planlandığına dair haberleri daha çok duyuyor, dolayısıyla da olaylara daha farklı bakıyordu. Bu yüzden, ben özgürlüğüme kavuşup dışarı çıktığımda bu söylediklerinizin hiçbirini hissetmedim. İnsanlar beni içtenlikle karşıladılar. O zamanlar rejim iyice zayıflamıştı, 1983'teki korkulardan pek bir şey kalmamıştı geriye.

Sidran: Sizce Boşnakların siyasi olarak örgütlenmesi gerektiği fikrini olgunlaştıran şey neydi, sanırım tek bir şey değil de bir süreçti bu. Öyle değil mi?

İzzetbegoviç: 1988'in Eylülünde hapisten çıktım. Partinin örgütlenmesine de tam bir yıl sonra, 1989 Eylülünde başladım. Ertesi yıl, 1990 yılının Eylülünde de (nedense Eylüller hep önemli olmuştur benim için) başkanlık binasına girdim. Bir parti kurmayı hapishanedeyken düşünüyordum zaten. Çünkü kaçınılmaz olarak demokrasiye doğru ilerleyeceğimiz, tek parti sisteminin daha fazla varlığını devam ettiremeyeceği, dünyanın her yerinde olduğu gibi bizde de başka partiler kurulacağı o zamandan belliydi. Ama benim partim başlangıçta bir Yugoslavya partisi olarak düşünülmüştü.

Sidran: Evet, ilk parti belgelerinde böyle yazıyor.

İzzetbegoviç: Parti programımızda görebilirsiniz bunu. Aslında benim etrafımda toplanan insanlar bizim partimiz vasıtasıyla Yugoslavya'yı yeniden yapılandırmak istiyorlardı. Bizim Müslümanlar olarak Yugoslavya'yla bir sorunumuz yoktu, ama halihazırdaki durumuyla değil, alttan alta dayatılan Sırp hakimiyetiyle hiç değil. Bizim istediğimiz Yugoslavya, içindeki cumhuriyetlerin daha özerk yapıda, uluslarınsa eşit konumda olduğu bir ülkeydi. Yeni bir siyasi rotanın çizilmesi yolundaki talep-

497 lerimiz bunlardı. Aslında bunlar pek çok insanın istediği ama söylemeye cesaret edemediği şeylerdi. 1989 yılının Eylülünde bu fikirlerimizi bir grup insana anlatmak üzere Zagrep'e gittim ve orada bir parti kurmak konusunda görüş birliğine vardık. Hapisten çıkışımın üstünden tam bir yıl geçmişti.

Sidran: Partinin adı bir gereklilik sonucu mu ortaya çıktı? Çünkü biliyoruz ki partilerin isimlerinde milli özelliklerini yansıtmaları kanun tarafından yasaklanmıştı. Yani aslında sormak istediğim şey şu, partinizin ismini kendi isteğinize göre mi seçtiniz, yoksa milli kimliğinizi öne çıkarmanız yasak olduğu için zorunlu olarak mı bu ismi aldınız? Ben tam olarak hatırlamıyorum nasıl olduğunu.

İzzetbegoviç: Nasıl olduğunu tam olarak ben de hatırlamıyorum. İsim teklifini yapan, ünlü sanatçımız Safet Isovic idi. Ben önce Spaho'nun Yugoslav Müslümanları Örgütü'nün (YMÖ) ismini farklı bir biçimde tekrar kullanabileceğimizi düşünmüştüm. Ama Adil Zulfikarpasic'le konuştuktan sonra bu fikirden vazgeçtik. Sizin de bildiğiniz gibi o da partimizin kurucularından biriydi. O, bu ismin akıllıca bir çözüm olmayacağını düşündü. Doğrusu Safet'in teklifine de ben pek sıcak bakmamıştım ama, kısaltılmış haliyle isim (SDA) pek de fena durmuyordu. Biz de teklifi kabul ettik.

Sidran: Yani sizin Yugoslavyalılık eğiliminiz su götürmez bir gerçek.

İzzetbegoviç: Biz yeniden yapılanmış, demokratik bir Yugoslavya istiyorduk. Bazı partiler böyle bir şeyi dile getirmekten kaçınıyordu ama biz kaçınmadık. Biz durumun barışçı bir yoldan iyileştirilebileceğine inanıyorduk. Hiçbir zaman Yugoslavya'nın bölünmesini istememiştik. Bizim istediğimiz, demokratik yeniden yapılanmasını gerçekleştirmiş, bünyesindeki bütün ulusların ve bu arada Boşnakların güven içinde yaşadığı bir Yugoslavya'ydı. Diğer taraftan Müslümanlar yalnızca Bosna-Hersek'te yaşamıyordu. Sancak'ta, Kosova'da, Makedonya'da ve Hırvatistan'da da Müslümanlar vardı.

Sidran: Eski Yugoslavya cumhuriyetlerinin başkanları arasındaki müzakerelerin ilk evresinde Belgrad ve Zagrep'in üstünde anlaşmaya vardığı her şeyi, savaşın bitmesi uğruna kabul edecek bir noktaya gelmiştik sanki. Yavaş yavaş unutuluyor gibi bu durum.

İzzetbegoviç: Bosna-Hersek'le ilgili kararın bir bakıma emri vaki olduğunu söyleyebiliriz. Bu karar bize zorla kabul ettirildi, çünkü biz Bosna-Hersek'in Yugoslavya içerisinde kendi ayakları üstünde durarak varolmasını istiyorduk ama devletimizin bağımsızlığı, daha sonra bizden istendiği şekliyle, Slovenya'nın ve Hırvatistan'ın bağımsızlığının bir sonucu oldu. Biz içinde Sırbistan'ın ve Hırvatistan'ın olduğu bir Yugoslavya'yı kabul ediyorduk, içinde bu ülkelerin olmadığı bir Yugoslavya bizim için kabul edilebilir değildi. Hırvatistan, Yugoslavya'dan ayrıldıktan sonra iki seçenekle karşı karşıya kaldık. İlki, içinde Sırbistan ve Karadağ'ın olduğu kısmi bir Yugoslavya içinde kalmak, ikincisiyse bağımsızlıktı. Biz ikincisini seçtik. Diğer seçeneğin gerçekleşmesinin mümkün olmadığına inanıyorum hâlâ.

Sidran: Bağımsızlığımız için savaşmak, Yugoslavya'daki diğer cumhuriyetlerin elde ettiği bütün hakları federal bir birim olarak Bosna'nın da elde etmesini sağlamak adına ben de olsam bu kararın altına imzamı atardım. Bu sebepten dolayı ben bunu bir taviz ya da yanlış bir adım olarak algılamadım. Bir yazımda, "Olmayan bir evin kapısından çıkılmaz" diye yazmıştım. 1992'de de Yugoslavya diye bir yer kalmamıştı artık.

İzzetbegoviç: Bu söylediğiniz önemli. Çünkü insanlar meydana gelen çatışmaların, savaşın hep bu kararı alanların kabahati olduğunu söyleyip işin içinden çıkıyorlar. Sırplar bizi Yugoslavya'yı bölmekle, kendilerinin Yugoslavya'da yaşamasını engellemekle suçluyorlar. SDA'nın ilk günlerinden kalan belgelere bakınız, bunun böyle olmadığını ve Sırpların kendi ulusal bencilliklerini kontrol altında tutmak için hiçbir hazırlık yapmadığını görürsünüz. Az önce bahsettiğiniz, 1991'in ilk yarısında yaptığımız Yugoslavya cumhuriyetleri başkanları arasındaki toplantılara gelince, orada hiçbir anlaşmaya varılamayacağı daha en baştan belliydi. Milosevic de Tudman da anlaşma taraftarı değildi. Hatırlarsanız başkan Gligorov'la ben bir Yugoslavya Federasyonu teklifinde bulunmuştuk. Bu teklif kabul edilebilirdi, ama orduyu kimin kontrol edeceği sorunu üstünde bir anlaşmaya varılamadı. Sırbistan ordunun birleşik olmasını istedi. Hırvatistan da bunu kabul etmeyince Yugoslavya Federasyonu projesi suya düştü. Bana öyle geliyor ki eğer bu proje başarılı olabilseydi, eski Yugoslavya'nın dağılmasını da, savaşı da hiç yaşamayabilirdik. Ama ne oldu, Hırvatistan bağımsızlığını ka-

zandı, ortaya müthiş bir dengesizlik çıktı, Bosna'nın ise küçülmüş bir Yugoslavya içinde kalmaya devam etmesi istendi. Böyle bir şeyi kabul edemezdik.

Sidran: Tam emin değilim ama halk arasında Milosevic'le Tudman'ın Karadordevo'da Bosna'yı bölüşmek üzere anlaştıklarını sizin ilk defa bu müzakereler sırasında öğrendiğinize dair bir inanç var. Öyle görünüyor ki ikisi sizi bu karardan Split'te haberdar ettiler. O dakikaları, o an bir insan olarak neler hissettiğinizi, işin hem siyasi hem de psikolojik yanlarını anlatır mısınız?

İzzetbegoviç: Hayır, bu kararı ilk Split'te öğrenmedim. Bana bunu ilk defa Makedonya başkanı Gligorov, başkanlar arası müzakerelere katılmak üzere Saraybosna'ya geldiği zaman söylemişti. Hatta Gligorov Milosevic'le Tudman'ın Karadordevo'da birkaç gün önce neler konuştuğu hakkında edindiği güvenilir bilgileri bana anlatmak için bir gün erken gelmişti. Eğer Bosna'yı ikiye ya da üçe bölmek gibi bir şey üzerinde anlaşmış olsalardı, bu bilinirdi. Benim bildiğim kadarıyla Karadordevo görüşmelerinin hiçbir belgesi yayınlanmadı, hatta böyle bir anlaşmaya varıldığı bile inkar edildi.

Sidran: Gligorov'un sizi uyarmasından hemen sonra Split'e gittiniz. Biraz çabuk olmadı mı bu?

İzzetbegoviç: Evet, Split'te Milosevic ve Tudman'la görüşme davetini almamdan hemen sonra. Ama oraya giderken Gligorov'dan bilgi almış olduğum için ne hakkında konuşacağımızı tahmin ediyordum. İlginçtir ki orada kimse açıktan açığa bir bölünmeden söz etmese de şifreli ve zor anlaşılır bir dilde yapılan konuşmaların hepsi beni Bosna'nın tek başına varolamayacağı, hani derler ya, daha başka, gerçekçi bir çözüm aranması gerektiği yolunda ikna etmeye yönelikti. Bütün gün onlara cevap yetiştirip durdum. Akşam Bosna'ya döndüğümde basın mensupları Bosna'nın bölünmesiyle ilgili konuşup konuşmadığımızı sordular. Tek cümleyle cevap verdim onlara: "Kimse bana Bosna'nın bölünmesinden söz edemez." Ama şurası açıktır ki Karadordevo'da olanlar aramızdaki ilişkilerin tarihine damgasını vurmuş, ardından gelen dört-beş yıl zarfında olan her şeyde etkisini hissettirmiştir.

Sidran: Notlarım arasında şöyle bir soru var: 2030 yılındaki bir Bosna nasıl bir Bosna olacak sizce?

 İzzetbegoviç: 30-40 yıl içinde neler olacağını ben nereden bileyim? Yalnız yeni bir yüzyıla değil, yeni bir binyıla gireceğiz. Bazıları tarihte yepyeni bir sayfanın açılacağını iddia ediyor. Gelecekbilimcilerinin tahminlerine göre Avrupa dünyanın taşrası, Uzakdoğu ise merkezi haline gelecek, Amerika ahlâki çöküntüden dolayı etkinliğini kaybedecek. Böyle bir ortam içinde varolacak Bosna. İnanıyorum ki 2030 yılında güçlü bir biçimde ayakta olacağız biz. Bosna'ya inancım olmasa ben bugün yaptıklarımı yapamazdım. Aslına bakarsanız Bosna'yı etkileyen unsurlar dünyanın başka bölgelerinde değil, kendi yakın çevresindedir. Bizim için Sırbistan ve Hırvatistan'daki gelişmeler Amerika'daki gelişmelerden çok daha önemlidir. Avrupa ve Rusya da önemlidir, çünkü buralardaki gelişmeler Bosna Devleti'ni doğrudan etkileyecektir. Hırvatistan bizim açımızdan Sırbistan'dan daha önemlidir. Önümüzdeki beş-on yıl içinde Hırvatistan'ın kendini modern, demokratik bir ülkeye dönüştüreceğine eminim. Böyle bir durum Bosna-Hersek'in önünü açacaktır. Demokratik bir Hırvatistan ile zayıf bir Sırbistan Bosna'nın şansı olacaktır.

Sidran: Aklını başına toplamış bir Sırbistan da diyebiliriz.

İzzetbegoviç: Böyle bir şey söylenebilir belki. Ama her halükarda Sırbistan uzun bir süre güçsüz bir ülke olmaya devam edecek, 1992'de yaptığı gibi çıkamayacaktır meydana. Ayrıca bizim toplumumuz bu savaşta çok şey öğrenmiştir. Ne kadar güçlü ve dirençli olduğunu da herkese ispat etmiştir.

Sidran: Biz Bosna vatandaşları, sizin liderliğinizde Bosna'yı yakıp yıkanların kendi bölgelerini yönetirken yaptıklarını yapma isteğine ya da ihtiyacına kapılmaktan uzak tutabilir miyiz kendimizi? Tek parti, tek millet, tek unsurun hakimiyeti açısından yani. Bazen, tek bir kurşun atmak zorunda kalmadan Bosna-Hersek'i anayasal meşruiyete sahip bir sisteme kavuşturabileceğimize, bunu da şu an içinde olduğumuz bölgede farklı unsurlar arasındaki birliği sağlayacak şekilde yaşayarak başarabileceğimize inanıyorum. Yani farklılıklara, tek değil çok olana daha fazla saygı göstererek bunu yapabiliriz. Kısaca söyleyecek olursak, bizim kendi aramızdaki örgütlenmemiz Bosna'nın bütünlüğünü yansıtacak şekilde olursa tek kurşun bile atmadan bu bütünlüğe sahiden kavuşabiliriz.

İzzetbegoviç: Daha önce de şunu defalarca söyledim; etrafımızı saran karanlığı kendi siyasi modelimizi uygulayarak dağıtabiliriz, bu siyasi model tam da sizin bahsettiğiniz fikre dayanıyor. Bu modelin temeli, kelimenin tam anlamında bir demokrasidir; yani insanların farklı biçimlerde düşünme ve inanma özgürlüğüne sahip olmasıdır. Bize, etrafımızdaki yalnız kendini düşünen grupların yaptıklarıyla başa çıkma gücünü verecek olan da demokrasidir. Ama bunu tek başımıza gerçekleştiremeyiz. Boşnaklar, ya da Boşnakların çoğu diyelim, bu kavramı desteklemektedir. Geçtiğimiz birkaç aydan bu yana Boşnak nüfusu bununla ilgili bir kriz yaşamaktadır, olayların gelişiminden açıkça görebilirsiniz bunu.

Sidran: Yapılan taşkınlıklardan mı bahsediyorsunuz?

İzzetbegoviç: Öyle sanıyorum ki insanlarımız bazı Sırpların ve Hırvatların davranışlarından büyük hayal kırıklığına uğradı. Böylesine gerilimli bir ortamda insanların ne yaptığını kontrol edebilmek zorlaşıyor. Ama benim görüşüme göre düşünmesini bilen Boşnak insanları basiretlerini hiçbir zaman kaybetmeyecektir, zaten Bosna-Hersek'in jeopolitik açıdan iyi bir yerde bulunmadığı ortada, uluslararası olarak tanınmış sınırlarıyla, hele de...

Sidran: Hele de daraltılmış sınırlarıyla...

İzzetbegoviç: Evet hele de daraltılmış sınırlarıyla. İdealleri, prensipleri bir yana bırakalım şimdi, bırakalım da kaderlerini Bosna-Hersek devletinin kaderine bağlamış Boşnak halkının çıkarlarından bahsedelim. Az önce de söylediğim gibi, Boşnak halkının gerçekten düşünmesini bilenleri bunu anlar. Ama malesef hepsi değil, çünkü etki altındalar.

Sidran: Eylemsizliğin etkisi altında...

İzzetbegoviç: Evet iki tarafta da bir eylemsizlik sözkonusu. Ama şunu da belirtmem gerekir ki biz savaşta hiçbir zaman taşkınlık etmedik, ilkesizlik yapmadık. Biz derdimizin intikam almak olmadığını daha en başta söyledik. İki intikamdan kurtardık insanları, iki ağır intikamdan. Birincisi 1990'da komünistleri devirip yönetimi ele geçirdiğimiz zaman alabileceğimiz intikamdı. İkincisiyse burada Çetnikler en vahşi suçları işlerken Sırplardan alabileceğimiz intikam. Bize yapılanların karşılığını verelim, öcümüzü alalım, diyen gruplar oldu. Sizin anlayacağı-

 nız bizim yönetimimiz çok zor sınavlardan geçti. Ordunun isteklerine rağmen basına sansür uygulamadık, halbuki basın çoğu kez askeri sırları sızdırıyordu. Hatırlıyor musunuz, bir defasında, savaşın tam ortasında olduğumuz günlerde, adamın teki kameranın önüne çıkıp "Saraybosna'da yalnızca iki günlük ekmek kaldı" demişti. Bunu kime ne diye söylüyordu bu adam, bilmiyorum. Düşünün bir kere, Çetnikler bunu görünce ne diyecek? "Demek öyle, o zaman gidelim üstlerine, nasıl olsa işi bitmiş bunların."

Sidran: Şuna hiç şüphe yok ki, burası bizim devletimizin başkentidir ve bana göre burasının bizim tarafımızda vuku bulan taşkınlıklara karşı bir yaptırım uygulayacak etkinliğe sahip olması sağlanmalıdır. Bir konuda hakikaten çok üzgünüm, genç gazeteci Zavidovici'nin katilleri bulunamadı. Daha başka dört-beş tane buna benzer üzücü hadise yaşandı. Örneğin vaktiyle milli takımın kaleciliğini de yapmış Sırp bir hentbol oyuncusu, kendisi dişçidir aynı zamanda, savaş boyunca orduda hizmet etmiş, ama şimdi iş bulamıyor. Belki bu söyleyeceğim mutlak olarak doğru değildir, ama bana kalırsa hükümet bu tür durumları değiştirebilecek yaptırımları uygulama kararlılığına sahip değil.

İzzetbegoviç: Bu tür haksızlıklar beni de çok rahatsız ediyor. Ama şunu da unutma Avdo [Sidran'ın adı], bizler cehennemi yaşamış ve her şeye rağmen aklını muhafaza edebilmiş insanlarız. Bu da bizim zaferimizdir.

ALMAN DIŞ POLİTİKA DERNEĞİ'NDEKİ KONFERANS

Bonn, 17 Mart 1995

Hanımlar, beyler, değerli dostlar;

Bildiğim kadarıyla, bugün derneğinizin verimli çalışmalarının kırkıncı yılını kutlamak üzere burada bulunuyoruz. Bu mutlu yıldönümünüzde sizleri kutluyor, gelecek yıllarda daha nice başarılara imza atmanızı diliyorum.

Sizin gibi bir derneğin yaptığı çalışmalar karar mercilerindeki insanlara çok yardımcı olabilecek nitelikte çalışmalardır. Mesela benim ülkem Bosna'da sizin çalışmalarınızdan faydalanabileceğimiz iki meseleden bahsedeyim hemen: İlki eski Yugoslavya topraklarındaki, özellikle de Bosna-Hersek'teki sorunların çözümü için yeteri kadar fikir üretilememesidir. İkincisi de Birleşmiş Milletler, Güvenlik Konseyi, NATO ve buna benzer önemli uluslararası kurumların ne işlev gördüğünün yeniden değerlendirmesi gerektiğidir; çünkü bu uluslararası güvenlik mekanizmalarının hepsi Balkan Krizinde sınıfta kalmıştır. Uluslararası alandaki aktörler çok yanlış adımlar atmıştır. Sizler ilerde böyle yanlışların daha az yapılmasına katkıda bulunabilirsiniz.

Önümüzdeki günlerde Bosna-Hersek'e yapılan saldırının üçüncü yılı dolmuş olacak. Bu demek oluyor ki, dünya eli silahlı saldırganla kurbanının boğuşmasını üç yıl boyunca hiçbir şey yapmadan seyretmiş.

Derhal düzeltmek istediğim bir yanılgıdan bahsetmek istiyorum size. Deniyor ki, uluslararası kamuoyu Bosna-Hersek'teki savaşa müdahale etmek istememiş, ya da edememiş. Hayır, bu doğru değildir. Uluslararası kamuoyu bu savaşa müdahale etmiştir, ama olmaması gereken şekilde. Bunun asla unutulmaması gerekir! Müdahale, uygulamada yalnızca saldırının

 kurbanını etkileyen bir silah ambargosu yoluyla yapılmıştır. Dünya askeri müdahale yoluyla bize yardım edeceği, bizi silahlandıracağı yerde tam tersini yapmıştır. Saldırıya uğramış olan ülkenin silahlanmasını yasaklamış, bizi en meşru, en tabii hakkımız olan nefsi müdafaadan mahrum bırakmıştır.

Bu konuda sürekli yapılan açıklama şuydu: Bir ambargonun olması şarttır, yoksa savaş daha çok uzayacak, daha kanlı olacaktır. Şimdi, üç yıldan sonra, Bosna halkı olarak bizim sormamız gereken çok haklı bir soru var: Bu savaş yeteri kadar uzun ve kanlı geçmedi mi? Bundan daha kanlı, daha uzun bir savaş olabilir miydi?

Şunu çok rahatlıkla iddia edebiliriz ki, eğer bu ambargo olmasaydı savaş çoktan biter, Bosna kadar uluslararası hukukun ilkeleri de savunulmuş olurdu. Ama şu şekilde biz hem çok kanlı bir savaşı yaşamış olduk hem de hukuki olsun, ahlâki olsun bütün kurallar fütursuzca çiğnenmiş oldu.

Bu dehşet dolu savaşla ilgili olarak akla mantığa sığdırılabilecek hiçbir açıklaması mümkün olmayan üç şey çıkıyor karşımıza:

1. Bosna'nın üstüne çöken vahşet;
2. Dünyanın bu vahşet patlamasına karşı kayıtsızlığı;
3. Nasıl olup da bizim direnç gösterebildiğimiz.

Kabul ediniz ki, hiçbiriniz bunların olmasını beklemiyordunuz, olunca da şaşkınlıktan öylece kalakaldınız. Hiç aklınıza gelir miydi insanlıktan yoksun birileri çıksın, Avrupa'nın göbeğinde, Auschwitz'lerden Gulag'lardan sonra binlerce insanın yeryüzünden silindiği ölüm kampları kursun, hiç kılı kıpırdamadan gayet planlı ve organize biçimde camileri, kiliseleri, kütüphaneleri yakıp yıksın, yerle bir etsin...

Uygar dünyanın böylesi bir durumu hiçbir şey yapmadan seyredeceğini, burnunun dibinde yapılan soykırıma arkasını döneceğini, dehşet dolu bir savaşı, ölüm kamplarını, etnik temizliği, son raddesine varan şiddeti görmezden geleceğini en korkunç, en karanlık hayallerinize bile sığdırabilir miydiniz, sığdırsanız bile buna inanabilir miydiniz?

Tabii, son olarak bizim bir mucize diyebileceğiniz direnişimiz var bir de, şu an konuştuklarımız arasındaki tek güzel şey bu. 1991'de ya da 1992'de şu elinde hiçbir şeyi olmayan Bosna halkının tam teçhizatlı Yugoslavya (Sırp) Ordusunu durdurmayı becerebileceğini öngörebilir miydiniz?

1992 yılının Mayıs ayında Lord Carrington Saraybosna'ya beni ziyarete geldiğinde elinde tek bir mesaj vardı: Müzakere. Ben ona "Onların tek istediği şey bizim boyun eğmemizdir" deyince, kendisi "Peki siz ne yapacaksınız?" diye sordu. "Savaşacağız" dedim. Carrington sabrını koruyarak cevap verdi: "Kiminle uğraştığınızı bilmediğiniz belli. Çok üzgünüm ama sizin hiç şansınız yok."

Tabii sizin de bildiğiniz gibi biz direnmeye karar verdik. Sayıları birkaç bini geçmeyen ve çok az silahı olan savaşçılarımızla Bosna'nın en önemli yerlerini kurtardık. Biz saldırı altındayken yoktan bir ordu kurduk, bu hiç öyle azımsanabilecek bir şey değildir.

İşte bu anlattıklarım, mantıki hiç bir açıklaması yapılamayacak şeylerdir. Biz tarihin nasıl dönemeçlerden geçeceğini bilemeyiz, hiç ummadığımız şeylerle karşılaşabiliriz. Bu size bahsettiğim olguları açıklamak üzere de kütüphaneler dolusu kitaplar yazılacak, ama akla yatkın hiçbir açıklama bulunamayacaktır.

Bosna'da yaşanan vahşet, bildiğimiz bütün fiziksel sınırları aşan bir vahşet olarak adlandırılmıştır. Bu şu anlama gelir: Kimsenin bu olanları açıklamaya gücü yetmez ve bizim bu yaşadıklarımız bilinen hiçbir sınıflandırmaya dahil edilemez. Bir yazar, bu vahşeti anlatmaya dünya yüzündeki hiçbir dilin kafi gelmeyeceğini söylemişti.

Dünyanın bu konuda takındığı tavra bakınca, tuhaf bir çelişki çizgisi görülüyor, garip ama son bir-iki neslin insanlarının ruhunda anlatılamaz bir kırılma yaşandığı fikri geliyor insanın aklına. Güç kullanımını yasaklayan, barış içinde birlikte varolmayı, insan haklarına saygıyı öngören o coşkulu manifestoları, deklarasyonları, sözleşmeleri yazanlar bizim babalarımızdı. Bizse onlardan kalan bu belgelere değersiz birer kağıt muamelesi yaptık. Bizim babalarımız başka türlü insanlar mıydı? Arada bize bir şeyler mi oldu?

Cevaplanması gereken hayati bir soru vardır önümüzde, bu soru artık bugünden sonra dünyanın bütün milletlerini, bütün ülkelerini ilgilendirmektedir: Uluslararası hukukun Balkanlar'da böylesine aşırı derecede çiğnenmesi, yüzyılların tecrübesiyle oluşturulmuş bu kanunların bitişi mi olacaktır? Uluslararası kamuoyu güç kullanımını meşrulaştırmak üzere yeni davranış kuralları mı benimseyecektir? Peki hazır mıdır böyle bir şeye?

Bizim direnişimizle ilgili gerçekler günün birinde gün yüzüne çıkacaktır, ama bu olguyu tamamen gözler önüne sermeye bu gerçekler yetmeyecektir. Çünkü bizim direnişimizin güçlü bir ahlâki temeli, manevi bir düzeni vardı. Bu tür gerçekler bilimsel değerlendirmeleri aşar. Bakın, bunun şüpheye mahal bırakmayacak tek olmasa da en güzel örneği Saraybosna'dır.

Biz üç yıldır ciddi ciddi cephede yaşıyor, cephede çalışıyoruz. Bazı mıntıkalarda cephe çizgisi başkanlık binasının 500 metre yakınına kadar gelmiştir. Başkanlık binası üç yıl içinde 120 kez doğrudan topçu ateşine maruz kaldı, içinde ve çevresinde 57 kişi öldü. 1.000 gün süren bir muhasara yaşadı. Bu süre zarfında şehre en az yarım milyon el bombası atıldı. 1.300'ü çocuk olmak üzere 10.000 insanımız öldü.

Tabii bu madalyonun bir yüzü, acı ve karanlık olanı. Bir de öbür yüzüne bakalım: Üniversitemiz birgün bile çalışmalarına ara vermedi. Savaş sırasında 1.500 öğrencimizi mezun ettik, 55 tanesi doktora derecesi aldı. Aynı zamanda, savaş sürerken şehrimizde 250 konser verildi, 1.000 kadar tiyatro oyunu sahnelendi. Öyle zamanlar olurdu ki, televizyon haberlerinde önce o günkü bombalamada kaç kişinin öldüğünü, ardından da filanca yerde akşam bir konser verileceğini öğrenebilirdiniz. Şiddeti dinmeyen ölüm, önü alınamayan yaşamla iç içeydi. Evet, o konserler yalnızca müzik adına düzenlenmiş etkinliklerden çok daha fazlasıydı, onlar tepelerden üstümüze yağan vahşete, kötülüğe bizim birer cevabımızdı, tarihin görmediği bir gaddarlığa insanca karşı koyuşumuzdu onlar bizim.

Bütün bunlara rağmen Saraybosna gibi bir şehri bölmek, ortasına bir duvar çekmek istiyorlar. Ortasından duvar geçen bir şehrin ne demek olduğunu, böyle karanlık bir fikrin ardında nasıl bir zihniyetin durduğunu en iyi siz Almanlar bilirsiniz. İnsanlar arasına duvarlar dikenlerin birbirinden hiç farkı yoktur. Berlin Duvarı'nı diktikleri zaman Stalinciler özgürlüğü savunduklarını söylüyorlardı. Bugün biliyoruz ki bunu paniklerinden, özgürlük korkularından dolayı yaptılar. Bugün Saraybosna'yı bölenler, şehri yakıp yıkanlar da aynı şeyi söylüyorlar, onlar da aynı korku saplantısı içindeler. Bir sembolü, onların aleyhine şahitlik yapan, onların olamadığı her şeyi içinde barındıran bir şehri öldürmek istiyorlar.

507 Saraybosna farklı dinlerden, milletlerden ve kültürlerden insanların birarada yaşayabileceğinin şahididir. Bunun için tek şart yeterlidir: İnsan olmak. İnsan olmayanlar bunu yapamaz.

Bugün meşru Bosna Hükümeti'nin kontrolü altında bulunan bölgede parlemento içinde veya dışında aktif olarak faaliyet gösteren 12 siyasi parti vardır. Bu partilerden bazıları pek bir üyeleri bulunmadığı, bir şeyler yapmaktan ziyade konuştukları ve insanlar da bunu bildiği halde bu partilerin faaliyetleri, yeni seçmen kazanma çalışmaları hiçbir şekilde engellenmemektedir. Geçen gün İnsan Hakları Özel Raportörü Sayın Tadeusz Mazowiecki'nin yazdığı raporu büyük bir mutluluk ve kıvanç duyarak okudum. Bu rapora göre Saraybosna'da üç aktif TV kanalı, sekiz radyo istasyonu bulunuyor, Bosna'nın diğer bazı bölgelerinde de radyo istasyonları var. Tek devlet televizyonu RTVBiH, onun dışındaki kanallar ya bağımsız ya da muhalefet yanlısı. Geçtiğimiz günlerde Zagrep'te savaş boyunca Bosna-Hersek'te yayınlanmış olan 175 gazete ve dergi sergilendi. Bunların çoğu bağımsız basına aitti. Bosna-Hersek'te basına sansür uygulanmamaktadır, tek bir yayının yasaklandığı, yazdıkları yüzünden tek bir gazeteciye dava açıldığı görülmemiştir.

Diğer taraftan bizim içimizde de hem sağda, hem solda yalnız bir ulusun, bir partinin, bir dinin egemenliğinden gurur duyanların yaptığı ufak faşistlikler yok değil. Bosna-Hersek'in özgür toprakları üstünde parıldayan alevi söndürmek için o taraflardan esen bazı rüzgarlar var. Böyle yaparak İslami fundamentalizm fikrini desteklemiş oluyorlar. Avrupa'yı İslam tehlikesine karşı savunanların kendileri olduğunu iddia ediyorlar. Belki bugün burada sizlerin arasında bulunuyor olmam Bosna'daki sözde İslami fundamentalizm meselesini aydınlatmam için iyi bir şans olabilir. Önce şunu söyleyeyim, İslami fundamentalizme karşı da olsa sizi onların savunmasına izin vermeyin. Avrupa, kutsal nesneleri, kültürel anıtları yok edenlerin kendisini herhangi bir şeye karşı savunmasına ihtiyaç duyacak kadar düşmüş müdür? Bosna'da İslam vardır, ama fundamentalizm yoktur ve eğer birileri bu ikisi arasındaki farkı anlayamıyorsa, asıl problem buradadır. 50 yıllık bir komünist rejim baskısından sonra dini bir uyanış var ve bu gayet tabii bir durum. Bu süreç Boşnak halkının milli uyanışının bir parçasıdır ve devam edecektir.

Bosna'daki dini uyanışın ardından köktencilik ya da aşırılıklar gelmeyecektir. Çünkü bu uyanış doğaldır, özgürce yaşanmaktadır. Din, bizim özgürlük savaşımızın insani boyutunu genişletti, bizim iyiyle kötü arasındaki farkları daha iyi görmemizi sağladı. Ne olursa olsun, yapılmasına izin verilenle yasaklanan arasındaki sınırı biz asla çiğnemedik. Başımıza gelenler bizi sonsuz bir intikam hırsıyla doldursa da, çok şükür bu hırsın üstesinden geldik.

İmanlı olmayı fundamentalizm zannetmek şeklindeki yanılgı, saldırganlarla Batı'nın sessiz ittifakı sayesinde hâlâ varlığını koruyor. Çıkarları aynı, sebepleri farklı. Sırbistanlı saldırganların çıkarı İslami fundamentalizm kartını oynayarak Batı'nın Bosna'ya yardım etmesini engellemekten geçiyor. Batı'nın çıkarıysa hiçbir şey yapmadan olan biteni seyretmesine tam yerinde bir bahane bulması şeklinde tecelli ediyor. Batı, kendi yükü hafiflesin diye her şeye inanmaya razı.

Size iki örnek vereyim. Birkaç ay önce Saraybosna alışveriş merkezinde domuz eti satışıyla ilgili bir olay oldu. Vatandaşlar dükkanların ayrı olmasını talep etti. Sanki bu çok büyük bir tehlikeymiş gibi, bununla ilgili olarak Batı basınında günlerce haber çıktı. Saraybosna'daki domuz eti meselesi hakkında Batı basınında çıkmış haberleri toplasanız, bunların, Sırpların binlerce masum insanı öldürdüğü ölüm kamplarıyla ilgili olarak bile bu kadar çok haber yapmadığını görürsünüz. İkinci örneğe bakalım. Bosna'daki savaşla ilgili olarak üst düzey bir Batılı siyasetçi şöyle söyledi: Bunların hepsi, yani Boşnaklar da, Sırplar da, Hırvatlar da, eşit derecede suçludur. Diğer siyasetçiler de savaşan taraflardan, Bosna'da bir iç savaş olduğundan bahsetti. Bu söylenenlerin sebeb-i mucibi ayan beyan gözler önündedir. Eğer bizim yaşadıklarımız, bir saldırı ya da soykırım olarak adlandırılmazsa Batı tepki göstermek zorunda kalmayacaktı. Üstelik silah ambargosu yalnızca hukuki değil aynı zamanda hayati bir meseleydi. Bütün bunlar gözümüzün önünde olup biterken biz Boşnaklar bunun, tarafsızlığın, adaletsizliğin en son kertesi olduğunu düşünmeyelim de ne yapalım?

Ama sonra bir bakıyorsunuz sizin de çok iyi bildiğiniz, gayet saygın bir Amerikan kuruluşu Bosna'daki suçların %90'ını Sırpların işlediğini açıklıyor. Yani efendim, biz Sırplar kadar suçlu filan değiliz, iyi ki de değiliz. Bu da bizim hiç olmazsa

509 umudumuzu artırıyor. Ve eğer biz tek bir suç bile işlemişsek kendimizi temize çıkarmaya kalkışmayız. Çünkü biz ilkelerin sayılarla eksilip artmayacağına inanıyoruz. Böyle bir durumda sayıların ne olduğunun hiçbir önemi yoktur. Geçen gün Saraybosna'nın Sırp tarafında açılan çapraz ateşte iki çocuğun ölmesinden sonra, ordumuz kendi askerinin sorumluluğunu üstlenip suçun cezasını verecek kadar cesur davranmıştır. Buna benzer durumlar birkaç kez daha yaşandı. Bizim Bosna'da yaşadığımız gibi üç yıl süren kanlı bir savaşta istenmeyen bazı olayların gelişmesini engellemeniz çok zor. Tüm bunlara rağmen, zayıf taraf olduğumuz için suçlananlar bazen biz oluyorduk. Öyle anlaşılıyor ki, zayıf taraf sizseniz, hata yapmaya hakkınız yoktur. Sizin mükemmel olmanız gerekir, ama güçlüler hata yapsa da olur. Güçlülerin icat ettiği bu kuralı kabul etmiyoruz, hukukun ve insanlığın zorbalığa üstün geleceğine inanmaya da devam ediyoruz.

Son olarak, müsadenizle konuşmamı kendi kişisel gözlemlerimle noktalamak istiyorum:

Ben buraya resmi görevle gelmiş bir kimseyim ama aynı zamanda Bosnalı bir Müslümanım, bunu da ifade etmek isterim. Kendimi hem Müslüman hem de Avrupalı hissediyorum, bu kimliklerden birinin diğerini nakzetmeyeceğini düşünüyorum. İnsanlar ve kültürler arasında aşılamayacak hiçbir farklılık olduğuna inanmıyorum. Eğer bir medeniyeti her şeyden önce bir değerler bütünü olarak kabul edersek, ki bunlar son tahlilde sahip olduğumuz ahlâki değerlerdir, bir medeniyetler birliği ihtimalinden söz edebiliriz.

Uzun yıllar önce, henüz genç bir adamken Kant'ın kategorik zorunlulukları üzerine bir makale yazmıştım. Makalede öne sürdüğüm ana fikir şuydu, Kant tarafından formüle edilmiş olan, az önce başlığını zikrettiğim ilkeyi en eski öğretilerde tıpkı şu anki haliyle bulabiliriz; eski Yahudi alimlerinden kadîm Çin'in Konfüçyüs'üne, yüzyılımızda yaşamış olan Tolstoy'dan Martin Buber'e kadar bu zaman ve mekan üstü temel ahlâki ilkenin izini sürebiliriz. Bu benim için, medeniyetler arasındaki farkların aşılabileceği ve biraz derine gidilirse bütün kültürlerin çok benzer ya da temelde aynı olduğu anlamına geliyordu. Bana göre bu, tüm insanların temelde eşit olduğu meselesiydi.

Kur'an'da şu şekilde başlayan çok ilginç bir cümle vardır: "Gelin aramızda ortak bir sözün etrafında toplanalım..." Bu Hristiyanlara ve Yahudilere yapılmış bir çağrıdır. Ben de sizi İslam ile Hristiyanlık, Doğu ile Batı arasında suni ayrılıklar yaratmak isteyenlerin çağrılarını geri çevirmeye çağırıyorum. Lütfen aradaki bazı hoşgörüsüzlüklerin Batı'nın bencilliğinden ve haksızlıklarından kaynaklanıp kaynaklanmadığını bir düşününüz. Dahası, şunu da unutmayınız ki sizin gördüğünüz ve hissettiğiniz farklılıkların büyük bir kısmı çok temel farklılıklar değildir, bunları toplumsal ve kültürel gelişmişlik seviyelerindeki farklılıklar olarak adlandırmak daha doğru olacaktır.

Konuşmamı bitirirken, kültürel, ahlâki, ekonomik alanlarda birinci dereceden bir güç olan Almanya'nın dünyada hakettiği yere gelmesini temenni ediyorum. Almanya'nın durup beklemesi için hiçbir neden yoktur. Bu yalnız Almanya'nın değil, tüm dünyanın yararına olacaktır. Teşekkür ederim.

EK 4

FRANSIZ ULUSLARARASI İLİŞKİLER ENSTİTÜSÜ'NDEKİ KONUŞMADAN BÖLÜMLER

Paris, 30 Ağustos 1995

Jean Barrio: Sayın Başkan, bu akşamki davetimizi kabul ettiğiniz için size çok teşekkür ediyorum. Omuzlarınızda yıllardır ne kadar ağır bir yük olduğunu biliyoruz. Hepimizin bildiği övülesi özelliklerinizin arasında bir tanesi var ki burada belirtmeden geçemeyeceğim, o da cesaretiniz. Kişisel cesaretiniz, fiziksel cesaretiniz ve tabii ki siyasi cesaretiniz. Müsadenizle, konuşmayı başlatmak üzere önce şunu sormak istiyorum size: Bugün söylendiği gibi yeni bir barış sürecine yaklaştığımız doğru mu, yoksa tam tersine yeni bir savaş sürecine doğru mu gidiyoruz?

İzzetbegoviç: Sorunuzu cevaplamaya geçmeden önce, nazik davetinizden dolayı teşekkür etmek istiyorum size. Bu kadar çok sayıda seçkin Fransız entelektüeline hitap etmek fırsatına sahip olduğum için onur duyuyorum. Bugün burada benimle birlikte dört delegasyon üyemiz daha var, dilerseniz sorularınıza onlar da cevap verebilir, onlar konuşurken ben de dinlenmiş olurum. Sorunuzu doğru zamanda sordunuz. Yarın Cenevre'de toplanacak olan BM Güvenlik Konseyi'ne ve Temas Grubu üyelerine, yine orada bulunacak olan bir Batı ülkesine ve bir de İslam ülkesine bu sabah bir mektup yolladım. Mektubumda, Saraybosna çevresindeki Sırp Ordusuna ait ağır silahların imhasını istedim. Çünkü bunlar birer ölüm makinesidir, 1.300'ü çocuk olmak üzere 10.000 Saraybosna vatandaşını yok etmiştir. Daha dün 41 vatandaşımız öldürüldü. Bu ölüm makinelerinin imhası için etkili bir önlem alınmasını talep ettim mektubumda. Bu soruna acil bir çözüm getirilmedikçe barış görüşmelerini askıya alacağımızı belirttim. Ulusararası kamuoyu bu müteredditt tavrını devam ettirirse, daha uzun süre barışı sağlayamayacağı-

 mız kesindir. Saraybosna etrafındaki bu ağır silahları etkisiz hale getirmenin yolunu biz kendimiz aramak zorunda kalacağımız için de savaş kaçınılmaz olarak uzayacaktır. Bilemiyorum, tatmin edici bir cevap oldu mu bu, ama en azından ne demek istediğim gayet açık sanırım.

Jean Barrio: Buradaki akşam yemeklerinin bir kuralı olarak, konuklarımıza biraz "tabu deviren" sorular da yöneltiriz. Size de böyle sorular sormak istiyorum aslında. Bazı insanlar Bosna'nın aslında savaşın devamından yana olduğu izlenimini taşıyor, çünkü onlara göre zorunlu ilişkilerin evrimi Bosna'nın işine geliyor. Bu yorum hakkında neler söylemek istersiniz?

İzzetbegoviç: Delegasyonumuz Fransa'ya bir barış misyonuyla gelmiştir. Dünkü katliam yaşandığı sırada Mostar'daydık, ülkenize doğru yola çıkmak üzereydik. Saraybosna'ya geri dönmeyi çok düşündük. Saatlerce düşündükten sonra her şeye rağmen buraya gelmeye karar verdik. Sırplar barış sürecini baltalamak üzere Saraybosna'yı top ateşine tutmuş olabilir. Bu tuzağa düşmemeli, provokasyonlara gelmemeliyiz. Biz uluslararası kamuoyunun dün ya da bugün hemen tepki vereceğini umarak geldik Paris'e. Bugün bütün gün böyle bir tepkinin verilmesini bekledik, ama kimseden ses çıkmadı. Dünya bizim elimizi kolumuzu bağlayabileceğini ve hiçbir şey yapılmayacağını zannediyor. Bilmem şu an hatırınıza gelir mi, iki yıl önce Fransız televizyonuna konuk olmuştum. Ellerimi bağlanmış şekilde tutup göstermiştim, çünkü silah ambargosuyla ellerimizi hakikaten böyle bağladınız. Bu silah ambargosu yüzünden dünya bize yardım etmek için bir şeyler yapar sanmıştık. Ama sizin de bildiğiniz gibi hiçbir şey yapılmadı. Hatta tam tersine, uluslararası kamuoyu Bosna-Hersek'e utanç duyması gereken bir ihanette bulundu. 9 Şubat 1994'te NATO, Saraybosna çevresindeki ağır silahların çekilmesi gerektiğine karar verdi. Bu karara ancak altı ay kadar riayet edildi. Ağustosta ise Saraybosna tekrar bombalanmaya başladı. Önce birkaç günde bir bomba derken giderek arttı bombalamalar. Sırplar, uluslararası kamuoyunun kararlarının gereğini yapıp yapmayacağını sınadılar. Baktılar ki bu kamuoyu kendilerine karşı bir şey yapacak güçte değildir, bunun için yapılmış bir hazırlığı da yoktur; dünkü gibi saldırılara başladılar.

Barıştan mı yoksa savaştan mı yana olduğumuzu sorduğunuz soruyu cevaplamak için size şunu söyleyeyim, biz şimdiye kadar iki barış planı kabul ettik. İlki 1993 yılı başında, Vance-Owen Planı; ikincisi de bundan tam bir yıl önce Temas Grubu Planı. Bu planların ikisi de Bosna-Hersek'e karşı haksızlıklarla doluydu. Bu planları biz kabul ettik, çünkü bunlar barış getirebilirdi. Sırplarsa bu planların ikisini de reddetti. Buradan kendi kendinize sorunuzun cevabını çıkarırsınız sanıyorum.

Jean Barrio: Bir başka sorum daha olacak. Ama yalnız ben kendim soru sorup bu akşamki konuşmanın iki kişinin diyaloğuna dönüşmesini de istemiyorum. Değerli misafirler, lütfen siz de sorularınızı hazırlamaya başlayın.

Sayın Başkan, benim sorum şu: Siz Hırvat-Müslüman federasyonunun ne kadar sağlam olduğunu düşünüyorsunuz? Bu federasyon ABD'den gelen baskılar sonucu mu ayakta duruyor? Bu anlaşmanın güvenilirliği neyi kapsıyor? Ayrıca ülkenizin bir kısmı, bir yandan başka bir ülke olan Hırvatistan'la bir yandan da Sırbistan'la federasyon halindeyken Bosna Devleti'nin birliğinin sürdürülmesi diye bir şey düşünülebilir mi? Uluslararası hukukta bu tür bir düzenlemenin yeri var mıdır?

İzzetbegoviç: Çok uzun bir soru sordunuz şimdi.

Jean Barrio: Haklısınız.

İzzetbegoviç: Hırvatistan'la federasyonumuzun başkanı Sayın Zubak sağınızda oturuyor, bu konuda o da bir şeyler söyleyebilir. Federasyonun kurulması aşaması çok yavaş ilerliyor. Bu federasyonun dış güçler tarafından bize dayatılmış olduğuna inanmıyorum. Federasyon bir yıldan uzun bir süre önce kurulmuş, barışı hemen getirmiştir. O günden bu yana tek kurşun atılmamıştır.

Bizim fikrimize göre, uygulaması zor olsa da bu planın değeri böylelikle sınanmış oldu. Federasyon Anlaşmasını imzaladığımız gün, savaş gerçekten durdu. Öyle sanıyorum ki, Federasyon sınavı geçtiğini bu şekilde ispatlamıştır. Sayın Zubak'la birlikte bu federasyonu tam anlamıyla oturtabileceğimize inanıyorum. Bizimkisi suni bir beraberlik değildir. Tam tersine Federasyon öncesi yaşanmış olan çatışmalar sunidir. Boşnak ve Hırvat halkı arasındaki köklü dostluk, bu çatışmaların zorla çıkartıldığının ispatıdır. Federasyon'a karşı olan bazı gruplar yok değildi. Ama hem Boşnak, hem Hırvat entelektüelleri, hem de

Hırvatistan muhalefeti federasyondan yanaydı, Hırvatistan'ın iktidar partisi de anlaşmayı imzaladı. Yani ülke içinde etkin olan tüm merciler bunu destekledi. Bu yüzden de Federasyo-n'un bir geleceği olduğuna inanıyorum.

Jean Barrio: Sayın Başkan, bugün Sayın Chirac'la görüştünüz. Fransızların Saraybosna'nın askerden arındırılması projesine verdiği destekten dolayı bir hayal kırıklığı yaşadınız mı?

İzzetbegoviç: Açıkça konuşmak gerekirse, bu önerinin tam olarak neyi içerdiğini pek bilmiyorum. Konuşmamız sırasında Sayın Chirac böyle bir şeyden bahsetmedi. Tam tersine Saraybosna'dan, Fransız güçlerinin yardımından bahsettik. Başkan Chirac bize Fransız güçlerinin İgman üzerindeki güzergâh ile Saraybosna havaalanının güvenliğini sağlayacağı sözünü verdi. Gayet açık, faydalı bir görüşme yaptık kendisiyle. Bizim Bosna'ya bakışımızla Sayın Chirac'ın Bosna'ya bakışından yola çıkarak, içimde Sayın Chirac'ın bir Bosna dostu olduğu hissini taşıdığımı söylemek isterim. Biz insan haklarına saygı gösteren, hoşgörü sahibi, demokratik bir Bosna-Hersek istiyoruz. Sayın Chirac da saldırıya uğrayan taraf olduğu için Bosna-Hersek'i desteklediğini belirtti. Kendisi şöyle söyledi: "Birgün siz de saldırgan taraf olursanız, biz size de karşı oluruz. Saldırıya uğradığınız sürece sizin yanınızdayız. Bu, Fransa için ahlâki bir görevdir."

Jean Barrio: Sayın Başkan, Sayın Chirac ile eski başkan Mitterand'ın Bosna konusunda takındıkları tavır arasında herhangi bir farklılık görüyor musunuz?

İzzetbegoviç: Evet görüyorum. Sayın Mitterand'ın Bosna-karşıtı bir tutum içinde bulunduğunu ya da Bosna-karşıtı hisler taşıdığını iddia edemem. Ama Sayın Chirac Bosna konusunda daha açık bir tutum sergiliyor. Tabii bu yalnızca benim izlenimlerime dayanıyor, ama bir farklılık olduğu kesin.

Jean Barrio: Sizin bildiğiniz kadarıyla, Amerikan Planı, yalnızca Amerikalılar hiç bir şeye mecbur kalmasınlar diye mi oluşturuldu? Bosna'nın yönetiminin %49'u Sırp, %51'i Müslüman ve Hırvat şeklinde düzenlenmesini istiyorlar mı Amerikalılar? Çünkü bildiğimiz kadarıyla Radovan Karadzic toprakların %64'ünü, kendilerini denize bağlayacak bir bölgeyi ve ayrıca Saraybosna'nın bir bölümünü talep etmişti. Radovan Karad-

515 zic'in bu sabah Amerikan Planını kabul ettiği şeklinde yaptığı açıklamayı nasıl değerlendiriyorsunuz?

İzzetbegoviç: Böyle bir açıklamadan haberim olmadı benim. Bütün gün çok yoğundum ve haberleri izleme fırsatım olmadı. Ama şunu iyi biliyorum ki, Karadzic bir karar noktasına ulaşılmasını engellemek ve insanların kafasını karıştırmak için ne anlama geldiği belli olmayan açıklamalar yapan biridir. Karadzic Temas Grubu Planını, bunun yanında Bosna-Hersek'in birliğini ve egemenliğini kabul etmeli ve imalı konuşmalar yapmak yerine bunu açıkça söylemelidir.

Jean Barrio: Sayın Başkan, Londra'da bu akşamkine benzer bir yemek sırasında Tudman, Bosna'nın kendilerine ait kısmının bir şemasını çizmiş. Bu şemayı gördüğünüzde sizin tepkiniz ne oldu, kendisinden herhangi bir açıklama istediniz mi?

İzzetbegoviç: Daha ben onunla konuşmadan o böyle bir şey olduğunu yalanladı. Şeytanı dürtmemek lazım geldiği için de biz bu meselenin peşinden gitmemeye karar verdik. Tudman durumu yalanladı, biz de kabul ettik. Sizin de bildiğiniz gibi, siyasette kimseye sonuna kadar güvenemezsiniz. Ama hiç kimseye güvenmezseniz de iş yapamazsınız. Bir millet hangi milletle komşu olacağını seçme imkanına sahip değildir. Hırvatistan bizim en yakın komşumuz, en önemli ortağımızdır. Biz Hırvatistan'la birlikte yaşamak zorundayız. Onlarla aramızın kötü değil, iyi olmasını isteriz. İşte Tudman'ın yalanlamasını da bu yüzden kabul etmişizdir.

Jean Barrio: Yani siz "Böyle bir şema çizilmemiştir" demiyorsunuz da "Biz sadece Tudman tarafından yapılan yalanlamayı kabul ettik" diyorsunuz.

İzzetbegoviç: Öyle de denebilir.

Jean Barrio: Sayın Başkan, biz silah ambargosunun eninde sonunda kalkacağını farzediyoruz. Sizce çatışma azalacak mı, yoksa azalmak yerine Eski Yugoslavya'nın diğer bölgelerine, hatta daha da geniş bir alana mı sıçrayacak?

İzzetbegoviç: Bu ihtimallerin ikisi de gerçeğe yakındır. Yani çatışma daha geniş bir alana da yayılabilir, yalnız Bosna-Hersek topraklarında da kalabilir. Bunlardan ikincisi daha muhtemeldir. Siz de görüyorsunuz ki korku bazen işe yarıyor. Yayılan bir çatışmanın ucu Arnavutluk'a, Yunanistan'a hatta Rus-

ya'ya kadar uzayabilir. Böyle bir gelişmenin vukuundan duyulan korku savaşın yalnız Bosna-Hersek sınırları içinde kalmasını sağlayabilir. Bence bunun olması daha muhtemeldir.

Jean Barrio: Sayın Başkan, neredeyse dört yıl süren bir savaştan sonra Avrupa'nın oynadığı rol hakkında neler düşünüyorsunuz? Avrupa'nın çatışmaların önüne geçebilecek bir yetkinliği olmalı mı sizce? Bu bir işe yarar mı dersiniz, siz bunun eksikliğini hissettiniz mi?

İzzetbegoviç: Benim düşünceme göre, Avrupa sınıfta kalmıştır. Bu da hem Avrupa'da hem de dünyada kötüye giden ruh halinin bir yansımasıdır. Biraz önce NATO'yla BM'nin üstlendiği bir yükümlülükten, Saraybosna'nın korunmasıyla ilgili ültimatomdan bahsettim size. Bu yükümlülüğe ihanet edilmiştir. Srebrenica'da neler olduğunu biliyorsunuz. BM Srebrenica'yı güvenli bölge ilan etmişti. Yalnız bu da değil. Srebrenica'nın askerden arındırılması konusunda bizi ikna ettiler. Ordumuz da buna dayanarak silahlarını BM'ye teslim etti. Ne oldu bundan sonra, Srebrenica kendi kaderine terkedildi, II. Dünya Savaşından sonra insanlığın görüp görebileceği en büyük suç burada işlendi. Bence bu bir yüzkarasıdır, hıyanettir. Genç bir adamken Oswald Spengler'in ünlü eseri *Batı'nın Düşüşü*'nü okumuştum. Uzun süre bu kitapta okuduklarımın etkisi altında kalmıştım. Sonra kendimi rahatlatmak için Batı'nın düşüşünün yalnızca bir ütopya olduğuna karar vermiştim. Şimdi, bu savaşın etkisiyle Batı'nın düştüğüne tekrardan inanmaya başladım. Apaçık yükümlülüklere rağmen Srebrenica nasıl olur da katillere teslim edilir? Yalnız dört günde 4.000 kişinin öldüğünü biliyor musunuz? Bütün bunlar oluyor ve uygar dünya hiçbir tepki vermeden seyrediyor yalnızca. Öyle bir dünya ki kendi yükümlülüklerine ihanet edip binlerce insanı canilerin eline bırakmış, durmalıdır bu dünya, kendisi hakkında düşünmelidir. Tekrar ediyorum. Ben Batı'nın düştüğüne inanıyorum. Her şeyin izafi olduğu şeklinde Einsteinvari bir halet-i ruhiye çökmüş sanki dünyanın üstüne. Hiçbir şeyden emin olamıyorsunuz, hiçbir şey yerinde durmuyor, her şey paramparça.

Jean Barrio: Sayın Başkan, bazı Bosnalıları ve Fransa'daki Bernard Henry Levy gibi bazı dostlarınızı dinleyince, Bosnalıların, Sırpların ve Hırvatların dört yıldır birbirini öldürmesinden sanki biz Batılı ülkeler suçluymuşuz gibi bir izlenime kapı-

lıyor insan. Ama bu katliamların tamamıyla bölgesel olan sebepleri yok mu? Sanıyorum zaman zaman bunun da göz önüne alınması gerekir. 70 yıldan fazla bir süredir birlikte yaşamış olan insanlar nasıl oluyor da birbirini öldürmeye başlıyor?

İzzetbegoviç: Dünyanın bu bölgesindeki milliyetçilik meselesidir bu. Bu yüzyılda Avrupa'nın başına gelenleri, normal insanların canavarca ideolojilerin kıskacında birden vahşet saçmaya başladığını hatırlayın. Faşizm Avrupa'nın çocuğudur, Balkanlar'da değil, Avrupa'nın en medeni bölgesinde doğmuştur. Bolşevizmin hikayesi de buna benzer. Görüyorsunuz, kötülük çıkacak bir yer buluyor kendine. Bunun kaynağını bulmak zor, sanki olan biten hep aynı, yalnız mekanlar, görüntüler değişiyor. Ben de diyorum ki, iyi olan kötü olana karşı durmamıştır. Kötülük bu sefer Balkanlar'da ortaya çıkmıştır, doğru. Ama Avrupa'da onu durduracak iyi güçler ortaya çıkmamıştır. Bugün her şeye rağmen bir demokrasi vahası, karanlığa karşı parlayan bir ışık olabilmiş bağımsız bir ülke nasıl olup da kendini savunma hakkından mahrum bırakılmıştır, bunun açıklaması yapılamaz. Yalnızca Bosna-Hersek Ordusunun kontrolü ve hakimiyeti altındaki bölgelerde demokrasi, basın özgürlüğü, siyasi muhalefet, ve hem Ortodoks hem de Katolik kiliseler varlığını devam ettirmiştir. Hepsi tek parça halindedir. Bütün bunlara rağmen bizim elimiz kolumuz bağlandı. Bize kendimizi savunma şansı verilmedi. Her seferinde kendimizi savunma hakkımızı elimizden almak üzere yeni yeni sebepler icat edildi. Peki ama neden?

Jean Barrio: Çok önemli bir soruya gelelim şimdi. Slobodan Milosevic'in Bosna-Hersek'i resmi olarak tanıması size gerçekçi geliyor mu, gelmiyor mu?

İzzetbegoviç: Bu tanıma olayının ardına gizlenmiş niyeti farkettiniz mi bilmiyorum. Milosevic karşılıklı değil, tek taraflı bir resmi tanıma teklifinde bulunuyor ve bunun için çok yüksek bir fiyat istiyor. Bosna'nın yalnız bazı kısımlarını tanıyor, ki böyle bir şey yoktur. O kafasına göre bir Bosna-Hersek'i tanıyor. İstediği fiyat ise yaptırımların kaldırılması. Biz böyle bir şeyle ilgilenmeyeceğimizi söyledik. Milosevic'in yapmak istediği şey çok açık. Varolmayan bir ülkeyi tanıyarak yaptırımların kalkmasını sağlamak, aynı zamanda da Büyük Sırbistan planını harekete geçirmek. Milosevic'in kendini barış getiren biri

 olarak tanıtması bana Klauzevic'in şu nüktesini hatırlatıyor: "Saldırgan emeline ulaşınca barış yanlısı oluverir."

Jean Barrio: Batı'nın Bosna'ya ihanet ettiğini söylediniz. Bu da Bosna'nın İslam Dünyasına daha yakın olduğunu gösteriyor. Sizce Bosna Müslüman dünyadan neler bekleyebilir?

İzzetbegoviç: Bosna bir Avrupa ülkesidir. Ben hem Müslüman hem de Avrupalıyım. Her iki kimliği de aynı anda taşıyor olmaktan mutluyum. Aynı şey Bosna için de geçerlidir. Bosna hem Doğu'ya hem Batı'ya aittir. Büyük Sınır olarak adlandırılan bölge üzerinde ilginç bir ülkedir. Doğu ve Batı arasındaki etkileşim yüzyıllar boyunca Bosna üzerinden devam etmiş, Bosna ruhu diyebileceğimiz şey bu şekilde oluşmuştur. Bosna ruhunun en temel özelliği hoşgörüdür, sizden farklı olan insanlarla birlikte yaşama yeteneğidir. Geçtiğimiz günlerde Srebrenica ve Zepa katliamlarını yaşadık. Bosnalılar hiçbir şekilde Sırplardan bunun öcünü almaya kalkışmadı. İşte benim cevabım budur. Aynı anda iki farklı dünyaya ait olabilen bir ülkeyiz biz, bundan da mutluluk duyuyoruz.

Jean Barrio: İzninizle size bir soru daha sormak istiyorum Sayın Başkan: Batı basını Sırplar içinde bir bölünme olduğu konusunda ısrar ediyor. Söylendiğine göre Milosevic diplomatik yollardan faydalanmak istiyor, Karadzic ise bir radikal. General Mladic, Milosevic'e en yakın isim, sizin de müzakere edebileceğiniz kişi.

İzzetbegoviç: Karadzic'le Mladic arasında pek fazla bir fark yok aslında. Diğer yandan Milosevic ikisinden de farklıdır. Onlara göre daha az milliyetçidir, gücü elinde tutan adam olmayı sever daha çok.

Jean Barrio: Hırvatistan'la Sırbistan arasındaki sorun Doğu Slavonya. Sizce Sırbistan Hırvatistan'a ait bu bölgeden çekilecek mi yoksa savaş mı olacak? Bu konuda sizin tahmininiz nedir?

İzzetbegoviç: Bana kalırsa Slavonya'dan çekilecekler. Ama bu hemen olabilecek bir şey değildir. Doktorlar, "Aynı günde iki kez aşı olunmaz" der. Ertesi güne kadar beklemek gerekir. Ama Sırbistan çekilecektir, bundan neredeyse tamamıyla eminim. Bu belki birkaç ay içinde gerçekleşebilir.

519 **Jean Barrio:** Size biraz kişisel bir soru sormak istiyorum. Birincisi, savaştan önce Sırp arkadaşlarınız var mıydı? Varsa, arkadaşlığınız devam ediyor mu, onlarla biraraya gelince nelerden bahsediyorsunuz? Diğer sorum da şu: Günün birinde Sırplarla barış yapabileceğinizi düşünüyor musunuz?

İzzetbegoviç: İki Sırp arkadaşım hemen burada, yanıbaşınızda. Biri Paris elçimiz Profesör Kovac, diğeri de Bosna Meclisi Başkanı Sayın Miro Lazovic. Ben nefretle büyütülmedim. Eğer bahsettiğimiz şey belli bir zihin yapısıysa, Bosnalıların zihin yapısı Hırvatlarınkinden çok Sırplarınkine benzer. Çünkü biz Türk hakimiyeti altında uzun yıllar birlikte yaşadık. Hatta Bosnalılarla Sırpların şöyle bir benzerliği olduğu söylenir; her iki millet de güzel kadınları ve iyi atları sever. Ben insanların milletçe kötü olabileceğine inanmıyorum. Kötü liderleri olan milletler vardır o kadar. Almanlar buna iyi bir örnektir. Ben her zaman için Almanların iyi bir halk olduğuna inanmışımdır. Goethe, Beethoven, Einstein Almandır. Ama tarihin bir noktasında başlarına geçen kötü liderler Alman halkının dehşet verecek suçlar işlemesine sebep olmuştur.

Jean Barrio: Savaşın sebebiyle ilgili bir sorumuz var şimdi de. Hırvatistan ve Slovenya'nın bağımsız devletler olarak tanındığı an ile ilgili neler düşünüyorsunuz? Bunun doğru zamanda yapıldığını söylemişsiniz bildiğim kadarıyla. Bu kararla ilgili olarak ne düşünüyorsunuz, sizce karar olayların gelişimini etkiledi mi?

İzzetbegoviç: Slovenya ve Hırvatistan için iyi, Bosna-Hersek içinse kötü bir karar oldu bu. Belki, bakın belki diyorum, Lord Carrington'ın barış için önerdiği çözüm de bu karardan dolayı imkansız hale geldi. Burada şu soruyu sormamız gerekir: Olaylar başka türlü gelişebilir miydi? Bunu cevaplamak için tarih felsefesine girmemiz lazım. Tarihte herhangi bir olay niçin olmuştur? Eğer Hegel haklıysa, Yugoslavya dağılmak zorundaydı. Hatırlarsanız Hegel'in şöyle bir cümlesi vardır: "Tarihte başarısızlığa uğrayan her şey bir sebepten dolayı başarısızlığa uğramıştır." Tolstoy da tarihi insanların yönetmediğini göstermek için koskoca bir kitap yazmış, o ünlü eserini kaleme almıştır. Kimse tarihin akışının bu şekilde olduğunu bilemez. Tarihin gidişatıyla ilgili sebepler bulmaya, bu sebepleri anlamlan-

 dırmaya gücüm yetmez benim. Tanrı'dır her şeyin gidişini belirleyen. Benim inancım budur.

Jean Barrio: İzim verirseniz, sözlerinizdeki bir çelişkiye dikkat çekmek istiyorum. Az önce insanların kendiliklerinden kötü olamayacağını, ama başka bir grup insan tarafından yönlendirildiğini söylediniz. Bu ikisi arasında bir çelişki yok mu sizce?

İzzetbegoviç: Evet, doğru, bir çelişkiyle karşı karşıyayız. Ama hayata dair her önemli yargı bir çelişkiyi de barındırır içinde çoğu zaman.

Jean Barrio: Sayın Başkan artık size teşekkür edip konuşmayı bitirmem lazım aslında, çünkü ne kadar yoğun bir programınız olduğunu biliyoruz. Ama yine de şunu sormak istiyorum size. Eski Yugoslavya'nın yeniden kurulmasını imkan dahilinde görüyor musunuz? Ayrıca Yugoslavya'nın Güney Slovenyalılar anlamına geldiğini düşünürsek, sizce 20-30 yıl içerisinde siyasi bir birlik sağlamak mümkün olabilir mi?

İzzetbegoviç: Sanmıyorum. Çünkü böyle bir Yugoslavya'yı yeniden kurabilecek baş aktörler, yani Slovenya ile Hırvatistan, kendi yollarına gitmeyi tercih ettiler, Bosna-Hersek ise arada kaldı. Yaşadıkları kötü tecrübelerden sonra Hırvatistan da Slovenya da yeniden bir Yugoslavya fikrini asla kabul etmeyecektir. Hâlâ birkaç dakikamız var. Bitirmeden önce size şunu söyleyeyim ki, Yugoslavya fikri başta hiç de kötü bir fikir değildi, ancak Sırpların milli bencilliği her şeyi berbat etti. Başından sonuna kadar Sırplar hep Yugoslavya üstündeki hegemonyalarını sürdürmeye çalıştı. Burada hazır bulunan Sırp dostlarımdan özür dilerim, ama bu maalesef doğrudur. Yugoslavya, içindeki milletlerin eşitliğine dayanan bir ülke olarak varlığını sürdürebilirdi. 1990'da, 1991'de benim hâlâ Yugoslavya'ya inancım vardı. Ama Yugoslavya artık tamir edilemeyecek bir makineye dönüştü. Bana, "Bunun aksaklığı nerededir?" diye sorulsa, Yugoslavya'nın temelinde bir Sırp hegemonyası olduğunu, böyle bir Yugoslavya fikrinin de hem Hırvatistan'a hem de Slovenya'ya kabul edilemez geldiğini söylerdim.

Jean Barrio: Sizce Yugoslavya kötü bir fikir miydi?

İzzetbegoviç: Fikrin kendisi değil ama uygulaması kötüydü.

Jean Barrio: Sizce Sırplar bu kadar uzun bir süre bir Hırvatın kendilerini yönetmesine neden izin verdi?

İzzetbegoviç: Bu aslında Komünist sistemin karakteriyle ilgili bir soru. Pekçok insanın gözünde Josip Broz bir Hırvat değil, Komünist Parti lideriydi. Tabii durum aslında bundan daha da karmaşık. Bolşevizm komünizm fikrine dayalı bir sistemdir, bu sistem de en azından ilke olarak, millet, milliyetçilik gibi fikirleri reddeder. Ancak bu durum kalıcı olamaz çünkü millet olmak bir realitedir.

Jean Barrio: Bu çatışmada din nasıl bir rol oynadı? Bu konuda ne düşünüyorsunuz?

İzzetbegoviç: Yıllar boyunca süren komünist rejim baskısıdan sonra dine dönüş başladı, bu dünyanın her yerinde yaşanabilecek bir olgudur. Din çok yüce bir fikirdir ancak çoğu kez yanlış anlaşılmaktadır. Bu geçtiğimiz birkaç yıl içinde Balkanlar'da yaşanan da budur. Kendi adıma dindar birisi olduğumu söyleyebilirim size, ama dinin tarihte ne çok yanlışlığa alet edildiğine dair yüzlerce örnek de verebilirim. Ama bu örnekler, tarihte yaşanmış bu acı tablolar dinin kötü olduğunu göstermez. Ne haçlı seferleri, ne kötü papalar, ne de yaşanan trajediler İsa'nın öğretisini unutturabilmiştir, çünkü inanç, hayatın kendisi gibi, yok edilemez bir şeydir. Bu da işin bambaşka bir yanıdır.

Jean Barrio: Sayın Başkan, artık vaktimiz doldu, size çok teşekkür ediyorum. Bitirmeden önce, sizin kişiliğinize olan hayranlığımızı ifade etmek istiyorum. Siz fikirlerinizin yüceliğiyle, uğruna savaş verdiğiniz ideallerinizle ve bu yolda gösterdiğiniz kararlılıkla insanların büyük takdirini kazandınız. Çok teşekkür ediyorum.

DANI DERGİSİYLE SÖYLEŞİ

On yıllık bir süre içerisinde benimle yapılmış pekçok röportaj arasından buraya eklemek üzere iki tanesini seçtim, iki röportaj da Saraybosna'da yayınlanan *Dani* dergisinden alınmıştır. Bunlardan biri diğerinden üç yıl sonra yapılmış. İlki Aralık 1994'te, savaşın en kızgın zamanında, ikincisiyse 1998'in Martında, barış sağlandığı zaman. İkisini de tek bir yorum eklemeksizin buraya aktarıyorum. Aslında sorulan soruların, o zamanki şartları ve değişimleri, verilen cevaplardan daha iyi yansıttığını düşünüyorum. Her iki röportaj da *Dani* dergisi başeditörü Senad Pecanin tarafından yapılmıştır.

İlk Röportaj - 11 Aralık 1994

Dani: Bosna-Hersek'in uzun tarihi boyunca bu ülkenin kaderinin hep yabancı fatihler ya da büyük güçler tarafından belirlendiğini görüyoruz. Ama her iki durumda da son tahlilde ülkenin kaderini belirleyenler, burada yaşayan insanlar oluyor. Sizce bu sefer tarih öncekinden daha da şiddetli bir biçimde mi tekerrür edecek?

İzzetbegoviç: Tam olarak katılmıyorum söylediklerinize. Kaderimizin nasıl olacağını bizler etkin bir biçimde belirliyoruz. Sonuçların ne olduğuysa tamamen farklı bir mesele: Bizim ne kadar az ya da ne kadar çok işin içinde olduğumuz değil, güçler arasındaki ilişkilerin nasıl olduğudur. Bizim kaderimizde pek çok büyük güç ya hiçbir şey yapmamak ya da eylemde bulunmak suretiyle etkin olmuştur. Batı çoğunlukla hiçbir şey yapmamak suretiyle katıldı, ama hiçbir şey yapmamak da bir şeydir. Bütün bu gelgitlerin sonunun ne olacağını sorarsanız, son sözü bizim in-

sanımızın söyleyeceğini ve kendi devletimizi kuracağımızı düşünüyorum ben.

Dani: Rusya'nın, Büyük Britanya'nın ve Fransa'nın Bosna-Hersek'e karşı izlediği politikanın, hiçbir mantıki ve anlaşılır tarafı olmasa da, saldırgan bir politika olduğu açık. Ama öyle sanıyorum ki Bosna-Hersek'in izlediği siyaset açısından en büyük soru işareti ABD'nin bizimle ilgili niyetinin ne olduğudur. "Amerika'nın Bosna-Hersek'in güvenliğiyle ilgili hiçbir çıkarı yoktur" şeklindeki politik-stratejik bölgecilik tezini Amerika sizce terkeder mi?

İzzetbegoviç: Geçenlerde Amerikalı uzmanlar tarafından yapılmış bir çalışma okudum. Bu çalışmaya göre, Bosna Amerikan çıkarlarına göre üçüncü kategoride yer alıyor, yani çok az çıkarı var buradan Amerika'nın. Bu yönelim eski Yugoslavya'daki krizin başlangıcından beri mevcuttu. Biz, çok kereler Bosna Krizinin çözümünde aktif bir rol alması, olan biteni yalnızca seyretmemesi gerektiği yönünde ikna etmeye çalıştık Amerika'yı, ama pek başarılı olamadık. Bize verilen cevap hep şuydu: "Bosna öncelikle Avrupa'nın sorunudur, Avrupa'ya ait bir sorumluluktur."

Açık konuşmak gerekirse, bizim sorunumuzun bu şekilde hafife alınmasını ben anlayamıyorum, ama bu konuda bizim elimizden de bir şey gelmiyor. Birkaç gün önce Amerikan başkanı Clinton'la biraraya geldiğimiz zaman son bir kez daha çaba gösterdim, ona Rusların Akdeniz'e ulaştığını söyledim. Neye gönderme yaptığım ortadaydı, bunun Clinton'ın başkanlığı sırasında gerçekleştiğini söylemek istemiştim. Bu yeni bir şey sayılmazdı tabii. Brejnev doğrudan Tito'yu tehdit edince Yugoslavya ile SSCB arasında çıkan kriz sırasında da ABD aynı çekimser duruşu sergilemişti. Yugoslavya'yı koruyup korumayacakları sorulduğunda Amerikan başkanı Jimmy Carter yalnızca bunun ciddi bir mesele olduğunu söylemiş, ama Amerika'nın askeri müdahalede bulunmayacağını belirtmişti. Daha sonra Carter'ın Yugoslavya'yı Rusya'nın sofrasına kendi eliyle koyduğunu söyleyenler oldu. Gördüğünüz gibi o zamandan bu zamana değişen bir şey olmamış. Şuna kesinlikle inanıyorum ki, Amerika'nın tanımlanmış bir Bosna politikası yoktur. Bu yüzden onların izlediği politikayı kendi lehimize çevirmek için elimizden geleni yapmamız lazım.

Dani: BM Güvenlik Konseyi Bosna-Hersek'teki barış gücü askerlerini çekerse İslam ülkelerinden (Malezya, İran, Pakistan, Türkiye) yollanabileceği bildirilen asker yardımını kabul eder miydiniz? Bu teklifi kabul ettiğiniz takdirde bizi nasıl sonuçlar beklemektedir?

İzzetbegoviç: Bu teklifi kabul ederim. Böyle bir kararın risklerinin de farkındayım, ama şu anki şartlarımızı ve ileride meydana gelebilecek durumları göz önüne alırsak böyle bir karar vermemek sorumsuzluk olacaktır. Zaten bunun tersini kimse onaylamaz.

Dani: Sayın Başkanım, Bosna-Hersek de siz de Avrupa'da yeni kurulmuş devletlerden ve bu devletlerin başkanlarından farklısınız, çünkü Bosna da siz de dünyadaki hiçbir büyük ülkenin kontrolü ya da koruması altında değilsiniz. Bosna'nın hangi konuda nasıl bir tavır takınması gerektiğini belirleyecek ve bunu size emredecek hiçbir devlet adamı yok. Sizce Bosna-Hersek sözgelimi Amerika, Almanya, İran ya da Türkiye için bir siyasi çıkar alanı olabilir miydi? Sizin bağımsız karar vermeniz Bosna-Hersek'in bir "koruyucu devlet"le bağlaşması yolunda bir engel teşkil etti mi?

İzzetbegoviç: Biz bağımsız olarak hareket ettik, ama bizi tehlikeden koruyacak kimseyi de reddetmedik. Bu bizim herhangi bir devletin koruması altına girmemiz anlamına gelmiyordu.

Dani: Bosna'ya yapılan saldırılar başladığında koruyucu bir devletle bir bağlaşma içine girmek acaba bizi bazı kötü sonuçlardan koruyabilir miydi? Böyle bir bağlaşma gelecekte Bosna'yı kurtarabilir mi?

İzzetbegoviç: Amerikalıların bir tabiri vardır; "Başarı içten gelir" derler. Biz savunmamızı elimizden gelen en yüksek seviyede tutmalı, dayanıklılığımızı göstermeli, ancak ondan sonra kendimize müttefik aramalıyız. Ben önümüzde bundan başka bir yol görmüyorum. Eğer etki yalnız bizden kaynaklanırsa etkili olma imkanımız içerde çok yüksek olacak, dışarı da ise bayağı azalacaktır.

Dani: Sayın Başkan, Boşnak insanlarının gözündeki karizmanız tartışılmaz. Siz artık yalnızca bir parti lideri ya da devletin en üst makamındaki kişi değil, Boşnak halkının bir sembo-

 lü, tarihi boyunca gördüğü ilk büyük lidersiniz. Kendimi Tito'yla görüşmüş pekçok Yugoslavyalı gazeteci gibi hissediyorum şu an -bu benzetmeyi yaparken hiçbir kötü niyetim yok, size yağcılık etmek ya da sizi incitmek gibi bir kasdım da yok- ve şunu sormak istiyorum: Peki ya sizden sonra ne olacak? Boşnak halkı tarihinin bu en kritik döneminden geçerken sizin yerinizi doldurabilecek kimseler var mı etrafınızda? Size çok büyük hayranlık duyan insanlar da tanıyorum, size atıp tutan insanlar da. Ama bunların hepsi sizin Bosna halkının varoluş savaşındaki en önemli savunma unsurlarından biri olduğunuzu kabul ediyor.

İzzetbegoviç: Bu sorunuzdan sonra biraz kendime gelmem lazım sanırım. Bir kere bana kalırsa biraz abartıyorsunuz. Ben yalnızca özgür bir seçim yoluyla başa gelmiş birisiyim ve bunun da ne demek olduğunu biliyorum. Söyledikleriniz gerçekten gurur okşayıcı, ama üstünde biraz düşündüğüm zaman üzülecek, tedirgin olacak hatta kızacak bir şeyler var aslında burada. Şunu belirtmek isterim ki, ben Boşnak halkının verdiği varolma savaşında, yaptığı savunmada çok önemli bir yerim olduğu fikrine katılmıyorum. Eğer öyle olsaydı, iyi olmazdı ve çok şükür öyle değil. Binlerce insan savaşıyor Bosna için; onlar benim için, ben de onlar için durumu kolaylaştırmaya çalışıyoruz. Ama onlar ben olmasam da aynı şekilde savaşacaktı, ben gittikten sonra da savaşacaklar. 1992'nin Ekiminde bundan emindim. O zaman savaş içindeki Bosna topraklarının tamamını ilk defa dolaşmıştım. İki ay sonra, Aralıkta aynı geziyi tekrarladım. Gradacac'a gittim. Burası Kasım ayındaki çatışmalar sırasında savunulmuş ve bizim güçlerimiz Gradacac'ı çevreleyen ovalar üstündeki tankları imha ettikten sonra da kesin olarak özgürlüğüne kavuşmuştu. Ben ya da benim Saraybosna'daki adamlarım onlara yardım etmek için ne yaptı ki? Çok az şey. Savaştan önce insanları organize ettik, biraz silah temin ettik (maalesef fazla silahımız yoktu), ayrıca Kasım ayındaki kritik çatışmadan önce anti-tank silahlar dağıttık. Bunun dışında her şeyi onlar tek başına, kendi kişisel çabalarıyla, Avrupa'daki insanlarımızdan yardım örgütleyerek başardılar. Bağımsızca davranabilmenin, becerikliliğin, hayalgücünün en güzel örneklerinden birini verdiler. Gradacaclı askerler tarafından pusuya düşürülüp imha edilen zırhlı treni hatırlayınız. Bizim fikrimiz değildi bu, on-

lar bunu tamamen kendileri planlayıp kendileri uyguladılar. Size böyle daha pek çok örnek verebilirim. Askeri gücümüzün hayata geçirilmesinde yöre insanlarının parlak zekası ve gösterdiği üstün çaba bambaşka bir hikayedir. Çok şükür ki bu insanlar bir şeyler yapabilmek için başkalarına dayanmıyorlar. Saraybosna'nın her yandan sarılmasının bir tek iyi yanı olmuştur: İnsanlarımız daha da güçlenmiş, daha bağımsız hale gelmiştir. Acılarla yüzyüze gelmek, tehlikenin içinde yaşamak onların daha hızlı gelişmesini sağlamıştır. İşte bu yüzden "Aliya giderse, Bosna ayakta duramaz" şeklinde bir ifadeyi çok yanlış ve tehlikeli buluyorum. Halihazırda partimiz, hükümetimiz ve başkanlığımız bünyesinde birçok yetişmiş insan var. Uzun zamandır partiyi Bicakcic, hükümeti Silajdzic yönetiyor, başkanlık birimlerinin başında da Ganic var. Bu şahısların anlaşma ve işbirliği içinde olmaya devam etmesini salık vereceğim. Birgün özgürce seçim düzenleme fırsatına kavuştuğumuz zaman da kimin başa geçeceği ortaya çıkacak. O vakte kadar da herkes sabırlı olsun, birlikte çalışmaya devam etsin.

Dani: Hem Boşnak halkı içinde, hem SDA'da hem de yönetim bünyesinde iki çizgi arasındaki uçurum giderek derinleşiyor. Bunlardan biri dindar olarak niteleyebileceğimiz radikal çizgi, diğeriyse ılımlı, sivil çizgi. Bu ayrılık sizce ciddi bir tehdit haline geliyor mu, bunun sorumlusu nedir; ilkinin "dini fanatizmi" mi yoksa ikincisinin "kozmopolitliği" ya da "vatanseverlik eksikliği" mi?

İzzetbegoviç: SDA büyük bir partidir, içinde böyle akımların olmasına şaşmamak gerekir. Parti bizim insanlarımızı olduğu şekliyle, hatta çelişkileri ve tutarsızlıklarıyla yansıtmaktadır. Bizim insanımız dinini sever, ama abartı içine girmez. İki dünyayı birbirinden ayıran Büyük Sınır üstünde yer alan tipik bir ülkeyiz biz. İnancımız Doğu'dan, eğitimimiz Avrupa'dandır. Kalbimiz bir dünyaya, aklımız bir başka dünyaya aittir. Bunun içinde bir affedicilik ve iyilik mevcuttur. Eğer dürüst kimseler isek, kabul etmeliyiz ki, Bosnalı insanlar sürekli kendilerine kim olduklarını, hangi dünyaya ait olduklarını sormaktadır. Benim bu soruya cevabım şudur: Ben Avrupalı bir Müslümanım. Bu tanımdan da gayet memnunum.

Sorunuzdan biraz saptığımın farkındayım. Sizin bahsettiğiniz iki çizgiye dönelim, evet bu akımlar birbirinden iyice uzakla-

 şır, dindar çizgi kendini geri kalanlardan derin çizgilerle ayırırsa gerçekten kötü olur. Ben partimizin halkımızı olduğu gibi yansıtmaya devam etmesini isterim. Bu iki çizgi birbirinden uzaklaşmamalı, birbirine yakınlaşmalıdır. Eğer böyle olursa, geleceğin en etkili bileşimlerinden birine biz sahip olacağız demektir.

Dani: Eski totaliter rejimin baskılarını yaşamış birisi olmanıza rağmen ya da belki bunun sayesinde siz hoşgörü sahibi bir insan, demokratik bir siyasetçi olarak biliniyorsunuz. Kurucusu ve temsilcisi olduğunuz parti ise bundan tamamıyla başka şekilde hareket etmeye başladı. SDA'nın üyesiyseniz, yaşamak da, savaşmak da, çalışmak da, hak iddia etmek de daha kolay. Avam tabiriyle söyleyecek olursak, nereye gidiyor bu böyle?

İzzetbegoviç: Geçtiğimiz zaman içerisinde eski rejimin içindeki insanlardan SDA'ya büyük bir akım yaşandı. Tabii bu da beraberinde şöyle bir soruyu getiriyor: Bu insanlar kendi samimiyetlerinden dolayı mı yoksa çıkarları öyle gerektirdiği ya da çeşitli baskılar olduğu için mi bize katılıyor? Kesin olan bir şey vardır ki, hiç kimseye doğrudan baskı yapılmamıştır; dolaylı bir baskı olmuştur belki. Eski rejimden olup da aramıza katıldıktan sonra insanlarla birlikte olan, bulunduğu yerlerde dürüstçe çalışan, savaşan kişilere saygı duyuyoruz. O insanlar da sözünü tutup savaşmaya devam eden SDA'ya saygı duyuyorlar. Yani karşılıklı olarak birbirimizi tanıyor ve birbirimize saygı duyuyoruz. Elbette orada ya da burada özellikle de taşra illerinde çeşitli hırslar, baskılar sözkonusudur, ama asıl gidiş bu yönde değildir ve bu olanlar bütün bir ülkenin durumunu açıklayamaz. Her neyse, bütün partiler istediği gibi hareket etme özgürlüğüne sahiptir, bazılarının kendi medyası da becerikli, akıllı üyeleri de vardır. Savaş halinde olmamız insanların benzeşmesine sebep oluyor ama bunu yapan SDA değildir. İnsanlar tehlikeyi görünce içgüdüsel olarak biraraya gelme ihtiyacı hissederler ya da en azından her biri bir yana dağılmaz. Hayatın SDA üyeleri için daha kolay olduğu meselesine gelince, benim bildiğim kadarıyla herkes zor bir hayat yaşıyor.

Dani: Sayın Başkan, sahip olduğunuz otoritenin gücünü kullanarak bütün toplumsal hareketlerin gidişatına etki edebilirsiniz. Bunun içine ekonomi, eğitim, dini cemaatlerin durumu, kadrolaşma, iç-dış siyaset ve savunma da dahil. Siz bir birey

 olarak bu gerçekle nasıl başa çıkıyorsunuz, nasıl taşıyorsunuz bu yükü?

İzzetbegoviç: Benim otoritemi ve etkimi abartıyorsunuz bence. Benim tek bildiğim şey çok fazla işimin olduğu, her şeyi zamanında yetiştirebilmenin zorluğu, sürekli koşuşturmaca içinde olduğum ve bana çok soru sormayıp işini iyi yapmaya gayret eden kişilere sonsuz bir minnet duyduğumdur.

Dani: Birgün Bosna-Hersek diye bir ülkenin varolamayacağı anlaşılır ve daha fazla direniş de ters etki yaratırsa, zorlama üstüne kurulu bir uluslararası siyasetle aşağılık çıkarların birleşebileceği ihtimalinden korkuyor musunuz?

İzzetbegoviç: Birisi Bosna'da görünmez bir dünya savaşının sürdüğünü söylemişti. Tabii bundan kasıt buradaki çatışmayla bir şekilde ilgili olan hemen hemen bütün dünya güçlerinin fazlasıyla işin içinde olmasıydı. Bosna'daki olayları etkileyen güçleri bir değer sıralamasına koymam gerekseydi, her halükarda en başa kendi içimizdeki askeri ve siyasi etkileri koyardım. Çünkü bu etki diğerlerinin tersine dolaylı değildir ve bizim şartlarımızı hem genel olarak hem de ayrıntılarıyla bizden daha iyi bilen kimse yoktur. Kimsenin "Bosna diye bir yer olmayacaktır, Bosna uğruna verilen savaş da ters tepecektir" diye bir şey söylemeye hakkı yoktur. Kimse bu konuda bu şekilde fikir yürütemez.

Dani: Sizce Bosna-Hersek 100 yıl sonra da varolacak mı? Savaş ne zaman bitecek?

İzzetbegoviç: Sanırım sorunuzun ilk kısmını az önce cevapladım. Savaş ne zaman biter, onu ben de bilmiyorum, bilmediğimi söylemeye de çekinmiyorum. Şu an dünyada hiç kimsenin de bu sorunun cevabını bilmediğinden eminim. Öyle değişken, öyle tahmin edilemez etkenler sözkonusu ki... Bizim işimiz çalışmak, savaşmak ve elimizden gelenin en iyisini yapmaktır. Tarihi yapansa Tanrı'dır. Ben buna inanıyorum.

İkinci Röportaj - Mart 1998

Dani: Sayın Başkan, Brçko'nun statüsüyle ilgili olarak arabulucuların çalışmaları sonucunda verilmiş son kararın aslında

 Amerikan Yönetimi tarafından verildiğini kabul edersek, bundan ABD'nin Bosna-Hersek'le ya da Boşnaklarla ilişkisi hakkında daha başka sonuçlar da çıkarabilir miyiz?

İzzetbegoviç: Evet, Amerikan tarafının tavrında bir değişiklik gözleniyor. Ama bunun bir taktik mi yoksa stratejik bir değişiklik mi olduğu konusunda bir şeyler söylemek zor. Eğer stratejik bir değişiklik sözkonusuysa, bunda Bosna'da yaşanan hiçbir iyi şeyden bahsetmeyen ama her kötü şeyi sonuna kadar abartan medyamızın büyük payı vardır. Her iki durumda da henüz bu konuda bir sonuca ulaşmamıza yetecek kadar bilgi yok elimizde. Bekleyip göreceğiz.

Dani: Yüksek Temsilci Westendorp, aynı zamanda Amerikan Yönetiminin değişik düzeydeki yetkilileri ve bugünkü muhalefet liderleri lafı hiç dolandırmadan, açıkça sizin siyasi yaşamınızın bitirilmesi gerektiğinin ne kadar önemli olduğunu belirtiyorlar, bunun son derece farkında olduğunuza inanıyorum. Batı'nın Bosna-Hersek'te ve bölgede izlediği refah ve istikrar siyasetinde sizin de Hırvat halkı liderlerinin de yeri olmadığının farkında mısınız?

İzzetbegoviç: Bu tür spekülasyonlardan haberdar değilim ve bunlara inanmıyorum, öyle görünüyor ki siz de yabancılardan yanasınız. Neden olduğunu bilmiyorum ama ne zaman bir şey olsa yabancıların Bosna halkına benden daha fazla dost olduğuna inanıyorsunuz. Ama sonuçta bu sizin seçiminiz. Bana gelince, ben her zaman kötü de olsa mahallenin takımını tutmuşumdur, ki bu insanlar kötü değil, tersine iyi. Neyse, zaten sizin sorunuzda bu insanlar yer almıyor. Sizin Amerika'nız var, Batı siyasetiniz var, Westendorp'unuz var, ama hayatı Bosna'nınkine bağlı insanlara gelince, onlara yer yok öngörülerinizde. Onları tamamen unutmuşsunuz. Bence onların da söyleyecek bir sözü vardır, zaten olmalıdır da. Peki bütün bunların içinde ben olacak mıyım, ona ben karar veririm. Beni rahatlatan şey, ki rahatlamaya ihtiyacım olduğu da tartışılır, sizin tahminlerinizin genellikle yanlış çıkması. Derginizi düzenli olarak okumuyorum ama size gerçeği tamamıyla ıskaladığınız tahminlerinizden ve teşhislerinizden bir sürü örnek verebilirim. En sonuncusunu söyleyeyim mesela, sizin imzanızı taşıyan bir yazıya göre arabulucu Brçko'yu Republika Srpska'ya verecekti, çoktan anlaşmaya va-

 rılmıştı. Ama olmadı böyle bir şey, olmayacak da. Beni Hırvat liderler dediğiniz kimselerle aynı kefeye koymanıza, Bosna'ya saldıranlarla Bosna'yı savunanları inatla bir tutmanıza gelince, bunları okuyucunun takdirine bırakıyorum. Ama kesin olan bir şey var, ki o da şudur: Böyle yaklaşımların, kimden gelirse gelsin, Bosna'ya yararı olmaz, tam tersine, zararı olur.

Dani: Edhem Bicakcic, Jadranko Prlic ve Neven Tomic'in İngiliz bakan Cook'un çağrısıyla bir görüşmede boy göstermesi pek çok muhalefet yanlısını şaşırttı. Sizce Batı SDS'yi dağıtmak için kullandığı senaryonun aynısıyla SDA ve HDZ'yi de dağıtacak mı? Sizce Cook'un arkadaşları yeni bir Biljana Plavsic mi arıyor?

İzzetbegoviç: Yapacak başka işleri kalmamışsa arasınlar. Bizim Karadzic'lerimiz, Mladic'lerimiz, Boban'larımız olmadığına göre Biljana Plavsic'lerimiz de olmayacaktır.

Dani: Akademisyen Muhamed Filipovic'in bana söylediğine göre sizin şu anki durumunuz Hamdija Pozderac'ın Merkez Komitesinden istifa etmeden önceki durumuna benziyor. Ama Filipovic arada iki farkın olduğunu belirtiyor: Birincisi, Pozderac Büyük Sırbistan hegemonyasından yana olanlar tarafından görevinden indirilmişti, sizse başta Amerika olmak üzere uluslararası kamuoyu tarafından. İkincisi, Bosna'nın ve Boşnak halkının iyiliği için Pozderac çekilmemişti, siz de onun yaptığı gibi yapmalıydınız. Bu gözlemler için ne diyorsunuz?

İzzetbegoviç: Sayın Filipovic size neler söyledi, siz ona neler söylediniz bilmiyorum, ikiniz de istediğiniz gibi düşünme özgürlüğüne sahipsiniz. Pozderac'la benim aramda iki farklılık olduğundan bahsettiniz, ama üçüncüsünü ve de en önemlisini unuttunuz; Pozderac'ın kaderini Merkez Komitesi belirlemişti, benimkiniyse halkım ve ben birlikte belirleyeceğiz.

Dani: Halkın büyük bir çoğunluğu Branko Mikulic'le Hamdija Pozderac'ın Bosna'nın yakın tarihinde oynadığı rolle ilgili olarak sergilediğiniz olumsuz tavra şaşırdı. Sizin uğradığınız kişisel yıkımı, bu kişilerin sebep olduğu acıyı anladığımı belirterek size şunu sormak istiyorum: Sizce fazlaca sert bir yargıda bulunmadınız mı, halkın büyük çoğunluğunun, ya da Boşnakların diyelim, bu kişileri, hele de savaştan sonra bu şekilde görmediğini düşünmüyor musunuz?

 İzzetbegoviç: "Halkın büyük çoğunluğu"nun ne düşündüğünü nereden biliyorsunuz? Benim Mikulic ve Pozderac'la ilgili düşüncelerimin duygularımla bir ilgisi yoktur, onların içinde olduğu Merkez Komitesi, zamanında beni sadece yazdığım bir yazıdan dolayı 14 yıl, evet tam 14 yıl hapse mahkum etmiş olsa da bu böyledir. Eğer meşhur kanun, o çok nefret ettiğiniz SDA'nın çabasıyla değiştirilmeseydi, yazdığınız bir yazıdan dolayı kaç yıl yerdiniz, biliyor musunuz? Size bir şeyi hatırlatmak isterim. Bahsettiğiniz televizyon programında ben bu iki siyaset adamının iyi birer Bosnalı olduğunu ama demokrat olmadıklarını belirttim. Kamuoyunun büyük çoğunluğunun bu konuda benimle aynı fikirde olduğunu zannediyorum. Yok öyle değilse, siz onların demokrat insanlar olduğunu düşünüyorsanız, bunu gazetelerinizde açıklamaya çalışınız.

Dani: Uluslararası yetkililer pek sağlam bir dayanakları olmadığı halde Milorad Dodik yoluyla tabiri caizse sizin burnunuzu sürtmüş olsalar da, siz Sırp Cumhuriyeti Hükümeti'ndeki radikal değişimle ilgili yerinde bir cevap veremediniz. Otoritenizin doğası gereği böyle bir cevabın bulunamayacağını düşünüyorum ama sizin bu konuda ne düşündüğünüz son derece önemli.

İzzetbegoviç: Bence Republika Srpska'nın siyasetinde gerçek bir değişim olmamıştır. Kabul etmeliyim ki, bizim ders almamız istenen şu ünlü tek uluslu çoğulculuk fikri beni fazlasıyla şaşırttı. Bir an için çoğulculuğun ne olduğunu bilmediğimi zannettim, ama sonra hemen kendime geldim. Fakat siz hâlâ kendinize gelememişsiniz. Siz Sayın Dodik'in açıklamalarını olduğu gibi kabul ediyorsunuz. Aklı başında kimseler böyle yapmaz, Amerikalılar da böyle yapmaz bana kalırsa. Ben Dodik'te gerçek ve hele de radikal hiçbir değişiklik görmüyorum, bu yüzden de kimseye cevap bulmak zorunda değilim. Dodik'in halinde, tavrında kuru lafın ötesine geçen birşeyler buluyorsanız, gazetenizde bunu da anlatırsınız.

Dani: Bugünlerde hayatınız boyunca aldığınız en önemli iki siyasi kararı yeniden değerlendirmeniz gerekiyor gibi geliyor bana. Biri savaşla ilgili kararınız (Bosna-Hersek'in bağımsızlığı), diğeri de barışla ilgili kararınız (Dayton Anlaşmasını kabulünüz). Sizce izlenimlerim doğru mu?

İzzetbegoviç: Evet doğru. Kabul edeyim ki, bugünlerde bu kararlar üstüne çok sık düşünüyorum. İkisinin de çok ağır bedelleri oldu, bizimse sorumsuzluk yapmak gibi bir lüksümüz yoktu. Pek çok uzmana bu soruyu sordum: "Acaba başka türlüsünü yapabilir miydik, olur muydu?" diye. Hiçbir Boşnak uzman daha farklı kararların verilebileceğini söylemedi. Bunun tek istisnası Sayın Halid Causevic'dir, o da seksen yaşını geçeli çok oldu.

Dani: Sizi eleştirenlere yönelik hakaretleriniz, gittikçe rayından çıkan nitelendirmeleriniz yavaş yavaş gücünüzü kaybettiğiniz hissinden mi ileri geliyor? Meslektaşınız Tudman böyle bir şey yapsa, bu bizi şaşırtmaz. Ama sizin Halid Causevic'i, örneğin *Dani*'de yayınlanan bir röportajda ileri sürdüğü fikirlerden dolayı bu şekilde aşağılamanız beni şok etti.

İzzetbegoviç: Pekçok insan, yani Causevic'i tanımayan pekçok insan onun "Bosna, Yugoslavya'nın kalıntıları üstünde yaşamaya devam etmeliydi" ya da "Savaşta kabahatli olan taraf Bosna'ydı" mealindeki açıklamaları karşısında şok olmuştur. Ben de sizin yazılarınızı okudukça şok oluyorum, hele de Boşnak olan her şeyin size tuhaf ve çirkin gelmesine, Boşnak olmayan her şeyiyse güzel ve kendinize yakın bulmanıza şaşıyorum. Hiçbir gerekçesi olmayan bir kompleks içindesiniz. Sizi temin ederim ki, kendi halkınıza layık olduğu sevgiyi ve saygıyı duymanız, ki Boşnak halkı buna layıktır, hiçbir şekilde milliyetçilik değildir. Gayet doğal, insani bir duygudur bu.

Dani: En son Saraybosna'daki dergilerin üstüne gittiğiniz zaman size saldıran gazetecilere cevap verme hakkınızı ortaya attınız. Demokratik toplumlardaki devlet başkanlarının medyaya istediği şekilde cevap verebileceği doğrudur, ama siz otoritenizin doğası gereği böyle bir demokratik hakka sahip değilsiniz. İşte bu yüzdendir ki, Bosna Entelektüeller Konseyi Kongresi'nde yaptığınız konuşma, dergilere yönelik bir infaz sürecinin başlangıcı oldu. Önce *Reisü'l-Ulema* bizimle tartışmaya girdi, sonra da rejim destekçisi medya kuruluşları. Ardından basım ve dağıtımla ilgili sorunlar yaşadık, daha sonra RTVBiH, bizim ödemesi yapılmış reklamlarımızı yasakladı. Peşinden dava edildik, ki siz bile kendi davalarınızda bizden çok daha iyi muamele görmüşsünüzdür. Sizin böyle sonuç-

 ların yaşanmasını istemediğinize, bunların olması için emir vermediğinize ben inanıyorum, ama siz de neler olup bittiğinin farkındaydınız herhalde. Dergilerle ilgili konuşmanızı ve fikirlerinizi burada tekrar eder misiniz?

İzzetbegoviç: Ederim tabii ki, çünkü ben yalan söylenmesini kınıyorum. Bu sebepten dolayı da, medyanın kendisini değil ama medyadaki yalanları kınadım. Yalan söylenmesiyle ilgili fikrimi neden değiştireyim, yalana neden yalan demeyeyim, anlamıyorum. Hem sonra niye size sert bir cevap vermeyeyim, onu da anlamıyorum. Gazetecilerin neden dokunulmaz olduğunu düşünüyorsunuz? Siz istediğiniz gibi yalan söyleyebilirsiniz ama insanların buna ses çıkarmaması gerekir, yoksa "Tehdit altındayız" diye hemen çığlığı basarsınız. Tehdit altında filan değilsiniz. Asıl tehdit altında olanlar sizin laflarınızla karaladığınız, bu durumdan hiç memnun olmayan kimselerdir. Bu ülkeyi savunmuş binlerce cesur insan aleyhinde konuştunuz, şimdi de halkın size olan haklı kızgınlığını "infaz", (sözde) "özgür medyaya baskı" şeklinde adlandırıyorsunuz. Medyanın hiç de masum olmadığı, nefreti körüklediği, savaşın çıkmasında payı olduğu gayet iyi biliniyor. Bazı aklı başında kişiler buna dikkati çektiği zaman da basın özgürlüğünün tehlike altında olduğu söyleniyor. Siz mahkemelik oldunuz çünkü gazeteci bir meslektaşınızı rahatsız ettiniz, o da sizi dava etti. Neden başka insanları da çekiyorsunuz bu işin içine? Şimdi de davanız sırasında size, benim davamda bana davrandıklarından daha acımasızca muamele edildiğini söylüyorsunuz. İşte sizin nesnelliğiniz bu kadardır. Siz öyle birisiniz ki belki izi kalır diye durmadan çamur atıyorsunuz insanlara. Sırf gazetecisiniz diye yalan söyleme hakkını kendinizde nereden buluyorsunuz, anlamıyorum. O zaman söylediklerimi şimdi de tekrarlarım ama Bosna ve ordumuz hakkında yine rezilce şeyler yazabileceğinizden şüpheleniyorum. Böyle bir şey yaparsanız, yönetimle değil, okuyucularınızla başınız belaya gireceğinden dolayıdır bu şüphem. Sayın Pecanin, siz bu insanları fazla küçümsüyorsunuz. Onların aptal, bilgisiz olduğunu sanıyorsunuz, ama değiller. Sadece sansasyon yaratarak yayıncılığı götürebileceğinizi sanmayın.

Dani: Yakın çevrenizdeki insanların (Cengic, Sahinpasic) dürüstlüğünü sorgulayan çağrılara yalnızca Hasan Cengic'in dürüst biri olduğu şeklindeki kişisel fikrinizi belirtmek suretiyle

 cevap verdiniz. Cevabınız bana yetersiz görünüyor. Bosna'nın savunması için yapılan bağışların faturalarını, para giriş çıkışlarını, bu paraların nasıl harcandığını, Bosna'ya kimin ne kadar yardımda bulunduğunu ne zaman gün yüzüne çıkaracaksınız? Bu sırları sizden ve oğlunuzdan başka kaç kişi biliyor? Eğer bu bilgileri kamuoyuna açıklamanın zamanı değilse, bunları rapor etmek zorunda olduğunuz yetkili bir merci de yok mu?

İzzetbegoviç: Ben rapor veremem, çünkü bunun protokolünü ben yapmadım, böyle bir zorunluluğum da yoktu. Bunu yapan Ulusal Bosna-Hersek Bankası'dır, bütün bağış belgeleriyse benim elimden geçmiştir. Yüzlerce hatta belki binin üstünde farklı noktaya dağıtıldı bu bağışlar. Bunların bir kısmı *Şehid* adlı savaş malülleri fonuna gitti. Federal Parlemento Komisyonu Başkanı Sayın Sliskovic'le görüştüğüm zaman bu gerçekleri dile getirdim. Kendisi Ulusal Banka'yla temasa geçip onlardan ayrıca veri istedi mi, bilmiyorum. Savaş sırasında Bosna-Hersek'e yapılan yardımların tamamının belgelenmiş olduğunu sanmıyorum ben, çünkü bağışların merkezi olarak toplanması sözkonusu değildi. Bağışların çoğu hükümet hiç devreye girmeksizin doğrudan şehirlere, insani yardım örgütlerine, ordu birimlerine ulaştı. Benim bildiğim kadarıyla bağışın nasıl kullanıldığıyla ilgili olarak bağış sahiplerine düzenli olarak rapor verildi, Cengic'in yaptığı da budur. Ben hâlâ onun dürüst birisi olduğunu düşünüyorum. Böyle bir durumda kendini düşünecek biri değildir o. Sorduğunuz soruya bakın siz. İnsanları töhmet altında bırakıyorsunuz. Sanki arada oğlumdan öylesine sözediyorsunuz, ama aslında yaptığınız şey, onu şüpheli biri gibi göstermek. Bütün bu bağışlarla ne ilgisi var benim oğlumun? Bildiğiniz bir şey varsa onu adam gibi ortaya dökün, öyle bir şeyi söylemiş de söylememiş gibi yapmayın. Size bir şey hatırlatayım. İki-üç yıl önce bir hikaye yayınlamıştınız. Güya ben oğlumu benim yerime geçsin diye hazırlıyormuşum, yok şöyleymiş, yok böyleymiş, daha bir sürü saçmalık. Şimdi ne diyorsunuz bakalım? Yoksa ben hâlâ oğlum benim yerime geçsin diye mi uğraşıyorum? Ortalığa yaydığınız bu yanlış bilgilerden dolayı ne benden özür dilediniz, ne de kamuoyundan. Aynı şeyi yapıp duruyorsunuz.

Dani: Bir mahzuru yoksa, sorularıma devam etmek istiyorum ben. Geçen Kasım ayında "Bu zihinle, gelecek yılki seçimlere girmem" demiştiniz, o zamandan bu zamana değişen ne oldu?

İzzetbegoviç: Çok şey değişti. Sizin sorularınızdan ve benim cevaplarımdan da görülebilir bu. Garip bir kampanya başlatıldı. Bu kampanyaya bakılırsa Dodik'in tek-uluslu yönetimi, %100 tek ulusa ait Sırp medyası, %100 tek ulustan oluşan, etnik olarak tamamıyla arındırılmış Republika Srpska bölgesi - unutmadan, bu oran tesadüfen %97'ymiş aslında; bunların her biri bizim örnek almamız gereken çoğulculuk ve demokrasi örnekleriymiş, bizi buna ikna etmeye çalıştılar. Kabul etmeliyim ki bu çarpık mantık bir an için bizim de kafamızı karıştırdı aslında. Benim muhtemelen emekli olacağımı açıklamamla bunun arasında herhangi bir ilişki var mı, yoksa bu tamamen tesadüfi mi, bilmiyorum. Bunun ardından ben onlara bu şekilde yardım edebileceğimi düşünmeye başladım. Seçimlere katılacağım anlamına gelmiyor tabii bu, yalnızca aklımdan geçenleri anlatıyorum size.

Dani: Eskiden en yakın çalışma arkadaşlarınız olan kişilerin şimdi sizden çok kötü bir biçimde söz etmesini nasıl açıklıyorsunuz? Bunun son örneği, Sefer Halilovic'in kitabı, ayrıca aldığım haberlere göre Rusmir Mahmutcehaic de sizin pek sevmeyeceğiniz bir kitabı bitirmek üzereymiş.

İzzetbegoviç: Siz beni pek sevmeyen iki kişiden bahsettiniz, öyle sanıyorum ki onlar gibi daha bin kişi vardır. Ben zaten hiçbir zaman bütün herkesin beni sevmesi gerektiğini düşünmedim, neden sevsinler ki? Benden çok daha iyi insanların benimkinden çok daha azılı düşmanları olmuş, benim neden olmasın? İsa'yı Romalılara teslim edenler kendi insanlarıydı. Gandi'yi İngilizler değil, kendi halkından bir kimse öldürdü; ona göre Gandhi yeterince iyi bir Hindistanlı değildi. Rabin'i bir Arap değil, kendi halkından biri öldürdü; ona göre Rabin yeteri kadar iyi bir Yahudi değildi, vesaire. Biz ne yapabiliriz ki? Gün gelecek hepimiz toprak olacağız, ama kimse bunu aklına getirmiyor.

Dani: SDA içerisindeki vatandaşların profilinin çıkarılması fikrinden niçin vazgeçtiğinizi açıkladınız. Sizce Bosna halkının tamamı içinde sağcıların yerini fazla abartmadınız mı? Daha da önemlisi, partinin dine dayalı siyasi bir radikallik içine girmesi tehlikesini sizden başka kim engelleyebilir?

İzzetbegoviç: İslam Bosna'da özgürce yaşanabildiği sürece SDA'nın radikalleşmesi diye bir şey sözkonusu olmayacaktır.

 Şurada ya da burada çeşitli radikalleşme çabaları yaşanacak, ancak bunlar bireysel kalacaktır. Her milletin, her devletin içinde radikal unsurlar vardır. Bunda olağanüstü bir şey yoktur.

Dani: Peki Vehhabi mezhebinden kimseler ya da Taliban hareketine sempati duyanlar hakkında ne düşünüyorsunuz?

İzzetbegoviç: Benim İslam anlayışımın onlarınkinden farklı olduğu ortadadır. Kadınların yüzünü örtmesi gerektiğine inanmıyorum. İnanmamaktan öte, karşı çıkıyorum buna. Mekke'de, Harem-i Şerif'te yüzünü örtmüş tek bir kadın görmedim, bunlar varsa da çok nadirdi. Saraybosna'da neden böyle bir şey olsun? Tabii bunlar İslam cemaatinin hüküm vermesi gereken dini meselelerdir. Bosna'da ne kadar Vehhabi olduğunu bilmiyorum, varsa da izin verilmiş yöntemleri kullandıkları, yani sözleriyle kendilerini ifade ettikleri sürece, yaptıkları yasaldır. Burası özgür bir ülkedir. Sayın Pecanin, eğer siz canınızın istediği her şeyi yazıyor ve söyleyebiliyorsanız, onlar da neden aynı şeyi yapamasın ki? Eğer bu insanlar kendi fikirlerini güç kullanarak ya da şiddete başvurarak başkalarına kabul ettirmeye çalışırsa, otoriteler ancak o zaman devreye girer.

Dani: Bizi "daha az Boşnak, daha az Hırvat, daha az Sırp ama daha çok Bosnalı" olmaya davet ediyorsunuz. Ben bunu sizin bir itirafınız olarak yorumluyorum; Bosna'nın ulusal partilerin gelecek vizyonları temelinde (buna savaş öncesindeki parti vizyonları da dahil) mutlu bir ülke olarak var olamayacağının bir itirafı. Bosna'nın varlığını sürdürmesi için insanların Boşnaklıklarından, Hırvatlıklarından ya da Sırplıklarından fedakârlık etmesi mi gerekir?

İzzetbegoviç: Az önce alıntıladığınız cümle benim düşüncelerimi açıklıyor tamamen. O da şudur, Bosnalı olmak için Boşnak, Hırvat ya da Sırp olmayı bırakmamız gerekmiyor, hepimiz bu şekilde Bosnalı olabiliriz. Tabii Bosnalılık burada etnik bir gösterge değil.

Dani: Sizce Bosna'nın nihai kaderini bir Huntingtonyen bir çatışma mı yoksa iç ve dış siyasi aktörlerin bildiğimiz çıkarları mı belirleyecek?

İzzetbegoviç: Sonunda iyi bir soru sordunuz. Tarih, matematiğe ya da fiziğe benzemez. Burada önemli olan şey neye inandığınızı ve hangi yönde gittiğinizi bilmenizdir. Ben sadece

537 bir medeniyetler çatışmasının kaçınılmaz olduğu fikrine inanmadığımı söyleyebilirim size. Tarihin değiştirilemez kanunları yoktur, esasen ben tarihin kanunları ya da tarihi determinizm diye bir şey olduğuna da inanmıyorum. Tarih bir anlamda bir insan özgürlüğü alanıdır. İşte bu yüzden tarihin gidişatı tahmin edilemez. Bu yüzden dünyanın bir bölgesinde medeniyetler çatışması denebilecek bir şey yaşanırken aynı anda başka bir bölgesinde bunun tam tersi yaşanıyor, yani diyalog ve işbirliği yapılıyor olabilir. Bu da insanlara, ya da o zamanın olaylarına etki edebilen büyük insanlara bağlıdır. Bosna'ya gelince, bizim istediğimiz diyalog ve işbirliğidir. Ama bu yalnızca benim dileğimdir, benim çabalarım başka etkenlerle çatışabilir ve başka bir yöne doğru da çekilebiliriz. Bütün bu etkenlerin sonucunun ne olacağını kestirmek zor. Bizim yapmamız gereken çalışmak. Sonuçsa bizim elimizde değil. Ben bundan şikayetçi değilim, çünkü sonucun Tanrı'nın elinde olduğuna inanıyorum.

Dani: Son olarak şunu sormak istiyorum size, General Hajrulahovic'in mezarı başında yaptığınız konuşma sırasında "bütün protokol abartılarıyla..." dediğiniz zaman ne düşünüyordunuz? Pekçok insanın bu sözlerden hoşlanmadığını biliyor musunuz?

İzzetbegoviç: Dediğiniz gibi olduğunu sanmıyorum. Tam tersine, rahmetli Mustafa yaşasaydı, o da benim söylediklerime katılırdı. O gün ben General hakkında çok güzel sözler de söyledim. Diğerleri bu sözleri duymuştur, ama siz duymamışsınız.

İKÖ EĞİTİM, BİLİM VE KÜLTÜR TOPLANTISI'NDAKİ KONUŞMAM

Riyad, 6 Aralık 1997

İslam Dünyasının dört bir yanından gelmiş kültür temsilcilerinden oluşan böyle muhteşem bir topluluk karşısında bulunmak benim için büyük bir onurdur.

Konuşmama başlamadan önce, bize bu çok önemli toplantıyı yapmayı nasip eden Allah'a şükrederim.

Ayrıca iki Kutsal Mekanın muhafızı Kral Fahd bin Abdilaziz'e ve Suudi Arabistan Hükümeti'ne minnetlerimi iletmek isterim, hem bu toplantıya ev sahipliği yaptıkları, hem dünya çapında İslam kültür merkezleri açmakta büyük çaba gösterdikleri hem de tarihinin en zor günlerini yaşarken ülkeme verdikleri destek ve sağladıkları yardım için. Allah onların bu çabalarının mükafatını verecektir.

Yıllardır bir şeyler yazmaya hiç fırsatım olmadı ama bugün burada son derece önemli iki meselemiz olan eğitim ve ortak İslam kültürü ve medeniyetiyle ilgili düşüncelerimi sizlere açıklamaya çalışacağım. Son iki yüzyıl boyunca pekçok önemli Müslüman yazar ve reformcu bu meselelerle ilgili yazılar yazmıştır.

Hepinizin bildiği üzere, bu yazarların hiçbiri ne eğitimin ne de İslam medeniyetinin içinde bulunduğu durumdan memnundur. Hepsi de İslam'ın bu kadar önem verdiği, açık emirlerle gereklerinin yerine getirilmesini buyurduğu eğitim konusunda o günün Müslümanlarının neden gevşek davrandığını anlamaya çalışmıştır. İslam'ın verdiği emri yeniden hatırlayalım: "Bak...". Bu emir Kur'an'ın değişik yerlerinde farklı biçimlerde sürekli karşımıza çıkar (3/164, 6/95-99, 21/33, 22/45-46 vd.), Kutsal Kitab'ın bazı yerlerinde ise en bariz haliyle şöyle ifade edilir: "Peki bakmazlar mı yağmur yüklü bulutlara, nasıl yarartılmış

 onlar? Ve göğe, nasıl yükseltilmiş? Ve dağlara, nasıl sağlamca dikilmiş? Ve toprağa, nasıl yayılmış?" (88/17-20), "Toprağa ektiğiniz tohumu hiç düşündünüz mü? (...) Hiç içtiğiniz suyu düşündünüz mü? (...) Hiç tutuşturduğunuz ateşi düşündünüz mü?" (56/63-71).

Bakmak bilime atılan ilk gerçek adımdır. Nitekim *Yarının Medeniyeti* adlı eserinde Jean Fourastie şöyle yazar: "Tabiatı, toplumu, insanları seyretmek Batı'daki çocukların temel eğitiminin ilk basamağıdır. (...) Dış dünyaya duyulan bu ilgi, dışındaki dünyadan içindeki dünyaya dönen Brahman filozofunun yaptığının tam tersidir."

İslam Dünyası "seyretme"yi neden bırakmıştır, bunun sonuçları nedir?

Bazı Müslüman toplumlar içinde okuması yazması olmayan, mutsuz, haksızlığa uğramış büyük bir nüfus yer almaktadır. UNESCO'nun 1995 yılında okuma-yazma bilmeyenlerle ilgili hazırladığı rapordan bazı yüzdeler okumak istiyorum size. Müslüman ülkelerdeki yüzdeler şöyle:

(Bu ülkelerin isimlerini burada söylemesem de olur): Nüfusun %38'i, 24'ü, 48'i, 56'sı, 54'ü, 33'ü, 56'sı, 28'i, 21'i, 18'i, 21'i, hatta %68'i okuma-yazma bilmiyor. Ortalama %40, ama bu, kadınlar arasında %60'a çıkıyor. Avrupa 19. yüzyılın ikinci yarısında bu durumdaydı, bu demek oluyor ki, gecikmişliğimiz şu an bizim için büyük bir tehlike ve aciliyet arz ediyor. Batı dünyasıyla yapılabilecek diğer karşılaştırmalarda da biz geri kalıyoruz, bu durum endişe vericidir.

İslam ülkelerindeki ortalama öğrenci sayısı 100.000 kişiye karşılık 1.000 kişi iken bu sayı Batı'da 3.500'e çıkmaktadır, yani Batı'da İslam Dünyasında olanın üç katından fazla öğrenci vardır. İslam Dünyasında ortalama gazete sayısı her 1.000 kişi için 40 iken, Batı'da 300'den fazladır. İslam Dünyasında her 1.000 kişiden 100'ünün televizyonu varken Batı ülkelerinde bu sayı 500'dür.

Eğitim için gayrisafi milli gelirden kamuya ayrılan pay İslam ülkelerinde de Batı'da da hemen hemen aynıdır, bu oran yaklaşık %5.5'e denk gelmektedir. Ancak aradaki benzerlik görece bir ilişkidir. İslam Dünyasına gelindiğinde bu konuda alınan net sonuçlar azalmaktadır, çünkü çoğu İslam ülkesinin milli geliri çok düşüktür.

Eğitim, İslam kültür ve medeniyetinin yeniden yapılanması gibi meseleler bu yüzyılda pekçok İslam ülkesinde gerçekleşmiş olan bağımsızlaşma süreçleriyle doğrudan ilgilidir. Kölelikle eğitimlilik oranları birbirine terstir. Köleliğe karşı savaşmanın en etkili yolu okullardır. Öyleyse ne yapılmalıdır? Eğitime ayırdığımız fonu hiç gecikmeden artırmamız gerekmektedir.

En son elime John Esposito tarafından yazılmış olan *İslam ve Demokrasi* adında bir kitap geçti. Yazar yüzyılın sonunda İslam ülkelerinin iki önemli süreçten geçtiğini belirtiyor. Bunlar İslam'a dönüş ve demokrasiye geçiş süreçleridir. Aklı başında tüm Müslümanlara düşen görev bu iki süreci en iyi şekilde uyumlu hale getirmektir. Bu teknoloji devrimi çağında bütün özgür Müslüman toplumlar okur-yazarlık sorununu çözmeyi çok kolay başarabilirler. Mesele siyasi iradesini ve kararlılığını gösterme meselesidir, tabii ardından da örgütlenme gelir ki, bunun bizim zayıf tarafımız olduğunu söylemek gerekir.

Üçüncü Dalga diye adlandırılan ve dünyanın gelişmiş bölgelerine çoktan yayılmış olan teknoloji pek çok avantajla birlikte pek çok tehlikeyi de beraberinde getirmektedir. Hepimizin çok iyi bildiği, biraz korkuyla karışık bir rahatsızlık hissi vardır ki bu, teknolojik ilerleme denilen şeyin Tanrı inancına dayanmayışından ileri gelir. Ama aynı zamanda, "Rabb'inizin rızası için öğrenin, okuyun, araştırın" esasına dayalı bu İslami eğitim kavramı önemli bir zorlukla karşı karşıyadır. Bugün bununla ilgili olarak da birkaç şey söylemek istiyorum.

Uzun yıllar önce yayınlanmış bir kitabımda birbiriyle içiçe geçmiş olan kültürle medeniyet arasında bir ayrım yapılması gerektiğini öne sürmüştüm. Benden önceki pekçok değerli yazar tarafından buna benzer görüşler sunulmuştur. Kültür ve medeniyet birbirinden ayrı iki dünyayı yansıtır. Kültürün taşıyıcısı bir birey olarak insanın kendisiyken medeniyetin taşıyıcısı toplumdur. Kültürün amacı kişinin kendi sınırlarını aşarak kendisi üstünde daha fazla güç kazanmasıyken, medeniyetin amacı bilimin tabiat üstünde güç kazanmasıdır. Kültür kişinin kendi iç dünyasına dönmesiyken, medeniyet dış dünyaya dönmesidir, vs.

Bugünlerde bu meselelere kafa yorduğum zaman Kur'an'ın ilk vahyedilen ayetlerinin yukarıda bahsettiğim her iki anlam boyutunu, her iki ilişki biçimini, her iki eylemi kapsadığını ha-

tırlıyorum kaçınılmaz olarak. İlk indirilen *ikra'* [Kur'an-ı Kerim, 96:1] sözünde güçlü bir çağrı, kişinin dış dünyayı keşfetmesine yapılmış bir vurgu vardır, ama dış dünyanın keşfedilmesi sadece toplanan bilgilerin üstüste yığılması değildir; burada dış dünyaya kayıtsız kalan bir bakış yoktur, bunun içinde irade, istek ve çaba vardır; işte bu kelimenin tam anlamıyla dindarca bir tavırdır. Çünkü ayet şu şekilde devam etmektedir: *"Rabb'inin adıyla oku."* Öyleyse öğrenme soylu bir tefekkürdür, Allah'ın dünyadaki işaretlerini okumaya çalışmaktır. İslam kültürünün hem geçmişteki hem de gelecekteki özelliği budur. Bizim baktığımız dünya salt tabiat değil, Allah tarafından yaratılmış bir sanat eseridir. Özellikle İslam Dünyasının uçlarındaki İslam kültürüne yapılan bunca saldırıya, bilimsel, teknik ve teknolojik medeniyetimizin durgunluğuna rağmen bu bakış aslında hiç kaybedilmemiştir. İnsanlarımızın kendi kültürlerinin kaynağına geri dönmesi için hafif bir özgürlük nefesi yetecektir. Bunlar bizim farkında olmamız gereken değerlerdir. Batı'da gördüğümüz, Batı'nın kendisinin de farkında olduğu, medeniyetlerin büyümesiyle ortaya çıkan yan etkilerden kaçınmamız için bu değerlere ihtiyacımız vardır.

Burada karşımıza kaçınılmaz olarak İslam medeniyetiyle Batı medeniyeti arasındaki ilişki çıkmaktadır. Bu konuda pekçok çalışma yapılmış, pekçok kitap yazılmıştır. Bu mesele üstünde en çok kafa yormuş yazarlardan biri de hem İslam Dünyasını hem de Batı dünyasını tecrübe etmiş olan Muhammed Esed'dir. Makalelerini topladığı ünlü eseri *Yolların Ayrılış Noktasında İslam*'da Batı ruhunu şöyle tarif etmektedir: "Günümüz Batı medeniyetinin gözünde insanın ekonomik, toplumsal ve ulusal ihtiyaçlarından başka hiçbir şey için uğraşması gerekli değildir. Bu medeniyetin asli değeri manevi bir değer değil, kendi rahatıdır. Bunun temelinde, hayat felsefesiyse gücünü kendisine ulaşmak için irade gücünden alan bir hayat felsefesi yatmaktadır. Bunların ikisi de eski Roma medeniyetinden miras kalmıştır."

Muhammed Esed Avrupa'ya ve Amerika'ya karşı belki fazla eleştirel yaklaşmaktadır, onun biraz fazla sert tespitlerine karşı ihtiyatlı olmamız gerekir. Ben şahsen Batı'nın yalnızca küçük bir katmanının bozulup dejenere olduğunu düşünüyorum. Geri kalan halkın büyük çoğunluğu ise okuyup yazan, ailesi

 için çalışıp yaşayan insanlardır. Batı güçlüdür, bozulmuş bir toplumun güçlü olması beklenemez.

Çağdaş Batılı filozoflar bu medeniyetin başkentlerini tarif ederken maneviyatın terkedilmesinin ve bozulmasının tehlikesine işaret etmektedir. Kitle kültürünün artık manevi değerleri de seri üretime tabi tutarak kendine has hiçbir özelliği olmayan adi kopyalar ürettiğine dair ikna edici gerçekler öne sürmektedirler.

İslam'la Batı-Avrupa medeniyetlerinin kültürü arasındaki ilişkiden bahsederken burada Müslümanların aşırı uçlara gitmekten kaçınmaları gereken bir seçimle karşı karşıya olduklarını belirtmemiz gerekir. Sözkonusu uçlardan biri Batı medeniyetini tamamıyla reddetmek, diğeriyse onu körü körüne takip etmektir. Bunlardan ikisi de eşit derecede tehlikelidir. Batı'yla işbirliği içinde olmazsak bizim zaafımız daha da artar. Bu medeniyeti her şeyiyle kabul edersek de kendi kimliğimizi kaybeder, kendimiz olmaktan çıkarız.

Kendimizi dünyadan soyutlayamayız. Burada Peygamberimizin sözünü hatırlamalı, "ilim Çin'de de olsa" almalıyız. Batı medeniyeti başka başka dinlerden ve milletlerden pekçok bilim adamının katkısıyla ortaya çıkmış uluslararası bir üründür. Batı'nın gücü ekonomisinden ya da askeri gücünden ileri gelmemektedir. Bu işin görünen kısmıdır. Avrupa'nın Bacon'dan bu yana sahibi olduğu değişmez güç kaynağı eleştirel düşüncedir, ki bu da onlara muhtemelen Araplardan geçmiştir. Bizim için hayati önem taşıyan şey işte bu eleştirel düşüncedir.

İslam alimleri çocukların Batı kültürünü taklit etme hastalığına tutulduğu uyarısında bulunuyor. Hatta Esed daha da ileri gitmiş, Batı'yı taklit etmenin tehlikesinin Batı'nın Müslümanlara kazandıracağı maddi avantajlardan çok daha büyük olduğunu söylemiştir. Bir medeniyetin maddi varlığını taklit etmeye çalışırken, o maddi varlığı üreten ruhtan etkilenmemek imkansızdır. Hele ki Batı medeniyeti, benmerkezcidir, kendi tarih anlayışını zorla kabul ettirmek ister. İslam'a karşı duyulan nefret de, haçlı savaşlarının bir türlü yokolmayan gölgesi altında, bu benmerkezci ruhtan beslenir. Bu ruhu özümseyen Müslüman genç nesil bir aşağılık kompleksine kapılmakta, kendi kültürünü reddetmektedir. Bugün Batı medeniyetiyle doğrudan temas içinde olmuş Müslüman toplumlar içindeki çatışmalara yakından bakarsak bunların hep Batı yanlısı yenilikçilerle muhafazakâr gelenekçiler arasında yaşandığını görürüz.

Bugün Avrupalı zihinlerde dolaşan iki önemli fikirden bahsetmek, ardından da hepimizi bunlar üstünde düşünmeye davet etmek istiyorum. Bunlardan ilki *Açık Toplum ve Düşmanları* adlı kitapta Karl Popper tarafından ortaya atılmış olan açık toplum fikridir. Açık toplum bireyin özgürlüğü, kişisel gelişim, özgür düşünce, siyasi kuruluşları eleştirme hakkı, fikirlerin özgürce paylaşımı ve bunun gibi unsurların toplamından oluşan bir temele dayanır. Müslümanlar neden böyle bir şeyin içinde yer almasın ki? Ayrıca Popper'ın fikirlerinde hoşgörü vurgulanır; Avrupa kıtası üstünde yaşayan Müslümanlara karşı da sıkça gösterilen barbarca davranışların karşısında yer alınması gerektiği belirtilir.

İkinci olarak Alman filozofu Weizsacker tarafından ortaya atılmış olan Yeni Avrupa Rönesansı'ndan bahsetmek istiyorum. Yeni Avrupa Rönesansı ilk rönesanstan farklıdır, çünkü Avrupa dışındaki dünyaya ve kültürlere açıktır, dolayısıyla, bu filozofa göre, İslam kültürü ve medeniyetine de açıktır. Bu oyuna girmemiz gerektiğini düşünüyorum. Kur'an bize "Hayırlı işlerde yarışın" (Kur'an 5:48) diye buyurmamış mıdır? Ama yarışmak için önce kendi kimlik bilincimizi güçlendirmemiz gerekir. Bilinçli Müslümanlar kendilerine ait değerleri unutmadan, vermeye de almaya da hazırdırlar.

Bitirmeden önce bizim kendi Bosna tecrübemiz hakkında da bir şeyler söylemek istiyorum. Biz yüzyıllar boyunca İslam kültürünün, son yüzyılda da Batı-Avrupa medeniyetinin bir parçası olduk. Pekçok kimse bizim en eğitimli Müslüman milletlerden biri olduğumuzu düşünmektedir. Bizim Batı-Avrupa medeniyetiyle karşılaşmamız doğrudandır, her gün yaşanmaktadır ve kaçınılmazdır. Son yüz yıldır, hatta bundan biraz fazla bir süre, İslami olmayan farklı rejimler altında yaşadık. İslami kültürümüzün izleri sessizce yokolmasına rağmen hiçbir zaman asimile olmadık. Dinimize, kültürümüze aidiyet duygumuzu ayakta tuttuk. Bosna'daki bu son savaş boyunca 1.000'den fazla cami, İslam kültürüne ait 334 tane eser yok edildi. Pekçok okul, enstitü ve kütüphane tahrip oldu. Bir Türk tarihçisi Bosna'daki kültür kıyımını, oranların farklılığını akılda tutmak suretiyle, Moğolların 13. yüzyılda Bağdat'ı yıkmasına benzetmişti. Bundan şu sonuca varabiliriz: Saldırganlar bizim İslami kültürümüzün izlerini ve tarihi mirasımızı yok etmek istedi. Ama sonuç

 bunun tam tersi oldu. Bosna'da tam bir *sahv* [uyanış] başladı, köklerimize geri döndük.

Size bu konuda pek çok sevindirici veriden bahsedebilirim, ama burada yalnız birini anacağım. Bosna'nın kuzeybatısında yer alan ve İslam'ın Batı'daki en uç noktası olan Bihaç şehrinde ne kadar güçlü bir savunma yapıldığını siz de biliyorsunuzdur. Saraybosna İlahiyat Fakültesi'nden bir öğrencimiz Bihaç Medresesi üstüne bir mezuniyet tezi hazırladı. Daha önce burada böyle bir medrese olduğundan haberi bile yoktu. Bihaç'taki bu medresenin izi kalmamıştı çünkü. Dayton Anlaşmasından sonra bu genç öğrenci araştırmasına başladı ve Bosna'nın bu bölgesindeki en eski eğitim kurumunun hatırasını yeniden canlandırdı. Savaş sırasında bu şehirde yeni bir medrese açtık. Savaş bizi durduramadı.

Şunu söylemeye çalışıyorum, bizim geleceğe karamsarlıkla bakmaya ne hakkımız vardır, ne de bunun için bir sebebimiz. Biz, Bosna halkı olarak bize yapılan saldırının Allah tarafından bize yollanmış bir ceza olduğunu düşünüyoruz. Bosna'da günah işleniyordu, gaflet ve sapkınlık vardı, ama aynı zamanda özgürlük için büyük bir mücadele de verildi. Allah bize mücadelemizin mükafatını ihsan etti. Biz inanıyoruz ki, ancak güçlü milletler büyük imtihanlarla karşılaşır. Güçlü milletler de, ahlâki ilkelerine bağlı olan, kendisi olarak kalmayı bilen, en zor şartlar altındayken bile kendini dünyaya kapatmayan milletlerdir.

Kendi halkım ve İslam Dünyası için de dileğim budur.

BAZI SORUNLAR ÜZERİNE

Demokrasi Üzerine

Demokrasi kelimesi kadar çelişkili fikirlere konu olmuş, bu kadar yanlış kullanılmış kelime azdır. Tarih boyunca belki yalnız din kelimesi aynı kaderi paylaşmıştır. Zalim liderlerin hiçbiri kendisini diktatör olarak adlandırmamıştır, onlara göre kendileri birer demokrattır, herkesin de kendilerini o şekilde düşünmesini ve anmasını istemişlerdir. Bu tür anlaşmazlıklardan dolayı, hatırladığım kadarıyla 1950'lerde, Birleşmiş Milletler *Gerilim Dünyasında Demokrasi* adında bir kitap yayınlamıştı. Dünya çapında demokrasinin nasıl yanlış anlaşıldığını gözler önüne seriyordu bu kitap. Ben de aynı sebepten dolayı bu konudaki kişisel fikirlerimi açıklama gereği duyuyorum.

Tanrı'nın insanları özgür ve eşit olarak yarattığına, herhangi bir ırk diğerinden üstün olmadığı gibi, herhangi bir milletin de diğerinden iyi veya kötü olmadığına inanıyorum. İnsanların devredilemez haklarla doğduğuna, herhangi bir otoritenin insanları bu haklardan mahrum bırakma hakkının olmadığına inanıyorum. Çoğunluğun sınırsız gücüne ise inanmıyorum, çünkü çoğunluk despotizminin başka despotizmlerden farkı yoktur. Özgürlüğün ölçüsü azınlıklara nasıl davranıldığıdır ve insanların farklı düşünebilme özgürlüğünden önce düşünce özgürlüğüne sahip olması gerekir. İşte benim demokrasi anlayışımın kısa özeti budur.

(Amerikan Demokrasi Merkezi Ödül Törenindeki Konuşma, New York, BM Sarayı, 27 Mart 1997)

En üst mevkide yer alan kişi, tanım gereği, bir dikta sisteminde en önemli rolü oynayan kişidir. Burada şunu sormak gerekir: Bu kişi, eğer iyi bir karaktere sahipse, diktatörlüğü demokrasi gibi bir şeye dönüştürebilir mi? Benim fikrime göre, bu

 sorunun cevabı olumsuzdur. Belki bazı iyi diktatörler vardır, ama asla iyi bir diktatörlük rejimi olamaz. Bu rejimlerin hepsi insan onurunu aşağılayıcı, üretkenliği engelleyici rejimlerdir. Görünürde ekonomik gelişme, eğitim, sağlık, sözde bedava sosyal sigorta gibi iyi şeylerden yana olsalar bile, son tahlilde hepsi olumsuz sonuçlar doğurmaya mahkumdur. Bu rejimlerde insan haklarına saygı özendirilmez, buna bağlı olarak da istense bile ne güvenlik sağlanabilir ne de maddi refaha ulaşılabilir. Bu rejimler özgürlükleri baskı altında tutarak, sağlıklı uzlaşmaları engelleyerek, ideolojik ölçütler (uygunluk da denir buna) koyarak bunlara karşı durabilecek yetenekli insanları toplumsal çalışmalardan alıkoyup ikinci plana iterler ve herşeyin vasat bir seviyeye indirgenmesini sağlarlar. Sonuç ise özgür ülkelere karşı kaybetmek şeklinde ortaya çıkar. (Bunun en klasik örneği Soğuk Savaş sırasındaki ABD-SSCB yarışı ve bu yarışın kaçınılmaz sonucudur.)

Tito Yugoslavya'sı bu bahsettiklerime iyi bir örnektir. Kendisini tanıyan pek çok insana göre, Tito iyi birisiydi; aslında bu söylenen pek de yanlış değildir, ama Tito sistemin özünü de kaderini de değiştiremezdi. O, diktatörlüğü sadece biraz çekilir hale getirmiş, ama ortadan kaldırmamıştı. Böyle bir Yugoslavya gerçek bir refah seviyesine ulaşamazdı. En iyi zamanında bile Yugoslavya dışarı işçi göndermiştir. (En iyi işçilerimizden 700.000'i ekmeğini, işini kendi ülkesinin dışında aramak zorunda kalmıştır.) 1970'lerin görünürdeki zenginliği sürekli dış borç alınarak sürdürülmüştür. Dağılmadan önce Yugoslavya'nın dış borcu 20 milyar dolara varmıştı, bu kişi başına 1.000 dolar borç demekti. Katı bir tek-parti sistemi; özgürlük, insan hakları ve ulusal haklar gibi sorunlardan dolayı küçüldü ya da bu sorunları güç kullanarak, insanları hapse atarak çözmeye çalıştı. Siyasi özgürlükle çözülebilecek gerilimler birikti birikti ve kaçınılmaz olarak patladı. Sonucun ne olduğunu hepiniz biliyorsunuz.

(Crans Montana Toplantısındaki Konuşma, 25 Haziran 1999, İsviçre)

Hoşgörü Üzerine

Artık bitmesi gerektiği için biten yüzyılın adı şiddet yüzyılıdır. Önümüzde yepyeni bir yüzyıl, yeni bir bin yıl ve tabii ki yeni imkanlar ve riskler vardır.

Bu yüzyılın görüntüsü bir yere kadar bize, bizim neyi öğreteceğimize ve gelecek nesillere nasıl bir örnek sunacağımıza bağlıdır. Ben inanıyorum ki, gelecek nesiller bizim kadar geçmişin kıskacında olmayacak, kendilerini geleceğe adayacaktır. Onların yepyeni bir iradeyle yepyeni bir yoldan bizim inandığımız ideallere ulaşacağını umut ediyorum.

Bizden onlara kalabilecek en güzel mesaj, en iyi öğüt hoşgörüdür. Tanrı hepimizin yalnız tek bir millet olmasını isteseydi, öyle yapardı. Ama O böyle bir şeyi istememiştir. Bizi kabilelere, milletlere ayırmış, karşılıklı saygı içinde olmamızı emretmiş, birbirimize zarar vermemizi yasaklamıştır. Tanrı'nın kendimizden farklı olana saygılı olmamız ve hoşgörülü davranmamız yolundaki çağrısı, medeni dünyanın uyduğu en yüce insani çağrıdır. Bu çağrı Bosna'nın da en önemli kanunu olmalıdır, çünkü Bosna'da onsuz bir hayat düşünülemez.

Bu mesajı bizim içimizdeki tüm uluslara ve tüm dünyaya yolluyorum. Hepimizin birbirimizi bu yolda teşvik etmesini diliyor, hepinize saygılarımı ve en iyi dileklerimi sunuyorum.

(Bosna-Hersek Parlementosu Forumu'ndaki bir konuşmadan alınmıştır. Saraybosna, 24 Nisan 1999)

Ulusal Mesele Üzerine

Şu son günlerde Federasyon içerisindeki partilerin yaptığı sunuşları medyadan takip ediyorum.

Hepsi birlik içindeki bir Bosna'dan ve demokrasiden söz ediyor. Hepsi meşru bir devlet, pazar ekonomisi ve eğitim istediklerini söylüyor. Hepsi evinden ayrılmak zorunda bırakılmış olanların geri dönmesini, savaş malüllerine ve şehit ailelerine gereken önemin verilmesini istiyor. Hepsi sivil bir toplumdan ve Bosna'nın Avrupa'yla entegrasyonundan yana olduklarını ifade ediyor. Hepsinin parti programı birbirinin neredeyse tıpatıp aynısı.

Bunlar akla şöyle bir soru getiriyor: İyi de, aranızdaki fark ne? Peki SDA'nın kendine has konumu ne? Arada pek çok farkın bulunduğu söylenebilir. Ama bunların en önemlisi, SDA'nın Bosna-Hersek'teki ulusal meseleye yaklaşımıdır.

Birbirine zıt iki tez ortaya atılmıştır. İlki, Boşnaklar güçlendikçe Bosna'nın da güçleneceğidir. İkincisiyse Boşnaklar zayıf-

 ladıkça Bosna'nın güçleneceğidir. Birbiriyle çelişen bu iki tez başka başka öngörüleri yansıtmakta, Bosna'ya birbirinden farklı iki kader biçmektedir.

Soldaki partiler Boşnakların milliyetlerini terketmesini istemektedir. Bunu doğrudan ya da açıktan yapmamaktadırlar ama söyledikleri ya da yaptıkları her şey, hatta söylemedikleri şeyler bile bu yöndedir. Hiçbir ahlâki ya da tarihi temeli olmayan bu çağrının bir yansıması da SDA'nın inatla HDZ ve SDS ile aynı kefeye konmasıdır. Bu çağrı şu veya bu şekilde her gün yinelenmektedir.

Boşnak halkı bu kafa karıştırıcı propagandanın sürekli baskısı altındadır. Adı geçen iki ulusal partinin sürekli olarak SDA'yla bir tutulması, Boşnak halkına savaştan bizim de eşit derecede sorumlu olduğumuz gibi bir kompleksi kabul ettirmeye yöneliktir. Bu uyduruk "suç"tan kurtulabilmeleri için de Boşnakların kendi kimliklerinden vazgeçmeleri gerekiyor. O zaman şu soruyu sormak lazım: Niçin ve ne uğruna?

Hepimizin gözü önündeki tarihi gerçeklere rağmen yapılıyor bütün bunlar. SDS Bosna'yı yıkarken SDA'nın Bosna'yı savunduğunu kimse inkar edemez. Bu iki partinin insana ve demokrasiye yaklaşımlarının tamamen farklı olduğu da inkar edilebilir mi? Bu iki parti bu kadar farklıyken nasıl birbirinin aynısı olabilirler?

Muhalefetteki beylere Bosna'da olanların siyasi partiler arasında bir çatışma değil, demokrasi ve faşizm arasında bir çatışma olduğunu hatırlatmak isteriz. Bosna'da saldırılara karşı özgürlük savunulmuştur. Biz Bosna'da bir üçüncü taraf değiliz (ne "birinci" ne de "üçüncü" tarafız). Biz saldırıların en karanlık günlerinde bile bir ümit ışığı olmaya devam etmiş ve kendini savunmuş özgür bir Bosna'nın parçasıyız.

Öyleyse bizim şu soruyu sormaya hakkımız vardır: Neden yalnızca Boşnak halkına demokrasi dersi veriyorsunuz, neden sadece demokrasinin savunulduğu bir yerde yapıyorsunuz bunu? Neden Sırplara gidip orada denemiyorsunuz şansınızı? Orada demokrasiyle ilgili çok daha fazla sorun olduğu ortada.

Biz SDA'nın Boşnak halkı anlamına geldiğini iddia etmiyoruz, çünkü bir halk bir partiden çok daha fazlasıdır. Tarihi gerçekler göz önüne alındığında, SDA'yla SDS'nin aynı olduğunu kim söylüyorsa bilerek Boşnak halkının kafasını karıştırıyor de-

 mektir. Yalnız bu da değil. Bunun sonu öyle bir yere varıyor ki, Çetnik kasapları bizim savaşçılarımızla aynı seviyeye getiriliyor. İnsanlarımız bunun farkında olmalıdır.

Bosna'daki Hırvat ve Sırp uluslarının oluşumu tamamlandığına göre sizin yaptığınız bu milliyetinden vazgeçme çağrısının yalnızca Boşnaklara yönelik olduğu açıktır. Bu çağrı kabul edilecek olsa, bu öyle sizin sandığınız gibi "barış dolu bir Bosna"ya ulaştırmaz hiçbirimizi. Tarihte iyi niyetle yapılan her şey her zaman iyi sonuçlar doğurmaz. Boşnak halkının "tek taraflı ulusal silahsızlanma"sı -eğer böyle bir şey denebilirse- diğer iki ulusal akımı zayıflatmak yerine güçlendirecek, bunların bildiğimiz Bosna iştahını yeniden kabartacaktır. Boşnak ulusunun kendisine ait bir partiye ihtiyacı vardır. Bu parti biz değilsek, başkası olacaktır. SDA güçlü bir sivil vurgusu olan ılımlı bir partidir, Boşnak halkının milli hislerini pozitif enerjiye dönüştürmektedir. Bu parti bu konumdan ayrıldığı takdirde Boşnak halkı arasında radikal hatta aşırı akımların doğmasına meydan verilmiş olacaktır ki bu, Bosna'yı istikrarsızlığa ve yeni bir milliyetçilik girdabına doğru götürebilir.

SDA'da biz "Rubicon* geçilmiştir" şeklinde düşünüyor ve renksiz, ulussuz bir Bosna'ya geri dönüşün olmadığına inanıyoruz. Kim olduğunun farkına vardıktan ve ölçülemeyecek kadar büyük acılar yaşadıktan sonra Boşnak halkı ne milliyetinden ne de İslam'dan vazgeçecektir. Bu hissiyatın sönmesi mümkün değildir, kimliğinin farkına varan hiçbir ulusun bunu unutmaya razı olması diye bir şey yoktur. Çok-etnikli bir Bosna mümkündür, ama ulusal olmayan bir Bosna artık mümkün değildir.

Asıl olan ve imkan dahilinde bulunan şey içimizdeki ulusları; Hırvatları, Sırpları ve Boşnakları ileri götürmek, ulus olma gerçeğiyle çağın gereklerini harmanlayabilmektir. İçimizde büyük-Hırvatlar yerine sadece Hırvatlar, büyük-Sırplar yerine normal Sırplar olursa bizler memnun oluruz.

Bosna'da tek adımda varılabilecek basit çözümler sözkonusu değildir. SDA hem Boşnakların partisidir, hem de sivil bir partidir. Tabanının yapısı açısından Boşnak, programı açısından sivildir. Bu parti her şeyden önce hoşgörü ve farklılıklara saygı temelinde Bosna'nın bütünlüğünü koruma çağrısı yapmaktadır, kendi içinde radikalliğe ve aşırılığa karşıdır, dünyaya ve Batı

* İtalya'da bir nehir; "geri dönülmez nokta" anlamında kullanılır (Y.h.n.).

 medeniyetine açık olmaktan yanadır. Son olarak da, bu amaçları taşıyan herkesi işbirliğine davet etmektedir. Biz Bosna'yı tek başımıza savunduğumuzu iddia etmiyoruz. Çok şükür ki, hem burada hem de dünyada pek çok insan aynı ideal uğruna çalışmış ve savaşmıştır. Diğer uluslardan, dinlerden olup bize dostluk gösterenleri de unutmuyor, reddetmiyoruz. Bize destek vermek isteyen herkese kapımız açıktır ve biz de kendilerini selamlamaya hazırız. Bütünlük İçindeki Demokratik Bosna-Hersek Koalisyonu'nun gerçek anlamı budur. Zaten tek başına bu başlık bile bizim ne anlatmak istediğimizi ortaya koymaktadır.

Bizi hem Boşnak hem Bosnalı olmaya, aynı şekilde Hırvatları ve Sırpları da kendileri kalarak Bosnalı olmaya götüren yol budur. Bugünün geldiğini görebilmemiz için Bosna hepimizin gurur kaynağı haline gelmeli, bunun olması için de Bosna bir özgürlük ve refah diyarı yapılmalıdır. Şu an üstümüzdeki acı ve sıkıntı havası bunun gerçekleşmesine yetmez. Bu ülkenin herhangi bir vatandaşının kendisinin de bir Bosnalı olduğunu gururla söyleyebileceği günler gelmelidir. Bunun için daha birkaç on yılın geçmesi gerekmektedir.

Bu uzak ve yüce amaca doğru ilerlerken biz de insanlarımızı eğiteceğiz, erkeklerimize ve kadınlarımıza Bosna sevgisini öğreteceğiz, onlara kendi geleneklerine ve insani değerlerine saygıyı, her şeyden önce de özgürlük ve hoşgörü ruhunu aşılayacağız.

(İkinci SDA Kongresi'ne gönderilen yazının sonuç kısmı, 7 Eylül 1997)

Milliyetçilik Üzerine

Bilgisiz kimselerin zihinlerinde kargaşa yaratmak için başvurulacak ilk ve en etkili yol milli olanla milliyetçi olan arasındaki farkı gözden kaçırmaktır. Aslında bu fark bazen sevgi ve nefret arasındaki fark kadar büyük olabilir.

Milli duyguları olan bir insan kendi halkını sever, onların kusurlarını da erdemlerini de kendi üstünde taşır, o halka aittir. Bir milliyetçi ise kendi halkını sevmekten çok başkalarından nefret eder, daha da önemlisi, uygulamada, başkalarının mülkü olan şeyi ister. Başkalarına ait farklılıkları boğar, hoşgörüsüz-

 dür, fiziksel baskı uygular. Kendisine ait olanı savunmaz, kendisine ait olmayanı ister. Aşırı milliyetçiliğin özünde Tanrı'ya inanç yoktur. Dünyanın bütün büyük dinleri şu basit hakikati öğretmeye çalışır (ve bütün büyük hakikatler basittir): Sana yapılmasını istemediğin şeyi sen de başkasına yapma. Ya da öyle hareket et ki, davranışların herkes için geçerli olsun; ne sana göre değişsin ne de başkalarına göre.

(*Dnevni Avaz,* 8 Nisan 1999)

Sahte İnanç Üzerine

Şimdi birisi çıkıp bu milliyetçilik devrinin alameti farikasının dini uyanış olduğunu söyleyecek. Kanıt olarak da şaşaalı dini törenlerden, toplu geçit törenlerinden, Pocitelj ve Zepce üzerindeki büyük haçlardan, dini konferanslardan, vs.den bahsedecek.

Ben de bunların aslında eksikliğini çektiğimiz hakiki din yerine konan abartılı, ben buradayım diye bağıran sahte dini görüntüler olduğunu söyleyeceğim.

Müezzinlerimizin genelde kırık hoparlörlerinin sesini yükseltmek için yarışında aranmamalıdır gerçek iman. Onlar güzel insan sesi yerine kendi bağırışlarının insanları dine döndüreceğini sanıyorlar. Henüz kimse başaramamıştır bunu, başaramayacaktır da. Bunlar ancak ters etki yaratır ve insanları şirke götürür. İman insanın ruhundadır ya da değildir. Eğer hakikiyse, kendini belli etmeye uğraşmaz.

Ancak işin bir de öteki yüzü vardır. Bizler şu ya da bu şekilde, açıktan ya da gizlice, insanlarımızda İslam'a aidiyet bilincinin uyandırılmaması, ya da en azından bu konuda pek fazla konuşulmaması gerektiğine ikna ediliyoruz. Bazen bu ikna yöntemi saldırganlığa dönüşüyor. İslami olan her şey fundamentalizmmiş gibi gösteriliyor, ardından da buna terörizm deniyor. Ya da Bosna-Hersek'teki Müslüman egemenliğinin tehlikelerinden bahsediliyor. Bizler Bosna-Hersek nüfusunun yarısını oluşturuyor ve %32'lik (toplam alanın üçte birinden az) bir toprak parçasını elimizde bulunduruyoruz, buna rağmen bizim egemen olduğumuz söyleniyor. Bunu söyleyenlerin amacı bizim elimizdeki "üçüncü kalıntı"dan da vazgeçmemiz. Karşılıklı iade ilkesine de karşı çıkılıyor. Onlar bizim insanlarımızın geri dön-

 mesine izin vermese bile bizler Sırp ve Hırvat mültecileri geri almak zorundayız. Uluslararası kamuoyu hiçbir şartı kabul etmiyor vs. Eğer bu tek yönlü iade süreci devam ederse Bosna-Hersek için nihai sonucun ne olacağını herkes biliyor.

(*Dnevni Avaz*, Saraybosna, 8 Nisan, 1999)

Ahlâk ve Din Arasındaki İlişki Üzerine

Ljiljan: Yaptığınız bir açıklama büyük tepki uyandırdı, ki bu genelde böyle oluyor. Hatırlarsanız, bu açıklamayı *Komünizmin Kara Kitabı*'nın tanıtımı sırasında yapmıştınız; ateizmin her türlü ahlâktan yoksun olduğunu söylemiştiniz. Bosna'daki ateistlerin sayısının pek de az olmadığını gözönüne alırsak, bu açıklamanızla ne demek istediğinizi lütfen biraz anlatır mısınız? Size göre, dinden ya da sizin söylediğiniz şekliyle "Tanrı'ya teslimiyet"ten başka hiçbir yerde ahlâk yok mudur?

İzzetbegoviç: Şunu siz de kabul etmelisiniz ki böylesine zor bir sorunun bir röportajın sınırları içinde cevaplanması zordur. Cevabımı birkaç cümlede özetlemek kolay olmayacak. *Doğu ve Batı Arasında İslam* adlı kitabımın bir bölümünü bu sorunun cevabına ayırdım. Benim açıklamamın, ya da daha doğrusu açıklama çabamın özeti kısaca şudur: Ahlâk, çıkarlarımız gereği değil, görevlerimiz gereği eylemde bulunmaktır, eğer bir kimse bu hayatın dışında ve ötesinde başka bir hayat olduğuna inanmıyorsa neden çıkarlarına aykırı davransın? İyilik fikri sadece mantık yoluyla açıklanamaz. Kant hiçbir görevin saf akla dayanarak yapılamayacağını matematiksel olarak ispatlamıştır. Benim bildiğim kadarıyla hiç kimse bu tezi çürütecek bir tez ortaya atmayı başaramamıştır. Çünkü iyilik etmenin her zaman karşılığı olmaz. Eğer öyle olsaydı benciller, işe yaramaz kimseler bunun için koşuşur, birer fazilet timsali olurlardı. Kendilerine hayranlık duyduğumuz kimseleri düşünün -bunlar gerçek insanlar olabilir, edebi kahramanlar olabilir- bunların hepsi, Sokrat, Antigone, İsa vb. acı çekmiş insanlardır. Yani eğer yalnız bu yaşadığımızdan başka bir hayat yoksa, Tanrı diye bir şey yoksa, bu insanlar kahraman değil, yalnızca kaybetmeye mahkum kimselerdir, yaptıkları fedakârlıklarınsa hiçbir kıymet-i harbiyesi yoktur.

Gençken bir film seyretmiştim, orada bir adam savaş arkadaşlarını ele vermeyi reddettiği için hayatını kaybediyordu. Filmi seyrettikten sonra içimdeki çelişki üstüne düşündüm. Bütün film boyunca ben kahramandan yanaydım, yani onun idam mangasıyla yüz yüze gelmesini istemiştim. Kahraman ölümle ihanet arasında kaldığında ihanet çok daha kötü bir seçim gibi görünmüştü. Neden? Buna verilecek mantıklı tek cevap şuydu: Çünkü burada hayatın kendisinden çok daha yüce bir şey vardır. Tanrısız bir evrende bu insanın yaptığı şey tamamen akıl dışıdır. Ama bunun böyle olmadığı açıktır, bunu hepimiz hissedebiliriz içimizde.

Sorun tutarlılık, daha doğrusu tutarsızlık sorunudur. İnanan kimseler görev duygusuyla, inanmayanlarsa çıkarları doğrultusunda hareket ederler. Yapabileceğimiz tek mantıklı açıklama budur. Ama bu her zaman böyle olmaz. İnsanlar bir şey söyler, başka bir şey yaparlar, yani inançlı ama ahlâksız birçok insan olduğu gibi ahlâklı ama ateist birçok insan da vardır. Bunun yanında yine de kesin olan şey şudur: Tanrı inancı olmaksızın hiçbir ahlâki sistem kurulamaz. Hayatın ve çıkarların üstünde bir şeye sığınmanız gerekir. Hayatın ötesinde bir şeye sığınmak da bir çeşit Tanrı inancıdır ya da dindir. Batı'nın en büyük dogmalarından biri haline gelen insan hakları bile kaynağını sanılanın tersine devrimden değil Hristiyani öğretiden alır. İnsanların eşitliği dini bir kategoridir. İnsanlar eşittir ve tek değerleri de Tanrı tarafından yaratılmış olmalarından gelir. Yoksa, insanlar doğanın bir ürünü olarak, kendi oldukları şekliyle, hiçbir şekilde eşit olamazlardı, "insan hayatının kutsallığı" diye bir şey sözkonusu olmazdı, dolayısıyla Stalin'in *citska*sı tamamıyla mantıklı hale gelirdi, vs. Her neyse, mesela Engels'e göre ahlâk, işçileri kandırmak için burjuvazi tarafından uydurulmuş birkaç numaradan başka bir şey değildir. (*Komünist Manifesto*'da böyle yazar.) Engels tutarlı bir düşünürdür. "Ahlâk işçi sınıfının çıkarları arasındadır" diye yazmıştır. Böyle bir ahlâkın sonucunuysa hepimiz biliyoruz. Cevabımın fazlaca uzadığının farkındayım. Şöyle bağlayayım, ahlâklı ateistler vardır, ama bir öğreti, bir hayat görüşü olarak ateizmin ahlâkla hiç alakası yoktur. Tabii bu benim görüşümdür, siz soruyorsunuz, ben de söylüyorum.

(*Ljiljan*'la röportaj, Temmuz 1999)

En önemli meselemiz, Bosna-Hersek'in birlik içinde bir devlet olarak var olabilmesidir. Bunun için verdiğimiz mücadele hergün devam etmektedir, çünkü başka eğilimler de sözkonusudur. Dayton Anlaşması her ne kadar Bosna-Hersek'in bütünlüğünü tanımış olsa da bu bütünlüğü bozabilecek etkenleri dışarıda bırakmamıştır. Benim bu konuda iyimser olup olmadığıma gelince, size şunu söyleyebilirim, eğer iyimser olmasaydım, bu işi yapamazdım. Her şeye rağmen Bosna-Hersek'in var olacağına inanıyorum ben. Size bu iyimserliği nereden bulduğumu söyleyeyim. Her şeyden önce, Dayton Anlaşması Bosna'nın bir bütün olarak kalması gerektiğini garantilemiştir. Bu garanti mutlak değil görece olsa da bunu gerçeğe dönüştürmek bizim elimizdedir. Bu hayali gerçek yapan şey bu sürecin içinde yaşandığı bağlamda, yani Bosna-Hersek'in hayati öneme sahip olan çevresinde saklıdır. Doğumuzda uzun süredir nispeten zayıf, bu yüzden de Büyük Sırbistan fikrini uygulamaya geçirmekten aciz bir Sırbistan görüyorum. Hırvatistan'da kaçınılmaz olarak gerçekleşen demokratik gelişmeleri izliyorum. Hırvatistan bütün zorlukları hiçe sayarak demokrasi yolunda ilerlemektedir. Hırvatistan Bosna'nın meselelerine karışmayı birgün bırakacaktır. Mevcut hükümetin başındaki kişiler zorbalık ederek her şeye karışıyorlar, biz bunu görüyoruz, kör değiliz. Ama bunu da o kadar mesele etmiyoruz kendimize, çünkü bunun geçici olduğunu biliyoruz. Yani Büyük Hırvatistan planı da gerçekleşemez, çünkü bugün Bosna-Hersek'ten resmen çekilmeye cesaret edecek hiç kimse yoktur. Ağır sonuçlarına katlanmaksızın bunu ne Hırvatistan yapabilir ne de Sırbistan. Bunlar yavaş yavaş göz önüne çıkmaya başlayan gerçeklerdir. Tabii ben burada geniş zamana yayılmış bir vizyondan bahsediyorum. Bir yanımızda nispeten zayıf bir Sırbistan'ın bulunması, öbür yanımızda Hırvatistan'da demokratik gelişmelerin olması, Bosna-Hersek'i tehdit eden en büyük tehlike olan "büyük devlet" fikrinin gerçekleşmesini imkan dahilinden çıkartmaktadır. Güvendiğim üçüncü şeyse Federasyon'umuzdur. Burada önemli siyasi, ekonomik ve toplumsal gelişmeler olmak üzeredir. Bunu demokrasi mümkün kılacaktır, çünkü demokrasi bu ülkeyi ileri götürmektedir. Biz eğer demokratik süreçler yoluyla ilerleme kaydeder, bu süreçlerin devamlılığını sağlarsak;

555 meşru bir devlet kurarsak ve her şey yolunda giderse dünya Bosna-Hersek'in bu kısmına yardım edecek, Bosna-Hersek toplumsal, siyasi ve ekonomik modelinin gücüyle etrafındaki karanlığı yenecektir. Bosna-Hersek'in bütünlüğünden bahsederkenki iyimserliğim işte bu vizyona dayanmaktadır.

(RTVB&H ile röportaj, 10 Temmuz 1996)

Bosna-Hersek'teki Sözde "Üçüncü Unsur" Üzerine

Dayton Anlaşması, bu anlaşmayı imzalayanların hepsi açısından olumluyla olumsuzun, kabul edilebilir olanla hiç kabul edilemez olanın arasındaki nazik bir denge üstünde durmaktadır. Bu anlaşma, her şeyi değiştirmeksizin hiçbir şeyini değiştiremeyeceğiniz büyük bir uzlaşmadır. Daha iyi ifade edecek olursak, Dayton Barış Anlaşmasında kabul edilen hiçbir şey, bütün durumu tamamen başa sarmadan değiştirilemez. Buna inanmayan varsa, Holbrooke'un *Bir Savaşı Bitirmek* adlı kitabının 18. bölümünü ("Ondokuzuncu Gün" ve "Yirminci Gün") okusun. Şartlı olarak konuşacak olursak, taraflardan hiçbiri, hoşlarına gitmeyen bir değişikliğe razı olmaksızın olumlu başka bir değişiklik talep edemez. Öyleyse yine aynı noktadayız, bazılarının söylediği gibi, aynı hedefe aynı uzaklıktayız. Biz Federasyon'a inanıyorduk, bu projeyi başarıyla tamamlamaya kararlıydık. 10 Kasım 1995'teki Federasyon Anlaşmasının ardından (Dayton müzakereleri sırasında, Genel Barış Anlaşmasının başlatılmasından on gün önce) Hırvatların da bunu içtenlikle istediklerine inanıyorduk. İşte bu yüzden, toprakların %19'unu HVO'nun, %32'siniyse Bosna Ordusunun kontrol etmesiyle ilgili bir sorun çıkarmadık. Biz şöyle düşündük: Şimdi veya gelecekte, bunun hepsi Federasyon'a aittir, günün birinde bunlar tek bir ordu olacaktır, o yüzden de şu an kimin nereyi kontrol ettiği pek önemli değildir. Biz en nihayetinde HVO'nun kendilerine ait %17.7'lik kısma çekilmesini istiyorduk ama bu onlar açısından resmen bir çekilmeyi kabul etme anlamına geleceği için bu konuda pek ağzımızı açmıyorduk, umudumuz işlerin bizim birliğimiz yolunda gitmesiydi. Bu 51:49 meselesi hakkında da sorun çıkarmak istemiyoruz, çünkü bizim yüzümüz geleceğe dönüktür: Bosna-Hersek'in bütünlüğü için çalışıyor, buna inanıyoruz. Bu sayılardan fazla bahsetmeyi sevmiyoruz, ama tarih

 böyle tecelli etmiştir, Bosna bunları yaşamıştır; bu gerçekten de kaçamayız.

Geçtiğimiz günlerde Mostar'da yapılan toplantıdaki konuşmaları büyük bir dikkatle dinledim. İnsan haklarından, genelde de Hırvatların haklarından bahsedildi. Asıl konuşmacılardan hiçbirinin karşılaştırma yapmak için bile Federasyon'un diğer bölgelerindeki (Posavina, Zepce, Stolac, Livno) Boşnaklardan bahsettiğini duymadım. Federasyon içerisinde –ki bizim kontrolümüz altında olduğunu belirtme ihtiyacı duyuyorum- Katolik eğitim merkezleri, Saraybosna'da iki Katolik üniversitesi, dünyanın bu bölgesindeki en büyük Hırvat kültürü derneği "Napredak", Hırvat dergileri vs. aktif olarak faaliyet göstermektedir. Ben bundan gayet memnunum, eğer böyle olmasaydı utanırdım. Ama aynı zamanda da üzülüyorum çünkü Mostar'ı organize edenlerin yuvarlak masasının siyasi kontrolü altındaki bölgede böyle bir şey yok, daha doğrusu buna izin verilmiyor. İnsan haklarındaki bu çifte standart sizce bu şekilde sürüp gidebilir mi? "İnsan hakları savaşçıları" neden bu konuda sesini çıkarmıyor?

Ne yapılmalıdır? Dayton Anlaşması değiştirilemez, ama ruhu değiştirilebilir. "Dayton Anlaşmasında işime gelen ne varsa onu sonuna kadar kullanacağım, anlaşmanın işime gelmeyen taraflarının da önünü tıkayacağım" şeklinde yeni bir uygulamaya gitmeksizin daha sadık bir yaklaşım da sözkonusu olabilir. İçten bir evrim de mümkündür. Bosna-Hersek'teki demokratik güçler gelişim gösterebilir, o zaman da Dayton Anlaşmasında yazılı her şeyin Bosna-Hersek vatandaşları için daha başka, olumlu bir anlamı olabilir. Mevcut milliyetçi (şovenist) partiler, önce milli parti, ardından da ılımlı milli parti olma yolunda bir evrimden geçerse -ki ben Bosna-Hersek'teki gelişimin bu yönde olacağına inanıyorum- o zaman Dayton Anlaşması artık aynı anlaşma olmayacaktır. Bosnalı Hırvatlar birgün kendilerinden talimat (ve para) almaya geldikleri zaman bugünkü ya da gelecekteki -bana kalırsa gelecekteki- Zagrep Hükümeti onlara şöyle diyecektir: Saraybosna'ya gidin, oradaki insanlarla ortak bir dil bulmaya çalışın, onlar akıllı insanlardır, onlarla her konuda anlaşmaya varabilirsiniz. Bu olduğu zaman Bosna'nın üstüne yeni bir gün doğacaktır.

Biz Hırvatlarla her konuda, ama her konuda anlaşma yapmaya hazırız, tabii bu Dayton Anlaşması uyarınca olacaktır, bunun dışında değil. O zaman bir "üçüncü unsur" talep edilme-

 yecektir. Farklı insanlarla birlikte farklı bir Dayton Anlaşması olacaktır.

(*Dnevni Avaz*, Saraybosna, 11 Mart 1999)

Bosnalılık Üzerine

Boşnaklık, Hırvatlık ve Sırplık duygularının karışımından meydana gelen bir Bosna ulusu yaratmakta geç kalınmış gibi görünüyor, çünkü Bosna içinde Sırp ve Hırvat uluslarının oluşumu süreci tamamlanmıştır. Bugün hâlâ ortak bir devlet olarak Bosna'dan, Bosna sevgisinden ya da buna benzer bir duygudan bahsedebiliriz; ama bu, Bosna'nın kendisiyle gurur duyabileceğimiz, refah içinde demokratik bir ülke olup olamayacağına bağlıdır. Şu an için Bosna'nın elindeki tek şey acıdır, direniştir, bundan da gurur duymaktayız, ancak tek başına bu acılar bizi amacımıza ulaştırmaz. Bosnalılık, Bosna-Hersek'in bütün vatandaşları için uluslarüstü bir kimlik olabilir ve bu mümkündür.

(*Tjednik*'e cevap, Zagrep, 28 Temmuz 1998)

Slavlık Üzerine

Ljiljan: Slav kökeniniz hakkında hiç düşündünüz mü? Panislavizm hakkındaki görüşleriniz nelerdir? Slav olmak demek sizce ne demektir?

İzzetbegoviç: Kendimi önce bir Boşnak, sonra bir Avrupalı, en son da bir Slav olarak görüyorum. Slavlığım kendini en çok Rus Edebiyatına olan büyük tutkumla gösteriyor herhalde. En sevdiğim yazar Dostoyevski'dir.

(*Ljiljan*'la röportaj, Temmuz 1999)

Bosna-Hersek'teki Sözde Boşnak Egemenliği Üzerine

Hangi Boşnak egemenliğinden bahsedebiliriz ki? Bosna-Hersek'in haritasına bakınız. Bırakınız egemenliği, Republika Srpska denen bölgenin hemen hemen yarısından çoğunda Boşnak yoktur bile. Federasyonun HVO'nun kontrolü altındaki bölgesindeyse durum bunun tamamen aynısı olmasa da buna

 çok benzerdir ve bu bölgelerin toplamı Bosna-Hersek'in %68'ini oluşturmaktadır. Geri kalan %32'lik bölgede Boşnakların belli bir avantajı vardır, bu doğrudur, ama buna Boşnak egemenliği denebilir mi? Bu bana şunu hatırlatıyor, benim malım benim malım, senin malın hem senin hem de benim malım. Böyle bir şey olamaz. Biz başından beri önce siyasi olarak, sonra silahlarımızla, sonra tekrar siyasi olarak buna karşı çıktık. Biz birlik içinde, demokratik bir Bosna istiyoruz. Bereket ki, bizimkinden başka sebeplerden dolayı, dünyanın da istediği şey budur. Bosna'nın Hırvat ve Sırp kontrolü altındaki bölgelerinde demokrasi yoktur, çünkü buralar tek-ulusludur. Ama sizin de görebileceğiniz üzere, bazı süreçler devam ediyor ve bu durum değişiyor. Er ya da geç, tek-ulusluluk gibi demokratik olmayan kavramlar ortadan kalkacaktır. Yerinden yurdundan edilmiş insanların geri dönmesi konusunda ısrar ediyoruz, bu konuda ısrar etmeye de her gün, her yıl devam edeceğiz. O insanlar geri dönecek ve bu o kadar çok şeyi değiştirecek ki... Pek dikkati çekmeyen değişiklikler de var. Boban ve Karadzic şimdi neredeler? İkisinin de başına gelenler zamanın ve tarihin oklarının neye işaret ettiğini açıkça göstermiyor mu?

(*Novi List*'e açıklama, Rijeka, 7 Şubat 1998)

Sözde "Otoritenin Değişimi" Fikri Üzerine

Kendinden çok bahsedilen Bosna-Hersek'teki "otorite kavramı" olduğu gibidir, çünkü Bosna olduğu gibidir, yani üç ulusludur. Gözünü bu gerçeğe kapamaya çalışmanın hiç lüzumu yoktur. Bu gerçeğin yanında, "otoritenin değişimi fikri"ne "ufak bir şey" daha eklemek gerekmektedir, bu da Dayton'ın değiştirilmesidir; SDP bunu nasıl yapacağını insanlara açıkça söylemelidir. Bu yapılmadığı takdirde, otoritenin değişmesi fikri hikayesi, bilgisiz insanların gülüp geçeceği bir şey olacaktır o kadar. İşte ben bu yüzden Bosna için gerçekçi tek bir yol görebildiğimi söyledim. Bu yol, iyi veya kötü olsun, SDP'nin milliyetçiliği değil, ulusal gerilimlerin yavaş yavaş dayanılır bir seviyeye indirilmesi, milliyetçi partilerin önce milli ardından da ılımlı milli partilere dönüştürülmesidir. Bu ılımlı milli partiler Bosna Devleti'nin varlığı için gerekli asgari şartlar konusunda anlaşma içinde olacaktır, olmak zorundadır, olmayı isteyecektir. Bu da Dayton Barış Anlaşmasının tutarlı biçimde uygulanması an-

559 lamına gelmektedir. Bu hiç de kabul edilmeyecek, hiç de gerçekdışı bir şey değildir. Şiddet yoluyla tepki vermek, ulusal özelliklerin ifadesini engellemek, hele de bunu Hırvatlara ve Sırplara karşı yapmak ters etki yaratmaktadır, ulusal güven duygusunu zedelemekte, ulusal birlikteliğe zarar vermektedir. SDP "otoritenin değişimi fikri"yle ilgili basit açıklamalar yaparak ve bu ifadeyi sürekli tekrar ederek benim Bosna-Hersek'teki muhtemel gelişmeler konusundaki görüşümü inkar edemez, bunu yapması ancak tek bir şeyle mümkündür, o da Bosna-Hersek'teki Sırp ve Hırvat nüfustan gelecek seçim sonuçlarıdır. Bunun daha uzun süre gerçekleşeceğini sanmıyorum ben, ama SDP bunu yine de denemelidir. Kendilerine hayatta ve yaptıkları çalışmalarda büyük başarılar diliyorum.

(*Dnevni Avaz,* Saraybosna, 25 Mart 1999)

Tekrar Sözde "Otoritenin Değişimi" Fikri Üzerine

Bugün siyaset koalisyonlara izin vermekte ama muhalefete fazla yer bırakmamaktadır. Biz Bosna-Hersek'in bütünlüğünden, mültecilerin geri dönmesinden, medyanın ve siyasi partilerin özgürlüğünden yanayız, Çetniklere, Ustaşalara ve aşırılığın her türlüsüne karşıyız, Bosna-Hersek Anayasa Mahkemesi'yle birlikte içimizdeki uluslar için seçim bölgelerinin belirlenmesi sürecini başlattık, Mostar'ın birliği için savaşıyoruz vs. Muhalefet bizim yapmadığımız hangi şeyi yapmayı vaadediyor? Var mı böyle bir şey? Ben sanmıyorum, ama yine de bir şeyi deneyebilirler bence. Eğer bunu başarırlarsa, ben de Bosna'nın tarihinde yeni bir sayfa açıldığını kabul ederim. Ama sorun şu ki, Sayın Lagumdzija bunu yapmak yerine sürekli aynı şeyi tekrar ediyor; ona göre otorite fikrinin değişmesi gerekiyor. "Ufak bir şey" daha yapmak zorunda kendisi. Bu "otoritenin değişmesi" ne demektir ve kendisi bunu nasıl gerçekleştirmeyi planlamaktadır, bunları açıklaması gerek.

(*Dnevni Avaz,* Saraybosna, 29 Nisan 1999)

Savaşta Adalet, Adaletsizlik ve Liyakat Üzerine

Savaş sırasında çok güzel anlarımız da çok zor anlarımız da oldu, tabii ki zor anlar çoğunluktaydı. Hatıralar yavaş yavaş so-

 luyor. Ama çektiğimiz zorlukları daha uzun bir zaman hatırlayacağız. Benim en çok hatırımda kalan iki olay var. İlki 1993'ün ortalarında olmuştu. Olovo yakınlarında imkansızlıkları ve cesaretiyle tanıdığımız bir birlikle görüşme yapmıştık. Klasik konuşmalardan sonra bir asker öne doğru çıkıp bana şöyle bir soru sordu: "Başkanım, barış gelince hiç adaletsizlik olacak mı?" Soruya şaşırmıştım, ama yine de şöyle cevap verdim: "Evet, maalesef adaletsizlik olacak, sizin de ona karşı tıpkı şimdi düşmana karşı savaştığınız gibi savaşmanız gerecek." Aklımda kalan bir başka olay da Vozuca'da bir cepheyi ziyaretimizle ilgilidir. Soğuk bir gündü o gün, buz gibi yağmur boşanıyordu. 1994 sonbaharının sonlarıydı. Gün batımında orman içindeki siperlere ulaştık. Her yer çamur içindeydi, birkaç baraka vardı. Arada bir yakınlardan silah sesleri geliyordu. Ziyaretimizi yaptıktan sonra korumamla ben tali yollardan Kakanj'a gidecek olan arabaya bindik. İkimiz de baştan aşağı çamur olmuştuk, yorgunduk, ama sonunda sıcak bir yere girip akşam yemeğimizi yedik. Askerler ormanda kalmıştı. Gece ilerledikçe yağmur daha da şiddetlenmişti. Şimdi savaş kaçkınları denince aklıma hep bu resim gelir. Savaşta adalet, adaletsizlik, liyakat gibi konularda ne düşündüğümü siz buradan kendiniz çıkarabilirsiniz herhalde. Hep neden böyle olduğunu soruyorum kendime; "Bunu değiştirebilir miyim?" diyorum.

(*The First Line,* 6 Nisan 1999)

Sancak Üzerine

Ljiljan: Belgrad'daki yetkililer Sancak'a özel bir statü verilmesi talebine hiçbir cevap vermediler Milosevic rejimi bu talebi görmezden geldi. Siz Sancak'ın statüsü hakkında ne düşünüyorsunuz?

İzzetbegoviç: Sancak'taki insanlarımızın her türlü yasal talebini destekliyorum. Size 1990'daki SDA Deklarasyonu'nda Sancak'ın özerkliğini talep ettiğimizi hatırlatmak isterim. Bugün her şeyden önce Milosevic rejimi buraya yerel yönetim hakkını geri vermelidir, bu hak iki yıl önce güç kullanmak suretiyle iptal edilmiştir.

Ljiljan: Karadağ Hükümeti, ayrılıkçı bir hareket olarak, burasının özel statüsüyle ilgili yazılı bir belge açıkladı. Sırbistan ve

 Karadağ'daki muhalefet partileri de buna benzer bir tavır içindeler. Sancak hangi açıdan bölgesel ya da etnik bir sorun teşkil etmektedir?

İzzetbegoviç: O bahsettiğiniz ayrılıkçı hareket hikayesinin sağlam bir temeli yoktur. Sancak özel statü istemekle Yugoslavya'dan ayrılmayı ya da devlet sınırlarının değiştirilmesini talep etmemektedir. Ayrılıkçı hareket hikayesinin siyasi karalama ve baskı için uydurulduğu ortadadır.

Ljiljan: Belgrad, Sancak meselesinin siyasi olduğunu sonuna kadar reddediyor. Bu konuda ne düşünüyorsunuz?

İzzetbegoviç: Sancak meselesi sonuna kadar siyasidir. Bunu kanıtlamaya gerek var mı?

Ljiljan: Saraybosna'yla Yeni Pazar arasındaki "yakın" ilişkiler Sancak meselesinin çözümünü ne kadar çabuklaştırabilir?

İzzetbegoviç: Bu ilişkiler çözümü tabii ki çabuklaştırabilir. Ama öyle görünüyor ki biz fazlasıyla kendi problemlerimize dalmış durumdayız. Önümüzdeki günlerde Dr. Ugljanin başkanlığındaki Sancak Boşnak Konseyi temsilcileri ve Dr. Rasim Ljajic'in çevresindekilerle görüşmelerimiz olacak; neler yapabiliriz, orada göreceğiz. Birazcık daha uyum göstermenin kimseye bir zararı olmaz.

Ljiljan: Sizce Milosevic, izlediği korku ve güvensizlik siyasetiyle, Sancak'ta, şartlara göre istediği gibi harekete geçirebileceği ayrılmış bir yer mi edindi kendine?

İzzetbegoviç: Evet böyle bir yer var, ama bu Milosevic'in çıkarına mı olur, bilmiyorum. İki ucu keskin bir kılıç bu durum.

Ljiljan: Balkanlar'daki bölgesel sorunların çözümü açısından "toprak değişimi" mümkün mü sizce?

İzzetbegoviç: Toprakların değişimi seçeneğini gerçekçi ya da kabul edilebilir bulmuyorum.

Ljiljan: Sonuçta önemli olan Sancaklılardır, onların Bosna'da ve Saraybosna'da olup olmadığıdır.

İzzetbegoviç: Akıllı kimseler böyle ayrımlara gitmezler. Bence şu an için durum iyidir. Doğrudur, barış sağlandığından bu yana bazı kişiler suları bulandırmak istemektedir. Bulanık suda balık tutmak daha kolaydır bilirsiniz. Biz onların planlarını bozmak için elimizden gelen her şeyi yapacağız.

Novi List: Savaş günlerine geri gidebilir miyiz? O günlerle ilgili cevaplamanızı istediğim bazı sorularım olacak. Stjepan Kljuic HDZ'nin başından çekildikten sonra (20 Aralık 1992), ayrıca partisinin Saraybosna'dan ayrılacağına dair apaçık işaretler dahi varken, sizin partiniz neden daha net bir tepki ortaya koymadı?

İzzetbegoviç: HDZ'yle aramızda meydana gelebilecek yanlış anlamaların ve çatışmaların sorumluluğunu üstümüze almaktan başka yapabileceğimiz bir şey yoktu. Kljuic iyi birisidir, ama siyaset yapabilmek için fazla sinirli ve acelecidir, hele de siyaset böyle cehennem gibi günler geçirirken. Bir piposu var, o pipoyla düşünüyor, kendi kendini tutabiliyor, bu bana çok şaşırtıcı geliyor. Tito piposunu nasıl kullanırdı bilir misiniz? Kendisini, özellikle Ruslarla yaşanan çatışma sırasında, yabancılara röportajlar verirken seyretmiştim. Gazeteci ona soru sorduktan sonra, ki bu genelde kışkırtıcı bir soru olurdu, Tito piposunu ağzına götürür, uzun bir nefes çeker, ardından dumanını üfler, sonra cevap verirdi. Bunu her seferinde yapardı. Biz o kadar dahi sayılmayız, o yüzden de tepkimizi çabucak ama yerinde gösteriyoruz. Sigarayı bırakmamış olsaydım, ben de şu pipo işini denerdim. Bir sabah Kljuic'den bir mektup aldım, mektubunda Bosna-Hersek Başkanlığı'na, Başkanlık Konseyi üyeliğinden istifa ettiğini ve bu kararının geri döndürülemez olduğunu bildiriyordu. Bu mektup Başkanlık arşivinde saklanmaktadır. Mektubu okur okumaz, bir saat içinde acil bir toplantı düzenledim, ama Kljuic gelmedi. Sürekli top ateşi altında olduğumuz için o zaman kendisi Başkanlık binasında kalıyordu. Sekreteri onu bulmaya yolladık. Ofisinde de, kaldığı odada da bulunamadı. Bir koruma onun o sabah bütün özel eşyalarını da alarak ayrıldığını söyledi. Sizin de bildiğiniz gibi, bundan sonra, çok sonra, kendisi benim isteğim üzerine geri döndü ve 1996'daki seçimlere kadar başkanlık üyeliği görevini sürdürdü. Tabii arada geçen zaman içerisinde HDZ'den bazı aşırı kimseler yüzünden çok zor günler geçirdik. Çok tuhaf, çok zor zamanlardı onlar. Savaştığınız kimselerle müzakere yapar, barış ilan edersiniz, zaten barış içinde olduğunuz kimselerle değil. Hersek'te Hırvatlar adına ateşkesi yalnız HDZ ilan edebilirdi. Kljuic bunu yapamadı, aslında yalnız onun elinde olsaydı, hiç savaş olmazdı. Ama

563 savaş da barış da onun elinde değildi, ama sonuçta da bu durum bana değil, Kljuic'e ve Hırvat halkına bağlıydı.

Novi List: 12 Aralık 1992'de Split'te bir açıklama yaparak Radovan Karadzic'i müzakere edilecek taraf olarak kabul ettiniz. Bunu neden yaptınız?

İzzetbegoviç: Hayatımda aldığım en zor kararlardan biriydi o. Sanırım daha önce size bunun sebebini söylemiştim. Benim önümde o zaman şu seçenekler duruyordu: Ya Çetniklerle müzakere ya da savaşa devam. Lord Owen yoluyla dünyanın bana yolladığı mesaj, kimsenin Bosna'ya müdahale etmeye hazır olmadığı ve savaşın içinden ancak müzakereler yoluyla çıkılabileceğiydi. Avrupa bize ancak böyle olursa yardım edecekti. Size bu anlattığım şey Aralık 1993 ya da Ocak 1994'te Tudman'ın ofisinde yaşandı. Tabii, savaştan sonra herkes general olur. Ben öyle sanıyorum ki Bosna'nın ömrünü uzatmak, Bosna'yı ve halkımı yıkımdan kurtarmak ya da bu yıkımı geciktirmek için yapabileceğim tek şeyi yaptım. Zaman kazanmak zorundaydık. İşte bu yüzden kabul ettim müzakerelere gitmeyi.

Novi List: Eylül 1993'teki ilk Boşnak Kongresinin hazırlıkları sırasında meşru Bosna-Hersek Cumhuriyeti Meclisi'ni işler durumdan çıkararak yerine bir Boşnak Meclisi kurulması önerisi getirilmişti, Karadzic'le Boban da kendi "cumhuriyet"lerinde buna çok benzer bir şey yapmışlardı. Siz o günlerde şimdi olduğu gibi Bosna-Hersek'in pozisyonu konusunda net miydiniz, çünkü o zaman yaptığınız bir konuşmada Bosna-Hersek için her ulusun kendi hakkı olan yüzdeye sahip olması temeline dayanan bir düzenlemeye gidilmesinden bahsetmiştiniz.

İzzetbegoviç: Benim Bosna için verdiğim mücadele dümdüz bir çizgi şeklinde ilerlememiştir. Tarihi gerçekler bilinmektedir, ben bunları değiştiremem, zaten böyle bir niyetim de yoktur. Benim Bosna mücadelem kesintili, zikzaklı bir çizgi izlemiştir, bu da hep Bosna'nın kendi içindeki ve dışındaki şartlara göre değişmiştir. Ama genel istikamet hep aynı kalmıştır, o da uluslararası olarak tanınmış sınırları içinde birliğini sağlamış bir Bosna'dır. Carrington, Cutileiro, Vance-Owen, Owen-Stoltenberg planları getirildi önümüze, sonuncu olarak da Dayton. Pekçok şey değişti, ama bu planlarda hep aynı kalan husus Bosna'nın bir devlet olarak varlığını sürdürmesini sağlamaktı. Bütün askeri ve siyasi mantık kurallarına bakıldığında, bütün güç

 ilişkileri ve dünyanın bu konudaki tavrı düşünüldüğünde Bosna aslında dünya siyasi haritasından kolaylıkla silinebilirdi. Hatırlayınız, bir dönem, bize sonsuzluk kadar uzun gelen bir dönem boyunca, 1992 Aralıkından 1994 Nisanına kadar üç cephede tamamıyla etrafımız sarılmıştı; bunlar Karadzic, Boban ve Abdic cepheleriydi, ama sizin de gördüğünüz gibi Bosna bugün hâlâ ayakta. Bunda müzakerelerin de payı var, çünkü bu sırada biz hem savunmamızı güçlendirdik hem de dünyanın Bosna'da bir şekilde varlık göstermesini sağladık. Her zaman yapılabilecek en iyi manevrayı yaptım mı bilmiyorum, ama hep vicdanımın razı geldiği, en iyi olduğunu düşündüğüm şeyi yaptım, başkalarının tavsiyelerine de hep açık oldum. Asla korkuyla ya da kişisel sebeplerle hareket etmedim. Bütün bu olan bitenin nesnel bir biçimde yerli yerince değerlendirilebilmesi için araya bir miktar zaman girmesi lazımdır.

(*Novi List*'ten gazeteci Drago Pilsel'e cevaplar, Rijeka, 7 Şubat 1998)

Benzer Bir Başka Soruya Cevap

Avaz okuyucusu: Geçenlerde bir şair yazdığı bir makalede 1990 seçimlerinden sonra hükümeti sivil partilerle oluşturmak yerine SDS ve HDZ ile kurduğu için SDA'ya verip veriştiriyordu. SDA böyle yapsaydı, bugün "daha güzel bir şarkı söylüyor" olacağımızı iddia ediyordu. Bu iddiayla ilgili yorumunuz nedir?

İzzetbegoviç: Belki bir şarkı söylüyor olurduk, bu doğru, ama bir devletimiz olmazdı. Bir şair şiir yerine siyasi makaleler yazıyorsa burada ters giden bir şey var demektir. Şairler gerçekleri pek sevmez, aptalca bulurlar, bu yüzden de kavga ederler gerçeklerle. Şairler böyle yapabilir, ama benim böyle yapmamam gerekir. O talihsiz günlerde bu "aptalca" gerçekler şöyle görünüyordu: Bosna-Hersek Cumhuriyeti Parlementosu'nun her iki iki kanadında toplam 240 delege vardı. Seçimden sonra ortaya çıkan tabloysa şu şekildeydi: SDA: 86, SDS: 73, HDZ: 43, SDP: 19, Reformcular: 13, MBO: 2, Zeleni: 2 ve SPO: 1. Hükümet'in güvenoyu alması için gerekli çoğunluğa yani toplam 121 oya ihtiyacımız vardı, SDA'nın bu çoğunluğu sivil partilerle birlikte sağlaması mümkün değildi. 123 oy toplayabilir-

565 dik, ama bu yalnız teoride mümkündü, yani eğer SDP'yle Reformcular içindeki Çetnik unsurlar, mesela Kalinic, bu yönde oy kullansaydı olabilirdi böyle bir şey. Bununsa gerçeğe ne kadar yakın olduğunu varın siz düşünün.

Tabii bu, madalyonun yalnız bir yüzü. Diğer yandan biz her şeye rağmen, Sırp ve Hırvat halklarının seçimini gözardı edebilirdik. Eğer bunu yapsaydık, savaş 1992'de değil, 1991'de başlardı ve bu bir iç savaş olurdu. Komünistler Bosna-Hersek'i üç ulusun devleti olarak tanımlıyorlar. Bunu başka şekilde yapamazlardı zaten, kimse yapamaz. Şairler ve şairlerin siyasi yeteneğine sahip olanlar varsayımlar üretmekten hoşlanır. Örneğin, eğer Belgrad'da Milosevic, Zagrep'te Tudman olmasaydı, Markovic yerinde kalsaydı, seçimi Reformcular kazansaydı, JNA böyle olmasaydı, Bosna'da petrol bulunsaydı, her şey bambaşka olurdu gibi varsayımlar. Yüzlerce *eğer* yani. Ama Milosevic Belgrad'da, Tudman da Zagrep'teydi, Markovic gitmişti, Reformistler seçimi kazanamamıştı, JNA olduğundan farklı değildi, Bosna'da petrol yoktu. Burada varsayımların iyi veya kötü olması hiç farketmez, hiçbir anlam taşımaz, çünkü adı üstünde bunlar yalnız varsayımdır. Bizim gibi karar mercilerinde olanlar için bu bahsettiğimiz gerçekler bizim değiştiremeyeceğimiz unsurlardı. Ya bu gerçekleri gözardı edecek ya da bunları dikkate alacaktık. Sorumluluk sahibi kimseler olarak, biz ikincisini yaptık. Sizin bahsettiğiniz şairin tersine ben şunu iddia ediyorum: Eğer 1991'de Sırpların ve Hırvatların oy verdiği partilerle hükümeti kurmaya çalışmasaydık, eğer bu insanların seçimini yok saysaydık, savaş 1992'de değil, 1991'de bir iç savaş olarak patlak verirdi, biz o savaşı kaybederdik ve bütün o kargaşanın tarihi sorumlusu biz olurduk. Gerçekler bu şekildedir, bunun ötesi ileri geri konuşmadan başka bir şey değildir.

(*Dnevni Avaz,* Saraybosna, 5 Ağustos 1999)

Bosna-Hersek'te Basın Özgürlüğü Üzerine

Savaş sırasında bile kimseye sansür uygulanmadı. 1997 Kasımında Bosna Entelektüeller Kongresi Konseyi'nde yaptığım bir konuşmada bazı dergileri eleştirmiş, bunların ne bağımsız ne de profesyonel olduğunu söylemiştim. Bu dergiler bağımsız değildi, çünkü yabancılar tarafından finanse ediliyorlardı; pro-

 fesyonel değillerdi, çünkü mesleklerinin şu iki temel kuralına riayet etmiyorlardı: Haberlerin doğruluğunu kontrol etmek ve her iki tarafı da dinlemek. İşte benim "tehlikeli" açıklamalarım bundan ibarettir. Hiç bir gazeteci yazdıkları dolayısıyla devlet tarafından dava edilmemiştir, edilmeyecektir de. Bırakalım, işlerini yapsınlar. Demokratik bir devlet içinde yalan söylemeye azmetmiş gazetecileri iyileştirmek için yapılabilecek bir şey yoktur, siz ancak insanları bilinçlendirip eğitim seviyesini yükseltebilirsiniz, böylelikle insanlar da doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden kendileri ayırabilir. Bunu da siyaset yoluyla değil, kültür yoluyla yapabilirsiniz. Zor iştir bu, zaman ister, ama tek yol da budur. Şimdiye kadar kimse bundan daha iyi bir fikir ortaya atamamıştır. Gazetecilerin yalanları, abartıları basın özgürlüğünün kaçınılmaz bir sonucudur. Yani biri olmadan öbürü olmaz gibi görünüyor. Ateşle duman gibi birbirlerine bağlılar bunlar. Siz de gazetecisiniz, benden daha iyi bilirsiniz.

(*Novi List*'le röportaj, Rijeka, 7 Şubat 1998)

Mültecilerin Geri Dönmesi Üzerine

Bir mülteciden gelen soru: Ben Lanjalı bir mülteciyim. Lanja, Bijeljina'nın yakınlarında savaştan önce 20.000 Boşnak'ın yaşadığı varlıklı bir şehirdi. 1992'de hepimiz sürüldük. Çoğu kişi Macaristan üzerinden yurt dışına gitti. Ben ailemle birlikte Saraybosna'ya geldim. Ben kendim tarımla uğraşırım, burada lisede öğretmenlik yapıyorum. Evliyim, biri 14 diğeri 16 yaşında iki çocuğum var. Lanja'da büyük bir ev, 100 dönümden fazla verimli toprak bıraktım. 1995'ten beri orada iki Sırp ailesi yaşıyor. Ben Ilidza'da, savaştan önce bir Sırp ailesinin sahibi olduğu iki odalı bir dairede yaşıyorum. Ben bu eve girdiğimde, ev tamamıyla harap haldeydi, en gerekli tamiratı bir Alman insani yardım örgütüyle birlikte yaptık, gerisini ben kendim hallettim. Şimdi Lanja'da benim evimde oturan ailelerden biri daireyi geri istiyor. İki gün içinde dairenin kendisine iade edilmesi için bir belge var elinde, yani ben bu evden de çıkmak zorunda kalacağım. Kendisi Lanja'da benim mülkümde yaşıyor, bunu biliyorum, ama o bunu inkar ediyor. Benim bildiğim kadarıyla daha önce on kez bunun benzeri olaylar yaşandı; şöyle ki, bir Sırp geliyor, mülkü üstüne geçiriyor, ya da avukat aracılığıyla satıyor

567 (ya da genelde beş yıllığına daireyi kiralıyor), bunun parasını alıp Boşnak mülküne geri dönüyor. Bazen dairelerine geri döndükleri de oluyor, ama Boşnaklara Republika Srpska'daki mülklerini geri verdikleri hiç vaki olmuyor. Eğer bu uzun süre böyle giderse, Sırplar hem Saraybosna'da daire sahibi (ya da bu dairenin parasının sahibi), hem de Republika Srpska'da Boşnakların evlerinin sahibi olacak, Boşnaklarınsa ellerinde hiçbir şey kalmayacak yani Boşnaklar 2'ye 0 aldatılmış olacaklar. Bu sıfırlar çoğaldıkça, korkarım ki, Bosna'yı ciddi ciddi kaybedeceğiz. Benim bilmek istediğim şudur: Bu tehlikeyi siz de görüyor musunuz? Eğer görüyorsanız, bu felaket gibi sonucu engellemek için ne yapacaksınız? Sayın Başkan, savaş sırasında siz önünüz tamamıyla kapanmış görünürken bile bir yol buluyordunuz, uluslararası kamuoyundan bazı kimselerin bizim insanımıza kurduğu bu tuzağı ortadan kaldırmak için de bir yol bulacak mısınız? Bu kimselerin burada neler olup bittiğinin farkında olmadığına inanmıyorum ben, yalnızca yapmak istediklerine devam ediyorlar, ve biz bunun sonunun nereye varacağını biliyoruz. Bu nasıl bir yasadır ki her şeyi taraflardan birinin (hem de suçu işlemiş olanın) önüne yığıyor, öbür tarafınsa elindeki her şeyi alıyor? Şu anki resmi verilere göre, Sırpların Federasyon'a dönme oranı Boşnaklarla Hırvatların Republika Srpska'ya dönme oranından on kat daha yüksek (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin 3 Mayıs 1999'da *Oslobođenje*'de yayınlanan verilerine göre, ilk iki ayda Federasyona dönen Sırpların sayısı 425, Hırvatların sayısı 515, Boşnakların sayısı 85'ken, Republika Srpska'ya dönen Boşnakların sayısı 90, Hırvatların sayısıysa yalnızca 1 kişi). Uluslararası aktörler hâlâ Saraybosna'ya meydan okuyor, bizi yaptırımlarla tehdit ediyor. Bu bir tür nötrleştirme siyaseti değil midir? Bu aslında Bosna-Hersek'teki Müslüman unsurun tamamen marjinalleştirilmesi değil midir? Siz de böyle bir tehdit olduğunu düşünüyor musunuz?

İzzetbegoviç: Evet, düşünüyorum. Ama sizin "uluslararası kamuoyu" dediğiniz kesimin çok geniş bir kapsamı olduğunu belirteyim önce. Adalet yerine gelmiş gelmemiş, bunu umursamayan insanlar var, ancak Sayın Westendorp kesinlikle bunlardan biri değildir. Doğrusu şu ki, devletten devlete, kişiden kişiye değişen pek çok farklı çıkar onun etrafında toplanmış du-

 rumda. Size şunu belirtmek isterim ki, sizin sorunuzun neredeyse aynısı bir soruyu -sizin sorunuzun gayet haklı sebeplere dayanan son kısmı hariç- dünkü görüşmemiz sırasında Yüksek Temsilciye sordum. Ona sizin tarif ettiğiniz durumu göz önüne aldığımızda, bundan sonraki dönüşlerin ancak iki yönlü olabileceğini söyledim. Aynı zamanda öne doğru iki adım atmaya ve örnek olmaya, ama aptallığın, körlüğün değil, sınırlı riskleri göze alabilmenin, mantıklı olmanın örneği olmaya hazır olduğumuzu da söyledim. Yapılan sıkı incelemelere göre, geçen yıl Saraybosna'ya 9.430 Sırp ve Hırvat dönmüş. Ben de artık sıranın Banya Luka'da ve Mostar'da olduğunu söyledim. Saraybosna-Banya Luka-Mostar'a dönüşlerle ilgili başkanlık kararını (2000 artı 2000 şeklindeki 2000 Planı) uygulamaya hazır olduğumuzu, ancak bunun mutlaka mütekabiliyet ilkesine dayanması gerektiğini teyit ettim. Ayrıca temsilciye kendisinin mülklerle ilgili kararından bahsettim ve ona bu konudaki görüşlerimi yazılı biçimde ilettim.

Ancak bununla birlikte herkesin "kendisine ait" olana geri dönmesi ilkesine bağlı kalmalıyız. Bosna-Hersek'in birliğini devam ettirmenin tek yolu budur. Eğer bu dönüşlerin çok önemli bir kısmı tamamlanamazsa Bosna'nın ayakta kalması çok zor olacaktır. Aynı zamanda evlerine, dairelerine, mülklerine dönmek isteyen, dönebilecek durumda olan, gerçekten dönebilecek olan Boşnakların çıkarlarını da göz önüne almalıyız. Kendimizi onların yerine koyup durumu onların açısından görmeye çalışmalıyız. Mesela, hiç düşündünüz mü, Neretva'nın sol kıyısındaki bir evde geçici olarak ikamet eden, beş yıldır nehrin öbür kıyısındaki evine uzaktan bakan bir Mostarlı bu problemi nasıl görmektedir? Kimi sınırlamalara razı olacak mıdır o? Hiç sanmıyorum. Elbette hiçbir sınırı, hiçbir istisnası olmayan koşulsuz bir geri dönüşten yana olacaktır bu Mostarlı, bu da gayet mantıklıdır. Aynı şey Brçko'daki, Prijedor'daki ve daha buna benzer pekçok bölgedeki insanlar için de geçerlidir.

Mektubunuzu İngilizce'ye çevirttirip Sayın Westendorp'a ileteceğim, çünkü bu konu sizin gibi pek çok sürülmüş insanımızı yakından ilgilendirmektedir. Kendisinin cevabının ne olacağını bilmiyorum. Ama size şunu söyleyebilirim ki, Sayın Yüksek Temsilcinin Bosna-Hersek'in uzun dönemli çıkarlarına dair iyi niyetinden şu ana dek asla şüphe duymadım. Kendi-

si bütün bu olan bitenlerin sebep ve sonuçlarını, bu karmakarışık zamanda böylesine karmaşık bir durumda olan bizim gibi bir ülkenin sorunlarını nasıl anlayabilecektir, işte bu da başka mesele.

(*Dnevni Avaz*'a açıklama, Saraybosna, 6 Mayıs 1999)

Tekrar Mültecilerin Dönüşü Üzerine

Bugünkü toplantıyı düzenleyen SDA'nın yetkili organları adına hepinizi selamlıyorum.

Bugün burada, artık değişmiş -ve umarım iyileşmiş- şartlar altında ülkemizin en sıcak meselelerinden birini tartışmak üzere biraraya gelmiş bulunuyoruz, bu mesele sürgün edilmiş insanlarımızın evlerine geri dönmesidir. Bu konuda kendisiyle en önce konuşulacak olanlar da sizlersiniz. Çünkü şu an hepiniz birer sürgünsünüz.

Müsaadenizle bu geri dönüş meselesi hakkındaki düşüncelerimi sizlerle paylaşmak istiyorum.

Hiç değişmeyen en yüce amacımız Bosna-Hersek'in bütünlüğünü devam ettirmek olmuştur, hâlâ da öyledir. Mülteciler evlerine dönmediği sürece bu amaç gerçekleştirilemez. İşte bu yüzden Dayton Barış Anlaşmasının 7. Ek kısmı bizim için hayati önemdedir. Eğer sürgünlerin mülkleri geri verilmezse bu anlaşmayı sorgulamak bizim hakkımızdır.

Bu dönüşlerin iki yönlü olması gerektiğine ne kadar dikkati çeksem azdır. Boşnaklar ve Hırvatlar, Republika Srpska'ya, Sırplar da Federasyon'a dönmelidir.

Artık zamanının geldiğine hükmeden ve kendi inisiyatifleriyle dönüşlerini ayarlayan pekçok mülteci olduğunun işaretlerini alıyoruz. Bu havayı bizim iyi kullanmamız, açılış sürecine daha da hız kazandırmamız, bunun için de gerekli malzemeyi sağlamamız, onların yerel programlarına destek vermemiz gerekir. Biz uluslararası kamuoyunun da bu önemli meselede bize gerekli yardımı yapacağını umuyoruz.

Konuyla ilgili ortaya çıkan bazı şüpheleri ortadan kaldırmak isterim. Kişinin yaşayacağı yeri kendisinin seçmesi hakkı asla inkar edilemez, ama bu hak başkasının mülkünü elinde tutmak için bir bahane olarak kullanılmamalıdır. Aynı zamanda, herkesin kendine ait olan mülke dönme hakkı vardır. Ama eğer mev-

 zu bahis olan yer devlete ait bir mülkse buraya ancak gerçekten dönme niyetinde olanlar dönebilir, burasıyla başka bir yeri değişmek isteyenler değil. Kendisine mülkü geri verilmeyen, ya da kendisine gerekli barınma şartları sağlanmayan ya da geri dönmeyi istemeyen hiçbir mülteci halihazırda bulunduğu yerden çıkartılamaz. Bu ilkelerin bütün Bosna-Hersek topraklarında, aynı şekilde Federasyon içinde ve Republika Srpska'da da uygulanması gerekmektedir.

Son olarak, bize dost ülkelerin elçiliklerine ve uluslararası örgütlere teşekkür etmek istiyorum. Kendileri burada bulunmak suretiyle bu sorunla ilgili olduklarını ortaya koymuş oluyorlar, onların desteği ve yardımı olmaksızın bu sorunu başarıyla çözmemiz imkansızdır.

Hepinize teşekkür ediyor, çalışmalarınızda başarılar diliyorum.

(SDA'nın "Herkes Kendi Evine" toplantısındaki konuşma, Saraybosna, 1 Temmuz 1999)

"Tarafsız Entelektüeller" Üzerine

Çocuklarla konuşmak için zaman zaman Saraybosna'da bir ilkokulu ziyaret ediyorum. Çocukların fikirleriyle entelektüellerimizin fikirlerini karşılaştırıyorum da, kendi muhakememin çocuklarınkinden yana olduğunu görüyorum. Bazıları bunu kabul etmeyecektir, o onların sorunu. Çocuklar kendi ülkeleri Bosna ve ait oldukları halk hakkında çok net düşünüyorlar. Onlara göre her şey çok açık, kafalarında hiçbir karışıklık yok. Öte yandan, entelektüellerin şöyle söylediğini duyuyoruz: "Ben tarafsızım, savaş beni ilgilendirmiyor, ben böyle şeylerin üstündeyim." Her zaman ya bir şeylerin üstündeler ya da dışındalar. Çocukların öldürüldüğü, kadınların tecavüze uğradığı böyle bir çatışmada tarafsız kalıyorlar, böyle bir durumda tarafsız kalmaya kimin hakkı vardır, söyler misiniz? Hakikaten bu yaşadığımız tam bir zıtlıklar devri, iyiyle kötü hiç böylesine açık bir çatışma içine girmemiştir. Kör olsanız bile neyin ne olduğunu rahatlıkla söyleyebilirsiniz. Ama onlar tarafsızmış. Yazıklar olsun onlara!

(1994'te Tuzla'da yapılan bir konuşmadan alınmış, daha sonra *Mektuplar ve Söyleşiler Kitabı*'nda yayınlanmıştır: 1998, s. 168.)

Bazı entelektüellerimizin takındığı tavır başlı başına bir hikayedir. Hiçbir zaman isyankâr olmadıkları halde sanki öyleymiş gibi davranıyorlar. Önemli buldukları tek şey başkalarının onlar hakkında ne düşündüğü ya da söylediği iken, acaba başkaları onları modern diye Avrupalı diye övecek mi, bunu beklerlerken nasıl bağımsız olabilirler? Halbuki Avrupalılar başkalarının kendileri hakkında ne düşündüğüne hiç takmamışlar kafalarını, ona buna yağcılık etmemişler, kendilerine ait ilkeleri olmuş, kendi halklarına yol göstermişler ya da kızmışlar onlara; tavsiyede de bulunmuşlar, halklarının kusurlarını da eleştirmişler, ama hep halklarıyla olmuşlar. Bizimkiler halkın ya üstünde ya dışındalar. Savaşta bile, insanlar öldürülürken, kadınlara tecavüz edilirken onlar tarafsız kalıyorlar; kurşun atanın, cinayet işleyenin, tecavüz edenin kim olduğunu söylemeden sorunun etrafında dolaşıp duruyorlar. Onların şu anki haliyle hiç bir yere varılmaz. Çok şükür, entelektüellerimizin hepsi böyle değil, ama, yine de çoğu böyle. Şaşılacak şey doğrusu.

(*Dnevni Avaz,* Saraybosna, 8 Nisan 1999)

Entelektüellerle ilgili yaptığım bu açıklamaya tepkiler geldi. Tesanj'dan bir okuyucu çok ağır bir hüküm verip vermediğimi sordu. Buna verdiğim cevap 15 Nisan 1999'da *Avaz*'da yayınlandı:

Açıklamama gelen tepkileri takip ediyorum. İlk olarak şunu söyleyeyim, ben bütün entelektüelleri aynı kefeye koymadım, Allah korusun böyle bir şeyden. Yanımızda eğitimli, zeki insanlar olmasaydı, devlet kurma, ordu oluşturma gibi bir mücadelenin altından kalkabilir miydik? Bize yapılan saldırılar sırasında, eğer içimizde bu kadar çok aktif entelektüel bulunmasaydı, direniş göstermek imkansız olurdu. Dahası, şunu da iddia edebilirim ki, bizim durumumuzda genel eğitim seviyesi daha düşük bir ulus olsa, muhakkak yenilirdi. Gorazde'de kuşatma altında oldukları halde adamlarımız Drina Nehri üstünde küçük bir santral inşa ettiler. Bu santral olmasaydı, elektriğin e'sini bile göremez, en basit telefon görüşmelerini bile gerçekleştiremezdik. Bunun ne demek olduğunu herhalde anlarsınız. Onlar bu santrali inşa edebildiler, çünkü bunun nasıl yapılacağını biliyorlardı. Ama benim itirazlarımın hedefindeki pek çok ente-

 lektüel, bombaları kimin attığını, tecavüzleri kimin yaptığını çekinerek söyleseler de (zaten neyin ne olduğu apaçık ortadaydı), Bosna'yı kimin savunduğunu, tecavüzcülere, katillere karşı direnişi kimin örgütlediğini yüksek sesle, açıkça söylemekten hep kaçındılar. Hâlâ da bu konuda sessiz kalmaktan memnun görünüyorlar.

Sözde "Medeniyetler Çatışması" Üzerine

Bugünkü panelin bütün katılımcılarını selamlamaktan büyük onur duyuyorum. Bizim gibi acı çeken toplumlardan gelmiş olan dostların bugün bize söyleyeceği ve biz Bosna-Herseklilerden dinleyeceği çok şey var. Panelimizi *Köprü* adını verdiğimiz geniş bir program bağlamında gerçekleştiriyoruz. Bu adın programımız için doğru ad olduğuna inanıyoruz, çünkü Bosna-Hersek başka hiçbir yerinkine benzemeyen bir konuma sahiptir. Burası medeniyetler, kültürler ve dinler arasında bir köprüdür. Şimdi bulunduğumuz bu yerin tam karşısında bir Sırp Ortodoks kilisesi var, nehrin tam karşısındaysa bir sinagog bulunuyor. Burasının 100 metreden az bir mesafe doğusunda bir katedral yer alıyor, oranın 200 metre ilerisinde de merkez camii var. Yani 200 metrelik bir mesafe içerisinde Bosna-Hersek'in medeniyetleri buluşturan sembolik konumuna işaret eden bütün anıtları görebilirsiniz. Bu görüntüye bakınca "Atalarımız bizden daha bilge, daha iyi insanlar mıydı?" diye sormadan edemiyoruz. Geçmişin büyük medeniyetleri birarada yaşayarak karşılıklı anlayışın en yüksek seviyelerine ulaşmışlardı. Biz de aynı yolda ilerlemeliyiz. Bir medeniyetler çatışması kaçınılmaz değildir. Tersine medeniyetler ortak köklerinde buluşabilir, aralarındaki farklılıkların önemini azaltan ortak değerlerin farkına varabilirler. Bosna-Hersek bu ihtimalin bütün riskleriyle birlikte sınanmakta olduğu yerdir. Bosna-Hersek bir çatışma sahası olacağına, hoşgörünün ve karşılıklı saygının zaferini kutladığımız bir toplumun inşa edildiği yer olabilir. Bugünkü konuşmalarımızın böyle bir çabaya katkıda bulunacağını umuyorum. Kuzey İrlanda'dan ve Güney Afrika'dan gelmiş olan dostlarımızın da bizimkine benzer sıkıntılar geçirdiklerini, kendilerini kışkırtıcı kimi seçeneklerle karşı karşıya kalmış olduklarını

biliyoruz ve görüyoruz ki hepimiz aynı hamurdanız, her şeyiyle birlikte, aynı dünyaya aitiz.

(*Köprü* toplantısında yaptığım konuşma, Saraybosna, 17 Ağustos 1998)

Kadınların Konumu Üzerine

Sevgili erkek ve kadın kardeşlerim,

Kendilerini burada görmesem de kadın kardeşlerim diye başladım konuşmama. İki yıl önce Hacc'a gittiğimde karı-kocaları birlikte tavaf ederken görmüştüm, ama onları burada birlikte göremiyorum. Bilmiyorum, neden?

İnsan ırkının ve tabii ki ulusumuzun yarısı kadındır. Verdiğimiz özgürlük ve varolma savaşı sırasında bütün yükü bizimle birlikte taşıdı onlar. Bizimle birlikte öldüler, acı çektiler, açlık çektiler. Onların bizim kazandığımız Bosna'yı var edecek, bizim kazanamadıklarımızı da kazanacak olan bir nesli doğurup yetiştirmesini umuyoruz. Böyle kendinden gurur duyan, bilinçli bir nesil küçük düşürülmüş, kızgın kadınlar tarafından yetiştirilemez.

(Ajvatovica [Ayvazdede]'daki konuşma, 29 Haziran 1997)

Tekrar Kadınların Konumu Üzerine

Kadınlar da erkekler gibi kendilerine saygı duyulacak insanlardır. Onlar bizim annelerimiz, kardeşlerimiz, eşlerimizdir. Çocuklarımızı büyütenler onlardır. Onların bastırılmasına, eğitimden mahrum bırakılmasına izin veremeyiz. İçinde yaşadığımız dünya mükemmel değildir, ama bugünkünden daha iyi olabilir. Bu da şimdilerde büyüyen ve gelmekte olan nesillere bağlıdır. Bir sonraki nesil kendinden bir önceki nesilden daha iyi olmalıdır. İlerlemenin sırrı işte buradadır, kadınların bunda vazgeçilmez bir rolü vardır. Bastırılmış, eğitim görmemiş bir kadın, dünyamızı daha iyi bir yer haline getirecek bir nesli yetiştiremez. Öyleyse hep birlikte kadınların onurunu devam ettirelim ve koruyalım.

(Tahran'da düzenlenen, "Kadının Dünyadaki Yeri" konulu konferansa yollanmış bir mesajdan, 17 Ocak 1997)

Avaz: İzninizle biraz şaşıracağınız bir soru sormak istiyorum size. Geçtiğimiz günlerde Tito'nun Boşnaklara yardım edip etmediği konusunda çelişkili pekçok fikir ortaya atıldı. Tito hayattayken ve ondan sonraki sosyalist yönetim boyunca siz hapisteydiniz. Sizin niteliklerinizi, o dönemki tecrübelerinizi göz önüne aldığımızda, Tito hakkındaki yargılarınızı öğrenmek bizim için hayli önemli ve ilginç olacak.

İzzetbegoviç: Sorunuz beni gerçekten şaşırttı, şaşırmam bu konuda daha önce hiç düşünmediğimden değil tabii. Tersine bu adama karşı hiç saklamaya çalışmadığım bir sempati duyuyorum. Onun ideolojisini, yaşam biçimini, Briunes'ini (Adriyatik'teki adası), villalarını, av evlerini, seyahatlerini vs. hiç sevmediğim doğrudur. Ama içimde onun iyi biri olduğuna dair bir his var, yanıldığımı da sanmıyorum. Yani o, insanların söylediği gibi kötü birisi değildi. Komünistti, ama Bolşevik değildi. Yanlış olan sistemin içine insani bir şeyler kattı, o sistemi çekilir kıldı. Onun yaşamayı çok sevdiğini söylüyorlar, ben de buradan onun insanlardan nefret etmediği sonucunu çıkarıyorum. Çünkü bu ikisi birbiriyle yakından ilgilidir. Diğer yandaysa hayatın zevklerinden kendini çekmiş insanlar var. Böyle inandıkları için değil, kişisel kızgınlıklarından dolayı bunu yapıyorlar. Kendileri nasıl yaşanacağını bilmiyor ya da yaşayamıyorlar, başkalarının yaşamasına da izin vermek istemiyorlar. Tito'yu iyi tanıyanlar onun strateji konusunda pek de iyi olmadığını söyler, ama kimse Tito'nun büyük bir siyasetçi, hatta 20. yüzyılda bu bölgede yaşamış en büyük siyasetçilerden biri olduğunu inkar edemez. Belki bu yargı Yugoslavya'nın onun ardından dağılmış olmasıyla bir tezat arzediyor, ama ben bunun onun kabahati olduğunu düşünmüyorum. Yugoslavya'nın temeline yerleştirilmiş olan Sırp hegemonyası, Yugoslavya'yı çürüten tohum olmuştur. Tito bu hegemonyaya karşı gerçek bir savaş verdi, ama maalesef bu savaşı kazanamadı, kaybetti. Yine de, Yugoslavya'da yaşanan iyi şeyler daha çok onun kişiliğinden kaynaklanıyordu, kötü şeylerse ya onun ideolojisinden dolayıydı ya da ondan öncekilerden miras kalmıştı.

(*Dnevni Avaz*, 27 Aralık 1996)

Tekrar Tito Üzerine

Tito'yla ilgili bütün genel yargılar yanlıştır; iyiydi demek de, kötüydü demek de yanlıştır. O bunların ikisi de değildi. Doğrusu şudur ki, o aynı anda hem iyi hem de kötüydü. Şöyle de denebilir belki, o kötü bir sistemin başındaki iyi bir adamdı; yönetimde olduğu ilk dönemde kötüydü, ama sonra değişti, iyi oldu. Tito 36 yıl başta kaldı (1944-1980). İlk 22 yıl boyunca (1944'ten 1966'ya kadar) Tito'nun Yugoslavya'sı polis kuvvetleri başkanı Aleksandr Rankovic tarafından yönetilen bir polis devletiydi. Bu uzun dönem boyunca Bleiburg, yargısız infazlar, Dahaus süreçleri, Goli Otok, Genç Müslümanlar'ın infazı gibi olaylar yaşandı. Bu dönem de pasaport alınamıyordu, basına sansür uygulanıyordu, istenmeyen yazarlar fişleniyordu, Kosova'da yoğun baskılar vardı ('Silah Davası') vs. Bunun ardından gelen 14 yıllık dönem daha iyiydi, hatta belli bir süre (1975-1980) bayağı iyiydi. Standartlar yükselmiş, özgürlükler artmış, halkın büyük çoğunluğuna pasaport verilmişti. Yani Tito döneminin üçte ikisi kötü, üçte biriyse nispeten daha iyiydi.

Yaşı ilerlemiş kişiler ilk dönemi de hatırlar, daha gençler ise ikinci dönemi bilir.

Tito'nun Yugoslavya'sı hakkında bir yargıda bulunmak, aslında bir karşılaştırma yapmaktır. Eğer Avusturya'yla karşılaştırırsanız, bu Yugoslavya hayat standartları açısından da, insan hakları açısından da sınıfta kalır. Ama aynı karşılaştırmayı o zamanın Bulgaristan'ıyla, Romanya'sıyla (ya da Allah korusun, Enver Hoca'nın Arnavutluk'uyla) yaparsanız Tito'nun Yugoslavya'sı gözünüze Amerika gibi görünür. 1968'de, Sovyet tankları tarafından çiğnenmiş ülkesinde terör rejiminin rüzgarları esen bir Çek vatandaşı için Yugoslavya Amerika gibiydi.

Özetlemek gerekirse, bir yanda Rankovic terörü, Goli Otok, basına sansür, düşünce suçu, 20 milyar dolarlık dış borç, kötü ekonomik sistem ve Sırp hegemonyası (Yugoslavya'nın yıkılmasının iki ana sebebi), Yugoslavya'da iş bulamadığı için yurtdışına giden 700.000'in üstünde işçi vs. gibi durumlar sözkonusuydu. Diğer yandan da barış vardı, bir sosyal güvenlik ve eğitim sistemine ve seyahat özgürlüğüne sahiptik. Her iki manzara da Tito'nun Yugoslavya'sında yaşanmıştır, bu doğrudur. Bunların ikisini karıştırın, iyice sallayın, karşınızda Tito'yu bulursunuz.

(*Slobodna Bosna,* Mayıs 2000)

Kitabın tamamını değil ama bazı bölümlerini okudum. General Rose'u Bosna-Hersek'teki Birleşmiş Milletler Barış Gücü kumandanı olduğu günlerde yaptığımız sayısız toplantılardan tanıyorum, kitap hakkında da yazarı hakkında da bir fikir sahibiyim anlayacağınız. Yazar, İslam'a ve Müslümanlara karşı önyargılı ve maalesef sayıları hiç de az olmayan kişilerden biri. Bunun yanında, Çetnikleri bize saldırsınlar, bizi bombalasınlar diye bizim kışkırttığımızı, bunu da askeri müdahaleyi garantilemek için yaptığımızı düşünerek geldi o buraya. Hastanemiz tepelerden sürekli top ateşine tutulurken bile o hep bizim kışkırtmalarımızı, kurnazlıklarımızı gördü. Her şeyde hep biz suçluyduk. İnsanlar isterlerse elbette yalanla yaşayabilirler, buna hakları vardır, ama en kötü zamanımızda Bosna'ya gelen ve bizim kaderimizi belirleyecek olan kişilerin bunu yapması kabul edilemez. Ama maalesef General Rose'la yaşadığımız şey buydu, ayrıca tek o da değildi böyle yapan. Akashi'yi, Janvier'i hatırlayın; bizi onca beladan kurtarabilecekken, önyargıları yüzünden bunu yapmayan bu kişilerin bize ne kadar zarar verdiklerini varın siz düşünün. Rose'un kitabı çelişkilerle, aleni hatalarla dolup taşıyor. Diyor ki Gorazde'deki ve Bihaç'taki durumu biz abartmışız. Bunun birkaç bölüm ardından da, kendine bağlı yetkililerin hazırladığı bir rapora göre, Sırpların tanklarıyla şehre girmekte olduklarından bahsediyor. En temel gerçekleri bile bilmiyor. Kitabında bir yerde diyor ki: "Müslümanlar eğer Vance-Owen Planını imzalasalardı savaşı önleyebilirlerdi." Bizim planı imzaladığımızdan haberi bile yok. 1993'te New York'ta, Sırpların reddettiği bu planı imzalayan bizdik. General bunu bilmiyor, çünkü o 1993 Martında buraya geldi, ve ona göre Bosna'daki savaşın tarihi kendisinin buraya varışıyla başlıyor. Bizim boğazımıza yalnız Çetnikler sarılmış değildi, biz aynı zamanda uluslararası kamuoyundan bazı kimselerin tuhaf, anlaşılmaz, hadi nefret demeyeyim, gıcıklıklarıyla uğraşıyorduk. Bütün bu çektiğimiz sıkıntılara bakıyorum da, hâlâ ayakta olmamız bana bir mucize gibi geliyor.

(Saraybosna Radyosu'yla Röportaj, 29 Aralık 1998)

SDA'nın Şeytan Gibi Gösterilmesi Üzerine

Bu hikayenin içinde SDA'nın şeytanmış gibi gösterilmesi de vardır. Basının neler söylediğini kendiniz takip edebilirsiniz,

ama kulislerde dolaşan hikayeleri de bilir misiniz, bundan pek emin değilim. Kendisine rahatlıkla güvenebileceğim yabancı bir dostum yabancılar arasında nasıl sistematik bir muamele gördüğümüzden bahsetti bana. Dedi ki: "Hiçbir toplantı, yemek ya da gayri resmi buluşma yok ki birileri çıkıp SDA hakkında olumsuz bir şeyler söylemesin. Geçen gece SDA'nın adı geçince birisi öyle bir yüzünü ekşitti ki sanırsınız zorla balık yağı içirmişler. Kendisi benim onunla aynı fikirde olmadığımı farkedince SDA'nın ilkel kişilerle dolu bir parti olduğunu, buradaki tarafların birbirinden hiç farkı bulunmadığını, Boşnaklarınsa daha güçsüz oldukları için daha az kötülük ettiklerini filan söyledi. Ben de ona İzzetbegoviç'i, Silajdzcic'i, Bicakcic'i, Ganic'i, Orucevic'i, Sacirbey'i ve diğerlerini iyi tanıdığımı, hiçbirine ilkel liderler denilemeyeceğini söyledim. Sonra devam ettim: 'Güç meselesine gelince, bu liderler üç yıl boyunca Saraybosna'da gücü ellerinde bulundurdukları süre içinde kendilerine karşı çıkanları öldürebilirlerdi, ama öldürmediler. Burası basının da muhalefetin de istedikleri her şeyi söyleyebildiği tek yerdir. Katedral de, Ortodoks kiliseleri de olduğu gibi yerinde durmaktadır.' Ben böyle deyince o şöyle bir elini salladı. Orada tam 20 kişiydik, bir tek kimse konuşmadı, bir tek kimse benim fikirlerimi desteklemedi. İşte sen de bunları böylece bil." Arkadaşım böyle söyleyip lafını bitirdi.

(*Dnevni Avaz,* Saraybosna, 8 Nisan 1999)

Yeni Çetnikler ve Ustaşalar Üzerine

Üstünde çalışılması gereken bir olguyla karşı karşıyayız; bu savaşta da, bundan öncekinde de Çetnikler ve Ustaşalar sahnedeydi. İsimlerinin ne olduğu önemli değil, ama kim oldukları önemli. Bu yüzyılın sonunda yaşayan Çetnikler ve Ustaşalar, II. Dünya Savaşı zamanında yaşamış atalarından her bakımdan çok daha kötüdürler. Draza, 1942 yılında, uzun bir süre Alaca Camii'nin yanındaki karargâhında kalmıştı. Ama kimse camiyi yıkmak gibi bir şeye cüret etmemişti. "Bizim" Çetnikler, yani bizim nesilden Çetnikler bunu yapmakla kalmadı, daha yüzlerce camiyi, "Sırplara ait" olmayan yüzlerce kültürel abideyi yok ettiler. II. Dünya Savaşında Ustaşalar dört yıl boyunca Mostar'ı yönettiler, ama nerdeyse hiçbir şeye dokunmadılar. Bazı

 yerlerde Sırplar öldürüldü, ancak insanların tarihi kökleri zalimce yok edilmedi.

Bütün o dehşet dolu şeyleri gerçekleştirenler "bizim neslimizden" Çetnikler ve Ustaşalardı. Neden? Elbette bu konuda ciddi çalışmalar yapılmalıdır, ama burada söylemeden geçemeyeceğimiz bir gözlemimiz vardır. 50 yıl önce olan şey milliyetçilikti, şimdi olan şeyse milliyetçilikle birleştirilmiş atezimdir. Bu milliyetçilik dalgası 40 yıllık Komünist yönetimden sonra gelmiştir. Milliyetçilik ahlâki ve dini yönden harap olmuş bir toprağa dikilmişti, sonunda da en zehirli meyvesini verdi.

(*Dnevni Avaz,* 8 Nisan 1999)

Saraybosna'nın "Kırsallaştırılması" Üzerine

Soru: Muhalefet, Saraybosna'nın eskisi gibi olmadığını, SDA'nın şehri kırsallaştırdığını iddia ediyor.

İzzetbegoviç: Muhalefetten bir kesim, yani kalpsiz olanları, böyle söylüyor. Bizim mültecilerin şehre girişine izin vermemiz gerektiğini kasdediyorlar. Muhalefetten biri, eğer SDA bir yıl daha başta kalırsa Saraybosna'nın artık bir şehir olarak varlığını sürdüremeyeceğini belirtti. Bu saçmalık basında da yer aldı, ama hiç tepki uyandırmadı. Visegrad'dan, Foça'dan, Srebrenica'dan gelip o zamanın bombalanan ve aç olan Saraybosna'sında kendilerine sığınacak bir yer bulan insanları sürmemize yönelik bir mesajdı bu. Böyle bir şey yapmaya niyetimiz yok, bizi buna mecbur edecek herhangi bir yaptırım da yok. İçinde 70.000 mültecinin olduğu bu "kırsal" Saraybosna'ya Bono ve Milan Scala geldi, Saraybosna Kışları, şiir günleri, film festivalleri organize edildi ve geçtiğimiz günlerde de MESS yapıldı. Muhalefet dedikodu ediyor, anlattıkları hikayeler o 'kırsal' dedikleri kimselerin kulaklarında ve kalplerinde nasıl yankılanıyor umursamıyor bile.

(*Dnevni Avaz*'a açıklama, Saraybosna, 29 Ekim 1998)

Askerlere Yabancı Para Üzerine

Bu konudaki fikirlerimi daha önce birkaç kez açıkladım, ama bunları burada bir kez daha tekrar etmekte fayda var. Kitapta bahsedilen şey para, nakit meseleleri değildir. Devletin

579 kendi askerine, askerin orduda hizmet ettiği süreye göre 10.000, 17.000 veya 23.000 Alman markı borçlu olduğuna dair yazılı yükümlülük hakkındadır kitap. Öte yandan biz bu borçları nakit halinde ödeyemeyecek olsak da, bunun karşılığında verebileceğimiz şeyler vardır. Bu ülkede fabrikalarımız, binalarımız, dairelerimiz var. Yani burada yazılı olan borcumuzun üç katından fazlasını karşılayabiliriz devlet olarak. Askerlerimizin büyük çoğunluğu bu özelleştirme süreci içinde daire, dükkan ya da toprak alabilecek. Tekrar dikkatinizi çekmek isterim, askerlere nakit ödenmesi diye bir şey sözkonusu değildir, ama devlet kendi askerine karşı yükümlülük altındadır ve bu yükümlülüğünü yerine getirecektir.

(RTV B&H'ye verilen röportaj, 10 Temmuz 1996)

Faşizme Karşı Zafer (Zafer Günü) Üzerine

Bir Avaz okuyucusundan gelen soru: Zafer Günü'nün Bosna-Hersek'te biraz mütevazice kutlandığını kabul ediyor musunuz?

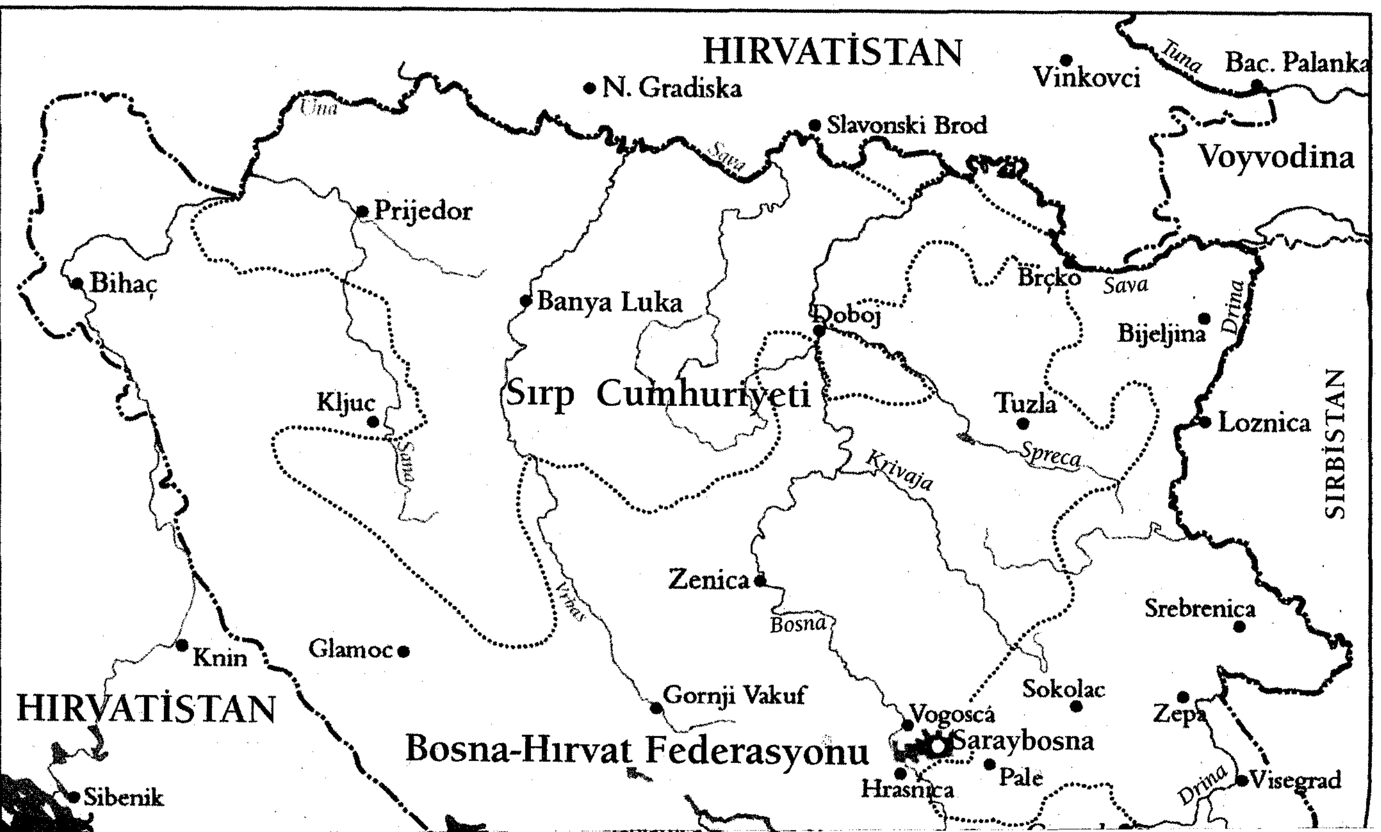
İzzetbegoviç: Evet, böyle olduğunu kabul ediyorum, ama böyle olması gerektiğini kabul etmiyorum. Bugüne hak ettiği önem verilmeliydi. Bu, mutlaka büyük mitingler halinde yapılmak zorunda değildir, konferanslar yoluyla da olabilir. Okullardaki, üniversitelerdeki gençlerimize hem faşizmin ne olduğu hem de faşizme karşı verilen mücadelenin değişik adlar ve biçimler altında sürekli devam ettiği anlatılmalıdır.

Bu önemli günün, sizin söylediğiniz şekliyle, mütevazi biçimde kutlanmasına sebep arıyorsak, benim aklıma üç sebep geliyor: Birincisi, hergün önemli sorunlarla karşı karşıya kalıyoruz. Kutlama yapmayı pek canı isteyen olmadı, zaten tatiller konusunda da bir doyum yaşandı. Son altı ayda böyle pek çok tatil günü oldu. Bir başka sebep de şu: 1945'te faşizmin (geçici olarak) yenilmesi Stalin'in ve onun "Gulag sistemi"nin de zaferi anlamına geliyordu ki bu sistem de en az faşizm kadar zarar vermişti insanlara. Bu zaferde hem acı hem de korku vardı. Üçüncü ve en önemli sebepse, Zafer Günü kutlanıyor ancak, faşizmin yenilmediği ortada. Meşhur 9 Mayıs 1945 tarihinden sonra faşizm (ve diğer bütün insanlık dışı, insanlık karşıtı rejimler) başka başka şekillerde dünyanın değişik yerlerinde ye-

niden ortaya çıktı. En kötü yüzünü de Bosna-Hersek'te gösterdi. Çetniklerinki de Ustaşalarınki de özünde faşist hareketlerdir, çünkü onlar kendi uluslarını diğerlerinden üstün tutuyor, kendi insanlarını başkalarına, farklı olanlara karşı her türlü kanun ve ilkenin bağlayıcılığından uzak, istedikleri gibi davranmak üzere serbest bırakıyorlar. Bunun sonucu Bosna-Hersek'te ve şimdi de Kosova'da işlenen suçlardır. Bu demek oluyor ki, faşizme karşı zafer, birgün eğer gerçekten kazanılacaksa, gelecek bir zamana ertelenmiştir. İşte bu yüzden de insanlar yeryüzündeki kötülüğün hep aynı kaldığını, yalnızca şekil değiştirdiğini söylüyor.

(*Dnevni Avaz,* Saraybosna, 13 Mayıs 1999).

Dizin

HIRVATİSTAN
Vinkovci
Tuna
Bac. Palanka
N. Gradiska
Una
Slavonski Brod
Sava
Voyvodina
Prijedor
Bihaç
Banya Luka
Doboj
Brcko
Sava
Drina
Bijeljina
Sırp Cumhuriyeti
Kljuc
Sana
Tuzla
Loznica
SIRBİSTAN
Spreca
Krivaja
Vrbas
Zenica
Bosna
Srebrenica
Knin
Glamoc
Gornji Vakuf
Sokolac
HIRVATİSTAN
Vogosca
Zepa
Saraybosna
Bosna-Hırvat Federasyonu
Pale
Hrasnica
Drina
Visegrad
Sibenik

BOSNA - HERSEK
Uluslararası sınır
Federasyon sınırları
Cumhuriyet sınırı
YUGOSLAVYA
KARADAĞ
Foça
Priboj
Pljevlja
Piva
Mostar
Stolac
Belica
Trebinje
Niksic
Podgorica
Budva
40
30 miles

Aliya İzzetbegoviç

1925-2003

Aliya'nın babası Mustafa İzzetbegoviç, 1917.

Aliya, 9 yaşında aile fertleriyle birlikte; annesiyle babasının arasında oturuyor, 1934.

Genç Müslümanlar Örgütü'nün Doğu Bosna'daki muhacirlere yardım kampanyasında, 24 Mayıs 1943. Soldan itibaren; Edhem Sahovic, Aliya, Sabrihafizovic ve Hilmo Cerimovic.

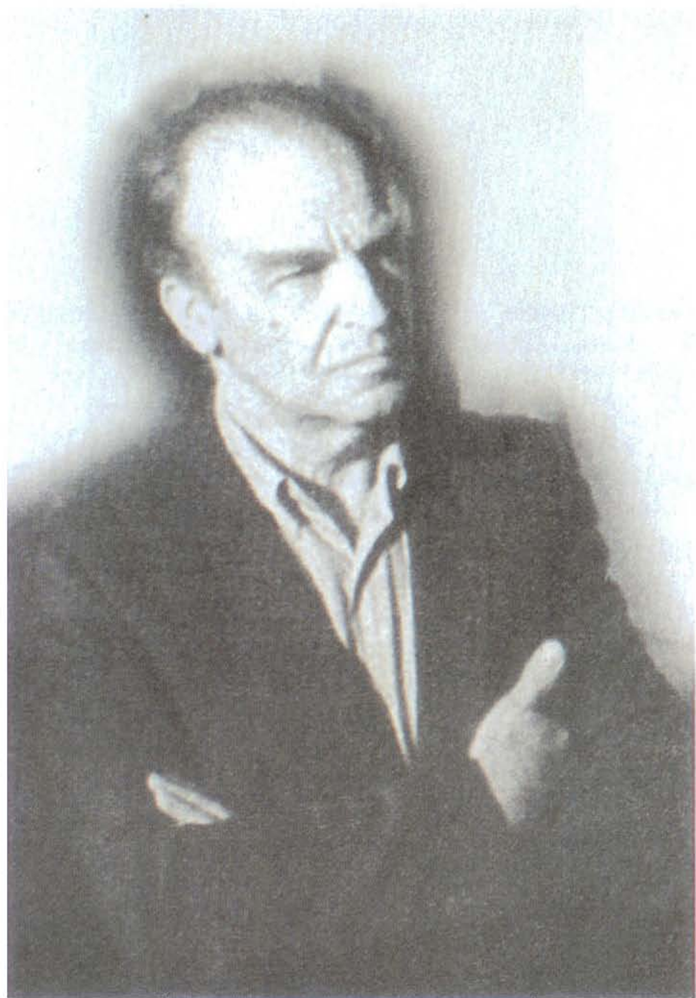
Eşi Halide Hanımla, 1949'dan 2000'lere...

Eşi Halide Hanım ve kızları Sabina ve Lejla, 1956.

Saraybosna Davası: Aliya, 14 yıla mahkum edildiği kararı dinlerken. Soldan sağa; Aliya İzzetbegoviç, Ömer Behmen, Hasan Cengic, Ismet Kasumagic, Edhem Bicakcic, Hüseyin Zivalj.

Saraybosna davası. Ağustos 1983.

Seçimlerde oy kullanıyor, 18 Kasım 1990.

Bonn yolculuğunda, 5 Kasım 1991.

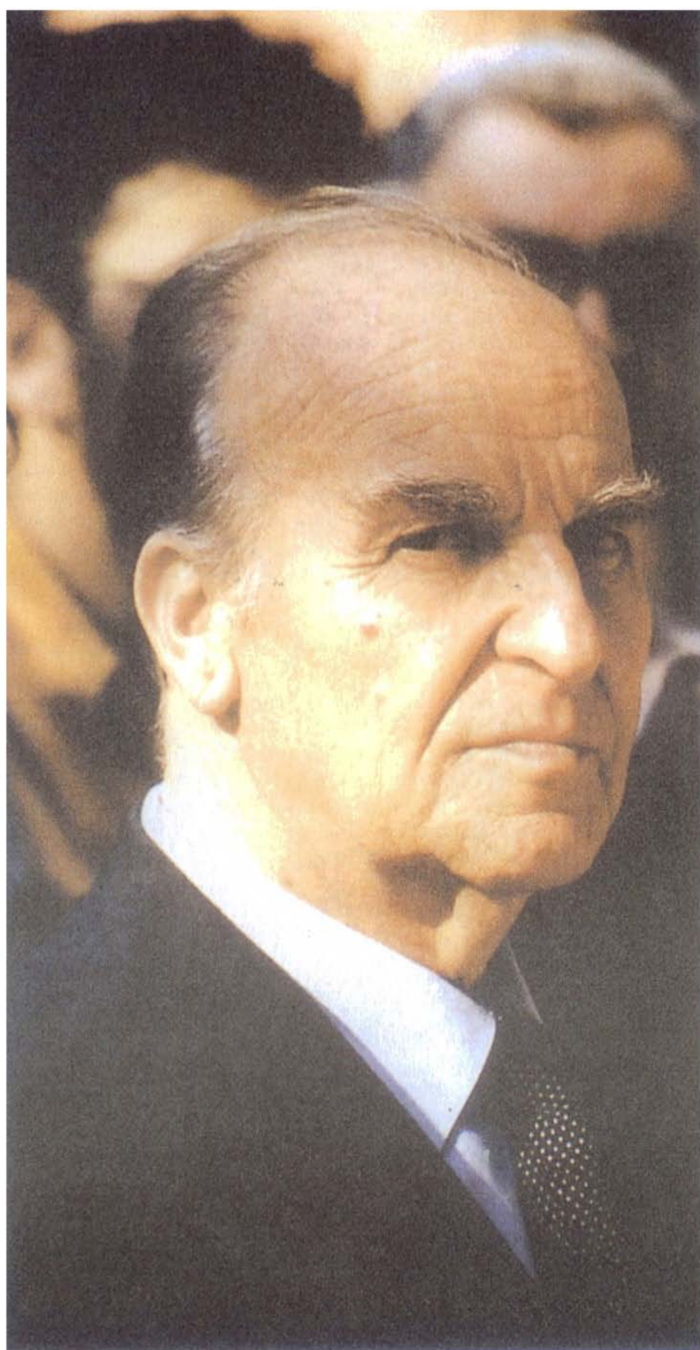
Genelkurmay Başkanı Rasim Delic'le birlikleri teftiş ediyor.

Mostar'da, Liska Parkına gömülen şehitleri ziyaret ederken, 1992.

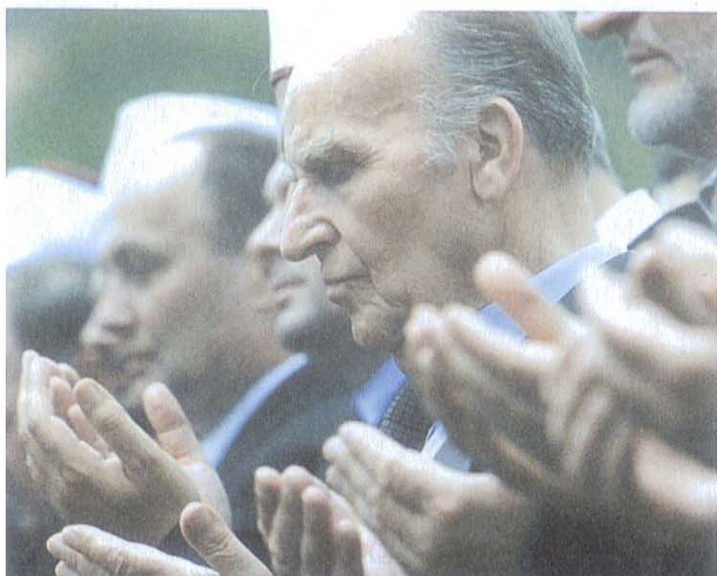

İgman cephesini denetliyor, Kasım 1992.

Savaşta Boşnak askerlerle.

Hacda, 1994.

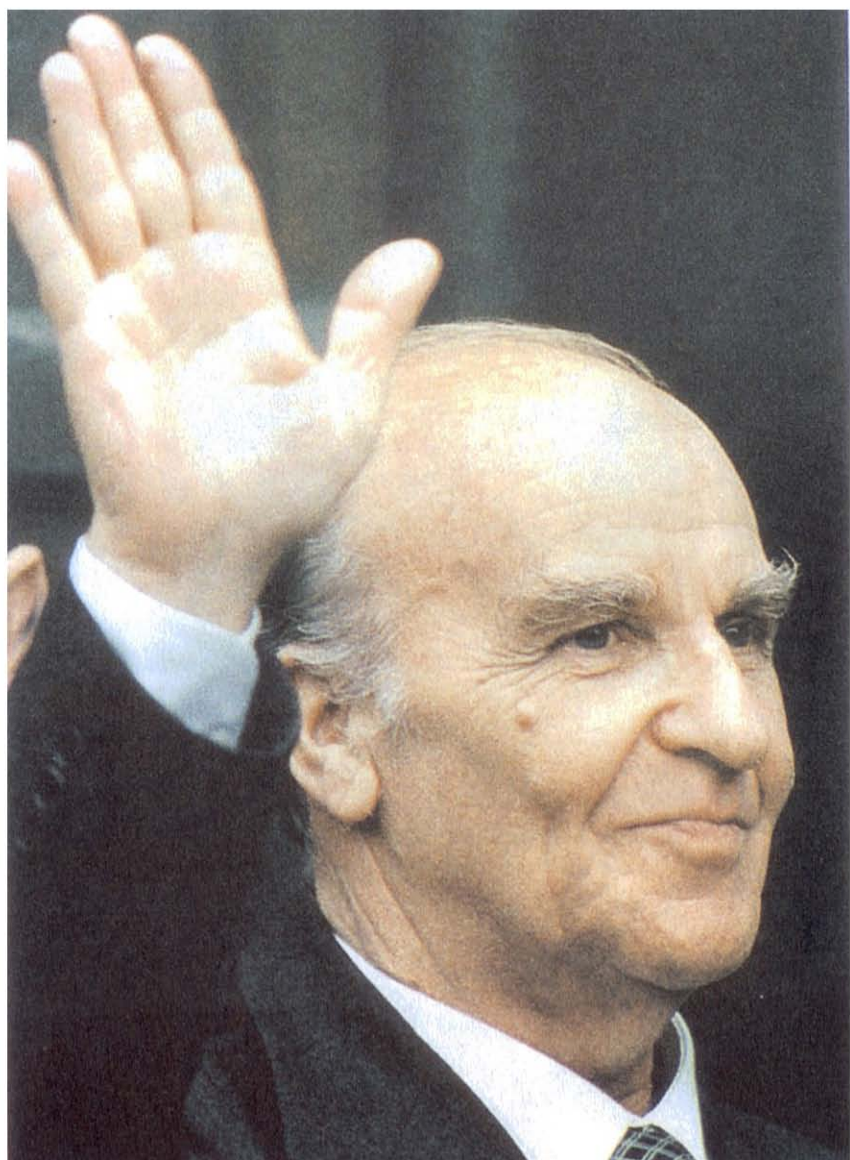

Dayton Anlaşmasını'nı imzalarken, 1995.

Reisu'l-ulema Mustafa Ceric'le birlikte

ALİYA İZZETBEGOVİÇ faktörü olmadan Bosna'nın bağımsızlık mücadelesi anlaşılamaz.

Aliya'yı herhangi bir özgürlük savaşçısından ayıran özellik, liderliğinin çokyönlü yansımalarında aranmalıdır. Bu kitap, onun kendi kaleminden kişiliğinin yansımalarıdır.

Onun hayatı, toplumunun değerlerine sahip çıkan, bu değerlerin entelektüel ve siyasi olarak yeniden diriltilmesine adanmış bir ömürden ibarettir.

Bosnalı Müslümanların, asimile edilerek kimliklerinin silinmesine yönelik sistematik uygulamalara karşı bir aydın olarak direnmiş, yıllarca hapis yatmıştır.

Bir özgürlük savaşçısı ve devlet adamı olarak bağımsızlık mücadelesine öncülük etmiş, bağımsız Bosna'nın yeniden kurulmasında belirleyici olmuştur.

Düşünür, özgürlük savaşçısı, devlet adamı olarak Aliya İzzetbegoviç yeni bir lider tipinin öncüsüdür.

Bilge kral **Aliya İzzetbegoviç'in anılarını okumak**, imkansızlıklar içinde büyük umutları besleyen, adaletsizliğe karşı ahlâkın zaferine inanan bir ulusun tarihine tanıklık etmektedir.

